

4
46

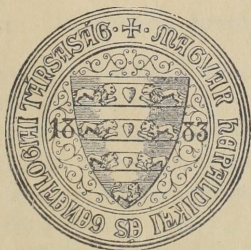
TURUL

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság
Közlönye

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

VARJÚ ELEMÉR

AZ IGAZG. VÁL. TAGJA.

HUSZONÖTÖDIK KÖTET.

1907-İK ÉVI FOLYAM.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG

MCMVII.

TARTALOM.

I. Értekezések és önálló cikkek.

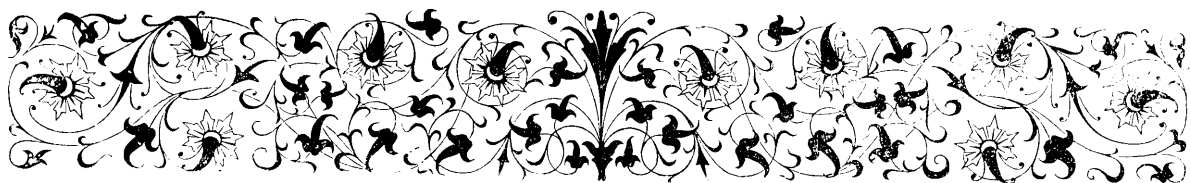
	Lap
CALAMUS dr.	Bocskai hadi népe. <i>(Két közlemény)</i> ... 115, 182
DARÓCZY ZOLTÁN ...	Földvár és Patai Zuborok ... 199
Dr. ERDÉLYI LÁSZLÓ ...	Szent István királyi czime ... 149
Dr. GÁRDONYI ALBERT ...	I. Károly király nagypecsétei. <i>(Két tábla melléklettel és hat ábrával a szövegben.)</i> ... 30
GHYCZY PÁL ...	Basta György czimere ... 88
Dr. HATTYÚFFY DEZSŐ ...	A birkások ... 89
HORVÁTH SÁNDOR ...	Pótlék középkori czimeresleveleink eddig ismert sorozatához ... 198
KEMÉNY LAJOS ...	Az esztergomi társaspeccétről ... 88
— — — — —	Nemes kassai lakosok 1708-ban ... 199
KISS ISTVÁN ...	Kiss István nemeslevele II. Rákóczi Ferencz fejedelemtől <i>(Melléklettel)</i> ... 193
NAGY GÉZA ...	Szent István vérsége és a magyar kútforrások. <i>(Három közlemény)</i> 25, 127, 175
OROSZ ERNŐ ...	Jegyzék némely közlevéltárakban elhelyezett czimeres nemeslevelekről ... 200
PÓR ANTAL ...	Megjegyzések dr. Gárdonyi Albert értekezésére ... 151
— — — — —	A Rátót nemzetségéből származó esztergomi érsekről ... 196
KEÖPETZI SEBESTYÉN JÓZSEF ...	Nagy Gergely és Szerdahelyi Huszár Péter czimerlevele 1466-ból <i>(Színes czimerképpel)</i> ... 147
SÖRÖSS PONGRÁCZ ...	Kajári Biby Simon armálisa 1522-ből. <i>(Czimerképpel)</i> ... 85
Dr. SUFFLAY MILÁN ...	A Nelipicsek hagyatéka. <i>(Két közlemény)</i> ... 70, 140
Dr. BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ ...	Három Árpádkori pecsét. <i>(Három pecsétképpel)</i> ... 62
THALLÓCZY LAJOS ...	Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok. <i>(Három közlemény, térképmelléklettel)</i> ... 1, 97, 161
WERTNER MÓR ...	Cesanis és Nassis ... 152

2. Kisebb rovatok.

TÁRCZA. A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság ülései ...	9, 155, 206
† ÚJTORDAI KÖVÁRY LÁSZLÓ (1819—1907) ...	155
<i>Szakerodalom.</i> Kubinyi Miklós. A Felsőkubini Kubinyi család története és leszármazása. II. kötet. Ism. V. E. ...	94
A Pécz nemzetség Apponyi ágának az Apponyi grófok levéltárában őrzött oklevelei. I. kötet ...	95
Reviczky Bertalan. Egy főbenjáró per Nyitravármegyében ...	95
Sárközy Imre. A Nádasdy Sárközy család ...	94
Jahrbuch der heraldischen Gesellschaft Adler, 1906. és 1907. évf. ...	95
A Nemestóthi Szabó család leszármazási táblája ...	158
Béthencourt munkája. Ism. ZARÁNDI Á. GÁSPÁR ...	158
Robert Sommer, Familienforschung und Vererbungslehre. Ism. VARJÚ ELEMÉR ...	160
Ölyvedi Vad Imre. Nemességi könyv ...	206
Horváth Sándor. A m. kir. Országos Levéltárnak bemutatott czimeres nemeslevelek jegyzéke ...	207
C. A. Bertini. Codici Vaticani riguardanti lo storia nobilitare. Roma, 1906 ...	207
Conte Passini Frasoni. Essai d'armorial des papes. Rome, 1906 ...	208

Melléklet.

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1907-ben. ...	I—VIII
---	--------

BOSNYÁK ÉS SZERB ÉLET- S NEMZEDÉKRAJZI TANULMÁNYOK.

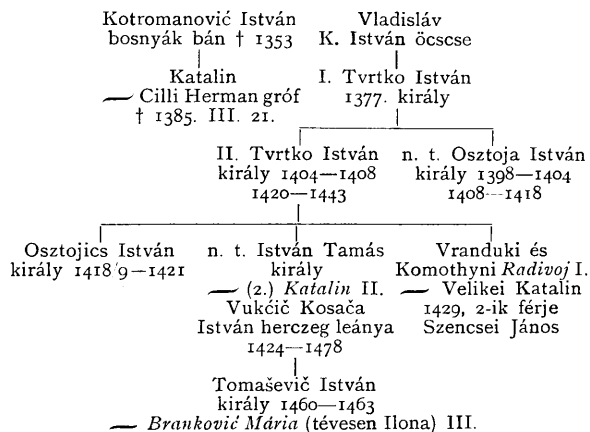
(Első közlemény.)

Tizenkilencz éve (Turul 1888), hogy az «Illyr czimergyűjtemények» cz. tanulmányunkban a délszláv heraldika egyes vonatkozásait igyekeztünk megvilágítani. Kilencz esztendővel később (Turul 1897), «Bosnyák nemzedékrendi tanulmányok» cz. vázlatunkban egyes vitás pontok felderítését kísérlettük meg. Azóta tisztába jöttünk a Kotroman-család eredetével (Tanulmányok a bosnyák bánság kezdetéről. Akad. ért. XX. k. 5. sz.), Šišić F. «Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić» cz. művében nem egy homályos részlet derített fel s több fontos vonatkozás megfigyeltetését köszönhetjük Wertner Mór többrendbeli tanulmányainak. Több oklevéltárunk (Blagay-cs. Horvát-végvidéki, Szerb-magyar oklt.) genealogiai vonatkozásaira csak röviden utalunk.

Jelen tanulmányainknak az a célja, hogy a történelmi kutatás folyamán felgyűlt genealogiai és életrajzi vonatkozásokat tartalmazó adatokat csoportosítsuk s egyes részleteikben elemezzük. Eleve is megjegyezzük, hogy e több részletre terjedő elemzés gyakran kitérésekre késztet. Az adatoknak e koncentrációjával azt akarjuk elérni, hogy újabb adatok felmerültével a hiányt vagy tévedést könnyű szerrel lehessen betölteni, illetőleg helyrehozni.

A csoportosítás megejtésére előrebocsátjuk a Kotroman-család genealogiai *vázlatát* (tehát nem összes vonatkozásaiban) s római számmal jelöljük azokat a tagokat, a kikre adataink vonatkoznak.

Turul. 1907. I—II.

I. Radivoj, Osztója István bosnyák király fia 1429—1463.

Osztója István bosnyák királynak (uralk. 1398—1404.; 1408—1418., I. Tvrtko király nem törvényes fia) Osztójics *István* nevű (uralk. 1418—1421) törvényes fián kívül két nem törvényes fia volt: az 1444-ben Bosznia trónjára került István *Tamás*¹ és *Radivoj* Vranduk,² később Komothyn († 1461.) ura.

E Radivoj szerepléséről eleddig Klaič, Wertner és Šišić munkái tartalmaznak többé-kevésbé összefüggésbe hozható adatokat.

¹ († 1461.)

² Vranduk várrom a travniki kerület zenicai járásában mellette ma kis falu kb. 500 lakossal. Komothyn várrom a travniki kerület jajcei járásában közel Jajcához.

Az első adat 1429 (!) június 2-ikáról kelt. A budai káptalan előtt megjelenik egyfelől *Velikei* László fia *Miklós*, másfelől Vranduki Radivoj, Tamás bosnyák király testvére. A felvallásból megértjük, hogy Velikei Miklós leánya *Katalin*, r. kath. szertartás szerint felesége lévén Radivojnak, Radivojné atyja, megnevezett Velikei Miklós, a maga és felesége, Margit nevében, *Velike* és *Pethna*¹ várainak, valamint összes magyar és szlapon birtokaik egy harmadrészét haláluk után Radivojéknak vallják be örökül, ide értve az ezentul eszközlendő bármi néven nevezendő szerzeményeket. Kikötik azonban, hogy éltök fogytaig e birtokok nyugodt élvezetében nem maradjanak s azokban megvédelmeztessenek; Radivoj szószegőnek nyilvánítván, ha e kikötés ellen beigazolhatólag vét. Viszont Radivoj *Sólyomkő*, más néven *Szokol* várának (ma a tuzlai kerület, gračanikai járásában várrom; tövénben falu, kb. 1000 lakossal, a régi bosnyák sói és uszori bánóságok határán) s összes *szlapon* és *bosnyák*, jelen és jövőben szerzendő birtokainak felét köti le ugyancsak apósa, Velikei Miklós és felesége, Margit részére.²

Feltűnő az oklevélben, hogy Radivoj csak de Wranduk előnevén (caput bonorum) említettetik, mint Tamás bosnyák király testvére, holott ekkoron a törvényes király II. Tvrtko volt s István Tamásról (az összes bosnyák uralkodók viselik az István nevet) a többi forrásokban addig még szó sincs. Osztója István király elől nevezett két nem törvényes fia ugyanis törvényes testvérük halála után valóban igényt tartott a bosnyák trónra s királyfinak, királynak is nevezették magukat. Ez oklevél keltére nézve azonban bizonyos kételyek merülnek fel. Varjú Elemér ugyanis ez oklevél 1456. átiratát látván konstatálja, hogy ennek datuma így hangzik: «feria proxima post festum sacratissimi corporis Christi anno eiusdem millesimo quadringen-

tesimo quadragesimo nono.» E szerint az oklevél 1449. jún. 19. kelt. Valószínű tehát, hogy a budai káptalan keltében esett meg a tévedés. Annál valóbbszinű ez. mert Radivoj 1429. még nagyon fiatal volt, s a magyar-szlapon nexus csak Tamás István királysága elején lett s lehetett bensőségesse.

Jelen tanulmányunk főcélja a genealogiai elemzés lévén, nem terjeszkedhetünk ki a történelmi pragmatika egyes részleteire. Mindazonáltal az egyes személyiségek családi vonatkozásait, kellő megvilágítás céljából, szükségesnek tartjuk kapcsolatba hozni a bosnyák történelmi fejlődés illető mozzanataival. Ez alkalommal hangsúlyoznunk kell, hogy a XV. századbeli bosnyák történelem színterére csak most érkezett el a derengés korszaka. Már nem olyan áthatatlan a sötétség, de az egyes körvonalak még nem elég élesek. A raguzai levéltár törmelékes adatai évről-évre kiegészítik az egyes vonatkozásokat s csak örvendenünk lehet, ha egyes tévedéseket helyreigazit egyik vagy másik kutató. Így vagyunk Radivoj szerepével is. Néhány év óta már többet tudunk róla, de Boszniában való szereplésének képe sem korrendi, sem okozati összefüggése tekintetében nincs még kellően tisztázva.

Biztosan megállapítható, hogy a török hatalom a végzetes kimenetelű 1415-iki Uszora-menti csata — Maróthy Jánosék veresége — óta kezdett elhatározó szerepet játszani Bosznia területén. Izsák bég játsza a conquistador szerepét török részről. Hogy miként ment végbe ez a török hódoltatás, azt inkább csak sejtethjük. A bosnyák «urak» s ha magyar részről nem reméltek segítyt, a királyok is, koronként meggyeztek a törökkel s megengedték, — hisz kénytelenek voltak vele — hogy török őrség szálljon meg egyes várakat. Az első forma tehát katonai okkupáció volt, melyből a szultán irányította politikai beavatkozás önként folyt. Közvetlen behódoltatásra ekkor még nem gondolt s nem is gondolhatott a török, hisz Konstantinápoly még állott s a magyar déli védvonal még elég erős volt. Csak az volt a következése, hogy a várbosznai (Vrhbosna, Sarajevo) szandsák-bég magatartásától függött, a királyi családban dúló viszálykodás következtében meggyöngült Bosznia sorsa. Annyi bizonyos, hogy

¹ Pozsega vármegyében Velike és Petenye-Petnevárak. Ugy e várakról, mint a birtokos Velikeiekről s egy törzsbeli Bekefiékről bőven Csánki D.: M. O. T. F. II. 392. 4. 434.

² Hazai okmt. VII. 449—451. a Bánffy-család kolozsvári l.-tárából. Idézte s kivonatolta Wertner M.: Dél-szláv gen. 1891. 229. l. Használja Csánki is. i. m. i. h. A Hazai okt. az oklevél kivonatában boszniai káptalant említ, holott az oklevélben a budai káptalanról van szó.

1420—1428 között a törökök már lábrakaptak a bosnyák területen.¹

Radivoj, a ki Vrandukot birta török védőszárny alatt, 1428 táján föllépett ellenkirálynak II. Tvrtkoval szemben. Már ez a körülmény is bizonyítja, hogy a középkori Boszniában a tényleges királyi hatalom addig ért, a meddig saját magánbirtoka terjedt, azontul már csak akkor engedelmeskedtek neki, a mennyiben idegen erővel sikerült akarátát érvényesíteni. Innen magyarázható, hogy Radivoj egy évtizeden tul királynak mondhatta magát, mert II. Tvrtko, a törvényes, nemzetközileg is annak elismert uralkodó nem férhetett hozzá. Radivoj töredékes életrajzi vonatkozásainak első részéből egy törökpárti pretendens képe tűnik elő s Raguzával való viszonya játsza benne a főszerepet.

A raguzai köztársaság ugyanis — kereskedelmi érdekeire való tekintettel — «gyertyát gyújtott» mindazon hatalmas vagy erőszakos szomszédjának, a ki polgárainak árthatott. A nagyobb hatalmaknak: töröknek, magyarnak adót fizettek, a bosnyák királynak, szerb deszpotának, kisebb ugyan, de mint közelebbi szomszédoknak «állandó» ajándékokat, értékes posztót, bársonyt, követeiknek utiköltségre pénzt adtak. Mint a déli szlávság műveltségi központja, Raguza mindinkább menhelye lett a bosnyák és szerb dinasztáknak. Ha modern hasonlatot akarunk alkalmazni, bizvást az Adria «Grác»-ának nevezhetnők a kellemes, pallérozott polgárságu, vidám s gazdag kis köztársaságot.

Ostoja István, Radivoj atyja is Raguzába menekült s polgárjogot nyert a köztársaságtól. Osztojić István Radivoj bátyjának királykodása után, testvérével, Tamással együtt csak serdülő sorban álló legényke lehetett. Bizonyos annyi, hogy mind a kettő II. Tvrtko királylyal szemben pretendensi igényeket támasztott. 1431-ig semmiféle biztos adatunk nincs, azontul legelőbb 1431-ben² találkozzunk Radivoj nevével, midőn

¹ V. ö. e részben Radonić Jovan: Der Grossvojvode von Bosnien Sandalj Hranic — Kosača cz. becses értekezését, melyben Jireček kiadatlan adatai is értékesítvék. Arch. f. slav. Phil. XIX. 460. l.

² Radonić szerint 1433-ban, de Jorga N.: Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV. siècle. Paris 1902. 2-ik sorozat 302. l. (egyébként nagyon hézagös és kazalszerű gyűjtemény.) 1431. sept. 26. idéz adatot. Jelöltsége valószínűleg 1430-ban lett aktuálissá!

adót követel Raguzától, megfenyegetvén a tanácsot, hogy nemfizetés esetén kereskedőikön áll majd bosszut. Nem szabad felednünk, hogy Radivoj a segedelemre rá is szorult. Eleinte alkudoztak vele, de bizonyára érdekeikre való tekintettel 1433 febr. 20-án 200 perpert adtak neki, követéének pedig 60-at.¹

1433 szeptember havában újabb adófizetési meghagyása alkalmával azonban megvitatás alá került az a kérdés, hogy *Radivojt*, «ki magát Bosznia királyának mondja», elismerjék-e s küldjenek-e neki állandó ajándékot? Csak hat szóval (21—15 ellen) döntöttek ellene, megtagadván az állandó fizetési kötelezettséget.

Ekkor — 1433 nyarán — Radivoj török segedelemmel Tvrtko ellen tört, de nem nagy sikerrel. A köztársaság ugyanis 1433 okt. 5-én a következőket írja Raguzai Sztojkovics Jánosnak, a párisi egyetem doktorának, Zsigmond király kedves emberének:²

«Jelenleg Tvrtko király uralkodik Boszniában, a kit most a törökök szorongatnak s háborut viselnek ellene. Tvrtko ellenfelei a bosnyák királyi ház egy Radivoj nevü sarját követik s akarják királynak megtenni, noha eddig Tvrtko királynak egy várát sem tudták elfoglalni.»³ E hadjáratnak Radivojra nézve az lett a vége, hogy Raguzába menekült. Pártfelei ezuttal nem diadalmaskodhatván, azt tanácsolták neki, hogy béküljön meg sorsával s élvezze, mint raguzai polgár azokat az előnyöket, melyet a békés visszavonulás nyujt. Csakhogy Radivoj sehogysem akart beállani polgárnak, levetni nemzeti viseletét. Katonaember létére nem szokott hozzá a polgárosult csöndes életmódhoz. Inkább kibékült Tvrtko királylyal, a ki *Kiseljakon* (szerajevoi kerület, fojnicaí járás) adományozott neki birtokot.⁴ Visszatért tehát Boszniába s koronként ellátogatott Raguzába, a hol sok barátja volt. Követelését azonban fentartotta továbbra is a köztársasággal szemben. 1434-ben kétszer is követelte az adót. Meg-

¹ Jorga i. m. 315. l.

² L. Mon. Conc. Gen. XV. Bécs 1857. VIII. l.

³ Jorga i. h. 318. l.

⁴ P. Luccari Annali di Ragusa. 1790. kiad. 143. 4. l. Mauro Orbini: Il regno de gli Slavi, Luccarit követi, úgy adván elő a dolgot, hogy Radivoj a törököknél tusként tartózkodott. 367—8.

tagadták ugyan a kérést, de a követének mindenkor megadták a költséget.¹

II. Tvrtko király hatalma azonban, mind a mellett, hogy Radivojjal szemben eredményeket ért el, nagyon gyöngye lábán állott. 1435 március 19-én Pozsonyban van² Zsigmond királynál, decz. 5-én pedig Székesfehérvárott tartózkodik.³

Messzire vezetne, ha Tvrtko uralkodásának illetőleg segedelemkereső expedíciójának részleteit mind előadnók. Elég annyit konstatálnunk, hogy távolléte alatt Vukčić István chulmiai (hercegovinai) vajda Dél-Boszniát és a magyar király utólagos beleegyezésével Brankovics György, a szerb deszpota⁴ keleti Boszniát foglalta el, míg a török Vár-Boszniát (Vrhbosznát) szállotta meg. Tvrtko utazásának a törökkel való megegyezés lett a vége s ő is adót fizetett a szultánnak.

Radivoj ez alatt békében élt ugyan Tvrtkóval, de Vukčić István vajdával tartott különös jó barátságot. Raguza kereskedőire való tekintettel s mert a szomszédos chulmiai vajdával barátkozott, immár *állandó* ajándékot adott Radivojnak is. Majd 100, majd 200 perpert, gyakran értékes bársonyt, posztót utalnak ki részére, sőt még a városba küldött bohóczait is megajándékozzák.

Igy állott a Radivoj dolga 1443-ig, midőn II. Tvrtko († u. é. június 22.), fimaradéka nem lévén, Tamás, melléknevén István, a Radivoj testvére került a bosnyák királyi székbe.⁵

István Tamás király uralkodása kezdetén Raguza Radivojjal szemben megkísérettette az adó megtagadását, de 1446 febr. 4-től 1450-ig folyton kap ajándékot (150 perpert), sőt külön még bársonyt stb. is, mint előbb, majd 200 perpert fizetnek Radivoj «királynak».⁶

¹ U. o. 320. 1. 4. l.

² Mon. Conc. i. m. 791.

³ U. o. 676. Zsigmond király Tvrtko pártján áll s hibeit jutalmazza, így 1436. Restojet, a király kamarását.

⁴ 1435. máj. 5. Zsigmond királynál II. Tvrtkóval egyidőben indult Magyarországra. M. Sz. O. 96. l.

⁵ Klaić s a kik utána irnak azt vélik, hogy István Tamást azért választották királyul, mert Radivoj a törökkel vállvetve pusztította az országot. Nem hisszük, hogy mellőztetésének ez lett légyen az oka. Hisz az akkori bosnyák előkelők között alig akadt valaki, a ki ne hódolt volna be koronként a töröknek!

⁶ V. ö. Jorga i. m. 326., 336., 359., 363., 368., 367., 385., 391., 6., 406., 17., 20., 23., 26. ll.

Az 1443—1450-ig terjedő időszakban ment végbe a bosnyák királyi család katholicizálása és szorosabb csatlakozása a pápasághoz. Úgy *István* Tamás (1444) mint Radivoj — ki testvérével teljes egyetértésben ebben az időben teljesen beérte állásával — buzgó katholicusokként jelentkeznek. Radivoj felesége, Velikei Margit, kit ez idő tájban vehetett nőül, katholicus volt, hiszen már hangsúlyoztuk, hogy az elől idézett 1449-iki (1429!) oklevél expressis verbis kijelenti, hogy a *róm. kath.* egyház szer-tartása szerint ment férjhez. Bizonyára csakis azzal a kikötéssel lett a bosnyák királyfi felesége a szlavonita főrangú leány, hogy pataren férje mellett szabadon vallhatja hitét. Ez a föltevés természetesen csak arra az esetre állhat meg, ha a házasság Radivoj megtérése *előtt* ment végbe. Annál buzgóbb katholicus lett aztán Radivoj, midőn a pápa 1445 máj. 29-én testvérét, a királyt származására nézve törvényesítette «uti in præfato regno Bosnæ ac quibuscunque aliis regnis succedere valeas ac si legitimo thoro natus esses.»¹ E rendelkezéssel Radivoj is törvényesítettethet kath. szempontból.² Radivoj egyébként 1446. okt. 9. Eugen pápa részéről különös védnöksége (nob. virum Radivoj comitem de Branduch germanum regis S. D. n. accepit in protectionem b. S. Petri) alá helyeztetett s a vranduki «a bold. Szűzről nevezett» (nullius dioecesis) kath. egyház pünkösöd napjára bucsútartási jogot nyert. (Vat. ltár Eug. IV. T. I. f. 360. f. 335.^b 336.^a)

De térjünk el kissé Radivoj boszniai szereplésétől s nézzük szlavoniai birtokainak a dolgát. Adataink kronológiai sorozata is megköveteli e diverziót.

Radivoj az 1449-iki (1429!) megegyezés értelmében tényleg hozzájutott a Velikeiek szlavon birtokaihoz.³ Mint szlavon birtokosnak ügylete tá-

¹ Theiner: M. S. M. I. 388.

² Mint jó katholicust dicséri III. Calixtus pápa 1457-ben Theiner i. m. I. 428., a ki azonban csak Vranduk urának «nobili viro de Vranduk» és a király egy atyától s anyától való testvérének «germano» nevezi. Radivojnak — Luccari 185. l. szerint — pataren felesége is volt: Pavlović Radosav nővére s egy fia Ljubiša.

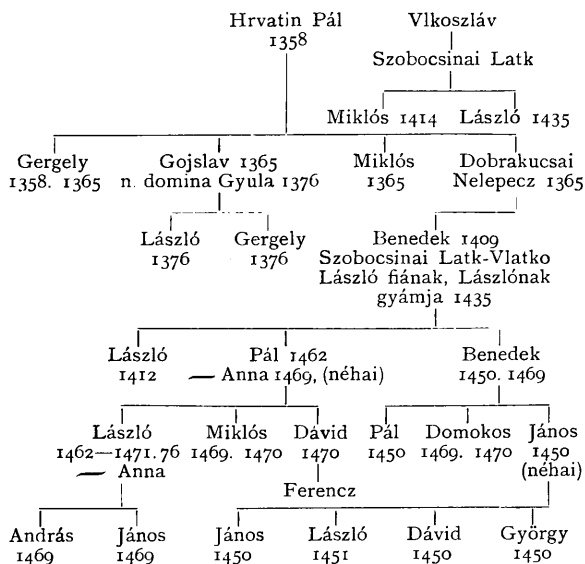
³ Varjú Elemér t. barátom közléséből tudjuk, hogy V. László 1456. júl. 24-ikén Bécsben kiadott oklevelében konstatálja, hogy előtte «fidelis . . . egregius Radiwoy de Wranduk» megjelent s felmutatta a budai káptalan

madt a Dobra-Kucsai Nelepeczekkel, az 1356-ban Magyarországra telepedett bosnyák Hrvatin nemzetségből¹ kivált, jó birtoku családdal.² Tör-

szóban forgó levelét, mely a *néhai* apósa Velekei Miklóssal kötött egyezményt tartalmazza.» (Eredeti, a kolozsvári Bánffy lt. Hátán bosančicával [régii bosnyák irással.]) Sufflay M. olvasása szerint e följegyzés: «László király Albert fia oklevele, remélni lehet Beniç Miklós knyéz új birtokát, Bécsben.» Annyit mindenesetre bizonyít az oklevél, hogy Radivojék már birtokba vették ekkor a magok részét s a királynál bizonyos újabb birtokrészeket kérelmeztek.

¹ Tanulmányok a bosnyák bánóság kezdetéről. 44–6. l.

² Nem érdektelen összeállítani e család genealogiáját, mely a mi s a Karácsonyi János közölte gr. Pongrácz cs. levélt. kivonatok (Tört. Társ. 1897. I. közl.) alapján minket érdeklő részében ekkép állítható egybe.

1478-ban Dobra-Kucsai, melyet 1457-ben Benedek «provincia nostra»-nak (körülbelül a zsupának felelt meg) nevez, a Mindszentiek kezére jutott. Megjegyezzük, hogy a közöltük nemzedékrendi táblán feltüntetett Vlkoszló, Horvatin testvére Ključot adta magyar kézre 1363-ban. — Tanulm. a bosny. bán. kezd. VIII. — E várnak tartozéka volt Stražice — Vesela Straža erőd, melyet Zsigmond idejében 1414-ben Szobocsinai Latk fia Miklós nem tudott megvédelmezni a bosnyákok ellen. Borbála királyné 1414 február 2. a király ítélete meghozataláig eltiltja, hogy ezért Szobocsinai Miklóst vagyonában zaklassák. Az oklevél szövege így hangzik:

Buda 1414 feb. 9. Commissio Nicolai palatini et Johannis de Maróth alias bani.

Barbara dei gratia Romanorum Hungariæ etc. regina fideli suo magnifico Paulo Csupor de Monuzlow, regni nostri Sclavoniæ bano vel vicebano eiusdem, salutem et gratiam. Licet Nicolaus filius Wlathk de Zabachina castrum Veselestraza nuncupatum in regno Boznæ habitum, per negligentem conservationem et custodiam eius-

tént pedig ez akképpen, hogy Radivoj és apósa Velekei Miklós 400 aranyforinttal tartoznak a Dobrakucsai nemeseknek, mely summa, mint Nelepeczek levaci várának zálogösszege, 1450 január 6-án vált esedékessé.

Radivojék ebből 300 frtot 1450-ben le is fizettek,¹ a hátralékos 100 frtot azonban u. a. évi jun. 30-án fizették meg.²

Velekei Miklósnak másik leányát, Borbálát, Radivoj sógornőjét Kis-Várdai Miklós vette el. Így kerültek a velekei és pethnai (petenyei) uradalmi részek³ feliben örökség révén Kis-Várdai kézre. A Kis-Várdai fiuk: Miklós, Simon, Mátyás és Aladár azonban örökségüket zálogba vetették részben Ivánka fia Lászlónak, Miklósnak és Györgynek, valamint nagynénjöknek, Velekei Katalinnak.⁴

E viszonylatokból feltetszik, hogy Radivoj, mint magyarországi birtokos is szerepet játszott Pozsega és Kőrös vármegyékben. Meglehet, hogy felesége vitte a magyar-szlavon uradalmak gondját. A családi szempontból kedvezőbb helyzet révén, mely István Tamás király uralkodása következtében Radivojékra nézve beállott, még acquisitiora is telt. Így a pozsegamegyei Szentléleki Kasztelánfi Gáspár pakai (Bródtól északra) birtokának felét: tíz jobbágytelket 400 arany forintért zálogba vették Komothyni⁵ Radivoj és felesége. Kasztelánfi Gáspár Szrebernik vá-

dem castri a potestate domini nostri regis amittendo existit alienatum, et ad manus quorumdam Boznensium deventum, tamen quia nos factum amissionis dicti castri dispositioni domini nostri regis et deliberationi duximus reservandum, igitur fidelitati vestræ firmiter præcipiendo mandamus, quatenus præfatum Nicolaum tamdiu quousque dictus dominus noster rex factus in præmisso deliberaverit in possessionibus, rebus et suis bonis universis impedire molestare et dampnificare nullatenus audeatis, nec sitis ausi modo aliquali. Secus non facturum, præsentibus perlectis exhibenti restitutus Datum Budæ feria sexta proxima post festum purificationis virginis Mariæ, anno domini MCCCCXIV. (Körmenyi lt.)

¹ A pozsegai káptalan 1451. jan. 11. kiadványa Körmenyi ltár.

² A pozsegai kápt. 1451. jun. 30. kiadványa. M. N. M. Kovachich kéziratai közt.

³ *Veleke*: Fenyő, Poszada, *Cseglin*, Bokolya (Bukovje) *Tomica* tartozék, *Petenye*: Golgova. Felsorolja: Csánki i. m. II. kötet i. h.

⁴ 150 arany forintban megegyeznek 1470. jun. 5. kis-martoni lt. E birtokokra nézve v. ö. Csánki i. m. a Bekefiekéről sz. tanulmányát. 435. l.

⁵ Ekkor így nevezték a Jajce melléki Komothyn váráról, melyet újabban kaphatott testvérétől, a királytól.

rának elfoglalása alkalmával bosnyák árulás következtében török fogságba került. Csak nagy áldozatok árán szabadult ki rabságából. Később Murad szultánnál követségben járt. Noha I. Ulászló király 1443. feb. 27. adómentességet engedélyezett Kasztelánfi Zsigmondnak és Gáspárnak, a pénzsük világban rászorultak a zálogbavetés szokásos eszközére.

A főntebb említett szerzeménnyel kapcsolatos Radivoj életének tán legjelentősebb epizódja, melynek, ha nincs is *elsőrangu* nemzetközi fontossága, de nevezetes láncszemét alkotja a XV. századbeli balkáni viszonyok alakulásának. Vég-Szendrő (Semendria, Smederevo) elestére célzunk e bevezetéssel.

A dolog folyamatos megértésére előre kell bocsátanunk, hogy István Tamás király, Radivoj gyakran említett testvére, elsőszülött fiát, Istvánt, (Tamás fia István, Stjepan Tomašević) mindenkép valamely olasz uralkodó vérbeli vagy ha ez nem lehet, valamely gazdag herceg-nővel iparkodott eljegyezni.

Ilyenül kínálkozott Sforza Ferencz milánói hercegnek, a hatalmas, dus vagyonu condottierenek, Donna Bianchától született egyik leánya.

Erről az ügyről, illetőleg kezdeményezéséről Calcaterra Jakab, Sforza Ferenc római követnek 1456 jul. 20-án kelt jelentéséből¹ értesülünk, melyben a következőket írja:

Dicsőséges Uram stb. Uraságod bizonyára olvasta és tudomásul vette azt, a mit e napokban két levemben a bosnyák király követével folytatott beszélgetésemről irtam. Értésemre adta, hogy ura, a király, Uraságoddal rokonságba kíván lépni és az én véleményemet akarta tudni ez ügyről. A nevezett követ elutazott és egy emlékiratot hagyott nálam. Én erre Uraságod nevében megfelelttem és azt irtam neki, juttassa leveleimet e két hely egyikéhez: vagy Lesinán át az odavaló püspökhöz (a bosnyák király rendes ügyvivője) vagy pedig Velenczén át Enze Antoniához, ki a San Salvatore-féle templomnál működik.

Ezenkívül tudja meg Uraságod, hogy tegnap (1456. július 19.) Ó Szentsége is beszélt velem e tárgyról mondván, hogy a nevezett király a követet útján megkérte, hasson oda, hogy a király elsőszülött fia nőül vehessen egy olasz főúri lányt s hogy ő legjobban szeretné, ha ez a lány királyi vérből származott vagy ha ez nem volna elérhető, legalább is hercegnő legyen; és ezért Ó Szentsége tudakozódott nálam, hogy hány leánya van uraságodnak? Azt a kívánságát fejezte ki továbbá, hogy

¹ Milánói Állam lt. Nem teljesen közli: Makušev, II, 99.

miután ez a rokonság nem jöhet létre az aragon királylyal, minthogy sem ennek, sem fiának, a kalabriai hercegnek leánya nincs, hogy e házasság legalább Uraságod családjával köttessék. Miután Ó Szentségének tudomására adtam, hogy hány és milyen leányai vannak Uraságodnak, azt felelé Ó Szentsége, hogy azt hitte, hogy több leánya van Uraságodnak Madonna Blankától. Sajnálja, hogy miután az egyik az aragon királyi udvarnak van elígérve, a másik pedig csak az imént született, ez a rokonság nem jöhet létre. És ezt Ó Szentsége azért mondá, mert Uraságodnak ama másik leányáról, a ki akkoriban Jacobo gróf jegyese volt, persze nem lehetett említést tenni, miután a nevezett követek bizonyára megmondták Ó Szentségének uruknak azon kívánságát, hogy menyé csakis törvényes házasságból származzék. Erre azt feleltem neki, hogy mégis úgy látszott nekem, hogy az egyik követ nem fektetett súlyt a születés jelzett fogyatékosságára. Ó Szentsége akkor azt mondá, hogy nagyon szeretné, ha ez megtörténnék és hogy Uraságodra nézve is csak kívánatos lehet a dolog. Uraságod mindezt immár megtudván, kegyeskedjék efelelt tetszése szerint határozni. Ex urbe 20 julii 1456. Eiusdem Illustrissime Dominationis fidelis servitor Jacobus Calcaterra.

Kivül: Illustrissimo principi et excellentissimc domino domino duci Mediolani etc. Papiæ Augleriaque comiti ac Cremonæ domino, domino suo colendissimo.

A tárgyalások ebben az irányban tényleg megindultak,¹ Traui Testa Miklós volt a megbízott István Tamás részéről. A tárgyalás sikerre is vezetett, a mennyiben Sforza Ferenc ráállott, hogy egyik leányát odaadja feleségül a bosnyák királyfiának. A jelentést, illetőleg beleegyezést a bosnyák király megkapta, de ezalatt (1458 febr.) már tárgyalásokat kezdett néhai Brankovics Lázár rácz deszpota örökösével, ennek egyik leányát fiával óhajtván eljegyezni. Megérkezvén Mila-

¹ 1457. folyamán Erről az alábbi levél tájékoztat:

1457. okt. 2. Milánó. Sforza Ferencz milánói herceg levele István Tamás királyhoz a folyamatban lévő ügyről. Serenissimo Principi et excellentissimo Domino observandissimo Domino Stephano Thome Dei gratia Regi Bosnensi.

Reddidit nobis magnificus ac prestans miles Dominus Nicolaus Jacobi Teste regie serenitatis vestre orator litteras eiusdem omni humanitate et clementia plenissimas summeque in nos benivolentie et amoris testes locupletissimas. Perlegimus ea, que litteris ipsis prelibata maiestas vestra nobis scripsit: dehinc omnia, que ipse orator ornate copioseque nobis sublimitatis vestre nomine retulit. Intelleximus verum nescimus quos excellentie vestre pro tam humanissimis litteris quibus nos tam familiariter tamque liberaliter nos alloqui dignata est pro tanto tamque singulari in nos affectu, dignus agere debeamus gratias sed quas maiore animo concipere possumus habemus dedimus responsum ad singula ipsius Domini Oratoris quesita singulorumque petitiones. Intellexit ille ut est vir omni officio et virtute peditus animum et mentem nostram quam illi sincere corde aperuimus. Percepit Rome ex Sanctissimo Domino nostro Papa et ex omni ella Curia . . . (!) a többi hiányzik. (Milánói A. L.)

nóból a követ, a király zavarba jött. Valószínűleg csak formáságból cselekedte, hogy nagy udvariaskodással vette tudomásul a herceg beleegyezését. Megírta neki, hogy mindent elkövet a rácz frigy felbontására nézve s erről hamarosan tudósítja. 1459 máj. 1-én Bobováczerl azonban már csak a *megettörtént* bosnyák szerb házasságról értesíti. Hogy ezt a kétlakiságot megédesítse, újabb összeköttetést ajánl fel a hercegnek, megemlítvén, hogy hiszen van még neki fia is, leánya is s a hercegnek is vannak gyermekei.¹

Sforza Ferencz a levélre 1459 jun. 11-én válaszolt igen udvariasan. Örül a hírnek s anynyira kedvére van, ha a bosnyák király országa hasznát látja ez összeköttetésnek, mintha csak a sajtójáról lenne szó.

A mi az új összeköttetést illeti, finom czélatossággal megjegyzi, hogy vannak ugyan fiai, leányai, de ezek részint el vannak jegyezve, úgy hogy *«azokat hitttel és becsülettel mit mindennek elibe helyezünk, feloldani nem lehet.»* A levél többi része a mantovai congresszusra vonatkozik. Közöljük e levelet, mint e házassági ügy befejező levelét s a Mátyáskori Dipl. Emlékek — sajnós soknémü — hézagának pótlását.

1459. jun. 11. Milano. Mediolani die XI Junii Serenissimo principi et excellentissimo domino domino honorandissimo domino Steffano Thome Dei gratia regi Bosne etc.

Accepimus litteras serenitatis Vestre datas in regio eius castro Bobouaz, die prima mensis proxime decursi Maii, quibus intelleximus felicem matrimonii copulam contractam inter illustrem dominum Stefanum Maiestatis Vestre filium et filiam illustris principis quondam domini Lazari despoti Rascie cum dotali omni eius dominio in Hungaria et Rascia quod Turci non occupant. Que profecto nobis gratissima et jucundissima fuerunt, et quantum animo concipere possumus Maiestati Vestre congratulamur, non alio loco existimantes quecumque regni Vestri rerumque Vestrarum incrementa et felicitatem, quam si nostra essent. Quemadmodum pro singulari in nos humanitate et clementia Vestra esse reputamus. Que vero secundo loco Maiestas Vestra commemoravit de alia affinitate contrahenda inter alios liberos Maiestatis Vestre et nostros; postquam prima de qua mentio habita est non successit, seu in melius versa est longe maiore animi voluptate accepimus, vel ex hoc ipso arguentes et plane dignoscentes quantum ipsa regia Maiestas Vestra nos resque nostras innato quodam amoris affectu et studio complectatur; et propterea non possumus condignas Excellentie Vestre referre gratias, sed quas maiores possumus agimus immortales, verum in

hac animi oblectatione, hoc uno augimur quod sublata est nobis facultas non voluntas, desyderio Maiestatis Vestre et nostro satisfaciendi, habemus siquidem alios filios et filias omnipotentis Dei gratia quamplures, qui licet parvuli nondum pubertatis annos attigerunt, sunt tamen aliis matrimoniis desponsati et promissi, adeo ut, salva fide et honestate quam pre ceteris rebus colimus, revocari non possent. Rogamus igitur Serenitatem Vestram et obsecramus ut quandoquidem ea facultas nobis sublata est voluntatem nostram qua utique integerrima est, accipere dignetur animumque et precipuam in eam fidem reverentiam et devotionem nostram agnoscere que maioris vinculi quam affinitatis robur obtinere sibi certe polliceatur, nobisque et rebus nostris, si quando usui vel commodo sibi esse possint, eque ac suis propriis utatur, nam ipsa Maiestas Vestra nos utique dum vixerimus in omne decus ornamentum et amplitudinem suam ubique inveniet paratissimos. Demum ad ea que Maiestas Vestra de conferendis auxiliis pro Christiana religione contra sevissimos Turcos, dicimus quod ut Maiestati Vestre notum esse credimus, summus Romanus Pontifex in Mantua civitate quam die XXVII proxime preteriti mensis attigit, dictam constituit omnesque christianorum potentatum, Reges, Principes et Dominos et universitates, quos superioribus mensibus evocavit, expectat, adsuntque iam plurimi et diversarum partium orbis oratores, ceptumque est agi de summa rerum omnium contra ipsos Turcos, ne dum reprimendos sed exterminandos et de ulciscendis christianorum cladibus. Nos vero nisi iussu Sanctitatis sue retardati fuissetus, iam eo contedissemus. Sed ubi facultas dabitur cum Romano Pontifice super his disserendi, dixit enim nos velle alloqui nosque evocaturum quando tempus commodum et fructuosum sibi videbitur animum nostrum aperiemus, et quicquid Sanctitas sua jusserit quantum ingenium aut vires nostre suppedabitur si pariter ab aliis christianis potentatibus fiet. Id totum sanctissime huic expeditioni in Turcos devenimus, que omnia cum discussa et maturata erunt, Maiestas Vestra plenius intelliget, nec dubitamus quin ipse Romanus Pontifex cum ceteris Sancte Ecclesie Cardinalibus antequam ad hoc dieta recedat, talem ipsi expeditioni modum adhibebit, quod Maiestas Vestra et ceteri christiani orbis Principes et Potentatus et presertim illorum partium sibi bene fecisse consultum arbitrabuntur, cui Maiestati Vestre nos accurate commendamus. (*Milano A. L.*)

Az itt elmondottak, eltekintve a genealogia vonatkozásoktól, főleg amaz oknál fogva érdemlik meg az elemzést, mert a szándékolt összeköttetés elmaradása, illetőleg Istán bosnyák királyfi új házasságának indokolása, a szerb deszpotaság elnyerésén sarkallik. Hogy István Tamás király eljárását Milano hercege méltán tehetők kifogás tárgyává, kétségtelen. A bosnyák királynak csak az a mentsége, hogy nagy oka volt, a mely őt az olasz összeköttetéstől elterelte.

Brankovics Lázár, szerb deszpot 1458 január

¹ M. D. M. I. 49—50.

20. halt meg, minek következtében napirendre került az akkori «szerb» kérdés. A kérdés megoldása nagy nehézséget okozott az érdekelt hatalmaknak, annyival is inkább, mert az elhunyt deszpota fitestvére, István vak volt; másik testvérenek, Gergelynek fia pedig nem törvényes ágyból származott. A hatalom tehát az özvegy deszpota számára száll, ki Végszendrő várában tartotta udvarát, az alsó Duna védelmi vonalának fő erősségében, a melynek birtoka egyaránt érdekelte a magyar királyt és a török szultánt. Közvetlenül érdekelte azonban a szerb deszpotatus jövő sorsa István Tamás bosnyák királyt is, minthogy 1435 óta Boszniának Drinamelléki része Szreberniczával, az ezüstjéről híres várossal, valamint Uszora egy része, rácz kézen volt. István Tamás király élt is az alkalommal, mert Lázár deszpota elhunyt után rögtön elfoglalta Szreberniczát és a Drinamellékén 3 erődöt. Az ottani lakosság, a források szerint, rokonszenven fogadta a változást.¹

Bár nincs rá határozott adatunk, de még sem pusztá feltevés, ha azt véljük, hogy István Tamás király, a fia és Lázár deszpota leánya közti házasságot első sorban azért kereste, mert hozományképen Boszniának elveszett keleti része így okvetlenül a bosnyák királyi házra szállandott. Ezen az alapon indulhatott meg a bosnyák és szerb udvar közti tárgyalás. Ruvarac Ilarion (W. M. aus Bosnien III. 386.), kinek nézete egyezik a mienkkel, ezenfelül még azt is hiszi, hogy Brankovics Lázár özvegye, az uralomra vágyó Palæolog leányt azt vélte, hogy e frigy révén megtarthatja befolyását a még be nem hódoltatott szerb részekre. Bosnyák nemzeti szempontból nemcsak érthető István király szándéka, hanem hibát követ vala el, ha a milánói összeköttetést előbbre helyezi az ország integritása helyreállításánál.

Azonban a házassági tárgyalások megkezdésétől a szerb deszpotaság elnyeréséig még jókora utat kellett tenni, mert az ügybe beleszólása volt a magyar királynak és a szultánnak, ki már földrajzi helyzeténél fogva a deszpotatus fennállásának nagy jelentőséget tulajdonított.

¹ i. M. D. E. I., 5., 6. — Makušev II. 204. 1458 febr. 22. Srebrenica 30.000 aranyat jövedelmezett és a visszafoglalás alkalmával István királyfiának értékes ajándékot adott.

A szendrői udvar körében, melynek mozgó tényezője az erősen katolikus özvegy deszpotané teljes a fejtelenség. Volt egy párt, mely a török hatalommal szívesen megegyezik, ha a szultán tisztán csak a védnökségre szorítkozik és a belső szervezetet nem bántja. Az adófizetés nem rémitett el senkit, hisz azt már régóta megszokták az akkori Balkán népek. A szerbek előtt meg ott volt a bosnyák király példája, a ki ebben az időben is rendesen fizetett adót,² a mi nem vala gát, hogy Boszniát a maga szokása szerint igazgassa. Azért igen sokan nem bánták, hogy majd a szultán rendel nekik valakit deszpota képében, mert az asszonyuralomtól nem sokat vártak. A deszpota özvegye és tanácsadói érezték a fényes veszedelmet és minden áron szabadulni igyekeztek. Magyarország, melynek élére a fiatal, tetterős Mátyás király állott, uralkodásának első hónapjaiban nem nagy kilátásokkal kecsegtette ugyan a szendrői udvart, de kénytelenek voltak Buda akarát számba venni, minthogy a közel Belgrád vára magyar kézen volt és az 1456. diadal megerősítette a magyar fegyver prestige-ét. Mindamellett e nagy diadal mégsem tudta megállítani a török haderőt folytonos pusztításai- ban, még Belgrád környékén sem.

Legelőbb Szilágyi Mihály, az ország kormányzója, a király nagybátyja — 1458-ban április havában — megkísérelte, hogy a magyarországi régebben Brankovics György-féle birtok — akkor Hunyadiék kezén — visszabocsátása mellett megszerezze a maga részére a szerb deszpotaságot.³

E tárgyalások azonban nem vezettek sikerre, mert a «Nagyasszony», Hunyadi János özvegye, a Madonna, mint az olasz követek írják, semmi áron sem akarta a Hunyadi-ház kezén levő jószágokat visszaadni és óvást emelt bátyja célzatai ellen.

¹ V. ö. III. Calixtus pápa levelét 1458. márcz. 14-kérő. Mátyás király levelezését a pápákkal. Fraknoi V. 3. l.

² I. M. D. E. I. 29. l. 1458. május 13-án 9000 aranyat fizet.

³ 2. U. o. 12. l. Becse (Torontálmege) és a krassómegei Somlyó még Brankovics György örökösei kezén volt. 1458. aug. 20. Bárány: Torontál mege h. II. 15—16. Fraknoi V.: Mátyás élete. 92. l. Szilágyi alkudozásairól 1458. május 13. okt. 1. jelentései. M. D. E. 29., 37. l. 1458. szept. 13. M. D. E. II. 35.

Mátyás király a viszonyok ez alakulása folyamán tisztán látta a helyzetet. A bosnyák király gyenge török hűbéres, a fejetlen szerb deszpotaság züllőben, az ő kezében sincs még a teljes imperium, melyért még harcot kellett folytatnia a német császárral és így teljesen indokolt volt abbéli félelme, hogy déli szomszédai valamiképp kiegyeznek a törökkel s Szendrő vára a török kezében megerőtleníti Belgrádot. Viszont a bosnyák király, kinek a török nyakán volt, a szerb deszpotatus eleste után biztosra vehette bukását. Ekkor nyert Budán pozitív alakot az a terv, hogy a kizárólag magyar fenhatóságot valló Bosznia kezére jusson Szendrő és a bosnyák királyfi, mint magyar zászlós ur nyerve el a szerb deszpotai méltóságot.

1458. okt. 9-én *Radivojnak*, a bosnyák király testvérének vezetése mellett megjelent Traui Testa Miklós és Fra Marino ferenczes barát Mátyás király előtt, kijelentvén, hogy bizonyos feltételek mellett ők is «megmozdulnak» — a török ellen.¹ E küldöttség előre jeleztetett s bizonyos, hogy akkor fejezte ki Mátyás azt a kívánságát, hogy a bosnyák király személyesen járuljon színe elé.

A bosnyák király, erre a hívásra, 1459 január havában meg is jelent Szegeden, az országgyűlésen s a szerb deszpotaság kérdése javára dönt el. Mátyás király ekkor meghagyta István Tamás hírnöknek, hogy fiát, Istvánt a legnagyobb gyorsasággal küldje Szendrő várába. A bosnyák király erre éjjelt nappallá téve egyfolytában lovagolt a Szávaig és 13 nap alatt, január 31-én érkezett el Szegedről székhelyére, Jajczára. Utjában Diakovárig Várda István a kalocsai érsek és Rozgonyi István erdélyi vajda kísérték, a Szávaig pedig Hennig és Turóczy Benedek jöttek vele.

Mátyás király e gyorsaságra sarkalló intézkedésének indoka teljesen világos előttünk. Frigyes császár részéről közvetlen veszedelem fenyegette s a török ellenében sem hagyhatta védtelenül a magyar határt. Minthogy a rácsáság nem akart egyebet, mint bizonyos szervezett létet, a bosnyák királyt vélte a legjobb eszköznek, mint a ki fiával, a deszpotá teendő királyfival, majd megvédi a Duna vonalát a tö-

rök ellen. Az elhatározást különben a török készülődése is sietette.

A törökök gyorsan értesültek a magyar király terveiről. Két nappal a bosnyák király hazaérkezése előtt, négy török vajda a vár-bosznai szandzsák területéről: Ezebeg (Isák, vagy Izedbeg) a híres Isákbeg fia (ezt Maczedóniai Miklós ölte meg. Tört. Tár VII. 265. l.), Parisbeg, Lazunbeg (Hassán?) és Zenubeg (Skender, Semsí?) Bihar (?) várának kapitánya nagy sereggel felkerekedtek s mindenfelé dulva, gyujtogatva, szőlőket és gyümölcsösöket irtva, körülvették Bobovac királyi várat, a hol a bosnyák királyfi tartózkodott s a Radivoj várat, Vrandukot. A törökök, a kik István Tamás magyarországi utját is mindenképp megakadályozni igyekeztek, értesülvén a királyfinak Szendrőbe meneteléről, ennek utját akarták állani. De céljukat nem érték el, mert a királyfi titkos utakon elhagyta Bobovacot és gyors menetekben vonult Szendrő felé. A bosnyák királynak azonban tudomására jutott, hogy a török a hó olvadása után nagy sereggel készül ellene és országa elfoglalására.

Minderről a király egy 1459 Jezeroban (10. kil. Jajcetól) feb. 10-én kelt levelében számolt be Zrednai Vitéz Jánosnak, a kinek az eddigi alkudozásokban főrésze volt. A levélnek ez a passusa: «Legyen rajta, hogy a magyar király jelen veszedelmes helyzetében ne hagyja el, hanem a mint megígérte, segítse is meg. Mert, ha a király, kibe Isten után teljes reményünket helyezzük, el talál hagyni, tisztán látjuk országunk elzülését és pusztulását, melyet a király nem kevésbé köteles védni, mint saját országát Magyarországot», világos képet nyújt a paktumról, mely szerint:¹

1. A bosnyák király Mátyást elismeri urának s *eláll* a töröktől, de
2. Mátyás védelmezni tartozik közvetlenül Boszniát s
3. a bosnyák királyfi szerb deszpót lesz s védeni tartozik Szendrőt.

Ez alkudozások folyamán Radivojnak, a király testvérének mint szlapon birtokosnak nagy

¹ 1458. okt. 9. U. o. 38. l. V. ö. Kaprinaynál Mátyás 1458. Temesvárról keltezett nov. 16., 29. leveleit.

¹ E levelet Palacky I. közölte a cseh. tört. okl. mellékletek közt. Font. R. A. XX. 171—2. l. Idézi, de nem dolgozza fel Fraknói i. m. 99. l. Klaić nem vette figyelembe.

része volt. Kitészik ez abból, hogy István királyfit Szendrőbe ő kísérte. Szendrőbe érven a bosnyák királyfi — a mi körülbelül 1459 febr. végén, márczius elején történhetett — ura lett a helyzetnek. Ápril 1-én vette el feleségül Ilnát, a deszpot leányát «et totum eius dominium in Hungaria et Rascia quod Turci nondum occupaverant, obtinuit despotusque factus est per S. principem dominum regem Hungariæ loco eiusdem sui soceri, quondam Lazari despoti, *concordi voluntate omnium Rascianorum*».¹

Ebből feltételezzük, hogy István csak a deszpot leányának elvétele után lett deszpotává s ekkor lépett az ország birtokába.

István királyfi szendrői uralkodása alig tartott két hónapig. Májig sincs tisztázva teljesen, hogy miként vesztett el Szendrő vára. Egykoru források szerint,² István királyfi pénzért árulta el Szendrőt, mások szerint, a bosnyák királyfi katolikus volta miatt bosszus szendreiiek magok adták át a várat Mohamed szultánnak.

A dolog fontossága megérdemli, hogy a forrásokat kissé elemezzük.

Laonicus Chalkokondylas,³ akkép adja elő Szendrő vára vesztét:

Azzal kezdi: «huius belli ita causa traditur», vagyis így *mondták* el neki. Lázár halála után özvegye, leányával együtt bírta Szendrő várát. Leánya férjhez menvén István bosnyák király fiához, a város birtokában akart maradni. Azonban a rácok *Mihályt*,⁴ Mehmed romániai (Ruméli) basa testvérét, ki a rác udvarnál tartózkodott, tették meg uruknak s rábízta a város ügyeit.

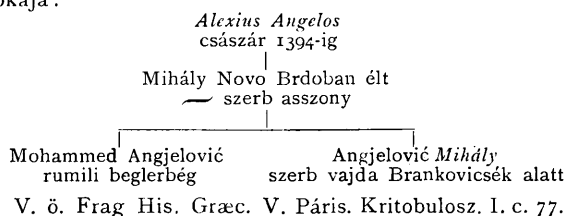
A fejedelemszöny a városból a fejedelmi lakba érkező prætendenst vendégként fogadta, aztán vasraveretvén, kiadta a magyaroknak, a

¹ M. D. E. I. 49—50.

² Engel; Gesch. Ser. 413. l. n. j.

³ Chalkokondylas. De rebus Turcicis I. IX. Bonni kiadás. 459. l.

⁴ *Angelos Mihály*, az utolsó thessaliali császár unokája:

kik börtönbe vetették. A rácok erre ismét visszatértek a magyar király hűségére s a deszpot özvegyével kezére adták a várost. Ennek hallatára indult el a szultán s vezette hadát Szendrő ellen.

A város lakói értesülvén a szultán ellenséges szándékai felől, elébe mentek s átadták a város kulcsait. A szultán e rácokat gazdagon megajándékozta, némelyeket értékes mivekkel, másokat birtokokkal halmozván el. Az özvegyet, a ki erre ráállt, javaival együtt szabadon bocsátotta. A várost azonban elfoglalta s az őrséget elfogta.

Ez az értesülés nem felel meg így a valóságnak.

Teljesen egykoru tudósítás — bosnyák forrásból — így adja elő a dolgot:

A török minden áron megakarta szerezni Szendrőt, a szerb deszpotatus főhelyét. A török jelöltje a romániai basa testvére, Angelović (Angelos) (Mihály) volt.

A szerbek közt a török uralomnak számos hive lévén, Angelovićot deszpotának jelölték ugyancsak török segélylyel.

A szendrői előbbkelő elemek néhány tagja s a nép azt hitte, hogy a török szultán pártolta deszpotát jön s egyáltalán nem gondolták, hogy ez által török kézre jutnak. A városba engedték tehát, de csak kevés számú kísérettel, azonban számos török volt vele. Alig, hogy beértek a városba, kitűzték a török jelvényeket s éltették a szultánt. Csak most jöttek a «puccs» tudatára a városbeliek s látván, hogy rászédettek, levágták a törököket s a velök tartó rácokat. A basa testvérét pedig a szendrőiek fogták el.¹ A török praktika ekkép kudarcot vallott s a betörők visszavonultak, a deszpotajelöltet pedig, kiről egy ápr. 24. tudósítás azt írja, hogy a néhai Lázár deszpotának egyik vajdája volt, az özvegy deszpotné elzáratta.²

Ezen egykoru tudósításokból kiderül, hogy Chalkokondylas hallott valamit a történekről, de összezavarta, vagy már ily pletykás formában vette át a szendrői részleteket. A mit ő a háború okának mond, az csak *előzetes* epizód s az is *másként* történt.

¹ Thomasi Péter 1458. ápr. 21. jelentése. M. D. E. I. 18. l. Amulal Andzelovićnak írja a nevet, bizonyára a Mihaloglu-ból (Mihály fia), — Luccari 185 — ferdítette el olaszosan.

² U. a. u. o. 20. l. később szabadon bocsátott.

Csak egy igaz, hogy a ráczság odaszoritva a Duna vonalához, mindinkább közeledtét érezte a török halálos szorításának s egy részük kész volt paktálni a szultánnal, az individualis jogok tiszteletben tartását remélvén tőle. A török politika, követendő taktikáját minden egyes eset természetéhez szabta. Szendrőnek és a szerb deszpotaságnak elfoglalása csellel, megfélemlítéssel, megvesztegetéssel ment végbe, mit bizonyít az, hogy Mátyás király a hütlenség bűnében találta vétkesnek «*Radivojt, a király testvérét, a ki Szendrő várát nemcsak az ország, hanem az egész kereszténység kárára elárulta a vad töröknek.*»

Ime maga az oklevél:

Relatio Emerici de Hedrehwara magistri curiæ regiæ.

Nos Mathias dei gratia rex Hungariæ, Dalmatiæ, Croatiae etc. Significamus tenore præsentium quibus expedit univervis, quod nos propter notam infidelitatis egregii Radywoy de Komothyn, quam idem ex eo, quod adhærens regi Bosnæ fratri suo castrum Zendreu non solum in detrimentum huius regni verum etiam totius Christianitatis manibus sævissimorum Turcorum tradidit notabiliter incurrisse dinoscitur illam summam quadringentorum florenorum auri, pro qua fidelis noster egregius Gaspar filius Castellan de Zenthlelek medietatem possessionis suæ Paka vocatæ in comitatu de Posega existentis habitam, in qua scilicet medietate decem sessiones iobagionales nunc existunt, præfato Radywoy et dominæ Katherinæ consorti suæ impignorasset, eidem Gaspar in quantum ad id de iure et consuetudine regni admittimur, duximus remittendum et relaxandum, imo remittimus et relaxamus ac totum et omne ius pignoris, quod ipse Radywoy et domina Katherina consors sua ad medietatem dictæ possessionis Paka habuissent vel possent præterdere ex causis præmissis, cassamus et viribus carituras reliquimus ac dictam medietatem præfatæ possessionis Paka propter huiusmodi notam infidelitatis præfati Radywoy annotato Gaspar tamquam perpetuum et verum ius suum reddimus præsentium per vigorem, quocirca vobis fideli nostro grate dilecto magnifico Emerico de Hedrehwara, magistro curiæ nostræ ac comiti comitatus de Posega predicti, necnon vicecomitibus suis in eodem comitatu per ipsum constitutis harum serie firmiter committimus et mandamus, quatenus receptis præsentibus, præfatum Gaspar filium Castellan in dominium medietatis dictæ possessionis suæ Paka introducere et eandem sibi reoccupare ipsumque et neminem alium iuxta præmissam nostram relaxationem et donationem in dominio dictæ medietatis antefatæ possessionis contra quoslibet impetitores et signanter contra præfatum Radywoy protegere et defendere debeatis, nostræ maiestatis in persona et iustitia mediante, secus non facturi, præsentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Budæ feria quinta proxima ante festum b. Margarethæ virginis, anno domini MCCCCLIX. (*Er. papír, rányomott pecséttel. Gyűjteményemben.*)

Immár világosabbá lesznek előttünk Szendrő vára elestének egyes körülményei. Megtudjuk, hogy István deszpotával együtt Szendrőben volt a nagybátyja Radivoj. Semmi okunk sincs föltételezni, hogy a hütlenségben — országos vár elárulása — elmarasztaló ítélet egyszerű szóbeszédre alapult.¹

Egészen mellékes, hogy a lakosság ellenséges indulattal viselkedett a kath. bosnyák új urak iránt, vagy azért, mert magyar kreaturáknak nézték őket. Bizonyos, hogy volt azok között sokféle nézetű ember. De az immár ténynek vehető, hogy a régi törökbarát Radivoj — akár azért, hogy hazájáról, vagyis birtokairól, elhárítsa a veszedelmet, akár gyávaságból vagy egyéb magán indokból cselekedett így — adta át a várat. Ő a hibás, nem a tapasztalatlan fiatal deszpot. Ezt bizonyítani is tudjuk. 1459. máj. 27-én Barbuci Miklós durazzói ferenczes szerzetes Tamás fia István deszpotánál járt Szendrőben. A deszpot elpanaszolta, hogy atyjától nem várhat segédelmet, mert alattvalóinak legnagyobb része «manichæus» (bogumil) s ezek inkább szitnak a törökhöz, mint a keresztényekhez. Megirta a deszpot a János bibornoknak — (Korógyi? Aranyáni?) János ispánnál látta is ezt a levelet — hogyha nem küldenék segílyt, ő megszökik, mert nem akarja megvárni «az ördögök haragját». A török máris dúlja a deszpotatus földjét.² István deszpot nem szökött meg, de kapitulált. Így érthető, hogy a szultán szabadon bocsátotta őket, a magyar őrseget pedig elfogta.

Mátyás királyra nézve Szendrő elvesztése nagy csapást jelentett. A szerb deszpotasággal a ráczság egyeteme immár teljesen behódolt s a szultán Belgráddal szemben erős támaszpontot nyert. Nyitva állott előtte: Erdély, Havasföld.

¹ Az oklevél Budán 1459. jul. 12. kelt tehát alig három héttel Szendrő elvesztése után 1459. jun. 29. a magyar-bosnyák entente tudatában lévő bosnyák követek érkeztek Mantovába a pápához, (Milanói Á. L.) ki azonban csakhamar értesült az «árulás»-ról. «El re de Bossina e accordato con lo turcho et halli posto in mano uno castello grosso sopra el Danubio chiamato Sandaro.» Egyk. tud. a milanói állt. II. Pius levele Szendrő elestéről 1459. jul. 24. Mantova. Katona XV. 277. l. Jul. 30. Theiner MH II. 330. Az árulást, vagy enyhén szólva gyáva átadást megerősítik a szerb és horvát krónikák is. V. ö. Ruvarac i. h. 386. l.

² A szerzetes Jajczába ment s onnan Mantovába. Levele gyűjteményemben.

Mátyás két arczélben küzdve, délen, nyugaton elfoglalva, elvesztett egy oly erősséget, mely, ha fennáll, szabadabb kezet enged neki. Elkéseredése ez árulás fölött sokat megmagyaráz későbbi török politikájában; így értjük meg, hogy elvesztette bizalmát az utolsó délszláv királyi családban. Azontul agresszív lett velök szemben ő is.¹

Radivoj, Szendrő eleste után még csak négy évig szerepel Bosznia történetében. Érezte, hogy sorsa fordulóhoz ért; 1459 jul. 10. Pius pápa hoz fordul, hogy birtokain misét szolgáltatassanak neki, családjának s embereinek arra alkalmas papok *«etiam tempore interdicti, dummodo contigerit.»*² Meg is kapta az engedélyt. Nagy oka volt, hogy a pápa kegyét keresse, minthogy Magyarországon eljátszotta becsületét.

Az utolsó évek történetét nincs mért tárgyalnunk. Radivojról tudjuk, hogy Tamásfi István az utolsó bosnyák király sorsában osztozott. 1463 június havában, midőn saját alattvalói egy részének árulása következtében nem épen dicőséges védelem után — mit a hosszas züllés bőven magyaráz — családostól fogságba került a király s vele együtt a Bobovac várából

¹ II. Pius pápa mentegezni igyekezett Tamás István királyt, a ki követei által azt hangoztatta, «hogy Szendrő átadása csak szükségből történt s nem a maga jószántából», 1460 jún. 7. Mátyást nem elégitette ki a magyarázat s válaszában erőteljesen megbélyegzi ezt az árulást. Mesterileg jellemzi ezt a tergiverző balkáni politikát, midőn így szól: «Bűnének érzete megszólaltatta benne — a bosnyák királyban — a lelkiismeretet; nem kevésbé félt azoktól, a kiknek árulásával használt, mint a kiknek ártott vele, ezért lakolnia kell. A bosnyák király most azt hiszi, hogy eleget tesz azzal, ha eláll a töröktől».

² A pápai supplicatiók közt: (Pii II. 751. k. 250 l.)

Supplicat S. V. devotus orator vester Radmerus devotissimis et fidelissimis eiusd. Sanctitatis et Ste. romane ecclesie filii, regis Bosnie frater laicus quatenus ipsum specialibus favoribus et gratiis prosequentes sibi ac uxori et liberis suis super quocunque altari in quibuscunque ecclesiis cappellis et domibus ac extra eas in quibuscunque locis ad hoc tamen congruis et honestis infra fines et metas dominiorum suorum que de presenti obtinet et imposterum obtinere contigerit consistentibus per quoscunque seculares presbiteros sufficientes et idoneos in familiarium suorum ac presentia quorum sibi placuerit etiam tempore interdicti dummodo illius causam non dederit et ante diem missas et alia divina officia celebrari facere possit et valeat licentiam et facultatem concedere et indulgere misericorditer dignemini de gratia speciali. — Fiat ut petitur in forma E. Et quod littere desuper conficiende gratis ubique de mandato eiusd. Stis expediantur. — Fiat gratis ubique. E. Datum Mantue sexta idus julii anno primo.

Ebből megtudjuk, hogy gyermekei is voltak.

kiostromolt Radivoj. Török kézre került a királyi család kincstára is. A szultán kiirtotta a családot s Radivoj ugyancsak az ő régi védnökei kezeiből vette a halált.

Felesége, ha ugyan vele volt, megmenekült, esetleg rokonai kiváltották. 1470-ben már felváltotta az özvegyi sort és Szencsei (Szenczei) Jánosnak felesége Szlavoniában.¹

II. Katalin bosnyák királyné Rómában.

István Tamás bosnyák király második feleségének, Kosača István hercegovinai vajda leányának a római Ara Coeli templomban lévő sírköve régóta ismeretes. (Többek között az Archeologiai Értesítő 1885. folyamában 328—331. ll. mi is irtunk róla.) Életrajzi adatait illetőleg tudjuk, hogy 1478 okt. 25-én halt meg 54 éves korában; 1445-ben 21 éves korában ment férjhez.

Midőn 1463-ban Bosznia török kézre jutott és mostoha fia, az utolsó király megöletett, ő maga nagy viszontagságok után — Luccari 184. — Rómába menekült és 1466-tól fogva udvartartásával a pápai szék segélyéből élt. A római államlevéltárban (Archivio di Stato) őrzött pápai számadások pontos kimutatásokat tartalmaznak azokról a tételekről, a melyek ugy a bosnyák királyné, mint Brankovics István II. Lázár szerb deszpota vak testvérének, nejének, Angelinának és apósának Topia Arianithes György albán vajdának a segélyezésére fordítottak.

1467-től 1478-ig 6541 pápai arany forint (scudo) fizettetett ki a bosnyák királyné udvartartása részére. Azonban a kimutatások csak 1472-ig pontosak, azután megszakadnak; 1472-ig 8 éven át átlag évi 8175 arany segélyben részesült.

Topia Arianithes György ugyancsak a pápai segélyből 1468—1472-ig átlag havi 40 arany segélyben részesült és a kimutatások összege 520 aranyat tüntet fel. A rác deszpota István ugyancsak 40 aranyat kap havonként, de az egész összeg, mely reá fordított, csak 880 aranyat tesz.

Egy külön tétel, 4000 arany forint, érdemli meg figyelmünket. Ezt a sommát *Rascia* királynéjának, Zoének utalványozták ki, 1472 június 20-án. E tétel megokolására nézve a milánói

¹ Csánki i. m. 435. l.

államlevéltár ad közelebbi felvilágosítást. János novarai érsek ugyanis jelenti a milánói herczegnek, hogy a «deszpoták nővére» egy orosz herczeggel adatott össze 1471 május 31-én a Szt.-Péter templomában. A herczeg csak követét küldötte, tehát per procurationem történt a házasság. Jelen volt ez alkalommal Katalin bosnyák királyné, Lorenzo di Medici felesége Orsini Klára és még több római előkelő asszony. Az esküvő után IV. Sixtus pápa a vatikáni kertben fogadta a társaságot lábcsőkra és áldásra. Az erre vonatkozó levél így szól:

1471. május 31. Róma. János novarai érsek jelenti Rómából a milánói herczegnek, hogy aznap reggel végbement a pápa előtt a despota nővérenek eljegyzése, a boszniai királyné jelenlétében.

Illustrissimo Principe et Exmo Signore nostro etc. . .

(omissis)

El papa questa matina fece fare le sponsalicie de questa sorella de li despoti al Duca de Rossia per mezo del ambaxatore de esso Duca in San Piero, in compagnia de la quale se trovo la Regina de Bossena qual ita qui bon tempo fa et cum loro la mugliere de Lorenzo de Medici et alum altre done romanesche. Poi nel ussire nostro da soa Beatitudine del giardino dove ce haveva data audentia le fece intrare a basargli el pede et pigliore la sua benedictione. Dicevasse è bella Zovene perchè è stata molto reclusa ma non è vero a nostro indicio.

(omissis)

Ex Roma ultimo Maii 1471.

Eiusdem dominationis Vestrae Servitores

Johannes Arc. Novariensis.
et. Nicodemus.

Kivül: Ill.m principi et Exmo Domino Dno meo observandissimo Duo Galeaz Maria Sfortia Vicecomiti Duci Mediolani etc. (Milánói A. L.)

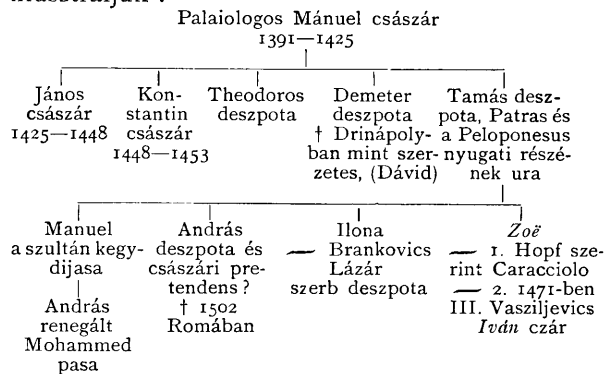
Ezen itt közöltük levéllel egybehangzó tartalommal — csak a házasság napját helyezvén egy nappal későbbre — Emanati bibornok naplója ezeket írja: ¹

«Junius 1. a fejr orosz fejedelem követei közbenjárásával a deszpoták nővére Zoëval összeeskettettet. Kisérték a számüzött özv. bosnyák királyné aki nálunk él, Medici Lőrincz felesége, az Orsiniak nemzetségéből, azután firenzei és sienai asszonyok, számos római nő.»

Zoë «Rascia királynője» szóbanforgó esküvője III. Vasziljevics Iván czárral kötött fri-

¹ Rerum Italicarum scriptores. Muratori, új kiadás 23. kötet III. rész 144. l.

gyére vonatkozik. A mi a közöltük levélben említett vonatkozást illeti, hogy Zoë a «deszpoták nővére», a következő nemzedékrenddel illusztráljuk:

A pápai udvar tehát mintegy hozomány fejében utalta ki az említett sommát a hazájavesztett császári unokának.

E számüzöttek Rómában valóságos gyarmatot alkottak, melynek központja a bosnyák emigráció volt.

Ismeretes, hogy Katalin királyné akként végrendekezett, hogy országát hálából az élvezett sok jóért a pápára hagyta, de kikötötte, hogyha fia visszatér a keresztény hitre, országához való jogai ismét fölélednek. A pápa elfogadta a rendelkezést, valamint a felajánlott kir. kardot, sarkantyukat s a végrendeletet ² a levéltárba tétette.

* * *

A királynő végrendeletének az a kikötése, hogy országát, fia örökösödési jogainak *fentartásával*, hagyja a pápai székre, közelebbi magyarázatot igényelvén, ehhez fűzzük az előzményeket.

Katalin királynőnek ugyanis 1463-ban két zsenge korban lévő gyermeke török fogságra jutott. A fiu, kit *Zsigmond* névre kereszteltek, 1463-ban 7 éves volt, a leány, *Katalin*, 3 éves.³

A számüzött anyának minden gondolata arra irányult, hogy e gyermekeket a török fogság-

¹ Erről Pierling művében: «La Russie et la saint siège» szól bővebben.

² Több ízben közöltetett.

³ 1470-ben irt jelentés: «un suo figliolo de 14 anni et una figliola de 10» MDE. II. 180., tehát a fiu 1456-ban, a leány 1460. született. Erről Ruvarac is szól a W. M. aus Bosnien III. köt. közölt tanulmányban.

ból, illetőleg az iszlám karmaiból kiválthassa. A szultánok általán véve az ilyen pretendensekké válható deposedált csemetéket az iszlám-ban neveltették s nem egy jeles török vezér került ki ezeknek sorából. Jó pénzért azonban meg volt a lehetősége, hogy a szultán megengedte a kiváltást. E részben az az ok is számba jött, hogy a hazájától távollevő pretedens sohasem fenyegethette akkora veszedelemmel a török uralmat, mint a Konstantinápolyban nemzetbélieivel folyton érintkező fejedelmi sarj, a kiből még hitváltoztatása daczára sem lehetett mindig teljesen bizni. Csakhogy az ily kiváltáshoz nagy összegre volt szükség.

Nem vonható kétségbe, hogy a pápai udvar — mint a közöltük segélyek bizonyítják — minden tőle telhetőt megtett a balkáni deposedáltak megérkezésére. E summákból azonban csak mindennapi szükségletre telt. Meggondolandó azonban, hogy a bosnyák királynénak számos számüzött hívéről kellett gondoskodni. Arra tehát, hogy a pápai udvar viselje a két rab királyi gyermek kiváltásának teljes költségét, szó sem lehetett. Azt azonban, hogy az özvegy királynő az olaszországi és többi keresztény fejedelemhez fordulhasson segélyért, nemcsak megengedte, hanem a bibornoki collegium több tagja erkölcsileg is melegen támogatta.

Első sorban 1470 jul. 23. a milanói herceghez: Sforza Galeazzo-hoz fordult az özvegy, Csubanics Miklós és Rádics (Szankovics) Ábrahám nevű követei által segedelmet kérve gyermekei kiválthatására.¹

¹ MDE. II. 181. Az egyik követ neve hibásan másolva. E követek a többi fejedelmekhez is vittek megbízó leveleket, még pedig ugyancsak 1470. jul. 23. kelettel. A Gonzaga Lajos mantovai őrgrófhoz intézett körülbelül hasonló szövegű, papírra írott s hátul a királynő kis pecsétjével ellátott — kiadatlan — megbízólevél így szól:

1470. jul. 23. Róma. Katalin bosnyák királynő segélykérő követeket küld Gonzaga Lajos őrgrófhoz. Illustrissime et excellentissime domine tamquam frater honorande salutem. Facit mea adversa fortuna, quæ viro rege, ac liberis et regno opibusque spoliavit, ut non solum ad pontificem maximum patrem clementissimum, sed etiam ad alios principes christianos me confugere oporteat pro implorando subsidio. Exponent igitur meam necessitatem viri nobiles comes Miclous et Abraam oratores mei, quos oro gratiose audiat et exaudiat vestra excellentia ut illam omnipotens et misericors deus in statu felicissimo conservet. Datum Romae, die XXIII. iulii Mcccc LXX.

Catherina regina Bosnæ.

Kivül: Illustri et excellenti domino tamquam fratri

A követséget az ostiai,¹ Gonzaga F.,² s a jeruzsalemi³ biborosok, valamint a milanói ügyvivő⁴ melegen támogatták. A herceg aug. havában igen szívesen fogadta a követeket, de egyelőre csak azt válaszolja a niceai és mantovai biborosoknak, hogy ha a kiváltás megvalósíthatása tényé válik, ő is hozzájárul a költségekhez.⁵ A királynőnek ugyancsak egyidejűleg írott igen szépen s meleg részvétellel teljes levelében határozott ígéretet tesz a herceg, hogy a mennyiben a pápa s a királynő *tényleg* megvalósíthatják a kiváltást, nem fog késni a segélyösszeg egy részének kiutalásával.⁶

Hogy mit végeztek a követek, arra csak hozzávetésekkel felelhetünk. Valószínűleg végig járták kérésökkel a keresztény udvarokat, míg a pápa adományozta utiköltségből telt. A felelet mindenfelé⁷ csak az lehetett, a mit a milanói herceg adott, t. i., hogy ha positiv alakot nyer az ügy, majd akkor hozzájárulnak.

1474 febr. 11.⁸ a királynő újabb követséget küld Milanóba: Diforte apátot és rokonát: *Rádics Ábrahámot*.

A követség céljáról a követek alábbi — eddig nem közölt — 1474 febr. vége felé kelt beadványa tájékoztat:

1474. febr. vége Milano. Katalin bosnyák királynő követeinek előterjesztése Sforza Galeazzo milanói herceghez urnőjük utazása ügyében.

Serenissimo Principe et Excelentissimo Signore Non obstante che li ambasciatori de li Signori expulsì de suo dominio in ogni parte non vien veduti como foseno in prosperita. Pure la fama di felice recordatione di genitori di vestra serenità essendo tale che lo mondo non aveva a tal tempo pare, havendi anch'

honorando domino Ludovico Gonzaga marchioni etc. ac Mantuæ domino.

Eredetije a bécsi cs. és kir. udv. ktárban.

¹ MDE. II. 177. jul. 20.

² U. o. jul. 20.

³ U. o. 179. jul. 22.

⁴ U. o. 180. jul. 23.

⁵ U. o. 1470. aug. 10. 181. és 182. l.

⁶ U. o. 183—4. ll.

⁷ Kétségtelen, hogy ez ügyre vonatkozólag még több levél is lappang az olasz, raguzai s egyéb levéltárakban.

⁸ U. o. 264. A MDE. Szerkesztői sem a keletet nem olták fel és nem olvasták figyelemmel az iratokat, különben nem maradt volna ki annyi jelentős s a közölt iratokat kiegészítő anyag. Ez esetben közlik a credentio-nalist, de a követség céljáról mit sem tudni.

io in persona cognosudo la Vostra Serenita vero figliolo di gloriosissimi genitori, cum summa alegreza sum vegundo per nome et in persona de la Regina de Bosna in compagnia cum suo consanguineo et principal olim Signor di quel Regno suto al suo Signore. La risposta avi amoi molto a me molesta per la qual non restaro de mia mano propria de scrivere lo parer mio, sperando in sapientissimo andire et signore che suplirà ogni mia ignorantia. Per tuto lo mondo se dixè di suprentia di Vostra Serenità et quella non è senza amore de Dio, dicise de magnanimità suprana et de ogni liberalità et ultra lo general vulgar, la Regina havendo inteso per li suo ambadori tanto honor a lor futo et graciose oferte in persona d'essa Regina et ultra la lettera per Vostra Serenità mandata mossa a pietà e compassione, la qual qui dentro includo azochè essa Serenità la possa vedere, dove non essando vegunda ad altro che a suplicar mercede, avemo notificado a vostra Serenità la vegunta nostra e la caxone de quella final presente madama la Regina a mantegundo multi che furno baroni del suo regno li qual amora apresso essa stentano cum speranza de regnar cum suo figliolo in suo Regno, et hora havendo saputo al dito suo figliolo esser promessa per el gran Turcho libertà, va in persona a li confini di Turchi a veder fine quello a esser chiamata per li sui non cerchando chi aver el figliolo altramente nome per gratia de man del Turcho ne anche ofender ad alcun cristiano, ne esser partixana intra li christiani. Ma como quella che de li principi christiani spera avendo per solo Signore suo lo Regno et tuti li beni suo per la fede et li figlioli per regnar procreati schiavi del Turcho, suplica che Vostra Serenità magnanima et sapientissima la sovegna a questo viazo de tanti denari quanti par e piace a Vostra Serenità a recuperatione de suo figliolo over per pagar el debiti suo a Roma over per viver qualche zorno. E si pur del tuto la infelice Regina dice esser abandonata da Vostra Serenita in la qual ultra tuti li principi christiani spera, sovegnace la Serenita prefata, siche del tuto non partimo desconsolati che semo vegundi cum quatro cavali et cum cinque semo mandati et avemo perso uno. Avemo caminado za zorni 15 ancoi e tornar ne schovene cum speranza, Dio sa senza spexa; a li pedi de Vostra Serenita ne recomandemo. D'essa Vostra Serenità servidori ambiasatori etc.

Piero de Forte e Radic compagno.

Kivül: Serenissimo principi et Excelentissimo Domino Domino Galiatio Maria Sfortie Mediolani Duci potentissimo etc. Domino suo clementissimo. (*Milanói A. L.*)

A beadvány veleje: A királynő országa számos előkelő emberét támogatja, kik abban reménykednek, hogy a királynő fiával még uralomra juthat. Hallván, hogy a szultán megígérte fia szabadon bocsátását, az anyakirályné személyesen akar elmenni a török földre. Segélyt kér tehát ez utjára; ¹ vagy pedig fizesse meg adós-

¹ A követek ötöd magokkal s négy lóval jöttek, egyet utközben elvesztettek.

ságait Rómában. A követség eredményét nem ismerjük. Tény, hogy a királynő nem jutott a fához, ki renegátnak nevelődött.

Milyen arányban tartotta fenn az özvegy királynő az összeköttetést Boszniával, arra eleddig adatunk nincs. Csak az bizonyos, hogy hiveit biztatta s asszonyi szívóssággal szötte terveit, járatott követeket és emberei eltartása érdekében adósságot csinált. Azt sejtjük, hogy a királynőt törökké lett testvéröccse István — Ahmed basa — támogatta titokban. Erről azonban más helyen s alkalommal nyilatkozunk bővebben.

A mi Bosznia állapotát illeti 1472-ben, megemlítjük, hogy keleti részét Mátyás király Ujlaky Miklósnak adományozta s királyi czimmal ruházta fel.¹ E királyi birtok középpontja *Teocsák* vára, innen éjszakra a Szerémség északi határáig ért, déli határa Zvornik. Jajcza, mint katonailag szervezett magyar országos végvidék illeszkedik e töredékes királysághoz.

A törököt uraló bosnyák terület ekkor még nincs teljesen behódoltatva s az iszlám még nem vert erős gyökeret. Érezte ezt a török kormányzat is s 1476-ban érdekes kísérletet tett a magyar uralom ellensúlyozására.

A milanói herczeghez intézett budai jelentés² azt írja, hogy a török egy «Mathia Christianissimo» nevű keresztény királyt állított a bosnyák a bosnyákoknak. Mindenesetre elferdített névvel van dolgunk s tán a Krisztics név lappang alatta. A török arra számított, hogy ezzel a keresztény kreaturájával könnyebben boldogul s majd addig tartja meg a trónon, a míg érdeke kívánja. A török hatalom körében úgy vélekedtek, hogy a bosnyákokra ily körülmények közt, saját vérebeliök vezetése alatt inkább lehetett számítani. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a körülményt, hogy a török államhatár nagy hosszúsága rendkívül igénybe vette a török haderőt s ez a tervezett bosnyák-török végvidék jó eszköznek kínálkozott a magyar határbeli haderő meg fékezésére.

A törökök számítása nem vált be, mert az új király csakhamar elpártolt uraitól segedelmet kérvén a magyar királytól. Mátyás király pedig

¹ MODL. 17316. 1472. máj. oklevél hátán: Obligamen cum Nicolao rege *tempore coronationis sue.*

² MDE. II. 517. Lupus Lukács 1476. jul. 3. Buda.

nemcsak hogy nem neheztelt az új keresztény ellenkirályra, hanem, midőn az árulás megtorlására mozgósított török hadak egyik várában szorongatták az új «jelöltet», Báthory Istvánt küldötte segédelmére. «Krisztics» Mátyás ekkor magyar segélyvel szabadult meg veszedelmes helyzetéből.

Mátyás királynak — ha kellő pénzbeli segítséget kap — nagy kedve lett volna a háború folytatására, de az események s az olasz hatalmasságok közönye más irányba terelték. Az új királyról s további sorsáról nem szólnak adataink. Van-e része Katalin királynőnek ebben az epizódban, nem tudjuk, de sejtjük, hogy a szálak hozzá is elértek.

Az özvegy királynő életében már nem látta gyermekeit. A száműzetés tragikumából bőven kivette a részét.¹

III. A Brankovicsok nemzedékrendjéhez.

A délszláv uralkodó családok nemzedékrendjében még számos kérdés vár megoldásra. A kutatás szabatos irányát fölötte megnehezíti az a körülmény, hogy a különféle krónikák kritikai megrostálása és a fenmaradt levéltári anyaggal való egybevetése mindeddig még nem történt meg. Már pedig a nemzedékrendi kérdések tisztázása nélkül — nincs miért hosszabban fejtegetnünk e régóta közismeretű igazságot — valódi történetírás nem képzelhető. Egy-egy családi iznek a megtévesztése teljesen elütő képet ad a fejlődés menetéről s ilyenkor nem ér többet a tudományunk a sokszor korholt krónikásokénál.

Leginkább zavarosak a balkáni genealogiák közül az albán s epirota családok elágazásai, de sok igazításra vár a szerb genealogia és heraldika is. Ez utóbbihoz óhajtunk ezuttal hozzászólni. A Brankovicsok családi elágazásairól s birtokviszonyairól már régebben közöltünk egy hosszabb tanulmányt a bosnyák múzeum tud. folyóiratában, a «Glasnik»-ban, németül a Wissenschaftliche Berichte aus Bosnien III. köt. «Bruchstücke aus der Geschichte der nordwestlichen Balkanländer» címmel 337--55. l., mely az akkori kutatások eredményét foglalta össze.

¹ Arczképéről Luccari 185. l. írja: «Il suo nitratto al naturale si ve de dipinto nel palazzo del Papa nella Sala di Constantino.»

E tanulmányok eredményeit használtuk fel az idén megjelent «Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára» (Momumenta Hungariæ Historica XXXIII. kötet XXXVI--XLIX. l.) történeti bevezetésében. A genealogiai kapcsolatok kifejtésével megvilágítani kívántuk az akkori pártcsoportozatok és szövetezések természetes okait. Elmulasztottuk azonban mellékelni a Brankovics-család nemzedékrendi tábláját s így megesett, hogy néhány bosszantó sajtóhiba, meg lapsus calami értelmetlenné teszi a fejtegetést néhány vonatkozásában.

Felhasználjuk az alkalmat, hogy e hibák megigazításával kapcsolatban, összeállítsuk a Brankovicsok nemzedékrendjét s egy-két újabb vonatkozását adatosan illusztráljuk. A «Turul» VIII. évfolyamában Wertner Mór a kutatás akkori állapotának megfelelően ugyan már összeállította a Brankovicsok nemzedékrendjét, de nem fölösleges koronként visszatérni az ily nagy jelentőségű családi táblázatok revíziójához. A felől biztosak vagyunk, hogy nem a miénk lesz az utolsó szó ebben a tekintetben, mert egyes homályos részlet felderítése nézve magunk is nyomozzuk még az anyagot.

De végezzünk előbb a jelzett hibákkal. A historikus és a genealogus, ha nem is ajánljuk, hogy Horatius módszere szerint éppen a «nonum prematur in annum»-hoz ragaszkodjék, de az imprimaturral ne siessen. Akkor aztán nem is szorul ilyen önmosdatásokra, mint mi.

A nevezett oklevéltár bevezetése 38. l. ez olvasható: «Murad szultán . . . Marától, mert nem volt gyermeke elhidegülvén, a szép deszpota-leány haláláig (1451.) ugyancsak szomorú életet élt». Helyesen: *a deszpota-leány, Murad szultán haláláig* (1451.) szomorú életet élt. Brankovics Mara — a kiről szó van — 1487 szept. 14-én halt meg Ježevóban s a bold. szüvről nevezett *Košnicai* kolostorban temettetett el, Kovale mellett Makedoniában.¹

Ugyancsak a 39. lapon feltételesen írjuk, hogy Garai Katalin, Henrik görcki grófnak felesége, Garai László nádornak nővére volt. Egész positive a nővére volt.

A 40. lapon, ugyancsak Henrik görcki gróf

¹ Ruvarac szerint, W. Mitth. aus Bosnien III., de nyoma van annak is, hogy 1487 szept. 17. még él.

feleségéről azt írjuk, hogy *vad* természetű volt. Csak erélyes magyar asszony.

Ujlaki Miklós királyságáról ugyanott helyesen van írva, hogy passzív szerepet játszott, de nem azért, mert Jajcet nem az ő, hanem a király csapatai védelmezték, hanem mert az akkori helyzetenél fogva nem juthatott neki hatáskör.

A 41. l. «Tomasevics István (bosnyák király) a Lázár veje (Brankovics György ifjabb fia)» homályos fogalmazás. T. i. Tomasevics István, Brankovics Lázárnak, Brankovics György ifjabb fiának a veje.

A 42. lapon Brankovics Gergely genealogiájához pótlólag megjegyezzük, hogy valóban volt egy természetes fia, a kit Gergelynek hívtak. *Vuk* nevű fiáról, a ki később nagy szerepet játszott az 1481-iki bosnyák hadjárat alkalmával, mi azt sejtjük, hogy talán törvényes fia volt.

A 42. lapon továbbá azt kérdezzük, hogy ha Lázár deszpota özvegye felajánlotta Szerbiát a pápának, mikép lehetséges, hogy a pápa már 1458 márcz. 15. rendelkezik Szerbiáról. Erre csak azt felelhetjük, hogy azért, mert Lázár deszpota 1458 január 20. halt meg és így lehetséges, hogy a pápa 54 nap alatt rendelkezhetett.

A 44. lapon Brankovics István deszpotát Szerbiába menekültetjük, holott először Budára (Resti krón. 356. l.), azután Ragusába illetőleg Albániába (1461 febr. 17. Krojában, MDEM. I. 116—7.) s innen Friaulba menekült.¹

Ugyancsak a 44. lapon kellemetlen sajtóhiba zavarja meg az összhangot, amennyiben Brankovics György fiának, az előbb említett Vak István deszpota felesége apósának neve hibásan van kisedve. Helyesen Georgios Arianita Kommen Thopia Golem albán főemberről van szó, kinek *Angelina* nevű leányát, Szkan-derbég *sógornőjét* vette el feleségül a nevezett István.

¹ Külsejéről azt írja 1462. jún. 25. a mantovai püspök, aki Velenczében beszélt vele: «Kifogástalan megjelenésű, méltóságtejljesebbet képzelni sem lehet, magas termetű, csodálatos komoly s okos arczu.» Makušev: MSM. II. 206.

A 45. lapon Brankovics Gergelynéről (!) azt írjuk, hogy két fiával, Györggyel és Jánossal Szerbiában telepedett le; helyesen a Szerémségben és nem Brankovics *Gergelyné*ről, hanem Brankovics István († 1477., sorsáról Friaulban l. Wiss. Berichte III. 344—5.) özvegyéről, *Angelináról* van szó. Itt meg kell jegyeznünk, hogy Brankovics István *elsőszülött fia*, György, a későbbi Maxim metropolita 1482 szept. 17. még Belgradóban, Friaulban tartózkodott s magát «Nos Georgius Serviae et Rasciae despota ac Belgradi cum toto eius comitatu dominus»-nak nevezi. (Udine, Archivio, Notarile; eredeti hártján, vörös selymen függött pecsét nyomával.) E levélben anyja és testvére nevében intézkedik, tehát Magyarországra jött csak 1483-ban történhetett s nem mint a 45. lapon zavarosan írjuk 1481-ben, sőt az olvasó még 1471-re is érthetné ezt a fogalmazást.

Sajtóhiba, midőn a 45. lapon azt írjuk, hogy a krusedoli zárdában mint Angelina anyját — helyesen mint Angelina anyát tisztelik.

A 46. lapon lapsus calami, hogy Brankovics János, Jaksity István¹ *feleségét* birta nőül, helyesen: a leányát, *Ilonát*. Brankovics János deszpotának a leánya, Mária, Frangepán Bernát, *Ferdinánd* († 1540. Ozáljban) nevű fiának volt a felesége.

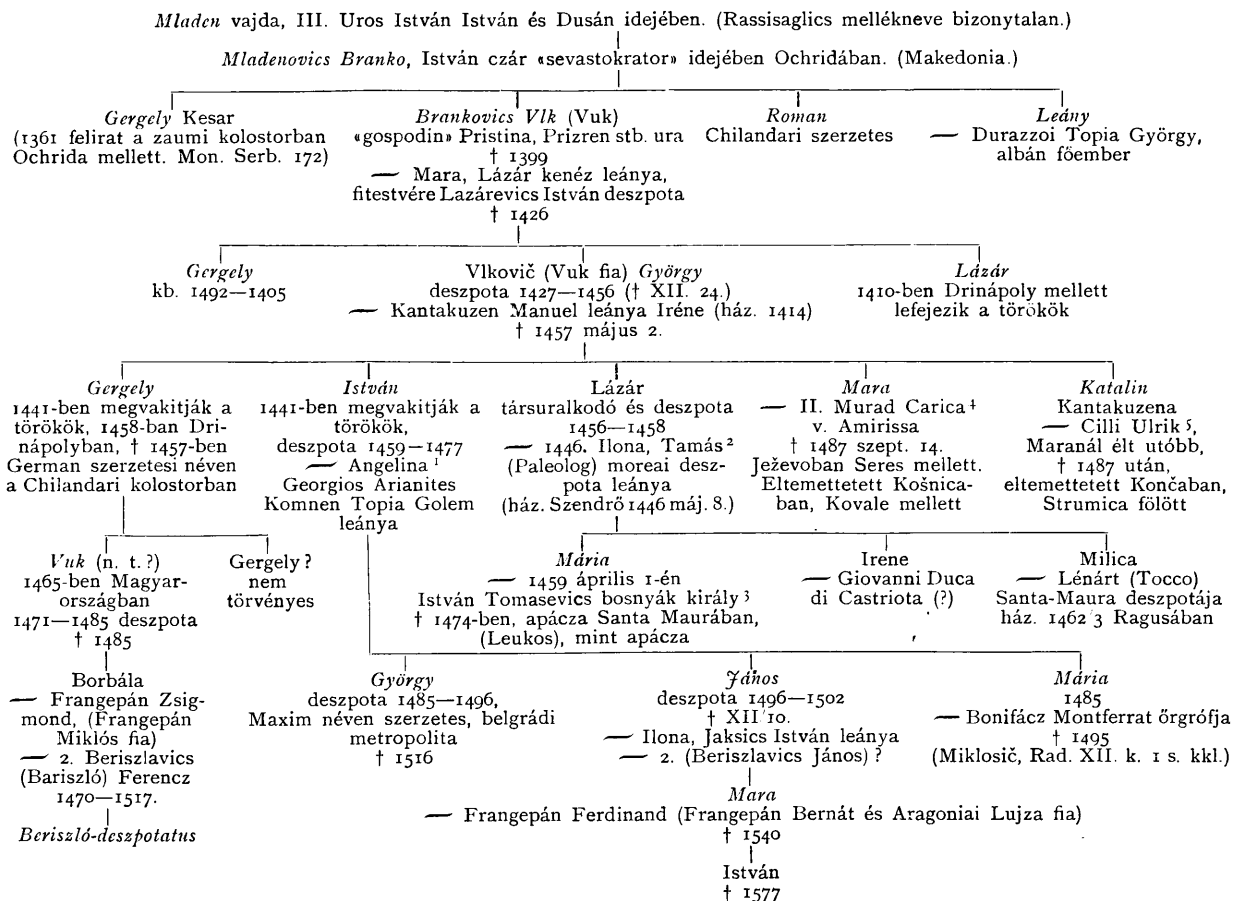
Tévedés, midőn a 46. lapon azt írjuk, hogy Brankovics Vuk özvegye Frangepán Dorottya Beriszlavics Jánoshoz ment férjhez. Nem Beriszlavics Jánosnak, hanem *Beriszlavics Ferencznek* lett a felesége. Ez is lapsus calami, mit igazol, hogy a 47. lapon helyesen van feltüntetve a családi viszony.

A 47. lapon Brankovics János helyett olvasandó Beriszlavics János, ennek fia István az utolsó ráczi deszpota.

E tévedések felsorolása után ime adjuk a Brankovicsok nemzedékrendjét.

¹ Jaksity Demeter párbajáról Tubero lib. IV. A rácziág ekkoron 2100 lovast állított: 600-at Brankovics György és János, 300-at Jaksity Demeter és *István*, 1000-et Belmuševity Milos, 200-at Beriszló. Tubero IV. §. 10. VI. §. XVI. XI. c. 9. 1503-ban Marino Sanu do IV. 859.

A Brankovicok nemzedékrendje.

E táblázatban, úgy a hogy összeállítottuk, még sok a hiány. Ujabbán Ruvarac Ilarion elemzte egy igen szép tanulmányában az utolsó Brankovicok, jelesül Brankovics Marának (Lázár deszpota leánya), Tomasevics István bosnyák király feleségének életviszonyait. (Wiss. Mitth. III.) Mara szultánáról Novakovics Sztoján irt a «Matica Srpska» 146. kötetében.

Ez értekezések tartalmát nem óhajtjuk itt tüzetesen részletezni, csak néhány kiegészítő adatot közlünk Brankovics György leányának Marának, Murad szultán özvegyének életrajzához.

Ismeretes, hogy Brankovics Mara, a szultán halála után visszakerült atyja, az öreg Brankovics György udvarába. Marino Gondola ragusai

¹ Rokonság. Az albán családok: *Topiák* stb. *nápolyi összeköttetés*.

² Rokonság. *A byzanti dynasztiák*.

követ István Tamás bosnyák király udvarában 1454 szept. 13. azt írja a köztársaságnak.

«Ancora habiamo como el signor Despot ha affedata la soa fighola, quella che fo maritata in grande Turcho, cum *Pan Isera* lo qual Pan Isera e venuto ad aiuto et soccorso del Signor Despot.» Milano Á. L.

Közelebbi részleteket nem tudunk erről a tervezett házasságról. Annyi föltetszik e tudósításból, hogy a szultána 1454-ben még menyecske sorban volt.

Tudjuk, hogy Mara többé nem ment férjhez, de később atyja halála után a török földön

³ Rokonság. *Kotromanicok*, *Subicsok* és ezek atyafisága, *Balsák*, *Koszacsák*.

⁴ Sógorság. *Oszman dynasztia*.

⁵ Rokonság. *Luxemburg-Habsburgok*, *Garaiék*, *Görzi grófok*, *Ujlakiék*.

nagy becsületben élt s bizonyos befolyást is gyakorolt egyes diplomáciai alkudozásoknál, (Botta L. 1474. 13. jelentését Milano Á. L. Adományairól I. a belgrádi Glasnik II. 200. l.)

Mara szultána szerencsétlen testvére, Katalin, az özv. Cilliné — kit contessa Cantacusenának is nevez a krónika, Resti 357+29 — Makedoniában élt a nővérel s testvére István deszpota friauli ügyében — melyről bőven irtunk a Wiss. Ber. aus Bosnien idéztük kötetében — követe Marko utján mindvégig közbenjárt.

E Markoról tévesen irtuk, hogy Angelina, István deszpota özvegyének volt a papja.

Mara szultánné és nővére Marko nevű udvari papja — basilita barát — járt Görzben, Bécsben s özv. Cilliné — Kantakuzena — unokaöccsének Görzi Lénártnak alábbi hihetőleg 1481 jun. 30. kelt levelében megírja, hogy mindenben adjon neki hitelt.

(1481). 30. junii. † Domina Ka(n)takuzina palam facit filio suo, (képletesen) Knez Goriciae Leonardo, se misisse ad eum sacerdotem suum Marcum, cui credat, sicut ei ipsi.

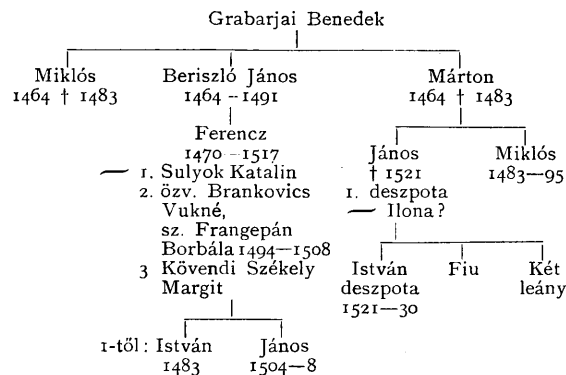
† Пискоко родномъ и племенитомъ къ вѣсаконъ
ѹтнъ бо гдѣ дарованомъ сннъ ми князъ горичкомъ
Ленаръ сѣмъ манкѣ ти гоногіе Катакзэнне много
поклоненіе; мои сннъ! А то послахъ к тебѣ мога
дѣховинка пона Марка; цю ти реуе ѿ, тон сѣ
моје реун, вернн га како мене да мѣ сама с тобо
говорѣ. Н бо гдѣ да множи мѣта гонодѣства ти
лицѣ ншнѣа ѿ днѣ.

Aláírása nincs.

Eredeti papir. (Bécsi A. L.)

Még nincs megírva eleddig a Brankovics István fiainak, György-Maxim és János deszpatusának a története. A Magyar-Szerb oklevéltár adataiból erre vonatkozólag kitünik, hogy a deszpoták, a szomszéd birtokosok s a kir. hadak között folyvást voltak surlódások. (284., 288. skkl.)

Nem eléggé világos a Brankovicsok örökébe lépett Grabarjai Beriszlók (Berislavičok) a Borics bán nemzetségéből kivált család ezen ágának deszpota minőségben történt szereplése. Mesič Máttyás Rad. VIII. 37. l. ekkép állítja össze a család idevonatkozó nemzedékrendjét:

Brankovics János, férfiágon az utolsó Brankovics, 1502. halt meg. Felesége Jaksity István leánya, kitől egyetlen Mara nevű leánya maradt. Halála után azt látjuk, hogy nem Beriszló Ferencz lesz a rácok deszpotája, pedig felesége a híres Vuk Zmáj Brankovicsnak az özvegye, hanem Beriszló János, Ferencznek az unokaöccse.¹

Ennek az okát mi abban látjuk, helyesebben feltételezzük, hogy Brankovics János özvegye Jaksity Ilona deszpotné hozzáment feleségül. A szerbség ugyanis a híres Jaksity-családból származott özvegyet tekintette fejének s ennek a férjét — olaszos elnevezéssel — vállalta, despotessonak az *úr* nő férjének.

Beriszló János, ezen a réven örökébe, illetőleg birtokába lép a Brankovics uradalmnak Kölpényben, Bródban; 1509-ben ő vezeti a deszpota-kontingenst s hiven áll a király pártján. (M. szerb. össz. okl. 331—335. 1509 máj. Magnificus Dnus Fraternek nevezi Ferenczet.) 1511 jul. 11—1513. őszéig Jajcát is ő védelmezi, de ott hagyja a bánságot, mert nem fizették. U. o. 338—9. 1514-ben pedig a keresztsek «a deszpotné népét Szerémből a rácokat felvivék, dulták Bácsot, Szalánkemént». Verancsics ö. m. II. 7—8.

Beriszló János halála után 1522 jan. 11. M. Sz. okl. 357. Kölpényből keltez a fia, Beriszló István, rác deszpota, márcz. 5. pedig *Elena relicta condam despoti ac filius eius Stephanus Beryzlo modernus despotus*. U. o. 358. l. 1525. nov. 9. *Elena despotissa et Stephanus des-*

¹ Kovachich: Formulæ solennes styli II. Ulászló (V. sz.) formulás könyvéből megemlíti, Beriszló János 1514-ben kelt deszpotasági oklevelét (a kir. adományából.) Sajnos, hogy ez oklevelét nem találtuk meg, a codex eltűnt.

potus szerepelnek. U. o. 363. Hibás szerintünk az Okl. 1525. nov. 9. kivonata, mely István deszpota feleségéről szól, mert az anyjáról lehet csak szó. Ketten intézkednek és pedig a deszpotné említették előbb.

Mi legalább csak úgy tudjuk megérteni a deszpotatus ú. n. jogfolytonosságát, hogy a Beriszló János fiának Istvánnak az anyja *özv. Brankovics Jánosné* volt. Megjegyezhetné valaki, hogy ez az Ilona esetleg Brankovics Vuknak lehetett a leánya, ámde Brankovics Vuk gyermektelen volt. Brankovics István deszpotának († 1477.) sem ismerjük Ilona nevű leányát s így csakis Brankovics János özvegyét vélhetjük a Beriszló János feleségének.

Még csak egy körülményt óhajtunk megemlíteni, t. i., hogy miért szűnt meg a rácz deszpotaság?

Mellőzzük Beriszló István nem épen dicső szereplését Mohács előtt s magatartását Szapolyai János föllépése idején.

Tudjuk, hogy először János király mellé állott. Midőn azonban Ferdinánd király 1527-ben a maga részére kezdte hajlítani a ráczságot, István deszpot a következő kivánságok teljesítése fejében hűséget ígért neki. Kivánsatai a következők:

Optata domini despoti.

Imprimis cupit habere solutionem ad mille equites levis armature, deinde*)
teneantur equites
500
) hoc non potest esse, sed detur bona promissio in Hungaria et ropinat in oppida.)
fiat, et ut castrum ad preposituram restituatur.*)

Ut preposituram Titulen. dignetur Majestas Vestra conferre fratri germano ipsius domini despoti castrum namque Erdeud ad ipsam preposituram pertinens cum magna suorum sanguinis effusione recepit.

Ut castrum Walkouar et castellum Boroh, que etiam a Thurcis recuperavit similiter cum notabili suorum strage, dignetur Maestas Vestra ad ipsum hac lege relinquere, ut si quispiam in illo jus habere pretendit ad illius instantiam sine debita juris revisione ne cogatur idem dominus despotus ad restituendum.

Ut super suo despotatu litteras dare dignetur. Si denique castra Zawa Zenth Demether et Rednek a manibus Turcorum aliquo modo idem dominus despotus rehabere poterit, dignetur Majestas Vestra ipsa eadem castra apud eun-

Castrum Zawa Zenth Demether ei relinquat, quousque aliis bonis eundem contentabit.*)
Redneck fiat, ut petitur.*)

dem dominum despotum relinquere perpetuo ut aut ex quo castrum Rednek ad archiepiscopatum Colocen. pertinebat et ob hoc forte sine lesione conscientie pro se non posset reservare. Itaque quicumque erit archiepiscopus solvat expensas domini despoti quas ad recuperationem ipsius castrum exponet.

Ultimo si Thurcam Kalakouyth nominatum prefectum castrum Battha ad deditionem castrum ipsius et semet ipsum ad servitia Majestatis Vestre poterit allicere, idem dominus despotus assurationem Majestati Vestre de aliquibus hereditatibus pro conditione ipsius Thurci conferendis supplicat habere.

Eredeti fogalmazvány *bécsi A. L.*

(A széljegyzetek idegen kézzel vannak írva. A * jelenti, hogy a jegyzet a petitumra vonatkozik.)

Vagyis 1., 1000 könnyű lovasra hópénzt s egy erőditett helyet, a hová anyját s két nővérét biztonságba helyezhesse.

Válasz: 500 lovasra adnak proviziót, várát nem, lakjanak valamely magyar városban.

2. Titelt adja a felség *fiutestvére*nek,¹ a prépostsághoz tartozó Erdőd várát nagy áldozatokkal ő vette vissza a töröktől.

Válasz: Legyen, de a vár a prépostságnak adassék vissza.

3. Valkot és Borhi várát, melyeket ő vett vissza, adják neki feltétlenül.

Válasz: Legyen.

4. Deszpotatusáról adjanak levelet. Ha Sz.-Szt.-Demeter (Mitrovica) és Rednek várát visszafoglalná adassék neki Száva Szt.-Demeter, a mennyiben Redneket a kalocsai érsek — a kié volt — vissza akarná venni, fizesse meg a költségeit.

Válasz: Száva-Szt.-Demeter maradjon nála, míg más jószággal kárpótolják. Redneket illetőleg legyen meg az akarata.

5. Ha a báthai török parancsnokot sikerülne a király hűségére téríteni, jutalmat helyezhessen kilátásba.

Válasz: Legyen.

Ez elintézés alapján Révai Ferencz bizatott meg a kir. elhatározások közlésével s a következő 1527 jun 18. kelt megbízó-levéllel küldött a deszpotához:

Ferdinandus etc.

Illustris, fidelis dilecte. Commisimus egregio fideli nobis dilecto Francisco Reway nonnulla nostro no-

¹ E szerint Istvánnak volt még egy fi- s két leánytestvére.

mine vobis exponenda, sicut ab eo coram accipietis. Que cum ex mente et voluntate nostra proficiscantur, vobis injungimus, ut eidem Francisco in hiis que referet nostri contemplatione fidem indubiam prestare vosque super eisdem ita exhibere velit, sicut in vos graciosè confidimus et vicissim erga vos clementi animo recognoscemus.

Super possessionibus vero, quas a nobis petiistis respondebimus vobis, ubi regnum illud intraverimus, quo facto nos exhibebimus erga vos sicut graciosum principem decet, quod vos latere nolimus. Datum Vienne 18. Junii 1527.

Regnorum nostrorum primo.

Külcim: Rascie despote.

Eredeti fogalmazvány a *bécsi A. L.*

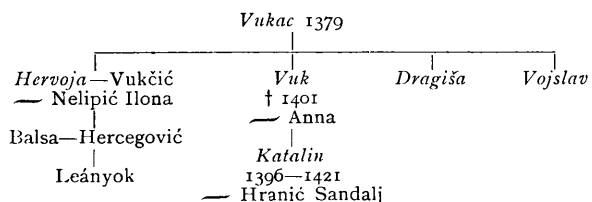
Tartalma, hogy a deszpota higgyen Révai Ferencznek. A kért birtokokat illetőleg, majd akkor ad választ Ferdinánd király, ha személyesen az országba jön.

A rácز naszádosok ezután — mellőzzük a fekete Jován «cár» epizodját — tényleg átállottak Ferdinánd királyhoz, de 1529. Bács várát és Félegyházát az István deszpota emberei árulták el a töröknek.¹

Ime a válasz, hogy azért szünt meg a deszpótatus, mert a ráczság zöme átment a török hatalomhoz, tehát önszántából szüntette meg szervezett létének az alapját.

IV. Hervoja unokahuga. 1405.

Hervójának, a Horvatin nemzetségbeli Vukac fiának három fítestvérét ismerjük: *Vuk*-ot († 1401), *Dragiša*t és *Vojslav*ot.

Ezuttal Vuk Vukčić leányának Katalinnak, a hirneves Hranic Sandalj feleségének — Hervoja unokahugának — eljegyzése ügyéről kívánunk szólni.

A tárgyalás alapjául szolgál VII. Incze pápának 1405 márcz. 29-én Bogdan sebenicói püspökhöz intézett kiadványa, melyet Karácsonyi János t. barátunk volt szíves annak idején, rendelkezésünkre bocsátani.

¹ Szalaházy János 1529 jan. 23. kelt levele I. Ferdinándhoz Gévy: Urk. 2. f. 58. l.

A kiadvány¹ így szól:

Innocentius... episcopo Sibinicensi salutem... Sane petitio dilecti filii nobilis viri Kervæ, ducis Spalatensis, nobis nuper exhibita continebat, quod olim... nobilis vir Paulus, comes Corbaviæ, pro dilecto filio nobili viro Karolo, eius nato, domicello Corbaviensi, et... nobilis mulier Banucza, relicta quondam bani Wlf domicelli vidua, pro... nobili muliere Katherina, viduæ et bani prædictorum unica nata, domicella Tinniniensis diocesis, impuberibus, credentes... quod Karolus et Katherina prædicti dumtaxat essent in quarto consanguinitatis gradu invicem coniuncti, de facto mutuo convenerunt pepigerunt... quod ipsi Karolus et Katherina, cum ad ætatem perveniret legitimam, matrimonium invicem... contrahere deberent, quæ quidem conventiones... et pacta eorum etiam iuramentis vallarunt similiter de facto, ac etiam postea ipsi Karolus et Katherina ad certum iudicem, tunc expressum dicuntur sub ea forma a sede apostolica literas impetrasse, ut idem iudex... cum eisdem Karolo et Katherina, ut impedimento... huiusmodi... non obstante matrimonium... contrahere... valerent auctoritate apostolica dispensaret... Cum autem... postea ad ipsius ducis, cuius dictus banus germanus erat, pervenerit auditum, quod prædicti Karolus et Katherina tertio huiusmodi consanguinitatis gradu sunt invicem coniuncti, propter hoc idem dux abhorreat, quod ipsi Karolus et Katherina invicem matrimonialiter copulentur et propterea etiam dictæ litere, per surreptionem obtente viribus non subsistant, pro parte dicti ducis nobis fuit humiliter supplicatum, ut sibi super hoc ac comiti viduæ ac Karolo et domicellæ præfatis salubriter providere... dignaremur. Nos igitur... fraternitati tuæ, cum ecclesia Tinniensi dicatur ad præsens pastore, cui esset scribendum hoc casu, carere... mandamus, quatenus... si tibi constiterit, quod dicti Karolus et Katherina eodem tertio consanguinitatis gradu sunt invicem coniuncti, ut præfetur, conventiones, promissiones, pacta et iuramenta huiusmodi et quæcunque inde secuta fuisse et esse nulla nulliusque roboris vel momenti nec ipsos esse obligatos ad observantiam eorundem conventionum, promissionum, pactorum et iuramentorum auctoritate nostra declares, prout de iure fuerit faciendum... Datum Romæ apud Petrum quarto Kalendas aprilis, anno primo.

E kiadványból megérthetjük a következő ténykörülmenyeket.

Hervoja spalaioi herczeg, néhai fítestvérének Vuk bánnak (a pápa levelében *Wlf*-nak iratott) serdületlen leányát Katalint, — ki a knini egyházmegyébe volt illetékes — özvegy anyja: «nobilis mulier Banucza» eljegyezte Korbáviai Pál «comes» kiskoru fiával Károlylyal.

A jegyesek szülei, tehát az özvegy bálné és Korbáviai Pál comes abban a hitben voltak, hogy gyermekeik csak *negyediziglen* való rokonságban állanak egymással. Megegyeztek tehát

¹ Reg. Innocentii VII. bibl. Vat. A. 1. f. 36.

és hittel megerősített szerződéssel is megerősítették, hogy ha a jegyesek elérik a kánonilag megállapított kort, egybekelhetnek. A szentszék a negyedfoku rokonság akadályától ily értelemben megadta a felmentést.

Ámde Hervoja spalatoí herczeg — a menyasszony nagybátyja — később tudomására jutott annak a körülménynek, hogy a jegyesek nem *negyediziglen*, hanem harmadfokban való atyafiságban állanak s az egybekelést megakadályozandó, azt a kérést intézte a pápához, hogy ezt a hamis bevallás alapján kinyert felmentést érvénytelenítse.

A pápa a felszólítás következtében — az illetékes knini egyháznál szüküresedés lévén (Farlati IV. 294.) — felhatalmazta Bogdan sebenicói püspököt, hogy azon esetben, ha Korbáviai Károly és Vuk bán leánya, Katalin között tényleg *harmadfoku* rokonság esete forog fenn, az összes eljegyzési szerződéseket érvénytelenítse s a jegyeseket oldja fel azoknak megtartásától.

Ez a magában véve sporadikus jellegű adat nemcsak a Hervoja családjára vet érdekes világot, hanem a hirneves Hranic Sandalj vajda házassági összeköttetéseinek történetére vonatkozólag is becses utmutatással szolgál. Ugyanis 1405-től kezdve néhai Vuk bán Katalin leánya, Hranic Sandalj *feleségeként* szerepel.

Hervoja indító okát arra nézve, hogy unokahugának a Gusics nemzetségbeli Korbáviai Pál kenéz fiával való eljegyzését 1405 márczius havában feloldassa a közlöttük adat alapján, immár konstatálhatjuk. A feloldásra csak az a körülmény készítette, hogy unokahuga és a nagy befolyásu humi vajda, Hranic Sandalj között házassági és e révén szorosabb politikai összeköttetés jöjjön létre. A közlöttük adat azonban nemcsak ez irányban tájékoztat, hanem egy régóta vitatott kérdésre is világot vet.

Radonic I., Hranic Sandalj vajdának alapos képzettségű életirója¹ — a vajdáról szóló tanulmányában — nagy apparatus alapján felemlíti, hogy Hranic Sandalj 1396-ban egy *Ilona* nevű nőt vett feleségül. Adatai 1399-ig vezetnek,

¹ Archiv für slavische Philologie 19. 394. l. Geleich: La Zedda cz. 1899. megjelent művében megjegyzi (194. l.), hogy Sandaljnak Ilona előtt is volt felesége, mert 1398. egy özvegy leánya említették. E szerint 4 felesége volt.

azontul erről az Ilonáról többé nincs szó. Azután konstatálja, hogy 1405-től kezdve, Hervoja unokahuga, *Katalin* volt Sandaljnak felesége, de ez a házasság 1411-ben válással ért véget.¹ Hranic Sandalj elválása után, 1412-ben feleségül vette Stracimirovic Balša György ugyancsak Ilona nevű özvegyét, Grebljanovic Lázár szerb kenéz leányát. E szerint Sandaljnak három felesége volt; az első és a harmadik *Ilona*, a második *Katalin*. Radonic azonban azt állítja, hogy Sandalj csak kétszer nősült: először 1396-ban elvévén Hervoja unokahugát, Ilonát, a ki *később* Katalin nevet nyert. Ezt a névváltoztatást úgy magyarázza, hogy Katalint előbb Ilonának hívták és csak akkor vette fel a Katalin nevet, midőn Hervoja 1403-ban a római egyházhoz csatlakozott. Ezt a feltevést azzal indokolja, hogy Vuk bán leánya a Hervoja unokahuga, Sandalj elvált felesége egy ügylet tárgyalása folyamán 1421-ben Helenának neveztetik. Hranic Sandaljnak és feleségének, Katalinnak a velencei köztársaság kincstári hivatalánál 12000 aranyat tevő közös betétek volt, melynek egyik fele Sandaljt, másik fele pedig Vuk bán özvegyét, azaz leányát, Sandalj feleségét illette. 1412-ben a válás után mindkét fél lépéseket tett a letét kiadása iránt. A fennforgó alaki nehézségek változása nem tartozik ide; életrajzilag fontos, hogy a letét kiutalása Sandalj anyósa és felesége részére 1421-ig elhúzódott. 1421-ben a köztársaság egyik iratában így szól: *per parte Helena fuola che fo de Voch bani e da madona Ancha baniza*, majd később is madona Ancháról és madona Helenáról szól.² Tehát Radonic szerint Sandalj feleségét Ilonának nevezik 1421-ben, ez pedig nem lehet más, mint az 1396-iki Ilona, a ki később Katalin néven fordul elő s Vuk bánnak és Anna bánnénak a leánya.

Az idézett oklevelek sorozatából látjuk, hogy 1411 április havában Sandalj vajda anyósával és nejével «domina Catharina»-val Ključ (Hercegovina) várában tartózkodik.³

1412 április 22-én Sandalj a maga s anyósa és felesége nevében kéri a köztársaság gabona

¹ U. o. 420. l.

² Ljubic S.: Listine VIII. 74. l. A köztársaság igéri, hogy megvizsgálhatja a jogcimeket s akkép fog dönteni «prout fieri debet» 75. l.

³ Listine VI. 147. l. Libri Commem. III. 123. reg.

pénztárában letett 1200 aranynak feles kiosztását.¹ A név nincs megemlítve.

Azonban 1412 november 29-én, midőn a köztársaság, «noha ez a törvény s a köztársaság szokásai ellen van,» a főntebbi összeg felét 4 hó mulva Sandaljnak illetőleg követének,² másik felét «magnificis dominabus Banize et Caterina ipsius filie» kiutaltatni igéri.³

1412 április 22-ig tehát Katalin, mint Sandalj felesége szerepel, u. é. november 29-én név szerint Katalin asszony, de már említi feleségeként.

Hogy 1421-ben miért nevezik a köztársaság titkos tanácsa jegyzőkönyvében ezt a Katalint — mert csak erről lehet szó, — Helenának, kinek 6000 arany követelése ügyében *Sandalj*, tehát az elvált férj követői emelnek szót, nem tudjuk.

Mondhatnók, hogy íráshiba, ámde ennek ellene szól az a körülmény, hogy háromszor van említve Helena néven. Meglehet, hogy két neve volt? Ámde miért használja 1421-ig a Katalin nevet s csak azután veszi fel az Ilona nevet? Tág tere nyílik itt a mindenféle feltevésnek, míg valamilyes adat, — melynek az 1412—21 közti időből elő kell kerülni, — majd felderíti ezt a körülményt is.

A közlöttük adat azonban kideríti, hogy Vuk bán leánya Katalin 1405-ben hajadon volt és mint kiskoru jegyeztetett el Korbaviai Pál kenéz fiával, Károlylyal. Bizonyos tehát, hogy Vuk-čić Katalin nem azonos Hranic Sandalj 1396, 1399-ben említett Ilona nevű feleségével. Bizonyos az is, hogy az a Katalin 1403-ban nem vehette fel az Ilona nevet, — mint Radonic véli, — mert — még fel nem derített okból — csak 1421-ben nevezik Ilonának és pedig akkor, mikor már nem a Hranic Sandalj felesége.

Még egy kérdést kell felderíteni, t. i. miben állott az a harmadfoku rokonság Vuk bán leánya és Korbaviai Károly közt. Azt hisszük, hogy e kérdés tisztázására majd a Korbaviai Gusics család genealogiájának részletezése alkalmával kerül a sor.

II. Tvrtko bosnyák király házassági terve. 1428.

II. *Tvrtko István*nak (1404—1408., 1420. I—1443). I. Tvrtko István fiának házassági tervé-

ről, az V. Márton pápához intézett következő kérelemből értesülünk :

Romæ 9. Aprilis 1428.

Beatissime Pater. Cum devotus vester orator Stephanus Thewerkho Dei gratia rex Bozne in medio infidelium et scismaticorum dicti regni sui incolarum et habitatorum regali jurisdictione utatur et habitet, quidam sui emuli labia detractionis aperuerunt, asserentes ipsum pro eo, quod infidelium et scismaticorum huiusmodi rex est, eos in ipsorum errore confovere. Cum tamen sanctæ Romanæ ecclesiæ obediens et fidei catholicæ cultor prout gestorum in ritibus eiusdem fidei catholicæ per cum observatis, quosque observat ut vult et tenetur observare de præsentibus et in futurum evidens experientia, quæ omnium rerum magistra dicitur, docet, et augmentator existat, cupiatque cum quadam nobili domina *Dorothea, filia quondam Johannis de Gara* militis, virgine christiana et catholica quinquecclesiensis diocæsis, secundum morem et ritum prædictæ sanctæ Romanæ ecclesiæ, matrimonium legitime contrahere, et huiusmodi ipsius regis emuli dictum matrimonium cum eadem virgine ipsum libere et licite contrahere posse per sedem apostolicam voluit edoceri. Supplicatur igitur S. V. pro parte ipsius regis, quatenus S. V. uni, vel pluribus reverendis patribus dominis regni Hungariæ et dicti regni Bozne episcopis de inquirenda fidelitate fidei catholicæ de ipso rege, quodque si idem rex fidelis catholicus vere christianus repertus fuerit, cum eodem, ut dictum matrimonium secundum morem et ritum, ut præfertur sanctæ Romanæ ecclesiæ, libere et licite valeat auctoritate apostolica eidem licentiam indulgeant (sic!) committere et mandare dignetur, cum ceteris non obstantibus et clausulis oportunitis. Fiat ut petitur, et committatur. O. Datum Romæ apud sanctos Apostolos, octavo Idus Aprilis anno undecimo.

E kérelmében Tvrtko azon kezdi, hogy «hitetlen és szakadár» lakosságu országnak lévén a királya, ellenségei azt hiesztelik róla, hogy ő is eltévelyedett a hitben.

Biztosítja azonban a szentszéket, hogy katolikus és a katolikus vallás szertartásait, a mint most, úgy a jövőben is követendi. Az a szándéka, hogy néhai *Gari János* leányát, Dorottyát — a pécsi egyházmegye területén élő igaz római katolikus hajadont — feleségül veszi. E végből arra kéri a pápát, hogy magyar és bosnyák püspökökkel vizsgálta meg az ő hitbéli állapotát és ha igaznak találta, adja meg részére a házassághoz való engedelmet.

A pápa akként resolválta a kérést, hogy törtenjék a kérelmező akarata szerint. Az ügy további folyamatáról nincs tudomásunk, csak annyi bizonyos, hogy ez a házasság nem jött létre.

¹ Listine 21. o. 253. l.

² Listine VII. 31. Commem. III. 168. reg.

³ Listine VII. 32. Commem. III. 169.

¹ Roma. Vatikáni lt. Supplicationes Martini V. Anus XI. t. IV. fol. 217. a.

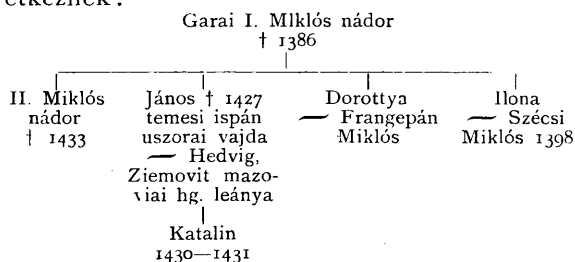
A kérelem szövegében érdekes annak a körülménynek a megemlítése, hogy Boszniában hitetlenek és szakadárok vannak. Hitetlenek alatt a bogomilok (patarenok) értendők, míg a schismatikus elnevezés csak az orthodoxokra vonatkozhatik.

A bosnyák orthodox egyház szervezetének történetét illetőleg oly kevés és a mellett homályos az adat, hogy ezt a tényt: az óhitűek megemlítését a szupplikációban, különösen kell hangsúlyoznunk. Nézetünk szerint a csangó pásztor nép többsége az orthodox keresztény ritust követte, mely azonban akkoron nem volt még megszervezve.

Tvrtko király ugyan erősen hangsúlyozza a maga igaz katolicus voltát, de kénytelen védekezni ellenségeinek vádja ellen. Minthogy az előkelő bosnyák nemzetségek túlnyomó része a bogomil hitet vallotta, a király katolicismusa nem jelentkezhett valami tüntető módon, tehát — külsőleg mindenesetre — rászolgált ellenségei beszédeire. Ebből az okból nagy szükség volt a hitvizsgálatra, annál is inkább, mert a Garai-család katolicismusa nem fért össze ezzel a bogomil színezetű magatartással.

A főkérdés azonban, hogy néhai Garai János Dorottya nevű ekkor hajadon leányának mik a személyes vonatkozásai?

A Garai-család nemzedékrendjében ¹ így következnek:

Ezen összeállítás szerint Garai Jánosnak csak Katalin nevű leánya ismeretes. Garai Dorottyról Frangepán Miklósnéról is fölötte kevés, a mit tudunk. Wertner 1894-ben ² annyit tisztába

¹ 1902-ben Šišić F. állította össze Hervojáról szóló munkájában. 41. l.

² «Adler» N. J. IV. 22—23.

hozott, hogy Garai I. Miklósnak egyik leánya Frangepán Miklósné, a másik Szécsi Miklósné volt. Keresztnevet nem említ, hanem kronologice 1406—1425-öt vesz fel a nemzedékrendi táblába.

Klaić ¹ 1901-ben megállapította, hogy Frangepán Miklós — eleddig ismeretlen nevű — első feleségének halála után nőül vette Garai II. Miklós nőtestvérét Dorottyt. 1428-ban ez a Dorottya — úgy véli K. ² — már nem élt.

Šišić főntebbi táblázatában az az állítás, hogy Dorottya 1416 «udata za kneza Nikolu Frankapana» téves.

Egy olasz genealogia szerint Frangepán Miklós első felesége Dorottya Korbáviai Pál özvegye. Ezt az állítását azonban később helyreigazítja s csak annyit konstatál, hogy Dorottya volt a keresztneve. 2 ik felesége állítólag Ujlaki Mártha (1426—1442). Ujlaki Bertalan mácsói bán leánya volt. A mácsói bánok közt 1402-ben találjuk Ujlaki Bertalan fiát Lászlót, de Bertalant magát nem említik forrásaink mácsói bánképen.

Mindezen nem kellőkép tisztázott kérdések bizonyítják, hogy középkori genealogiánk terén még sok a teendő. Eleddig a fennforgó kérdést illetőleg tényként vehetjük, hogy Garai I. Miklós Dorottya nevű leánya Frangepán Miklósné volt. Ez a Dorottya azonban — nem kell hosszasan bizonyítgatnunk — természetesen nem azonos a 1428-ban II. Tvrtko kiszemelte hajadonnal.

A rendelkezésre álló adatokból kitűnik, hogy Garai Jánosnak Katalin nevű leánya volt, 1435-ben Bebek Miklósné, Dorottya nevű leányáról — ki valószínűleg nagynénje nevét nyerte a keresztségben — eddig nem volt tudomásunk.

II. Tvrtko e tervének, illetőleg szándékának további sorsáról ugyancsak hiányoznak az adatok. Tény, hogy vérbeli leszármazottja nem maradt.

THALLÓCZY LAJOS.

¹ Krčki knezovi Frankapani. Zágráb 1901. I. 195. l.

² U. o. 2.5. l. Frangepán Miklós († 26/VI. 1432.) harmadik feleségének Sforza Bianchanak vonatkozásai nincsenek kellően tisztázva.

SZENT ISTVÁN VÉRSÉGE ÉS A MAGYAR KUTFORRÁSOK.

(Első közlemény.)

Midőn a mult alkalommal¹ Sz.-István rokonsági kapcsolatairól beszéltem azt állítottam, hogy az egykorú kutforrásokból nem a XIII–XIV. századbeli lengyel és sziléziai évkönyvek, hanem a magyar krónikák igazolását láthatjuk, mert egyfelől a hildesheimi évkönyvek szerint ugyanazon «rex Julus» volt anyai nagybátyja, kit mint ifjabbik Gyula erdélyi fejedelmet hazai emlékeinkből is Sarolt unokatestvérének, tehát Sz.-István másodfoku anyai nagybátyjának ismerünk; másfelől pedig Thietmar, ki jól volt értesülve a korabeli lengyel viszonyokról, sehol sem említi, mintha a pannóniai király (t. i. Sz.-István) Lengyelországba menekült Prokui nevű avunculusa, anyai nagybátyja vagy ugyanazon pannóniai király atyjának Deuixnek, Gyejcsának, mai elnevezés szerint Géza fejedelemnek a felesége, Beleknegini, — «a szép urnő» — testvére vagy bármiféle rokona lett volna Meskónak, az azon időbeli lengyel herceg, Chrobry Boleszláv atyjának, holott a XIII. századbeli lengyel krónikák már arról beszélnek, hogy Jesse magyar király = Géza fejedelem neje Meskónak a «soror» a, nővére volt, így Beleknegini és Prokui nem lehetett más ezen állítás értelmében, mint Boleszláv atyai nagynénje és patruusa, atyai nagybátyja.

Ez a kérdés sarkpontja és ezt meg nem másíthatja Karácsonyi urnak semmiféle kijelentése sem, akármilyen erős hangnemben tartja is. Minden egyéb csak következtetés, a mi lehet helyes és igaz, de ép úgy lehet «szappanbuborék» és «légvár», még akkor is, ha Karácsonyi urtól származik, a ki többek közt már maga is rájött arra, hogy nem szükséges erőszakolt magyarázattal atyai nagybátyját értenünk az «avunculus» szó alatt s Géza fejedelem öccsével, Mihálylyal azonosítanunk a hildesheimi évkönyvek «rex Julus»-át, hanem csakugyan anyai nagybátyja volt Sz.-Istvánnak. Ha pedig már erre az álláspontra helyezkedünk, akkor mindenféle újabb kalandos föltevések helyett egyszerűen le kell vonnunk azt a további következtetést, a mi ma-

gától kínálkozik, hogy a földolokban a magyar történetíróknak, a III. Béla alatt szerepelt, tehát XII. és nem XIII. századbeli, dr. Sebestyén Gy. kutatásai után többé nem névtelen, királyi jegyzőnek, hanem nevével említve Adorján ó-budai prépost — s később erdélyi püspöknek,¹ meg a többi krónikairónak volt igaza: Sz.-István anyjának eredetét a X. századbeli Gyulák magyar fejedelmi nemzetségében kell keresnünk. Azok a lengyel és sziléziai kutforrások pedig, melyek mind a Béla király jegyzője utáni időkben kezdik emlegetni Athleydát, mint Jesse király = Géza fejedelem nejét, tévedtek, mert az anyai nagybátyja, a «rex Julus», a Gyula, akár ez volt a tulajdonneve, akár fejedelmi méltóságát jelenti s igazi neve Prokui volt, a Gyula névnél fogva csakis magyar lehetett és bármiképpen magyarázzuk is a Thietmar-féle Prokui kapcsolatát a hildesheimi évkönyvek rex Julusával: a száraz tény megmarad ténynek, hogy Thietmar hallgat ezen anyai nagybátyja lengyel atyafiságáról, a ki ezenfölül az egykorúak fölfogása szerint Szent Istvánnal egyenrangú tényleges uralkodó, «rex» volt, tehát szükségkép a X. századbeli társfejedelmek egyikének kellett lennie. Már pedig akkor is igaz marad Karácsonyi ur megjegyzése, a mit a lengyel kutfőkre nézve tett, ha Thietmarra alkalmazzuk, vagyis «ne következtessünk többet szavaiból, mint a mennyi bennük van.»

Ilyen kiindulási ponthoz fűztem további következtéseimet s nemcsak arra voltam elkészülve,

¹ Legujabban Erdélyi László ur jegyezte meg (A tihanyi apátság kritikus oklevelei. Akad. ért. a tört. tud. kör. XXI. k. 3. sz. Budapest, 1906. 5. l.), hogy Sebestyén elmélete daczára a szerénykedő «P. mester» nevének kezdőbetűjét látja a «P. dictus magister»-ben s példákat hoz fel arra, hogy a kezdőszavakat «a mesternek mondott P. (Paulus, Petrus, Pousa sat.)» értelemben is magyarázhatjuk. A felhozott példák azonban csak annyit mondanak, hogy a frazeologia szempontjából megállhat ez a kifejezés is és nem kell szükségkép «Prædictus magister»-re gondolnunk, kinek neve elmaradt a valami okból üresen hagyott czimlapról. A «Pdictus magister» tehát, mint így is, amúgy is értelmezhető kifejezés, semlegessé vált, egymagában sem az egyik, sem a másik álláspont mellett nem bizonyíthat.

¹ Turul, 1906. évf. 53–65. lap.

hogy Karácsonyi ur nem hagyja szó nélkül, de válaszában hangjára is, melyre különben nem reflektálok.

I.

De hát lássuk, miket hoz fel ujabban Karácsonyi ur Szent István anyja lengyel származásának védelmére.¹

Az egyik szempont, a mivel válasza kezdődik, tulajdonképp nem tartozik a kérdés lényegéhez. Egészen szubjektív természetű dolog, mely alkalmas ugyan bizonyos hangulat keltésére, de egyébre nem.

Azt találtam ugyanis mondani egy régebbi jegyzetem után, melyben csak ennyi van: «Mesco habuit sororem Atleydem, quam Jesse rex Ungariæ accepit in uxorem» (Kamienzi Krónika. Pertz XIX. 581.) és «Jesse qui accepit uxorem de regione Polonia de civitate Cracovia, sororem Meschonis ducis nomine Ethlegidam» (Varsói Kr. Endlicher Mon. Arp. 65. l.), hogy a lengyel adatok után akár Géza felesége is lehetett Adelhaid, de ebből még nem következik, hogy anyja is lett volna Szent Istvánnak. Ez eddig még nem lett volna baj; de megtoldtam azzal, hogy az utóbbi nincs is a lengyel forrásokban. Mikor ugyanis utánna akartam nézni a dolognak, véletlenül nem kaphattam meg Pertz műve azon kötetét, mely a Karácsonyi ur által oly nagyra tartott, de Pauler Gyula által² «nem éppen a legnagyobb kritikával irottaknak mondott» s a XIII. század elejéről csak «állítólag» eredő kamienzi évkönyvet foglalja magában. Megelégedtem azzal a töredékes adattal, a mit egészen más czélből régebben jegyeztem ki. Most aztán Karácsonyi ur fejemre olvassa, hogy vagy nem tudok latinul vagy nem néztem meg a lengyel kutforrásokat. Rászolgáltam; nincs rá több szavam.

Csak hogy mindez nem változtat semmit sem a dolog lényegén. Akár csak annyit mondanak a lengyel források, mint ahogy tévesen állítottam, akár pedig hozzá teszik még azt is, hogy Athleyda térítette a keresztény hitre férjét, Jessét s tőle született Szent István, mindenképp igaz marad, hogy:

¹ Szent István anyja. I. András atyja. Uj eredmények. (Turul. 1906. 3. 97—112. l.)

² A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Budapest 1893. I. k. 491. l. 33. jegyz.

1. közülük egyik sem előzi meg Béla király jegyzőjének művét, még ha a XIII. század elejéről való is és nem későbbi a kamienzi évkönyv;

2. úgy a magyar nemzeti hagyományok, mint az Árpád-ház családi emlékei nagyobb biztosítékot nyújtanak egy olyan adat valóságára felől, mely Szent István anyja eredetéről szól, mint a magyar viszonyoktól teljesen idegen lengyel évkönyvirók, kik könnyen tévedhettek a magyar «rex» személyében nemcsak harmadfél vagy háromszáz évvel később, de még ha jóval korábbiak volnának is;

3. az egykorú írók mit sem tudnak ezen lengyel rokonságról, sőt még a későbbi lengyel krónikások, a XII. századbéli Martinus Gallus s a XIII. század elején élt Kadlubek Vincze is hallgatnak róla.

Vehették azért valami régebbi évkönyvből a XIII—XIV. századbéli lengyel krónikák az Athleydáról szóló adatot, de hogy tóditották s magyarították, világosan mutatja a *Fessa*, *Fesse* névalak, mely semmiképp sem lehet korábbi a XIII. századnál. II. Géza nevét *Geiza*-, *Geica*-, *Geithsa*-nak írják oklevelei,¹ Prágai Vincze *Deuca*-nak (regis Deuce) nevezi² s ez utóbbi a régebbi alak, mert I. Géza dénárain is a *Geuca Rex* fölirat fordul elő, VII. Gergely pápa is *Geusa*, *Geuza* néven említi,³ egy XII. századbéli jegyzékben, mely nyolcz első királyunk temetkezési helyéről szól, szintén a *Geuca* alakot találjuk,⁴ Thietmárnál *Deuux*, a koronán *Geöbitz*, XI. századbéli német forrásokban *Gouz*, *Foas*, *Foitscho* fordul elő.

A *Gyécse* kiejtést feltüntető *Jessénél* tehát még a XII. századbéli névalak (*Geica*, *Geithsa*, *Geiza*, *Geysa*, *Geycha* = *Gyejcsa*) is testesebb volt, annál inkább különbözött a XI. századbéli *Geuca* = *Gyeucsa*, ha pedig a régebbi, bár az idegenek-

¹ «Ego Geica rex Ungarie» (Knauz F. Mon. Strig. I. 103.), «Ego Geythsa Dei gracia Hungarie sat.» (U. o. I. 110.), «Anno regis Geize VIº. (Árp. Uj Okl. I. 58.), «Rex noster gloriosissimus Geiza» (U. o. I. 60.), «Geyse Rege regnate» (U. o.) «Stefanus Dei gr. Geyce regis filius» (Pecsétjén, I. Szilágyi S. Magy. tört. Mill. kiad. II. 305.), «Stephanus Geice regis filius (U. o. 307.), «Stephanus rex hungarie Geytse regis filius» (Knauz id. m. I. 119.)

² Pertz, Mon. Germ. Script. XVII. 682.

³ Fejér Cod. Dipl. I. k. 420., 423., 424. l.

⁴ M. Florianus, Fontes Dom. IV. 88.

nél többé-kevésbé eltorzított változatokat is számba vesszük, a X. század vége felé Gyevecsának, Gyojicsának ejthették ki a nevet. Ha tehát Athleyda férjének nevét csakugyan a 998—1017. közti prágai évkönyvekből írták volna ki a XIII. századbeli lengyel krónikák, olyan alakot várhatnánk, mely a Thietmár-féle Deuixnek vagy legalább is a Prágai Vinczénél levő Deucának vagy valamiféle palaeographikus eltorzításuknak felelne meg.

A végeredmény mindenesetre az, hogy semmi esetre sem lehetett az eredeti forrásban, mintha Jesse lett volna az a magyar király, ki nőül vette Mesco nővérét. Legfőlebb annyit mondhatott ez a régi kutfő: «Mesco habuit sororem Atleydem, quam rex Ungariæ accepit uxorem.» Ha esetleg még azt is hozzá tette: «Quæ, cum esset christiana, virum suum convertit ad fidem Christi,» ez ugyan elősegíthette a későbbi krónikások tévedését s az eredeti szöveg olyan értelemben való kiegészítését, hogy világos legyen a Szent Istvánnal való kapcsolat; de ha már egyszer megállapítható, hogy valamilyen — a XIII. századnál semmi esetre sem korábbi betoldás történt, sem arra nincs biztosítékunk, hogy csakugyan Géza fejedelmet értette-e az eredeti szöveg a «rex Ungariæ» alatt s nem egy másik 972 körüli magyar fejedelmet, sem azt nem tudhatjuk, mennyi a betoldás és mennyi volt az eredeti szöveg, sőt még azt a kérdést is tehetjük: vajjon ugyanazon alapforrásra, t. i. a 998—1017. közt kezdődő prágai évkönyvekre vezethetők-e vissza a Mesco «soror»-ára vonatkozó sorok azzal a későbbi részzel, mely azt az adatot foglalja magában, hogy «967-ik évben nagy Boleszló született. 975. évben István magyar király születik.» Nekem úgy tűnik föl, mintha a közvetlenül ezeket megelőző szavaknak: «(Atleydis) Szent István vértanútól nyert látomása után foganta és szülte István magyar királyt» kissé legendás színezete volna. Vagyis ez megint nem lehet egykorú följegyzés, hanem, mint a Jesse név, későbbi betoldás.

Azt mondja Karácsonyi ur, hogy a sziléziai monostoroknak, a kamenczinek és heinrichowinak évkönyvei a lengyel krónikára hivatkozva beszélnek Mesco herceg nővéréről Atleydisről s fiáról, Szent Istvánról és azt kérdezi, «mi ösztönözte volna a XIII—XIV. században élő sziléziai szerzeteseket arra, hogy Szent Istvánról,

atyjáról és anyjáról irjanak?» Meg is adja a feleletet: «a szerzetesek ezt ott találták az előtük álló régi könyvben, tehát ők is lemásolták.» Ez a régi könyv pedig a lengyel krónika.

A lengyelek csak a XIII. században vagyis abban az időben kezdenek nagyobb érdeklődést tanusítani a régebbi magyar dolgok iránt, midőn II. Endre és IV. Béla háza többszörös családi összeköttetésre lépett a Piasztokkal s magyar királyleányok lettek lengyel hercegnőkké.

Az első házasságot az akkor még gyermek Kálmán halicsi király és tótországi herceg kötötte Fehér Lesko krakkói herceg 3—4 éves leányával Saloméval, kik nem sokára azután menekülni voltak kénytelenek Halicsból, úgy hogy Salome Magyarországra növekedett föl; Kálmán halála (†1241.) után Lengyelországba tért vissza az akkor még csak 30 éves özvegy s apáca lett.¹ De már ott találta IV. Béla leányát, Szent Kunigundát, a «nemcsak arannyal, ezüsttel és drága kövekkel királyi előrelátással fényesen megajándékozott, hanem az erények és kiváló erkölcsök adományában is bővelkedő igen neves asszonyt,»² kit 1239-ben Szemerme Boleszláv krakkói és sandomiri herceg, Kálmán sógora és Salome fivére vett nőül. Kunigundát követte nővére Ilona vagy Jolánta, a ki 1256. áhitatos Boleszláv kalisi, később nagy lengyelországi hercegnek lett a neje; az ő leányuk volt Erzsébet, a sziléziai III. Henrik liegnitzi és boroszlói herceg neje. Nem sokkal Ilona után, 1262. felé IV. Béla egyik unokája, Griffin, Rosztiszláv macsói herceg és Anna leánya ment férjhez Fekete Lesko krakkói és sandomiri herceghez.³

Ezen adatok eléggé megvilágítják azon érdeklődés hátterét és okait, melyek arra ösztönözték a krakkói krónika íróját s utánna a XIII—XIV. századbeli sziléziai szerzeteseket, hogy Szent Istvánról, anyjáról s atyjáról irjanak, a mi egyáltalában nem jutott eszébe a XII. századbeli lengyel krónikásoknak. Oly nagy lett az érdeklődés, hogy egy magyar-lengyel krónika is keletkezik; igaz, hogy nincs benne köszönet.

¹ Dr. Wertner M. Az Árpádok családi története. N.-Becskekerek 1892. 450. s. kk. II.

² Boleszláv 1257. oklevelében. Fejér CD. IV. 2. 443.

³ Wertner id. m. 475—481., 489—491. és 474. l.

A fentebbi adatokból kitűnik, hogy főleg a krakkói hercegek voltak azok, kikkel ama házasságkötések történtek. Már pedig a Géza fejedelem nejének és Szent István anyjának mondott Athleyda krakkói hercegnő volt vagy legalább Krakóból ment férjhez. A lengyel és sziléziai krónikák Mesko herceg nővérének mondják Athleydát, de Karácsonyi ur abban a véleményben van, hogy a «soror» alatt nem kell édes testvért érteni. Egészen más szempontból ugyan, de szerintem is szó férhet a Meskóval való testvéri viszonyhoz, sőt még az sem bizonyos, hogy a Piaszt-ház ivadéka volna. Krakko, honnan 972. vagy 973. nőül vette a «rex Ungariæ», ezen időtájtban a cseh hercegek birtoka volt; a X. század dereka felé foglalta el I. Boleszláv cseh herceg (935—72.), kinek leánya Dobravka vagy Dubravka Meskó lengyel hg neje és Chrobry Boleszláv (992—1025.) anyja volt; Krakko csak II. Boleszláv cseh herceg (972—999, Meskó sógorának s a lengyel Boleszláv nagybátyjának halála után került a lengyelek kezébe. Ha Athleyda esetleg I. Boleszláv cseh herceg leányai közül való, nyilván az vezette félre a XIII. századbéli lengyel krónikásokat, hogy akkor már nem tudták a krakkói hercegnőt másnak, csakis lengyelnek elképzelni s Meskó nejének nővéréből Meskó nővére lett.¹

Tehát még ilyen szempontból sem vehetjük kész igazságnak, a mit a XIII—XIV. századbéli lengyel és sziléziai krónikák mondanak Athleydáról.

Ha Géza fejedelem helyett öcscsét, Mihályt tartjuk azon magyar «rex»-nek, ki nőül vette

¹ Nem tudom maradt-e valami nyoma a szláv nyelvekben a rokonsági elnevezések egy kezdetlegesebb állapotának. Annyi bizonyos, hogy az ókori görög-római családi rendszer már fejlettebb fokon állt, mint az ős-árja s ennek hatása alatt fejlődött a népvándorláskori germán és szláv családi rendszer. A régebbi állapot nyomait azonban teljesen nem tüntette el. Az a kérdés már most, van-e olyan nyom a szlávoknál, mely azon ősbibb rendszernek a később értelmé vesztett maradványa, hol az «ipa» és «napa» fogalma azonos volt az «anyai nagybátya» és «atyi nagynéne» fogalmával (V. ö. Beöthy Leó: A társadalmi fejlődés kezdetei. 1882. I. k. 150—151., 174. l.) vagyis a «feleség nővére» egyszersmind a «férj unokanővére.» Mert ezen esetben még érthetőbb volna, hogyan válhatott Mesko sógornejéből Meskónak a «soror»-a.

Athleydát: Mihály fiának és egyik unokájának inkább cseh, mint lengyel neve, a László vagyis Vladiszláv, Vazul vagy Vancil, Venczel, meg a Bonuzulo az az Boleszláv a fentebbi megvilágításban még érthetőbbé válik.¹ Mert semmikép sem igazolható az a föltevés, mintha Szár Lászlónak *Szár* lett volna igazi személyneve, miként azon magyar urnak, ki a fejezmegyei Szár falut alapította, a *László* pedig később fölvevett mellékneve. Én sem tudom, Karácsonyi ur sem tudja, honnan vette nevét a fejezmegyei Szár falu, mert ama bizonyos Szár nevű alapítóról hallgat a krónika. A régi magyar személynevek közt pedig, bár meglehetősen sok adatot szedtem össze, tudtommal nem fordul elő a Szár. Ellenben ismeretes a *szár* melléknév «fehér» és «kopasz» értelemben; az előbbi jelentéssel fordul elő a csikmegyei Szárhegy nevében, az utóbbi értelemben pedig Mihály fiára, Lászlóra alkalmazzák, mert nemcsak Béla király jegyzője említi — latinra fordítva a «szár» szót — «Calvus Ladislaus» néven I. Endre atyját, hanem a Képes Krónika különböző alkatrészeiben is hol «Zaar Ladislaus», hol pedig «Caluus Ladislaus» jelzéssel fordul elő. Tehát nem azt mondják: «Zaar qui et Ladislaus» (v. ö. Ego Magnus qui et Geisa. Knauz Mon. Strig. I. 53.) vagy «Zaar dictus Ladislaus» azaz «a Lászlónak is nevezett Szár», hanem mindig jelzői értelemben s «kopasz»-nak magyarázva használják a Zaar szót. Ez pedig azt bizonyítja, hogy a «Szár» volt Mihály egyik fiának a mellékneve s nem a László.

Vászolynak kell-e olvasnunk Vazul nevét vagy a cseh Vencel, Venceszlav, Vaclav névvel azonosítanunk: e kérdésben csak analogiául hozható fel, de döntő fontosságúnak még korántsem tekinthető az a körülmény, hogy a zalamegyei Vászoly község nevét is Vazulnak irták egykor. Épen Karácsonyi ur az, ki külön választja az erdélyi Borsákat a magyarországiaktól s bár mind két esetben egyformán Borsának van írva a nemzettség neve, két külön nemzetiségnek tartja s az erdélyinek nevét Borsának, a körösmellékiét Barsának olvassa. Nem hin-

¹ A Piaszt-házban I. Boleszláv cseh herceg unokája, Chrobry Boleszláv viselte legelőbb e nevet, nagyatyja, I. Boleszláv cseh herceg után. A Venczel, Venceszlav, Vaclav pedig mindvégig Premysl házának jellemző nevei közé tartozott.

ném, hogy komoly alapja volna e megkülönböztetésnek. De arra teljesen alkalmas ezen eset, hogy Karácsonyi ur is elhígyje, hogy nem mindig tekinthetők azonosoknak az egyformán irt nevek.

A Vászoly-féle egyeztetéssel szemben annál több okunk van a kételkedésre, mert Mügeln krónikája *Wanczel*-, *Wanczil*- vagy *Wanzul*-nak nevezi Vazult,¹ ez pedig már csakugyan arra vall, hogy a Venczel, Vaclav névvel van dolgunk s a Mügeln-féle Wanzul, meg az általánosabban használt Vazul közt olyan hangtani viszonyt kell fölvennünk, mint a Vencelin és Vecelin, Wezilin vagy a Sentapolug és Zuatapolug között.

Mihály fiai tehát csakugyan cseh vagy lengyel s inkább cseh, mint lengyel nevet kaptak; nincs tehát okom, hogy megmásítsam, a mit a Turul 1906. évi 2. füzetében mondtam Athleydának Mihálylyal föltételezhető házasságáról. Mert igaz ugyan, hogy ezen házasság mellett is viselhetek volna Mihály fiai pogány magyar neveket, mint p. Szár László két ifjabb fia, Béla és Levente: de ha már előttünk van az a tény, hogy amazok helyett egyszerre a cseh-lengyel dinasztianál divatos nevek tűnnek föl, akkor valami különösebb okának is kellett lenni, a mit legalkalmasabb módon a házassági összeköttetés magyaráz meg. Szent István is adhatott volna az Ottó és Henrik (Imre) helyett másféle nevet fiainak, nejének Gizellának a szász-bajor dinasztiaiból való származása legkisebb akadályul sem szolgált volna erre; mivel azonban így nevezte el őket, házasságának egyebek közt megvolt az a következménye is, hogy a szász-bajor dinasztia legkedveltebb neveit választotta ki fiai elnevezésére. Ilyen előzményekre vezethető vissza I. Béla harmadik fiának Lambert neve is, a mi az anyai nagyatya, II. Meskó lengyel herceg és király (1025—34.) keresztnéve volt, ezenkívül

¹ Pauler Gy. A magy. nemz. tört. az Árpádh. királyok alatt. 1893. I. k. 531. l. 154. jegyz. Kovachich kiadásán kívül (Sammlung noch kleiner ungedruckter Stücke. I. 37.) a pozsonyi ev. lyceum birtokában levő egyik Mügeln-codex írására is hivatkozik. A *Vanzul* névalak különben előfordul egy Sz. László királyról szóló lengyel-magyar krónika töredékben is: «Qui (Thoxon) genuit tres filios, scilicet: Geyzan, Mychlemum et Caluum Ladislaum. Gezza genuit sanctum regem Stephanum, Mychl et Vanzul, qui obiit per effosionem oculorum per reginam Gesla.» (Bielowski Aug. Monum Poloniæ Historica. Lwow. I. k. 488 s k. l.)

a nagyanya, Rixa rajnai pfalzgrófné családjában is előfordult.

Mint Mihály nagy valószínűséggel föltételezhető neje, Athleyda volt a magyar királyok ősanyja; a miből aztán nagyon természetesen következett a harmadfélszáz évvel későbbi lengyel krónikások további okoskodása, hogy akkor Szent István anyjának kellett lennie. A varsói krónika eléggé feltűnteti, hogyan fogták fel a XIII—XIV. századbeli lengyelek a régi magyar történeti viszonyokat; de az azon időbeli történetirótól nem is kívánhatunk több tájékozottságot a saját korát jóval megelőző idegen dolgok felől, melyeknek sem személyi, sem helyi és időbeli kapcsolataira s egymás közötti viszonyára nézve nem álltak rendelkezésére olyan segédeszközök, a miket hazai dolgoknál a hagyományos emlékezett szokott nyújtani. Bizonyos, hogy nem minden részletet szokott hiven megőrizni a hagyomány, de megadja a módot az ok és okozat, előzmény és következmény nagy általánosságban való felismerésére, különösen akkor, ha olyan genealogiai kapcsolatokról van szó, melyek alapot szolgáltatnak bizonyos politikai vagy birtokjogi alakulásra.

Ellenben mi sem könnyebb, minthogy az idegen épen a genealogiai kapcsolatokat zavarja össze. I. Béla egyik leányát Zsófiát Magnus szász herceg vette nőül, leányuk Wulfhild († 1126.) pedig Fekete Henrik bajor herceg felesége volt s így ősanyja lett a braunschweig-lüneburgi hercegi háznak. Mindvégig fenmaradt az Árpádoktól való származás emléke s azt is tudták, hogy Zsófia az akkori nevezetesebb magyar királyokkal, Szent Lászlóval és Kálmánnal volt nagyon közeli vérségben, de míg eleinte egész helyesen Szent László nővérének mondják Zsófia hercegnőt, a későbbi lüneburgi krónikák szerint már «Konigh Ladislaus, Widreslaus, Wenteslaw» leánya és Kálmán királynak a nővére.

Még az egykorúság sem mentheti meg attól a viszonyok összefüggésének általános áttekintésében mindig tájékozatlan idegent, hogy föl ne cserélhetné az egyes külföldi genealogiai kapcsolatokat. A görög Kinnamoszt (1143—1185 körül) nem valami nagy idő választja el Álmos hercegtől, ki megvakíttatása után huzamos ideig élt Konstantinápolyban, unokatestvére Piroksa-Iréne császárnő udvarában; Álmos unokáit,

II. Lászlót és IV. Istvánt, mint Manuel császár titkára, személyesen is ismerhette Kinnamosz; maga a császár, Manuel, unokája volt Szent Lászlónak. Mégis azt írja Kinnamosz, hogy Álmos és Kálmán Szent László fiai voltak, holott tudjuk, hogy I. Géza volt az atyjuk. Ha mellőzzük is II. István király azon szavait, melyekben a garamszentbenedeki monostor alapító levelének megerősítése alkalmával nagyatyjának mondja I. Gézát, tekintve, hogy ezen átirathoz alapos kételyek fűződnek,¹ még mindig van elég bizonyíték arra, hogy nem László volt az atya. IV. Henrik császár Álmos herczegnek irt levelében Szent Lászlóra, mint Álmos atyai nagybátyjára hivatkozik;² a záraiak is úgy tudták, hogy midőn Uladislaus pannóniai király elfoglalta Horvátországot, unokaöccsét (suum nepotem) Almus urat tette ott királynak.³

Nem a közel egykoru s az akkori magyar dolgokkal elég ismerős, de idegen Kinnamosznak volt tehát igaza, hanem a jóval későbbi magyar krónikáknak, melyek I. Gézát mondják ugy Kálmán, mint Álmos atyjának, a miből joggal következtethetünk arra, hogy nem egyes káptalanok és monostorok jóakarátának köszönhetjük az Árpádokra vonatkozó genealogiai adatok följegyzését, hanem maga a királyi udvar gondos-

¹ «Geysæ regis avi nostri,» «ex donatione predicti Geysæ Regis avi nostri.» V. ö. azonban Fejérfataky I. Oklevelek II. István király korából. Ért. a tört. tud. k. XVI. 4. Budapest. 1894. 30–43. l.

² «Fœdus quod cum patruo tuo inivimus.» Jaffé Bibl. Rer. German. V. Monum. Bambergensia. 88. sz. 173. l. L. Marczali H. Magyarország. az Árpádh. kir. al. (Szilágyi S. A magy. nemz. tört. II. k.) 189. l.

³ Egy 1091. zárai oklevél datálása. Árpád Uj Okl. XI. 28. l.

kodott a leszármazás nyilvántartásáról. Ha tehát Karácsonyi ur fölteszi, a mit általánosságban, leszámítva a leszámítandókat, bátran elfogadhatalunk, hogy az Athleydáról szóló lengyel adatok valamely régebbi följegyzésből származnak: ép úgy föl kell tennünk, hogy Béla király jegyzője, meg a többi krónika szintén régebbi, még pedig magának a királyi háznak rendeletére készült följegyzéseket használtak, midőn Saroltnak nevezik Szent István anyját s az erdélyi Gyulák családjából származtatják. Hogy pedig e följegyzésnek mindjárt a királyság első időszakában kellett készülnie, bizonyítja az, hogy olyankor foglalták írásba az Árpádok genealogiáját, a mikor még pontosan és hibátlanul tudták a IX—X. századbeli leszármazást; tudták ugyanis, hogy Álmosnak Árpád, Árpádnak Zoltán, Zoltánnak pedig Taksony volt a fia, a mely adatoknak helyességét igazolja Konstantinus Porphyrogenitus császár,¹ már pedig arra aligha gondolhatunk, hogy az ő művéből irták volna ki krónikaínik ezen leszármaztatást.

Nem tudom, minek tulajdonítja Karácsonyi ur ezt az el nem tagadható hibátlanságot az Árpád-ház IX. és X. századbeli leszármazásának négy egymásra következő nemzedékénél: de én úgy találom, hogy rendkívüli jelentősége van e ténynek s egyenesen érthetetlennek tünik fel azon világitás mellett, melybe Karácsonyi ur helyezi hazai kutforrásainkat, hogy a kik merőben hasznavehetetlenek a Taksonyra következő két-három nemzedék genealogiai kapcsolatainak megállapítására, ugyanazok hibátlanul képesek elsorolni a királyi ház korábban szerepelt őseit Álmostól kezdve Taksonyig. NAGY GÉZA.

¹ A magy. honfogl. kutfői. 1900. 128. l.

I. KÁROLY KIRÁLY NAGYPECSÉTJEI.

(Két tábla melléklettel és hat ábrával a szövegben.)

A birtokjog s ezzel kapcsolatq egyéb jogok a XIII. század előtt nem alapultak hazánkban királyi vagy magán-adományon, hanem a hagyományos ősi osztályokon és érvényben levő gyakorlaton. A XIII. században ezek lényeges

változáson mennek keresztül.¹ A birtokjog forrásává a királyi adomány válik, melynek kife-

¹ Hajnik I., Okirati bizonyítás a középkori magyar perjogban 4. és 9. l.

jezője a királyi adománylevél; e birtokjog további alakulásai pedig a magánosok közötti szerződésekben s a szerződésekről kiállított oklevelekben nyernek kifejezést.

Nemzeti jogéletünk e fontos átalakulása adja meg hazai okleveleinknek azt a jelentőséget, melylyel a XIII. századtól kezdve csaknem a legujabb időkig birtak. Minden jogügylet, akár az uralkodó és alattvalói, akár csupán az alattvalók között jött létre, csak abban az esetben birt a bíróságok előtt érvénnyel, ha a törvény-szabta oklevélbe foglaltatott. Az ősi tanubizonyítás háttérbe szorult, az oklevél nem pusztá eszköze többé a bizonyításnak, hanem közvetlenül a felmutatott oklevél bir alaki bizonyító erővel.¹

Ez alaki bizonyító erő, mely hazai okleveleinkben rejlett s a régi nehézkes és bizonytalan tanubizonyítást pótolni volt hivatva, ez adta meg okleveleinknek ama különös tekintélyt, mely a XIII. századtól kezdve azokat megillette. A jelzett alaki bizonyító erőt előbb a szokás, később a törvény biztosította az oklevelek számára,² a törvénynek viszont a király személyes hatalma kölcsönözött nyomatékot, illetőleg a nemzet összessége helyett az uralkodó vált a jog kutforrásává.

A király által felhatalmazott személyek és testületek adhattak ki olyan okleveleket, melyek a hazai bíróságok előtt alaki biznyságul szolgáltak. Hosszu gyakorlat előzhette meg ebben a törvényes megállapodást,³ e gyakorlatra azonban csupán következtetnünk lehet. Világos bizonyítéka ez állításnak az 1351. évi 3. t.-cz.: *Minuti etiam conventus ab emanatione litterarum suarum super perpetuatione possessionum conficiendarum cessent et eorum sigilla omni careant firmitate.* E törvényes intézkedés igazolja, hogy kisebb egyházi testületek az oklevelek kibocsátása körül gyakorlatilag olyan jogokat tulajdonítottak maguknak, a melyek nem feleltek meg a törvényhozás céljainak. E gyakorlatot a szokás emelte érvényre, de a törvényhozás megvonta a szentesítést tőle s ezzel a gyakorlat egyszerűen megszűnt.

¹ Hajnik id. m. 10. l.

² Hajnik id. m. 10. l.

³ Hajnik id. m. 11. l. Bunyitay, Váradi püspökség, I k. 132. l. Érdujhelyi, A közjegyzőség 76. l.

A törvényhozás azonban egyelőre csupán általános alakban nyilvánul meg, nem sorol fel konkrét hiteles helyeket; nem pozitív intézkedés, mert nem ad hitelességi jogot, hanem csupán negatív rendelet: megfosztja a kisebb konventeket a gyakorlatban érvényre jutott joghatóságuktól, de nem sorolja fel a kisebb konventeket, sem kritériumaikat nem állapítja meg. Befejezetté akkor válik a jogfejlődés, midőn I. Lajos király 1353-ban megállapítja a hiteles pecsétet¹ s ezzel elejét veszi annak, hogy a szokás újabb gyakorlatot emeljen érvényre.

Az oklevelek jogi érvénye az elmondottak szerint abban rejlett, hogy a király hitelességi joggal ruházott fel egyes személyeket vagy testületeket. E hitelességi jog külső kifejezője a hiteles pecsét, melyet a hitelességi joggal felruházott személy vagy testület királyi jóváhagyással használ s a mely pecsétnek az oklevélre erősítése annak alaki jogi érvényt kölcsönzött.

A hitelességi jog tulajdonképen nem a pecsétben rejlett, hanem a hitelességi joggal felruházott személyben vagy testületben s hogy gyakorlatilag mégis a pecséthez fűződött, annak oka abban keresendő, hogy a pecsét olyan külső ismertetőjel volt, a melylyel élni másnak, mint a megajándékozott személynek vagy testületnek tilos volt; ennél fogva a pecsét jelenléte bizonyossá tette azt, hogy a hiteles pecséttel megerősített oklevél hitelességi joggal felruházott személytől vagy testülettől származik.

E kapcsolat kifejezésére, mely a hiteles oklevél és a hitelességi joggal felruházott személy vagy testület között fenforgott, más külső jel, például a névalírás is megfelelt volna, ha a törvény intézkedése ezt határozza.² Nem így intézkedett a törvény azon egyszerű okból, mert az írás és olvasás tudománya³ nem volt ha-

¹ Hajnik id. m. 11. l.

² A közjegyzők pl. saját jelvényükkel hitelesítették okleveleiket. Érdujhelyi, A közjegyzőség 194. l.

³ Az 1491. november 7-én Pozsonyban kelt oklevéllel, melyben II. Ulászló király elismerte Miksának és utódainak jogát a magyar trónra, igazolhatjuk, hogy nem csupán az erdélyi vajda, hanem más főurak sem tudtak írni: *Ego Georgius de Bathor nomine patru mei, domini Stephani de Bathor, waywode etc. scribere ignorantis recognosco propria manu. Ego Thomas episcopus, qui supra, pro dominis utroque Ladislao de Gwth et de Rozgon,*

zánkban általánosan elterjedve, sőt nagyon is szűk körre szorítkozott, minek következtében a névalírás nem szolgálhatott volna a hitelesség megfelelő kritériumául; a hiteles pecsétet ellenben mindenki megismerte s így a hiteles pecséttel megerősített oklevél jogi érvényéről könnyen meggyőződhetett.¹

Ez a pecsételés hitelesítés eredete és magyarázata. A régi gyakorlat részben korunkra is átszármazott, ámbar az írás és olvasás ismerete ma már általános.

Az oklevélre erősített pecsét hitelesítése idők multán gyakorlatilag elégtelennek bizonyult s más eszközökről kellett gondoskodni, hogy a magánjogi viszonyok szabályozására annyira fontos oklevelek hitelessége minden kétségen felül álljon. Számos visszaélést követtek el a hiteles pecsétekkel éppen azon egyházi testületek, melyek hivatásuknál fogva a nemzet bizalmának letéteményesei voltak,² minek kö-

qui *sribere ignorant*. propria manu me subscripi. Firnhaber, Beiträge zur Geschichte Ungarns 116. l.

¹ Innen van az, hogy az oklevelek hitelességének vizsgálatánál első sorban a pecsétre fektették a fősúlyt. 1399-ben Maróthi János macsóiban IV. Béla 1264. évi oklevelét hamisnak nyilvánítja, mert «sigillum cum alio vero sigillo dicti domini Bele regis per nos mensuratum minus et distortum ac pessimum esse adinveniebatur. Knauz, Mikép ismerték fel őseink az álokiratokat. (Uj M. Múzeum 1857. évf. 273. s. kk. ll.) Pál országbíró 1336. február 26-án kelt oklevelében I. Károly király 1331-ben kelt s gyűrűpecsétjével megerősített oklevelét nyilvánítja hamisnak, mert «sigillum predictis litteris impressum tam in ipsis circumferencialibus litteris, quam in quantitate a predicto vero sigillo regis variare videbatur» stb. Anjoukori oktár. III. k. 253. l. (V. ö. Turul XX. k.)

² Ilyen visszaéléseket követtek el 1296 előtt a zágrábi káptalanban (Bojničić, Az oklevélhamisítás 8. l.), 1373 előtt a pozsonyi káptalanban (Hajnik, Okirati bizonyítás 24 l.), 1399 előtt a kolozsmonostori konventben (Hajnik id. m. 27. l.), 1467 előtt az egri káptalanban (Érdújhelyi, A közjegyzőség 231. l.) stb. E hamisítások hatása alatt az országgyűlések szigorú törvényeket hoztak a hiteles helyeken történt hamisítások ellen. Az 1486. XI. szerint «propter incuriam et negligentiam abbatum et præpositorum regularium . . . in emanationibus litterarum . . . plurimas enormitates et falsitates committere solent», ezért reformokat rendel el, hogy «sic neque in litterarum emanationibus, neque aliis in rebus falsitas committi poterit.» Ugyanilyen szellemben rendelkezik az 1492. XLIV. s az oklevelek hitelessége körüli felelősséget a konventi perjelre és a custosra hárítja: «si quid erroris in emanationibus quarumcunque litterarum fieri contingat, extunc prior et

vetkeztében a hiteles helyek pecsétjeivel megerősített okleveleket nem egyszer kellett megsemmisíteni, mert tartalmuk hamisítvány volt.

Még gyakoribbak azon oklevelek, melyek hamis pecsétekkel vannak megerősítve. Az ilyen hamisítványokat is tulnyomóan papok készítették s számos olyan középkori oklevelünk van, melyekben papi oklevél- és pecséthamisítók büntetéséről van szó.¹

Az oklevélhamisítások megakadályozására hozták be a XIII. században a hitelességi joggal felruházott egyházi testületek azon szokást, hogy kiadványaikat ugyanazon hártára két példányban irták le egymás alá vagy egymás mellé s azon vonalra, a hol a két példányt szét akarták választani, betüket rajzoltak olyan formán, hogy a szétvágott hártaszeletek összeillesztésével egészzé lettek a betük. Az így kiállított példányok egyikét kapták az érdekelt felek, a másik a hiteles hely levéltárában maradt.² Kétséges ese-

custos talis loci pro tali errore puniatur poena prænotata.» stb. (V. ö. Érdújhelyi id. m. 226. s. kk. ll.)

¹ Miklós nádornak 1351 május 16-án a veszprémi vármegyei gonosztevők felett hozott ítéletében a következőket: «Johannem sacerdotem Sclavonicum in Fayz commorantem, falsarum litterarum emanatorem et falsorum sigillorum conservatorem, Nicolaum sacerdotem de Monuzlou, similiter falsarum litterarum emanatorem et falsorum sigillorum conservatorem» fej- és jószágvesztéssel bünteti. (Turul, XX. k. 57. l.) Ugyanazon büntetéssel sújtja 1357-ben Zala vármegyében a következőt: «Matheum sacerdotem, falsorum sigillorum conservatorem et falsarum litterarum emanatorem.» (Zalai okmánytár I. k. 573. l.) Fej- és jószágvesztésre ítéli 1391-ben Bodrog vármegyében a főispán a következőt: «Stephanum sacerdotem dictum Chuchkach, nobilem de Bodrugazzonzaka, sculptorem fa'sorum sigillorum et emanatorem falsarum litterarum.» (Zichy-okmánytár IV. k. 468. l.) II. Ulászló király 1495 június 24-én kiállított adománylevelében Bertalan vránai perjel bünlajstromában a következőket találjuk: Quoddam sigillum falsum ad figuram sigilli capitularis ecclesie Budensis perperam insculptum et fabricatum apud eundem in sua scilicet ladula repertum extitit. Ceterum confessus est aliud quoque sigillum falsum parimodo fabricatum conventus cruciferorum de Alba sese habere, illud tamen in castro Pawkrewcz reliquisse et eidem sigillis se usum in literis fuisse. (Gr. Csáky levéltár fasc. III. nr. 17.) Meghamisította tehát a budai káptalan s a székesfehérvári keresztetek pecsétjeit.

² László király 1281-ben ezeket írja a fejevári káptalan egyik okleveléről: «cuius aliud par, similiter medio alfabeto incisum, in camera ecclesie vestre, iuxta ecc-

tén mindig meg lehetett állapítani a levéltárban őrzött példányból valamely oklevél hitelességét, de az elveszett okleveleket is pótolni lehetett a másodpéldányokból. Sajnos azonban, a levéltári kezelés nem volt kifogástalan s a hiteles helyek levéltárában nem egy oklevél pusztult el e miatt.¹

Nem csupán a hiteles helyek mellett, hanem a királyi kancelláriával kapcsolatosan is volt levéltár, hol a kiadott oklevelek másodpéldányait őrizték. Ha a hiteles helyek akkora gondot fordítottak kiadványaikra, hogy másodpéldányaikat megőrizték, akkor nem képzelhető el az, hogy épen a királyi kancellária nem igyekezett volna kiadványait nyilvántartani; tehát pozitív bizonyítékok nélkül is joggal feltehetjük, hogy a királyi udvarban is volt levéltár.

Az Anjou-korban pozitív bizonyítékot találunk erre László veszprémi püspök és királyi titkos kancellár oklevelében, melyben a temetési költségek követelésével visszaélő papok ellen a királyi levéltárból írja ki a pápai tiltó rendeletet. Ez oklevélből különben kitűnik az is, hogy a királyi levéltár őre az Anjou-korban a comes capellæ volt, ki a másolatokat a saját pecsétje alatt állította ki.²

lesie consuetudinem esset reservatum» (Hazai okmánytár IV. k. 61. l.) A vasvári káptalan 1328 április 10-én átírja 1325-ik évi oklevelét, mely ismét 1287-ik évi oklevelének az átírása, hol a következők olvashatók: «ut secundum par privilegii . . . per virum idoneum et discretum Andream custodem ecclesie nostre querere faceremus et invento litteris nostris rescribere dignaremur et quia *regni consuetudo* hoc exposcit, ut litterarum patrocinia pari genuino duplicentur, ut partibus uno consignato relicum camare capituli reservetur, ne lapsu temporis simul cum eodem dilabantur» stb. (Múzeumi levéltár.) 1327 április 28-án Nagy Tamás a váci káptalanól Sándor országbíró oklevelének átírását a következő indokolással kéri: «ut ipsas rescribi, duplicari et par eius *more solito* in camera ecclesie nostre reservare faceremus» (Múzeumi levéltár.)

¹ 1353-ban az egri káptalan a következő indokolással írja át 1285-ik évi oklevelét: quia aliud par ipsius privilegii in camera nostra depositum vetustate consumptum et *tinea demolitum* haberetur. (Péchy-család levéltára a Nemzeti Múzeumban.)

² Nos Ladislaus dei et apostolice sedis gracia electus et confirmatus ecclesie Wesprimiensis auleque reginalis cancellarius, comes capelle et secretarius cancellarius domini Ludovici eadem gracia regis Hungarie, memorie commendamus, quod cum reginali excellencie

Az oklevélhamisítások megakadályozására készültek a registrumok, melyekbe rendszeren a kiadott oklevelek tartalmának csupán a lényegét irták. Ilyen registrumokkal találkozunk a hitelességi joggal felruházott egyházi testületeknél¹, a városoknál² s a királyi kancelláriában.³ E registrumokból kétes esetekben mindig meg lehetett állapítani, hogy eredeti-e valamely oklevél, vagy hamisítvány. A registrumokat sokáig nem vezették rendszeresen minden kiadott oklevélről, hanem csupán azok kerültek oda, a melyek

plurimi sui regnicole gravem porrexissent querimoniam super eo, ut archidiaconi et vicearchidiaconi de sepultura hominum quocunque modo interfectorum marcam exigendo, ipsis et ad eos pertinentibus maximam inferunt continuo iniuriam atque damnum et in hoc sibi remedium a maiestate reginali impertiri supplicassent, ipsa reginalis celsitudo de remedio in hac parte eis subvenire attendens, in *conservatorio regali* litteras papales tenoris infrascripti per nos requiri et eorum copiam de verbo ad verbum cuilibet petenti sub sigillo regio, quo pretextu dicti honoris nostri, scilicet comitatus capelle regie utimur, dari facere personaliter demandavit. Fejér, IX/2. k. 697. l.

¹ Legrégibb hiteles emléke I. Károly királynak 1340-ben a varasdi ispán számára kiállított pátense, melyről I. Lajos ezeket mondja: «in registro dicti genitoris sui in conservatorio suo more consueto pro evidentiore cautela» volt. Turul, XX. k. 57. l.

² Az Ofner Stadtrecht külön rendelkezik erről ilyenformán: «Dy stat sol haben ein pesunder mercklich puech, das sol alle iar in anfang und in gang des gerichtes vermergkt vnd vernewt werden vnder des richter vnd des ratherren namen, als das statgrundpuech. Do sol der statschreiber dy maynung vnd inhaltung aller prief, dy über erb vnd gescheft, vnd ander namhaftige, trefliche sach geschriben vnd vnder der statsigil gesigelt werden, gar ordenlich vnd gruntlich vermergken, vnd in schreibung mit der zall vnd des tages namen, vnd alle ausweisung, wen vnd zu welichen zeiten der statbrief geschriben vnd ausgeben ist: auf das ob einem menschen *sein prief verloren oder verpranett* oder sunst vnder Christen oder Juden entpränbt worden, so soll man dem selbigen menschen, ob er des pegert, des rechten helfen mit anderen statbriefen nach inhaltung vnd ausweisung der obgeschriben vermergkung.» Michnay és Lichner, Ofner Stadtrecht 54. l. A legrégeb magyarországi városi registrum a pozsonyi, mely 1400-tól kezdve teljesen fennmaradt. A zágrábi városi registrum még régeb, mert 1355-től kezdve meg van. Thalčić, Monumenta civitatis Zagrabie IV. s. kk. kk.

³ Ilyen a budai káptalan registroma, melyet a török hadak elől menekülő kanonokok Pozsonyba vittek s jelenleg a pozsonyi káptalan levéltárában van. (Magyar történelmi tár XII. k. 5. l.)

nagyobb jelentőséggel bírtak; minek következtében sokáig nem a királyi kancellária vagy a hitelességi joggal felruházott egyházi testületek stb. regisztrumai döntötték el a gyanús oklevelek hitelességét, hanem belső érvek, első sorban pedig az oklevélre erősített pecsét vizsgálatának eredménye.

Miután a középkori oklevelek hitelességének legfontosabb ismertető jele a pecsét volt, természetesen, hogy a hiteles oklevelek bármely csoportjának, tehát a királyi okleveleknek vizsgálatánál is legalkalmasabb kiinduló pont a pecsét. Ez okból történt, hogy I. Károly király kancelláriájának ismertetéséhez a királyi pecsétet választottuk alapul s ennek keretén belül vizsgáljuk a királyi kancellária jellemzőbb sajtócsatáit.

I. Károly király uralkodásának első fele a királyi hatalom megszerzése és megszilárdítása érdekében folytatott küzdelmekkel telt el. E küzdelmek alatt az ország közállapota nagyon rosszak voltak, az erőszakosságok naponként ismétlődtek s a bűnösök büntetlenül folytathatták üzemeiket. Nem csoda, ha ilyen viszonyok között, mikor lépten-nyomon birtokelkobzásokkal és új adományokkal találkozunk, a királyi pecséttel számos visszaélést követtek el.

I. Lajos király mondja a kancelláriájában használt oklevélmege erősítő záradékban,¹ hogy I. Károly első pecsétjével, melyet koronázása alkalmával vésetett, számos visszaélés történt, minek következtében az első pecsétet meg kellett semmisíteni s helyette újat kellett vésetni. Az említett záradék erre vonatkozó szavai a következők: . . . omnia privilegia . . . condam domini Karoli regis patris nostri sub priori sigillo eiusdem tempore sue coronacionis sculpto et demum per eundem eo, quod sub ipso plurime infidelitates perpetrare extiterunt reperte, per-

¹ 1364—1368 között nem irták át az addig gyakorlatban volt kancelláriai szokás szerint a megerősítendő privilegialis levelet, hanem egyszerűen az oklevél alsó felén üresen hagyott pergamentdarabra vezették a megerősítő sorokat s a régi pecsét mellé függesztették az új királyi pecsétet. E megerősítési mód az I. Lajos király előbbi pecsétje alatt, valamint az I. Károly király első és második pecsétje alatt kiadott függőpecsétes oklevelekre szorítkozott, ennél fogva a jelzett megerősítő záradékban I. Károly király pecsétjeiről értékes adatokat találunk. (Turul XIX. k. 27—37. l.)

mactato . . . confecta. E záradék adatai alapján bizonyos, hogy I. Károly király pecsétjét koronázása alkalmával vésette; bizonyos, hogy ezzel számos visszaélést követtek el; bizonyos végül, hogy a király e pecsétet megsemmisíttette s újat vésetett helyette.

Az első pecsét vésetési ideje tehát I. Károly király koronázásával esik össze. Miután azonban I. Károlyt három ízben koronázták királylyá, egyedül a koronázás tényéből határozott dátumot nem állapíthatunk meg.

Több történetíró véleménye az, hogy Károlyt már III. Endre király életében magyar királylyá koronázták,¹ valószínűbb azonban, hogy e koronázás csupán III. Endre halála után történt meg. Bizonyos, hogy I. Károly királyt előbb koronázták magyar királylyá, mint vetélytársát Venczelt, mert midőn 1301. október 17-én VIII. Bonifác pápa János kalocsai érseket Venczel megkoronázása miatt itélőszéke elé idézi, külön hangsúlyozza, hogy Károlyt az esztergomi érsek már előbb királylyá koronázta.²

Ezek alapján I. Károly első pecsétjének vésetési ideje 1301-re volna teendő, mert akkor tényleg megkoronázták és uralkodási éveit is attól kezdve számítja okleveleiben.

Ezen kívül azonban még kétszer koronázták meg Károlyt. Miután tudniillik Gentilis biboros, pápai követ, annyira vitte az ügyét, hogy az 1309 május 8-iki országgyűlés harmadizben is elismerte magyar királynak, Gentilis külön koronát ajándékozott az országnak, melylyel Károlyt 1309 június 15-én másodszer királylyá koronázták.

Sem az első, sem a második koronázás nem történt a szent koronával s miután a nemzet hagyományos tisztelettel ragaszkodott ez ősi ereklyéhez, a szent koronával való megkoronázás még mindig hátra volt. A szent koronát azonban előbb meg kellett szerezni az erdélyi

¹ Kercselich, Historia ecclesiae Zagrabienensis I. k. 98. l. s más írók, kiket Knauz «Monumenta ecclesiae Strigoniensis» című műve II. kötetének 443. lapján felsorol.

² «Cum magnificus vir Carolus, nepos . . . Sicilie regis per dilectum filium . . . Strigoniensem electum et administratorem auctoritate nostra in spiritualibus et temporalibus Strigoniensis ecclesie constitutum in eiusdem regni Ungarie regem fuisset antea coronatus» Knauz id. m. II. k. 498. l.

vajdától s miután ez megtörtént, 1310 augusztus 20-án Székesfehérvárott végre harmadizben is megtörtént a koronázás, ami I. Károly királyt végérvényesen a magyar királyok sorába juttatta.

A mint már említettük, a Lajos király záradékának szövszerinti értelmezése szerint Károly király első pecsétjének vésetési idejét 1301-re kell tennünk, mert akkor koronázták először magyar királylyá s pecsétjét koronázásával egyidejűleg vésette. A kérdés végleges eldöntése céljából azonban vizsgálnunk kell I. Károlynak 1301 és 1310 között kiadott okleveleit is, hogy ezek alapján megállapíthassuk az első pecsét használatát.

I. Károly király első hiteles oklevele 1302-ben kelt¹ s János nyitrai püspök számára készült. Ez oklevél «dupplicis sigilli nostri munimine» erősített meg s Gergely esztergomi érseket nevezi meg alkanczellárul. Miután Gergely esztergomi érsek tényleg tántoríthatlan híve volt Károlynak s a jelen oklevelet 1327-ben hitelesnek nyilvánították, semmi okunk sincs kételkedni abban, hogy az 1302. évi oklevél eredeti s Károly első nagy pecsétje akkor már használatban volt.

1304 május 22-én² továbbá Hasznos mellett

¹ Fejér, Codex VIII/1. k. 94–98. l. Schmauck 1301 szeptember 26-iki keltezéssel is közöl egy oklevelet, melyben Károly János krakói érseknek adományozza Ploche várát. Ez adománylevél záradéka: «in cuius rei testimonium et perpetuum evidenciam præsentis fecimus sigilli nostri munimine roborari secretum annulum eidem apprimentes per manum episcopi Bosnensis et appendi præsentibus sigilla prædictorum fidelium nostrorum, de quorum consilio hanc fecimus donationem.» (Supplementum analectorum terræ Scepusiensis II. k. 21. l.) Ebből az következnék, hogy Károlynak 1301-ben még nem volt nagy pecsétje, hanem a gyűrűpecsétjét használta. Ez oklevél azonban tévesen van a Károly névvel megjelölve, miután tulajdonképen Venczel adta ki, a mint azt Fejér is a Venczel neve alatt közli. (Codex VIII/1. k. 67–68. l.) Az adományozás nem is János krakói érseknek szólt, a ki nem létezett, hanem János kalocsai érseknek, a ki Venczelt megkoronázta. Ugyanezen záradékkal van ellátva különben Venczel király 1301 szeptember 25-iki oklevele is, melyben Oláhfalú lakosainak tartozásait és szabadalmait állapítja meg. (Székely okmt. I. k. 31. l.)

² Anjoukori okmt. I. k. 80–82. l. 1303-ban is ad ki I. Károly király oklevelet, melyben a valkói ispán fainak kiváltságát ad. Ez oklevél azonban több okból gyanus. Egyebek között «magister Stephanus» van benne al-

Gezthi Benedeknek a szeréms megyei Sook jószágot adományozza Károly király s adományát nagy pecsétjével erősíti meg. Gezthi Benedek a magyarországi nápolyi párt követe volt Apuliában s számos szolgálatot tett Károlynak, ez oklevél hitelességéhez tehát kétség nem fér. Ugyancsak 1304-ből¹ való Károly szerződése Rudolf osztrák herczeggel, melyet «dupplicis sigilli munimine» erősített meg.

1306-tól kezdve azután szakadatlan sorban jelennek meg Károly oklevelei, bizonyosságul annak, hogy kancelláriája zavartalanul működött. A rendes kancelláriai tevékenységnek kétségtelen bizonyítéka különben, hogy a kancellária élére olyan férfiú került, a ki méltóságát hosszú időn keresztül megtartotta. János fehérvári prépost ez, a ki 1307-től² 1322-ig³ volt alkanczellár. A kancelláriai szervezet állandósulása természetes következménye Károly politikai helyzete megszilárdulásának. Hosszas küzdelmek után megszabadult vetélytársaitól s a pápai befolyás oly erős hatást gyakorolt, hogy 1306-ban már biztosítva volt számára a magyar korona. A pápai követek fáradhatatlan buzgalma megtörte a nemzeti ellenállást, megerősítette a nápolyi pártot s olyan helyzetet teremtett az országban, hogy 1307 október 10-én végre elismerték magyar királynak.

Az okleveles emlékek vizsgálatából is arra kell következtetnünk ezek szerint, hogy Károly király első pecsétjét 1301-ben vésette s okleveleinek megerősítésére ez évtől kezdve használta.

I. Károly király első alkanczellárja János eredetileg erdélyi kanonok és küküllei esperes volt. Erdélyi kanonokságának bizonyága az erdélyi püspökválasztás ügyében tartott vizsgálatról 1309-ben kiadott oklevél, melyből kitűnik, hogy a választásra jogosult egyik kanonok «Johannes præpositus Albensis» a választás alkalmával a káptalani székhelytől távol volt.⁴ Kü-

kanczellárul megjelölve, a ki ugyanakkor Venczel király alkanczellárja volt. Anjoukori okmt. I. k. 67. l.

¹ Fejér, Codex VIII/1. k. 158–159. l.

² Károly király 1307 szeptember 3-án kelt függőpecsétes oklevelén szerepel először. Fejér, Codex VIII/1. k. 277. l. és Anjoukori okmt. I. k. 133. l.

³ 1322 május 21-én szerepel utoljára. Anjoukori okmánytár II. k. 8. l.

⁴ Theiner, Monumenta I. k. 432. l.

külei esperességének bizonyosságait a királyi privilegialis levelekben találjuk, a hol fehérvári prépostsága mellett sűrűn találkozunk «archidiaconus de Kukullew» czimével.¹ Ámbár már I. Károly király 1307, szeptember 3-án kelt oklevelében electus Albensisnek van írva, hosszú idő telt el, míg a pápai szék is hozzájárult megválasztatásához. 1309 január 8-án t. i. XI. Benedek pápa meghagyja a zágrábi püspöknek, hogy a szentszék közvetlen fenhatósága alá rendelt székesfehérvári prépostságot töltsse be.² A zágrábi püspök, úgy látszik, a káptalan óhaja szerint döntött s János kükülei esperessel töltötte be a székesfehérvári prépostságot, mert 1309 augusztus 31-én V. Kelemen pápa megengedte, hogy a nevezett János a kükülei esperesség mellett a székesfehérvári prépostság javadalmát is élvezhesse.³

Lajos király említett záradékán kívül nincs egyéb adatunk arra, hogy Károly első pecsétjével visszaéléseket követtek el.⁴ Bizonyos azonban, hogy eme zavaros esztendő, melyek I. Károly uralkodását bevezették, kedveztek a hamisításoknak. Bizonyos továbbá, hogy ok nélkül nem vésetett volna új pecsétet a király, már pedig az említett hamisításokon kívül egyéb okot nem ismerünk.

Károly király második nagy pecsétjének vésetési idejét okleveles emlékeinkből pontosan megállapíthatjuk. A meddig tudniillik a király első pecsétjét használja, addig az oklevelek egyszerűen «dupplicis sigilli nostri munimine» erősítettnek meg, a második pecsét használatától

¹ Fejér, Codex VIII/1. 379., 438., 494., 499., 502., 539., 540., 545., 546., 562. stb. ll.

² Theiner, Monumenta I. k. 411. l.

³ Theiner, Monumenta I. k. 414. l.

⁴ 1331 július 11-én megerősíti a király a kolozsváriaknak adott 1322 április 20-án kelt pátensét, melyet «sigillo nostro principali authentico sive maiori et insuper sigillo nostro annuleo priori» erősített meg. A nevezett pátens ezek szerint a királyi nagy pecséten kívül a gyűrűpecséttel is meg volt erősítve. Bizonyára nem úgy történt ez, hogy a király gyűrűpecsétjével megerősített pátensét utóbb nagy pecsétjével is megerősítette, mert ez szokatlan: hanem a nagy pecséttel megerősített pátensét látta el külön gyűrűpecséttel is. Ennek oka az említett visszaélésekben keresendő, melyek a királyi nagy pecsét tekintélyét megingatták s utóbb arra kényszerítették a királyt, hogy új pecsétet véssessen. V. ö. Jakab, Kolozsvári okmánytár 39. l.

kezdve azonban «novi et autentici sigilli nostri dupplicis munimine» keltek az oklevelek. Közelebbi adatokat tartalmaznak a következők: I. Károly király 1324 január 12-én ünnepélyes záradéku függőpecsétes oklevelben átírja és megerősíti 1307 október 25-én kelt függőpecsétes oklevelét, melyben Ubul fiainak szabolcs megyei birtokaikat visszaadja.¹ Ez oklevél «apposicione novi et anno presentis autenticali sigilli» van megerősítve. Ebből az következnek, hogy Károly király második pecsétjét az 1324. esztendő első napjaitól kezdve használta a királyi kancellária. Ellentmond azonban ennek több 1323. évi oklevél, melyekből kétségtelenül kitűnik, hogy már az 1323. esztendő folyamán használták az új királyi pecsétet. A Nemzeti Múzeum levéltárának 1323² márczius 31-iki, május 29-iki, június 19-iki, július 6-iki, október 23-iki, december 16-iki stb. oklevelei már «novi et autentici sigilli dupplicis munimine» vannak megerősítve, melyek kétségtelenné teszik a második pecsét használatát. Nyilvánvaló ezekből, hogy az 1324 január 12-iki oklevél állítása hamis; miután azonban annak hitelességéhez semmi kétség sem fér, más uton kell az ellentmondást megoldanunk. E megoldási mód a következő: A szóban forgó oklevelet még az 1323. év folyamán fogalmazták s a királyi pecsétre vonatkozó adat is ez évre szól; miután azonban 1323 folyamán nagy volt a kancellária ügyforgalma, csupán az 1324. év elején adták ki azt tényleg a kancelláriából. A keltezés tehát az oklevél kiadásának tényleges időpontját jelzi, az oklevélben foglalt adatok pedig az oklevél megszerkesztésének idejéből valók.

Hogy az új pecsét behozatala után az első pecséttel mi történt, arra is határozott adatot tartalmaz Lajos király említett záradéka. Azt tudniillik egyszerűen megsemmisítették, illetőleg összetörték, hogy az esetleges hamisításokat megakadályozzák.³

¹ Kállay-levéltár a Nemzeti Múzeumban.

² A múzeumi levéltár 1323 febr. 20-iki patense nincs ugyan «novi et autentici sigilli dupplicis munimine» záradékkal ellátva, a mint a patenslevelek egyáltalán nem is emlékeznek meg a pecsételésről; de a pecsétőredéken tisztán kivehető kis magyar-anjou pajzs kétségtelenné teszi, hogy már a második pecséttel erősített meg.

³ Hasonló eset történt ez időtájt Angolországban, a hol III. Edvárd király (1327—1377), ki uralkodásának

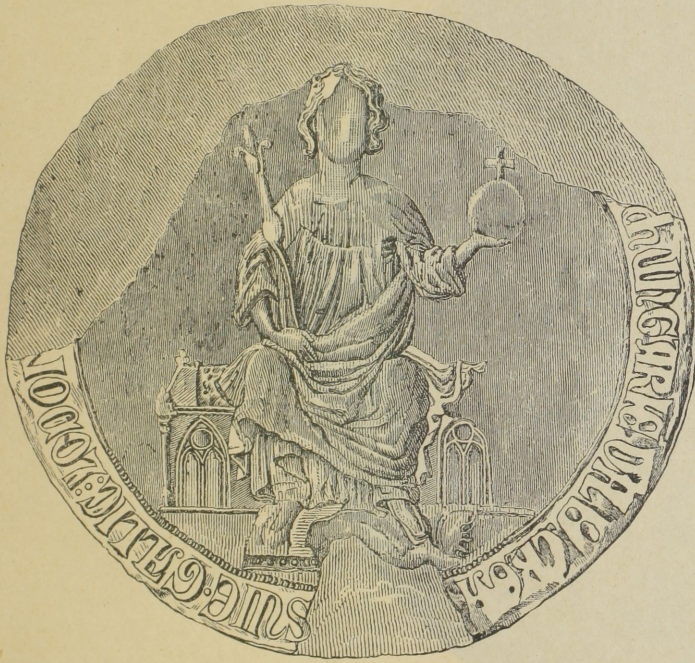

I. KÁROLY KIRÁLY ELSŐ NAGYPECSÉTJE.

(A Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött eredetiek után.)

Károly király első nagy pecsétjének átmé-
rője 10 cm., előlapja a trónon ülő királyt, hát-
lapja az ország czimerét ábrázolja, körirata az
előlapon kezdődik s folytatólag halad a hát-
lapon.

A trónkép a következő: A király koroná-
zási díszben, dereka köré övezett díszes tuni-
kában, vállaira vetett s mellén csattal megerő-
sített palástban, lábain ékes saruval ül a trón-
széken, hosszú hajfürtös fején liliomos koroná-
val, lehajtott jobbáiban liliomos kormánypálcát,
kinyújtott baljában kereszttel díszített ország-
almát tartva.

A trónszék négyszögletes, fedett előrészen
góth ízlésű díszítésekkel, felső négy szögletén
egy-egy gömbbel. A trónszék fedőlapján párna

első hónapjában I. és II. Edvárd királyok pecségeihez
mindenben hasonló vésetű pecsétet használt, 1327 októ-
ber 4-én, mikorra új pecsétje elkészült, első pecsétjét a
nottinghami kastélyban a saját szobájában és jelenlété-
ben összetörtte s a pecsét darabjait a pecsételést végző
kancelláriai hivatalnok kapta. «The destruction of this
first seal is recorded as having been effected in the king's
presence, in his chamber at the castle of Nottingham,
in October of the year of his accession, in the following
medieval latin «— antiquum sigillum ruptum fuit in
minutas pecias» The minute pieces, into which the seal
was broken, were given as a perquisite by the chancellor
to his sealer.» Wyon, The great seals of England 28. l.

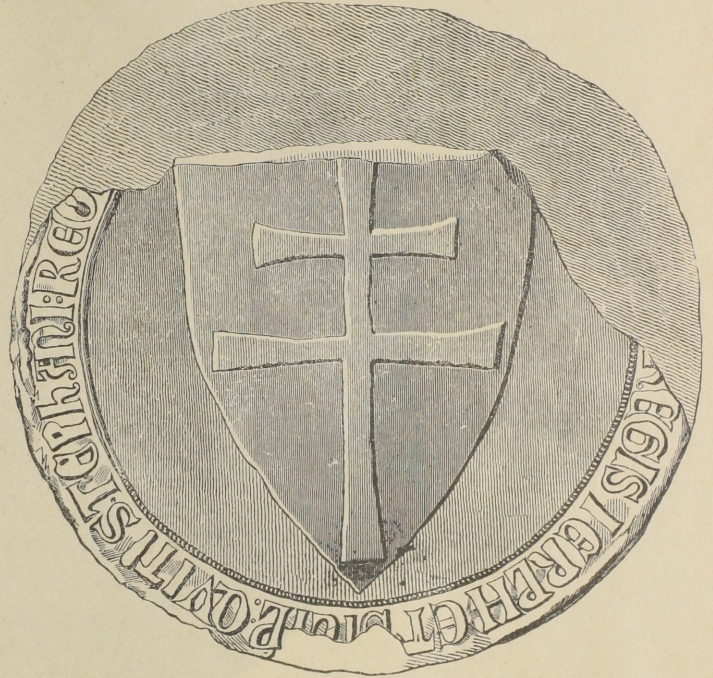
nyugszik, előtte pedig ugyancsak négyszögletes
damascirozott zsámoly áll, mely alól jobb és
balfelé him és nőstény oroslán féltette nyúlik
ki. A tróntól jobbrn a pecsétmezőben egyedül
álló csillag látszik.

Körirata két gyöngysor között a következő :

✠ ❧ KAROLUS ❧ DEI ❧ GRACIA ❧ UNGARIE
❧ DALMACIE ❧ CROACIE ❧ RAME ❧

Hátlapján háromszögű pajzsban a kettős ke-
reszt látszik. — Körirata :

✠ ❧ SERVIE ❧ GALICIE ❧ LODOMERIE ❧
COMANIE ❧ BOLGARIE Q(UE) ❧ REX ❧
ugyancsak két gyöngysor között.

Károly király pecségeinek vésete teljesen
elüt az előbbi királyi pecsétektől, a mi főleg a
trónképben jut erősen kifejezésre. Már az első
pecsétben feltűnik ez a különbség, mert a
pecsét trónképe határozottan különbözik úgy
III. Endre, mint Venczel és Ottó királyok pe-
csétjeitől.

Egészen azonos vésetű azonban Károly ki-
rály pecsétjeivel Martell Károly 1295. évi pe-
csétje, melyet Radvánszky Béla báró ismer-
tetett az Archæologiai Értesítő XIII. kötetében.
(109—110. l.) A trónkép és czimerpajzs min-
denben azonosak, csupán a köriratok külön-
bözők. Martell Károly pecsétjének körirata
ugyanis :

✠ S. KAROLI, D. G. REGIS HUNGARIE DALMACIE CROACIE RAME SERVIE GALLICIE LODOMERIE COMANIE || ET BOLGARIE FILII KAROLI REGIS JEROSOLIMITANI ET SICILIE QUINTI STEPHANI REGIS NEPOTIS.

Martell Károly pecsétje Olaszországban olasz izlés szerint készült s miután fia, I. Károly, azzal mindenben azonos izlésű pecsétet vésetett, világos, hogy I. Károly király első pecsétje olasz eredetű.

I. Károly király második pecsétje 1 centiméterrel nagyobb az elsőnél, de a pecsétmezők tartalma lényegében ugyanaz.

A trónkép mindenben hasonló, vésete azonban jobban sikerült, főleg a király arczvonásai domborodnak ki határozottabban.

A trónszék és zsámoly is azonosak, annyi különbséggel, hogy a trónszék felett félkör alakú támlát látunk, melyről csillagos diszitésű szőnyeg függ le. Hiányzik a trónszék melletti csillag,

Ezzel szemben Venczel és Ottó királyok pecsétjeinek trónképei sok közös vonást tüntetnek fel, a jobb vállon kapcsolt királyi palást pedig teljesen azonos bennük; nem is említve a hátlapon látható kettős keresztet, mely mindkét pecsétben hármás halomból emelkedik ki. Venczel király pecsétjének trónképe ismét sokban emlékeztet Ottokár király pecsétjére, melyben a királyi palást viselési módja teljesen azonos. E palástviselési módot különben IV. Béla király tatárjárás előtti nagy pecsétjén is megtaláljuk.

helyette azonban jobb és balfelől 1—1 háromszögű kis pajzs van a pecsétmezőben, a magyar-anjou címerrel.

A pecsét körirata kettős gyöngysorba van foglalva, s a belső gyöngysoron belül még egy sor rózsza látszik. Körirata a következő:

✠ KAROLUS : DEI : GR(ACIA) : HUNGARIE : DALMACIE : CROACIE : RAME : S(ER)VIE : GALICIE : LODOMERIE :

A pecsét hátlapját damascirozott alapon háromszögű pajzsban feltüntetett lilomos végű kettős kereszt foglalja el, a pajzs felett kis ket-

tős kereszttel, jobb és balfelől pedig 1—1 magyar-
anjou czimeres kisebb háromszögű pajzszal.

Az előlappal azonos gyöngy- és rózsasorba
foglalt körirata:

✠ : COMANIE : BULGARIE : Q(UE) : REX :
PR(IN)CE(P)S : SALERNITAN(US) : ET : HO-
NORIS : AC : MO(N)TIS : S(AN)C(T)I : AN-
GELI : D(OMI)N(U)S :

A király második pecsétjén szemünkbe tűnik
a czimváltozás, illetőleg czimbővülés. E pecséten

gracia rex Ungarie, princeps Salernitanus et
honoris montis Sancti Angeli dominus.¹

Károly király nápolyi czimei nem csupán új
pecsétjének köriratába kerültek be, hanem ott
szerepelnek függő pecsétes okleveleinek intitu-
lációjában is.² 1323 február 26-tól kezdve³ már
ugyanazon esztendő folyamán is következetesen
használja új czimeit említett okleveleiben, ezen-
túl pedig haláláig megtartja e szokást.

Károly király második pecsétjében az elő-

ugyanis a magyar királyok szokott czimein kívül
még a következőket találjuk: Princeps Salerni-
tanus, et honoris ac montis Sancti Angeli do-
minus. E czimek nápolyiak s felvételükkel Ká-
roly a nápolyi trónra való jogigényét kívánta
jelezni.¹ Ugyanezen czimeket használta már
atyja, Martell Károly is, kinek 1295. évi ok-
levele a következőkkel kezdődik: Karolus, illus-
tris regis Jerusalem et Sicilie primogenitus, Dei

lapon a trónképtől jobb és bal felé, valamint a
hátlapon a nagy czimerpajzs mellett egy-egy
kisebb háromszögű czimerpajzs foglalja el a pe-
csétmezőt. E czimerpajzsok hasított mezeje jobb
felében liliomok, bal felében pedig pólyák lát-
szanak, tehát az Anjou-ház czimerének a magyar
czimerrel történt egyesítését tüntetik fel.⁴

¹ Árpádkori Okmt. X. k. 189. l.

² Pátenseken és zárt oklevelekben csupán a rex
Hungarie czimmal élt.

³ Fejér, Codex VIII/2. k. 441—444. l.

⁴ Az ország, valamint a királyi család czimerének a

¹ Pór A., Az Anjou-ház 121. l. (Magyar nemzet tör-
ténete.)

Ha igaz azon feltevés, hogy az Árpád-ház cimere az oroszán volt,¹ akkor a királyi család czimerének az ország czimerével történt egyesítése hazánkban először Imre és II. Endre királyok aranypecsétjeiben jut kifejezésre, a hol a pólyás czimerre vannak helyezve az oroszánok.

A pólyás czimerrel egyesítik családi czimereket az Anjouk. Mielőtt azonban tényleg elfoglalhatták volna a magyar trónt, máris felvették czimerükbe a magyar pólyákat. Bizonyosága ennek X. Lajos francia király feleségének, Klemenciának pecsétje, mely góth stílus

fülkében álló s könyökig hasított ujjakkal díszített uszályos ruhát viselő női alakot tüntet fel, fején koronával s jobbában kormánypálczával; jobbra tőle kis háromszögű pajzsban liliosok, balra ugyanolyan pajzsban a magyar pólyás czimer látszik.² Klemencia Martell Károlynak és Rudolf császár Klemencia nevű leányának gyermeke, tehát I. Károly király

királyi nagy pecsétbe történt fölvételére példa Ottokár cseh király pecsétje, melyben a trónkép mellett jobbról Csehország, balról a Przemisl-ház cimerei látszanak. Szilágyi, Magyar nemzet története II. k. 521. l.

¹ Bárczay, A heraldika kézikönyve 374—383. l.

² Trésor de numismatique et de glyptique. Sceaux des rois et des reines de France. (Paris, 1834.) Pl. VI. No. 3. p. 8.

testvére volt s miután atyja IV. László király halála után igényt tartott a magyar trónra, sőt használta is a magyar királyi czimet és czimert, leánya is élt azzal.

Használta különben e cimeregyesítést már Martell Károly is, de e használatnak csupán írott nyoma maradt fenn. Azt írja tudniillik róla a krónikás, hogy 1295-ben Firenzében ¹ «hétszáz fiatal francia, provanszi és nápolyi arany-sarkantus lovag volt a kíséretében, kik mindannyian egyforma szürke és sötétzöld szövettől készült ruhát viseltek, arannyal és ezüsttel kiveret nyeregben ültek, Magyarország czimerével, t. i. a vörös-ezüst pólyákkal szegélyezett czimerpajzsok arany liliosokat tüntettek fel.»

Sőt Gelre herold czimereskönyvében ² Martell Károly öccsének, a durazzói hercegnek, czimerpajzsában is megtaláljuk a magyar és anjou cimerek egyesítését, a mi itt ugyanazon módon történt, mint Martell Károly fennebb említett czimerében, t. i. a liliosos anjou-pajzsot vörös és fehér pólyák szegélyezték.³

Martell Károlynál indokolja a magyar czimer felvételét a magyar királyi czim, melyet használt, János durazzói hercegnél azonban ez indokolástól el kell tekintenünk. El kell tehát fogadnunk Bárczay⁴ véleményét, hogy Sánta Károly és V. István leányának leszármazói mindannyian ezt a czimert használták.

Nálunk legelőször I. Károly király pénzén tűnik fel e cimeregyesítés. A nevezett pénz hátlapján t. i. jobbra dőlt hasított czimerpajzsban jelennek meg a pólyák és liliosok, a pajzs felett pedig struczfejjel és tollakkal díszített csöbörhisak látszik. Ezután kerül be az egyesített magyar és anjou-czimerpajzs a királyi nagy pecsétbe.

1323-ban nagy számmal kerültek ki a királyi

¹ «Ducento cavalieri a sproni d'oro, Franceschi e Provenzali e del Reguo, tutti giovani; vestiti col re d'una partita di scarlatto e verde bruno, e tutti con selle d'una assisa a palafreno rilévate d'ariento e d'oro coll arme a quartieri a *gigli ad oro e accerchiata rosso e d'argento* cioè l'arme d'Ungeria.» Giovanni, Matteo e Filippo Villani, *Chroniche* Vol. I.

² Wapenboeck ou Armorial de 1334—1372. (Paris, V. Bouton 1881.) IV. kötet 396. l.

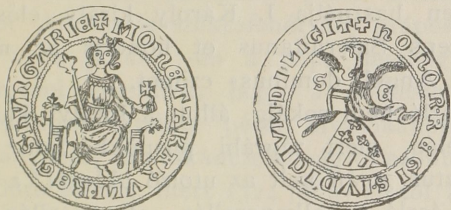
³ *Semé de France, qui est d'azur semé de fleurs de lys d'or, à la bordure componée d'argent et de gueules.*

⁴ A heraldika kézikönyve 385. l.

kancelláriából olyan oklevelek, melyek I. Károly első pecsétje alatt kiadott oklevelek átírását és megerősítését tartalmazták.¹ Nagy súlyt kellett helyezni a kancelláriának arra, hogy a király első pecsétje alatt kiadott oklevelek, daczára a függőpecsétes megerősítésnek, a második pecséttel is megerősítsenek, mert nem csupán Károly régebbi okleveleit erősítették meg, hanem a közelmúlt 1322. esztendőben kiadottakat is.²

Semmi nyoma nincs azonban annak, hogy a király az új pecsét behozatalát alattvalóival közölte volna s hogy az első pecsét alatt kelt oklevelek bemutatása és megerősítése kötelező volt.

Angolország királya, III. Edvárd (1327—1377.) is több pecsétet használt ez időben egymás után; az egyikről azonban biztosan tudjuk,³

hogy használatba vételét közölte az ország lakosaival, a mi valószínűen a többi esetben is megtörtént. Nálunk ennek semmi nyoma. Azt kell hinnünk, hogy az erre vonatkozó rendeletek nyomtalanul elvesztek, vagy pedig csupán élőlőszóval történtek meg.⁴

¹ Fejér, Codex VIII/2. 402—403., 406—408., 414—416., 416—419., 419—421., 426—428., 428—430., 430—432., 432—434., 438—441., 441—444., 447—448., 449—450., 451—453., 454—456., 464—467. ll., a hol «sub priori et antiquo sigillo» kiadott oklevelek «novi et autentici sigilli nostri caractere» erősítették meg. Nem állapítható meg e tény az Anjoukori Okmánytárból!

² 1323 május 20-án. Fejér, Codex VIII/2. 419—421. l.

³ This seal was published by royal proclamation, dated 4-th Okt. 1327, ratifying, that it was to have authority from that date, and the old seal was to be broken. Wyon, The great seals of England 30. l.

⁴ 1328-ban a király külön rendelkezett arról, hogy a vasvári káptalan régi pecsétje alatt kiadott oklevelei átírásának és a káptalan új pecsétjével megerősítsenek. 1328 február 13-án pl. azzal indokolja a káptalan 1321. évi oklevelének átírását, hogy «iuxta regie maiestatis preceptum» kell a megerősítéseket eszközölnie. Hasonló indokollással ártirt okleveleket találunk márczius 13-iki, április 10-iki,

Bizonyos, hogy I. Károly király számos oklevele került a kancelláriába, hogy az új pecsét alatt adassanak ki, a mi kétségtelen jele annak, hogy az ország lakosai értesülve voltak a pecsétváltoztatásról s jelentőséget is tulajdonítottak annak, hogy jogaik és kiváltságaik az új pecsét alatt kelt oklevelekben legyenek megerősítve.

I. Ulászló király koronázási szertartásának Callimachus Fülöp művében¹ található leírásában szó esik a régi királyi pecsét érvényének megszüntetéséről s az új pecsét használatának kihirdetéséről, a mi arról tanuskodik, hogy a pecsétváltozások mégis megfelelő ünnepélyességekhez voltak kötve, a melyek a változásokat az alattvalók tudomására hozták. I. Ulászló király koronázása utáni napon t. i. Rozgonyi Simon egri püspök átveszi az új pecsétet s a régi pecsét érvényét veszti, ezután közhírré tétetik, hogy csupán az új pecséttel megerősített oklevelek érvényesek s az összes régi kiváltságok újra megerősítendők.²

I. Károly király második pecsétjének soráról részletes adatokat tartalmaz a királynak 1332 november 2-án kelt s Perveyin Miklós számára kiadott adománylevele, melynek bevezetése a következő:

Karolus . . . rex . . . ad universorum noticiam harum serie volumus pervenire, quod cum nos anno domini millesimo trecentesimo tricesimo ad visitandam terram nostram Transalpinam cum quadam particulari gente nostra accessissemus et eam pacifice perambulassemus, in exituque nostro abinde Basaras infidelis noster Transalpinus, preconcepta infidelitatis nequicia, sub ficta pacis astucia in quodam loco nemoroso et silvoso indemonumque densitate firmato quandam particulam gentis nostre hostiliter invasisset, in cuius invasionis hostilis insultu ma-

május 8-iki és 29-iki kelettel a Nemzeti Múzeum levéltárában, melyek között 1327. évi oklevél átírása is van.

¹ De rebus Uladislai I. L. Schwandtner, Scriptores I. k. 464. l.

² Agriensi episcopo, cuius usque ad invidiam auctoritas apud Ulidaslaum eminebat, novum sigillum regni commissum, et ne qua fraus errore committi posset, veteris sigilli fides exauctorata, pronuntiatumque ad populum, ne literis ullis, præterquam novo sigillo signatis, crederetur, præterea ut omnes immunitates privilegiaque a prioribus regibus concessa eiusdem sigilli fide confirmarentur. Schwandtner id. h.

gister Endree, Albensis ecclesie prepositus, aule nostre vicecancellarius, bone memorie, suam vitam nostrumque sigillum perdidisset, nos tandem aliud sigillum novum pro nobis fecimus reparari stb.¹ A király ezek szerint 1330-ban Havasalföldön járt, a hol Basaras álnokul megtámadta s kíséretének egy részét elpusztította, miközben András, fehérvári prépost, alkancellár az életét vesztette s a királyi pecsét is elveszett, minek következtében a király kénytelen volt új pecsétet készíttetni.

András fehérvári prépost és királyi alkancellár halálával függ össze I. Károly király második pecsétjének a megsemmisülése, 1330-ban tehát a nevezett András állott a királyi kancellária élén.

A mint már említettük, János székesfehérvári prépost és kükkülei esperes, a királyi privilegialis levelek tanúsága szerint, 1322 márczius 21-ig² vezette a királyi kancellária ügyeit. Utódja László titeli prépost volt, kinek alkancellári működésével már I. Károly király 1322 június 2-án kelt³ privilegialis levelében találkozunk ugyan, de ez oklevél hitelessége ellen annyi érv szól, hogy alkancellári működésének megkezdését innen számítani nem lehet. I. Károly király címei között t. i. olvasható a «princeps Salernitanus et honoris ac montis Sancti Angeli dominus», a melynek használata 1322-ben anachronismus, mert csupán a második pecsét behozatalától, azaz 1323-tól kezdve élt a király azzal, a mikor a királyi pecsét köriratában is megtaláljuk. Egyetlen 1322. évi oklevélben sem fordul elő ezen kívül. Az oklevelet megerősítő alkancellár továbbá «Ladislaus Albensis ecclesie præpositus» névvel van jelölve ez oklevélben, holott I. Károly király 1322. évi egyéb okleveleiben⁴ «Titulensis ecclesie prepositus, Albensis ecclesie electus», azaz titeli prépost és székesfehérvári választott prépost. 1322 szeptember 4-én kelt a pápai oklevél,⁵ mely László titeli

prépostnak székesfehérvári préposttá történt választását jóváhagyta; november 17-én azonban még csupán választott préposti címével élt,¹ miután a pápai megerősítés ismeretlen okokból nem jutott el a kancelláriába.

Bizonyos azonban, hogy 1322 júniusban László már alkancellár volt, mert I. Károly király 1322 június 6-án kelt ünnepélyes privilegialisában² s június 24-én kelt privilegialisában³ is találkozunk a nevével.

László székesfehérvári prépost volt az alkancellár, a mikor I. Károly király pecsétjét megsemmisítette s másodikát vésetett 1322 végén, illetőleg 1323 elején. Mindazon oklevelekben ugyanis, a melyek «dupplicis sigilli novi et autentici munimine» erősítették meg, László székesfehérvári prépost az alkancellár. 1323 január 20-án kelt az első privilegialis levél,⁴ mely a második pecsét alatt kelt s ugyanezen oklevélben használja I. Károly király először a «princeps Salernitanus et honoris ac montis Sancti Angeli dominus» címet.

László nem sokáig állott a királyi kancellária élén, mert zágrábi püspökké lett.⁵ 1323 augusztus 30-án kelt az utolsó oklevél,⁶ a melyben László az alkancellár; alkancellári működése tehát egy esztendőnél nem sokkal többet tesz ki, mert 1322 júniustól 1323 augusztusig terjed.⁷

László rövid alkancellárságából arra lehetne következtetni, hogy Károly király első pecsétjével történt visszaélések vele állanak kapcsolatban s ezért kellett távoznia a királyi kancelláriából.⁸ Határozottan megczáfolja e feltevést az, hogy Koboli László előbb zágrábi püspök,

¹ Anjoukori Okmt. II. k. 628. l.

² Anjoukori Oktár II. k. 8. l.

³ Fejér, Codex VIII/2. k. 337. l.

⁴ Julius 28. (Anjoukori Oktár II. k. 38. l.), aug. 5. (Id. m. II. k. 41. l.), augusztus 29. (Fejér, Codex VIII/2. k. 342. l.), október 8. (Id. m. VIII/2. k. 347. l.), november 17. (Id. m. VIII/2. 362. l.)

⁵ Theiner, Monumenta I. k. 482. l.

¹ Fejér, Codex, VIII/2. k. 362. l.

² Schmauck, Supplementum 57. l.

³ Gr. Csáky-levéltár.

⁴ Zichy Okmtár I. k. 218. l.

⁵ Katona, Historia critica VIII. k. 462. l.

⁶ Anjoukori Okmtár II. k. 85. l.

⁷ Erdekes világot vet a kancelláriai viszonyokra két ugyanazon napon, 1323 február 27-én kelt ünnepélyes privilegialis, melyek egyikében László (Zichy oktár I. k. 221. l.), másikában András (gr. Csáky levéltár) az alkancellár. Mindkettő hiteles oklevél s az alkancellár nevének felcserélése abból magyarázható, hogy a febr. 27-iki oklevelet később, András kancellársága alatt állították ki.

⁸ L. I. Lajos király oklevélmegerősítő záradéka. (Turul XIX. k. 30. l.)

majd kalocsai érsek lett s így fényes pályája teljesen eloszlát minden gyanút.¹ Ezenkívül azután is a kancellária élén maradt, hogy I. Károly király második pecsétje került használatba, már pedig ha a visszaélések vele állottak volna összefüggésben, nem maradhatott volna tovább is alkancellár. A gyanu inkább elődjére, János küküllei esperesre eshetik, a ki hirtelen tűnik le a szereplés teréről s daczára hosszú alkancellárságának, semmiféle egyházi méltóságot nem szerzett.

Koboli László után András pécsi olvasókanonok lett az alkancellár. 1323 október 23-án² kelt az első privilegialis, a melyben András pécsi olvasókanonok neve előfordul. 1324 július 22. az utolsó dátum,³ melyben András pécsi olvasókanonok az alkancellár, összes kancelláriai működése tehát 1323 október 23. és 1324 július 22. közé esik. Elődeihez hasonlóan pécsi olvasókanonokból András is székesfehérvári prépost lett, mert 1324 július 7-én a pápa meghagyta az esztergomi érseknek, hogy a székesfehérvári prépostságot András pécsi olvasókanonoknak adományozza,⁴ az alkancellárságtól azonban rövid időre elesett, mert 1324 július 26-tól kezdve Báthory András budai prépost az alkancellár.⁵ Báthory András 1321-ben váradi kanonok volt, 1324-ben budai prépost és alkancellár, 1329-ben pedig váradi püspök lett.⁶ 1325 január 10-én kelt az utolsó oklevél,⁷ melyben Báthory András budai prépost az alkancellár, 1325 márczius 21-én azonban még mindig a budai prépost az alkancellár⁸ s ugyancsak 1325 április 14-én.⁹

¹ Tkalčić, Monumenta II. k. 6. l.

² Datum per manus discreti viri magistri Endree lectoris ecclesie Quinqueecclesiensis. Pesty, Krassómegyei oktár 6. l. I. Károly 1323 november 27-én kelt privilegialisában ugyan «Ladislau lector Quinqueecclesiensis» az alkancellár, de e helyre nyilvánvalóan vagy tollhibából, vagy a másoló tévedéséből került a László neve. Fejér, Codex VIII/2. k. 463. l.

³ Anjoukori Okmtár II. k. 150. l.

⁴ Theiner, Monumenta I. k. 496. l.

⁵ Anjoukori Okmtár II. k. 151. l.

⁶ Bunyitay, A váradi püspökség története I. k. 172. l.

⁷ Soproni Okltár I. k. 84. l.

⁸ A pécsváradi konvent 1325 márczius 21-én kelt oklevélében: Magistro Endre preposito Budensi et vicecancellario eiusdem domini regis. Anjoukori oktár II. k. 183. lap.

⁹ Zichy Okmtár I. k. 424. l.

1325 május 27-én András székesfehérvári prépost újból visszanyerte alkancellári méltóságát¹ s egészen 1330-ban bekövetkezett haláláig viselte azt. Érdekes esettel állunk itt szemben: I. Károly király olvasókanonokot állít a kancellária élére s mikor az megszerzi az alkancellárok szokott örökségét, a székesfehérvári prépostságot, akkor a budai prépostnak kell átadnia hivatalát. A budai prépost nem viselte egy esztendeig sem az alkancellárságot, mert 1324 július 26-án találkozunk először a nevével s 1325 május 27-én már nem ő az alkancellár, hanem hivatalából kiturt elődje.

András székesfehérvári prépost hosszú alkancellársága a legjobb bizonyíték arra, hogy nem önhibája miatt kellett odahagynia a kancelláriát, hanem I. Károly király buzgó hivei, a Báthoryak² szerezték meg testvérük számára e kitüntetést, melyet aztán a király józan tanácsosainak befolyása alatt újból el kellett hagynia s át kellett engednie jogos tulajdonosának. Azt hiszem, hogy nem csalódom, ha az 1291. dekretum 9. cikkelyének az alkancellárra vonatkozó rendelkezésével hozom összefüggésbe alkancellárságváltság méltányos megoldását,³ illetőleg a hivatal visszajutását a székesfehérvári prépostra.

A havasföldi utról a krónikák nyomán tudjuk,⁴ hogy I. Károly király azon esztendőben, midőn Zách Felicián merénylete történt, azaz 1330-ban, nem békés szándékkal járt ott, hanem hadjáratot viselt Bazarád ellen. E hadjáratban nem csupán a király kíséretének kis része, hanem a magyarság színe-java elveszett. Ezért veszett el Endre, fehérvári prépost, alkancellár is s vele egyetemben a királyi pecsét.⁵ Bazarád

¹ Zalai Okltár I. k. 182. l.

² Bunyitay id. m. 172. l.

³ Item . . . vicecancellarium . . . ex consilio nobilium regni nostri ex antiqua consuetudine regni nostri faciemus, salvo tamen iure Albensis ecclesie et privilegio, quod Albensis ecclesia nostra in ipsa vicecancellaria habet et habere dignoscitur ab antiquo. Kovachich, Sylloge 18. lap.

⁴ Joh. de Thwroc, Chronica Hungarorum. Lásd Schwandtner, Scriptorum rerum Hungaricarum I. kötet 163–164. l.

⁵ Facta est autem strages maxima et cecidit militum et principum ac nobilium incomputabilis multitudo. Feria VI. in vigilia beati Martini et post in sequenti, ibi etiam occubuerunt tres præpositi videlicet magister Andreas,

alattomos támadása 1330 november 9-én történt s az öldöklő harc 12-ikéig tartott, november 9. és 12-ike között veszett el tehát I. Károly király második pecsétje.

A havasföldi pecsételvezésre többször utalnak okleveleink. Így I. Károly 1334. július 3-án kelt oklevelében a következőket mondja 1325. április 14-én kelt okleveléről, illetőleg annak pecsétjéről: «*exhibuerunt nobis quoddam privilegium nostrum priori sive mediocri sigillo nostro, videlicet quod in partibus Transalpinis in expeditione nostro casualiter extitit amissum consignatum.*»¹ 1336 november 13-ikán ismét Bechey Twteus ispán 1326. évi okleveléről: «*exhibuit nobis quasdam litteras nostras cum mediocri sigillo nostro in partibus Transalpinis deperdito consignatas*»² stb.

Ugyanerre utal I. Lajos király már említett oklevél-megerősítő záradéka is, mely «*omnia privilegia . . . condam donimi Karoli regis patris nostri . . . sub alio sigillo ipsius in partibus Transalpinis casualiter deperdito confecta*» megerősítetteti.

1330 augusztus 8-dika az utolsó dátum, midőn I. Károly király a második pecsétjét használja. E napon Visegrádról parancsot ad a nyitrai káptalannak Raychan birtok határmegállapítása tárgyában.³ Ugyanezen napon függőpecsétetes adománylevelet állítat ki a nyitrai megyei Nesice jószágról.⁴ Innen kezdve 1331 április 24-ig⁵ nem ismerünk királyi oklevelet. Az 1331 április 24-én Visegrádon kelt s Bars város kiváltságait tartalmazó oklevél sem függőpecsétetes, hanem egyszerű pátens. 1330 augusztus 8-ika után több mint két esztendőn át egyáltalán nem találunk függőpecsétetes királyi oklevelet, hanem minden ügyet pátens formában intéz el a királyi kancellária. Kifejezetten is megállapítja e tényt I. Károly király 1332 november 18-án kelt oklevele, melyben előbbi

függőpecsétetes oklevelét pátens formában erősíti meg azért, mert harmadik pecsétje alatt még nem adott ki függőpecsétetes oklevelet.

Az oklevél erre vonatkozó szavai a következők: *Quia cum presenti sigillo nostro nulli ex regnicolis nostris privilegium concesseramus, ideo ipsa privilegia dictis filiis Benedicti non potuimus privilegio nostro novo et autentico, ut nobis de ipsis privilegiis constabat, facere confirmari, sed volumus, ut ubicunque a modo dicta privilegia super memoratis possessionibus emanata . . . sive in iudicio sive extra exhiberentur, ipsa firmitate ipsaque validitate fruuntur, si iam sub presenti nostro sigillo fuissent confirmata, presentibus nostris literis eadem privilegia et eorum continencias auctorisando.*¹

A helyett tehát, hogy szokás szerint átirná és függőpecsétjével megerősitené a régi függőpecsétetes okleveleket, egyszerű pátens állítat ki, melynek értelmében régi függőpecsétetes okleveleit az adott esetben olyan hatálylyal látja el, mintha új függőpecsétje alatt adattak volna ki.

Látszólag ellentmond ez oklevél szövegének I. Károly király 1332 november 2-án kelt függőpecsétetes adománylevele,² melyet «*sub appensione dicti sigilli nostri tercii*» ad ki a király. Nem igaz tehát, hogy 1332 november 18-ika előtt nem erősítették meg privilegialist a harmadik pecséttel. Ez ellentmondást úgy magyarázhatjuk, hogy az 1332 november 2-iki privilegialis korábban keltezett oklevél, melyet datumánál később irtak, a mikor a függőpecsétetes oklevelek divatja már meghonosodott. 1332 november 2-ika után t. i. még sokáig nem kerültek ki a királyi kancelláriából privilegialisok s ezért azt kell hinnünk, hogy az 1332 november 18-iki oklevél állítása tényleg megfelel a kancelláriai gyakorlatnak. I. Károly király harmadik pecsétjével általában nagyon kevés privilegialis levelet erősítették meg s bátran elmondhatjuk, hogy a harmadik pecséttel megerősített privilegialisok a ritkaságok közé tartoznak, a miből arra következtethetünk, hogy az 1332. november 18-iki oklevélben kifejezett kancelláriai gyakorlat I. Károly király uralkodása végéig fennállott.

præpositus Albensis ecclesie, vir valde venerabilis, vice-cancellarius regie maiestatis existens, cum sigillo regis periiit. Joh. de Thwroc id. h.

¹ Zichy Okmt. I. k. 424. l.

² Zichy Okmt. I. k. 505. l.

³ Mednyánszky-család levéltára a Nemzeti Múzeumban.

⁴ Anjoukori Okmtár II. k. 507. l.

⁵ Anjoukori Okmtár II. k. 527. l.

¹ Szinyei-Merse-levéltár a Nemzeti Múzeumban.

² Anjoukori Okmtár II. k. 628. l.

I. Károly király harmadik pecsétjének ismerjük a mesterét. Sienai Péter ez, a ki mesterségére aranyműves, tisztségére nézve pedig szepesi alispán és várnagy volt.¹ 1331 márczius 28-án ugyanis hű szolgálataiért, első sorban pedig azért, mert a király új pecsétjét készítette,² a szepesmegyei Jemnik jószágot kapta. Péter mester előneve Sienai, világos tehát, hogy olasz volt. Határozottan magállapítjuk e tényt a szepesi káptalan 1343 augusztus 29-én kelt okleveléből is, melyben a nevezett Péter mester testvérei Miklós mester szepesi alvárnagy és nőtestvére Johanna jemniki örökségük ügyében pereskednek. Ez oklevél mind Péter mestert, mind testvérét egész határozottan olaszoknak mondja.³ Szepes megyébe különben már III. Endre alatt sok olasz vándorolt be s ott kimagasló tisztségeket viseltek.⁴ Úgy látszik, hogy az olasz bevándorlás I. Károly alatt még fokozottabb mérveket öltött. Ez időben különben nem csupán Magyarországon, hanem Német- és Csehországban is sűrűn szerepelnek az olaszok. A pénzverés és pénzkezelés mesterségében tudniillik annyira előjártak, hogy az időszerű reformokat olaszok segítségével honosították meg a német és cseh fejedelmek.⁵ Ez okból az ötvös mesterséghez is érteniök kellett s mint ötvösök pecséteket is készítettek, e pecsétek pedig fejlett műérzékük következtében a pecsétkészítés mesterségében haladást képviseltek.

¹ Magister Petrus, filius Simonis, de Senis dictus fidelis aurifaber noster viceque comes et castellanus Scepusiensis.

² In nostræ maiestatis memoriam revocantes meritoria servitia ipsius magistri Petri, quæ idem nobis in multimodis et diversis nostris et regni nostri negotiis, prosperis et adveris, et specialiter in conservatione dicti castri Scepusiensis et in sculptione, fabricatione seu paratione præsentis sigilli nostri authentici exhibuit et impendit . . . Wagner, *Analecta* 131. l. Fejér, *Codex VIII/3.* 530. l. V. ö. *Archæologiai Értesítő* XI. k. 183. l.

³ Inter magistrum Nicolaum latinum, quondam vicecastellanum de Scepus et dominam Johannam sororem eiusdem . . . super testamento Petri latini fratris eorum . . . Múzeumi levéltár.

⁴ Bald szepesi főispán is olasz volt. Magyar nemzet története II. k. 582. l.

⁵ Schulte, *Geschichte des mittelalterlichen Handels* Bd I. 333. l. Valószínű, hogy Hyppolit mester, ki I. Károly 1342. évi pénzügyi reformjait intézte, ugyancsak olasz volt.

A középkori kancelláriában az oklevelet, a mint már említettük, a pecsét tette érvényessé, a kancelláriai ügymenet tehát annak a kezében összpontosult, a ki a pecsétet őrizte. Pecsét nélkül értéktelen irás volt az oklevél, a pecsét ráerősítése pedig jogerőt tulajdonított az irásnak.

Képzeltető, hogy nagy hatalom volt annak a kezében, ki a királyi pecsétet őrizte s hogy óriási bizalomösszpontosult benne, miután az összes alattvalók személyi és vagyoni biztonsága tőle függött.

I. Károly király uralkodása alatt az alkancellár volt a királyi pecsét őre és kezelője, az ő kezében összpontosult tehát a királyi kancellária működése; az alkancellár volt a királyi kancellária vezetője, ki a királyi okleveleket a pecséttel megerősítette. Bizonyosága ennek I. Károly király második pecsétjének a története, mely az alkancellár tragédiájával függ össze. Bizonyosága ezenfelül I. Lajos király oklevélmegerősítő záradéka,¹ melyben a király elmondja, hogy a havasföldi hadjárat tartama alatt az alkancellárral együtt a királyi pecsét is megsemmisült.

Az alkancellárt nem I. Károly király állította királyi kancellária élére, a XIII. századi királyi kancelláriának is ez volt a gyakorlata s I. Károly király egyszerűen átvette azt. Sőt nem csupán ebben ragaszkodott az eddigi gyakorlathoz, hanem az 1291. évi 9. törvényczikk azon intézkedését is tiszteletben tartotta, hogy az alkancellár székesfehérvári prépost legyen.²

A kancelláriai állás I. Károly király uralkodása alatt pusztán czim, a melylyel semmiféle kancelláriai működés nem jár. A kancellárok magas egyházi méltóságokat viselnek s kancelláriai czimük főleg az ünnepélyes királyi kiváltságglevelek záradékban jut kifejezésre, midőn t. i. az ország egyházi és világi főméltóságainak felsorolása közben a kancellár neve is előfordul.

Az ilyen ünnepélyes privilegialisok I. Károly uralkodása kezdetén ritkák,³ 1322-től kezdve

¹ Ország Mihály nádor 1478 április 10-én kelt ítéletében Lajos király 1355 márczius 20-án kelt okleveléről: duobus sigillis eiusdem authenticis duplicibus communita cum addicione cuiusdam clausule in inferiori margine. Jakab E., *Kolozsvári Oklevéltár* 11. l.

² Kovachich, *Silloge decretorum* 18. l. Lásd előbb.

³ 1312 november 14. (Schmauck, *Supplementum* 39. l.) 1315 augusztus 2. (Fejér, *Codex VIII/2.* 63. l.) 1317 no-

fordulnak elő sűrűbben s 1323-ból, a második pecsét használatbavételének esztendejéből feltűnően nagy számmal maradtak ránk.

I. Károly király első kancellárja Vincze kalocsai érsek volt, a ki székesfehérvári örkanokból lett kalocsai érsekké s 1307 július 31-én kapta meg V. Kelemen pápától az érseki palliumot.¹ Az 1307. évi rákosi végzések záradékában szerepel először mint kancellár: presentibus eodem domino nostro rege, domino Vincentio, Colocensis ecclesie archiepiscopo, aule regie cancellario.² Vincze kalocsai érsek 1310-ben halt meg, eddig viselte tehát a kancellári méltóságot.

Vincze halála után a kalocsai érseki szék egy ideig üresedésben volt, mert megválasztott utódját Demetert nem erősítette meg a pápa. Végre is László barát lett kalocsai érsekké s ugyancsak László örökölte Vincze után a kancellári méltóságot is. 1312 november 14-én³ kelt az első ünnepélyes királyi privilegialis, melynek záradékában a László kancellár neve előfordul; ez oklevél azonban valószínűen korábban keltezett mert XXII. János pápa 1316 szeptember 5-én kelt oklevele⁴ kizárja azt, hogy László már 1312 november 14-én kalocsai érsek és kancellár lett volna. Ugyanezt igazolja I. Károly király 1317 augusztus 3-án⁵ kelt ünnepélyes privilegialis is, melynek záradékában a kalocsai érseki szék üresedésben levőnek van jelölve.

I. Károly király 1317 november 12-én kelt ünnepélyes privilegialisának záradékában már László a kalocsai érsek és a kancellár, a miből arra következtethetünk, hogy a kalocsai érseki szék és a kancellári méltóság betöltése 1317 augusztus 3. és november 12. között történt. Teljesen megvilágítja e kérdést XXII. János pápa 1317 augusztus 15-én⁶ a kalocsai érseki

vember 12. (Fejér, Codex VIII/2. 73. l.) 1318 január 25. (Fejér, Codex VIII/2. 160. l.) 1318 márczius 12. (Fejér, Codex VIII/2. 157. l.)

¹ Katona, Historia Colocensis ecclesie 342. l.

² Fejér, Codex VIII/1. k. 222. l. Az 1309. május 8-án előforduló Pál királyi kancellár (Presentibus... magistro Paulo cancellario regio) a királynői kancellária élén állott. Monumenta Vaticana I/2. 195. l.

³ Schmauck, Supplementum 39. l.

⁴ Katona id. m. 346. l.

⁵ Fejér, Codex VIII/2. 68. l.

⁶ Fejér, Codex VIII/2. 85. s. kk. ll.

szék betöltése tárgyában irt levele, melyben az említett Lászlóval közli, hogy a kalocsai érseki szék «per obitum Vincentii» üresedett meg, miután Demeter megválasztását a pápai szék nem hagyta helyben; most pedig a minorita rendü (ordinis fratrum minorum professum) Lászlóra ruházta azt, kit Károly király különös jóindulatába ajánlott. Mindezekből az következik, hogy a kalocsai érseki szék és a kancellárság Vincze halála után hét esztendeig üresedésben állott, a míg azt László minorita szerzetes el nem foglalja, a kiről Fejér György azt is tudja, hogy olasz származású volt s a királylyal atyafiságban állott.¹

Innen kezdve csaknem I. Károly király uralkodásának végéig László kalocsai érsek volt a kancellár. Kancellárságának utolsó emléke I. Károly király 1336 április 25-én kelt² ünnepélyes privilegialis, melynek záradékában meg van említve. Ugyanezt találjuk 1336 október 24-én kelt³ oklevelében is, I. Károly király 1338 május 25-én kelt⁴ ünnepélyes privilegialisában azonban már megüresedett a kalocsai érseki szék, László meghalt s az érseki szék és a kancellárság üresedésben marad egészen I. Károly király haláláig.⁵

Változást teremtett e téren I. Lajos király, kinek uralkodása alatt először Tatamér székesfehérvári prépost, I. Károly király utolsó alkancellárja áll a királyi kancellária élén, de utána már a kancellár kezébe jut a kancellária vezetése s marad azontul is. E változást tisztán személyi indokok teremtették meg, minden benső szerve átalakulás nélkül. Tatamér után ugyanis Monoszlói Miklós⁶ zágrábi püspök lett az alkancellár,⁷ a ki előbb Lajos király nevelője,

¹ Codex VIII/2. 88. l. jegyzet.

² Zalai Oktár I. k. 316. l.

³ Anjoukori Okmtár II. k. 183. l.

⁴ Fejér, Codex VIII/4. 139. sz.

⁵ Anjoukori Okmtár II. k. 355. l., Zichy oktár I. k. 564. l., Hazai Okmtár I. k. 121. l.

⁶ Előbb esztergomi prépost, 1347 május 23-tól nyitrai, 1350 január 11-től pedig zágrábi püspök. Eubel, Hierarchia 385. és 570. ll.

⁷ 1345 május 3-iki oklevelében ez a czime: Nicolaus archelectus Colochensis, olim informator domini Lodovici, dei gracia regis Hungarie, nunc vero comes capelle et secretarius cancellarius eiusdem. Múzeumi levéltár. A zágrábi püspökök sorában Tkalčicnál: Nicolaus, elec-

majd titkos kancellárja volt.¹ Monoszlói Miklós oly mértékben birta a király bizalmát és pályája annyira a királyi udvarhoz kötötte, hogy, miután esztergomi érsekké lett s magas egyházi méltóságánál fogva nem maradhatott tovább is alkancellár, mint kancellár vezette a királyi kancellária ügyeit. Az esztergomi érsekek különben is előjoggal birtak a királyi kancellárságra, de a kancellári méltóság ez időben már pusztá czimmé lett, mert a kancellária ügyeit, a mint már mondtuk, az alkancellár vezette. Monoszlói Miklóstól kezdve nem cím többé a kancellárság, hanem a királyi kancellária működését irányító méltóság. Monoszlói Miklós kancellársága különben arról nevezetes, hogy a boszniai hadjárat alatt ellopták tőle a királyi pecsétet, minek következtében I. Lajos király másik pecsétet vésetett, a melyet az első pecsét alatt kiadott privilegialis levelekre függesztettek megerősítés céljából.

Zsigmond király uralkodása alatt újabb változással találkozunk a királyi kancelláriában, a kancellária élére a főkancellár kerül, ő ellenőrzi a kancellária működését, a főkancellár pecsételi vagy pecsételteti meg a királyi privilegialis leveleket, mert nála van a királyi nagy pecsét, a mint ezt Zsigmond király privilegialis leveleiből láthatjuk.²

Hogy a kancellária vezetőjének működése az oklevél tartalmának átvizsgálásán kívül első sorban a pecsételésre szorítkozott, annak bizonyossága I. Lajos királynak 1364 november 19-én a kancellárhoz intézett levele,³ melyben egy liptó-

tus Nitriensis, primo prepositus Strigoniensis et comes capelle regie. Monumenta episcopatus Zagrabiensis II. k. 7. l.

¹ I. Lajos király 1355 február 1-én kelt adománylevelének záradékában: Datum per manus Nicolai episcopi Zagrabiensis. Múzeumi levéltár.

² Zsigmond király 1425 szeptember 2-ikán kelt privilegialisának záradékában ezeket olvassuk: Presentes autem propter absenciam venerabilis patris domini Johannis episcopi ecclesie Zagrabiensis aule nostre et reginalis maiestatum sumpmi cancellarii et sigillorum nostrorum erga ipsum habitorem sigillo eiusdem fecimus consignari. Blagay oktár 276. l. A kancellária élén tehát János zágrábi püspök főkancellár áll s nála van a király nagy pecsétje. Elődje Eberhard zágrábi püspök főkancellár volt. L. Zsigmond király 1406 április 22-én kelt privilegialis levelét. Blagay oktár 222. l.

³ Et quia omnium dicti comitatus Lipto possessionum nomina habentur in registro apud nos, ut nostis, reposita

megei birtokbaiktatás megerősítése ügyében meghagyja neki, hogy vizsgálja meg a liptómegei birtokokról készített lajstromot s ha azzal egyező a birtokbaiktatásról kiadott káptalani jelentés, akkor erősítse meg az oklevelet *új királyi pecsétjével*. Világosabb bizonyítéka ez állításnak I. Lajos király 1370 márczius 27-én kelt ítéletlevele is, melyet csupán azért erősített meg egyik gyűrűpecsétjével, mert kancellárja nem volt akkor a kíséretében.¹ Szóval az Anjou-korban a kancellária vezetője őrizte a királyi pecsétet² s működése arra szorítkozott, hogy a kész okleveleket a pecséttel ellátta. Ez a megpecsételés természetesen nem volt tisztán gépies munka, sőt valószínű, hogy magát a pecsételést a kancellária vezetőjének jelenlétében és rendeltére alsóbbbrangu kancelláriai tisztviselők végezték, hanem a kancellária vezetője előzőleg informáltatta magát az ügyről s ellenőrizte az oklevél tartalmát. Ezen informálás szükségessége teremtette meg azon I. Károly király uralkodásának utolsó évtizedében meghonosodott kancelláriai gyakorlatot, hogy a megpecsételendő oklevelekre az oklevél kiállítása körül közbenjáró személyek neveit rávezették.

ad cautelam, idcirco fidelitatem vestram requirimus seriose, quatenus nomen prefate possessionis in dicto nostro registro requiri faciatis et si possessio eadem in eodem registro nominatim inventa fuerit, tunc secundum seriem registri eiusdem prefatas litteras capituli Scepusiensis rescripcionales per appositionem *nostrae novi sigilli* privilegialiter confirmetis in forma consueta. (Múzeumi levéltár.) Hasonló rendelkezést találunk I. Lajos király 1831 márczius 18-iki privilegialis-levelében, melyben gyűrűpecsétje alatt kiadott oklevele a következő rendeletet tartalmazza: Quocirca committimus vobis reverendo in Christo patri domino Demetrio cardinali Strigoniensi aule nostre sumpmo cancellario, quatenus, dum exhibite fuerint, sub maiori sigillo emanari faciatis. (Múzeumi levéltár.)

¹ Presentes autem propter absenciam vicecancellarii nostri sigillo nostro anulari fecimus consignari. (Múzeumi levéltár.)

² Ez nem az Anjouk ujitása, mert már XIII. századi királyaink uralkodása alatt is így volt. IV. László király pl. 1278 május 8-án Korpona város kiváltságlevelét azért erősíti meg gyűrűpecsétjével, mert a királyi nagy pecsétet őrző alkancellár távol volt: Et quia authentica sigilla nostra propter absenciam magistri Thome prepositi Albensis, aule nostre vicecancellarii, electi Bachiensis, penes nos non habuimus, in robur perpetue firmitatis presentes concessimus litteras annulo nostro consignatas. Podhraczky, Analecta I. k. 149. l. Múzeumi kéziratár.

Szükség volt erre annál inkább, miután a királyi okleveleket nem irták mindig a királyi kancelláriában, hanem már kész oklevelekkel jöttek a felek a királyi udvarba s ügyük kedvező elintézése esetében a királyi kancelláriában egyszerűen rátették a királyi pecsétet. Bizonyosága ennek László kalocsai érsek és királyi kancellár 1318 márczius 22-én kelt oklevele, melyben az erdélyi püspökkel I. Károly király oklevelét közli. A nevezett oklevélben ugyanis azt írja, hogy, ha az erdélyi püspök a királyi oklevél eredetijét kívánja, akkor leiratja számára s beküldi a királyi kancelláriába megpecsételést végett.¹ Ezen körülmény, hogy a királyi kancelláriában a kancellárián kívül készült okleveleket erősítették meg, a pecsétet őrző királyi alkancellár részéről nagy elővigyázatot követelt s ezért indokolt a közbenjárók nevének feljegyzése az oklevélre.

E kancelláriai gyakorlatnak kezdetben csupán a rányomott pecséttel megerősített okleveleken maradtak nyomai, a melyekről a pecsét lehullt s az alatta volt írás tisztán olvasható. Relatioval jelölték, ha a királyon kívül bárki más járt el az oklevél kiállítása ügyében, a király vagy királyné rendelkezése pedig mindenkor commissio. Ez a kancelláriai jegyzet a megpecsételők kancellárnak szólt,² tehát akkor nem került az oklevélre, ha annak körülményeiről a kancellária vezetője közvetlenül tudott. Innen van, hogy akárhány királyi adománylevelet találhatunk, melyről a relatio vagy commissio

¹ Has literas, si necesse habētis, scriptas mittam ad curiam regis, ut sigillate vobis deferantur, quia predicti nuncii tantum pro se ipsis sigillatas perceperunt. Fejér, VIII/2. 57. sz. A rendes kancelláriai gyakorlat azonban mégis az volt, hogy a királyi okleveleket a kancelláriában irták s ha az oklevél hitelessége ellen kétség merült fel, akkor a királyi udvarban működő jegyzők írásával is összehasonlították. Így történt ez I. Károly király 1331. évi gyűrűpecsétes hamis oklevelével, melyről a vizsgálat kiderítette, hogy «per notarios curie regie et . . . baronum in curia regia commorantim» nem iratott. Anjoukori oktár III. k. 253. l. V. ö. Turul XX. k. 58. l.

² Bizonyítéka ennek II. Ulászló király 1505 június 23-án kelt privilegialis oklevele Ferencz Gergely számára, melynek szövege alatt «Relacio magistri Petri Beryzlo prepositi, secretarii regie maiestatis» olvasható; az oklevél legelján pedig nagyon apró betűkkel ez áll: Licet a regia maiestate facere sigillare Petrus Beryzlaus. Csáky-levéltár.

elmaradt, viszont egész jelentéktelen ügyeket tartalmazó oklevelekre rákerült. Rávezették továbbá nem csupán a nagyobb királyi pecsét alatt kiadott oklevelekre, hanem a tikos pecsét alatt keltekre, sőt a gyűrűpecséttel megerősített oklevelekre is; mert a megpecsételőt itt éppen úgy kellett informálni, mint a rendes kancelláriai gyakorlatban a kancellária vezetőjét.

Hiba volna e kancelláriai gyakorlatot úgy magyarázni, hogy a jegyzetek kétség esetében az oklevél hitelességét voltak hivatva eldönteni, mert erre bizonyítékunk nincs, de meg ez esetben megfelelőbb lett volna a pecsét alá tett jegyzetet rögtön az oklevél szövegébe iktatni. Nem is azért kerültek a pecsét alá, mintha rejtgetni akarták volna; hanem azért, mert a megpecsételőknek szóltak, kinek számára nem lehetett alkalmasabb helyre irni a megfelelő jegyzetet, mint a hol az oklevelet meg kellett pecsételnie.

Az oklevél kiállítására vonatkozó kancelláriai jegyzetet rendszeren az a kancelláriai tisztviselő írta az oklevélre, ki az oklevél kiállítására megbízást nyert. Legfőbb bizonyítéka ez állításnak az, hogy az oklevél írásának jellege rendszeren azonos a kancelláriai jegyzet írásának jellegével. Okleveles érveket is hozhatunk fel. Többször olvashatjuk az okleveleken a következő kancelláriai jegyzetet: Ad literatorium mandatum domini nostri regis.¹ Viszont utaltunk már I. Lajos királynak 1364 november 19-én a kancellárhoz intézett levelének szövegére, melyben birtokadományának megerősítését rendeli el.² Világos, hogy a királyi rendelet s a kancelláriai jegyzet között összefüggés van, a mely csupán úgy érthető meg, hogy a kancelláriai jegyzetet az oklevélkiállítással megbízott tisztviselő vezette az oklevélre azért, hogy a megpecsételők kancellár emlékébe idézze a királyi rendeletet.

I. Lajos király 1366 június 12-én kelt oklevelén a következő jegyzetet olvassuk: Relacio magistri Nicolai filii Lachk magistri facta soli domino cancellario.³ Ezt ismét csak az oklevél írója jegyezhetette fel s azt kívánta szavaival je-

¹ Országos levéltár MODL. 8512. és 33,980.

² Múzeumi levéltár.

³ Teleki Oktár I. k. 144. l.

lezni, hogy az oklevélben tárgyalt ügy közelebbi részleteit csupán a kancellár ismeri s a leíró a kancellár utasítása nyomán járt el.

Külön kiemeli az oklevél írója a saját személyét I. Lajos király 1350 január 6-án kelt oklevelén a következő szavakban: *Confessio ipsius domine relicte Gwnya, facta est in nostra persona Ladislao filio Symonis et Mathie notario,*¹ a hol valósággal megszólal az oklevélíró. Vagy I. Lajos király 1366 május 16-án kelt oklevelében a következő módon: *Relacio magistri Andree filii Dyonisii facta Symoni harum scriptori,*² a hol harmadik személyben beszél ugyan az oklevélíró, de vonatkozása mégis valószínűen azonos az előbbivel.

E kancelláriai jegyzetek az oklevél keletkezésének legapróbb részleteire világot vetnek, a mit az érdekelteken kívül első sorban az oklevelet leíró kancelláriai tisztviselőnek kellett tudnia. Ilyen jegyzet I. Lajos király 1347 július 6-án kelt oklevelén: *Commissio regine sero in orto inferiori,*³ vagy ugyanazon uralkodó 1372 október 4-én kelt oklevelén: *Commissio propria domini regis in Ungvar in suo hospicio regali facta.*⁴

A birtokadományozást megelőző viták részletes jellemzését találjuk I. Lajos király 1361 november 18-án Visegrádon kelt adománylevelén a következő kancelláriai jegyzetben: *Commissio domini regis, sed dominus archiepiscopus Strigoniensis contradixit domino regi et prohibuit Johannem Byssenum (az adományos neve) et Benedictum filium Hem ab occupatione possessionis Kucspataka, attamen contra eiusdem prohibitionem rex fecit dari literas presentes, salvo tamen iure ecclesie Colocensis et aliorum quorumcunque.*⁵

Olyan kancelláriai jegyzetre is találunk, mely az oklevél tartalmát nem határozott, hanem egészen általános érveléssel indokolja, a mit ismét csak a leíró jegyezhetett az oklevélre. Így I. Lajos király 1362 február 15-én kelt oklevelén: *Consuetudo communis regum et stilus curie.*⁶ Az ilyen természetű kancelláriai jegyzeteket

azon IV. Béla uralkodása alatt meghonosított kancelláriai szokás indokolja, hogy nem minden királyi oklevélbe foglalt ügyet terjesztettek szükség szerint az uralkodó elé, hanem a kisebb ügyeket, pl. jóváhagyások, megerősítések, a kancellária vezetői a saját hatáskörükön belül intézték el.¹ Miután az ügyek intézése ily módon a kancellárok kezébe került, sok panasz merült fel önkényes eljárásuk ellen s azzal vádolták őket már IV. Béla király uralkodása alatt, hogy a királyi hatalmat bitorolják.²

A megpecsételés körülményeiről informál I. Lajos király 1374 november 10-én kelt adománylevelén olvasható következő jegyzet: *Sigillatum est coram comite Jacobo de Scepus et domino Benedicto plebano Scepsciensi.*³ Ez oklevél nem új adomány, hanem elveszett oklevelek pótlására adatott ki s ezért vonatkozik a kancelláriai jegyzet az oklevél kiállításának külső körülményeire s nem az adományozás tényére.

E kancelláriai jegyzetek, a mint már említettük, I. Károly király uralkodása alatt jönnek gyakorlatba s legrégebb emléküket I. Károly király 1329 augusztus 31-én kelt patensén olvasható: *Relacio comitis Pauli filii Symonis.*⁴ 1331 július 11-én kelt patensen: *Relacio Thome de Zeremy.*⁵ 1332 márcz. 18-iki patensen: *Communis relacio cum archiepiscopo Strigoniensi, magistro Demetrio, magistro Vyllermo et aliis multis, relacio eciam magistri Vyllermi, eiusdem archiepiscopi et magistri Jacobi.*⁶ 1332 márczius 22-iki

¹ *Quod negocia suorum regnicolarum deberent ad instar Romanæ curiæ per petitiones in sua curia expediri, suis cancellariis ita mandans, quod per se levia et simplicia negotia expedirent, quantocyus possent, ad suum auditorium ardua et gravia perferentes. Rogerii Carmen miserabile. L. Schwandtner, Scriptorum rerum Hungaricarum I. k. 298. l.*

² *Rex contra regni consuetudinem . . . ordinavit, quod . . . nobiles in eius curia negotium movere, aut ei oretenus loqui nequiverint, nisi supplicationes cancellariis porrigerent . . . Nam cancellarii, ut dicebant, pro eo, quod nisi per ipsos requisitos regi loqui poterant, deprimebant et subleabant aliquos ut volebant. Propter quod illos suos reges esse generaliter et publice fatebantur, et regem alium non habere se dicebant. Schwandtner id. h. 296. l.*

³ Balassa-levéltár.

⁴ Rhédey-levéltár.

⁵ Kolozsvári Oktár 40. l.

⁶ Tkalcic, Monumenta I. k. 137. l.

¹ Zichy Okmtár II. k. 413. l.

² Múzeumi levéltár.

³ Országos levéltár. MODL. 2821. és 3804.

⁴ Országos levéltár MODL. 6059.

⁵ Kállay levéltár.

⁶ Temesmegyei Oktár 102. l.

patensen: *Propria relacio domini regis.*¹ 1332 márczius 28-án kelt patensen: *Magister Stephanus super se assumpsit veritatem de homine comparente.*² 1332 június 29-én kelt patensen: *Relacio Johannis Cykov coram Chenyk et aliis facta donacio.*³ 1332. július 20-án kelt patensen: *Relacio Johannis Cykow.*⁴ 1332 október 6-án kelt patensen: *Relacio woywode Thome.*⁵ 1333 január 2-án kelt patensen: *Relacio comitis Pauli cum woywoda.*⁶ 1333 január 14-én kelt patensen: *Ralacio frequens magistri Demetrii, ymo ad restituendum, nedum ad confirmandum.*⁷ 1333 június 17-én kelt patensen: *Relacio Johannis palatini et Baldini circa Kulpam coram rege.*⁸ 1334 márczius 13-án kelt patensen: *Propria commissio regis.*⁹ 1334 szeptemberben kelt patensen: *Propria commissio regis ad petitionem magistri Demetrii et baronum.*¹⁰ 1335 márczius 16-án kelt patensen: *Legacio Thome woywode per magistrum Petrum.*¹¹ 1335 július 13-án kelt patensen: *Relacio Thome woywode et legacio per Nicolaum magistrum et Johannem filium Alexandri.*¹² 1335 november 29-én kelt patensen: *Relacio comitis capelle Petri prepositi.*¹³ 1336 január 13-án kelt patensen: *Assecuracio woywode de adultis.*¹⁴ 1336 márczius 27-én kelt patensen: *Relacio Johannis Alexii et postea innovata propter debitam adportacionem eiusdem.*¹⁵ 1337 január 21-én kelt patensen: *Relacio Stephani cum annulo notarii specialis compatri nostri.*¹⁶ 1337 november 1-én kelt patensen: *Relacio Thome woywode.*¹⁷ 1338 január 5-én kelt patensen: *Relacio woywode per magistrum*

*Petew, qui uterque examinaverunt presentes.*¹ 1338 június 16-án kelt patensen: *Confirmacio data est per regem, racione hac confirmavi sibi et forum suum.*² Ugyanakkori másik patensen: *Eadem auctoritate, qua confirmatum est in antea, datum est et motivum nove collacionis.*³ 1339 július 20-án kelt patensen: *Assecuracio Domini Leonardi post relacionem Cosme modo tali.*⁴ 1340 október 16-án kelt patensen: *Commissio domini regis, prelatorum et baronum et specialiter filiorum Gelety.*⁵ 1340 november 27-én kelt patensen: *Nicolai Lachk et Clementis parvuli.*⁶ 1341 márczius 20-án kelt patensen: *Assecuracio ad caput et possessiones suas cuiusdam Wezzeus et Mychaelis filii Andree.*⁷ 1341 május 6-án kelt patensen: *Relacio Jacobi Pyka et Ladislai Zunyug secundarie.*⁸ 1341 június 21-én kelt patensen: *Relacio Nicolai Treutel in Jaurino ad fenestram.*⁹ 1341 szeptember 19-én: *Relacio Manyga Pauli.*¹⁰ 1342 márczius 1-én kelt patensen: *Relacio Johanni Bok.*¹¹

Miután I. Károly király második pecsétje alatt az egyetlen 1329 augusztus 31-iki patens van kancelláriai jegyzettel ellátva, arra merünk következtetni, hogy a nevezett oklevél is korábban keltezett s a tárgyalt kancelláriai gyakorlat I. Károly király harmadik pecsétjének használatával egykoru, illetőleg azzal egy időben lépett életbe a királyi kancellária. Sem I. Károly, sem I. Lajos királyok uralkodása alatt nem helyezhettek a kancelláriai jegyzetekre különös sulyt, mert oklevélátírásoknál nem vették figyelembe s így az oklevél hitelességének megállapításánál sem játszhatott szerepet. Idővel megváltozik e kancelláriai jegyzetek jelentősége, privilegialis levelekre is rákerülnek s szembetűnő helyet foglalnak el, sőt az oklevelek fontos ismertető jelét képezik. II. Ulászló király p. o. 1496 június 11-én kelt oklevelében

¹ Forgách-levéltár.

² MODL. 2709.

³ MODL. 2736.

⁴ Forgách-levéltár.

⁵ Anjoukoi Okmtár II. k. 626. l.

⁶ MODL. 30,625.

⁷ Forgách-levéltár.

⁸ Tkalcic, Monumenta I. k. 143. l.

⁹ MODL. 2810.

¹⁰ MODL. 3855.

¹¹ MODL. 31,176.

¹² MODL. 2938.

¹³ Tkalcic, Monumenta I. k. 199. l.

¹⁴ Múzeumi levéltár.

¹⁵ Csáky-levéltár.

¹⁶ Anjoukoi Okmtár III. k. 219. l.

¹⁷ Forgách-levéltár.

¹ Hazai Okmtár I. k. 212.

² Rhédey-levéltár.

³ Rhédey-levéltár.

⁴ Múzeumi levéltár.

⁵ Múzeumi levéltár.

⁶ Zichy Okmtár I. k. 584. l.

⁷ Zichy Okmtár I. k. 605. l.

⁸ Múzeumi levéltár.

⁹ Ibrányi-levéltár.

¹⁰ MODL. 2462.

¹¹ Zichy Okmtár II. k. 6. l.

igy idézi saját okleveleit: «litteras vestras gratiosas Bude . . . ad relationem domini Sigismundi episcopi quinqueecclesiensis thesaurarii nostri patenter confectas,» továbbá: «tertiam vero nostram privilegialem ad relationem reverendissimi domini Oswaldi episcopi ecclesie Zagradiensis tunc thesaurarii nostri.»¹

A királyi oklevelek hitelességének megállapítására sokkal jobb szolgálatot tehettek a királyi könyvek, melyekbe a kiadott oklevelek tartalmát feljegyezték. E királyi könyvekhez hasonló registrumokat vezettek már a XIII. században a hiteles helyek s ilyen registrumok hiányában az oklevelek másodpéldányait őrizték levéltárukbán. A legrégebb a királyi könyvekbe iktatott bejegyzés 1331-ből maradt ránk, a mit II. Lajos király írt át 1519 október 27-én kelt oklevelében.

A bejegyzés szövege ez: Anno domini millesimo CCC tricesimo primo. Item possessiones Leel et Garak in comitatu Kamariensi olim Pethew filii Stephani filii Paznan infidelis sine herede decedentis sunt collate comiti Petro filio Menel dominica proxima post festum beati Gregorii et scriptum est capitulo Strigoniensi ad relationem woywode et comitis Pauli et magistri Lock,² vagyis 1331 márczius 17-én I. Károly király a komáromvármegyei Leel és Garak jószágokat Péter ispánnak adományozza. Sajnos, e bejegyzés hitelessége nem áll minden kétségen kívül, mert Korlathkewi Péter királyi udvarmester és kincstartó megbízhatóságához, a ki II. Lajos jelzett oklevele szerint a bejegyzés szövegét közvetítette, általában is sok szó fér. A jelen esetben gyanusabbá teszi a dolgot azon körülmény, hogy ugyanazon napon ugyanazon család számára biharvármegyei Thothy birtokukat illetőleg is kapnak külön királyi oklevélben a királyi könyvekből kiírt bejegyzést.³

Nehezen hihető, hogy csaknem 200 esztendőn keresztül semmi szüksége sem volt e családnak birtokait illető okleveleire, nem szereztek róluk másolatokat, nem fordultak elő perlevelekben s 200 esztendő múltán a királyi könyvekben kere-

sik azokat. Egyáltalán honnét tudták, hogy 1331-ben, a mikor I. Károly királytól adománylevelet nyertek, már vezették a királyi könyveket s honnét tudták különösen, hogy az adományt 1331-ben nyerték? Végül a tárgyalt bejegyzés igazolja, hogy a beiktatást az esztergomi káptalan végezte; miért nem fordultak tehát elsősorban az esztergomi káptalanhoz oklevél-másolatért, a mint az hasonló esetben szokás volt? Ott az adománylevél teljes szövegét megtalálták volna, nem csupán kivonatát.

Egy szóval nagyon valószínű, hogy az 1331 évi bejegyzés hamis. Bizonyos azonban, hogy I. Károly király uralkodása alatt már voltak királyi könyvek. Szécsi Miklós országbíró 1358. évi oklevelében I. Lajos király következő tartalmu oklevele fordul elő: In alterius videlicet predicti domini nostri regis littere continencia inter cetera reperiebatur, quod magister Vezzeus, comes Varasdiensis et castrorum in districtu de Zagoria existencium castellanus, ad regie serenitatis accedendo presenciam, dolorosis vocibus sue pro palare curasset maiestati, quod litere sue patenter emanate, quarum vigoribus quondam excellentissimus princeps dominus Karolus rex felicis recordacionis, genitor ipsius domini regis karissimus, porcionem possessionariam condam Georgii Rufi, filii Farkasii, in possessione Ighazaspel vocata in comitatu Borsiensi existenti habitam ac possessionariam porcionem Jacobi dicti Pyrus in possessione Zeky nuncupata similiter in eodem comitatu adiacenti existentem, nomine possessionum infidelium suorum, sibi pro meritoriis serviciis suis dedisset et contulisset, eodem casualiter amisse extitissent et ab eodem alienate, suplicans exinde culmini regio humiliter et devote prece subiectiva, ut quia ipse prefatas possessionarias porciones modo prehabito sibi datas et donatas Johanni et Nicolao, filiis Deseu, filii Romani ac Michaeli dicto Nog in concambium cuiusdam possessionis ipsorum Vezekyn vocate cum alicuius pecunie quantitatis additamento dedisset et tradidisset et ob hoc ipsos a quibuslibet impetitoribus eorum teneatur expedire, in pacifico dominio ipsarum porcionum pacifice conservare, ideo ipse dominus noster rex collacionem sibi factam in registro dicti genitoris sui in conservatorio suo more consueto pro evidenciori cautela reposito dili-

¹ Kassai titkos levtár D. 40.

² Szabó D. Adalékok a királyi könyvek történetéhez (Turul, 1906. évf. 86. s. kk. II.)

³ Szabó D. id. h.

genter requiri et reinveniri ac iuxta eiusdem registri continenciam literas suas super ipsa donacione ad expedicionem suam et dictorum nobilium dari et emanari facere dignaretur... In quo quidem registro reperiebatur, quod prefatus dominus Karolus rex premissas possessionarias porciones eorundem Georgii Rufi et Jacobi dicti Pyrus in dictis possessionibus et comitatu existentibus habitas cum omnibus suis utilitatibus et pertinentiis earundem universis propter notam infidelitatis eorum, quam pro ablacione sex bovum et vulneracionibus quam plurimorum hominum utriusque sexus ac aliis illicitis et nephariis commissionibus dicto genitore suo in partibus maritimis existente prope villam regiam Morus more latrocinio perpetratis per deliberacionem ipsius domini Karoli regis, eo iam de eisdem maritimis partibus redeunte ac barronum suorum definitivam sanctionem unacum Johanne filio Ladislai similiter infideli notorio incurrisse dinoscebantur et incidisse, mediantibus suis literis patenter in anno domini M^o CCC^o XXXX° emanatis ipsi magistro Vezzeus pro suis fidelibus et meritoriis serviciis dedisset et contulisset iure perpetuo et irrevocabiliter per ipsum et eius heredes et posteritates universas possidendas, tenendas pariter et habendas.¹

Ez oklevél szerint a királyi könyvbe, melyet registrumnak neveztek, fel volt jegyezve, hogy I. Károly király 1340-ben a barsvármegyei Egyházaspél és Széki jószágokat Vesszős messternek adományozta. Ez adat a királyi könyvek legrégibb kétségtelen emléke. Nem lehetetlen, hogy a királyi könyvek rendszeres intézménye is egyidős I. Károly király harmadik pecsétjének használatával. Nehezen hihető azonban, hogy I. Károly király uralkodása előtt egyáltalán nem jegyezték volna fel a királyi kancelláriában kiadott okleveleket. Biztos tudomásunk van ugyanis róla, hogy a hiteles helyek vagy oklevélmásodpéldányokat őriztek levéltáraikban vagy pedig registrumot vezettek okleveleikről már a XIII. században: épen a királyi kancelláriában nem tettek volna semmit a kiadott fontos oklevelek emlékének megőrzésére? Valószínű azonban az is, hogy a királyi udvar székhelyének gyakori

¹ Zichy Okmánytár III. k. 110. l.

változtatása, valamint a sok belviszály következtében hamar elkallódtak e feljegyzések.¹

Az előrebocsátott tényekből arra merünk következtetni, hogy a királyi oklevelek záradékai-ban előforduló «datum per manus N. N. aule nostre vicecancellarii» nem tisztán okleveles formula, mely a királyi kancellária vezetőjének nevét ugyanoly módon tünteti fel, mint az ünnepeles királyi privilegialis levelek záradékai a főpapok és főtisztviselők neveit, hanem a királyi alkancellár tényleges közreműködését jelzi a királyi privilegialis levelek kibocsátása körül: az alkancellár hitelesítette a királyi privilegialis leveleket s miután a hitelesítés e korban még nem névalírással, hanem megpecsételéssel történt, ezért a királyi alkancellár is a királyi pecsét alkalmazásával hitelesítette a királyi okleveleket, s e hitelesítési módot jelzi a királyi privilegialis levelek «datum per manus» formulája.

A káptalani privilegialis levelek záradékában ez időben ugyanazon formulát találjuk, de megfelelő módosítással, t. i. «datum per manus N. N. lectoris ecclesie nostre.»² E záradékból az előbbieknél nyomán arra kell következtetnünk, hogy a káptalani privilegialis leveleket az olvasókanonok pecsételte meg.³

Térmetesen, hogy az olvasókanonoknak nem volt akkora joghatósága a káptalani oklevelek kiadása körül, mint a királyi alkancellárnak a királyi kancelláriában. A káptalan tudniillik társas intézmény volt s a káptalant közösen

¹ A német császári kancellária is csupán a XIV. század elején kezdi meg a rendszeres regisztrálást. Meister, Handbuch der Geschichtswissenschaft 161. l.

² 1301. Nyitrai: Farkasii; 1301. Pozsegai: Theophili dicti puer; 1302. Veszprémi: Hermannii; 1304. Váci: Laurencii; 1304. Pécsi: Galli; 1308. Esztergomi: Johannis; 1309. Budai: Pauli; 1323. Csanádi: Petri stb. Anjoukori okmánytár I. k. 2., 10., 45., 75., 87., 148., 189., II. k. 109. stb. ll.

³ A zágrábi káptalan statutumai szerint az olvasókanonoknak kellett esetleg írnia is az okleveleket: Obligator eciam lector ratione sue dignitatis ad mandatum nostrum litteras per se vel per alium conscribere. Tkalčić Monumenta 77. l. Tartott azonban külön notariust is a káptalan, a ki oklevélírással foglalkozott. A notarius nem csupán leírta az oklevélszöveget, hanem megpecsételésre is ő mutatta be a káptalannak. A leírásért és megpecsételésért külön-külön díjak jártak s a leírásért járó díjat akkor is meg kellett fizetni, ha a káptalan megtagadta a pecsétes megerősítést. Tkalčić id. m. 15. l.

érdeklő ügyeket lehetőleg közösen intézték. Ilyen közös ügy volt a káptalani oklevelek kibocsátása. Miután okleveleik hitelességének kétségbevonhatlansága közös érdekük volt, természetesen, hogy okleveleik hitelesítésének eszközt, a káptalani pecsétet, erős őrizet alatt tartották. Lepecsételt ládában őrizték s használatánál valamennyi pecsételőnek jelen kellett lennie.¹ Ennek következtében a pecsételés ünnepek között történt, miközben az olvasókanonok jelentősége nem domborodhatott ki eléggé.

Az esztergomi káptalanban a XIV. század folyamán a káptalani jegyző tisztét az olvasókanonok töltötte be s csupán az esetben tartottak külön káptalani jegyzőt, ha az olvasókanonok nem tudta volna megfelelően teljesíteni kötelességeit. A megírt és átnézett oklevelet a káptalan pecsételte meg,² a pecsételő személyére azonban csupán következtetnünk lehet. Az oklevél kiállításáért járó díj fele t. i. az olvasókanonokot illette meg, másik fele pedig a pecsételésnél jelen volt kanonokok között osztatott fel egyenlőképen.³ Ez osztási mód csupán úgy magyarázható, hogy a pecsételést az olvasókanonok végezte a többiek jelenlétében, mert különben a

¹ A zágrábi káptalan is pecsétek alatt őrizte hiteles pecsétjét s használatánál legalább két kanonoknak kellett jelen lennie: *Sigillum nostrum et specialiter novum, quod est erectum et autenticatum anno domini MCCCXXIII nonis mensis Julii, ad minus septem canonicis, in etate et discrecione positi sufficienti, possint, ruptis impressis sigillis, de pixide excipere et cum eo litteras communis iusticie in camera sacristie sigillare et iterum statim reponere in pixidem et sua sigilla superponere, prout fieri consuevit. Ad sigillandas autem litteras gracie vel alias qualescunque non liceat tot personis sigillum excipere de pixide, nisi, ut iuris est, ex maioris partis capituli consensu, quid iam fuerat diffinitum, et sic littere huiusmodi fuerint sigillande, hoc semper advertendo, si tale quid evenerit, ubi omnium de capitulo consensus fuerit requirendus, in quo iam cessant omnia supra dicta.* Tkalčić id. m. 15. l. Ugyanezeket állapítja meg a XV. századi hiteles helyek szervezetéről Érdujhelyi. (A kalocsai érsekség 137—8. l.)

² *Notarius tenetur portare ad capitulum litteras correctas per capitulum sigillandas.* Kollányi, *Visitatio capituli Strigoniensis* 23. l.

³ *Redditus autem lectoris in hiis consistit, quod primo medietatem solutionis literarum sigillo capituli emanatarum habere debet . . . alia autem medietas pretii literarum dividitur inter canonicos sigillationi interessentes.* Kollányi id. m. 25. l.

pecsételő is nagyobb részt kapott volna az oklevélért járó díjból.

Van azonban pozitív nyoma is annak, hogy a káptalani okleveleket az olvasókanonok pecsételte meg. Gróf Forgách Ferencz nyitrai püspöknek 1602-ben a nyitrai káptalan számára kiadott szabályai értelmében t. i. az olvasókanonok kötelességei a következők: A királyi kancelláriából, kuriából vagy más hatóságoktól érkezett ügyiratokat az olvasókanonok veszi át, intézi el s ügyel az elintézés módjára. Az olvasókanonok őrizi a káptalan okleveleit és jegyzőkönyveit. Mielőtt a kész okleveleket a káptalan pecsétjével megerősítené, köteles azokat előbb átnézni s szükség esetén összehasonlítani.¹

A káptalani oklevelek «datum per manus» formulája tehát azonos jelentőségű volt a királyi oklevelek hasonló formulájával, t. i. annak jelzésére szolgált, hogy a formulában megnevezett személy pecsételte meg az oklevelet.

I. Károly király harmadik pecsétje ugyanolyan nagyságu, mint a második pecsét, előlapja trónképes, hátlapja pedig háromszögű pajzsban kettős keresztet tüntet fel.

A trónkép nagyban hasonlít a második pecsét trónképéhez, de a király kormánypálcát tartó jobbja az előbbivel ellentétben ki van nyújtva, balja pedig ölében pihen. A tunikát összetartó öv élesen különválnak s az uralkodó szakáttalan arcza jellegzetes.

Különbözik a második pecsétől a trón díszítése is s a trónszék hátlapjáról lefüggő szőnyeget nem csillagdisz, hanem szépen stilizált magyar-anjou czimerek töltik ki.

Különböző az uralkodó lábai alatt látható zsámoly díszítése s hiányzanak az oroszlanok a zsámoly mellől.

Megmaradt azonban damasczirozott mezőben a trónszéktől jobbra és balra elhelyezett háromszögű kis pajzs a magyar-anjou czimmerrel.

A köriratot vonal és gyöngysor választja el a trónképtől s a következőket tartalmazza:

✠ : KAROLUS : DEI : GR(ATI)A : HUNGARIE : DALMACIE : CROACIE : RAME : S(ER)VIE : GALICIE : LODOMERIE :

¹ Vagner I., *Adalékok a nyitrai székeskáptalan történetéhez* 16. l.

A pecsét hátlapjában a pajzs és a kereszt azonosak a második pecséttel; de a pajzs felett itt kettős kereszt helyett kisebb háromszögű pajzsot látunk a magyar-anjou czimerrel, a nagy pajzstól jobbra és balra egy-egy sárkány van elhelyezve s az egész pecsétkép tizes karéjba van foglalva.

Folytatólagos körirata a következő:

✠ : COMANIE : BULGARIE : Q(UE) : REX :
P(R)I(N)CE(P)S : SALERNITAN(US) : AC : HO-
NORIS : AC : MO(N)TIS : S(AN)C(T)I : ANGELI :
D(OMI)N(U)S :

E pecsét legjellemzőbb sajátosságát a hátlapján látható sárkányok képezik, melyek királyaink pecsétjei közül csupán I. Károly király harmadik pecsétjében fordulnak elő. Annyira szembeötlő részét tették a sárkányok e pecsétnek, hogy arról már a legrégebb írók is megemlékeznek. Így Verböczy István *Tripartumában*¹ a következőket olvassuk I. Károly király pecsétjeiről: *Item rex Carolus tria sigilla habuit, quarum duo priora per eundem fuerunt revocata, et privilegia sub illis emanata non servantur, nisi per tertium posterius fuissent roborata. Quod quidem tertium sic agno scitur, ut ex duabus partibus clypei in area sigilli exsculpti (in quo videlicet clypeo duplicata crux continebatur) sint duæ figuræ draconis.*²

I. Károly király harmadik pecsétje diplomatikailag nagy jelentőségű, mert első és második pecsétje alatt kiadott pecsétjeinek érvényét megsemmisítette, illetőleg jogi erejüket attól tette függővé, hogy harmadik pecsétjével megerősített oklevélbe foglaltassék a tartalmuk. I. Károly király említett rendelkezésének I. Lajos király oklevélmegerősítő záradékaiban maradt fenn ismert emléke s e rendelkezést I. Lajos király is tiszteletben tartotta; mert csupán azon oklevelek megerősítését sürgette, melyek I. Károly király első és második pecsétje alatt

¹ II. r. 14. cz. 19. §.

² Ugyanigy a *corpus iuris Hungarici* 1628. évi kiadásában: *Karolus tria sigilla habuit, quorum duo priora per eundem fuerunt revocata et privilegia cum illis emanata non servantur, nisi tertio postmo fuissent confirmata. Quod quidem tertium agnoscitur, nam ab utraque parte scuti sigilli, in quo duplicata crux habetur, sunt duæ figuræ draconis. I. Károly dekretuma előtt. 2. k. 45. l.*

adattak ki¹ s sürgetéséhez ama megtorló intézkedést füzte, hogy a megerősítés elmulasztása esetén I. Károly király intézkedése értelmében érvényüket veszítsék az oklevelek.

I. Lajos király jelzett megsemmisítő intézkedésének gyakorlati példáját találjuk a nevezett fejedelem 1368 június 2-án kelt oklevelében, a hol Bubek István országbíró 1367. évi ítéletlevelét erősíti meg, a melyben I. Károly király 1327. évi privilegialis levele érvénytelennek van nyilvánítva azért, mert sem a nevezett fejedelem harmadik és utolsó pecsétjével, sem pedig I. Lajos király új pecsétjével nem volt megerősítve.²

Sőt annak is maradt nyoma, hogy a peres fél pervesztessé vált azért, mert csupán I. Károly király első pecsétjével megerősített privilegialis levelei voltak, melyek ugyanazon uralkodó má-

¹ *Sigillum novum in duobus paribus fecimus nobis sculpi, quod ad omnia privilegia nostra et condam domini Karoli regis patris nostri sub priori sigillo eiusdem tempore sue coronacionis sculpto et demum per eundem eo, quod sub ipso plurime infidelitates perpetrare extiterunt reperte, permactato ac sub alio sigillo ipsius in partibus Transalpinis casualiter deperdito confecta, iuxta dicta tria sigilla decrevimus fore apponendum. Ad quocunqve vero privilegia paterna dictis duobus prioribus suis sigillis consignata, que per eundem patrem nostrum per sigilla eiusdem posteriora . . . confirmata non haberentur . . . ea privilegia et litere, sicut per eundem patrem natrum fuerunt revocate et annullate, sic et nos ipsas seu ipsa commisimus viribus caritura nullamque roboris obtentura firmitatem. Turul XIX. k. 30. l.*

² *Quia quondam prescriptus dominus Karolus rex post casualem perdicionem seu amissionem prescripti sui sigilli, quo premissum eiusdem privilegium . . . coram nobis exhibitum erat communitum in partibus Transalpinis factam novum sigillum autenticum sculpi et parari faciens, universas literas et quelibet privilegia super qualicunque donacione, gracia et aliis iuribus confectas et emanata, prescripto suo sigillo deperdito vallatas et consignata. que premissis ultimo et novo sigillo suo non confirmarentur, annotatus eciam dominus noster rex Ladislaus predicto priori suo sigillo autentico in partibus Wzure furtive sublato, similiter universas literas et privilegia predicti domini Karoli regis genitoris sui cum priori suo sigillo et predicto eiusdem sigillo mediocri in partibus Transalpinis deperdito consignatas et communita, penes quod scilicet sigillum paternum novum suum sigillum per ipsum de novo sculpi et parari factum non appendetur vel mediante eodem sigillo suo novo non fulcirentur seu confirmarentur, revocasse, cassasse et annullasse agnoscebatur. (Múzeumi levéltár.)*

I. KÁROLY KIRÁLY HARMADIK NAGYPECSÉTJE.

(A Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött eredetiek után.)

sodik vagy harmadik pecsétjével nem voltak megerősítve.¹

Azon idő alatt, míg I. Károly harmadik pecsétje használatban volt, azaz 1331-től 1342-ig, a király haláláig, Tatamér székesfehérvári prépost állott a királyi kancellária élén. Tatamér alkancellárságának első ismert emléke 1331 április 19-én² Somogy vármegyéhez intézett levele, melyben jobbágysági érdekében ír. E levélben már székesfehérvári választott prépost, de egyszerűs mind a székesfehérvári Miklós-egyház papja is, a mi prépostsága előtti egyházi hivatala. (Albensis ecclesie electus, rector ecclesie beati Nicolai de eadem Alba aul-que regie vicecancellarius.) A székesfehérvári prépostság és az alkancellári méltóság tehát nagyon rövid ideig állott üresedésben, mert Endre székesfehérvári prépost és alkancellár 1330 november 9. és 12-ike között esett el³ a havasalföldi hadjáratban s 1331 április 19-én már Tatamér ül az örökében. Tatamér alkancellár családi körülményeire érdekes világot vet I. Károly király 1336 október 24-én⁴ Tatamér és testvérei számára kiállított megerősítő oklevele, melyből megtudjuk, hogy alkancellársága előtt is állandóan a királyi udvarban tartózkodott;⁵ megtudjuk továbbá, hogy testvére, Bakó kora ifjúsága óta a király szolgálatában katonáskodott és diplomáciai küldetéseket járt el, sőt a havasalföldi hadjáratban félszemét is elvesztette. Valószínű, hogy az említett Bakónak a havasalföldi hadjárat alatt teljesített kitűnő szolgálatai birták arra Károly királyt, hogy az alkancellárságot Tatamérre ruházta. Kancellárságának nem maradt annyi nyoma a királyi oklevelekben, mint Károly király előbbi kancellárjainál, mert,

¹ Predictae due litere privilegiales eiusdem domini Caroli regis priori et antiquiori suo sigillo consignatae... eo quod nulla confirmatio cum mediocri vel ultimo sigillo eiusdem domini Caroli regis ipsius secuta fuisset. Fejér, Codex IX. 3. k. 656. l.

² Múzeumi levéltár.

³ Joh. de Thwroc, Chronica Hungarorum id. h.

⁴ Anjoukori Okmánytár III. k. 290 s k. l.

⁵ Ante adaptionem dicti honoris sui vicecancellarius a plurium temporum curriculis curiam nostre maiestatis continuando in eadem residendo, quam post iamdictam suam promotionem in proposituram et vicecancellarius nostri officium cum sollicitudine debita et iugis laborum instantia stb.

amint már említettük, 1330-tól kezdve a király haláláig feltűnően kevés privilegialis került ki a királyi kancelláriából; hanem Tatamér anynyira meghitt embere volt a királyi udvarnak, hogy I. Lajos király uralkodása alatt is megmaradt a királyi kancellária élén.

A harmadik pecsét vésetési ideje nem sokkal esett későbbre a második pecsét elveszésénél, mert 1330 november 9. és 12. között veszett el a nevezett pecsét s 1331 márczius 28-án Sienai Péter már adományt kap a harmadik királyi pecsét elkészítéséért.¹ Azt hisszük, hogy a harmadik pecsétet a nevezett Sienai Péter 1331 márczius 28-án adta át a királyi udvarban s ugyanazon napon kapta az adományt.

I. Lajos király oklevélmegerősítő záradékának I. Károly király pecsétjeire vonatkozó szavaiból arra lehetne következtetni, hogy I. Károly királynak háromnál több pecsétje volt, mert első és második pecsétjén kívül későbbi *pecsétjeiről* emlékezik meg (Per sigilla eiusdem posteriora confirmata non haberentur). Tényleg azonban csupán három nagypecsétje volt, minek okleveles bizonyítéka I. Lajos király 1353-ban a kolozsváriak számára adott privilegiuma, melyben I. Károly királynak *harmadik és utolsó* pecsétje alatt kiadott oklevelét megerősíti. Ez oklevél bizonyossága szerint tehát I. Károly király harmadik pecsétje a nevezett fejedelem utolsó pecsétje volt.²

I. Károly király pecsétjeit az oklevelek vagy csupán sigillum duplex (első pecsétje alatt kiadott oklevelek), vagy pedig duplex sigillum novum et authenticum (második és harmadik pecsétje alatt kiadott oklevelek) névvel illetik, nincs meg tehát még a későbbi különbség a királyi nagy-, közép- és kis-pecsét között.

A duplex sigillum a függő királyi pecsétet jelentette, mely a privilegialis alakban kiadott királyi oklevelek megerősítésére szolgált, ellentétben a patensek és zárt királyi oklevelek meg-

¹ Lásd fennebb.

² Exhibuerunt nobis quosdam literas privilegiales quondam excellentis et magnifici principis domini Karoli olim incliti regis Hungarie patris nostri karissimi beate recordacionis tercio et ultimo suo sigillo consignatas confirmantes literas patentes eiusdem, que privilegium ipsius patris nostri priori et antiquiori sigillo consignatum super libertatibus eorundem civium et hospitem nostrorum emanatum confirmative continebant. Jakab E., Kolozsvári Okm. társ. 34. l.

erősítésére használt pecséthez. Ez utóbb említett királyi oklevelek megerősítésére nem használtak külön pecsétnyomót, hanem ugyanazon pecsétet tették rá az oklevelekre is, azon különbséggel, hogy az oklevélre nyomott pecsétről lévén szó, a pecsétnyomónak csupán egyik felét használták.

Bizonyítékokat azon patenseken, illetőleg zárt királyi okleveleken találhatunk, melyeken a királyi pecsét nyoma fenmaradt. Az ép pecsétek a legkritikább esetek közé tartoznak, mert ezek természetüknél fogva könnyen letöredeztek. Inkább csak töredékeket találhatunk, de ezek is eléggé igazolják állításunkat.

A teljesen letöredezett pecsétek helye is az azonosság mellett szól, mert ugyanakkora térfogatot tüntet fel, mint a függő királyi pecsétek kerülete.

A fenmaradt pecsétek továbbá arról tanuszkodnak, hogy a kettős királyi pecsét azon felét használták fel oklevélmegerősítésekhez, a melyen az uralkodó trónképe volt feltüntetve. Ilyen I. Károly király 1313 május 16 án Budán kelt zárt királyi levele, mely a specialis presentia előtt folyó perben halasztást ad s a királyi pecsét trónképes felének világos maradványait tünteti fel.¹ Ezenkívül I. Károly király 1321 május 8-án Temesvárott kelt pátense, melyben a szepesi szászok terragiumából a szepesi ispánnak részt rendel.² Végül I. Károly király 1330 június 13-án Visegrádon kelt zárt királyi levele, melyben az egri káptalant vizsgálattal bizza meg.³ Okleveles bizonyítéka ez állításnak I. Károly király 1321 július 11-én kelt oklevele, melyben 1322 április 20-án kelt patenséről azt mondja, hogy «sigillo nostro principali autentico sive maiori et insuper sigillo nostro annuleo priori» volt megerősítve.⁴ Láthatjuk tehát, hogy a pátensek megerősítésére ugyanazon nagy pecsétet használták, melyet a privilegialis leveleken látnak; egyelőre azonban semmi különös jelentősége nincs a sigillum principale autenticum sive maius elnevezésnek, mert más pecsétet királyi oklevelek megerősítésére nem használtak.⁵

¹ Görgy-levéltár.

² Görgy-levéltár.

³ Kállay-levéltár.

⁴ Jakab E., Kolozsvári Oklevéltár 39. l.

⁵ A sigillum maius elnevezés elfogadása I. Károly pecséteiben azt eredményezné, hogy a sigillum mediocre

Legfeljebb a királyi gyűrűpecsétre érthetnők e megkülönböztetést, de ez csupán ritka esetben volt használatban.

Épen így vagyunk az autenticum elnevezéssel, a melylyel szemben a gyűrűpecsét nem autenticumnak látszik. Az autenticum elnevezés azonban csupán a második pecséttel került I. Károly okleveleibe, a miből arra következtethetünk, hogy ezzel második pecsétjét akarta megkülönböztetni I. Károly király az első pecsétől, a melylyel tudvalevőleg számos visszaélést követtek el.

Jelen dolgozatunkban igyekeztünk lehetőleg pontosan megállapítani I. Károly király ismert három nagy pecsétjének használati idejét, s azon eredményre jutottunk, hogy az első pecsét 1301-től 1322-ig, a második pecsét 1323-tól 1330-ig, a harmadik pecsét pedig 1331-től 1342-ig volt használatban. Megállapítottuk, hogy a királyi kancellária élén alkancellárok állottak s igyekeztünk az alkancellárok neveit időrendi sorozatban feltüntetni. Elmondottuk, hogy micsoda rendszabályokat alkalmaztak a királyi kancelláriában az oklevélhamisítások megakadályozására, t. i. az alkancellár állandóan magánál tartotta a királyi nagy pecsétet, az oklevél kiállítására körül eljárók neveit feljegyezték az oklevélre, sőt a kiadott oklevelek tartalmát külön könyvbe is beírták. Ez adatok a királyi nagy pecsétre vonatkoznak, mely a királyi privilegialisok, pátensek és missilisek megerősítésére szolgált. Használatban volt ezenkívül a királyi gyűrűpecsét is, mely azonban csupán meghatározott esetekben szolgált oklevélmegerősítésre.¹ I. Károly király uralkodása alatt ezeken kívül *királyi oklevelek* megerősítésére nem használtak más pecsétet. Volt ugyan még egy harmadik királyi pecsét is, a melyet a comes capellæ őrzött, de ezzel I. Károly király uralkodása alatt csupán a comes capellæ nevében kiadott okleveleket erősítették meg. A comes capellæ vezetése alatt külön kancellária fejlődik, mely «kisebb kan-

alatt tévesen középpecsétet érthetnénk; már pedig I. Károly sigillum mediocre névvel illeti 1330 után a második pecsétjét. Így 1335 november 4-én kelt oklevelében a következőket mondja 1327 szeptember 9-én kelt okleveléről: «Sigillo nostro mediocri, quod in partibus Transalpinis quodam casu inopinabili extitit amissum» volt megerősítve.

¹ V.ö. I. Károly király gyűrűpecsétje. (Turul, XX. k. 118. l.)

cellária» elnevezést nyer, míg a rendes kancelláriát nagy kancelláriának hívják már I. Lajos király alatt.¹ Miután a kisebb kancellária

¹ I. Lajos 1373. október 26-án kelt oklevelében: *Quas dum ad nostram cancellariam magnam fuerint reportate, sub magno nostro sigillo faciemus emanari.* Jakob, Kolozsvári okmánytár 73. l.

fejlődésének csupán kezdete esik I. Károly király uralkodása idejére s fejlődésének jelentősebb része későbbi az egész fejlődést külön dolgozatban óhajtjuk feltüntetni, a mikor I. Károly király említett pecsétjének is különös figyelmet szentelünk.

DR. GÁRDONYI ALBERT.

SZENT LÁSZLÓ VÉRE.

A történelemnek egy igen különös jelensége van. Nagy Sándor makedón királytól kezdve I. Napoleon császárig és napjainkig alig van lángész, a kinek vére ki nem apadt volna egyikét nemzedék alatt. A magyar történelemnek is épen a legnépszerűbb, a legfényesebb alakjai azok, a kiknek a vonala kihalt. És kihalt talán azért, mert a természet nem akarja, hogy remekművének emlékét beszenyezze valami silány utód. Szent Istvánnak, Nagy Lajosnak, Hunyadi Mátyásnak, Bethlen Gábornak, II. Rákóczy Ferencznek a magja kiveszett a következő nemzedékben. És úgy tanította eddig a történelem, hogy Szent László királyunk vére is kiapadt. Ez pedig nem való! Nem való legalább az én véleményem szerint, és ennek a tanulmánynak az a célja, hogy világot vessen a kérdésre, a melyet felhozok. Távol áll tőlem az a hit, hogy nem csalódhatok, de én azt hiszem, hogy igazam van, a kérdés pedig fontosságánál fogva is megérdemli, hogy hozzá szóljanak a gyűjtöttem anyaghoz, a kiket hozzá szólni megillet.

Az Úrnak 1180. esztendejében Komnensz I. Mánuel (1120—1180), Bizáncz császára fényes kísérettel utnak indította Aragoniába leányát, Komnena Eudoxia hercegnőt. A császárléány ugyanis barcelonai II. Alfonznak (1152—1196), Aragonia királyának volt a jegyese. Ez az eljegyzés 1174 előtt történhetett közvetlenül azután, hogy II. Alfonzot a közeli rokonság czimén elválni kényszerítették első feleségétől, Mafalda portugál infánsnőtől. Eudoxia akkor még nagyon fiatal lehetett, hogy csupán 1180-ban indult el leendő férjéhez. II. Alfonz nem is várta meg, hanem még 1174-ben, tehát hat évvel Eudoxia utrakelése előtt elvette Sancha castilii infánsnőt († 1208) s ennek a párnak egyik gyermeke,

Konstáncia aragoniai infánsnő (1180—1222), lett 1198-ban Imre királyunknak (1174—1204) a felesége, 1199-ben pedig III. László magyar király († 1205) anyja.

Komnena Eudoxiának az eljegyzése II. Alfonz aragoniai királylyal nem volna épen valószínűtlen, még kevésbé lehetetlen, de az, hogy a bizánczi udvar még hat évvel az esküvő után sem értesült volna a hercegnő jegyesének házasságáról, igen hihetetlen. I. Mánuel császár és a keresztetek, vagyis a többi Európa közt a viszony a képzelhető legrosszabb volt. Nikétasz görög történész írja: «Nem volt rossz a mit Mánuel meg nem tett volna a keresztetek ellen, s a mit meg nem parancsolt volna, hogy tegyenek ellenük, mert példát akart adni a következőknek, hogy eltérítse őket a görög birodalmon keresztül vezető utról.»

Még azzal is vádolják Mánuel, hogy meggyezett Masud szultánnal a keresztetek tönkretevésében. Annyi legalább is bizonyos, hogy a keresztetek vesztének oka az Ázsián való áthaladásra Mánuel által adott kalauzok álnoksága volt. Ezek az árulók járhatatlan helyekre csalták a kereszteteket, a kiknek még tized része sem menekült a nyomortól és az ellenség fegyverétől.

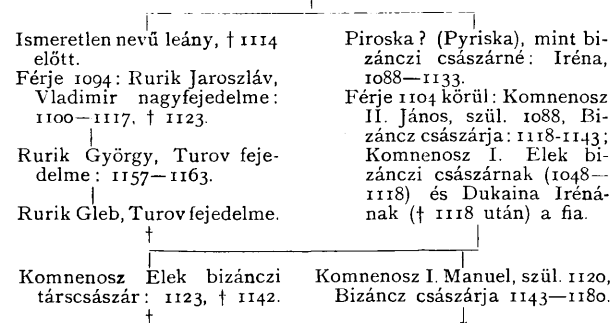
Ilyen viszonyok közt természetes, hogy az érintkezés megszakadt Bizáncz és Európa közt. De, a mint már megjegyeztük, valósággal hihetetlen, hogy Mánuel 1180-ban ne tudott volna kiválasztott vejének hat évvel előbb történet esküvőjéről.

Komnena Eudoxia hercegnő tehát utra kelt és Montpellierig haladt kíséretével. Ebben a városban (Mons Pestellarius, Mons Pessulus, Mons Pessulanus) értesült arról, hogy utazása céltalan, mert jegyese már megnősült. De ugyanitt

értésült arról is, hogy apja, I. Mánuel császár 1180. szeptember 24-én meghalt.

A hercegnő vigasztalan helyzetben volt. Ekkor Montpellier ura, VII. Vilmos fölajánlta kezét az elhagyott leánynak, a ki szorult helyzetében elfogadta a házasságot és 1181-ben Vilmos neje lett. Ezt a házasságot egyenlőtlennek tekintették és Vilmos később ezerszeresen megbánta, hogy feleségül vette a gögös hercegnőt. A két házasság fel származási viszonyait a következőkben ismer-tetjük:

I. (Szent) László, szül. 1040 körül, 8. magyar király 1077—1095. Neje 1078: Rheinfelden Adelheid, † 1090; Rheinfelden Rudolf német ellenkirálynak († 1080) és Savoia Adelheid susai örgrófnőnek (1057—1079) a leánya; Rheinfelden Kuno grófnak († 1026) és Oeningen Richvára grófnőnek, továbbá Savoia-Maurienne Ottó susai örgrófnak († 1060) és Susa Adelheid örgrófnőnek, Auriate, Torino és Jvrea örökösének († 1091) az unokája.

Komnenosz I. Mánuel 1144-ben nősült először. Sulzbach Berta grófnőt vette el, a ki mint császárné szintén az Iréna nevet viselte és 1160-ban halt meg. Sulzbach I. Peringer grófnak († 1125) és Luxemburg Ermeszinde grófnőnek († 1143) volt a leánya; Sulzbach I. Gebhárd grófnak († 1080 körül) és Medlingen Irmintrudisz grófnőnek, továbbá Luxemburg I. Konrád grófnak († 1086) és Gleiberg Klemencia grófnőnek († 1140 után) az unokája. Házasságukból csak egy leány született, Komnena Mária († 1182), Monferrato Rajner örgrófnak Salonichi címzetes királyának († 1182) a hitvese, a kinek nem volt gyermeke.

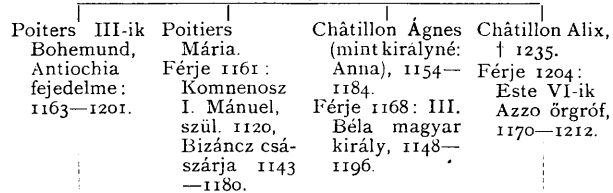
Mánuel már az első feleség halálát követő évben 1161-ben újra megnősült. Poitiers Mária antiochiai hercegnőt vette el, a ki mellett azonban vérfertőző viszonyt folytatott igen közeli rokonával, Komnena Theodórával, egy igen dolyfős büszke nővel. Ebből a viszonyból született az ifjabbik Elek, a kit I. Andronikosz császár 1185-ben megvakított.

Mánuel császár második feleségének testvé-

reinél éppen olyan zavarosak az adatok, mint gyermekeinél.

Poitiers Mária antiochiai hgnő Poitiers I. Rajmundnak, Antiochia fejedelmének († 1149) és Hauteville-Tarent Konstanciának, Antiochia fejedelménőjének volt a leánya; IX. Vilmosnak (Guienne hgnének és Poitou grófjának, † 1127) és Toulouse Filippa grófnőnek, továbbá Hauteville II. Bohemund tarenti és antiochiai fejedelmének († 1131) és Rethel Alisza jeruzsálemi királyleánynak az unokája. Testvéreivel így áll a nemzedékrend:

Hauteville-Tarent Konstancia, Antiochia fejedelménője: 1136—1163.
Első férje 1135: Poitiers I. Rajmund, Antiochia fejedelme: 1136—1149.
Második férje 1152: Châtillon sur Marne Rajnald, Antiochia fejedelme: 1152—1160, Montreal és Crahc ura: 1177—1187.

ANTIOCHIA. BIZÁNCZ. MAGYAR-ORSZAG. ESTE.

Ezt a hitelesnek elfogadott nemzedékrendet igen aggályossá teszi az, hogy Châtillon (Ágnes) Anna magyar királyné 1154-ben született és 1168-ban ment férjhez III. Béla magyar királyhoz. Testvérhuga Châtillon Alix, a kit nemcsak Litta (*Famiglie celebri Italiane* 37. 38. 39. 40.), hanem Behr Kamill (*Genealogie der in Europa regierenden Fürstenhäuser*, II. Aulf. 1870. S. 33. 43.) is elfogad a magyar királyné testvéreül, 1204-ben, tehát harminczhat esztendővel testvére házassága után ment férjhez Este VI. Azzo örgrófhhoz (1170—1212) a mi fölöttébb valószínűtlen s ezt a valószínűtlenséget eddig nem birtam megmagyarázni a rendelkezésemre álló forrásokból.

Komnenosz I. Mánuel császár családfája a következő:

¹ A Komnenosz házbéli uralkodók, különösen II. János és I. Mánuel császárok történelmének kutfői: *Corpus scriptorum historiae Byzantinae*, Bonn, 1828—1878 (benne: Cinnamus, Nicetas). — Wilken: *Rerum ab Alexio I^o, Joanne etc. gestarum libri IV*, Heidelberg, 1811. — *Guillaume de Tyr*. — Du Cange: *Familiae Byzantinae*. — Le Beau: *Histoire du Bas Empire*. — Roger de Hoveden: *Chronique*. — Gibbon: *History of decline*

- Komnemosz I. Mánuel, sz. 1120, Bizáncz császára: 1143—1180.
 1. neje 1144: Sulzbach Berta pfalzgrófnő, mint császárné: Iréna, † 1160.
 2. neje 1161: Poitiers Mária antiochiai hercegnő, mint császárné: Xéné.
 3. szeretője: Komnena Theodóra, Mánuel császár unokatestvére.

1-től.	2-től.	2-től.	3-tól.
Komnena Mária, † 1182. Férje: Monferrato Rájnér ögróf, Salonichi címzetes királya † 1182.	Komnemosz II. Alexiosz, sz. 1167, Bizáncz császára: 1180—1183. Jegyese 1180: Agnes francia királyleány.	Komnena Eudoxia, férje által elűzve 1187-ben. Férje 1181: VII. Vilmos, Montpellier ura: 1172—1202.	(Törvénytelen): Komnemosz Alexiosz, Komnemosz I. Andronikosz által 1185-ben megvakítva.
†	†	MONTPELLIER.	†

Montpellier ura, VII. Vilmos tehát az idéztük montpelliereri források szerint (*l'Art de vérifier* X. kötet 10—12. l.) nőül vette 1181-ben Komnena Eudoxia bizánczi császárnéleányt, Szent László királyunk kisunokáját. Eudoxia azonban módfeletti göggjével megutáltatta magát. A viszony annyira kiélesedett, hogy Vilmos végre 1187-ben elkergette feleségét és új, bár érvénytelen házasságra lépett Ágnessel, az aragoniai királyné rokonával.

and fall of the Roman Empire. — Joël chroniqueur. — Ephrem chroniqueur. — Regel: *Fontes rerum Byzantinorum*, Petersburg, 1892, tom. I. — Kap-Herr: *Die abendländische Politik Kaiser Manuels*, Strassburg, 1881. Miatán egységesen akarom az egész anyagot előadni a bizánczi források előtt ismeretlen Komnena Eudoxia hgnőre vonatkozó adatok forrásait is elősorolom:

Histoire du Languedoc (rééd. Privat). — P. Gabriel: *Idée de la ville de Montpellier*, 1665. — Serres: *Histoire abrégée de la ville de Montpellier*. 1719. — Charles d'Aigrefeuille (helyesebben: de Grefeuille): *Histoire de la ville de Montpellier depuis son origine*, 2 vols. 1737 (igen középszerű új kiadást rendezett belőle Lacour de la Pijardiére, hét kötetben 1876—1883). — Charles d'Aigrefeuille (de Grefeuille): *Histoire ecclésiastique de Montpellier*, 1739. — J. B. Thomas: *Mémoires historiques sur Montpellier et le département de l'Hérault*, 1827. — Eug. Thomas: *Essai historique sur Montpellier*, 1836, (réimpr. titulo: Montpellier, tableau historique et descriptif). — Garonne: *Histoire de la ville de Montpellier sous la domination de ses premiers seigneurs, sous celle des rois d'Aragon et de Majorque*, 1828. — A. Germain: *Histoire de la com. de Montpellier depuis ses origines, jusqu'à son incorporation définitive à la monarchie française*. Montpellier, 1851—1853, 3 vols. — Dr. Coste: *Les transformations historiques de Montpellier*, 1894. — De Tourtoulon: *Jacques I. roi d'Aragon* (Jolanta magyar királyleányának a férje). — Lecoq de la Marche: *Le royaume de Majorque*. — Fabrège: *Histoire de Maquélone*. Tom. I. (több nem jelent meg). — *Cartulaire d'Aniane et de Gellone*. — J. Castelnau: *Bibliographie du Languedoc en général, du département de l'Hérault et de la ville de Montpellier en particulier*. Montpellier 1859.

Ennek az Agnesnek a személye sincs földerítve.

Aragonia királya ekkor II. Alfonz volt (1152—1196), ugyanaz, a kinek a montpelliereri források szerint Komnena Eudoxiát kellett volna elvennie, de a ki még 1174-ben Sancha castiliai infánsnőt († 1208) vette el, Babenberg-Piast-Castilia vonalon az Árpádok vérét. A mennyire castiliai Sancha aragoniai királyné rokonait kikutathattuk, Ágnes nincs köztük. Montpellier urának törvénytelen felesége tehát közeli rokona nem lehetett az aragoniai királynénak. Ágnesnek törvénytelen házasságából nyolcz gyermek született. Ezek közül négyből pap lett. A másik két fiú, Vilmos volt és Tamás, Tortosa ura. A két leány közül Adelaide nem ment férjhez, Ágnes pedig 1203-ban Carcassonne algrófjának, Rájmund Rógernek lett a felesége.

Eudoxiának, az elüztött törvényes feleségnek csak egy leánya volt. Mária, a ki 1182-ben született és 1214-ben halt meg.

Montpellier VII. Vilmos nagy, de sikertelen erőfeszítéseket tett, hogy második házasságát elösmertesse III. Cölesztin pápa által, a kit még előbből, nem pápa korából ismert. A pápa hálaosan ösmerte el 1191. decz. 24-én kelt levelében, hogy úgy Montpellier VI. Vilmos († 1172), mint fia, VII. Vilmos milyen hitbuzgóak voltak mindig és milyen tisztelettel viseltettek vele szemben, mikor még nem volt pápa. (Jaffé: *Regesta Pontificum Romanorum ab Condita Ecclesia ad annum post Christum natum 1198*, II. kötet, 584. l. és Migne: *Patrologia*, 206. kötet, 903. l.). Biztosította is birtokait és előjogait védelméről, de kérlelhetetlen volt a válás kérdésében. És ugyanilyen hajthatatlan maradt III. Incze pápa is.

Azt beszélük, hogy VII. Vilmost a szomorúság ölte meg 1202-ben, hogy nem volt képes Ágnestől született nyolcz gyermekét törvényesíteni. Az özvegy, a kinek Eudoxia leánya: Mária is gondjai alatt volt, természetesen saját fiának, Vilmosnak akarta biztosítani Montpellierert. Azért Máriát már tizenkét éves korában nőül adta 1194-ben Marseille Barral algrófhhoz, de ez csakhamar meghalt. Ekkor semmivel sem törődve, a szegény leányt 1197-ben Comminges IV. Bernát grófhhoz erőltette, a kinek már ekkor két élő felesége volt.

Ez a házasság szembe szökően érvénytelen lévén, könnyű volt megsemmisíttetni.

Montpellier VII. Vilmos 1202. nov. 4-én kelt végrendeletében törvénytelen fiát, Vilmost nevezte ki örökösévé. Végrendelete végrehajtójául pedig II. Pétert, Aragon királyát rendelte. Kecskére bizta a káposztát.

Péter királynak eszébe sem jutott megfelelni a végrendeletnek. A helyett, hogy Ágnes fiát beiktatta volna örökségébe, Ágnesnek mind a nyolcz gyermekét törvénytelenekül nyilvánította, Eudoxia leányát, Máriát elválasztatta Comminges Bernát gróftól és maga kérte meg Mária kezét.

A nő örömet ment a királyhoz, a ki hozzá juttathatta ahhoz az örökséghez, a melyet egyedül és kizárólag a magáénak tartott. Az örökség részei voltak ekkor: Montpellier, Omeas kastély, Pouget, Lates, Montferrier, Poupian, Cormonsec, Montbasen, Montarnaud, Paulian, Mazères, Murviels, Pignan, Frontignan, Castries, Saint-Pons, Château-Neuf, Loupian, Fresac, Saint-Pargoire, Saint-Georges és Vindemain kastélyok. Ezt a dúsgazdag örökséget 1204 jun. 15-én szerezte meg Péter király házának a házassági szerződés aláírásával. Ebben a szerződésben kötelezi magát Péter, hogy Máriát soha el nem üzi és hogy másodszor soha meg nem nősül. Akkor, úgy látszik, nagyon divatos lehetett a válás, hogy így meg kellett kötni a férj kezét Péter a mureti ütközetben esett el 1213-ban, Mária pedig egy év mulva halt meg 1214-ben.

Az előadottak szerint tehát az Árpádok leányági *egész és teljes* családfája Aragoniában, a mely még sehol hiánytalanul nem közöltetett, úgy alakul, a mint a mellékelt táblázat mutatja.

(A családfát l. a 61. lapon.)

A táblához néhány megjegyzés szükséges: Géza nagyfejedelem leányának, Orseolo Ottó doge nejének nevét Litta közli (*Famiglie celebri Italiane*, 31. füzet: Orseolo di Venezia), a ki az Orseolok történelmét a velencei állami levéltár okmányai alapján állította össze, de csak Ottóig, a kinek Magyarországon élt gyermekeiről az olasz források már alig tudhattak. Litta Szent István testvérét Helénának nevezi és minden valószínűség szerint ez volt legalább a keresztességben kapott neve.

A magyar nagyfejedelmek feleségeinek személye körüli vitába nem avatkozom bele. Nem

vagyok illetékes. Illetékesnek tartom dr. Karácsonyi Jánost és ezért az ő adatait használtam föl a mellékelt nagy táblázatban.

Kommenosz II. János császárnak és Szent László leányának négy fia volt és három leánya. A fiuk: Alexiosz társcsászár († 1142), Andronikosz († 1141—1142), Izsák és Mánuel császár (1120—1180), a ki az idősebb Izsák mellőzésével került a trónra. Andronikosz nejét Irénának, Izsák nejét Theodórának hívták és nem lehetetlen, hogy épen ez a Theodóra volt sógorának, I. Mánuel császárnak a szeretője. Kommenosz II. János és Pyrisca magyar hercegnő leányai közül Mária († 1143.) Capuai Rógernek, a középű (ismeretlen nevű) leány Kontosztéfánosz nagyhercegnek († 1150.), a legkisebbik (szintén ismeretlen nevű) leány Vatatzes Tivadarnak volt a felesége.

Castilia királyai közül VII. Alfonz volt az első, a kinek felesége Árpád vére volt. Csakhogy ez a második felesége volt, Piast Richilda lengyel hgnő, a kinek egyetlen leánya, Sancha castilii infánsnő, II. Alfonz aragon királyhoz ment nőül. A castilii ház többi tagjai tehát daczára Piast Richilda férjhez menetelének, egyáltalában nem Árpád vérei 1250-ig.

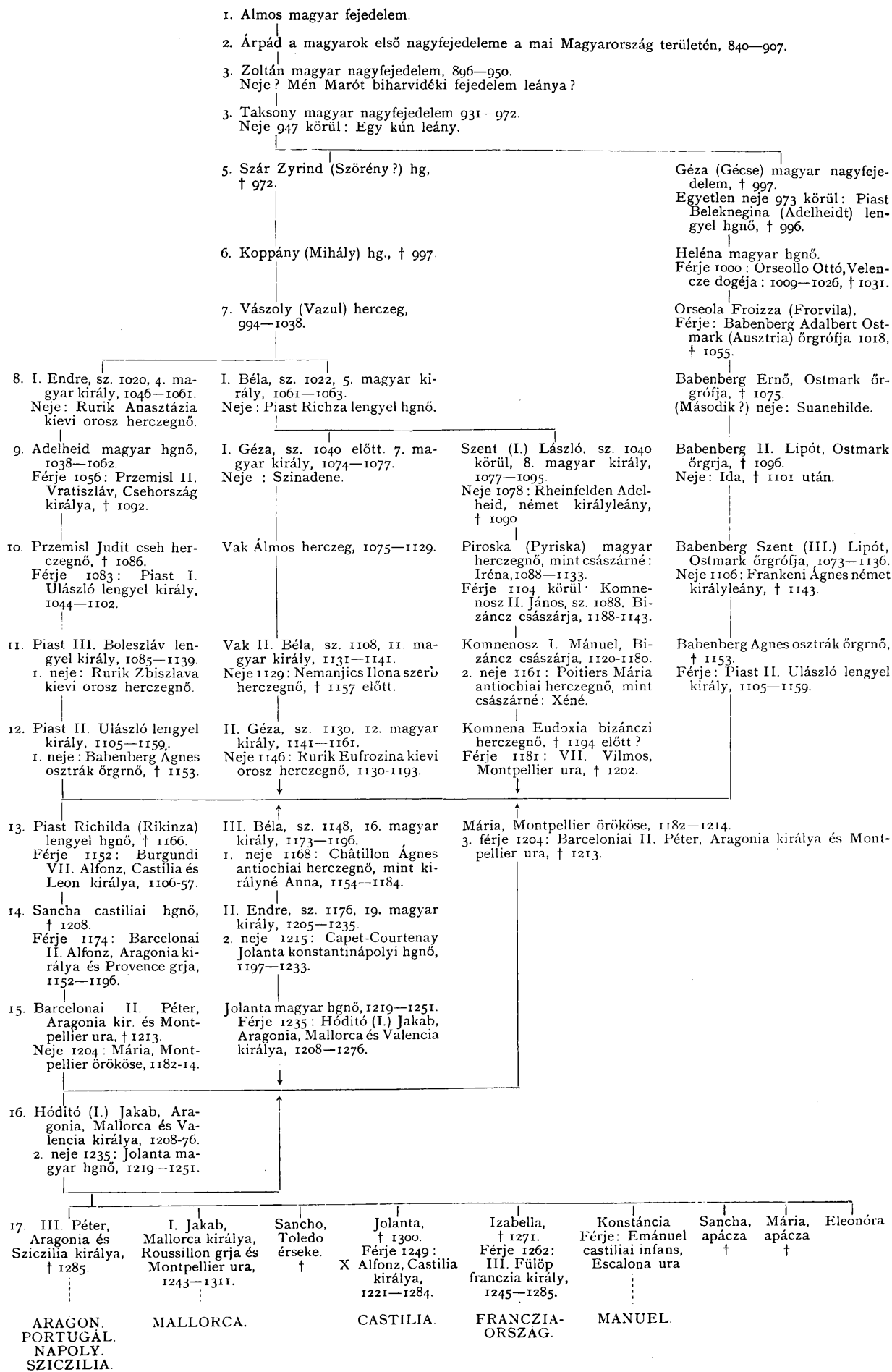
Aragoniai II. Alfonz királynak és Castilii Sancha infánsnőnek gyermekei: II. Péter, Aragon királya és II. Alfonz, Provence grófja, Árpád vérévé tették úgy az Aragon, mint a Provence házat.

Az egész Castilii ház csupán X. Alfonz király és Jolanta aragoniai infánsnő házassága által lett Árpád vére.

Szintúgy Francia- és Angolország királyi házait III. Fülöp francia királynak első házassága Izabella aragoniai infánsnővel tette a magyar nemzeti királyi ház leányági unokájává.

A merésznek nevezett III. Fülöp francia király ugyanis 1262-ben vette nőül Izabella († 1271) aragoniai infánsnőt. Ebből a házasságból két fiu született: Szép (IV.) Fülöp francia király (1268—1314) és Károly hg., Valois és Anjou grja (1270—1325).

Szép Fülöp francia király (1284) a Blois-Champagne házból való I. Johanna navarrai királynőt (1270—1305) vette nőül. Hét gyermekük közül az első: X. Lajos (1289—1316), Navarra és Franciaország királya leányágon őse lett

Navarra királyainak, az összes mai Bourbonoknak és II. Ulászló magyar király nejének s ennek utján a szerencsétlen II. Lajostól kezdve Magyarország összes királyainak, Szép Fülöp második fia: V. Fülöp (1294—1322) francia király leányágon őse Flandria grjainak, Burgund hgeinek, a Habsburgoknak és Lothringeneknek vagyis a mohácsi vész óta uralkodott összes magyar királyoknak. Az ötödik gyermek: Izabella († 1357) francia hgnő, 1307 óta Planta-

genet II. Edward angol király (1284—1327) neje, ősanja az összes azóta uralkodott angol királyoknak.

Károly francia hg., Valois és Anjou grja (1270—1325) szintén őse lett leányágon Európa csaknem valamennyi uralkodójának, köztük Magyarország királyainak is, a kik tehát sokszorosan Szent László vérei.

ZARÁNDY A. GÁSPÁR.

HÁROM ÁRPÁDKORI PECSÉT.

(Három pecsétképpel.)

A Berzeviczy-család levéltárának középkori anyagából e folyóirat hasábjain már több közlemény látott napvilágot. A család három ágának (berzeviczi, kakaslomniczi és bárói) valóban figyelemre méltó oklevélnyaga maradt fenn a mohácsi vész előtti időből. Az Árpádkorból főleg a berzeviczi ág levéltára gazdag, azonban az e sorokban leírandó két pecsétet a kakaslomniczi ág őrizte meg s ennek irataival kerültek a Széchenyi országos könyvtár családi letéteményeinek anyagába, a megismertetendő harmadik pedig a könyvtár törzsanyagából való.

A család legrégebbi oklevelei Rikolf és Polon comesekről szólnak. Mindkettő korának kiváló embere. Főleg Kún László királyunk kedvelte őket, mert a királyi seregben több ízben kitüntek vitézségükkel: Polon Győr vár ostroma közben sebesült meg, mialatt a király seregének zászlaját védte; Rikolf szintén ott kapott halálos sebet.¹ Ezek már 1257-ben felosztják a törzsvagyont két részre: Lomnicza és az ősi kastély

Rikolf ágáé, a Poprad feletti rész pedig Polon ivadékaié lett.¹

1270-ben a késmárki polgárokkal van peres ügyük. A tartalmi és alaki szempontból figyelemreméltó oklevelet igen rossz másolat után közölte Wagner;² a szövegbe csúszott több rendbeli hiba miatt jónak látom újra adni az oklevél hű szövegét:

Nos magister Mutmerus prepositus Scypisiensis, *M[ichael]* comes de Zoulum et de Scepys, Albertus abbas de Scepys et capitulum ecclesie beati Martini de Scepys significamus universis, quibus expedierit presentium per tenorem, quod cum quedam particula terre sufficiens ad usum aratri unius, super qua vertebatur controversia inter Rykolfum comitem et Polonum ex una parte, ac hospites de villa Kasmarc ex altera ex nostra permissione ipsisque partibus consentientibus necnon mediantibus probis viris ad talem devenerunt compositionem, ut medietas dicte terre controversie a parte occidentali incipiens iuxta fluvium Poprad cedit in ius perpetuum Rycolfo et Polono antedictis, medietas vero incipiens a plaga orientali cedit in ius hospitum de Kasmarc.

Quarum quidem mete hoc ordine distinguntur: incipit enim prima meta terre iuxta aquam Poprad sub una abore salicis, ubi sunt due mete terree, deinde tendit per unam planiciem, ubi sunt due mete terree, deinde vadit ad unum truncum, que Zemerek vocatur, ubi sunt due mete terree, inde ascendit ad unam arborem, que feneufa nuncupatur, et sic cursus metarum terminantur, tamen distinctio metarum hospitum de Kasmarc semper procedunt usque finem a plaga orientali, mete vero nobilium Rikolfi et Poloni semper procedunt usque finem a parte occidentali.

Hoc interposito, quod predicte partes, tam Rikolfus et Polonus nobiles, quam etiam hospites de Kasmarc

¹ Wagner, Anal. Scepusii I. 109. l. Az oklevél hátán olvasható XIV. sz. irással: Reambulatio metarum inter Kezmark. Továbbá a XV. szból: Hvndzdorff. Végül a következő érdekes feljegyzés: Das diesz Urkund vor der Wirksamkeit des provisorischen Stempel Gesetzes von 2. Aug. 1850 errichtet wurde wird bestätigt. K. K. Salz Amt. Kazmark d. 30. XI. 1850. Dulovich. Bizony különös ezzel szemben, hogy a belügyminiszterium a melléklet gyanánt benyújtott árpádkori eredeti oklevelekre is ráütteti a megfelelő bélyeget és bélyegzést.

¹ Eredeti osztálylevél a berzeviczi ág levéltárában. Bővebb leírása alább.

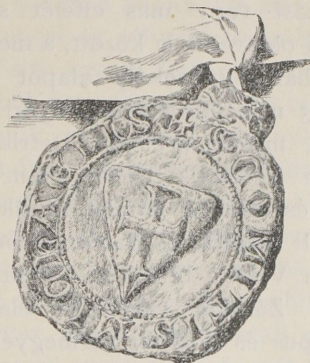
² Eml. munk. 106. l.

omnes literas ipsorum quascunque habuerint super predicta terra obtentas penitus coram nobis recassarent, vel si forte fraudulenter aliqua partium literas reservasset ad cautelam nequitię, etiam ipsas omnino decrevimus abolendas et privilegia ipsorum, que habebant de predicta terra, utraque partium debent renovari. Nec hoc permittimus, quod memorati Rykolfus et Polonus ac hospites de Kasmarc coram nobis constituti tali vinculo se obligarunt, quod signa partium a compositione memorata ullo unquam tempore resiliret, ante litis aggressum parti non resilienti cum portione iudicis centum marcas argenti finiti dare teneretur. Datum anno Domini MCC septuagesimo.

Az oklevél társkiadók útján jött létre. A szepesi prépost, káptalan és a cizsterczita szepesi apát valamint Mihály szepesi comes együttesen adják ki. A három első tényezőnek közös szereplésére több példát találunk a szepesi káptalan korábbi kiadványai között, Mihály szepesi ispán jelenléte azonban kétségtelen jele annak, hogy a peres ügy elintézése a vármegye részéről is fontosnak tartott. E miatt tesznek a pert megújítani akaró elébe jelentékeny akadályt, száz márkát és a bíró illetékének előzetes megfizetését tevén kötelességévé. Úgy látjuk, hogy Késmárk polgárai a per folyamán nem csekély öntudattal lépnek fel, úgy hogy az oklevél kiadói, valószínűleg a király parancsából, arra kötelezik őket, hogy fogott bírák ítéletének vessék alá a per eldöntését. Az oklevél tehát nem egyszerű bevalló levél, melyet a peres felek a káptalantól kérnek, hanem kiküldött bírák ítélete, melyet a káptalan csak írásba foglal. A bíróság ítélete arra is kiterjedt, hogy a felek előtte semmisítsék meg a peres birtokról kezeik között levő okleveleiket. A később előkerülteket érvényteleneknek nyilvánítják, a régi adományleveleket pedig a felek mindegyike saját részéről erősítse meg.

Az oklevél eléggé ép állapotban maradt reánk. A négy pecsét felfüggesztése szokásos módon történt: az oklevél alsó széléről egy ujjnyi szélességben jobbról balra vágtak egy szeletet, melyet a bal szélétől négy ujjnyi távolságban a hártýára alkalmazott bevágáson hátulról előre áthuztak, az így nyert szalagon függ Mihály ispán pecsétje. Tőle jobbra külön befűzött szalagra akasztotta pecsétjét a káptalan; ezután ismét az oklevél aljából az előbbi módon vágott szeletre került Albert szepesi apáté, végre

ettől jobbra a hártýa aljába befűzött külön szalagon függött Mutmer prépost pecsétje, mely a nyomok után ítélve, három ujj hosszú ovális pecsét lehetett. Az utóbbi két pecsét ugyanis letőredezett szalagjáról.

A két első pecsét csekély megkopással függ az oklevélen. Ezekről szólok ismertetésemben.

1. Mihály comes pecsétje 5 cm. átmérőjű szép vésetű, körirata:

✱ S(igillum) COMITIS MICHAELIS.

A pecsét belső körében háromszögű pajzsban, melynek két felső sarka le van kanyarítva, talpas kereszt látható. Alsó fele a pajzs alsó sarkáig menő ékalaku nyulvánnyal bir.

A czimerkép nem minősíthető nemzetségi-nek, ez is hivatalos czimer, a milyen a XIII. századbéli pecséteken láthatók legtöbbször. Legelső pecséteink jóformán kivétel nélkül mértani képeket mutatnak, a melyek között a pólyák és kereszték a leggyakoribbak. Az első Imre király 1202-iki aranypecsétjén, a kettős kereszt IV. Béla 1235-ik évi pecsétjén fordul elő első ízben. A hivatali pecsétek képei több-kevesebb változtatással ezeket követik, sokszor a nemzetségi czimer rovására (Aba nemzetség).

A Mihály comes pecsétjén levő kereszt is hatalmi jelvény, a melyet hivatalos állásából kifolyólag vésetett pecsétjére. Nincs tehát rajta semmi nemzetségi jelleg.

A század folyamán a pajzs, a sisak és ennek kiegészítő részei alkotják a czimert, de a pajzs és sisak egyesítése ritkán fordul elő, akkor se mutat rendszeres megállapodásra. A czimervésők néha a pajzs mellé helyezik a sisakot, ritkán föléje. De mindkét ábrázolási mód nagy lépést jelent az élő heraldika kora felé. Hazai pecsé-

¹ Bresslau: Handbuch d. Urkundenlehre, 956. l.

teink közül e fontos kor jelenlétét ugyanezen Mihály comesnek egy 1273-ik évi oklevelén látható újabb pecsétje hirdeti.

Mihály comes nemzetségét ezideig nem tudtam megállapítani. Egyetlen részére tett birtokadományozást vagy más effélét sem találtam Árpád-kori okleveleink között, a melyből leszámazására bármily csekély alapot szerezhettem volna. 1263 második felében nyeri el a szepesi ispánságot, melyben elődje Detrik volt.¹ Már ezen évben beiktatja Fehér Henczet Kucsma birtokba² és mint a király kiküldötte itél az Őrs falubeli szászok és darócok perében.³

1264-ben Vizoka birtokba beiktatja a szepesi káptalant.⁴ Zólyom vármegye élére 1265-ben kerül, Szepes és Zólyom vármegyék főispánságát pedig 1269 óta viseli.⁵

Hogy miért véset 1273-ban új pecsétet, nem lehet megállapítani.

A királyi biztosok között, a kiket IV. Béla az atyja által eladományozott királyi birtokok megvizsgálására kiküldött, 1273-ban a zólyomvármegyei birtokok állapotának kifürkészését mint királyi kiküldöttek Mihály szepesi és zólyomi ispán és Pascha mester végezték. A vizsgálat céljának megfelelően sorra vették a vármegyében volt nemesi, egyházi és várbirtokokat, megvizsgálták a reájok vonatkozó okleveleket és a királytól reájok ruházott hatalom erejével intézkedtek az egyes esetekben.

A dolog természete szerint főleg a birtoklás jogi forrását vették szemügyre. Ha úgy találták, hogy a birtokos jogtalanul tartott kezében valamely birtokot, a jelentést a királyhoz küldték, a ki bővebb vizsgálatot rendelt el. Ha a birtoklás ügyét rendben találták, a tulajdonos számára állítottak ki oklevelet.

Az utóbbiak közül két oklevelünk van. Nemcsak tartalmuk tér el ilyen természetű oklevelekétől, hanem alakjuk szerint is külön fajt alkotnak. Három önálló részt különböztethetünk meg a kiküldöttek által kiállított oklevelekben:

¹ Hazai O. VI. 115. l.

² U. ott, 116. l.

³ Fejér, IV/3. 137. l.

⁴ Wagner e. m. I. 295. l.

⁵ Wenzel, VIII. 251. l., Fejér, IV/2. 522. l. Gyakran szerepel hivatalos minőségben 1265—1273-ig: Wenzel III. 159., IV. 1. VIII. 112., IX. 17. l.; Fejér IV 3. 384., V/1. 200.; H. O. VII. 116. l. stb.

a) néhány szóval elmondják, hogy a király küldte ki őket bizonyos vármegye birtokainak megvizsgálására;

b) a vizsgálatot bizonyos helyen elvégezték, a tulajdonos jogosan nevezi magáénak a kérdéses birtokot, azért abban meghagyják, végül

c) ennek bizonyosságául oklevelet állítanak ki.

A nevektől eltekintve, az oklevelek majdnem szó szerint megegyeznek. Napi dátumot általában nem találunk ezen oklevelekben, a helyi keltezést pedig azon birtok megnevezése pótolja, a hol a vizsgálatot végezték.

E birtokvizsgálati oklevelek közül tudtommal csak egyen látható Mihály comes pecsétje, a többiről elkallódott. Bár az oklevél szövege majdnem hibátlannak nevezhető kiadásban már megjelent,¹ de értekezésem anyagának teljessége kedvéért azt újra közlöm:

Nos Michael comes de Zoulum et de Scypes et magister Pascha pro expeditione terrarum omnium sub comitatu Zoulum existentium a domino rege destinati damus pro memoria, quod terram magistri Hugonis lapicide domini regis sic possidere eidem Hugoni ex gratia domini regis permisimus perpetuo, sicut eundem invenimus ipsam terram possedissemus. In cuius rei testimonium literas presentes sigilli nostri munimine confecimus roboratas. Anno Domini MCC septuagesimo tertio.

Hártyára irt eredetije ép állapotban a Széchenyi könyvtár törzsanyagában található.² A szöveg alá külön hártyszalagokra függesztették fel pecsétjüket az oklevél kiadói. Pascha mesteréből kis töredék maradt meg, melyből csak arra következtethetünk, hogy kisebb fajta, tehát gyűrűs pecsét lehetett, a miből ismét az a föltevés látszik elfogadhatónak, hogy Pascha mester aligha viselt magasabb méltóságot.

Mihály comes pecsétje, köriratának megrogaldásától eltekintve, elég jó állapotban van. Viasza sötétbarna, erősen áttetsző árnyalattal. Valamivel nagyobb az 1270-ik évi oklevelén láthatónál. Köriratából kevés olvasható:

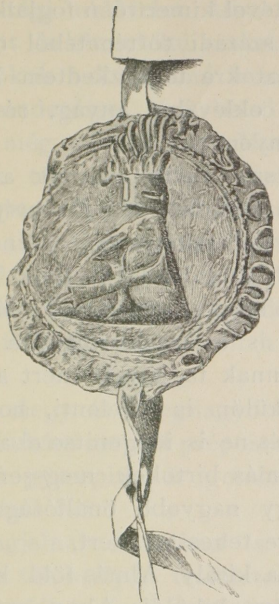
✱ S(igillum) COMITIS.

A köriraton belül kettős karika fogja körül a pecsét közepét, mely az 1270-ikéitől meglehetősen eltérő czimerképet mutat.

¹ Hazai O. VIII. 157. l.

² Nem a Forgách cs. levéltárában, mint Nyáry irja (Herald. Vezérf. 54. l.)

A hivatali czimer jellegét feltüntető pajzs ugyanazon nagyságu és alaku talpas kereszttel, alján az említett ékkel megmarad, de függélyes helyzetét elhagyja, balra dől és a pajzs jobb

sarkára a pecsétvéső ráhelyezte a XII—XIII. században használt csöbörsisakot, mely fölé sisakdisz gyanánt nyitott félszárnyat helyezett. Ez utóbbi stilizálva van, kettős tollsorból álló szárnyat jelképez.¹

A czimer ezen plasztikus díszítéssel és heraldikai elhelyezéssel nyert czimertani szépségében. Nemcsak a pecsét vésőjének czimertani izlését dicséri, de a francia hatás korai megjelenését is bizonyítja hazánkban. Ha nem mondhatjuk is azt, hogy Árpád-kori czimeres emlékeinket a közszükség érzete hozta létre, nem tagadhatja senki, hogy a hadakozás terére utalt Árpád-kori magyarság a külföldi művelődés iránt érzéketlen volt. A pecsétek vésésének fejlett művészete is teret talált az előkelők körében. Mihály comes pecsétje ugyan az egyetlen, mely a XIII. századból sisakdiszt is mutat fel, de hogy csak 1304-ben találunk hasonló czimeres pecsétre, azt inkább emlékeink megfogyott számának,

¹ Nyáry báró id. m. alapos tévedéssel Pascháénak mondja e pecsétet. A mellékelt rajza is hibás. (54. l.) — A Hazai Okmt. VIII. k. 157. l., a hol az oklevelet közölték, a közlő szintén Pascha mesterének mondja és a Zichiek ősenek tartja (azok czimerében is kereszt van!); Nyáry rajzában a tollbokréta is hibásan került a sisak fölé.

mint Árpád-kori heraldikánk fejletlenségének lehet tulajdonitanunk.

Mihály comes és Pascha mester birtokvizsgáló oklevelei közül még egyet ismerünk: elismerik, hogy Fyotha-föld jogos tulajdona Fyothának. Ezen azonban aligha van meg a pecsét.¹

Mihály szepesi és zólyomi ispán két pecsétet tehát megerősíti azt a felfogást, hogy az ország czimeréből vett alakok magán czimerekben nem tekinthetők nemzetségi jelvényeknek. Az előkelő hivatalba jutott egyén saját felfogása alapján vésetett magának pecsétet, ebbe geometriai alakot helyezett, mely vonatkozást is mutathatott az ország czimerére, továbbá hogy ezen saját tetszése szerint minden fontosabb ok nélkül is változtathatott. Árpád-kori hivatali pecségeinknél hagyományról vagy szokásjogról még rendszerint nem szólhatunk.

Térjünk át az alábbiakban az 1270-ik évi oklevél másik ép pecsétjére, a szepesi káptalanéra.

2. A szepesi káptalan a XIII. század folyamán erős átalakulásokon megy át. Alapítására eddig nagyobb értékű adatok nem merültek fel. Az első bizonyos adat történetére II. Endre király 1209-ből való adománya, melyben a Poprád feletti Agebs-földet — kivéven azt a szabad dénár fizetésének kötelezettsége és a szepesi ispán biráskodása alól — Adolf szepesi prépostnak és nővérének adja. Az oklevél 1243-ik évi átiratban maradt ránk, hártján, zöld selyemsodratról függő széttört pecséttel. Az oklevél mindkét kiadása annyira hibás,² hogy kora és érdekes tartalma miatt jónak látom helyes szövegében közölni:

In nomine sancte trinitatis et individue unitatis. Andreas dei gratia Hungarie, Dalmacie, Chroacie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerieque rex in perpetuum. Dum decoris ratio expostulat et humani nichilominus exigentia iuris approbat, ut emeritorum stipendia virosum iuxta competentem retributionis seriem honesta et decens confoveat recompensatio, sic etiam humane actiones equitatis transitem imitantes unicuique fidelium defessionis et laboris premium congruum et benevolum in retribuendo gratitudinis officium inpendisse dinoscuntur, alioquin iusti iudicis sententiam, qua dicitur: merces mercenuarii tui apud te non dormiat, digne iudicabuntur in contemptum, ob hoc sollers et provida regie sublimitatis discretio mentis oculos sursum erigere et unicuique fidelium pro

¹ Wenzel XII. 86. l.

² Wagner, I. 104. l. Fejér III/1. 76. l.

meritorum ordine convincitur respondere, ne districti iudicis, apud quem nullum bonum inremuneratum, examine feriat. Dum videlicet suorum labores emeritorum et exercitia, quorum virtutibus pariter et viribus regum longe lateque percrescit potentia, non competentibus beneficiorum recompensationibus procuraverint attollere. Quia igitur huius rationis sancto et salubri consilio venerabiliter assurgimus, inde est, cum Adolphus prepositus multum in servitio nostro et regine, carissime coniugis nostre, tam ad dominum papam, quam imperatores et diversos principes personam et res periculo exposuerit et fideliter desudaverit, ad instantiam eiusdem regine et venerabilium fratrum suorum scilicet Cholocensis archiepiscopi Bertoldi et Bamberguensis episcopi et marchionis, quibus incessanter et fideliter, et super omnes alios eorum fideles servivit et frequentius personam periculo mortis exposuit, terram quandam in Chypus sitam supra Poprad a Sebs deliberatam, et iam dicto Bamberguensi episcopo collatam, per consensum et petitionum eiusdem episcopi, Adolpho preposito et sorori sue, que iam per dictam reginam a terra nativitatis sue in exilium et peregrinationem vocata est, relictis competentibus possessionibus et cognatis liberisque suis, perpetuo contulimus possidendam cum liberis denariis et omni iure regio, quod ad nos dinoscitur pertinere, tali tamen libertate, quod, populos, quos collegerint vel unicuique adduxerint, nullus presumat iudicare inquietare excepto nobis et palatino, vel cui ad preces eiusdem prepositi et suorum heredum preceperimus, et ut omnis circumiacentium extirpetur controversia, sepius repetita terra hiis circumcingitur terminis et metis: prima meta incipit a niveo monte, sub cuius pede oritur rivulus qui vocatur Iascunov, per quem descendit in Poprad, inde directe versus villam Isac tendit ad metas distinctas, ultra quoddam pratium, ubi oritur quedam aqua, que descendit per idem pratium usque ad rivulum nomine Hunounig, qui rivulus currit in Poprad, ultra Poprad per rivulum, qui vocatur Oscoy reve(rtitur ad) priores niveos montes, unde inceperat, et per Lutuinum curialem comitem eiusdem terre dilectissimi nostri fratris Bamberguensis episcopi, cum dictam terram assignari fecimus. Decernimus ergo, ut decreto nulli omnino hominum fas sit pretaxatam terram disturbare, auferre, vel aliquatenus minuere, sed integre et illibate permaneat illi, et per illum illius heredibus in perpetuum usibus idoneis pro futuro. Quod ut ratum stabile persistat, ne processu temporum possit aliquis in fringere calumpniöse, presentium auctoritate et regie serenitatis sigillo communivimus. Datum per manus magistri Thome aule regie vicecancellarii anno ab incarnatione domini MCC nono. Venerabili Ioanne Strigoniensi archiepiscopo, reverendo Bertoldo Colocensi et bano existente, Calano Quinque-ecclesiensi, Bolezlo Waciensi, Cathapano Agriensi, Symone Waradiensi, Villarno Transilvano, Desiderio Cenadiensi, Petro Geuriensi episcopis existentibus ecclesiis dei feliciter gubernantibus; Poth palatino et Musuniensi comite, Michaele vojwoda, Marcello Bachiensi, Iula Budrugiensi, Bancone Bichoriensi, Ochuz Supruniensi, Benedicto de Novo Castro Moys Ferrei Castri comitibus existentibus regni nostri anno V.

A XIII. század elején tehát a káptalan fennáll, ha tagjainak számát nem tudjuk is meg-

mondani. Első prépostja 1209-ben Adolf. Endre király uralkodása elején gyakran küldi követségekbe és a királynénak is kedvelt embere. Nem lehet azonban e helyen föladat, hogy a káptalan történetével kimerítően foglalkozzam, azért annak XIII. századi történetéből csak a fontosabb mozzanatokra terjeszkedtem ki részben a már kiadott okleveles anyag, részint eredeti forrásanyag nyomán.

1239-ből szól újabb adatunk arról, hogy a Herman nemzetségbeli Mátyás prépost és társai hozzák Mátyás esztergomi érseknek Rómából a palliumot.¹ 1248-ban IV. Béla Liszka-Olasz földet adja a szepesi egyháznak. Mátyás a prépostja ekkor is a káptalannak, a ki nincs jó viszonyban annak tagjaival, mert a király adománylevele külön is kijelenti, hogy a birtok nem az övé és ne is idegenitse el az egyháztól.² A káptalan más birtokok megszerzésére is törekedett, hogy nagyobb önállóságra és anyagi függetlenségre tehesen szert.

1249-ben a király Almás föld birtoklásának megvizsgálására kiküldi Akos székesfehérvári örkanonokot, a királyné kancellárját és Myko zólyomi ispánt. Ezek úgy találták, hogy a birtok Mátyás szepesi prépost kezében van. A róla szóló adománylevél a tatárjáráskor megsemmisült. A király meghalt anyja lelki üdvéért a birtokot új adomány címén a prépost (és káptalan) birtokában hagyja. A prépostnak a szepesi várban helyet adott torony és kastély építésére is.³

1250-ban újabb birtokokkal gyarapodik a káptalan: Heymuth és Lethon földdel.⁴ 1264-ben Mutmer szepesi prépost kérésére egy régebbi oklevele alapján Vizoka földet a szepesi egyháznak adja.⁵

Mutmer prépost tevékeny feje a káptalannak. A királynál több esetben közbenjár, hogy a prépostság régi birtokainak elveszett vagy megsérült okleveleit a kancellária megújítsa. 1275-ben Sygrai János comesnek oly föltétellel engedi meg templom építését, ha annak javai-

¹ Wagner, I. 293. l.

² U. ott, 303. l.

³ Fejér IV/2. 45. l.

⁴ Wagner, I. 297. l.

⁵ U. ott, 295. l. A Hazai Okmt. VII. 126. l. hibásan áll Marcell Mutmer helyett.

ból a szepesi egyházat kánonilag illető tizedet biztosítja. Az egyház papja évenként 5 fertály ezüstöt adjon a prépostnak alárendeltsége jeléül.¹ 1279-ben Erzsébet királyné a prépost kérésére több régi oklevelet átírat, a melynek épsége mellett is elrendelte a szokásos vizsgálatot. A birtokok a káptalané lettek.²

A birtokrendezéssel járó belső forrongás a káptalanban még mindig tart. Mutmer prépost is elsőbbséget tartotta saját jólétéről, mint a káptalan vagyonáról gondoskodni. E miatt nyílt összeütközés állott elő, a káptalan az országban időző pápai követ elé vitte az ügyet. A pereskedés Mutmer vereségével végződött, Lethon és Heymuth felét kénytelen volt a káptalannak átengedni.³

1282-ben megy át a legnagyobb változáson a káptalan. Lukács szepesi prépost a kanonokok számát hattal gyarapítja és gondoskodik azok javadalmazásáról is.⁴

Az így tagjainak számában is megszapordott káptalan tekintélyes testületet alkot és az ország felső vidékén fontos hiteleshelyi működést fejt ki. Erős rázkódtatást szenved fejlődése IV. László támadása alkalmával, a ki a káptalan és egyház vagyonát elpusztítja, az egyház szentélyét feldulja, a káptalan pecsétnyomóját magával viszi. E pusztítás évéül eddig 1285-öt tartottuk Szabó Károly meghatározása alapján. Minthogy pecsétünk a rablás előtti régi pecsétet mutatja, az elrablás körülményeivel szorosabban kell foglalkoznunk. E célból főbb vonásaiban tekintsük át a káptalan hiteleshelyi működését a pecsétnyomó elrablásának, illetőleg a káptalan levéltára feldulásának idejéig.

A káptalan megmaradt oklevelei közül a legrégibb 1243-ból való. Napi keltezése november 19. Jasch helterwagorai lakos új soltészszágát Ruszbachon Kövi Gobelin fia Miklósnak adja. A káptalan a záradékban függőpecsétes privilegiumnak nevezi. Nem eredetiben maradt korunkra, hanem egy 1692-ik évi megerősítés szövegében a krakói orsz. törvényszék levéltárában.⁵

¹ U. ott, 108. l.

² U. ott, 299. l.

³ Wagner, I. 301. l.

⁴ U. ott, 302. l.

⁵ Wenzel, VII. 146. l.

1257-ből való a második oklevél a káptalan kiadványaiból. Mint hiteles helyi hatóság előtt Rikolf és Polon comesek felosztják az őseiktől örökölt birtokokat. A prépost azonban a fontos ténykedésre való tekintettel, hogy kiadványa nagyobb erővel birjon a birtokfelosztásnál jelenlevő szepesi apát és szász ispán pecsétjeit is ráfüggesztette az oklevélre. Ennek hártyaeredetije a Berzeviczi-család berzeviczei ágának levéltárában van. Gablinus szász ispán pecsétje elveszett, a préposté és Albert apáté vörös selyemszinórról függ erősen megrongált állapotban.

Külön meg kell említenem, hogy ez oklevél kiadója Mátyás prépost, a ki személyében egyforma hatóságnak tűnik elénk a káptalannal. Az oklevél a szokásos szövegben mondja el a jogi ügylet lefolyását, mintha a káptalan adná ki az oklevelet, a melynek azonban a nevét sem említi a kiadvány. Talán épen e miatt látta jónak a prépost az oklevél erejének más módon való biztosítását is.

Hogy a káptalannal egyenlő hatóságot képezett a prépostság, bizonyítja a már tárgyalt 1270-ik évi oklevél is, a melyet a szepesi prépost és káptalan, Mihály zólyomi és szepesi ispán és Albert apát együtt a saját pecsétjük alatt állítanak ki. A négy pecsét közül kettő ép, ezek egyike a szepesi káptalané.

A pecsét szent Márton ismert legendáját tünteti fel művészi vésőre valló formában; valamivel kisebb a káptalan későbbi függőpecséténél.¹ Feliratának kezdő betűi letöredeztek s így rekonstruálható:

✱ S(igillum) CTPITVLI S(an)C(t)I MARTINI
DE CIPIS.

A pecsét mezején a szent az őt, mint lovagot megillető ménen ül, féllába a kengyelvasban, felsőtestével oldalt fordul, jobb karjára van füzve a kantárszár, jobb kezében hosszú egyenes karddal hasítja szét palástját. Feje dicskoszorúval van övezve. Az egész alak elhelyezése plasztikus és természetes felfogást mutat. A ló hátánál a pecsét belső körének kissé magasabb helyén áll a koldus ruhába — melyet a tunika ábrázol — öltözött Megváltó, a ki két kezét kinyújtja a palást felé.

¹ Hártya eredetije, a függő pecsét nélkül, a Berzeviczi cs. berzeviczi ágának levéltárában.

Fejét a csak Krisztust megillető keresztes kör ékesíti. Ime mennyivel művészebb kompozíciót és művészebb kivitelet mutat, mint az 1290-ből származó pecsét. A mellett, hogy részletei nagy tökéletességgel vannak kidolgozva, a legenda jelenetét is élénkebben tárja a szemlélő elé.

Az 1290-es évből való pecsét vésője nem fogadta el mintának a megelőzőt, különben nem választott volna annyira művészietlen kompozíciót. Ez utóbbi pecséten szent Márton teljesen oldalt ül a lovon, jobb kezében kardját nem vágásra emeli, hanem a palást két része között pihen karja a nyergen. A legnagyobb hiba azonban a koldus elhelyezésével esett meg. Míg az 1270-ik évi oklevélen lógó pecséten a ló farka szépen összefonva lelóg, tehát hátánál elfért a pecsét szélén álló, némileg megkisebbitett koldus alakja, az újabb pecsét vésője a ló farkát hátra álló helyzetben ábrázolta s a helyéről kiszorult koldus a ló hasa alá került térdelő helyzetbe. Ruhája ki nem vehető, valamint az első pecsétnél látható keresztes koszoru is hiányzik fejétől. Az újabb pecséten végül csillag van a szent fejtől jobbra. Ennek körirata:

✱ S(igillum) CAPITVLI ECCLESIE BEATI
MARTINI DE SCÉPUS.

Az 1270-ik évi oklevélen látható pecsét volt a káptalan első pecsétje, a melynek nyomóját

IV. László király egyik beütése alkalmával elrabolta. Adataink segítségével ennek pontos meghatározása nem lesz nehéz feladat.

A káptalan hiteleshelyi működését tovább vizsgálva, úgy látjuk, hogy 1270 után is hosszabb ideig ad ki okleveleket régi pecsétjével.

1274 február 18-án a káptalan előtt Rikolf és Polon bizonyos birtokaikat elcserélik Detrik szász comes és fiaiéval.¹

1278-ból ismét figyelemre méltó adatot találunk. Izsép fia Ragyolcz nevű birtokát eladja Jakab szepesi olvasó kanonoknak. Az eladást bizonyító oklevelet két lényegileg teljesen egyező példányban állittatják ki a káptalan és külön Mutmer prépost előtt. Hasonlóképp világos példa arra, hogy a káptalan és prépostja egyidőben egymás mellett mint hiteles hely működik.

1281-ben a káptalan régi pecsétjével adja ki Und János comes kérésére Tarkó eladományozásáról szóló oklevelét.² 1282-ben a káptalan és Lukács prépost együtt ad ki oklevelet a kanonokok számának szaporításáról.³ Szabó Károly említett munkája szerint a régi pecsétnyomó elrablása 1285-ben történt, mert azon időben említi a káptalan első ízben, hogy új pecsétjével erősíti meg régi kiadványát. De a szöveg helyes értelmezése más eredményt tüntet fel.

Kún László király több ízben járt a Szepességben. Először 1278 előtt, mert a Jakab olaszi plébánost és fivérét Ragyolcz birtokban megerősítő oklevelében említi, hogy mikor első ízben járt a Szepességben, a szepesi várhoz tartozó földeket megvizsgáltatta s akkor Ragyolcz az említett két testvér tulajdonának bizonyult, mint-hogy IV. Béla adományából bírták.⁴

Hogy 1280-ban, a mikor az egeri püspökség birtokait dúlta, járt-e fenn a Szepességben is, nem lehet megállapítani. Annyi kétségtelen, hogy a király serege egy hónapig időzött Borsod északkeleti szélén.⁵

Hosszabb ideig 1285-ben volt újra a király a Szepességben. Eddig eléggé nem tisztázott

¹ Wenzel, IX. 214. l.

² U. ott, IX. 318. l. 1283-ik évi átirat.

³ Wagner, I. 302. l.

⁴ Az oklevél szövege nem azt mondja tehát, hogy 1278-ban történt a vizsgálat, a hogy Szabó K. magyarázta; 76 lap.

⁵ Századok, 1868, 73, 165. l.

okból ez évben a szepesiek fellázdak, a királyi várat ostrom alá fogták. A király seregével gyors menetben vonult a lázadás színhelyére, a melyet sikerült elnyomnia. Ekkor történt — írja Szabó Károly — hogy a király seregében szolgáló kunok és tatárok a vár közelében fekvő káptalant megrohanták és az okleveleket lovaik patkóival tapostatták össze.¹

A káptalani levéltár elpusztítása azonban nem 1285-ben történt. A királynak nem volt oka, hogy ekkor katonáival elpusztítsa a levéltárt, mert egyrészt a tatárok kiverése után ment fel a felföldre s aligha türi el, hogy tudtán kívül támadják meg a seregében levő kunok és tatárok a káptalant, annál kevésbbé, mert nincs bizonyítékunk arra, hogy a káptalan a lázadók-kal tartott volna. A káptalan pedig határozottan a királyt is okozza a szenvedett pusztulásért. De egyéb bizonyítékaink is vannak az ellen, hogy a levéltár elpusztítását 1285-re tegyük:

1285-ben a káptalan Rikolf comes kérésére még régi pecsétjével ad ki oklevelet.²

1287 november 2-án kelt oklevelén hasonlóképen a régi pecsét látható vörös-sárga selyemfodratról lógó állapotban.³ Az oklevél pecsételési formája se emlékezik meg az új pecsétről.

Tehát 1287-ig a levéltár pusztulása nem történt meg, hanem csak a következő, 1288-ik évben. A király magánélete csak 1287-ben lesz fesletté, feleségét ekkor távolítja el magától és él tobzódó módon. Hiába való volt az év végén tartott budai zsinat határozata a királyné visszafogadására és birtokainak kiadására. A férj és feleség közti viszony nem állott helyre és a király tovább folytatta mulatozásait. Ilyen körülmények közt — a mikor hiába való volt a pápai követ tiltakozása, a budai zsinat határozata — már érthetőbb a káptalan vagyónának elrablása.

IV. László 1288 február 5-én Késmárkon van, egy hónap múlva Szepesen s onnan megy

¹ Kún L. élete, 121. 125. l.

² Fejér V/3. 305. l.

³ Az említett 1270-ik évi oklevelén kívül az ismertetett pecsét az Országos levéltár két oklevelén látható: 1282 márcz. 15. Dl. 14013. (hibásan keltezve 1272 ápr. 10-éről) év 1287 nov. 2-áról valón, Dl. 14012 (szintén hibás kelte-zése 1270 nov. 1-ről), továbbá a Rhédei-család levéltárá-ban levő 1279-ik évi káptalani kiadványon.

Esztergomba, a hol a pünkösdi ünnepeket tölti.¹ Tehát az év február és márczius havát tölti el Szepességben. A király könnyelmű életmódja és barátsága által felszabadított kunok bekalandozzák a felvidéket, temérdek rablást követnek el. Kifosztják ekkor a szepesi egyház kincstárát, elviszik régi pecsétnyomóját, okleveleinek nagy részét megsemmisítik. A szenvedélyeinek hódoló királyról ha nem tehetjük is fel, hogy maga is részt vett a pusztításban, annyi bizonyos, egykedvűen nézte katonái rombolásait.

A káptalan azonban, mihelyt a király serege eltávozott, gondoskodott új pecsét véséséről. Egy oklevelében elmondja, hogy a király kunjai és tatárai élén elvitte régi pecsétnyomóját és az még mindig nem került elő. Minthogy pecsét nélkül el nem lehet, másrészt félt, hogy a káptalan levéltárában letéteményezett oklevelek mintájára (a melyeket a király emberei megsemmisítettek) hamisítványok is készülhetnek, elrendelte, hogy minden régi pecsétes oklevelét az újjal meg kell erősíteni, másként elvesztik értéküket.

A káptalan új pecsétnyomója még az év folyamán elkészült. 1289-ben már ezzel erősíti meg azon oklevelét, a mely szerint előtte Detrik fiai birtokuk egy részét a szentlászlói szászoknak eladták.² A pecsételési záradékban nem említi, hogy az új pecsétet függeszti az oklevélre, a mi természetes volt, mert csak a régi pecsétes oklevelek átírásánál volt felemlítendő az új pecsételés megmagyarázása.

Megemlítendőnek tartom, hogy IV. László rövid idő múlva — kétségtelenül az esztergomi érsekkel történt érintkezése következtében — megbánta tettét. Még 1288 folyamán parancsot adott ki, hogy a szepesi egyház népe pontosan fizesse meg a prépost és káptalannak járó tizedet.³ 1289-ben pedig megbizsa, hogy Visno és Szakála birtokokra vonatkozó cserét hajtsa végre. A káptalan jelentésében szokás szerint nincs pecsételési formula, a pecsét pedig elveszett róla.⁴

A hiteleshelyi rendes működés visszaállítása után gondoskodtak régi adományleveleik meg-

¹ Szabó K. eml. munk. 146. l., Wenzel IX. 470., f. V/3. 403. l.

² F. V/3. 477.

³ U. ott.

⁴ Wenzel, XII. 482. l.

ujításáról is. 1290-ben II. Endrével átíratják IV. Béla 1248-ik évi adománylevelét Liszka-Olasziról. A király előtt bőven elmondja Jakab prépost egyházuk pusztulásának történetét. A király megvizsgálja a nagyon megsérült oklevelet, összehívja tanácsosait és csak ezek beleegyezése után adja ki átíratban IV. Béla említett oklevelét.¹

A levéltárában elhelyezett régi oklevelek megerősítésére a káptalan bizonyos formulát állapított meg. A megerősítő oklevél elején a káptalan röviden elmondja a levéltár kirablásának történetét. Minthogy ez alkalommal a káptalan pecsétnyomója is elveszett, elhatározta, hogy régibb időben kelt minden oklevele csak az esetben tartja meg érvényességét, ha új pecsétjével megerősített oklevélben átíratik. E határozat értelmében megjelent előtte N. és kérte bizonyos oklevél átíratását. A káptalan ezt teljesíti.

A formula szövegében, mint említettem, a káptalan világosan fölemlíti, hogy a király maga állott a rabló kunok és tatárok élén. Ebből következik, hogy az nem készülhetett 1290 előtt. Nincs is átíró oklevelünk ez év előtti időből. Az újabb pecséttel átíró oklevelek közül ismeretesek a következők:

1. 1292-ben átírja 1179-ik évi kiadványát Felka faluról. Eredetije a község birtokában van.²
2. 1293-ban új pecsétje alatt kiadja 1283-ból

¹ Fejér VI/1. 54. l. Eredetije az Országos levéltárban.

² Wenzel, X. 90. l.

való oklevelét Tarkó birtokról.¹ Az átíratra a káptalan új középpecsétjét függesztette, a miből következik, hogy a levéltár feldulása óta a káptalan is külön pecsétet használt a periratoknál és a függő pecsétes oklevelek megerősítésénél, továbbá, mivel a király csak egy pecsétnyomót vitt el, a minnek elvesztésével a káptalan pecsét nélkül maradt, tehát előbb egyforma pecséttel élt úgy a peres, mint birtokügyi kiadványaiban.

3. 1298 június 12-én, miután meggyőződött róla, hogy valóban saját oklevelét mutatta fel 1273-ból Ruthén unokája Mykula, azt újpecsétes oklevelében átírja.²

Ismertetésem bevégezése előtt megjegyzem még, hogy az az 1285-ik évi formulatöredék, mely Szabó Károlyt a káptalan elpusztítása idejére nézve tévedésbe ejtette, teljesen azonos szövegű az előbb felsorolt átírásokéval. Fejérváry Károly³ nem írta le az egész oklevelet, csupán a levéltár pusztulásának formaszzerű rövid történetét, melyet egy 1285-ből való oklevél megerősítő szövegében találhatott. De évszámának nyoma sincs benne, csupán az átírást jelző néhány szó mutatja, hogy még folytatása volt az oklevél szövegének. Így tehát a levéltár feldulása idejét bátran tehetjük a mondott 1288-ik február-márczius hónapjára.

Dr. BARTFAI SZABÓ LÁSZLÓ.

¹ U. ott, 127. l.

² Eredetije a Széchenyi-könyvtár törzsgyűjteményében.

³ Analecta, III. k. 116. l. (Fol. Lat. 2211.). Ebből közölte Wagner után Fejér, V/3. 306. l.

A NELIPICSEK HAGYATÉKA.

(Adalék a hamisítványok történetéhez.)

(Első közlemény.)

Ott, a hol hajdan a római országut Salonából kiindulva, Setonián és Sutinán keresztül szelid hajlásban vonult be a Lucsane nevű völgy szakadéka közé — egyik még most is felismerhető ága a nevezetes «colonia æquum (csituluk) felé, a második ága pedig Hrvatacin és Zrnacon át Potravljéhez haladt — Sinj városától mintegy öt kilométernyi távolságban észak felé, a Ne-

besa hegy alatt hajdan vár állott.¹ Eredeti neve feledésbe ment, csak romjai árulják el elég primitív voltát; az előkelő nevü,² most

¹ V. ö. az 1369-iki határjárás (Kukuljević, Iura regni I, 137—138. l.), mely fontos adalékot képez e terület középkori topographiájára.

² A családok, melyek itt komsiluk-okon, tanyákon laknak, bánok-nak, knezek-nek, princepek-nek, püspökök-

szegény lakosság szájából a «gradina» (=rom) szó századokon át tökéletesen kiszorított egy nevezetes nevet. Mert minden valószínűség szerint itt állt Stolec (Stolac), az ősi csetinai zsupa grad-ja, fővára, melyet a XI. és XII. század gyér emlékei a Cetina területén mint elsőt és előkelőt említenek.¹ A XIII. században ezen vár Saraczen fia Domaldonak székhelye volt, a magyar király hű szolgájának, a Nelipicsek, a sokszor hűtlen dinasztia-család őseinek, a kinek II. Endre (1210-ben) egész Cetina-megyét adományozta, mikor elfogván néhány magyar főurnak Konstantinápolyba Géza fiaihoz küldött követeit, veszedelmes összeesküvés szálait fedezte fel.²

Ezzel a Kacsicsi (Svacicsi)³ e legnevezetesebb ága a közvetlen tengerpartról véglegesen elszakadt, de a tengerparton uralgó szellemet, mely mindig megalkuszik, mindig kibuvót talál az esetre, ha nem sikerül a vállalat, magával vitte; durva rab'óhajlamait azonban, melyek hirhedt kalózzokká tették a tenger melléken megmaradt rokonságát, itt a déli dinasztia-családokkal (Subicsék, Frangepánék) való barátságos hol meg ellenséges érintkezés valamivel finomabb mázzal vonta be. Mert ezen családok közös és következetes politikai vonása, hogy nem a magyar királyi hatalom ellen törnek, hanem azt szeretnék valamennyien, hogy a maguk családi kormányzatát állandósítsák, minek elérésére össze is tartanak, míg az irigység meg nem jelenik köztük s aztán ketten buktatják meg a harmadikat. Ezen Thallóczy megállapította történetbiológiai törvény⁴ a Nelipicsekre is teljes mértékben alkalmazható.⁵

nek nevezik magukat. A rom körül lévő földet «báni düllők»-nek (banove njivice, banove podvornice) hívják.

¹ «villarum et terrarum Stolec in Cetine» Rački, Documenta (Mon. slav. mer. VII), 114. l. Később a 14-ik században Sinj lett a zsupa székhelye. Építették a Nelipicsek.

² Domaldo csetinai knezről legrészletesebben és tekintettel a hely- és néprajzi viszonyokra, értekezik egy névtelen író a (zárai) «Narodni list» (Nemzeti hírlap) 1886. évf. tárczájában (26. sz. április 3-ától folytatólag). A tanulmány külön is megjelent a szerző teljes nevével: Milinović Šimun, Cetinski Knez Domaldo, Zara 1886.

³ L. a II. függelék.

⁴ Blagay cs. okmánytára C/l.

⁵ Csak az orosz középkori fejedelemségekre volt e törvénynek hasonló erejű hatása. Mellékesen mondva, ezen

Az első közelebről ismert tagjában, Saraczen sebenicói és klisai zsupánban rügyező család hatalma már a második nemzedékben tetőzik először, mert Domaldo a főbb dalmát városoknak comese. 1223-ban hűtlensége folytán megbukik; gyorsan hanyatlik a nemzetség befolyása, kiszorítják a Subicsok.¹ Makacs ellentállás után a knezek a biztos menedékhelyet nyújtó csetinai sziklás váraikba húzódnak vissza, a közép Krka vad romantikus tájaira, a hol folytonos villongások közepette mogorván várják a pillanatot, hogy győzedelmes vetélytársaikon boszut álljanak. És a pillanat egy század múlva meg is érkezik. A hatalmas Mladen, Dalmácia princepe legyőzetésében Nelipics erélyesen közreműködött.² Azóta ő Dalmácia elseje, a család hatalma benne tetőzik másodsor. Mivel báni czímet nem kap a királytól, a szláv törzsek legfőbb czímét magához ragadja, ő vojevoda, vajda «par excellence», a kinek szándékai nagy súlyjal bírnak a köztársaság politikai mérlegén. Mivel bitorlott hatalmát félti a királytól, szövetkezik a Bribiriekkel és elfoglalja Knin fellegrát, Dalmácia kulcsát, hogy elejét vegye egy bliskai csatának. A kölcsönös buktatás kipróbált mintájának vele szemben való alkalmazása neki használ. Mikor a szövetkezett Subicsok, Frangepánok, Kotromanicsok nyíltan pártot ütnek ellene, Nelipics letöri őket, foglyul ejti Bribiri Györgyöt. Mikor a király seregét küldi Dalmáciába, ő szembe száll a bánnal, még pedig sikerrel. Csak kettős haláleset kényszerítette a büszke családot a király előtt való meghajlásra: Károly Róberté, a kit I. Lajos hatalmas egyénisége követett és Nelipicsé, a ki után bár hősiesség, de csak nő-utód maradt kiskorú fiával. Köztudomásu, de a történetíró képzeletét mindig újra meg újra felizgató, a horvát urak hódolása a Bihácsnál táborozó ki-

szabály kulcsot nyújt a «presbiter Diokleas» elbeszéléseinek helyes értelmezésére.

¹ Ezen család legjobb története 1347-ig Klaić-tól van: Bribirski knezovi od plemena Subić do god. 1347, Zágráb 1897. Gruber, Nelipić Knez csetinski, Zágráb, 1886, 7–22. ll.

² Salamon, Az első Zrinyiek 175.; Kukuljević, Zrin grad 23. l.; Pór, Mladen bán bukása, Századok 28 (1894.), 807. l.; Thallóczy, Varignana küldetése, M. Könyvszemle (1895); Šišić, Miha Madius de Barbezanis, Rad 153 (1903.).

rály előtt.¹ A király kegyébe fogadja özvegy Vladislavát és ennek János fiát, általadatja vele Knin királyi várát, de megerősíti az összes czetinai várak birtokában. Kevésbé ismeretes tény azonban, hogy a király Ivánnak Pestmegyében fekvő Besenyő nevű királyi birtokot adományozván «ut in curia nostra stare valeat»,² a királyi fény közvetlen szemléltetése által lebilincselte a család centrifugális érzelmeit; a delejes erő ebben az esetben ugyanaz volt, melylyel hajdan a byzanci császárság mélyen hatott a délvidék egyszerű, naiv «barbar»-jaira. A szláv törzsérzés megszűnik, a megfélézhetetlennek látszó egyéni érzet átidomul a magyar királyi udvar fensége előtt; a mióta Nelipics itt otthon van, lent a Dinara völgyeiben, a régi hatalmas nemzetségek hadakozó világa, mintha varázspálcza érintette volna, egyszerre megdermed.

És tart a nyugalom, de a családnak csak provinciális jelentőségű szerepe is, Nagy Lajos haláláig, sőt még egy ideig tovább. A szlapon és dunántuli vidékek mozgalmi, forradalmi, a «távol éjszakai» lejátszódó dramatikus események hidegen hagyják az állami érzésig soha el nem jutott családot; tétlen a szereplése Tvrtko, a közeli bosnyák király föltörekvésében is, de mikor aztán sógora Hervoja Vukcsics felülkerekedik, Nelepics János fia Ivanis mint viharos felhő kel föl alsó Szlavónia délnyugati határán. De most is a maga jószágai szempontjából, nem a rokonságából csinál politikát. Majd a Hervoja mellett áll, majd a király hive, míg elvégre az örökeért való gond arra bírja a csupa leányokkal bíró apát, hogy Frangepán Miklóssal legbensőbb barátságot kössön, melyet csak délszláv szokások ismernek, «pobratimstvo»-ra lép vele, de a magyar szent korona auspiciuma alatt.³ A ke-

¹ Pór, Szlavonia meghódolása 1345-ben, Századok 27 (1893), 865. l.; Nagy Lajos 73—75. ll.; Nemzeti tört. III., 164—167. ll.; Domanovszky és Vértesy, Nagy Lajos első hadjárata, Századok 34 (1900.), 786—789. ll. Ez utóbbi themát előbb már és alaposan feldolgozta Gruber, Vojevanje Ljudevita I. u Dalmaciji do 1348. (A pozsegai gymnasium értesítője 1887/1888.). Ennek a folytatása: Borba Ljudevita I s Mlecima 1348—1358 (I. Lajos küzdelmei Dalmáciáért 1348—1358.), Rad 152 (1903.), 32—161. ll.; Mitis, La Dalmatia ai tempi di Lodovico el Grande. Zara 1887. (Különl. «Annuario dalmato»-ból.)

² V. ö. alább.

³ L. alább.

mény törzsfőnök a törvényes királyban kezd bizni családi gondjaiban, egy pillanatra átvillan rajta a sejtelem, hogy a magyar korona tagja, de a tisztelet a családi hagyományok miatt nem vállalhatott lojalitássá, mert csak az utolsó Nelipicsben ébredt fel.

A család története nincsen megírva. A horvát történetírók természetesen vagy a horvát történet keretében vagy más dolgokra súlyt fektető értekezésekben bőven foglalkoznak egyes tagjai szereplésével, de a családnak az országos történelemben való állása nincsen kellőképpen méltatva. Benne vagy a Svacsics Péter dicsőségének folytatását látják, vagy a dalmát városokkal való surlódásait, Dalmácia hegemoniájáért való küzdelmeit mondják el. Az elsőnél kisebb-nagyobb sikerrel működik a képzelet, a másodiknál a velencei és hazai kútfők bősége miatt más valamit nem vesznek észre, a harmadik, országos szempontra nézve pedig nem csak az akarat, hanem megbízható anyag is hiányzik, mert az egykori Nelipics-féle levéltár egy része elveszett, másik része különböző családi levéltárakban lappang, osztva a Frangepán-család levéltárának a sorsát.¹ Most talán legérdekesebb része az udinei (Friaul) Frangepán-féle levéltárral együtt az országos levéltárba került. Innen választottam ki két oklevelet, mely diplomatikailag rendkívül érdekes, történelmileg felette fontos. Érdekes, mert mind a kettő ügyes hamisítvány, fontos mert a hamisítás tényének megállapítása felmenti egyrészt legalább ebben az esetben Zsigmond királyt a szószegés vádjától, másrészt a történelemben igen ritka, a regényekben nélkülözhetetlen varázserővel eltünteteti a századok időközét, elénk idézi a Nelipics Ivanis hatalmas alakját azokban a husz utolsó évében sűrűn ismétlődő pillanatokban, mikor az a tudat gyötri, hogy ő a családjának utolsó férifisarja és a bizonytalanság, hogy halála után kié lesz rengeteg nagy bastina-ja, hagyatéka. Ezen lélektani momentum a kulcsa egyuttal Nelipics sokszor habozó, határozatlan viselkedésének.

¹ Így pl. a Frangepán-család levéltárának egy része főtörzsével az országos levéltárban van, második része hg. Eszterházy-féle kismartoni levéltárban. Blagay cs. okl. V. l.

I. A két oklevél szövege.

I.

1345 november 21.

Lodovicus dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Seruie, Gallicie, Lodomerie, Comanie Bulgariae rex, princeps Sallernitanus et honoris Montis sancti Angeli dominus omnibus Christi fidelibus presentibus pariter et futuris presencium noticiam habituris salutem in salutis largitore. Regum et principum cordibus pietas ac clemencia adeo vehementer debet insidere, vt sinum sue misericordie¹ gratiam subditis deuota humilitate de offensis inplorantibus patulo debe(a)t aperire. Proinde igitur ad vniuersorum noticiam tam presencium quam futurorum harum serie volumus | peruenire, quod, cum dudum regnum nostrum Dalmacie iure et ordine geniture nobis debitum per quosdam magnates et nobiles ipsius regni tyrannica eorum potestate seuiente a sacro nostro dyademate alienatum | in errorem deuenisset plurimorum, demum comes Iohannes quondam comitis Nelepechii filius relicto errore aliorum de eorumque medio sublatus in viam veritatis et fidelitatis tanquam ad lucem de tenebris | rediens et nos tanquam suum dominum naturalem, de pietate confusus regia, humiliter recognoscens in manus nostras se liberaliter subdidit, de omnibus offensis delictis et excessibus quibus ipse vel predecessores sui inter alios contra ipsam sacram coronam regiam fuissent obuoluti, per omnia sibi indulgeri misericordiam postulando inplorauit. Nos itaque de subditorum nostrorum deuiancium conuersione plurimum letantes de innata pietatis clemencia seueritati mansuetudinem preferentes eundem comitem Iohannem ad sinum nostre regalis graciae deliberacione et consilio excellentissime principisse domine Elisabeth regine Hungarie genitricis nostre k(arissi)mi nec non prelatorum et baronum nostrorum ac domini Stephani ducis fratris nostri karissimi voluntate, prehabitis diligentibus clementer duximus suscipiendum, ignoscentes et totaliter indulgentes omnia commissa, iniurias et offensas, quascumque ipse et predecessores sui per se vel per alios quoquo tempore hactenus quomodolibet irrogassent et perpetrassent, reddentes eosdem super omnibus delictis offensis et excessibus quibuscumque expeditos liberos et per omnia et in eum absolutos. Et quia insuper idem comes Iohannes tanquam filius iam effectus fidelitatis et obediencie castra nostra regalia videlicet Tininium et Pachitel, item castrum Szerb, item castrum Sztoogh, item castrum Vnach vocata cum eorum supatibus et pertinenciis, qui et que olim per dictos tyrannos erant occupata, ymmo diuturno iam tempore a sacro dyademate diuagata et alienata ad manus nostras regias statuit et restituit, ob hoc, vt alii posterique notabile exinde sumpunt deuocionis reddeundi ad gratiam exemplum et a sui erroris semitis felici gaudeant declinatione, castrum nostrum regale Zyn vocatum cum districtu eius Cetina appellato et quibusuis pertinenciis, item castrum Brecheuo cum campo qui vocatur Pogle simulcum vniuersis ipsorum tenentis, villis, possessionibus et eorum incolis seu populis, Croatis et

¹ mie.

Olachis, ecclesiarum patronatibus, iuribus, iurisdictionibus, tributis, floribus, vadis, terris cultis et incultis, pratis, pascuis, vineis, siluis, alibus, nemoribus, aquis, fluueis (!), piscinis, molendinis ceterisque quibuslibet vtilitatibus, vsibus et pertinenciis sub eorundem veris metis et antiquis limitationibus per nostros predecessores reges videlicet Hungarie et nostram maiestatem seu per quoscumque alios hactenus possessis et seruatis noue nostre donacionis titulo prefato Iohanni comiti filio Nelepech et per eum suis heredibus heredumque suorum successoribus vniuersis damus donamus et de vera scientia potestatisque plenitudine nostre maiestatis, habita deliberacione digestoque et maturo consilio vna cum serenissima principissa domina Elizabeth regina genitrice nostra karissima prelatique et baronibus nostris prematuro(!) in hereditatem ascribimus perpetuam presencium li(tera)rum nostrarum per vigorem. Preterea castrum suum hereditarium Kamychech vocatum, quod super sua possessione hereditaria de novo constructum habetur, cum suis possessionibus vniuersis hereditariis tanquam ius suum hereditarium sibi et suis heredibus perpetuo tenere et habere confirmamus. *Ipsius quoque comitis Iohannis visis et attentis recognoscenciis de largistua clemencia regali eidem comiti Iohanni et suis cunctis heredibus atque posteritatibus hanc liberalitatis gratiam duximus faciendam specialem, ymmo facimus: quod de prefatis castris Zyn, Brechewo et Kamichech ipsorumque prescriptis possessionibus, villis, tenentis et quibuslibet pertinenciis per nos sibi vt prehabetur donatis hereditariis quoque atque per ipsum vel dictos eius heredes in futurum acquirendis, in parte quacumque maluerint aut in toto seu pleno et integro videlicet omnino prorsus cuiuscumque seu quibuscumque tamen sacre corone regni Hungarie fidelibus disposuerint aut voluerint donare, ascribere, vendere, obligare nec non in dotem filiabus vel sororibus suis legitime procreandis assignare et dare, perpetuoque confere, liberam et omnimodam — non obstantibus iuribus aut consuetudinibus regnorum nostrorum quibuscumque in hac parte obseruandis, de quibus quidem consuetudinibus et ritibus tam regalibus quam etiam eorundem regnorum nostrorum in hac parte saltem obseruare debendis eosdem reddimus protinus exoneratos quitosque et expeditos pariterque absolutos, — habeant cunctis temporibus successinis potestatis auctoritatem firmissimam.* Volumus insuper ut cum suis vniuersis possessionibus tam hereditariis quam de nouo per nos vt prehabetur sibi datis et collatis nec non in processu temporum acquirendis dictus comes Iohannes et heredes eius universi ab omnibus et quibusuis regni nostri iudicibus et ipsorum iudicatu perpetuis temporibus successiuis exempti habeantur et nullius iudicio pre(ter)quam regie celtitudinis super hiisdem vilo vnquam tempore astare teneantur. Preterea de munificencia regie maiestatis eidem comiti Iohanni et per eum suis heredibus heredumque suorum cunctis successoribus perpetuo dedimus et donauimus quandam possessionem nostram regalem Besenew nuncupatam in comitatu Pestiensi existentem cum suo tributo atque vtilitatibus et pertinenciis vniuersis, vt exinde in curia nostra stare valeat(!) atque possi(n)t, possidendam tenendam et habendam. Promittimus (!) etenim et in solidum nostrum et nostrorum successorum regum videlicet Hungarie nominibus pollicemur (!) preno-

minatum comitem Iohannem filium Nelepech eiusque heredes et successores vniuersos super premissis nostris nouis donariis et omnibus supradictis contra quoslibet ipsos super eisdem impetere volentibus per omnia ab omni lite immuniter expedire; et in omnibus prenomatis castris, possessionibus, promissis et graciis promittentes ad ultimum fide nostra mediante nec non pefate domine regine genitricis ac domini Stephani ducis fratris nostrorum karissimorum manualiter ad sancta dei ewangelia et reliquias sanctorum cum prelatiis et baronibus nostris nobiscum existentibus et in presencia eorumdem prestita, quia idem comes Iohannes a modo sincere et fideliter nobis et sacre corone seruiturus adhesit, indempniter et inuolabiliter eius fidelitate requirende conseruare et manutenere perpetuo. In quorum omnium premissorum memoriam perpetuamque firmitatem presentes eidem literas nostras concessimus dupplicis sigilli nostri pendentis munimine roboratas. Datum per manus honorabilis et discreti viri magistri Tameri Albensis ecclesie prepositi aule nostre vicecancellarii delecti et fidelis nostri vndecimo kalendas decembris anno domini M^oCCC^{mo}XL^{mo} quinto regni autem nostri anno quarto, venerabilibus in Christo patribus dominis Chanadino Strigonien(s) locique eiusdem comite perpetuo, Colocensi sede vacante, Dominico Spalaten(s), Nicolao Iadren(s) archiepiscopis, Ladislao Quinqueecc(lesiensis), Nicolao Agriens(is), Andrea Transsilua(n)o, Iacobo Zagrabien(s), Colomano Iawriensis, Petro Syrmiensis, fratre Vito Nitriensis, Laur(encio) Boznensis et Mich(ae)le Wachiensis ecclesiarum episcopis ecclesias dei feliciter gubernantibus; magnificis viris Nicolao palatino et iudice Comanorum, Stephano wayuoda Transsiluano comite de Zolnuk, Laur(encio) magistro thawarnicorum nostrorum comite Nitriensi, comite Paulo iudice curie nostre, Nicolao tocius Sclauonie et Dominico de Machow banis, Paulo magistro thawarnicorum regionalium, Oliuero iudice curie eiusdem regionalis, Nicolao de Zech dapiferorum, altero Nicolao filio Laurencii pincernarum et Dyonisio agasonum nostrorum magistris ac magistro Nicolao Trewtel comite Poseniensi aliisque quam pluribus comitatus regni nostri tenentibus et honores.

Az új pecséttel való, formátlag szabályos megerősítés (1365. december 17.): — — — — pro predicto comite Iohanne filio comitis Nelepech suisque heredibus et successoribus vniuersis dicti sigilli nostri noui dupplicis et autentici appensione innovamus et perpetuo confirmamus. Datum per manus eiusdem domini Nicolai archiepiscopi cancellarii nostri¹ sedecimo kalendas ianuarii anno domini M^oCCC^oLXV^o, regni autem nostri anno XX° quarto. (Orsz. levéltár, D1, 38.487.)

II.

1412 november 29.

Sigismundus dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Seurie, Gallicie Lodomerie, Cumanie Bulgarięque rex ac marchio Brandenburgensis, sacri Romani imperii | archicamerarius nec non Bohemie et Luxemburgen(s) heres omnibus Christi fidelibus tam

presentibus quam futuris presencium noticiam habitu ris salutem in omni(!) saluatore. Regie interest libertati | suorum fidelium procerum preces legitimas fauorabiliter exaudire et eorum fidelitatibus recensitis iustis ipsorum petitionibus facilem prebere consensum in hiis presertim, que videntur suorum subiectorum comodis vtiliter | conuenire. Proinde ad vniuersorum tam presencium quam futurorum noticiam volorum peruenire, quod nos perspicua regalis pericie contemplacione viri magnifici Iohannis filii Iwan filii Nelepech comitis de Cetina | fidelis nostri dilecti preclaris fidelitatibus et innumeris(!) sinceris famulatibus ac fidelibus multiphariis vberimis seruiciis per ipsum iugiter et laudabiliter, sicuti reuera et incunctanter didicimus, a iuuentutis sue gradibus sacro regio dyademati ac condam domino Lodouico diue memorie similiter Hungarie etc. regi socero et predecessori nostro c(arissi)mo in cunctis suis vallidis agendis atque arduis expedicionibus et postremo nobis Polorum (!) rege impetrante solium et regnum dicti regni Hungarie feliciter enactis et adeptis eximie fidelitatis nitida constancia, agillitate strenua laboriosis et laudedignis suis obsequiis pro nostri honoris incremento ingenti in nostris et regni nostri prosperis et asperis processibus absque temporis intervallo iuxta nostrum beneplacitum regnicularumque(!) vberinum comodum tranquillum statum et vtilitatem proficuum in suis tenutis dominio et possessionibus, bonis atque rebus spolia depredaciones et combusciones cum non modica proximorum et familiarum suorum sanguinis effusione et interempcionibus per Boznenses infideles atque Venetos nec non Turcos tocicus chrystiani atis inimicos et persecutores dirissimos nobis prelatisque et baronibus nostris bene recolentibus crebris vicibus temporibus inpacatis facta et commissis supportando ac grandia pericula et dampna, castrorum obsidiones, populorum abducciones et cedem aliorumque innumerabilium et indicibilium enormitatum genera sufferendo exhibitis et impensis, premetitis et attentis, respectu quorum potissimeque tam ipsius comitis Iohannis quam eciam nonnullorum ipsorum prelatorum et baronum nostrorum humilime deuoteque precis ad instanciam volentes eidem de innata nobis regie liberalitatis clemencia, que cunctis sibi mere sinceritatis zelo obsequentibus synum gracie moleuit(!) pandere¹ regiam pie exhibere beniuolenciam, memorato comiti Iohanni filio Iwan huiusmodi et gracie et liberalitatis prerogatiuam mera auctoritate et potestatis plenitudine ex certa que sciencia nostre maiestatis de eorumdemque prelatorum et baronum nostrorum consilio prematuro ac vniiformi decreto sanximus faciend(am) et concessimus iugiter in solidum duraturam, vt anotatus comes Iohannes quedam castra sua videlicet castrum Zyn et Trawnik cum ipsorum contrata seu comitatu Cetina an(te)fato ac castrum Chachwina cum contrata eius Pozuzya nec non castrum Olmys cum fortalicio Visuchi; item castrum Klys, castrum Kamichach, atque castrum Kluch cum prouincia eius Campo Petri, quoque castrum Swonygrad cum contrata eius Odorya nuncupata et vocatis simulcum vniuersis opidis et foris, tributis, villis seu possessionibus ecclesiarumque patronatibus, terris cultis et incultis, vineis et vinearum

¹ Kétszer; először pontokkal kihagyva.¹ Itt, ugylátszik kiesett: et.

promontoriis, aquis, fluviiis, piscinis, molendinis et molendinorum locis, campis, pascuis, siluis, montibus, alpiibus, pelago, salinis, Croatis Olahisque in tenetis dominio et districtibus prenominatorum castrorum habitis, commorantibus nec non quibuslibet ipsorum et earundem utilitatibus, prouentibus, iuribus, iurisdictionibus, seruitutibus ceterisque quibusuis utilitatum integritatibus quouis videlicet nominis vocabulo vocitatis ad eadem et easdem rite et legitime spectantibus et pertinere debentibus per ipsum comitem Iohannem hactenus scilicet seruatis et possessis sub ipsorum et ea(run)dem veris metis et limitibus antiquis quibuscunque personis hominu(m) tam religiosiis, ecclesiasticis, claustris seu ecclesiis quam etiam viris secularibus tamen prefate sacre regni Hungarie corone¹ fidelibus in parte quacumque maluerit de eisdem vt predicatur castris tenetis possessionibus prouentibus et vtilitatu(m) (!) quarumcumque ipsorum et earundem, Croato(rum) an Olaho(rum) aut in toto et integro videlicet omnino prorsus dandi ascribendi donandi vendendi concambialiter tradendi legandi nec non filiabus suis legitime procreandis in dotem ascribendi perpetuam atque tradendi ac iuxta libitum sue voluntatis de eisdem disponendi, vti etiam hanc idem(!) libertatum prerogatiuam in tenoribus literarum donacionalium antefati condam domini Lodouici regis vigorosarum atque nostrarum confirmatiue privilegialiter editarum coram nobis ac eisdem prelatiis et baronibus nostris in specie per eundem comitem Iohannem productarum expressius vidimus contineri, hinc iugiter et in antea cunctisue temporibus successiuis² meram et plenam vigorosamque et omnimodam auctoritatem et potestatis annuencie tutamine et robore in eum prefulcitam. Assumpsimus nichilominus et insolidum policemur ipsum comitem Iohannem et illos quibus ipsa predicta castra, tenuta, possessiones, Croati seu Olahi ceteraque iam superius lucidius denotata in parte quacumque vel in toto vt predictum est quoquomodo per ipsum deinceps fuerint donata vel legate, ascripta seu quouis modo collate aut filiabus in dotem tradita seu assignate in pleno dominio ipsorum castrorum districtuum possessionumque et villarum, Croatorum etiam et Olahorum cunctarumque vtilitatum et pertinentiarum semper illese inconcusseque atque indempniter conseruare, defendere et a cunctis impetitoribus, causidicis et actoribus vbique in iudicio et extra iudicium expedire temporibus successuis vniuersis presencium patrocinio mediante. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes concessimus litteras nostras dupplicis sigilli nostri noui pendentis autentici munimine roboratas. Datum per manus reuerendi in Christo patris domini Eberhardi episcopi Zagrabienensis aule nostre supremi cancellarii fidelis nostri dilecti anno domini millesimo quadringentesimo duodecimo tercio kalendas decembris regnorum autem nostrorum anno Hungarie etc. XXVI, Romanorum vero tercio.

(commissi)o p(ro)p(ri)a dom(in)i reg(is)

A felhajtáson: l(e)cta et cor(re)cta. — Hátul a XV. száz. végéről való glagolit feljegyzés: l[ist] na v[s]jin, na K[lu]č, na Kamičac. — XVI. századbeli

¹ Közbeszúrva a sor fölött.

² Kiesett: habeat.

feljegyzés: 1412. optimum priuilegium. — Orsz. levéltár Dl, 38.508.

II. A két oklevél leírása és külső kritikája.

A két oklevél, melyet itt közöltünk, elég hosszú idő óta szerepel a történelmi irodalomban, jóllehet senki sem ismerte teljes szövegüket.¹ Az 1345 november 21-én datált oklevelet, melyben I. Lajos a Nelipics-családot megerősíti összes czetinai várai birtokában (I), mellékesen idézi Rački² az udinei levéltár egy olasz nyelvű meglehetősen rövid lajstromából. Ezt a horvát akadémiában lévő lajstromot 1892-ben teljes szövegében tette közzé Lopasić³ s így ismeretes lett a másik oklevél (II) főtartalma is, melyben Zsigmond király 1412 november 29-én Nelipics János fia Jánost azzal a rendkívüli joggal ruházta föl, hogy részletesen felsorolt jószágaival tetszése szerint rendelkezék. A Lajos-féle oklevél legújabb időben csakugyan teljes szövegében lett közölve.⁴ Ezen közlés a diplomatikai kritikának kevés szolgálót tett, mert nem eredetiből, hanem a kismartoni levéltárban lévő 1406-iki (április 22) «eredeti» (!) Zsigmond-féle megerősítésből történt. De annál nagyobb szolgálatot tenne ezen 1406-iki átirat, ha ismeretes volna és szakszerű leírását bírnánk. Azonban a megerősítés közlése, leírása a kutató felületes munkája miatt kimaradt s így meg vagyunk fosztva egy fontos segédeszköztől a Lajos-féle oklevél kritikájában. De a megerősítés napi dátuma közölve van és ez, a mint látni fogjuk, legfontosabb és legérdekesebb az egész oklevélben. A két általam közölt oklevél viszonya ugyanis olyan benső, hogy ezeknek a kritikája eldönti a köztük álló elrejtett harmadik ikeroklevélnek a sorsát is.⁵

¹ Lucius előtt ismeretes volt az első oklevél (Bulletino di arch. dalm. 4 [1881.] 87. l.), de műveiben nem idézi direkte.

² Pokret na Slavenskom jugu, Rad 2 (1868.), 72. l. 2. jegy.

³ Spomenici tržackih Frankopana (A Frangepánok trzsaci ágának emlékei.). Starine 25 (1892.) 29. 321—329. ll.

⁴ Šišić, Iz arkiva u Željeznom (a kismartoni levéltárból), Vjestnik 7 (1905.), 145. (A napi keltezés rosszul van megfejtve.) Az új pecséttel való megerősítést a kiadás nem említi. Ugyanitt (170. l.) egy rövid kivonat tudatja velünk, hogy a második általunk közölt oklevélnek egy példánya Kismartonban található.

⁵ Ezen oklevélre vonatkoznak az 1412-iki oklevél szavai: vti etiam hanc idem libertatum prerogatiuam in

A fentebb említett kivonatokból és rosz közlésből lehetetlen volt észrevenni a két oklevél között való legkisebb összefüggést is, annál kevésbé volt lehetséges azt megállapítani, hogy mind a kettőnek zöme ugyanaz, mely a család hagyatéka körül forog. Ellenben az eredetiekből nem csak ez utóbbi tény tűnik fel, hanem a legszorosabb összefüggés külsőleg is nyilvánul abban, hogy mind a kettő *egy kéz munkája*. S ha efféle állításnak nem volna erős subjektív momentum, ha objektív módon be tudnók bizonyítani, akkor ezen körülmény az elégnél is több volna, hogy pálczát törjünk a két oklevél fölé. Azonban ezen állításom a betűk legrészletesebb leírásával alig támogatható;¹ az embernek, hogy erre a meggyőződésre juthasson, az okleveleket eredetiben vagy kitűnő fényképben kell látnia. De szerencsére mindegyik oklevél magán viseli a hamisítvány kétségtelen bélyegét.

Az *I. oklevél* írásának egyetemes jellege, főleg pedig a betűről-betűre való aprózás (B, k, h, w) határozottan a XV. század első felére mutat. Ide utal az egyes nevek helyesírása is, mert az sz (Szerb, Sztoogh) nem volt divatos a XIV. sz. közepén.² Az új pecséttel való megerősítési záradék (1365) ugyanazzal a kézzel, sőt ugyanazzal a ténnyel van írva, mint a főszöveg. A bőrhártya hajlásának szélén, melyen át van írva a záradék, a toll reszketésének legapróbb nyoma sem vehető észre. A bőrhártya tehát akkor, mikor ráírták a záradék szövegét, még teljesen sima volt, csak később függesztették fel a két pecsétet. Mert ezek minden valószínűség szerint függtek az oklevélen. Erre mutat legalább a szöveg alatt lévő hártván és a felhajláson keresztül történt három szabályos átmetszés, mely a pecsétzsinór áthuzására szolgált.

Ilyen feltűnő külső kriteriumokkal nem rendelkezik a *II. oklevél*. Az írása jellege a dátummal teljesen egykorúnak látszik, mert tudvalevő-

leg a paleographia eszközei nem annyira pontosak, hogy segítségükkel egy emlék korát évtizedekre lehetne megszabni. A betűk itt apróbbak, a sorok sűrűbbek, a rövidítések gyakoribbak, mint az *I. oklevél*nél. Az irnok itt rendes írással ír, míg az *I. oklevél*nél iparkodik utánozni a Lajos korabeli oklevelek jellegét, mely törekvés aztán durva anomáliákat hoz létre.¹ A hártva ugyanazon nemű (északi) mint az első oklevélé, de a tinta fakóbb. A pecsétnek nyoma abban nyilvánul, hogy a hártva a felhajlásán és a szöveg két legelső sora között át van metszve. A kancelláriai szokásokra is figyelemmel van a hamisító, de ez a szerencsétlensége, mert a «*commissio propria*» hivatalos jelölése és a «*lecta et correcta*» feljegyzés, mely a bőrhártya felhajlásának (heraldice) jobboldala felső szélén olvasható, ugyanabból a kézről és ténnyel származik, mely egyuttal az oklevél írójaé is.

Főleg az új pecséttel való megerősítési záradék alkalmazásából, — mely a hamisítónak kettős munkát okozott, a mennyiben két pecsétnyomot kellett gyártania az *I. oklevél* számára — és az apró kancelláriai szokásoknak tekintetbe vételéből látható, hogy a hamisító nagyon ügyesen járt el. Ebből a korból csak egy eset ismeretes előttem, mely ügyességre nézve egyenrangú vagy talán felülmulja valamivel a Nelipics-féle hármashamisítványt; ez a szintén hármashamisítvány, melyet Blagay-család gyártatott 1432 körül.

Mivel ezen eset a maga teljességében még ismeretlen, nem mulaszthatom el az alkalmat, hogy erről szóló és a horvát Vjestnikben megjelenő tanulmányomnak eredményeit itt röviden ne közöljem, annál is inkább, mert ezen eset úgy a hamisítványok kivitelében, mint a hamis voltukat eláruló kriteriumokban nagyon hasonlít a Nelipics-féle esethez, sőt mint néhány homályos nyom sejteti, ezzel technikailag direkt összefüggésben is lehet; mindenesetre azonban erősbiti a fényugarat, mely belopódzott a hatalmas szlapon és horvát urak titkos műhelyeibe, a honnan nagyra törő, de mindig önző családi politikájukat intézik.

A Blagay-féle hármashamisítvány a követ-

tenoribus literarum doinacionalium antefati condam domini Lodouici regis vigorosarum (I) atque nostrarum . . . vidimus contineri.

¹ Felhívom azonban a figyelmet egy körülményre, mely az állításom mellett szól és mind a két nyomtatott szövegben jutott kifejezéshez. Ez a «*ffluuiis*» szó írásmódja.

² Az 1345 június 23-án kelt eredetiben. (Vjestnik i. h. 142., 144. ll.): Scerb (Serb), Stog (Stok).

¹ Így pl. a «*praeter*» szót így rövidíti: *pret(er)*.

kező darabokból áll: 1. az 1218-iki oklevélből (II), melyben II. Endre a Goriczai István fiait Vodicza birtokában megerősíti és szabad ispánokká teszi (Blagay okl. II. sz.); 2. az 1352-iki oklevélből (II/a.), melyben Lajos király az előbbi oklevelet megerősíti s azonkívül felmenti a Blagayakat a királyi s országos hadjárat esetén való ingyenes szolgálattól (Bl. O. LXX. sz.); 3. az 1406. (április 22.) oklevélből (II/b.), melyben ismét Zsigmond erősíti meg a II/a-t és azonkívül a családot pallosjoggal ruházza fel (BlO. CXXI. szám). Mint látni, e csoport tartalmilag legszorosabban összefügg, de mindemellett mindegyik tagja külön sajátossággal bír, úgy hogy a kiváltságok három fokozaton keresztül folytonosan nőnek. Mind a három oklevél eredetiben maradt fenn, úgy hogy mindegyikről külső és belső kritikát lehet mondani. Az első darab már minden szempontból le van tárgyalva. «Az oklevél írása kétségtelenül ügyes utánzat, mindamellett a külső kellékek egybevetve a levéltár többi darabjával nyilvánvalóvá teszik, hogy kivált belső bizonyítékai miatt hamis oklevéllel van dolgunk.» (BlO. Bevezetés XXXVII. 1.) De a többi kettő is hamis és csak 1432 táján gyártották. Külsőleg hamis voltak rögtön kiderül, ha a két oklevél írását összehasonlítjuk; már az első benyomás az, hogy mindakettőt egy kéz írta. (Az 1218-ik évi oklevélnek téntája ugyanaz mint az 1412-iki oklevélé.) Vannak azonban más bizonyítékaink hamis voltak mellett. A II/a írása a XV. század elejére mutat, a megerősítési záradék (1364) ugyanazzal a duktussal, sőt ugyanazzal a téntával van írva mint a főszöveg. A II/b főleg egy belső oknál kell, hogy hamis legyen és ez a király címében rejlik (1406-ban «Sigmundus dei gratia Romanorum rex semper augustus».)¹ Az eszközökről, melyek segítségével az oklevelek gyártásának korát sikerült megállapítanom, itt bővebben nem szólhatok. Elég ha megmondom, hogy 1430-ban a Frangepánok legendája határozott testet ölt, mert ebben az évben Miklós veglai comes és hires bán Rómában tartózkodott, a hol a pápa megerősíti római származását. Ő az első, a ki «de Frangepanibus»-nak írja magát. De ez csak egyike a Bla-

¹ E két hamisítványra Gábor Gyula dr. ügyvéd ur volt szives figyelmeztetni. — Róluk szóló értekezésem már megjelent a Vjestnik 8. (1906.) évi kötetében.

gay-féle hamisítványok motivumainak, a többi család-politikai jellegű.

Nekem úgy tetszik, mintha rokon vonás léteznék a Blagay-féle csoport írása és a Nelipics-féle csoporté között. De ez teljesen subjektív. Sokkal objektivebb azonban a két csoportot irányító eszmének párhuzamos keresztülvitele, a régebbi korszakok okleveleinek aránylag mély ismerete, a részletekre kiterjeszkedő megfigyelő képesség és a hibáknak szembetűnő hasonlósága, melyek ezen érdekes mesterművek hamis voltát elárulják. Mert mint látni fogjuk a Nelipics-család óhajainak látszólagos szentesítése ép úgy három fokozaton van keresztülvive, mint a Blagay-féle esetben. Mindakét csoportban van egy-egy az ismert új pecsételés záradékkal ellátott oklevél, mely tökéletes belsőleg, de külsőleg nem rejtheti el későbbi eredetét. Az általunk közölt Zsigmond-féle oklevél királyi címében szintén egy anachronizmus lappang, csak hogy itt visszamenő, a Blagayak oklevelében a cím megelőzi a dátumot. De ezen következetes, nagyjában azonban általánosnak látszó párhuzamosságon kívül van egy érintkező pont a két oklevél-csoport között, mely több mint véletlen dolga. A Zsigmond-féle (kismartoni) megerősítés a Nelipicsok számára t. i. ugyanazon évi és napi dátummal bír, mint az 1406-iki hamis oklevél a Blagayak részére. Hogy a II/b gyártója miért használta éppen ezt a kelteztést, ezt megmagyarázni nem nehéz, mert a Blagay-levéltárban volt egy azon napon kelt eredeti oklevél (BlO. CXXII. sz.). De hasonló eset nem foroghatott fenn a Nelipicsok ügyében. Nelipics Ivánis Nápolyi László pártján állott. Csak mikor sógora, Hervoja meghódol,¹ fogad hűséget ő is Zsigmondnak (1408).² Ezen tény, mely mellékesen mondva megsemmisítő hatással van az 1406-iki (kismartoni) átiratra, kizárja a lehetőséget, hogy ebből az évből léteztek volna Zsigmond-féle oklevelek a Nelipicsok levéltárában.³

¹ Thallóczy, Hervoja herczeg, Turul 10 (1892.), 4. l.

² «eisdem Boznensibus ad ueram obedienciam redentibus, ipse Iohannes similiter ad huiusmodi obedienciam et fidelitatem se obtulit.» 1408. nov. 13-án kelt eredeti ép pecséttel a kismartoni levéltárban. Kiadva Vjestnik 7 (1905.), 167. l. Teljesen hasonlóan szól a két ugyanazon napon kelt oklevél az Orsz. lv. Dl., 38.503. és 38.504.

³ Természetesen nincsen kizárva, hogy egy olyan

Ugy látszik, hogy a XV. század első harmada végén a délvidéken egy valódi hamisító-lángész élt, a ki előbb, vagy, úgy lehet, a hamisítások idejében is a királyi kancelláriában működött, a ki talán az Usurában elveszett Lajos-féle pecsétnyomónak a birtokába jutott.¹ Hozzá folyamodnak a hatalmas szlapon és horvát urak végső bajaikban, mikor a király nem hajlandó rajtuk segíteni.²

III. A két oklevél belső kritikája és történelmi értéke.

A Nelipics-féle csoportra a belső kritika megsemmisítő hatással van. Míg a Lajos-féle oklevél a külső okoknál fogva kétségtelen hamisítvány, addig a Zsigmond-féle oklevél magában véve csak jelentéktelen karczolásokkal ment keresztül a külső kritikán. Az I. oklevél formuláiba, tartalmába — legalább magában véve — alaposan nem lehet belékötni, a másodiknak valódiságát pedig már az első mondat megsemmisíti. E kettő között, mintegy keresztüben áll a harmadik, közelebből nem ismert ikeroklevél, a kismartoni 1406-iki átirat.

Az *első oklevél* formuláira nézve teljesen szabályos úgy a főszövegében, mint a záradékban. Föltűnő csak a király eskütétele a négy evangéliumra, hogy meg fogja tartani az adományát és meg fogja őrizni az adományos jogait. De ez távol attól, hogy gyanus legyen, csak a mellett szól, hogy a hamisítónak valódi «ad hoc» minta

oklevél nem lett volna a Frangepán-levéltárban. V. ö. Vjestnik i. h. 165. l.

¹ A Blagay-féle II^a oklevélen a Lajos-féle első pecsétnek töredékei függnek, melyekből az egész pecsétet lehet rekonstruálni. Teljesen olyan volt, mint az eredeti. A zsinór ép; a töredékek ezen oly módon függnek, hogy kétség nem lehet, hogy nyomó segítségével erősítették meg a pecsétet. Valószínűbb azonban, hogy a nyomó csak mesteri utáztat volt.

² Hogy ez ki volt, nem sikerült megállapítanom. Minden gyanítás nélkül megemlítem, hogy a Frangepán-levéltárban őrizték az okleveleket, melyek bizonyos «Gregorius filius Georgii dicti Theuruk de Thathetych»-re vonatkoznak, a ki 1414-ben «Gregoriouch et Kervavezuze (Kervavezolze)», zágrábmegyei birtokokat királyi adományul kapta (DI, 38. 509.). 1427-ben a király «ad instantiam fidelis nostri dilecti magistri Gregorii filii Georgii dicti Thewruk de Gregoryowcz et de Tetathych *secretarie cancellarie nostre maiestatis prothonotarii*» még a »Ter-gouische» birtokot adományozza neki. (DI, 38. 515.)

állott rendelkezésére. A tenger melléken még a byzanci korszak óta divatos az eskü, úgy a magán-,¹ mint a közszerződésekben. A byzanci bonyolódott eljárása *συμφωνία*-t² itt, mint az orosz szerződésekben³ a hatalmasabb fél egyszerű esküje vagy még egyszerűbb «stanak»⁴ (conventio), esetleg erről kiállított oklevél helyettesíti. Ezen szokás alól a magyar királyok sem tudják magukat kivonni a dalmát városokkal szemben; megtartja Nagy Lajos is ebben a kivételes esetben, a mikor egy a felségjogokat gyakorló családnak sarja alattvalójává lesz. Ilyesvalamit egy XV. századbeli hamisító nem tudna beiktatni gyártmányába, ha a valódi mintában nem találta volna.

A rendes bíróságok hatósága alól való kivétele és a családnak azzal a joggal való felruházása, hogy csak a király előtt tartozik törvényt állani, szintén nem páratlan. Megtette a király ezt a Bribirieknek ugyanabban az időben,⁵ később a bosnyák Hrvatincok szlapon ágának.⁶

Történelmileg valódi a várakról és birtokról szóló rész is; igazolják úgy a hamisítvány keltezése előtt megtörtént események mint a későbbi tényállapotok. A Lika és Krbava vármegyékben fekvő Pocsitelj, Unac, Srb és Stog várakat a Nelipicsek miképpen szereztek meg, azt csak-ugyan biztosan nem tudni,⁷ tény azonban az, hogy

¹ Šufflay, Dalm. Privaturkunde, Sitzb. der Wien. Akad. 147 (1904), 125. l. 2. jegy.; Klaić, Vjestnik arkiva 3 (1901.), 2. l.

² Neumann, Urk. Quellen zur Geschichte byz. Beziehungen, Byzant. Zeitschrift 1 (1891.), 372. l.

³ Dimitriu, Vizantinskij Vremennik 2 (1895.), 531—550. ll.

⁴ Bogišić, Stanak u statutu dubr., Glasnik srb. uč. drustva = Jagić, Arch. f. sl. Phil. Valamit arról Wenzel is: A szláv tört. emlékek. Tört. tár 1879., 19. 23. ll.

⁵ Fejér IX. 1, 473. l.

⁶ 1366. Thallóczy: A bosnyák bánság, Tört. Értekezések 20 (1905.), 69. l.

⁷ Én azt hiszem, hogy akkor, mikor (1253.) Béla király Drežnik župát adományozta Nelipicseknek, mert nagyon valószínű, hogy e župának a neve akkor nagyobb területet jelentett, mint a 13. század végén. (Blag. okl. 55—58. ll.) A Nelipicsek szívesen tartják a várakat és nem törődnek a megye nevével, mely mindinkább szűkebb fogalmat képez, de kétségtelenül a nélkül, hogy ők a birtokaikból valamit veszítenének. 1352-ben Počitelj már mint királyi vár említettetik («castrum nostrum Pochitelj» Vjestnik i. h. 151. l.). Klaić valószínűnek tartja (Rad 134 [1898.], 199. l.), hogy e várakat Vladislava, a korba-

ezek körül, valamint még Knin és Brecevo körül forog a kettős egyezés, melyet Miklós szlaven és István boszniai bán kötött Nelipics Jánossal 1345 június 23-án.¹ E szerződés szerint János Knin és Brecevo várakat mindaddig megtartja «quousque sibi *Cethina* cum suis pertinenciis debitis et castrum Clissia insimul presententur.» Tehát Cetina-megye illetve Jánost, itt pedig Kamičac vár feküdt, melynek romjai most is láthatók a Krka balpartján, a rogi vizesés közelében, ez a «castrum hereditarium»; itt van Sinj vár (Zyn) és Petrovo-polje (Pogle) a Cikola folyócska mellett. A hamisítvány ezen része tehát hiteles. De hiteles azon része is, mely a Besseney, pest-megyei birtok adományozásáról szól, mert a Nelipics ezt tényleg birták 1387-ig, mikor aztán Zsigmond király megmenti őket a távol eső kényelmetlen jóságától.²

Már csak az oklevél dült betűkkel szedett része van hátra, csak ez lehet a hamisítás rugója, mert ezen kiváltság: az országos jog és szokás alól való kivétel páratlan. Ellene nem

viai knezek nővére, hozományul hozta, de ezen feltevés a szláv institutiókkal ellenkezik. A Spalatóban lévő toronyt és a traui nagy házat (Alachevich, *Alcuni documenti di Vellisthava* [Gelčić] *Bibliot. dalm.* IV., 111—135. ll.). Vladislava szintén csak mint a Nelipics család ideiglenes feje bírja.

¹ Kladva *Vjestnik* i. h. 142—144; Thallóczy i. m. 59. l. V. ö. *DI*, 38. 486.

² Az erről szóló oklevél a Döry család levéltárában (M. Nemz. Múzeum) maradt fenn. Nagyon elkopott s több helyen olvashatatlan. Kiadta Fejér X. 1, 327—330. ll. Ide iktatom a Nelipicsekre vonatkozó részt az eredeti után: «quod quia filii condam magistri Iwan filii Nelepicii in partibus regni Croacie incolatum et personalem residentiam habentes erga tuicionem iurium possessionarium (!) ipsorum in eodem regno in plerisque locis existencium iugiter occupati et detenti possessionem ipsorum Bessenew vocatam [in comita]tu Pestiensi sitam ob loci pretaxati distanciam eorumque creberrimam personalem absenciam variis hostis (!) insultibus iugiter prepeditam nequeant a cunctis inpetitoribus condigno tutaminis presidio defendere, ideo nos sane cum prelatibus et baronibus nostris exinde deliberantes et eisdem filiis condam magistri Iwan aliquam possessionem magis pacificam com[minus]que [et] proprius dicto regno nostri Croacie ceterisque eorundem iuribus possessionariis inibi vt est perhibitum existencibus annexam . . . conferre volentes (adományozza B. birtokot Ilswai Péter fia Leustáknak). A birtok 1410-ben mint «edificiis destituta» említették. (Csánki, *Földrajz* I., 25. l.)

csak a XIV. századi jogtörténelem, a család szomorú vége bizonyít, hanem az oklevél csak ebben a passusban találkozik az 1412-iki hamisítványal, csak ebből a részből remélhetett hasznot, mint látni fogjuk, az utolsó Nelipics és leánya, többi része jogi tartalmát akkor már régóta fölülmulta a tényleges jogi állapot. Az oklevél tehát nem koholmány, hanem csak *interpolált* okmány, melyet ridegen elvetni nem szabad, mert eltekintve az interpolált passustól, hűen megőrizte a szövegét a valódi szerződésnek, mely 1345 november 21-én jött létre a magyar király és a délvidéki dynasztia-család között.¹ A valódi oklevelet természetesen elpusztították, miután megtette az utolsó szolgálatot, miután becsületes ruhájával eltakarta utolsó birtokosa leghőbb vágyát.

Ennek a vágynak az inkarnációja a *második 1412-iki okirat*, mely egyuttal a hármashamisítványnak vezérokánya. A többi kettő csak szükséges *előírat*, hogy a harmadik hallatlan jogtartalma drasztikusan ne hasson, hogy magától értetődőnek lássék.

Felesleges volna ezen oklevelet teljesen felbonczolni. Ha a fentebb mondottakhoz még két belső bizonyítékot csatolunk, azt hiszem, igazi mivolta mindenki előtt világos lesz. Az első bizonyíték magában az oklevélben van. A király czime: Sigismundus stb. rex ac marchio Brandenburgensis, *sacri Romani imperii archicamerarius* stb. Az oklevél kelte: «Anno domini millesimo quadringentesimo *duodecimo*, tercio Kalendas Decembris, regnorum autem nostrorum anno Hungarie etc. XXVI, *Romanorum vero tercio*.» A bizonyíték teljesen egyszerű és magyarázatra nem szorul. De a gyártó hibája világos vet annak eljárására, mert kétségtelen, hogy két mintából készítette hamisítványát. Az egyikből a királyi czimet vette át, a másikkól a dátumot. E szerint az első mintának az 1410-ik év előtti időből kellett származnia; legvalószínűbb, hogy ez ugyanaz volt, a mely az 1406-iki (kismartoni) átirat készítéséhez szolgált. A második minta kiválasztása a hamisítót furfangja teljes nagyságában mutatja, mert a hamisítvány azt a keltezt viseli, mikor Zsigmond tényleg délvidéken

¹ Ezen (valódi) kiváltságlevelet tényleg említi egy 1358-iki oklevél. *L.* a *II.* függelék bevezetését.

Brinje-ben, a Frangepánok várában tartózkodott.¹ Nagyjában a mintákból kevés haszna lehetett a hamisítónak, mert olyan privilegiumot tartalmazó oklevél, a milyen neki kellett, valóságban nem létezett. A hamisítvány belső alkatrészeit magának kellett fogalmaznia, azért nem is ragasztott a minták egyikéhez sem, hanem a bevezetésben azt használta, a mely éppen a kezébe került.

A második bizonyíték a kiváltság hamis volta mellett kívül áll az oklevél szövegén, de éppen azért alkalmas, hogy támasztékot nyújtson a «terminus post quem» megállapítására. Az oklevél t. i. János fia Ivanis jószágai között «castrum Olmys cum fortalicio Visuchi»-t említi, pedig ezen várat Jeliniza, Ivanis nővére, csak férje Hervoja halála után (1416) ajándékozta fivérének, a mint ezt rögtön az adomány megtörténte után Zsigmondnak jelentik legszélesebb látáskörrel bíró őrszemei, Ragusa polgárai.²

Az 1412-iki oklevél tehát ebben a részében is, mely úgyszólván mellékes: a várak felsorolásában, anachronizmus mutat fel,³ külsején pedig a

¹ A király 1412 november 5—8-áig Zágrábban van; nov. 15-én «in Bichegio» (Bihać); 27-én «in Brinye». Fejér X. 5, 305., 308., 309. ll.

² 1416 október 12.: «Rex vero Hostoia cepit uxorem suam Jelenizam, olim uxorem Crevoie, factio divorcio cum uxore prima . . . Ista estate preterita accedens Jeliniza ad dictum virum suum Hostoiam, donavit comiti Iohanni de Cetina fratri suo *castrum Almisii* spectans et pertinens serenitati vestre . . .» Thallóczy-Gelcich, Ragusa összeköttetései 261—262. ll. Hervoja 1416 március vagy április havában halt meg. Már 1416. május 3-án Ivanis knez horvát nyelvű (cyrill) oklevélben megerősíti Almissa város jogait. (Miklossich, Mon, Serbica 279 l.)

³ A többi várat Nelipicsek akkor tényleg bírták. (Sinj és Kamičac-ról már előbb volt szó.) 1401-ben jelenti Ivanis Traù városnak «quod habet in suis manibus castrum *Clisii* (Rački, Notae Lucii, Starine 13 [1881.], 225. l.). 1402 május 13-án Ivanis «inter cetera Cettine atque Clissie comes»-nek írja magát. (Fejér X. 4, 159. l.; Ljubić, Mon. Slav. IV, 461. l.; v. ö. Vjestnik i. h. 163. l.) Azonkívül 1408 nov. 14-én a király, miután hűséget fogadott «Johannes filius Iwan filius Nelepech comes *Cetine* et *Kliscie*», adományozza neki «castrum Kylyz appellatum simul cum omnibus et singulis eius iuribus et pertinentiis sub suis veris et antiquis metis de consilio et consensu serenissime principis domine Barbare stb. . . vsque ad *vite sue tempora* dumtaxat . . . presencium patrocinio mediante, quas pro tempore vite dicti comitis Iohannis dumtaxat *et minime ultra* vim habere volumus et vigorem». (Dl, 38. 504.) Kluč és Zvonigrad, talán Travnik várat is valószínűleg Bessenjó birtokáért (lásd fentebb)

hamisításnak durva foltját hordja. E szerint páratlan jogi tartalma, — melynek magának óvatosságra kellett volna bennünket intenie, legyen bár benne minden kifogástalan — csak az utolsó Nelipics kivánságában élt. Az egész oklevél tehát koholmány, melynek direkt történelmi értéke nem lehet, melynek gyártása azonban rendkívüli beccsel bír most is, nemcsak megrendelőire nézve. Benne tükröződik vissza t. i. a délvidék két leghatalmasabb családjának (Nelipicsek és Frangepánok) egy negyedszázadig (1411—1436) tartó sisiphusi munkája, egybevetve pedig a Nelipicsekre vonatkozó eredeti anyaggal, ezt annyira megeleveníti, hogy a száraz üzleti formulákból mintha a soha nem változó emberi szív dobogna felénk. Az anyagból kilátszik, hogy Ivanisnak (1383—1434) nem volt férfisarja, csak két leánya volt. E kettőnek vagy jobban az idősebbnek, Katalinnak szól az első oklevél interpolált passzusa, az 1406-iki megerősítése és az egész második oklevél.

Érdeemes erről részletesebben szólni, mert úgyis válaszszal tartozunk néhány, a két (három) oklevelet illető kérdésre. E kérdések közül a legfontosabb az, hogy volt-e a hármas hamisítványnak aktív szerepe abban a harcban, mely a Nelipicsek hagyatékáért kitört és melynek a család utolsó férfija minden áron, a három oklevél hamisítása révén is elejét akarta venni.

IV. A Nelipicsek hagyatéka.

1416 október havában nagy ünnepély volt a Nelipics-családban. Ivanis elsőszülött leánya, Katalin¹ férjhez ment Frangepán Miklós legidősebb fiához, Jánoshoz.² Ezzel a délvidék két leg-

kapta Ivanis, mert egy másik szintén 1408 nov. 14-én kelt oklevelében Zsigmond e két várat «*nove donationis titulo . . . perpetuo et irrevocabiliter possidenda*» adományozza neki (Vjestnik 167—169. ll.). Chachwina vár kétségtelenül azonos a «Kakumary Alias *Zazyuina*» nevű várral, mely a Frangepan Jánossal (Anž) való 1411-iki és 1421-iki szerződésben szerepel (Vjestnik 170. l.) és melyet a Nelipicsék ősi földjükön: Cetina megyében, legkorábban a 14. század harmadik negyedében építették fel. 1369-ben a cetinamegyei Yazuina még egyszerű birtok, mely nem is az övék, hanem egy kurta nemesé («inter possessiones Georgii Dubraucich de Yazuina». Kukuljević, Iura regni I, 137. l.).

¹ Katalin-ról l. Alačević, Caterina moglie di Giovanni Frangepani, Bull. de arch. dalm. 23 (1900), 171 l.

² A glagolit oklevelekben: Hanž, Anž Frankapan.

hatalmasabb családjá forrt egybe. A dalmát városok hidegen számoló polgárai nem sajnálják a pénzt, hogy ezen alkalmából méltó ajándékkal tisztelegjenek a czetinai knéznél.¹ Mélyen bevésődött e történelmileg fontos esemény a nép fogékony lelkébe, mely most is ezt tükrözteti vissza, mikor a parasztember mesél a Nelipicsek lakodalmáról, a násznép addig soha nem látott hosszú soráról.² Számunkra azonban ezen házassággal csak az első felvonása végződik a drámának, mely hogy ne váljék tragédiává, a szereplők a szóban forgó két oklevelet gyártatták. A felvonásnak előző színei a következők.

1411 január 20-án Brinje, a Frangepánok vára rendkívüli szertartások helye volt. Ivanis czetinai knez és Frangepán Miklós pobratimstvora lépnek egymással, melynek véd- és dacszövetség a lényege.³ Ez a délszláv szokások szerint a barátságnak legmagasabb foka, de őket ez sem elégíti ki. Ráadásul Ivanis adoptálja Miklós fia Jánost. Mivel a hazai szokások ezen institutiót nem ismerték, a czetinai knez nem mint szláv családfő, hanem mint a római jogra igénynyel bíró spatolói patriciusnak fia szerepel.⁴ Az adop-

¹ Traù város tanácsának 1416 október 4-én kelt határozata így szól: «honoretur comes Nicolaus Segne et donetur comiti Ioanni Cetine pro nuptiis filie». Starine 13 (1881.), 265. l.

² Milinović (Knez Domaldo 9. l.) feljegyzett egy olyan mesét, melyben Nelipić knez Zárából feleséget hoz fia számára. A történelmi háttere, azt hiszem, a fentebbi esemény.

³ «fidem nostram inviolabiliter obligamus cum ipso habere ab isto die in antea ligam, vnionem, fraternitatem et amicitiam veram ad unum velle ad unum nolle et ad omnem fortunam siue prosperam siue aduersam, promittentes insuper non dimittere eum pro aliqua occasione vel causa, set ipsum omni tempore iuuare, defendere protegere . . . In predicta tamen liga, vnione, amicitia vera duratura pro semper cum gratia dei, vt superius declaratum est, *seruamus precipue honorem, fidelitatem, reuerentiam et homagium sacre corone Hungarie*, cuius sumus et esse intendimus *subditi et fideles*» (két hasonló szövegű oklevél, az egyik Ivaniš-é, a másik Miklós-é, az Orsz. levéltárban, Dl, 38.505. és 38.506.). A pobratimstvo-ra nézve l. Krause, Sitte und Brauch bei den Südslaven, 14. l.

⁴ A mint a Vjestnik (7 [1905.], 170. l.) közölte kivonat mutatja, az adoptálásról szóló oklevél a kismartoni levéltárban van. Ebben a kivonatban ugyan Ivaniš mint «filius Ivan, comes Cetine, Clissie et Rame» szerepel. De ezen kivonatok felületesek. Lucius ellenben így kivonatolta a címet. «Johannes quondam Marini Cetine

tálással kapcsolatban Ivanis Katalin leányát Miklós fia Jánossal eljegyzi és hozományul összes jószágait leköti. Miklós ellenben kötelezi magát fia nevében, hogy abban az esetben, ha menyé Katalin lesz apja általános örököse, 10,000 aranyat hozományul fog kifizetni fia sógornőjének, Margitnak.¹

Már e kétoldalú, többszörös szerződésből világos a czetinai kneznek azon vágya, hogy idősebb leánya örököljön utána. Mert fia nem volt, de talán akkor még remélt a sorsujtotta emberek szokásos makacsságával.² De a vágy és teljesedése között kivételt nem ismerő, szá-

Clissie et Breze comes adoptat» stb. Bulletino dalm. 4 (1881.), 87. l. V. ö. a II. függ. 5. pont a.

¹ «quod magnificus et spectabilis domincellus Iohannes primogenitus noster sit ex nunc et esse debeat sponsus et maritus legitimus magnifice et spectabilis domincelle Catherinelle filie primogenite eiusdem domini Iohannis . . . et vbi contingat predictam dominam Catherinellam tanquam filiam primogenitam patris omnibus et singulis bonis paternis stabilibus generaliter succedere . . . sicut est declaratum per literas patentes predicti magnifici viri d. Iohannis (l. az előző jegyz.) . . . nos in persona prefati spectabilis domincelli Iohannis . . . promittimus . . . maritare honorabiliter sicut decet magnificam domincellam Margaritam secundogenitam . . . et pro dote et dotis nomine ex tunc dare sibi promittimus de bona et vera pecunia vsuali decem millia ducatorum . . . (Eredetije Dl, 38.507.) Margit 1413 táján Pál fia Károly, korbaviai knez felesége lesz. Ezen alkalmából hozományul kapja Zvonigrad várat Odorja nevű župa-val együtt. (1413 jan. 6. Iohannes . . . dat in dotem filie sue Margaritæ, sponsæ magnifici viri Caroli filii Pauli comitis Corbaviæ pro 7 millia ducatorum auri castrum Zvonigrad cum provincia Odriva.) Bulletino 5 (1882.), 56. l. Később valószínűleg készpénzzel kifizették a hozományát, mert 1423-ban Ivaniš már Zvonigrad várat zálog fejében Katalinnak adja. Margit túlélte a férjét. Utoljára említi az 1462 decz. 4-én kelt oklevél. (Ljubić, Mon. Slav. X, 230. l.) Kétségtelenül reá vonatkozik (Klaić, Rad 134., 209. l.), a mit Tomasich, egy 16. századi horvát kronista (Kukuljević, Arkiv IX., 17. l.) az 1461. év alatt mond: die decima iulii interfectus est serenissimus rex Thomas Bosne sub castro Orichovica in origine fluminis Baguncii seu Unne in Croatia. Huius regis *gra. aperina* (!) erat quedam domina nomine *Margareta* de Orichovica, que quidem multa a Coruatis et Curgachouich erat molestata . . .» Ide iktattam ezen passust, mert a *gra. aperina* értelmét eddig nem sikerült megfejteni. Margit Jeliniča révén (l. II. függelék) unokatestvére volt Ostoja fia Tamásnak.

² Legalább az előttem eredetiben ismert szerződésekben még nem fordul elő a baljóslatu formula: «in casu defectus in herede masculino», mint az 1421-iki obligatióban. (Vjestnik i. h. 170. l. 4. sz.)

zadok szokásán alapuló országos törvény¹ állott, melynek ridegségét csak a király páratlan, merész kegye tudta volna enyhíteni. Hogy ezt elérje, természetadta bosnyák barátjaitól, sógora, Vukcsics Hervojától elpártol, szövetezik a Frangepánokkal, mert Miklósban, a király kedves emberében, élete megmentőjében hatalmas szószólót remél találni a király ujdonsült hive. És Miklós kész támogatni Ivanist «ad unum velle, unum nolle», mert az eredmény oroszlánrésze a házasság révén az ő családjának fog jutni. 1412 nov. 27-én Zsigmond Brinjében, Miklós várában tartózkodott. Ezen alkalommal biztosan szó esett a király előtt a két szövetezett óhajáról, de Zsigmond bizony nem volt hajlandó egy királyi jogot, mely csak egy család utolsó férfisarjának halálával lép életbe, élő Nelipicsre átruházni. Az első kísérletet kétségkívül mások is követték és a sikerbe való remény oka volt talán az elhatározott házasság folytonos elhalasztásának. Elvégre belefáradnak, gyermekeikkel megköttetik a házasságot és hódolattal tele kérések helyett megengedett és megengedhetetlen fogásokhoz folyamodnak, hogy kijátszszák a Katalin fényes hozományát fenyegető törvényt.

A kismartoni levéltárban egész sorát őrzik a szerződéseknél, melyek révén Ivanis elsőszülött leányának fokonként juttat gazdag ingatlanjaiból. Először Klis várat (1422, 1426), azután Zvonigradot (1423), továbbá Kamicsac és Klucs várakat (1428), elvégre Almissát Visucsi erősséggel együtt zálogosítja el Katalinnak «tetemes» pénz fejében.² Azonkívül a vejét 1421-ben még egyszer adoptálja és «in casu defectus sui in herede masculino» a felsorolt várakat leköti. A fokozatos zálogosítás jogi csúcspontját képezi a knini káptalan előtt (1434) kötött szerződés, melyben 50,000 «kifizetett» aranyért impignorálja összes ingó és ingatlan jószágait.³ Ezen oklevél alapján Vladihovics Domsa, a bán kiküldöttje (banovac) Frangepán Katalint be is vezette az atyja összes birtokaiba.⁴

¹ Életrajzát (1393—1432.) l. Klaićnál a Frangepan cs. történetéről irt alapos művében: Krčki knezovi Frankapani, Zágráb 1901., 188—218. ll.

² Vjestnik i. h. 170—171. ll.

³ Kivonat közölve Vjestnik-ben i. h. 172. l.

⁴ Lopašić, Hrv. urbari (Mon. Slav. mer. historico-iridica V.) 6. l.

Nem véletlen ez, hogy ezen jogi üzlet majdnem közvetlenül Ivanis halála előtt történt.¹ Mivel fia nem volt, hogy utána örököljön az ősi törvény automatikus működése folytán, mivel joga nem volt, hogy leánya javára testáljon, több szinlelt jogügyletnek végrendeletének kellett lennie. Mert a hármias hamisitványnak, mely a testálás, a jószágok hozományul való adás jogát adja neki, az órája soha sem ütött. Nem Zsigmond számára t. i., a ki jól tudta, hogy oly kiváltságlevelet soha nem állítottatott ki, hanem utódja számára készítették azokat, feltéven, hogy az öregebb király előbb hal meg, mint a nála fiatalabb utolsó Nelipics. De épen az ellenkezője történt és a király nem szegte a szavát, mikor Ivanis halála után követeli jószágait, mert az ő számára a Nelipics-féle számos szinlelt szerződés semmi kötelező erővel nem birt.

Ivanis halálával a dráma második felvonása fejeződik be. Következik a harmadik aktus, melyben a feszültség a csúcspontját éri el, mert az elhunyt örökébe lép veje, Frangepán Anz (János), daczolván a királylyal. Közvetlenül hatalmas Fiume melletti Trsat-tól messzire dél felé: Almissáig, Neretva folyóig terjedt. Itt, Almissában és Sinj várában székel a hatalmas úr, a ki horvát nyelvű okleveleiben «veglai és modrussai, czetinai és klisai knéznak, Dalmácia és a horvátok bánjának» nevezi magát.² De már közelednek a magyar hadak, hogy a király jogait érvényesítsék; vezetési és a költségeket fedezi Thallóczi Matkó, Zsigmond kedvence és élete megmentője. A szlavyon bán a király nevében megtámadja a hűtlen horvát bánt és 1436-ban kitört véres harc a Nelipicsiek hagyatékáért.

A harcnak egyes eseményei ismeretlenek

¹ A knini káptalan oklevelének pontos napi dátuma a fentebb idézett kivonatban nincsen megjelölve, de az évszám (1434) bizonyos. Mint Lopašić (i. m. 6. l.) — a ki ezen oklevelet egy ujkori (a zágrábi levéltárban levő) transsumptumból ismerte, de nem idézte pontosan (miért nem is tudtam megtalálni) — sejteti velünk, az oklevél júniusban kelt. Ha ez igaz, akkor ezen oklevél utoljára emliti Ivanist, mert a most ismert oklevél, melyben utoljára szerepel, 1434 május 23-ából való. (Ljubić, Mon. Slav. mer. IX, 67. l.)

² Knez' Hanž' Frankapan, krčki i modruški, cetinski i kliški knez i veće, ban Dalmacie i Hrvat'. Lopašić i. m. 8. l.; Šurmin, Spomenici (Mon. Slav. mer. hist. iur. VI.) 138. l.

előttünk; az elmondottak is csak pár évvel későbbi adományozásokból, szerződésekből, Thallóczi itinerariuma gyér pontjaiból konstruálhatók.¹ De látni ezekből, hogy a harc a Nelipicsek területén folyt, hogy az oláhok, a morlák pásztorok, mint hajdan Bribiri Mladent, most is hűtlen urukat támogatják.² 1436 augusztus havában Thallóczi Sinj váráig nyomul elő. De makacsul védte székhelyét a Frangepán. A vár ostroma a szlapon bán sok előkelő emberének életébe került,³ még pedig hiába, mert még október 31-én «Hanz knez» osztogatja a Sinj vára alatt fekvő telkeket néhány hű emberének.⁴ De ez az utolsó ismert szereplése. A halál megmentette a kapzsi Thallóczi Matkót félelmes ellenségétől; a halál, mely ha természetes, vá-

¹ A mennyiben a két hamis oklevél tartalma nem vezet felre, a hagyatékiért folyt harcot és annak végét jól rekonstruálta már Iopašić (i. m. 5—6. ll.). Őt követi Klaić (Krčki knezovi Frankapani 225—226. ll.), a kinek azonban sikerült néhány eseményt chronologialag pontosabban meghatározni. De mindakettő előtt ismeretlen az udinei levéltár eredeti anyaga.

² 1436 márczius 18-án Frankapan Anž megerősíti az oláhok (vsi dobri *vlasi*) törvényeit, a hogy ezek érvényben voltak a volt uruk Ivaniš bán idejében (Kakono im' je bilo za nih bivšega gospodina bana Ivaniša). Az oklevelet kiadta először Thallóczy (Jagić, Archiv für Slav. Phil. 14 [1892.], 156. l.), később (1894.) eredeti után Lopašić i. m. 8—11. ll. Az oklevél mint nyelvmű emlékező a magyarokra nézve is, mert benne előfordul a magyar eredetű «lovass» (lovász) szó = szolga.

³ Az 1438 márczius 3-án kelt oklevélben, melyben Albert király a két Thallóczy-nak Gyurgyevác-ot, Srebrnik-ot stb. várat adományozza, ezt olvassuk: «demum vero una cum Petro de eadem Thallowcz fratre suo . . . in omnium castrorum regalium in dicto regno Croacie existencium alias per condam Iohannem de Frangapanis Segne, Wegle et Modrusse comitem etc. ipsius condam imperatoris et regis notorium infidelem pro se eotunc perperam occupatorum . . . ingenti copia gencium leuata in manu forti facta recuperatione . . . in quibus quidem exercitibus expeditionibus nec non castrorum predictorum recuperationibus, castrorum Zyn in Croacia . . . expugnationibus quam pluribus notabilibus caris familiaribus cetis et occisis» (eredetije a zágrábi akadémiában; használta Lopašić i. m. 6. l. Klaić i. m. 226. és 331. l. 179. jegy.). Hogy ez mikor történt, kiviláglik Thallóczy Matkó itinerariumából. 1436. VII. 2. Bihácsnál táboroz (Ijubić IX, 89. l.). VIII. 7. «datum in descensu nostro exercituali sub castro Zyrri voato», Tkalčić Mon. civ. Zagr. II, 122. l. «Zyri» kétségtelenül olvasási hiba Zyr helyett.

⁴ «u Cetini poda v' Sinem'. Šurmin i. m. 138. l.

ratlan volt, ha természetellenes, gyilkosság. A vakmerő Anz a szlapon bánnal való nyílt harcban nem esett el, mert halálával senki nem dicsekszik, érte senkit nem dicsérnek.

Két sebenicói ember: Gasparovics Miklós és Martinusevics György közvetítése révén (1437. I. 31.) az özvegye, Katalin általadja Matkónak a néhai atyja, Ivanis összes tartományait, hogy megmentse kiskoru fia, György számára az édes atyja után öröklendő birtokokat, melyeket földéhes rokonai, a Frangepánok többi ága, kihasználván Anz hűtlenségét, magukhoz akartak ragadni.¹ És tényleg jól tette, mert a bán nem szegte meg hitét, hanem a királynál teljes megbocsátást eszközölt ki.² Az anya és fia a felső Unna folyónál fekvő Rmanj (Rmain, Ermeny) várába huzódtak vissza, de még sokáig kellett küzdeniök, hogy törvényes örökségük birtokába jussanak.³

Különös véletlen az, hogy a Frangepán-féle összes birtokok 1449-iki végleges elosztása alkalmából Katalin fiának, Györgynek, a többi között Slunj mellett fekvő *Czetin* vár is jutott;⁴ így utódjai e vártól azzal egyenlően hang-

¹ L. az I. függelék. Ebből látni, hogy az «Annuario dalmatico 2 (1885.), 222. l. kiadott oklevél, melyben «Hansa Frangapani» 1437 márczius 30-án (Almissa) «nobilibus viris Rogoznanis subditis nostris» megerősíti kiváltságait, hibás keltü. (Klaić 331. l. 182. jegy.) Az oklevelet horvát eredetiből fordították, melyben a dátum glagolit betűkkel van jelölve, s így majdnem kétségtelen, hogy a fordító a glagolit «d» (= 5) betűt «ž»-nek (= 7) olvasta. Ezen oklevél évszáma tehát 1435. Közvetítéseért Gáspár fia Miklós Matkó-tól Meja nevű birtokot kapja Lika megyében (ered. a zágrábi akadémiában. Lopašić i. m. 6. l. és Bihac i. bihačka krajina 18. l.). 1437. jun. 26-án Prágában tartózkodó Zsigmond oklevelet állított ki Martinussius fia György számára, a ki «tempore recuperationis nonnullorum castrorum nostrae maiestatis in ipso regno Croatiae existentium, que quondam Iohannes de Frangepan . . . noster notorius rebellis et infidelis, temerarie et presumptuose contra nostram maiestatem tenere et conservare pretendebat, per fidelem nostrum magnificum Mathkonem . . . facte, vbi ipse Georgius per suam industriam et solertam practicam mortuo annotato quondam Iohanne comite, inter dominam relictam ipsius . . . et prefatum Mathkonem banum pro reoptinendis castris prenotatis factam . . . peregit mediationem seu compositionem». Bulletino di arch. dalm. 6 (1883), 42—43. ll.

² 1437. III. 20. Prága (DL, 38, 524.).

³ Vjestnik 7 (1905.), 174—175. ll. 37., 42., 43., 48. sz.

⁴ Wenzel, Kritikai tanulmányok a Frangepán cs. történetéhez. Tört. Értek. 11 (1883.), 28—29. ll.

zása predikátumot viseltek,¹ mely miatt az apja messze délen, *Czetina*-megyében szomorú véget ért.

A Nelipicsek óriási hagyatékát pedig a Thallócziak vették át; raguzai származásuk, de idegenek, ellenségek, a délszláv felfogás szerint. Aztán az ősi várakba pogányok ültenek. Megszakadtnak vélné a szóbeli hagyományt az, a ki nem ismeri a délszlávok szívós költői lelkét. Pedig a kanyargós Krka mentén a lakosság most is «Nelipics grad»-jának nevezi Sinj városát; építéséről és a számos *czetina*i omladékról² megannyi mesét mond a «guzlás». Az ezen romokat egykoron építő hősök iránti kegyelet inspirálja őt, ugyanaz, mely a középkorban szenteket csinált, manapság szobrokat emel.

I. FÜGGELEK.

1437 január 29. Petrovo polje.

Thallóczi Matkó, horvát és szlavon bán, miután Frangepán János özvegye Katalin, atyja Iván fia János, *czetina*i knez összes birtokait általadta, megbocsátja neki és fiának, Györgynek a felségárulás bűnét, melybe estek ura, illetőleg atyja hűtlensége folytán; azonkívül minden biztosítékot nyújt, hogy György atyja után való törvényes örökségét rokonaitól megkapja.

Nos Mathko de Thallowcz regnorum Dalmacie Croacie et tocius Sclauonie banus etc. memorie commendamus tenore presencium significantes quibus expedire vniuersis, quod, licet condam spectabilis et magnificus dominus Iohannis de Frangapanis Segnie, Wegle et Modrusse comes olim regnorum Dalmacie et Croacie predictorum banus nonnulla castra quedam imperialia seu regalia, | quedam verò per defectum seminis sexus masculini condam magnifici domini Iohannis filii Iwan comitis Cetine alias similiter dictorum regnorum Dalmacie et Croacie bani ad dictam imperialem | seu regalem maiestatem deuoluta, spiritu superbie seu proteruitatis ductus pro se ipso vsurpaauerit et contra voluntatem ipsius domini nostri imperatoris vita sibi comite tenuerit, non nulla etiam | spolia tam in tenentis fidelium regni Hungarie corone, quam ipsum et fratres suos communiter tangen(tibus) et concernen(tibus) patrauerit feceritque et comiserit, racione quorum idem Iohannes comes | seu banus manifestam notam infidelitatis contra dictum dominum nostrum imperatorem seu regem et regni sui Hungarie coronam incurrerit, fratres etiam eiusdem

contra ipsum quosdam processus iudiciarios reportauerint machinando ipsum et suos successores aggrauare, — tamen quia magnifica domina Katherina vocata relicta eiusdem condam comitis Iohannis et bani tam suorum quam dicti domini et mariti sui predecessorum dicte sacre regni Hungarie corone fideliter famulancium, qui pro eorum seruiciis fidelibus ab ipsa corona et regibus Hungarie magnos reportauerunt vtilitates, vestigia sequi volens et imitari, omnia castra tam regalia quam per defectum seminis sexus masculini prefati comitis Iohannis genitoris sui ad dictam imperialem seu regiam maiestatem ac sacram regni sui Hungarie coronam deuoluta et redacta et precipue castrum Thininiense ex castris regalibus in pignoratitiis in limitatione conseruationis eorundem castrorum regalium inter ipsum condam Iohannem et fratres suos facta Stephano, Nicolao, Bartholomeo, Martino, Sigismundo, And(rec) et Iwan deuentum per prefatumque Sigismundum dicto condam Iohanni comiti marito ipsius domine nota infidelitatis offuscato voluntarie traditum, de quo quidem castro Thininiensi memoratus condam Iohannes comes, adquisito sibi auxilio a Stephano nepote condam Zandaly wayuode dicti domini nostri imperatoris similiter notorio infidele, multa spolia combustiones seu deuastaciones et alia dampna in crimen lese imperialis seu regie maiestatis intulisse dinoscitur, pro cuius quidem castris recuperatione in gencium nostrarum exercituum leuacione de ipsius domini nostri imperatoris commissione plusquam sexag[inta] milia florenorum auri exposuimus, in sui et Georgii filii sui signum fidelitatis [no]bis nomine imperiali seu regio resignauit, — ideo nos pro ipsius domine et filii sincera fidelitate auctoritate et in persona dicti domini nostri imperatoris, prefate domine et Georgio filio suo super nota infidelitatis, quam dictus condam Iohannes comes et per consequens ipsa domina et filius suus eidem adherendo contra prefatam seu imperialem seu regalem maiestatem incurrisse diuoscuntur capitibus scilicet ac possessionibus rebusque et bonis eorum quibusuis, nec non incendiis homicidiis spoliis et aliis quibuscumque malorum generibus per eundem condam Iohannem et familiares suos quibuscumque et quocumque factis gratiam et misericordiam duximus faciendam, ymmo facimus presencium per vigorem. Insuper quia ipsa domina preacta castra superius declarata ad nostram requisicionem per nos in persona prefati domini nostri imperatoris erga ipsam factam sine difficultate aliquali pureque et simpliciter nobis resignauit, pro eo nos in persona et auctoritate prefati domini nostri imperatoris seu regis super restitutione dictorum castrorum regalium et presertim impignoratorum per ipsam dominam in signum sue et Georgii filii sui fidelitatis constanciam modo quo supra facta nec non quibuslibet incendiis spoliis homicidiis et quibusuis malorum generibus per ipsum condam dominum Iohannem maritum ipsius domine in suis et dictorum fratrum suorum tenentis quocumque factis vbilibet tam intra quam extra iudicium propriis nostris sumptibus et laboribus respondere et per procuratores regios responderi facere ac totum onus, si quo ipsa domina et filius suus propterea aggrauari deberet, tollerare ac per ipsum dominum imperatorem seu regem et suos successores reges vtputa Hungarie tollerari facere et vltra hoc eandem dominam

¹ Horvátul: *czetinski knezovi*. Ezen ágnak magva 1542-ben megszakadt János kalocsai érsek személyében.

² Milinović, knez Domaldo. Narodni list 1886 május (15. 37. sz.)

et filium suum in dominio castri Tersan(!) ac ciuitatis Modrus et aliarum pertinenciarum eiusdem tamediu quousque fratres dicti condam domini et mariti sui prefato filio suo de bonis paternis rectam et equalem dederint porcionem, propriis laboribus et expensis contra dictos fratres annotati condam domini et mariti sui protegere et conseruare et in qualibet protectione necessaria in porcione per fratres dicti condam Iohannis comitis ipsi Georgio danda totis nostris viribus subuenire assumpsimus, ymmo assumpmimus fide nostra mediante. Quocirca vos magnificos dominos regni Hungarie palatinum ac iudicem curie regie regnorumque Dalmacie et Croacie banos, cunctos eciam alios iudices sub iurisdicione dicte regni Hungarie corone nunc constitutos et in futurum constituendos presentes visuros in persona prefati domini nostri imperatoris seu regis requirimus et autocritate eiusdem prenotata committimus, quatenus prefatam dominam Katherinam ac Georgium filium suum a modo in posterum ad instanciam prefatorum fratrum dicti condam Iohannis domini ipsius domine vel alterius eorum ratione restitutionis castrorum regalium predictorum vtputa Thelen, Laab et Oztorwicza

vocatorum nec non quorumcumque dampnorum per ipsum Iohannem in suis et dictorum fratrum suorum bonis quocumque factis iudicare vel asstare iudicatu compellere non velitis neque debeatis modo aliqui, quonia) nos propterea fratribus dicti condam comitis Iohannis pro ipsa domina et filio suo respondebimus et per dictum dominum nostrum imperatorem seu regem et suos successores reges vtputa Hungarie responderi facere assumpsimus, ymmo assumpmimus et presencium literarum nostrarum, quibus sigillum nostrum est appensum, testimonio obligamus; quas semper post earum lecturam in exhibentis manibus volumus remanere. Datum in Petrowapolya feria tertia proxima ante festum purificationis beate Marie virginis anno domini millesimo quadringentesimo tricesimo septimo.

Eredetije olasz bőrhártyán az orsz. levéltárban: DL, 38.523. A pecsét nyoma: a szöveg alatt és a felhajtáson a zsinór áthuzására való két-két átmetszés.

Rövid olasz nyelvű kivonat *Starine*-ben 25 (1892), 324. l. 50 sz.

Dr. SUFFLAY MILÁN.

VEGYES.

Kajári Biby Simon armálisa 1522-ből.

(Czimerképpel.)

A Biby-familia kajári jobbágycsalád volt, melynek tagjai közül Simon a bakonybéli apátság körül különösebb érdemeket szerzett: két ízben verés érte, sebet kapott a monostor érdekeinek védelmében, sőt anyagi áldozatot is hozott az érdekében, mert az apátságnak adta egy ősi, kajári szöllejét és engedte neki 100 forint tartozását. Ezen szives szolgálatokat Jakab bakonybéli apát és konventje már 1521 november 25-én azzal jutalmazták, hogy Biby Simont két leányával, Orsolyával és Borbálával egyetemben az apátság nemes jobbágyainak soraiba emelték, telkét és tartozékait a kilenczed és tized alól fölmentették s e jogokat a leányok ivadékaik számára is biztosították.¹

Jakab apát azonban még nagyobb jutalomban részesítette Biby, a mennyiben a következő évben kies-közölte, hogy az ország nemesinek sorába került. Mivel Biby az ő monostorának védelmezésével és istápoló támogatásával egyben az egész benczés rend körül érdemeket szerzett, könnyen elérte, hogy Tolnai Máté, a benczések főpátja is segítette a királynál, midőn Biby nemesítését kérelmezte. II. Lajos a két apát kérésére Bornemisza János pozsonyi főispán előterjesztése alapján bele is egyezett és

1522 február 14-én Budán kelt levelével Biby és két leányát megnemesítette és czimert adományozott nekik.

Sajnos az armalis sok viszontagságon ment keresztül: víztől összezsugorodott, foltokat kapott, lekopott, pecsétjét letépték és már a XVIII. században olyan állapotban volt, hogy mikor a pannonhalmi hiteleshelyi levéltár régi protocollumának 169. lapján be akarták vezetni, csak rövides regestáját adták azzal a megjegyzéssel, hogy alig harmadrésze olvasható. És ezen harmadrészből épen a czimerleírás hiányzik, annyira lekopott, hogy csak itt-ott vehető ki egyegy félsor, néhány szó. Igyekezünk a szöveget, amennyire lehetséges volt, helyreállítani, azonban az még így is csak töredék. Hangzik pedig következőképen:

Ludovicus dei gratia rex Hungarie Bohemie etc. tibi fideli nostro nobili Symoni Byby de Kayar salutem et gratiam nostram regiam. Ad perpetuam [rei memoriam] harum serie volumus pervenire, quod cum nos ex fidedigna commendatione in tui favorem facta intellexissemus, quodæ pro locorum et temporum varietate sacræ inprimis huius regni nostri Hungarie corone, maiestatique nostre factaexigentiam exhibita, quaquanta item probitate, fide, constantia, cura et sollicitudine a multis annis usque grandiozem, quod ex supplicatione et commendatione venerabilium Mathei sancti Martini sacri montis [et Jacobi saucti] Mauricii de Bakonbeel abbatum in tui favorem facta accepimus, eidem abbacie de Bakonbell, immo religionis sancti Benedicti cum non modico eiusdem religionis incremento et commodo ser-

¹ L. ezt az oklevelet A pannonh. Sz.-Benedek-R. tört. VIII. 568—569. l.

viveris, tum huiusmodi servitorum, que pro pio in ipsam abbatiam, religionem affectu, perinde proprie nostre persone exhibuisses namus, tum vero ad supplicationem eorundem abbatum ex statu et conditione ignobilitatis, quam a parentibus nascendo eris, ex certa nostra scientia et gratia speciali te eximentes cetui et numero verorum regni nostri nobilium armis utentium adscribendum atque aggregandum duximus annuentes et concedentes, ut a modo deinceps tu, tuique heredes universi et posteritates utriusque sexus universe pro veris et a nobili sanguine propagatis nobilibus habeamini, reputemini et honoremmini, immo eximimus ascribimus et

aggregamus, ut ad prestanda deinceps corone et maiestati nostre plura fidelia servitia diligentior et pronior esse possis in signum nobilitationis hec arma seu insignia nobilitaria videlicet scutum armigerum angulis seu celestino nobilium colore medio campo vitem seu vitis stipitem tribus palmitibus decoratum (?) que omnia in fronte presentium litterarum nostrarum docta depicta sunt, tibi memorato Symoni dedimus, donavimus et contulimus, immo damus et conferimus, ut tu, tuique heredes et posterii universi prescripta arma seu nobilitatis insignia more aliorum nobilium quorumcumque armis utentium a modo in posterum ubique in preliis hastitudiis, torneamentis, duellis, aliisque omnibus et singulis exercitiis nobilitaribus, necnon sigillis,

velis, annulis, tentoriis, cortinis, papilionibus, domibus, generaliter vero in quorumlibet rerum et expeditionum generibus ferre, gestare, fingi, p et insculpi, incidique facere, omnibusque illis gratiis, prerogativis, honoribus ac libertatibus, quibus ceteri nobiles regni nostri armis utentes qualibet consuetudine vel iure utuntur et gaudent, uti frui, et gaudere possitis et valeatis. Preterea in maius et evidentius argumentum prenotate nostre favoris donationis et collationis presentium armorum illam libertatem et exemptionem prefatus frater Jacobus abbas de Bakombel in suo et conventus eiusdem abbacie nominibus et personis ex consensu prefati fratris Mathei archiabbatis sancti Martini vigore litterarum suarum privilegialium superinde confectarum et coram nobis productarum eisdem litteris taxata super non solutione onerum, decimarum et nonarum et in dicta possessione [Kayar] appellata in comitatu Jauriensi existenti habita universarum pertinentiarum et integritatum eiusdem domus in eius nomine (?) et signanter ratione vinee Pokyzewlew vocata prefato monasterio de Bakombeel pertinere debentis, item donationem et perpetuam quietamque (?) possessionem cuiusdam fenilis habiti, certarumque terrarum arabilium ad illud ab antiquo, ut dicitur, tibi prefato Simoni et honestis dominibus Ursule ac Barbare filiabus tuis in perpetuum acceptantes aprobantes eisdem libertati et donationi, quatenus nobis est nostrum regium consensum prepuimus et predictam domum, in cuius pacifico dominio multis annis perstitisse et nunc quoque perstiteri diceris, simulcum omnibus suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet quovis nomine vocatis ad eandem domum ab antiquo et de iure pertinentibus et pertinere debentibus ac pariter cum omni iure regio qualitercunque cedem ex quibuscunque causis, viis et rationibus nostram concernerent maiestatem, tibi memorato Simoni de dicta Kayar et prefatis filiabus tuis, vestrisque heredibus et posteritatibus universis dedimus, donavimus et contulimus, immo acceptamus, approbamus, prebemus, damus, donamus et conferimus iure perpetuo et irrevocabiliter tenendam, possidendam pariter et habendam, salvo iure alieno, harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante, quas ad perpetuum memoriam omnium premissorum secreto sigillo nostro, quo ut rex Hungarie utimur, consignatas, concedendas duximus. Datum Bude, in festo beati Valentini martyris, anno domini millesimo quingentesimo vigesimo secundo, regnorum nostrorum predictorum etc. anno sexto.

Relatio magnifici domini Johannis
Bornemizza comitis Poseniensis.

A szöveg nagy fogyatkozásáért azonban kárpótlást nyújt, hogy, ha szintén megviselten is, megmaradt a czimerkép, mely után a leírást pótolhatjuk.

A czimer a következő: csücskös talpu egyenes paizsban kék mezőben zöld szőlőág három fölfelé álló vesszővel, az első négy, a másodikon és a harmadikon három-három levél, a vesszők végén egy-egy szőlőfürt zöld szemekkel. A paizs fölött zárt sisak van, fölötte

oromdisznek a paizsmezőben levő vesszős, fűrtős szőlőág azzal a különbséggel, hogy a középsőn seregély ül. A takaró égszínkéék és vörös. Paizstartónak egy-egy meztelen angyalka van rajzolva; a vállaiknál mindkettőnél egyaránt meglevő vízfolt okozta színváltozás már alakja szerint is arra vall, hogy szárnyakkal voltak ábrázolva. Az egész czimer kiállítása egyszerű, de a paizstartó angyaláknak még a kissé elmosódott alakjukban is föltűnő csinos, kedves arcai ügyes festő kezére vallanak.

II. Lajos király e nemeslevelében megemlékezik a Jakab apáttól adott kedvezményről és bizonyára a leányokra s ezek utódaira való tekintetből a maga részéről is biztosítja a kilenczed és tized alól való mentességet.¹ Valószínű, hogy Bibynek 1522 után sem született gyermeke, leányai meg valamely kajári jobbagycsaládba házasodtak be. Erre vall, hogy a Jakab 1521-i kiváltságolását többször átiratják,² de a nemességadományozásról nem esik szó, Kajár lakóinak nevei közt Bibyvel nem találkozzunk. A XVII. század folyamán a leányág leszármazottjainak is az lett a sorsa, a mi más mentesített családoké: Baksay bakonybéli apát rákényszeríti őket, hogy a Kajáron birt sessióik után minden adót, szolgálatot, kilenczedet, tizedet csakugy megadjanak, mint azokat más telkek megadják.³

SÖRÖS PONGRÁCZ.

Szent István királyi czime.⁴

Hálával tartozunk Nagy Gézának, hogy ismét oly kérdést érintett, melynek eldöntése nem csak egy fontos tényt állapít meg, hanem hatalmas kritikai eszközt is nyújt a legrégebb magyar történelem kutatóinak. Így a Melich által felállított tétel a legrégebb királyi czimről (*rex Pannoniorum*) nem csak hogy megérdemelt figyelemben részesült, hanem, miután Nagy Géza mindent, a mi a tétel ellen szólhat, összegezett, végső stádiumába juttatta a kérdést. Ha sikerül következtetéseit megdönteni, minden valószínűség szerint támadhatatlanná válik Melich tétele.

Nagy Géza kutatásainak eredménye az, «hogy Szent István nemcsak *Pannoniorum rex*-nek, hanem *Ungarorum* vagy *Ung(a)riae rex*-nek is nevezte magát, sőt az oklevelek többsége sze-

rint ez volt a szokottabb czime.» A Szent István utáni korra nézve (Szent Lászlóig) azonban nem csak lehetségesnek tartja, hogy a királyok «felhagytak a *rex Ungrorum* vagy *Ungriae* czimmal s helyette a *rex Pannoniorum* jött szokásba,» hanem annak okát is keresi a király-ság politikai hanyatlásában.

Az ellentét tehát csak a Szent István királyi czimére áll fenn, a Szent István utáni korra nézve Nagy Géza lényegben egyetért Melichel és velem.

Bizonyítékai az «Ungrorum» czim mellett ezek: 1. Pozitív bizonyítékok *a)* a Szent Istvánnak tulajdonított és Karácsonyi által hitelesnek elfogadott oklevelek átiratai, *b)* a külföldi források gyakorlat a magyarok elnevezésére. 2. Negatív bizonyíték: a Szent István-féle pénzek felirata nem jön tekintetbe. (Későbbi királyok pénzeinek feliratai t. i. a «Pannonia» czim mellett döntenek.)

Mindenek előtt megállapítjuk, hogy a bizonyítékok e fajtája legjobb esetben is, se pro, se contra nem dönt. Mert eltekintve attól, hogy az *a)* alatt lévő bizonyítékok kritikai alapja kétes, Nagy Géza összeállítása és érvelése szerint a Szent Istvánnak tulajdonított oklevelek ép úgy a *rex Pannoniorum*, mint az *Ungrorum rex* mellett szólnak. A két czim között való számbeli arányt e pár oklevél alapján általánosítani nem szabad, mert akkor fel kellene tenni, hogy a Szent István-féle oklevelek egyrészt ezen arány szerint pusztultak el, másrészt, hogy a Pannonia Hungariával való nagyon is valószínű és gyakori felcserélése soha nem történt volna meg. A külföld gyakorlata — a mint kimutattam¹ — hasonlóan mind a két czim mellett szólana, ha annak akkor a czimet illetőleg egyáltalában befolyása lett volna a belföldi szokásra. Én azonban ezt tagadom, mert a befolyás Szent István után politikailag és kulturailag még nagyobb lesz és mindamellett Szent Lászlóig a feltétlenül megbízható belföldi oklevelek és pénzek csak a Pannonia szót ismerik.

És ezen tény a következtetésemnek az alapja.

Ha a czim története Nagy Géza szerint már magában véve nem látszik természetesnek (szerrinte t. i. először mind a két czim párhuzamos, azután csak a *Pannoniorum rex*, azután ismét párhuzamos, végre csak *Hungariae rex* szerepel), valószínűtlensége még jobban szembeszökik, ha tekintetbe vesszük a királyi czimek szívósságát, mondhatni fizikai inertiaját. Nem csak, hogy nem érhető «ha I. Endre nem nevezi magát *Ungrorum* vagy *Ungriae rex*-nek, hanem a tényleges viszonyokkal (!) számolva a *rex Pannoniorum* czimet használja» (116. l.), hanem

¹ A nemesi levél a pannonhalmi hiteles helyi levéltárban 158. sz. alatt található.

² Így 1605-ben, majd 1617-ben s ez utóbbi átirásokról csak mint «*agilis condam*»-ról emlékeznek meg Bibyről. A pannonh. Sz.-Benedek-R. tört. IX. 471. és 478. l.

³ V. ö. u. ott 16., 476–477., 497. l.

⁴ Válasz a Nagy Géza: «A magyar királyok czime a XI. században cz. cikkére. Turul, 24. (1906) 112–116. l.

¹ Turul u. o. 47. l. 4. jegyzet.

ellenkezőleg abban az esetben, ha «Szent István Ungriája» (a mint Nagy Géza állítja) politikailag nagyobb fogalmat alkotott volna Pannoniánál, feltétlenül szükséges volna feltételezni, hogy I. Endre épen az Ungria címhez ragaszkodott volna, a mint hasonló esetekben az egész világ gyakorlata arra vall, hogy ha már minden eltűnt, még akkor is görcsösen ragaszkodnak a címhez. Épen a címeknek e szívós jellege jogosít, hogy a Szent István utáni közvetlen időkből következtetéseket vonjunk le az ő címére is: hogy az utána következő királyok tőle vették át a címüket.

Ha a folytonosság elvét elfogadjuk, akkor magától értetődik, hogy Melich állítása (Pannoniorum rex) győzött, ha nem fogadnánk is el, akkor legtöbb a mit Nagy Géza állíthat (de hiteles, illetőleg megfelelő adatokkal nem bizonyíthat) az, hogy mind a két cím párhuzamos volt Szent István korában. Vagy az ellentétes érveket számokkal kifejezve: az első esetben az én érvelésem = 1, Nagy Gézáé = 0; a második esetben érveléseim = $\frac{1}{2}$, Nagy Gézáé = $\frac{1}{2}$; öszszesen az én érvelésem = $1\frac{1}{2}$, Nagy Gézáé = $\frac{1}{2}$. Melich feltevése tehát, hogy Szent Istvánnak a címe csak Pannoniorum rex volt, *háromszor* valószínűbb, mint Nagy Géza tétele.

Dr. SUFFLAY MILÁN.

Az esztergomi társaspecsétről.

A különleges érdekű, nagy értékű vitát felidézett pecsétről Horváth Sándor úr azt állítja, hogy az eredeti és bélyege szerint olasznak mondható, arra alapítván e nézetét, hogy Esztergom lakossága is olasz volt. Pedig ebben alig ha nem téved. A város polgársága, az oklevelekből ismert nevekből ítélve, inkább francia eredetű volt s talán nem csalódunk, ha ama tájakra mutatunk, a hol a Bouillonok — Gottfrid és Balduin — laktak, tehát Lotharingiára; a mi tökéletesen összevág azokkal a hiteles történeti adatokkal, melyek a polgári elemnek külföldről Magyarországra vándorlásáról fenmaradtak.

Ime az esztergomi előljáróság névsora a 14-ik század első negyedéből.

Az 1304-ik évben ezek állanak a város élén: «comes Rubinus filius comitis *Godini* iudex; comes *Frankynus*, comes Ladizlauz, comes Nicolaus filius Rubini, comes *Gyan*¹ filius Mauricii, comes Elbynus, magister Marcus, comes Nicolaus filius *Pasteronis* magister Michael, Nikolaus filius *Balduini*, magister Jepe, magister Sepel et magister Hemer iurati», akik «Nicolaus *Gal-*

licus institor *noster concivis* ügyében intézkednek.¹

Az 1307-ik évbéli előljáróság ez: «comes Kunchulinus filius Raab iudex; comes Valterus, comes Kunchulinus, comes Rubynus filius comitis *Godini*, comes Ladislaus, Dominicus filius Cheen, magister Marcus, Nicolaus filius *Balduyni*, Mychael filius Eburkerth, *Guthfridus* Druzul, *Durenk* institor et Abraham filius Kolini iurati;» az 1331-ik évben pedig a következők: «comes Pethen index, *Gehan* filius Mauricii, Nicolaus filius Micælis, Nicolaus filius *Baldini*, Stephanus filius *Gyleti* (!), Valentinus, Georgius filius Rubini, Stephanus de Zeudem, magister Anda et Stephanus filius Imgrami iurati».

Azt hiszszük, ezek a nevek mindenkit meggyőzhetnek arról, hogy Esztergom polgárai nagy többségükben nem olasz, hanem *flandriai* eredetűek voltak; a város kettős pecsétjében levő «latinorum» alatt tehát nem olaszokat, hanem vallonokat kell értenünk és végül pecsétünknek eredetét is inkább ebben az irányban kell kutatnunk.

KEMÉNY LAJOS.

Basta György címere.

A Turul múlt évi folyamában (1906. 116. lap) a szoboszlai lovas hajduságnak 1606. évben adományozott címeres nemeslevele közöltetik; a minden tekintetben érdekes armalis ismertetésében a közlő: dr. Boldisár Kálmán úr rámutat a címer jelképes jelentőségére: a veres szablyát forgató tigris a hajduságot jelképezi, a pánczélos lovas a legyőzött ellenséget. A sisakdisz tigrise diadalmasan emeli a hadizsákmányul esett sasos lobogót és a pajzsbeli lovas kerekded pajzsát, melynek közepén át az előrészt szélétől a hátulsó szélig láng vonul (... peltam, cuius medium flammæ ardentis figura, à priori circumferentia, ad postremam perducta, exornat ... — peltam, priori per omnia similem ...). A mennyire a kisebbített fénynyomatból és a magyarázó szöveg leírásából kivehető, a pajzs, pelta, veres, a láng pedig, mely azon balharánt vonul végig, arany.

Az Albaniából vagy Moreából származó Basta György császári hadi-kapitány, ki különösen wallon zsoldosainak féktelenkedése folytán őseink előtt ellenszenves szerepet játszott, 1605 szeptember 4-én «husti» és római szent birodalmi grófi rangra emeltetett. Hust vagy Hulst, Zeeland tartomány városkája, pár mértföldre fekszik Antwerpentől északnyugat felé. A grófsággal nyert címer négyelt, arany szivpajzsában fekete

¹ A francia *Jehan*, *Jean* félreismerhetetlenül.

¹ Az oklevél, mint a két következő is, Kassa város titkos levéltárában őriztetik N. N. 5., 6. és 7. szám alatt.

kétfejű sassal, az első és negyedik veres mezőben ezüst lovon vágtató pánczélos vitéz pallost emel; a második és harmadik ezüstmezőben mindkét szélén *lángoló balharánt* gerenda.

Tekintve a hajduságnak szerencsés kimeneteli hadakozását Basta ellen, az itteni szereplése miatt ellene támadt általános elkeseredést, melynek nyomait kortársainak feljegyzéseiben gyakran megtaláljuk: valószínűnek kell tartanunk, hogy a czimerlevélért folyamodó, vagy talán a kancellária czimerfestője? ezen különben szokatlan pajzsképpel — balharánt vonuló lánggal — bár megváltoztatott színezéssel, Basta személyére czélozva, a czimerben nyilatkozó szimbolumot óhajtotta tökéletesebbé tenni.

Basta fiúága 1682. évben kihalt, de czimémai napig sok család viseli; ugyanis az 1605. évi diploma szerint a «Hust és a római szent birodalom grófja» czim Bastának, összes gyermekeinek és törvényes leszármazóinak adományoztatott; ezt már két század óta a szó legtágabb jelentésében értelmezik, úgy hogy fenti czimeket az összes leányági utódok is viselik, így számuk folyton növekszik. Ide tartoznak következő családok: Ennetières, Esclaibes, Bryas, Langlois de Montry, La Brone de Vareilles, Marotte du Condray, Masson de Joiuville, Le febvre de Maurepas, Prevost de Sansac de Touchimbert, stb.¹ E családok czimerüket az 1605. évi Basta czimerrel szokták egyesíteni.

GHYCYZ PÁL.

A «birkások».

A «Turul» 1906. évi 2. füzetében Károly János elismert tekintélyű történetirónk, a Csalai Kégl családról irt érdekes közleményében, hivatkozva a «Vasárnapi Ujság» 1904. évi márczius 6-án megjelent 10. számára, melyben Rodiczky Jenő a magyarországi juhászokról ír, említést tesz a birkás mesterekről és pusztabirákáról. A mit cikkében ír, igen alaposan van kifejtve; nem is e szempontból akarok a tárgyhoz szólani, hanem miután a «Vasárnapi Ujság»-ban Rodiczky igen érdekes cikkében szintén a birkásokról s a birkamesterekről szól, e tárgygyal kapcsolatosan kívánok némely dolgokat elmondani.

A kik a régiebb társadalmi életet s viszonyokat — itt a Dunántul — ismerjük sokszor halottunk említést, mintegy családi megkülönböztetésképen a «*birkásokról*» s közbeszédben is előfordult a «*birkás*» elnevezés.

Kiket értettek ez alatt a régiebb időkben?

¹ J. B. Rietstap: Armorial Général, 2. e. ed. T. I. p. 1011. Borel d'Hauterive: Annuaire de la Noblesse de France, 1854.

Azon jómódu vagy gazdag, rendesen német eredetű nemes családokat, kik a mult századokban a Dunántul több vármegyéjében élénk szerepet vittek. Neveket is említhetnék, de «nolina sunt odiosa» nem akarjuk, hogy e sorainknak olyan éle legyen, mely gyanusít, vagy családokat sérteni akarna.

A mult századokban, a török kiűzése után hazánkba nagy számmal jöttek be a szomszédos német tartományokból egyesek és családok, itt nálunk letelepedvén, a nagy részben parlagon heverő vagy kevésbbé mivel területeket bérbe (árendába) vették s mint ügyes s takarékos gazdálkodók tekintélyre jutottak s közvetlen utódaikban meg is magyarosodtak. Ezen bérlők, mert eleintén rendesen azok voltak, gazdálkodásuk egyik főágaképen a juhtenyésztéssel foglalkoztak. Nagy s kiterjedt mértékben üzték a juh- vagy birkatenyésztést és pedig kiváló sikerrel, úgy hogy ezen uton vagyont is szereztek.

A vagyonszerzésen kívül, miután a magyar családokkal is szorosabb viszonyba jutottak, a vármegyei életben is szerepkört nyertek, lassankint megszerezték a magyar nemességet, jól lehet egy részük külföldi nemességgel is bírt. A XVIII. századból és a XIX. század elejéről is számtalan ily családot ismerünk, melyek magyar nemességet nyertek, többen a nemességgel egyidejűleg magyar nevet is vettek fel.

Ezen gazdálkodásukban juh- vagy birkatenyésztéssel foglalkozó családokat hívták s nevezték a Dunántul «*birkásoknak*». Nem azért mintha, mint Rodiczky említi, birkás mesterekről vagy juhászoktól vagy pusztabiráktól származnának, hanem mert eleik rendszerint bérelti gazdálkodásuknál, mint «árendások» főleg juh-, illetve birkatenyésztéssel foglalkoztak, ez által gazdagodtak meg s ily módon szerzett vagyonuk adott módot és alkalmat arra, hogy a magyar nemességet megszerezhessék.

A teljesen megmagyarosodott s magyar nemességet is nyert családok szoros vérségi összeköttetésbe jutottak a megyéjükbeli szereplő magyar családokkal. Utódaikban mai napig is élnek s a közügyek nem egy kiváló alakja származik e családokból.

A «*birkás*» név tehát nem a birkásmesterektől vagy a juhásztoroktól való leszármazást jelent, a mi szintén nem volna szégyen, mert ezzel is saját munkájuk s iparkodásuk útján emelkedtek volna tisztos polczra, pedig a munka nemesít; hanem gazdálkodásuk egyik főrésze, a birkatenyésztés képezte annak alapját. Abban az időben, midőn ezen elnevezés keletkezett, mindenestre bizonyos gunyos jellege volt s az értelme tulajdonképen azon megkülönböztetés vala, mely azt jelentette, hogy nem ősi

magyar nembeli család s nem harczai érdemeiért kapta nemességét, hanem «birkás», azaz idegenből-bejött s magyar nemességét később kapta.

Habár e kifejezésnek e szempontból az ősi származást illetőleg éle volt is, azonban később annyira rendessé vált, hogy a családtagok maguk sem vették ezt olyannak, mintha sértene s egyes vármegyékben még ma is megkülönböztetik, de csak szóbeszédben, a birkásokat, azaz azokat, a kik magyar, nemességüket a fentebb elmondott módon szerezték, a régiebb nemességgel bíróktól.

Dunántul névszerint emlegetik s ismerik az ugynevezett «birkás» nemes családokat; nem guny többé ezen elnevezés, hanem történeti reminiscencia, tehát nem kell és nem lehet ezt oly értelemben venni, mintha annak erősebb éle volna, csupán a régibb s újabb keletű nemesség közti megkülönböztetés volt, megfelelésével annak is, hogy a magyar nemesség mily uton s módon szerzetett.

Hazánk lakossága nem egyöntetű színmagyar, századoknak viharai annyira megritkították, hogy koronkint szükség volt a kihullott sorok kiegészítésére, mely leginkább a közel külföldről, leginkább Ausztria és Németország felől történt.

Midőn a török dúlások véget értek s az itt pusztító zsoldos hadak rombolása is szünetelt, nagy számmal telepedtek le főleg a bécsi kormány intencziójára bizonyos célzattal külföldiek, különösen németek. Ezek népesítették Dunántul városainak nagy részét, melyek kebe-

lében kezdetben német szellem s miveltség uralkodott. A városok felvirágzásával együtt tért nyert a magyar szellem s később a városok meg is magyarosodtak.

De jöttek a vármegyei területekre bérlő családok is, kikből az ugynevezett birkások származtak, mindegyik a mint lehetett iparkodott megmagyarosodva a magyar nemességet is megszerezni. A nemzet testébe teljesen beleolvadtak. Jó hazafiak voltak s azok lettek a későbbi utódok is.

Sőt már a korábbi időkben a nemzet jogait védelmezték, nemcsak vagyonukkal, munkásságukkal, de vérükkel is. Így pl. Bolfohot Ádám győri, később fejérmegyei birtokos, német származása daczára Rákóczi szabadságharcz egyik kiváló alakja, kurucz alezredes volt. Az 1848. 49-i szabadságharcz nagy alakjairól úgy a névtelen hősookról nem is szólok, azok közt is nagy számmal voltak idegen eredetűek.

Sok német család mint gazdatiszt telepedett le, sok katonatiszt beházasodás utján került hozzánk. Mindezek utódaiból kevés kivétellel jó hazafiak váltak s hazafias magyar családok alapítói lettek, nagy részük idegen nemességét magyarral váltotta fel.

Mindezen itt felhozott kérdések megérdemlik a bővebb tanulmányozást. Genealogiai, ethnographiai és kulturhistóriai szempontból is fontos kérdések, melyek tanulmányozása s kutatása számos érdekes momentumot hozna felszínre.

Dr. HATYUFFY DEZSŐ.

TÁRCZA.

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság igazgató-választmánya február 28-án tartotta meg ez évi első rendes ülését, melyen *id. Bánó József* korelnök elnöklete alatt jelen voltak *Barabás Samu, Boncz Ödön, Borovszky Samu, Csánki Dezső, id. Daniel Gábor, Kollányi Ferencz, Komáromy András, Makay Dezső, Ortvay Tivadar, ifj. Reiszig Ede, Soós Elemér, id. Szinyeyi József, Varjú Elemér, Zsilinszky Mihály* ig.-vál. tagok, *Áldásy Antal* jegyző és *Tóth Árpád* pénztárnok.

A társaság másodelnökeinek távollétében *id. Bánó József* mint korelnök az ülést megnyitván, *Áldásy Antal* jegyző felolvassa *Bártfai Szabó László* «Három Árpádkori pecsét» című értekezését, mely a Turulban lát napvilágot.

Ezután a jegyző bemutatja *Kajári Biby Simon* 1522-i és a *Meszesy* helyesebben *Wesszessy* családnak 1528-i czimeres leveleit.

A folyó ügyek élén a társaság tagjaivá választottak: pártoló tagokul *Fejérpataky László* másodelnök, *Kollányi Ferencz* jaáki apát, ig.-vál. tag, *Tabódy Tibor* honvédhadnagy eddig évdijas tagok. Évdijas tagokul megválasztottak: *Gömörvármegyei múzeum egyesület* Rimaszombat (aj. a jegyző), *Peszeki Ferencz* theol. tanár Nagyvárad (aj. Karácsonyi János), *Kováts László* m. n. múz. segédőr, Budapest (aj. Fejérpataky László m. elnök), *Bártfai Szabó László* m. n. múz. gyakornok (aj. Varjú Elemér), *Somogyvármegyei könyvtár* Kaposvár, (aj. a jegyző.)

A pénztárnok kimutatása az 1906. év szám-

adásairól a költség előirányzat és a tényleges eredmény összehasonlításával a következőkben terjesztett elő.

A M. Heraldikai és Genealogiai Társaság 1906. évi költségvetési előirányzatának és a tényleges pénztári eredménynek egybevetése.

	Bevétel.		
	Előirányzat K. f.	Eredmény K. f.	Különbőzet K. f.
1. Pénztári maradvány 1905-ről	156 28	156 28	—
2. Értékpapírok kamatai	1024 —	1024 —	—
3. Be nem fizetett alapítványok után kamat	250 —	90 —	160 —
4. Tagdíjak:			
a) pártoló tagok után	2500 —	2080 —	420 —
b) évdíjas tagok után	2850 —	2868 —	+ 18 —
5. A társulati kiadványok eladásából:			
a) a Czimeres Emlékek I. és II. kötetéből	100 —	36 —	64 —
b) Egyéb kiadványokból	400 —	288 20 —	111 80
6. Alapítvány-befizetés	200 —	—	200 —
7. Postai megbízások költségeiből megtérülés	40 —	8 20 —	31 80
8. Rendkívüli bevétel	50 —	2706 20 —	+2656 20
Összesen	7570 28	9256 88	+1686 60

A tényleges bevétel e szerint 1686 kor. 60 fillérrel több az előirányzatnál.

	Kiadás.		
	Előirányzat K. f.	Eredmény K. f.	Különbőzet K. f.
1. Személyi járandóságok (titkár 600 kor., jegyző 400 kor., pénztárnok 600 kor.)	1600 —	1600 —	—
2. A Turul irói és szerkesztői tiszteletdíjai	1392 —	1280 —	112 —
3. Nyomdai költségek	2700 —	2201 78 —	498 22
4. Szinnyomatok készítése	500 —	442 50 —	57 50
5. Metszetek, rajzok készítése	300 —	321 98 +	21 98
6. Postai megbízások	80 —	43 04 —	36 96
7. Nemzeti Zsebkönyv előkészítése	200 —	98 —	102 —
8. Irodai átalány	120 —	120 —	—
9. Társulati szolga díjazása	120 —	120 —	—
10. Újévi ajándékok, pénzbeszedési díjak, másolatok stb.	240 —	207 90 —	32 10
11. Alapítvány-tőkésítés	200 —	—	200 —
12. Rendkívüli kiadás	20 —	2783 95 +	+2763 95
Összesen	7472 —	9219 15	+1747 15

A tényleges kiadások tehát 1747 kor. 15 fillérrel többet tesznek ki, mint az előirányzatban.

Előirányzott maradvány ... 98 kor. 28 fill.
Tényleges maradvány ... 37 " 73 "
Kevesebb tehát ... 60 kor. 55 fill.

Vagyonállás 1906. decz. 31-ikén:

A) Cselekvő vagyon.

a) Tényleges vagyon:

	K. f.	K. f.	K. f.
1. Alapítványi tőke:			
a) értékpapírokban	22.200 —		
b) kötelezvényekkel biztosított alapítványok	4.400 —		
c) kötelezvény nélküli alapítványok	600 —	27.200 —	
2. Alapítványi jelleggel nem bíró tőkésítés		3.400 —	30.600 —
3. A Nemzeti Zsebkönyv II. rész 2. kötet színes mellékleteire a takarékpénztárban elhelyezve			200 —
4. A decz. 31-iki pénztári maradvány			37 73
Összes tényleges vagyon			30.837 73
b) Követelés:			
Hátralékos alapítványi kamatok és tagdíjakban			3.600 —
Összes cselekvő vagyon			34.437 73

B) Szenvedő vagyon.

1. A magy. kereskedelmi banknál felvett lombard-kölcsön			2.700 —
2. Nyomdai tartozás (1906 2. f. részben, 150 kor. és a 3. füzet 740 kor.)			890 —
3. Kamatok a lombard-kölcsön után december 31-ikéig, le-tétdíj stb.			69 —
Összes szenvedő vagyon			3.659 —
Összes tényleges vagyon		30.837 K.	73 f.
Összes szenvedő vagyon		3.659 " — "	
Tiszta vagyon		27.178 K.	73 f.

A pénztári kimutatással kapcsolatosan a számvizsgáló-bizottság elnöke Soós Elemér ig.-vál. tag felolvassa a bizottság jelentését az 1906. évi számadások, a pénzkezelés és a pénztár állapotának megvizsgálásáról, úgyszintén a jegyző által bemutatott 1907. évi költségvetési tervezetről.

A bizottság jelentése egész terjedelmében a következő:

Tisztelt Választmány!

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1906-iki pénztári állapotának és számadásának megvizsgálására kiküldetvén, szerencsénk van a folyó évi február 8-ikán teljesített számvizsgálat eredményéről a következőkben jelentést tenni:

Eljárásunkban az eddig szokásos módot követvén mindenképp a pénztári naplókönyvet vizsgáltuk át s annak 1906. évi minden tételét az igazolásukra szolgáló okmányokkal és ellennyugtákkal egybevetettük, a tagdíj befizetésére nézve pedig a tagok nyilvántartási könyvében is próbákat tettünk. Ezek alapján jelenthetjük, hogy a pénztári naplókönyvet rendben találtuk s az 1906 december 31-ikével 9256 ko-

rona 88 fillér bevétellel, 9219 korona 15 fillér kiadás-sal és a folyó 1907. évi költségelőirányzatba első bevételi tétel gyanánt átviendő 37 korona 73 fillér pénztármaradvánnyal lezártuk.

Ezután a kézipénztárt vizsgáltuk át A pénztár 1907 évi tételeit, kezdve a múlt évről áthozott és fentebb kimutatott 37 korona 73 fillér pénztármaradvánnyal bezárólag február 8-ig összegeztük és 868 korona 27 fillér bevételt, 373 korona 58 fillér kiadást, vagyis 494 korona 69 fillér pénztármaradványt állapítottunk meg. Ezzel szemben találtunk a kézipénztárban fedezetül 222 koronát előleg nyugtában és 272 korona 69 fillért készpénzben, minélfogva a kézipénztárt hiánytalannak jelenthetjük.

A kézipénztár megvizsgálása után áttértünk a Nemzeti Zsebkönyv számadásának megvizsgálására s azt találtuk, hogy az 1906 december 31-ig befolyt 1610 kor. 68 fillér, kiadott 1610 kor. 68 fillér; e szerint a Nemzeti Zsebkönyv II. rész első kötetének céljaira az 1907. évre nem volt áthozat. Az 1907. évben a mai napig sem bevétel, sem kiadás nem merült fel. Megemlítendőnek tartjuk még, hogy az I. kötet nyomda-számlájából még 2905 kor. 82 fillér tartozás áll fen.

Vizsgálat alá vettük ezután a törzskönyvet. E szerint a társaságnak a mai napon, úgy mint a múlt évben 6 ezerkoronás (6000 korona) 36 négyszázkoronás (14,000 kor.) és 34 kétszázkoronás (6800) alapító tagja van. A felsorolt összesen 27,200 koronát tevő alapítványokból be van eddig fizetve 22,200 kor. és fizetetlen még 5000 korona. Ez utóbbi összegből kötelezvényekben (szám szerint 8 darabban) biztosítva van 4400 kor., a miről közvetlen szemlélet és számbavétel alapján győződünk meg, ellenben 600 korona kötelezvényekkel biztosítva nincsen.

A társulat törzsvagyonához tartozik még az az alapítványi természettel nem bíró, 3400 korona összeg is, a mely megtakarításokból származott. Ennélfogva a társaság törzsvagyonára összesen (27,200 + 3400) 30,600 koronát tesz ki.

Arról, hogy a kimutatott 22,200 kor. befizetett alapítvány és a megtakarított 3400 korona összesen 25,600 korona a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknál van elhelyezve, a bank 1906 december 20-án kelt letéti kivonatának megtekintése által győződünk meg.

Ezek szerint a teljes vagyon állása a főntebb említett 30,600 kor. törzsvagyon, a Nemzeti Zsebkönyv II. rész 2 kötet két színes mellékletére a takarékpénztárban 200 korona, továbbá a fent kimutatott 1906. évi pénztári maradvány 37 kor. 73 fillér, végre a hátralékos alapítványi kamatok és tagdíjak 3600 kor., az összes vagyon 1906 december 31-én 34,437 kor. 73 fillér. Ezen vagyonnal szemben a kö-

vetkező terhek állanak fen: a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknál az alapítványi jelleggel nem bíró 3400 koronányi tőkésítés terhére felvett 2700 korona lombard kölcsön és kamatok stb. e kölcsön után 1906 december 31-ig 69 korona, nyomdai tartozás 890 kor., összesen 3659 korona. E szerint a tiszta vagyon 27,178 kor. 73 fillér.

A mi az 1906-iki zárószámadási eredményeket illeti, az előirányzatnak és zárószámadásnak részletes összehasonlítását a mellékelt kimutatásban terjesztvén elő jelentjük, hogy a bevétel az előirányzatnál 1686 kor. 60 fillérrel több volt; ezzel szemben a kiadás is 1747 kor. 15 fillérrel tett ki többet, úgy hogy az előirányzott 98 kor. 28 fillér maradvány helyett a tényleges maradvány 37 kor. 73 fillért tesz ki.

A vagyonállás kimutatása szerint 2700 korona lombard kölcsön nehezedik a társaságra. Ezen teher onnan ered, hogy a múlt évi számvizsgáló-bizottság javaslata alapján a régi nyomdai tartozások törlesztésére az alapítványi jelleggel nem bíró és 3400 koronát kitevő tőkésített összegre e kölcsön felvételével, mely évről-évre a lehetőség határai között fog visszafizet-teni.

A hátralékos tagdíjak behajtását illetően a múlt évi számvizsgáló-bizottság jelentésében javasoltatott a t. választmánynak, hogy a teljesen behajthatatlan követelések törlése után a még fenmaradó hátralékok behajtása iránt folytatólagosan intézkedni méltóztassék. E tárgyban szerencsénk van jelenteni, hogy a pénztárnok adatai szerint töröltetett 560 kor., pártoló tagdíjakból befolyt 480 kor., évdíjakból 1078 kor., összesen 2110 kor., e szerint a 4400 kor. hátralék az év végéig lepadt 2290 koronára; véleményünk szerint ezen elért eredmény elég kedvezőnek tekinthető. Az 1906. év végével, illetve a folyó év elejével fennálló és a vagyonállásban feltüntetett 3600 kor., hátraléokra nézve javaslatunk ugyanaz, mint tavaly volt, t. i. hogy a teljesen behajthatatlan követelések törlése után a még fenmaradó hátralék behajtása iránt intézkedni méltóztassék.

Mindezek után jelentvén azt, hogy a t. elnökség az elmúlt évben is reálisan és körültekintőleg gazdálkodott, javasoljuk a tekintetes választmánynak, hogy Tóth Árpád társ. pénztárnok urat a múlt 1906. évi számadásokra nézve a szokásos fentartással felmenteni méltóztassék.

Áttérve az 1907. évi költségvetési előirányzatra, annak tételeit 7013 kor. 73 fillér bevétellel, 6995 korona kiadással és így 18 kor. 73 fillérnyi előirányzott maradvánnyal van szerencsénk javaslatba hozni. A személyi kiadások tételét illetően kiemelendőnek tartjuk, hogy az előző évi 1600 koronával szemben az 1907. évre csak 750 koronát hoztunk javaslatba, egy-

részt mivel társulati titkárunk súlyos természetű betegsége folytán, mely őt teendőinek ellátásában előreláthatólag az egész év folyamán akadályozni fogja, a titkári tiszteletdíjnak csak első negyede vált esedékké, másrészt mivel társaságunk jegyzője dr. Áldásy Antal úr, tekintettel a társaság pénzügyi helyzetére a költségvetés egyensúlyának helyreállítása céljából jegyzői tiszteletdíjáról a folyó évre lemondott.

Budapest, 1907. február hó 8-án.

Kollányi Ferencz
számv. b. tag.

Dr. Döry Ferencz
számv. b. tag.

Soós Elemér
számv. b. tag.

A számvizsgáló-bizottság jelentése egész terjedelmében tudomásul vétetvén, az igazgató választmány *Tóth Árpád* pénztárnoknak a felmentvényt a szokásos fentartással megadta. Együttal a számvizsgáló bizottságnak buzgó fáradozásáért köszönetet mond *Áldásy Antal* társ. jegyzőnek pedig, li a költségvetési egyensúly helyreállítása céljából folyó évi jegyzői tiszteletdíjáról lemondott, köszönetét fejezi ki.

A társaság 1907. évi költségvetését, a számvizsgáló-bizottság előterjesztése alapján, az igazgató választmány a következőképp állapítja meg:

A M. Heraldikai és Genealogiai Társaság költségvetési előirányzata az 1907. évre.

Bevétel.

1. Pénztári maradvány 1906-ról	37 kor. 73 fill.
2. Értékpapírok kamatai (25,400 kor. koronajáradék és 200 kor. jelz. hitelbanki nyer.-kölcsonkötvény után 4%)	1024 " -- "
3. 5000 kor. be nem fizetett alapítvány után 5%	250 " -- "
4. Tagdíjakból:	
a) pártoló tagok után 2180 K	5180 " -- "
b) evdijak után 3000 "	
5. A társulati kiadványok eladásából:	
a) a Czimeres Emlékek I. és II. kötetéből	42 " -- "
b) egyéb kiadványokból	250 " -- "
6. Alapítvány-befizetés	200 " -- "
7. Postai költségekkel megtérülés	10 " -- "
8. Rendkívüli bevétel	20 " -- "
Összesen	7013 kor. 73 fill.

Kiadás.

1. Személyi járandóságok (titkár I. negyedévi díja 150 kor., pénztárnok 600 kor.)	750 kor. — fill.
2. A Turul írói és szerkesztői tiszteletdíjai:	
a) 24 iv írói díja, ivenként 48 kor. 1152 kor.;	
b) szerkesztés ivenként 10 kor., 240 kor.	
(92 kor. megtakarítást számítva)	1300 " -- "
3. Nyomdai költségek (1906 2. füzet maradéka 3. 4. füz. 1907. évi 1. 2. füz. és 3. füz. részben; egyéb nyomtatások)	3400 " -- "
4. Színyomatok készítése	300 " -- "
5. Metszetek, rajzok készítése	300 " -- "
6. Irodai átalány	120 " -- "
7. Társulati szolga díjazása	120 " -- "
8. Újévi ajándékok, tagdíjbeszedési költségek, másolatok stb.	250 " -- "
9. Lombard-kölcson után kamatok, előlegjutalék, betétdíjak, posta- és bélyegköltségek	235 " -- "
10. Alapítvány-tökésítés	200 " -- "
11. Rendkívüli kiadás	20 " -- "
Összesen	6995 kor. — fill.
Bevétel	7013 kor. 73 fill.
Kiadás	6995 " -- "
Előirányzott maradvány	18 kor. 73 fill.

Ezután jegyző jelentette, hogy a Nemz. Zsebkönyv folytatása ügyében kiküldött bizottságnak mai napra hirdetett ülése a másodelnök megbetegedése miatt nem volt megtartható s kéri, hogy e tárgy a mai ülés napirendjéről levételve, a következő ülésen vétessék tárgyalás alá. Az igazgató-választmány ehhez hozzájárulva, a betegsége által teendőiben akadályozott Schönherr Gyula titkár helyett e bizottságba ifj. Reiszig Ede ig.-vál. tag indítványára *Boncz Ödön* ig.-vál. tagot küldte ki.

Végezetül bemutatott a pénztárnok jelentése a pénztár állapotáról, mely szerint az ülés napjáig befolyt 2111 kor. 27 fillér, kiadott 1489 kor. 24 fillér, maradvány 622 kor. 3 fillér. Vagyonállás: cselekvő vagyon: a) tényleges vagyon 31.422 kor. 3 fillér, b) követelés 3420 kor., összesen 34.842 kor. 3 fillér. Szenvedő vagyon 3590 kor. tiszta vagyon 27,832 kor. 3 fillér.

A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök *Boncz Ödön* és *Zsilinszky Mihály* ig.-vál. tagokat kérte fel és ezzel az ülés véget ért.

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság

április hó 25-én tartott ig.-vál. ülésén *Fejérpataky László* másodelnök elnöklete alatt jelen voltak: *Barabás Samu, id. Bánó József, Boncz Ödön, id. Daniel Gábor, Döry Ferencz, Komáromy András, Makay Dezső, Nagy Géza, Ortvay Tivadar, Pettkó Béla, ifj. Reiszig Ede, Soós Elemér, id. Szinyeyi József, Varjú Elemér* ig.-vál. tagok, *Áldásy Antal* jegyző és *Tóth Árpád* pénztárnok.

Elnök az ülést megnyitván *Nagy Géza* ig.-vál. tag felolvasta «A lengyel krónikák és Szent István» című értekezését, mely a Turulban fog megjelenni.

A felolvasás után *Varjú Elemér* ig.-vál. tag bemutatta Bogomér comes és fiainak pecsétjét, mely nevezetteknek egy 1290. évi oklevelén maradt fen. *Fejérpataky László* másodelnök pedig bemutatta Mátyás királynak 1479. évben Benedictus Lutus de Florentia részére adott czimeres levelét, mely egy XVIII századi közjegyzői másolatban maradt reánk.

A folyó ügyek élén jegyző jelenti, hogy alapító tagokul jelentkeztek: 200 koronával a *Szépművészeti Múzeum* Budapest, 400 koronával *Szemere Miklós* Budapest, bejelenti Pettkó Béla ig.-vál. tag. Évdíjas tagokul megválasztottak: a *Borsodmiskolczi közművelődési és múzeum egyesület* Miskolcz, aj. *Fejérpataky László* másodelnök, *Virter Ferencz szerkesztő* Budapest aj. *Borovszky Samu* ig.-vál. tag.

Ezután másodelnök jelentette, hogy az igazgató-választmány által 1906. évi november hó 29-én a Magyar Nemzeti Zsebkönyv folytatása ügyében kiküldött albizottság az igazgató-választmány ülést

megelőzőleg ülést tartván, tárgyalás alá vette *Pettő Béla és ifj. Reiszig Ede* szerkesztőknek beadványát, mely szerint nevezettek a Magyar Nemzeti Zsebkönyv II. sor. 2. kötetének saját költségükön való kiadására kérnek engedélyt. Minthogy a bizottság tárgyalása folyamán a szerkesztők részéről egy újabb ajánlat tétetett, mely szükségessé teszi, hogy a bizottság egy újabb ülést tartson, másodelnök felhatalmazást kér az ig.-választmánytól, hogy a Nem. Zsebkönyv folytatása ügyében az újabb bizottsági tárgyalás megtartása után rendkívüli ig.-vál. ülést hívasson össze. Az ig.-választmány másodelnök előterjesztéséhez hozzájárult.

Ezután *Tóth Árpád* pénztárnok terjesztette elő jelentését a pénztár állapotáról. E szerint az ülés napjáig volt bevétel 2999 kor. 27 fillér, kiadás 1982 kor. 43 fillér, egyenleg 1016 kor. 84 fillér. Vagyonállás: Alapítványi tőke 27,200 kor. Alapítványi jelleggel nem bíró tőke 3400 kor. A Nemz. Zsebkönyv II. rész 2. kötete színes mellékleteire 200 kor. Egyenleg 1016 kor. 84 fillér. Követelés hátralékos tagdíjakban 3320 kor. Összes cselekvő vagyon 35,136 kor. 84 fillér. Szenvedő vagyon: A P. M. Kereskedelmi Banknál felvett lombard kölcsön 2700 kor. Nyomdai tartozás 956 kor. 59 fillér, összesen 3656 kor. 59 fillér. Tiszta vagyon 28,160 kor. 25 fillér. A kimutatást az ig.-vál. tudomásul vette.

Ezután elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *Nagy Géza* és *Soós Elemér* ig.-vál. tagokat kérve fel, zárt ülést rendelt el.

Zárt ülésben az ig. választmány a jegyző előterjesztésére a több év óta hátralékban lévő tagok törlésére nézve hozott határozatot.

SZAKIRODALOM.

A Felső-Kubinyi Kubinyi-család története és leszármazása. Szerkesztik és kiadják Kubinyi Ferencz (†) és Kubinyi Miklós. Második kötet. A Kubinyi-család leszármazása. Budapest, 1906. (A Franklin-Társulat nyomása.) 8-r. XVI, 459 old., 12 leszármazási tábla és három műmelléklet.

E munka első kötete hat éve látott napvilágot. Benne az azóta elhunyt Kubinyi Ferencz családjának vázlatos, de összefüggő s élvezetes olvasmányul szolgáló történetét nyújtotta. A Kubinyi Miklós tollából eredő második kötet is, a család történetével foglalkozik, de egészen más modorban. Szerző nem ad összefüggő elbeszélést, nem terjeszkedik ki a család országos szereplésére, hanem ízről-ízre menve felsorolja a család összes tagjait, akikről emlékezet maradt s röviden megismertet valamennyinek az életrajzi adataival, birtokaival szerzeményeivel, házassági összeköttetéseivel. A szerző páratlan szorgalommal összegyűjtött rengeteg adatai alapján egyrészt az első kötetbe becsuszott hibákat igazítja ki, másrészt pedig

olyan pontos és részletes leszármazási táblákat állít össze, aminőket az első kötetből lehetetlen lett volna megszerkeszteni.

A ki tudja, minő szélesen elágazott s terebélyes a Kubinyi-család törzsfája, az teljes elismeréssel fog adózni a tudós szerzőnek a művére fordított munkáért s fáradságért. A család századok folyamán a felvidéknek majdnem minden előkelő s szereplő nemzettségével rokoni összeköttetésbe jött s e körülményből folyik, hogy a munka nem csak a Kubinyi-család története iránt érdeklődőknek nyújt becses anyagot, hanem gazdag adattárral szolgál mindazoknak, a kik Északnyugati Magyarország régi családjaival foglalkoznak. S e forrás, aminő bőven folyó, olyan tiszta is; a szerző adatait a legnagyobb gondnal s lelkiismeretességgel válogatta meg, hiteles oklevelek alapján dolgozott s ezekre hivatkozik lépten-nyomon.

A munkának nem csekély érdeme a jó és könnyű áttekinthetőség. Az egész három főrészre oszlik; az elsőben a család leszármazása a mohácsi vészig van megismertetve; ez az időpont fontos a család életében, miután az eddig egyetlen vonalon leszármazott s a XV. sz. második felében csupán egy tag (György) által képviselt Kubinyi-család innen kezdve ágazik el. A második részben a Kubinyi György fia Mátétól eredt *deménfalvi*, a harmadikban a László fivéréől Dánieltől († 1526. a mohácsi csatában) származott *nagyolaszi* fővonal van megismertetve. Becsesek e munkához járuló függelékek is, első sorban a család két czimereslevelének szövege és kitűnően sikerült hasonmása. A czimerek színes ábrái már az első kötetben napvilágot láttak, azonban a két oklevél szövege nem jelent meg. Az első, II. Ulászló-féle armális (amint az régóta ismeretes az irodalomban) Prágában 1497 július 9-ikén kelt s Kubinyi literatus László királyi alkincstartó számára adományoztatott; a második, a melylyel Rudolf király az előbbi czimert megbővítvi, Bécsben, 1578 június 24-ikén adatott ki; ebben Kubinyi Kristóf és fiai szerepelnek adományosok gyanánt.

Az első armális külső kiállítására szerint azon csoportba tartozik, a melyből a Turul olvasói a Hernalt-Mesteri s a Mernyei-czimerleveleket ismerik. A czimer a késői gótika izlésében van festve, egészen diszitményszerű merev takarókkal s aránylag kicsiny, nyomott sisakdiszszel. Jóval érdekesebb a második, nem csak külsőségeiben, amelyeken Bocskay Györgynek, a világhírű kaligrafusnak kezennyomatát ismerhetjük fel, hanem azért is, mert benne az 1497-iki oklevél *teljes szövegében át van írva*. Csak sajnálnunk lehet, hogy a czimerbővítésnek ilyen módja a kivételes esetek közé tartozik; ha a XVI. században oly igen gyakori czimerújítások s bővítések alkalmával a régi armálisok szövegét mindenkor befoglalták volna az új oklevélbe, ma mégegyszer annyit középkori czimerlevelet ismerenénk, mint amennyiről így van tudomásunk.

A kötethez kimerítő s igen pontos névmutató és tizenkét terjedelmes leszármazási tábla járul. A már említett két nagy hasonmáson kívül több arczkép és egy sereg aláírás hasonmása disziti a munkát s teszi azt külső kiállítására nézve is előkelővé.

A családtörténet minden barátjának melegen ajánljuk Kubinyi Miklós könyvét; e nemből hasznosabb s gondosabban szerkesztett mű még nem került a magyar könyvpiacra.

V. E.

A Pécz nemzetség Apponyi ágának az Apponyi grófok családi levéltárában őrzött oklevelei. I. kötet, 1241—1526. Budapest, 1906. 8-r. XXXVIII és 528 oldal. (A Franklin Társulat nyomása)

Főrendü családaink egymásután bocsátják sajtó alá ősi levéltáraik kincseit. A Teleki- és a régen folyó Zichy-Okmánytár még messze áll a befejezéstől, a mikor a gróf Apponyi család is belép azok sorába, a kik a nemzeti történetírás iránti szeretetből elődeiktől maradt okleveleik kiadásával igyekeznek a múltat kutató tudós-világnak újabb forrást nyitni.

A Pécz nemzetségből eredő Apponyiaknak aránylag kevés középkori oklevelük maradt; az előttünk fekvő kötet mindössze 228-at tartalmaz. Pedig az ő-ök nagyobbára előkelő, szerepet vivő, harcokban forgó férfiak voltak, s karjaik erejével, a királyok szolgálatában szép birtokokat, hatalmas vagyont szereztek. Mindezzel együtt járt a sok oklevél. Bizonyára volt is feleszámmal, de — úgy látszik — a háborus idők viharai s azon körülmény, hogy a családi iratok nagy része a XVII. század folyamán egyik leánynyal idegen kezekre szállott, nagyon leapasztotta a levéltár anyagát. Innen magyarázható, hogy a nemzetségre vonatkozó legkorábbi okleveles adatokat hiába keresnők ebben a kötetben; itt, bár a közlött darabok 1241-el kezdődnek, a Pécz-nembeliokről legelőbb 1295-ben esik szó. Innen kezdve elég sűrűn következnek az Apponyiak egyenes őseire vonatkozó oklevelek, úgy, hogy a szerkesztőnek módjában volt egyedül a kötetben foglalt adatok alapján a bár nem minden részében biztos, de teljesen összefüggő családfát összeállítani.

A közlött oklevelek több új s eddig nem értékesített adatot nyújtanak a történetírónak. Egész sor hadjáratról történik említés, némelyiknek — már a mint az adománylevelekben szokás volt — egyes epizódjai is felemlítettnek; királyaink tartózkodási helyei, országos főméltóságok nevei s hivataloskodásuk időpontja, rég eltűnt vagy újabban felvett nevek alatt rejtőző helyek meghatározásában az Apponyi-oklevéltár is hathatós segédeszköz lesz. Jóval többet nyer azonban a genealogus, kivált a kit az ország északnyugati részének ősi családjai érdekelnek.

Az oklevelek közlése, egy-két, szinte kikerülhetetlen sajtóhibától eltekintve kifogástalan. Kár, hogy a név- és tárgymutató nem ment teljesen a tévedésektől, a mire a munkának egyik korábbi ismertetője már rámutatott.

Kétségtelen, hogy a munka közrebocsátásával történetkutatásunk sokat nyert s ezért egyformán hála-sak lehetünk az áldozatkész kiadónak, *gróf Apponyi Sándornak* és a buzgó szerkesztőnek, *Kammerer Ernőnek*.

A kötet diszes kiállításban, jó merített papíron jelent meg. Sajnos, hogy kevés példányban készült s könyvvárusi forgalomba nem jutott, a minek legfeljebb néhány élelmes ódonkönyvkereskedő veszi hasznát, a kik az esetleg kezükbe kerülő példányokért horribilis árat követelnek a közönségtől.

Reviczky Bertalan. Egy főbenjáró per Nyitra vármegyében. (1561—1564.) Külön lenyomat a Nyitra-megyeyi Szemléből. Nyitra, 1906, 8-r. 66 oldal.

Valóságos korkép elevenedik meg az olvasó előtt, aki ezt a füzetkét kezébe veszi, egy kép azokból a

«régi jó időkbeli», a melyeknek visszatérését mindazok óhajtani szokták, akik sejtélemmel sem bírnak arról, minő olcsó volt abban a korban az emberélet s minő ingatag lábakon állott a vagyombiztonság.

A «főbenjáró pert» a nyitrai megyeyi Brunócson lakó Kürthy másként Pogrányi Pál utóda indították nevezettnek szomorú halála miatt, a mely bizonyos határvillongásból kifolyólag, Patvaróczy Mihály és Péter s Bossnyák Ambrús kezéből érte a különben megférhetetlen természetű s izgága áldozatot. A korhoz mérten aránylag rövid ideig tartó bűnper a vádlottakra kimondott fő- és jószágvesztéssel ért véget. Az is a kor jelleméhez tartozik, hogy ezt az igazságos büntetést soha sem hajtották végre; a két Patvaróczy 800 frt váltságdíjban kiegyezett a meggyilkolt hátrahagyott rokonaival. Sőt — s ez ad az egész ügynek sajátságos színezetet — Patraróczy Péter röviddel utóbb elvette az általa megölt Kürthy Pál özvegyét, Ujfaluassy Annát, a másik gyilkosnak a fia Miklós pedig ugyanannak unokáját, Kürthy Zsuzsannát.

Az izgató lefolyású pert ismertető munkácska nem csak a művelődéstörténet kedvelőjét, hanem a genealogust is érdekelheti. Nyitrai megyeyének sok kiváló családjá szerepel benne s ennek megfelelően az érdeklődő adatokra is bőven találhat. A munka szerzőnél (Csejthe, Nyitrai megyey) kapható.

Sárközy Imre. A Nadasdi Sárközy-család című érdekes családtörténeti monografiája, a mely a Turul múlt évi folyamában jelent meg, különnyomatban is elkészült. A különnyomat nyolczadrétben, 87 oldalas, igen diszes kiállítású kötetet tesz ki s egy előszón kívül a család 1510. évi czimeres-levelének kisebbített fénynyomatu hasonmásával és Sárközy István (sz. 1759. + 1845.) arczképével van meg bővitve. A szép kötetke szerzőnél s Pfeifer Ferdinánd könyvkereskedésében szerezhető meg.

Jahrbuch der k. k. heraldischen Gesellschaft «Adler». Neue Folge. XVI. kötet. 1906. 4-r. 3 lev. és 202 oldal. XVII. kötet, 1907. 4-r. 3 lev. 181 oldal.

Az 1906-ik évi évkönyvben különösen érdekes és terjedelmes dolgozattal szerepel az imént elhunyt kiváló osztrák heraldikus, *Göschel Oszkár*, akit *Pusikan* név alatt ismert a czimertani munkáit használó közönség. A dolgozat (*Entstehung und Bedeutung der Wappenbilder*) azon tételből kiindulva, hogy a középkori czimerek sohasem *eseményeket* szimbolizálnak, hanem majdnem mindig a viselő *nevével* állanak vonatkozásban a régi német, francia, angol és olasz czimerek óriási tömegét sorolja elő, sokszor igen szellemen magyarázva az egyes czimeralakok jelentését.

A szimbolikus jelentésű vagy mondjuk: az eseményekre vonatkozó czimereket a teoretikus heraldikusok általában véve mindenkor gyanuval fogadják, s azokat a czimereket, amelyekben szemmel láthatólag az ősapá valamely tetteire esetleg *foglalkozására* hivatkozó ábra szerepel, hajlandók újabb eredetűnek tartani. El kell ismernünk, különösen ha az itt tárgyalt dolgozat érdekes anyagán végig tekintünk, hogy a középkorban aránylag kis számmal keletkeztek ilyen czimerek, de hogy mégis voltak, arra épen a (Göschel

által alig ismert) magyar czimeranyagból hozhatunk fel igen nyomós példákat. Göschen szerint «a leg-régibb cimereket nem adományozták, hanem önként vették fel, jutalmazásul tehát nem szolgálhattak.» Ebből azt következtetni, hogy az önként felvett cimerek közt *eseményre* vonatkozó, szimbolikus jelvényt nem is kereshetünk, felettébb nagy mérészség. Mert például az a két egymással *marakodó farkas* amelyet Dénes nádor 1234-ben czimerén visel (pecsétje: Ö. L. Do. 25,744.) annyira *cselekvést* szimbolizáló kép, hogy keletkezését kutatva egyébre, mint valamely küzdelemre, tehát hadi *eseményre* nem is gondolhatunk. Göschen tovább is kifejti nézetét: «A XIII. és XIV. században a (czimer-) adományozásra — mondja — természetesen valamilyen *alkalom* szolgálhat okul s ez gyakran lehetett valaminő hőstett, ezt azonban a (czimer) alakokból kiolvasni *nem lehet*, mert ezeket az alakokat nem a (kitüntetés okául szolgáló) *eseményre*, hanem az átöröklésre való tekintettel választották, miután a czimer az *egész nemzetiségé* lett. Csak az újabb korban, legkésőbb Németországban, tulajdonítottak a cimereknek valamely érdemre való közvetlen emlékeztetést. Még a XV. század végéről olyan czimeradományok, a melyek személyes érdemre való kirívó hivatkozást tartalmaznának, csak *Corvin Mátyástól*, a lengyel királyoktól és néhány félig-értelmes (*«halbbewusst»*) nép uralkodójától ismeretesek; hanem ezek aztán *olyanok* is.»

A boldogult szerző nem is sejtette, hogy a mikor csálhatatlannak hitt tételét felállította s közben a barbár magyarok s keleti társaik felett elménczkedett, csupán az aposztrófált népek heraldikájában való tökéletes járatlanságáról tett bizonyosságot. Mert hiszen, ha a forrásokat ismeri, hamar rájött volna, hogy már a XV. század első feléből, Zsigmond királytól eredő akár hány olyan czimert ismerünk, amelyik *eseményt* szimbolizál s a mellett heraldikailag is kifogástalan alkotás. Ilyen, hogy többet ne említsünk, a Keszői (1415.), Pethneházy (1417.) vagy a Csapi (1418.) czimer; ez utóbbinál éppenséggel a szövegben is meg van mondva, minő hőstettre emlékeztet a nyilal átlőtt szemű oroszlan.

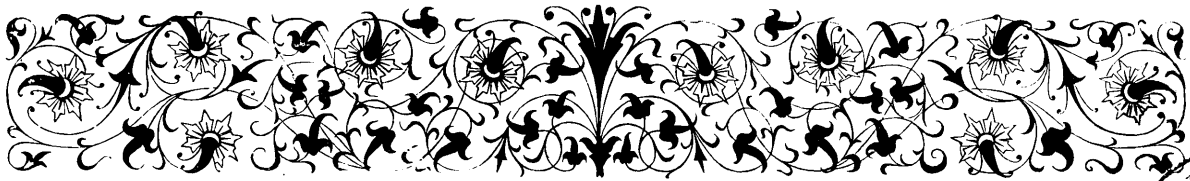
Am ha ezen szarvashibától eltekintünk (s német vagy éppen osztrák ember munkájában mindenkor el kell készülnie lennünk a történetünket s intézményeinket illető tökéletes járatlanságra), haszonnal forgathatjuk Göschen értekezését. Óriási anyagában használható analogiák bőven akadnak s utmutatása mellett indulva, talán sikerül egyik-másik rejtélyesnek látszó magyar czimerkép helyes magyarozatát megtalálnunk.

Kevésbé érdekes s magyar vonatkozású adatokat nem tartalmaz *Kieszkalt* Ernő cikke az égeri (Csehország) régi siremlékekről. Utána gróf *Pettenegg* (Eduard Gaston) dolgozata következik egy XVII. századi cimerez asztalterítőről. E díszes és iparművészeti szempontból is figyelemre méltó nagy kerek teritőn (a mely a landshuti délbajorországi tört. társulat tulajdona) Trauttmansdorff Anna Mária grófnő harminczkét ósének a cimerei vannak kivarrva. Az elődök közt találhatók többek közt a következő magyar családok is: Pálffyak (többszörösen), Dersffyek, Bakóczok (*«de genere Erdőd»* mondja a közlő!) és a Batthyányak. — *Kékule István* a genealogus könyvészeti segédeszközeit ismerteti meg. Jellemző, a mit a német,

francia, angol, olasz és spanyol munkák ismertetése után mond: «Oroszországnak is — olvassuk — vannak ilyen munkái, például Savelovtól. *De miután ezek orosz nyelven vannak írva, sajnos, Európa többi kultúrállamainak genealogusai előtt épp úgy nem jöhetnek számba, mint akár a magyar és cseh nyelven írt könyvészeti kézikönyvek.*» Nem tudjuk, min csodálkozunk inkább: az író önhittségén-e, vagy megdöbbenő szüklátköröségén. A hasonlóan gondolkodó német «tudósok» (s ilyen még mindig bőven akad) egyszer már tudomásul vehetnék, hogy a *nem germán* nemzetek *saját* kulturájuk emelésén dolgoznak s teljességgel nem törődnek vele, ha eredményeik a németiség előtt — merő indolencia folytán — ismeretlenek maradnak.

A magyar genealogusra nézve is forrásul szolgálhat br. *Haan* Frigyes közleménye (a mely az 1907-iki évkönyvben is folytatódik): *Genealogische Auszüge aus den Sperr-Relationen des (ieder)-ö(sterreichischen) und k. k. n.-ö. Landrechtes 1762—1852.* E «Sperr-Relatiók» a mondott években Alsó-Ausztriában elhunyt nemes személyek születési és halálozási adatait tartalmazzák. A felsoroltak közt számos magyar van; hirtelenében a következő családnevek ötlenek szemünkbe; *Adamovics* (de Csepin), *Agoston*, *Almássy*, *Amadé* (sok bejegyzés), *Andor*, *Andrássy*, *Andrássy*, *Apor*, *Apponyi*, *Arvay*, *Atzél*, *Báchmegey*, *Bajzath*, *Balásovits*, *Balogh*, *Bánhid*, *Baranyi*, *Barcsay*, *Bárczay*, *Barlanghy*, *Barthodeiszky*, *Batthyány* (igen sok bejegyzés).

Az 1907-iki évkönyvet ugyanezen cikk folytatása nyitja meg. A terjedelmes közlemény a Begontina—Exner nevek közti bejegyzéseket tartalmazza. Ezek közt is sok a magyar családnév; így például: *Benyouszky*, *Benkő*, *Bessenyei*, *Bethlen*, *Boka*, *Bokros*, *Bornemisza*, *Boros*, *Buday*, *Bujanovics*, *Darnóczy*, *Dercsényi*, *Dessewffy*, *Dombay*, *Erdélyi*, *Erdődy*, *Eszterházy*. — *Dr. Martin* a zalcburgi érsekek cimereleírásáról értekezik; ezek közt a legelső 1538-ból, az utolsó 1631-ből való. — *Br. Mitis* Oszkár a rangkoronákról közöl igen tartalmas cikket, amely már csak azért is érdekelhet bennünket, mert fejtegetései a Károlyi-család 1712-iki grófi diplomájának cimereleírásából indulnak ki. Ebben ugyanis — amint azt Eble Gábor közleményei után ismerjük — a pajzs fölé a szokott királyi korona helyett *imperialis diadema* adományoztatott. *Dr. Wertner* Mór két dolgozata tölti ki még a kötetet; az első az Apponyi-okmánytárról a Századokban megjelent ismertetésének némiképp meg bővített német fordítása, a második pedig kiegészítése annak a jegyzéknek, amelyet az 1412-ben Budán járt külföldi előkelőségekről egy Bécsben őrzött feljegyzés után Thallóczy Lajos közölt volt a Turulnak még X-ik (1892. évi) folyamában. Az igazság érdekében meg kell jegyeznünk, hogy az újabb közlő olyan megfigyeltéseket is magáénak vall, amelyeket Thallóczy ismertetett, így p. o. a jegyzék ezen nevénel: *Der Czadil*, utalva a név eltorzított voltára, nagy diadallal hirdeti: «*Wir erkennen aber den Gast*» — s aztán, egyszerűen átveszi (idézés nélkül) Thallóczytól a megfigyelt, hogy t. i. a rejtélyes nevű férfit *Sandalj Hranics* bosznai vajdafi. ☆

BOSNYÁK ÉS SZERB ÉLET- S NEMZEDÉKRAJZI TANULMÁNYOK.

(Második közlemény, térképmelléklettel.)

VI. Tanulmányok a Kosača-család és Herczegovina történetéből.

1. *Hogyan vette fel Vukčić István, Bosznia nagyvajdája, a hercegi címet.*

Földrajzi helyzet, égalj és ebből folyólag lakosságának életmódja a ma Herczegovinának nevezett országrészt mindig bizonyos külön fejlődési folyamatba* terelték. A kora középkor kezdetén egyes különálló zsupák alakultak a hosszú völgyek ölén, melyekben egyes függetlenségökre féltékeny előkelő családok gyakorolták a főhatalmat. A bosnyák királyság megalakulása után a Kotroman-házból származott királyok hajtották hatalmuk alá ezt a területet. Az felsőbbbségi viszony azonban nem sokáig tartott, mert a török hódítás már a XV. század második évtizedében erősen éreztette hatását ezen a lazán összefüggő országrészen. A hatalom központosítására való törekvés azonban ezen a területen is beáll és Kosačić Hranja előkelő vajdának, erős akaratú és ildomos fia, a hírneves Sandalj Hranić házasság, a velencei és a ragusai köztársaságokkal való egyezkedés, a törökkel és a magyar királylyal való ügyes diplomatizálás révén személyes hatalma alá hozza az egyes zsupákat és a Ráma folyótól a cattaroi öbölgy gyakorolja a főhatalmat. Elhatározásaiban mindig az a cél vezette, hogy fokról-fokra növelje hatalmát és mindig meg tudott állni mielőtt kockára tette volna előbbi vívmányait. 1435-ben történt halála után fimaradéka nem lévén unokaöccsére, Vuk nevű öccsének a fiára, *Vukčić Istvánra* szállott a hatalom. Ha szabad nemzetközi relatoról szólunk, úgy Vukčić István kifelé

mindig, mint Bosznia nagyvajdája szerepel, tehát a bosnyák királyságnak mintegy külön említett, de mégis hozzá tartozó tényezője. A szomszédos hatalmakkal önállóan érintkezik és abból az alapgombából indul ki, — a mi az akkori patarén főurak politikájában a *török* megjelenése óta kifejezést nyert — hogy a szultáni hatalommal igyekszik jó lábón állni s egyes koncessziók útján biztosítani tényleges birtokait. Ez a «hivatalos török politika» jellemzi István nagyvajda irányzatát mondhatni 1463-ig. Mindamellet hiányzott a hatalomnak külső megnyilatkozásához a cím. S noha voltaképp ő parancsolt a bosnyák királynak, de törekvésének fővágját valamely látható külső jelben kereste, a mely őt a szomszédokkal szemben emelje és külső vonatkozásainak is nagyobb nyomatékot adjon. Ezt a vágyát 1448-ban valósította meg, midőn a «*ducatus sancti Savæ*», vagyis szent Száváról, a híres szerb apostoli ténitőről nevezte el országát és felvette a hercegi címet. Ezzel a címfelvétellel nyílik meg ez országrésznek, bár rövid, de mégis mint külön szervezetnek eléggé jelentős történelme.

Hogy ez mikép ment végbe erről kívánunk szólni. A délszláv történetírók tulnyomó része azt állítja, hogy Vukčić István III. Frigyes császár engedélyével vette fel a hercegi címet. Egyik a másiktól irta le ezt az állítást, hiven követvén a krónikások nyomdokát, kiknek sorozatát Luccari nyitja meg.¹ A kik III. Frigyesről eredtetik azt a méltóságot csak a felvétel évében térnek el, úgy hogy 1440—1448-ig váltakozik a

¹ Luccari 164. l. «Egli ebbe nome del Duca da Federico III. Imperatore ed Slavo si chiamò herzeg.»

kronologikus meghatározás. A legrégebbi krónika voltaképen Orbini, a ki 1601-ben megjelent munkájában nem idéz évszámot, hanem egyszerűen konstatálja, hogy István országának új nevet adott, Szent-Szaváról nevezvén el azt.¹ A régebbi történetírók kész ténynek vették ezeket az állításokat és legfőljebb arra szoritkoztak, hogy az egyik 1448 előttre tette a hercegi cím felvételét, a másik pedig 1448-ra, de azt a körülményt, hogy mikép kerül vonatkozásba III. Frigyes római császár István vajdával, illetőleg később herceggel, nem kutatta senki.

Ujabbán Truhelka Čiro, a szarajevói országos múzeum érdemes vezetője, foglalkozott behatóbban a tárggyal,² egy a gorzdai templomban talált állítólag István hercegtől származó felirat tárgyalásával kapcsolatban. Truhelka szerint a kérdés el van döntve, a mennyiben szerinte a hercegi címet IV. Eugenius pápától kapta, s e részben Ljubić közölte³ velencei évkönyv töredékeket idéz. Ezek szerint 1449 ápr. haváról értesít, hogy a bosnyák király, István vajdával, — apósával — a miatt akar hadjáratra kelni, a miért ez nem akar katolikus lenni. A követek 200 ballisztáriust kívánnak a maguk költségére küldetni és felkérlik a köztársaságot, hogy ne adjanak a vajdának többé sőt. Azonban az évkönyvtöredék megjegyzi, hogy Gradenigo velencei követ, a római egyház részére megnyerte István vajdát és a pápa ezért adja neki a szent Szaváról elnevezett hercegi címet.

Megjegyzendő, hogy ez évkönyvek csak kivonatok és csupán egyes töredékeket tartalmaznak; a mennyiben e töredékek levéltári bizonyítékokkal támogathatók, kétségtelenül hitelesek. A mi a mondottak első részét illeti, hogy István Tamás követsége 1449 ápr. havában Velenczében járt, feltétlenül igaz. Április 7-én jártak ott e bosnyák követek. Elmondották, hogy István vajda *Spalato hercege* akar lenni. A köztársaság

azt felelte, hogy ők is hallottak erről. Megengedik a katonaszedést és azonkép a bosnyákoknak is engedélyezik a sóvételt Spalatoban, mint a hogy ezt István is megteheti a Narenta mellett¹ (Metkovic). De tudjuk, hogy a bosnyák király követei azt is mondták, hogy Alfonz aragon király utján akarja magát hercegnek neveztetni.² Ennyiben igazolható a Truhelka idézte évkönyv-töredék hitelessége. Az iránt azonban, hogy István a *pápától* kapta volna a szent Száva hercegi címet, sem a vatikáni sem más levéltárból nem került elő semmi adat. Truhelka azzal igyekszik ebbeli állítását igazolni, hogy István vajda félvén a pápa átok alá való helyezési fenyegetésétől, hacsak szinleg is áttért a katolikus hitre, de rövid idő múlva, miután megkapta volna a hercegi címet, ismét patarénussá lőn. Mind az, a mit István jelleméről mond teljesen megfelel a tényállásnak, de a mit Theinerből idéz³ egyáltalában nem bizonyítja, hogy István áttért a katolikus hitre. Sőt 1449-ben maga a pápa ir Tomasin Tamás lesinai püspöknek, hogy István Tamás ugyan jó katolikus, de azért főbb emberei közül István vajda, apósa és Pavlovics János vajda, — a ki három éve katolikus lett, de aztán újból renegált, — eretnekek.⁴ Ebből kettő tűnik ki, hogy a pápa 1449-ben vajdának nevezi Istvánt és hogy ekkor még eretnek; hogy később az volt, azt Truhelka maga is elismeri. Már pedig, mint alább látni fogjuk, István már 1448-ban tényleg felvette a hercegi címet. Nézetünk szerint tehát a velencei történeti évkönyvekben ez az utolsó passus az évkönyvirónak kombinációja.

Hogy ez állításunk teljesen jogosult, arra felhozzuk Resti krónikájának az 1448-ik év jelzete alatt írott közlését. Ebben azt mondja, hogy Kosača István Ragusába küldte Stiepcovich Radich követét a köztársaságot affelől tudósítandó, hogy a *herceg* címet vette fel, mely az olasz-

¹ L. Ljubić: Listine 360. Glasnik. Šafarik XIV. 1441.

² «Secr. con. Rog. XVIII. 82. 1449. apr. 7. Quod spectabilibus oratoribus Domini regis Bosnie, qui dicunt prefatum serenissimum regem nobis denotari facere, quod comes Stefanus de Bossina suus et noster inimicus querit se creari facere per regem Aragonum ducham Spalati, ut titulum habeat ipsius civitatis.»

³ M. H. II. 236. Raynaldi Annales.

⁴ Ez nem Istvánra van értve, ki még mindig az eretnokség fertőjében fetreng. Fermežin Acta Bosniae 282. kivonat. 1449. febr. 1.

¹ Orbini 382. l. «Et al suo Stato altresì die de un'altrouovo nome, chiamandolo Ducato di Santo Sabba.»

² Wissenschaftliche Mittheilungen aus B. u. H. III. k. 503. l.

³ Ljubić: Comm et rel. Venetæ Mon. I. 3. «Si osserva, che il conte Stefano possiede terre in confine di Cattaro, Ragusa e Spalato, e che era eretico, ma che gli fa spedito l'ambasciator Gradonigo, il quale lo ridusse in seno alla chiesa onde ebbe del papa il titolo di duca di S. Sava.»

ban *duca*-nak hangzik és a melyet neki a bosnyák király adott.¹ Resti állításának első része megfelel a valóságnak, a mennyiben tényleg küldött Ragusába követet 1448-ban és a ragusaiak 1448 okt. 17-én gratulálnak neki az új hercegi méltóság felvétele alkalmából.² Ebből világos, hogy István herceg 1448 okt. 17-ike előtt vette fel a hercegi címet. Hogy azonban nem a bosnyák királytól kapta e méltóságot, arra bizonyíték az előbb idéztük velencei levéltári közlés, mely szerint a bosnyák király panaszt tesz apósa ellen, hogy az aragon király utján akarja megkapni a hercegi címet. Így tehát föltétlenül kizártnak tartható, hogy a boszniai királynak ehhez a tényhez valami köze lenne; ezt csak Resti krónikás tette hozzá, hogy megfejtse a dolgot.

Ujabbán egy fiatal szerb történétíró, Ivits Elek, foglalkozott a tárggyal. E közlemény csak nem rég került kezünkbe és kötelességünk a magunk részéről is hozzászólni a tárgyhoz, mert a szerző mi ránk is hivatkozik, a kik azt állítottuk, hogy István vajda a hercegi címet maga vette fel és azt nem indokoltuk. Nem indokoltuk azért, mert későbbre halasztottuk az egész kérdés elemzését, most azonban megfelelünk rá.

Ivits szorgalmasan összeállította az összes bibliografiai anyagot, hogy mely szerzők mily véleménynyel vannak a dologról. Igaza van, midőn Jorga állítását czáfolja, a ki azt mondja, hogy a ragusaiak adták volna neki a hercegi címet. Nem is igen képzelhető, hogy Ragusa városa, mely a bosnyák királynak és a szomszéd előkelőknek egész sorozatát vette fel polgárai közé, most egyszerre ilyen méltóságot adományozzon, a melyhez joga sem volt; hiszen Velenczében is csak az állam választott feje volt dux. Megfelel Truhelkának is. Kutatásainak eredménye, hogy István herceg 1448 szept. 16. és okt. 17. között vette fel a hercegi címet, még pedig közvetlenül a második rigómezei

ütközet előtt (1448 okt. 19.), és hogy a törökök, irántok tanusított hűsége méltánylásaképp elismerték ezt a címet. Ez következik a Diplomatarium Ragusinum 1455 márczius 23-án kelt leveléből, melyben a ragusaiak azt állítják, «ha ugyan szabad hercegnek nevezni, a kit a török ékesített fel a hercegi címmel». Mindaz, a mit Ivits állít, eltekintve a kronologiai meghatározástól, a mi az ő érdeme, előttünk is teljesen ismeretes volt. Mindamellett ez még nem tisztázza a kérdést; jó tudnunk, de csak mellérendelt körülmény. Hogyan jut III. Frigyes császár neve oly következetesen a krónikások előadásába és miért említi azok tulnyomó többsége mindig az 1448-iki évet? ez a körülmény hosszabban foglalkoztatott minket, míg végre, azt hisszük, hogy kielégítő választ tudunk rá adni.

A dolog megértésére elől kezdjük a bosnyák-hercegovinai relatiókat.

Osztója István bosnyák király 1415-ben febr. 1-én Restoics Obrád követét küldte Zsigmond királyhoz Konstanza. Arra kérte a magyar királyt, hogy állítson ki részére összes birtokairól megerősítő levelet, még pedig olyant, a mely *a császári pecséttel* legyen ellátva. Ismeretes pedig, hogy Zsigmond mint magyar király abbéli jogánál fogva, hogy Bosznia nemzetközileg szorosabb, mondhatni hűbéri, viszonyban állott Magyarországgal, többrendbeli biztosító és megerősítő levelet adott nemcsak Osztójának, hanem Hervojának és később Hranic Sandaljnak is. Osztója István király azonban, midőn egyfelől nem vonta kétségbe a magyar király felségjogát, formailag mégis nagyobb biztosítékot látott abban a körülményben, hogy ha a császári pecséttel ellátott biztosító levelet kap Zsigmondtól.²

Íme tehát arra bizonyíték, hogy egy bosnyák király, nagyobb biztosíték kedvéért, jussának a császári megerősítését kívánja.

Albert, mint magyar király, erősítette meg a bosnyák király jogállását.

¹ Resti: 297. l. «Nel medesimo tempo d'operazione tante irregolari mandò — Stefano Cosaccia t. i. — a Ragusa Radich Stiepcovich, suo ambasciatore, dar parte alla republica di aver preso il titolo di herzeg, che in italiano suona duca, concessoli dal re Bossina.»

² Jorga Not. II. okt. 17.: «respondendi ambasciatori vojvode Stepani super ambaxiata exposita et congratulandi de nova dignitate cherzech acquisita.»

¹ Dipl. Rag. 1455. márcz. 23. «ducem Stefanum, s ducem appellari fas est, quem Teucri ducali nomine decorarunt.»

² Ez az oklevél a bécsi Á. L. D. R. 1772. könyvében foglaltatik; kivonatát adta Jorga i. m. f. 1274. A datumot azért tettük 1415-re, mert az oklevél két 1415-ben kelt oklevél közé van kötve.

Az a körülmény, hogy a bosnyák király a német császárhoz fordul, azt a gondolatot keltette bennünk, hogy esetleg III. Frigyes császár másolati könyvében kell valamelyes okmánynak lappangani, mely István herczeg ügyére vonatkozik. A fennmaradt másolati — meglevő könyvekben azonban följegyzésnek még nyomát sem találtuk, valamint Birk Ernő gyűjteményében sem, a ki III. Frigyes császár korával egy emberöltőn át foglalkozott. Megtaláltuk azonban a cs. és kir. közös pénzügyi levéltár másolati gyűjteményében III. Frigyes császárnak 1448 jun. 20-án kiadott oklevelét, mely a császárnak egy hihetőleg lappangó vagy elveszett 1446—1460-ig terjedő másolati könyvből van kiírva.

Ez az oklevél így hangzik :

Fridericus dei gratia Romanorum rex semper augustus, Austriæ, Stirizæ, Karinthiæ et Carniolæ dux, comes Tirolis etc. Notum facimus tenore præsentium univervis, et si regiæ dignitatis clementia universorum fidelium, quos latitudo orbis complectitur, felicibus profectibus gratis comodis et speratis augmentis semper favorabiliter dignetur intendere, ad illorum tamen comoda et profectus diligentiori studio clementius inclinari consuevit, quorum merita, fides et constantia, ac internæ fidelitatis integritas continuatis studiis cæteros antecedunt, sane pro parte magnifici *Stephani de Zokol waywodæ regni Bosnæ* nobis humiliter extitit supplicatum, quatenus omnes et singulares gratias et privilegia, olim patruo suo Sandal per divæ memoriæ Sigismundum imperatorem, necnon regem Ungariæ etc. concessas et concessa, et sibi per felices recordationis regem Albertum patruum nostrum et Elizabeth conthoralem suam confirmatas et confirmata, in quibus infrascripta castra forent comprehensa, videlicet castrum *Soko* cum dominio Strýnon, castrum Stoyewecz castrum Bojtrýnecz, castrum Bra'al, cum omnibus pertinentiis suis, castrum Samatur, castrum Klekh, castrum Ossonitzk, castrum Gurgewetz, castrum Hersowetz, castrum Gukani, castrum Koznik, castrum Sewerin, castrum Konin, castrum Milleschetský, castrum Osstrikch, castrum Saslon petýschytynský, castrum Sozet, castrum Moratský, castrum Ostrog, castrum Budosch, castrum Globukch, domus Nový, castrum Rýssen, castrum Mitchewetz, castrum Konowalstský, castrum Glutsch, castrum Medwed, castrum Blagaý, castrum Bentschecz, castrum Widosský, castrum Grizzora, castrum Beczitel, castrum Neboýze, castrum Ymotzký, castrum Wereraetz, castrum Nonýa, castrum Breta, castrum Býssucý, castrum Rog, castrum Prolesetza, castrum Starý, castrum Krutscerwetz, castrum Onusch pollitza, castrum Welligrad, castrum Borowatz, castrum Wreawetz, castrum Wellskeý, castrum Welletin, castrum Ckaw, castrum Odezky, castrum Geletz, castrum Durosch, castrum Ossýpp, castrum Sýr, castrum Wýzýstrizký, castrum Ostrowitz, castrum Hodýded, castrum Sozzed, castrum Rabenzký et dominium Czarýna Olofska cum eorum pertinentiis, quæ omnia et singula cum suis pertinentiis ipse in præ-

sentia pacifice possideret, et in quibus litteris etc. contineretur, ut ipsi et hæredes sui cera rubea in sigillatione litterarum quarumcunque uti possent pro se necnon Ladislao et Wladkone filiis suis sub sigillo serenissimi principis Ladislai Ungariæ et Bohemiæ regis, ducis Austriæ etc. patruelis nostri carissimi roborare, innovare et confirmare dignemur. Cum vero idem patruelis noster nondum annos discretionis attigerit, neque regimen regnorum et dominiorum suorum exerceat proprio quoque sigillo non utatur, quorum occasione huiusmodi confirmatoriæ litteræ sub sigillo dicti patruelis nostri ad præsens minime potuerint emanare, nos attentis fidelibus obsequiis præfati waywodæ præfatis Sigismundo imperatori et Alberto regi eiusdem patruelis nostri, avo et patri incessanter exhibitis, uti veridica relatione didicimus et nobis, ac præfato regi Ladislao prout se per nuntios suos in præsentia nostra obtulit, futuris temporibus, fideliter exhibendis animo deliberato, sano quoque nobilium et aliorum nostrorum fidelium accedens consilio, ac de certa scientia prænominato Stephano promisimus et polliciti sumus, promittimusque et pollicemur per præsentemque præfatum patruelem nostrum regem Ladislaum, cum ipsum ad annos discretionis pervenire contingerit, ad præfatas roborationes, innovationes et confirmationes dandas et concedendas inducemus, dolo et fraude quibuslibet procul motis. Harum testimonio literarum nostræ regiæ maiestatis sigillo munitarum. Datum Viennæ, vigesima mensis Januarii anno domini millesimo quadringentesimo (quadagesimo) octavo, regni vero nostri anno octavo.

Ujabbkori másolat a cs. és kir. közös pénzügyministerium levéltárában. Hungarn I. k.

fent : ^{Ex libro} Kaiser Friderich III. von Jahre _{p. 215.} 1446 bis 1460.

Az oklevél bevezetésében előadja, hogy Szokoli (konavljei főváráról elnevezve) István boszniai vajda azzal a kéréssel állt elő a császárnál, hogy birtokait azokkal a várakkal, melyek caput bonorumként szerepelnek, erősítse meg mindazon kiváltságokkal, melyekkel Zsigmond császár és magyar király a vajda nagybátyját Hranic Sandaljt felruházta és a melyekre nézve Albert királytól és nejétől Erzsébettől is biztosító levelet nyert.

Aztán elősoroltatnak mindazon várak és uradalmak, melyek a maguk egészében alkotják az ő országot.¹

A császár ezen elősorolt birtokok tulajdonjogát, melyeket István vajda és örökösei, — kiket a veres viasszal való pecsételés joga is megillessen — birnak, *elvíleg* megerősíti. Ugyanis

¹ Meg kell jegyeznünk, hogy ez oklevél későbbkori másolat, de már eredetileg is németes ortográfiával irattak a szláv nevek és így csak nagy fáradsággal lehet azokat rekonstruálni.

a vajda arra kérte, hogy e birtokokat mint László magyar és cseh király, Ausztria hercegének *gyámja* erősítse meg a *királyi* pecséttel. Mint-hogy azonban László király még nem érte el a teljes rendelkezési képességet és így nem élhet a pecsétjével, a császár nem teljesítheti ily formában a kérést, mert kir. pecséttel nem élhet. Mindazonáltal tekintettel a vajda saját érdemeire, valamint őseinek Zsigmond császár és Albert király iránt tanusított szolgálatára, a melyekről hiteles forrásból értesült és figyelembe véve mind azt, a mit a vajdától László királyhoz küldött követei előszóval előadtak, a kik megígérték küldőjük nevében, annak a jövőben is tanusítandó szolgálatait, tanácsosainak véleménye alapján megígéri István vajdának, hogy abban az esetben, ha unokaöccse, László király eléri a nagykorúságot, oda fog hatni, hogy a kért megerősítő oklevelet kiadja, ennek hitelül adja ki ő a jelen oklevelet.

Ez oklevélből kitűnik, hogy István vajda 1448 elején követséget küldött László királyhoz, illetőleg gyámjához Frigyes császárhoz Bécsbe, hogy birtokainak biztosítása tekintetében oly kiváltságlevelet nyerjen, mint a minőben nagybátyja Hranic Sandalj és ő maga is már részeseült. E lépéssel tehát a magyar korona részéről a biztosítás folytonosságát akarja kieszközölni. A császár nem az ő imperialis méltóságából intézkedik, hanem mint László gyámja úgyszólván ideiglenes biztosító levelet állít ki és ígéretet tesz, hogy a *végleges* kiváltságlevél majd akkor fog kiadatni, ha László király, kinek felségjogai közé tartozik ez a tény, eléri a nagykorúságot. Tehát egy császári pecsét alatt kiadott ígéretről van szó. A hercegi címről ez oklevélben szó nincsen. Tény azonban, hogy ez oklevél III. Frigyes nevében 1448-ban adatott ki és István vajda kezéhez el is érkezett, ennél fogva a krónikások közölte adatnak annyiban van alapja, hogy István vajda III. Frigyes császárral 1448-ban csakugyan érintkezésben állott.

Hogy ez az oklevél István vajdára nagy súlyal birt, feltétlenül bizonyos. Tény az is, hogy István vajda hercegi méltóságra törekszik, még pedig azon címen, hogy Hervoja Spalato *hercege* volt. Mire ez az oklevél kezéhez érkezett, márczius elejére járhatott az idő. Az időpont tehát megegyezik István vajda actiojával, a ki

ugyanaz év okt. 17. előtt vette fel a hercegi címet és tudósította erről szomszédját, a ragusai köztársaságot.

Most már csak egy láncszem hiányzik annak a kimutatására, hogy mikép ment végbe a cím felvétele. Láttuk, hogy a pápától nem nyerhette ezt a címet; feltétlenül ki van zárva és nem is képzelhető, hogy veje, a bosnyák király adta volna neki. Az aragoniai király, kivel ugyan élénk összeköttetésben állott a vajda, ugyancsak nem adományozta neki ezt a méltóságot,¹ tehát csak egy valószínű feltevés marad még pedig, hogy István vajda erre a biztosító levélre támaszkodva, úgy a hogy Orbini írja, Szent-Szaváról nevezte el az országát, magát pedig úgy, a hogy Hervoja 1409-ben Zsigmond király beleegyezésével — hercegnek nyilvánította.

Mint-hogy István vajda nagybátyjának, Sandaljnak a felesége Lázár szerb kenéznek volt a leánya, az ő felesége pedig az utolsó Balsának a Szent-Száva szervezte Zeta urának, volt a leánya, ő ebből történeti jogcímen külön országot illesztett be az ottani állami rendszerbe. Ezt a méltóságot természetesen el kellett ismertetni a szomszédokkal és a külfölddel. A ragusaiak, mint láttuk, rögtön elismerték. Midőn hét évvel később 1455-ben azt írják: «ha szabad őt hercegnek nevezni», ez a köztük és István herceg közt lefolyt majdnem három évi véres küzdelem után természetesen bekövetkezett elkeseredésnek tudandó be, de egyuttal bizonyíték arra nézve, hogy István csak aféle önherceg. És hogy ez a saját maga választotta cím mégis gyökeret vert, kétségtelesen összefüggésben áll István fejedelem akkori legfontosabb védnökének, a török szultánnak is beleegyezésével. Hogy a török maga nem ruházta fel ezzel a nyugati címmel az kétségtelesen, de hogy a szultán udvaránál adott ajándékokkal rávette a portát, hogy a már Hervoja idejében használatos hercegi címet elismerjék,

¹ Hogy az aragon királytól nem kaphatta a dux sanctæ Savæ címet, annak bizonyosága, hogy még 1450-ben okt. 23-án Stefano magno vojvoda et Duci Boccinenek nevezi és csak 1450. okt. 16. magno vojvoda Regnæ Boccine ac comiti sancti Save. 1450. szept. 15. duci Bosnie-nak. 1451. máj. 18. csak duxnak. 1454. nov. 8-án duci Bosnie-nak. Tehát Nápolyban magában sem voltak tisztában Istvánnak ebbeli méltóságával.

noha közvetlen adatunk még nincs is rá, bizonyosra vehetjük.

A hercegi méltóság mint ilyen a déliszláv terminológiában ismeretlen és magyaros formájában honosodott meg, melyet a török is hersek kifejezéssel fogadott el.

István herceg 1453 jul. 19. így írja magát:¹ «Мнъ господннхъ Стѣпанъ херцегъ вѣдъ свѣтотоу Саре, господарь хѣмскн и приморскн, велнкн коеводо рѣсага боскнскога, князь дринскн и кеѣ, сннъ и шнскъ много почтенога и гласнотоу споменшткн господнна княза Кска и господнна Гандала, вкншега велнкога коеводо рѣсага боскнскога и кеѣ». — Mi István szent szavai herceg ur, Hum és a tengermellék ura, egész Boszniának nagyvajdája, a Drinavidék fejedelme stb. fia és unokája a nagyrabecsült és híres Vukčić és Sandalj fejedelemnek egész Bosznia volt nagyvajdájának stb. E czimzésből kitűnik, hogy a hercegség szent Száváról van elnevezve és ezen ország alkotó elemei: Hum és a tengermellék; de egyuttal a Boszniához való tartozandóságot jelzi a magyar középkori állami terminológiából vett középkori kifejezés, hogy bosnyák ország nagyvajdája (ruszag), a mely az egész bosnyák-hercegovinai államterületet magában foglalja, s a Drinamellék kenéze vagyis ura.

Természetes, hogy csak is a középkori értelemben vett államalakulás egy különös képe áll előttünk, a mely az illető, — ha így szabad neveznünk, — trónbirtokos személyével változik. Minél több részből áll egy ország, annál több czime van. Itt is az egyetemes összetartozandóságot a hercegi méltóság jelzi.

2. A Szent-Száva (Hercegovina) hercegség területe.

1448., 1454.

(Térkép melléklettel.)

A mennyire a hibás írásmód alapján lehetséges volt, igyekeztünk — az 1448-iki előbbi tanulmányban közlött oklevélből — megfejteni az egyes helyneveket és azokat a mellékelt térképen feltüntetni. István herceg országa területének térképi feltüntetésére nézve azonban az említett oklevélén kívül tekintetbe kellett vennünk Nagy-Alfons nápolyi királynak Kosača István herceggel 1454. kötött egyezményét is.

¹ Miklosich i. m. 457. l.

Mielőtt a topografiai összeállítást közölnők, politikai szempontból méltatnunk kell Alfons nápolyi király és István herceg egyezményét.

Tamás István, bosnyák király 1449. április 7-én a velencei köztársaságnál előadott panaszából megértettük, hogy István herceg Alfons nápolyi királylyal alkudozásokat folytatott, Spalato környékének birtokba vétele iránt. A Velence és Nápoly közt lefolyt háboruban István herceg azon volt, hogy országát Nápoly segédelmével Velence rovására. «kikerekítse.» Azonban már 1450. aug. 15-én, midőn Alfons király Velenczével békealkudozásokat folytatott, kilátásba helyezte Istvánnak, hogy a békébe őt is befoglalja. A béke ugyanazon év október havában jött létre és így a velencei köztársaság és István herceg között, ha nem is valami benső, de türhető viszony állott be. A Ragusával 1451-ben folytatott küzdelem és később a fiával Lászlóval való viszony ezt a hercegovinai-nápolyi érintkezést ugyan nem szakította meg, de csak akkor lett az ismét aktuálissá, midőn 1454-ben a Kosača család megbékült és a hercegfiak: László meg Vlatko házasságával a Szent-Száva hercegség legalább külsőleg megerősödött.¹

István herceg 1453-ban Bucsia és Radivoj nevű követeit küldte Alfons nápolyi királyhoz, hogy vele bizonyos egyezményes megállapodásra jussanak. A nápolyi király azonban — írásbeli felhatalmazás hiányában — akkor még nem köthette meg velük az egyezséget. Tekintettel a kölcsönös megegyezés fontosságára, a nápolyi udvar e követeknek bizonyos pontozatokat adott át azzal a meghagyással, hogy térjenek vissza hazájokba s terjesszék elő uruknak. A herceg és tanácsadói erre Ključ várában megvitattván a pontozatokat hiteles formában kiállított oklevelet adtak át a megbizottaknak s újból leküldték őket Nápolyba. István herceg ez oklevelében a következőket igéri:

Hogy alattvalóival együtt háboruban és békében Alfons király szövetségese lesz, termé-

¹ Alfons király 1454. okt. 15-ki levelében Lászlót «Serenissimus princeps consanguineus»-nak nevezi. Ez a rokonsági, illetőleg baráti viszony egy 1454. jun. 1-én Nápolyban kelt István vajdára nézve nagyfontosságú és a balkáni politikai irányzatra nézve jellemző államokban, illetőleg véd- és dacszövetségben nyert kifejezést.

szetesen megóvásával barátai s a török szultán érdekeinek, *a kinek ő szolgálja*. Ez a véd és daczövetség a *Bojanától Záránig* és a *Zetához* tartozó belső részéig terjedő területre értetődött (mintegy 30 mértföld), valamint azon várakra és városokra, a melyeket Alfons király Albániában Kasztrióta György országától függetlenül birt. Azonfelül a herczeg kötelezte magát, hogy időről-időre ajándékokkal keresi fel a királyt, «a mint hogy ez a jó szolgálk és jó barátok szokása». Egyúttal, ha a király kívánja tengeri háború esetén annyi embert bocsát a rendelkezésére, a mennyit épen tud, ezeket azonban a király, arra az időre, a míg neki szolgálnak, saját költségén tartozik ellátni, azután pedig megengedi, hogy hazamehessenek.

István herczeg egyúttal megígéri, hogy azon esetre, ha a király meg tudja őt szabadítani a török császár szolgálatától és adójától és mindazon uraktól, a kik *felette uralkodni akarnak*, (ennek éle a magyar király ellen fordul) a királynak évenként 5000 aranyat fizet. Ez a kötelezettség a király és fia Ferdinánd kalabriai herczeg élte tartamára érvényes. Természetes, hogy ez a kötelezettség csak akkor lép érvénybe, hogyha megszabadítják a török hűbérességtől. Egyúttal kiköti a herczeg, hogy addig is, míg a török császár uralma alatt áll, olybá vétessék, mint a nápolyi király és fia védecze. És ha erre való alkalmatosság nyílik, legyen meg az a joga, hogy követeit a király udvarába küldhesse és hogy az adriai tenger tulsó partján levő uralkodók (tehát az olasz fejedelmek) tudjanak erről a viszonyról s legyen tudomások felőle, hogy ő a király és fia szolgálja és barátja. Ezzel a pontozattal azt akarja feltüntetni, hogy még abban az esetben is hűséges szövetségese Nápolynak, ha nem szabadul meg a török felsőségtől, mert mindig olybá akar véteini, mint a király és fiának szolgálja és barátja. Ez oklevél Castelnouvoban (Herczeg-Novi, a kataroi öbölben) 1454. márcz. 30-án kelt.

Ünnepélyes bevezetés után Alfons király kijelenti, hogy újból megerősíti mindazt, a miiben a herczeg követivel megegyezett és a mihez István oklevelében hozzá járult.

1. Igéri és biztosítja, hogy a herczeg és fiának személyét és összes báróit és alattvalóit minden javaikkal egyetemben védelme alá fogadja. Úgy fog velük bánni, mint védeczeivel

és ebbeli kötelességét mindig meg fogja tartani. Ennélfogva a herczeg, fiai vagy követei királyságába és országába bizton jöhetnek és akkor s annyszor térhetnek vissza, a mikor, s a hány-szor nekik tetszik.

2. Ezzel kapcsolatban minden igazságtalanságtól, rossztól és kártól, a mely személyükben vagy javaikban érheti őket, ő és fia Aragoniai Ferdinand, kalabriai herczeg összes báróival egyetemben védeni fogják őt és hogy modern kifejezéssel éljünk, garantirozzák birtokait.

Továbbá igéri a herczeg, hogy abban az esetben, ha ellene vagy országa ellen háboru támadna oly fél részéről, a kivel ő nincs szövetségben és nem barátja (t. i. a királynak) — ezek közt a ragusai köztársaság is, — segélyt fognak adni a herczegnek és fiának minden lehető módon. Azonban ki van kötve, hogy ha a herczeg és fia tőle segélyt akarnak, azt a király mindaddig nem tartozik küldeni, míg a herczeg az óhajtott segélyhadakért és gályáért, tényleg megküldi a pénzt. Ugyancsak a herczeg e hadakat mindaddig fizeti, míg szolgálatában állanak és aztán köteles őket a királyságba visszaküldetni.

A védelem ekként értelmezendő:

3. Megígéri, hogy mindannyiszor, a mikor egyezséget, békét, vagy szövetséget köt valamely királylyal, herczeggel vagy köztársasággal úgy az adriai tengeren tuli részeken mint Itáliában, azon egyezménybe vagy békébe bele foglalja István herczeget, fiait és báróit is, földjeikkel, váraikkal és minden javaikkal egyetemben.

4. Mindannyiszor, a mikor a herczeg valami okból személyesen akar hozzá jönni és őt erről eleve értesíti, a szükséges gályákat és hajókat, úgy az odamenetre, valamint a visszatérésre is a király fogja rendelkezésére bocsátani.

5. Igéri, hogyha valamely uralkodó, vagy köztársaság háborut akar indítani a herczeg vagy fia vagy országai ellen, Alfons király a herczeg ellenségeinek nem fog segélyt nyújtani és nem fogja megengedni, hogy azoknak bármely alattvalója segélyt nyújtson.

Mindezeket a király szavára fogadja és írásban is kiadja jelen levelét Nápoly Újvárában jun. 1-én.

E szövetségnek indító oka, hogy a nápolyi király a dalmát parton megakarta vetni a lábát és konfliktusok esetére ott a helyszínen óhajtott oly szövetségessel birni, a ki majd a szárazföld

felől nyugtalanítsa az ellenséget. Ez ellenfél alatt csakis a velencei köztársaságot lehetett érteni, mint a mely *mare clausum* teljes birtokára törekedett, szemben Nápolylyal, mely — a maga módja szerint — a szabad kereskedést vallotta elvének. Ragusát illetőleg a nápolyi király másképp vélekedett, mint István herceg, a ki a szive mélyén mindig a köztársaság elfoglalására törekedett. A nápolyi király igen jól tudta, hogy Ragusa Velenczének, ha nem is *mindenkori* ellenfele, de lokális vetélytársa és azért «melegen tartotta» Ragusát és csak néha fenyegette meg, ha érdeke épen úgy kívánta. Hisz Ragusa egyenesen Nápolyra volt utalva Velenczével szemben. A szövetség magyar-ellenes éle is nyilvánvaló, de e tekintetben is, Nápoly érdeke nem állott egyenes ellentétben Magyarországéval. E törekvés csak a pillanatnyi helyzetből folyt. Természetes, hogy Alfons király szerette volna lábát megvetni Dalmáciában, ép úgy mint Albániában és e tekintetben az volt a célja, hogy Velence rovasára hódításokat tegyen, bár tudta, hogy ezt csak Magyarország jogigényeinek megsértésével tehetné.

István herceg paktuma Nápolylyal tulajdonkép olyan véd és dacszövetség, mely csak bizonyos esetekben válhatott valóra. Adót és hűséget csak arra az esetre ígért csupán, ha a nápolyi király megtudja szabadítani a török fenntartóság alól. Egyelőre abban állott a szövetség értéke, hogy a két fél — a saját költségére — katonai ember-anyagra számíthatott a másikkal országából. E részben jellemző, hogy a nápolyi király hitelbe nem ad a hercegnek.

Topografiai szempontból nagy értéke az oklevélnek, a mennyiben István herceg birtokait elősorolja. Tényleg azonban a nápolyi király ugyan hiába *biztosította* ünnepélyes oklevelében István fejedelem összes birtokainak integritását. A geográfiai helyzetnek és István herceg hatalmas szomszédainak, a töröknek, Velenczének és Magyarországnak is volt ehhez hozzászólása. István herceg azonban úgy gondolkozott, hogy V. László magyar király megerősítette birtokait, a törökkel jó barátságban van, Velenczével szintén megtartotta az összeköttetést, a bosnyák király pedig veje és így a maga részéről megtett mindent, hogy birtokait *bármely oldal felől* biztosítsa. Ha tisztán önfentartási ösztönét kö-

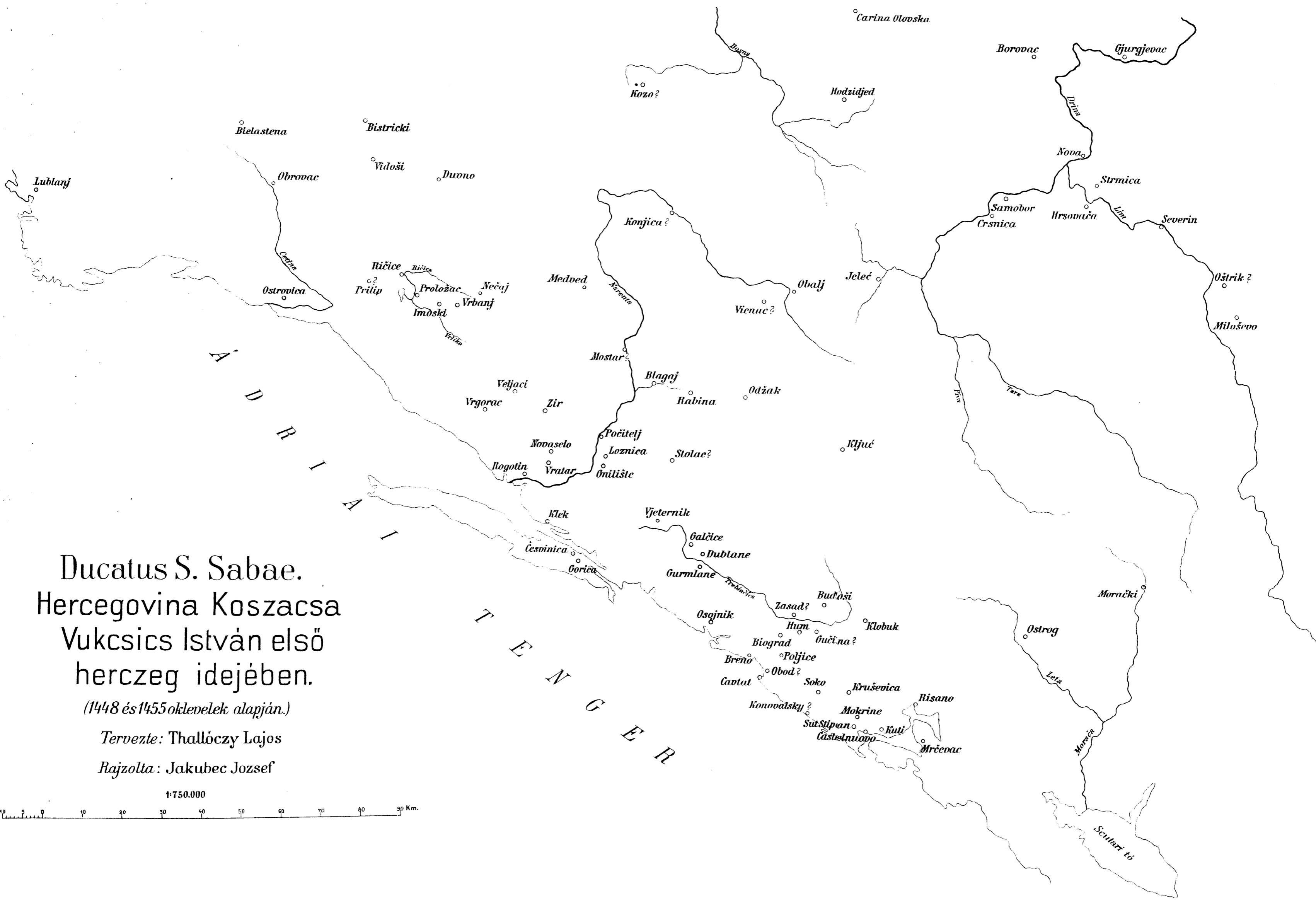
vetve, belterjesen forrasztja össze egyes ország-részeit, kétségtelen, hogy kitartó munka mellett eredményt ért volna el. De István herceg *mind ama tényezők rovására akart terjeszkedni, a kikkel birtokait biztosította*. Ősi ravaszággal szabadulni akart mindegyiktől, de ezzel abba a hibába esett, hogy egyszerre üzött védelmi és ragadozó politikát. Így ezután nem sok időbe telt, hogy mindenki felismerte ezt a politikát s mindenki ellensége lett. A török ismerte fel legelőbb az új hercegség gyöngéjét. Egyelőre hosszú pórázra eresztette a herceget, mert nem tartotta érdemesnek a sok emberáldozatot a jobbára kietlen és kopár birtok megvívásáért akkor, a midőn gazdagabb és jobb zsákmányra volt kilátása.

Ismételjük azonban, hogy az oklevélnek becse a *helyrajzi meghatározásokban* keresendő.

E célból először adjuk III. Frigyes császár 1448. okleveléből az eredeti, rossz németes helyesírással adott helyneveket s szemben ezekkel helyesbitve a mai elnevezéseket, a mennyiben megfajthattuk. Ugyanigy cselekedtünk az Alfons király egyezményében foglalt helynevekkel is, megjegyezvén, hogy ez oklevél szószerinti szövegben való közlését más alkalomra tartottuk fenn.

A) 1448. Oklevél helyrajzi adatai.

Az oklevél szerint:	Helyesen:	Az oklevél szerint:	Helyesen:
Soko	Soko	Konowaltskŷ,	Konavlye
Strŷnon,	Sutorina?	Glutsch,	Ključ
Stoyewecz,	Stolac	Medwed,	Medved
Boŷtrŷnecz,	Vjetrenica	Blagaj,	Blagaj
Bral,	Vratar	Bentschecz,	Vijenac
Samatur,	Samobor	Widossky,	Vidoši
Klekh,	Klek	Grizzora,	?
Ossonitzk,	Osojnik	Beczitel,	Pocitelj
Gurgewetz,	Gjurgjevac	Neboŷze,	Nečaj
Hersowetz,	Hrsovača	Ymotzkŷ,	Imotski
Gukani,	Gučina	Wereretz,	Obrovac
Koznik,	Kozo	Nonŷa,	Novoselo
Sewerin,	Severin	Breta,	Breno
Konin,	Konjica	Bŷssucŷ,	Visočani
Milleschetsky,	Mileševo	Rog,	Rogotin
Osstrikch,	Oštrik	Prolesetza,	Proložæ
Saslon petŷ-schytynskŷ,	Pec? -	Starŷ,	Cavtat
Sozet,	Zasad?	Krutscer-wetza,	Kruševica
Moratskŷ,	Morački	Onusch pol-litza,	Poljice
Ostrog,	Ostrog	Welligrad,	Biograd
Budosch,	Budoši	Borowatz,	Borovac
Globukch,	Klobuk	Wreawetz,	Vrgorac
domus Novŷ,	Castelnuovo	Wellskeŷ,	Veljaci
Rŷssen,	Risan	Welletin,	«
Mitschewetz,	Miččevac	Ckaw,	?

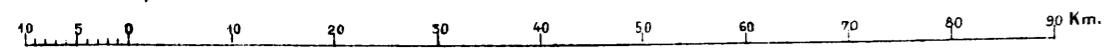
Ducatus S. Sabae.
 Hercegovina Koszacsa
 Vukcsics István első
 herczeg idejében.

(1448 és 1455 oklevelek alapján.)

Tervezte: Thallóczy Lajos

Rajzolta: Jakubec Jozsef

1:750.000

Az oklevél szerint :	Helyesen :	Az oklevél szerint :	Helyesen :
Odezký,	Odžak	Ostrowitz,	Ostrovica
Geletz,	Geleć	Hodýeded,	Hodzed
Durosch,	?	Sozzed,	Zasad?
Ossýpp,	Obod?	Rabenzký	Rabina
Sýr,	Zir	Czarýna	
Wýžystrizký,	Bistricki	Olofska	Olovo

B) 1454. Oklevél helyrajzi adatai.

Az oklevél szerint :	Helyesbitve :	Az oklevél szerint :	Helyesbitve :
Sokol	Soko	Noua	Castel-nouvo
Samobor	Samobor	Miceuaz	Mřčevac
Mileseuschi	Miloševo	Cluz	Ključ
Oštrik	Oštrik	Vinencaz	Vienac
Cholmo	Hum	Vidouschi	Vidoši
Severino	Severin	Blagaj	Blagaj
Crsinch	Crsnica	Pozitell	Počitelj
Cronac	Hrsovača	Novan Lucha	Novasela
St. Georgi	Gjurgjevac	Lublano	Lublanj
Nova in Drina	Nova	Vergoran	Vrgorac
Hosonichi	Osojnik	Imoschi	Imoski
Bistrichi	Bistricki	Prologaz	Proložac
Blech	Klek	Ro	Rogotin
Ostruiza	Ostrovica	Rixeachi	Ričice
Osip	Obod	Chrusevac	Kruševica
Pontisterre	Mostar	Neboysse	Nečaj
Jelez	Jeleć	Borouac	Borovac
Zyr	Zir	Biograd	Biograd
Preliap	Prilip	Albalapis	Bielastena
Wratar	Vratar	Vraban	Vrbanj
Meduied	Medved	Weletino	Veljaci
Morachii	Morača	Odrzchi	Odžak
Susied	Zasad	Obal	Obal
Ostroc	Ostrog	Carina Olovska	Carina Orlovsko
Budos	Budoši		
Blobuch	Klobuk		
Rissan	Risano	Duno	Duvno

Összevetvén immár az 1454. ugyancsak rossz olasz átírással visszaadott hercegovinai helyneveket, a III. Frigyes császár 1448. oklevelében foglaltakkal, megkapjuk István herceg birtokainak körülbelül teljes képét.

Ebből kiderül, hogy István szent-szávai hercegsége magában foglalta a mai Hercegovinának összes járásait (91 km²), Dalmácia, a novibazári szandzsák és Montenegró egyes részeit. Az egész terület körülbelül 300 km² tett, a mai területtel szemben tehát háromakkora volt.

A feltüntetett térkép ugyan nem teljes, de oly gyér a topografiai adat e vidékekre nézve, hogy ez a hézagos vázlat így is nyereségnek tekinthető.

3. Vukčić István szent-szávai herceg családi körülményei és politikája.

Vukčić István szent-szávai hercegnek 1435—1466.) három felesége volt. Az első *Jelena*

(Ilona) III. Balsának († 1421. ápr. 28. és július 3. közt) a leánya. Hogy mikor ment végbe a házasság, azt napi keletszerű bizonyossággal nem lehet megállapítani. A raguzai köztársaság 1424. nov. 9., 13. és 21-én tartott ülésein a fölött tanácskozik, hogy miként vegyen részt Sandalj vajda unokaöcscsének lakodalmán és e célra 400 perpert szavaz meg.¹ E datummal ellentétben áll Resti krónikájának 1436-ról keltezett ama feljegyzése, hogy «Koszacska István jelenleg elvette Vegliai János leányát».² Ha e feljegyzés valóságon alapul, csak Frangepán János (IV. Miklós fia) Nelipić Katalintól született leányáról lehetne szó. Ámde oly körülmények valának Resti ellen, hogy ezt az adatot nem fogadhatjuk el valóságnak. Ugyanis abban valamennyi forrás egyetért, hogy István hercegnek elsőszülött fia László (Vladislav). László 1425. körül született, arra bizonyosság, hogy 1442-ben már *külön* követet küld Raguzába,³ tehát akkor már felserdült korban volt. Az a feltevés meg épen nem valószínű, hogy István vajda első feleségétől elvált, 1436-ban elvett egy Frangepán leányt és később ismét visszavette Ilonát. Bizonyos, hogy a házastársak között volt viszály, de nem 1436-ban, mely évről István állítólagos házasságát említi a krónika. Csak 1452-ben ápr. havában tűnik fel a hercegnő László fiával, mint a ki férje udvarát elhagyta és fiát atyja ellen támasztott fölkelésében támogatta.⁴

Vukčić István elsőszülött fiának atyja ellen való ezen első fölkelésének egyik főindokát az anyja ellen elkövetett igaztalan bánásmódban látják a krónikák.

Előre kell bocsátanunk, hogy István herceget ravasznak, változékony természetűnek, brutálisnak, lustának, bor- és asszonyszeretőnek, majdnem irástudatlannak jellemzik a közelkorú

¹ Jorga: Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades au XV. siècle. 2 serie. 223. l. 1. j.

² 267. l. 1436: «conte Stefano Cosaccia, sposato di recente con la figliola del conte Giovanni di Veglia».

³ Jorga i. m. 388. l. — Erről különben tüzetesen szól Ilarion Ruvarac W. M. B. i. k. 379. l. László és öcscse Vlatko már 1440. máj. 7. oklevelesen ténykednek. A herceg legidősebb gyermeke Katalin bosnyák királyné (l. Turul 1907. I–II. f. II. tan.) sz. 1424., László az elsőszülött fia 1425., Vlatko pedig 1426-ban született.

⁴ Jorga 465. l.: A raguzai köztársaság fiával együtt meghívja a városba.

krónikások. Ha összefoglaljuk 1435–1466. kormányzati és politikai tevékenységét, mindezeket a vonásokat bőven megeljük, melyekhez, ha még odasoroljuk szívósságát, hihetetlen könnyedségét a néha teljesen ellentétes eszközök megválasztásában, néha helyes és éles érzéket a külpolitikai hatások mérlegelésében, oly tipikus balkáni fejedelem áll előttünk, a kiról himet lehet varrni a többire is. Bátran modellje lehetett volna egy balkáni Macchiavellinek. Hitvallása tulajdonkép nem volt; a bogumil felekezethez tartozott ugyan, de a maga egyéni akaratának nem engedett korlátot szabni. 1452-ben — úgy mond a krónika¹ — egy szép és kikapós firenzei nő jött Herczegovinába. István herceg sokat hallott a firenzei nők szépségéről és szellemességéről s látni óhajtotta ezt «a szépséget.» Meglátta, belészeretett, aztán udvarába vette, végül pedig elhanyagolta hitvesét. Ilona hercegnő a hitves, nem törvén ezt az állapotot, fáival, Lászlóval azonnal otthagya az udvart. A herceg ugyan utána küldött, de a hercegnő abbéli kívánságáról, hogy hagyjon fel viszonyával, hallani sem akart. Luccari² úgy beszéli, hogy ez a firenzei nő tulajdonkép László felesége volt (Marino Marzano Principe di Rossano leánya) s az atyja elszerette tőle, ezért a fiu boszuja és a feleség haragja. Elvéti s összezavarja a dolgot, mert Margerita de Marzano nem Lászlónak, hanem öccsének Vlatkonak volt a második felesége, s ez a házasság is nem ekkor, hanem később ment végbe.

A ténykörülmények összes regényszerű vonatkozásait ma már aligha tisztázhatjuk. Annyi bizonyos, hogy úgy Ilona hercegnő, mint idősebbik fia, László — egyéb okoktól eltekintve — egy asszony miatt hagyták el István herceget és indítottak ellene hadat. Ezt az asszonyt «domina Helisabet de Chercech»-nek nevezik a ragusai levéltári források, tehát a herceg «asszonyának». Tudjuk, hogy 1452. július 29-én a köztársaság nem engedte meg, hogy a herceg

kedvese bevásárlásokat tegyen a városban.¹ Midőn azonban a herceg és fia, illetőleg ekkor már beteges felesége között létrejött a béke, illetőleg az eredménnyel kecsegtető alkudozások már megindultak (1453. ápr.), a köztársaság keresi a módot, hogy a «domina»-val is jó lábra helyezkedjék. 1453. szept. végén meghalt² Ilona hercegasszony s nemsokára (decz. 21.) ajándékot küldenek Erzsébet asszonynak, a kegyencznőnek.³

Ez a viszony azonban nem tartott sokáig. A herceg Erzsébet asszony mellett még más ágyasokat is tartott, e részben már eleve adoptálván a mohamedánság szabványait. Midőn Kosača István s Ragusa között 1454. máj. 15-én létrejött a végleges béke, a még javakorbéli herceg úgy a maga, mint két fia, az említettük László s Vlatko — ki balkáni szokás szerint *za inadból* («csak azért is») az apja pártján volt bátyjával szemben — részére feleség után nézett.

S ezzel elérkeztünk az István herceg második felesége kérdéséhez.

Alig telt egy hónapba, hogy Ilona hercegnő meghalt, István — 1453. nov. 5. — követei útján notifikáltatta a velencei köztársaságnak, hogy fiával megbékült és kérte a signoriát, küldjön képviselőt «fia lakodalmára».⁴ Velenczében erre elhatározták, hogy karácsonykor külön követséget menesztenek a herceghez.

Nov. 21-én meg is választották a követet: Quirino Antalt, kirendeltek hat szolgát s egy jegyzőt s e mellé is adtak egy szolgát.⁵ Ajándéku decz. 21-én 20 vég aranyos szövetet (végjét hat aranyával) szemeltek ki, de mert a szövet nem felelt meg a várakozásnak, a tanács két arannyal többet (8) utalványozott végenként.⁶ A követségnek 1454. jan. elején kellett volna indulni Herczegovinába.

Ez esetben István herceg elsőszülött fiának,

¹ Jorga i. m. 450–60.

² Jorga i. m. 496. «pro condolendo de morte domine Helene» okt. 10.

³ «ad dominam Helisabet» u. o. 497. l.

⁴ Ljubić: Listine X. 19. «ad nuptias filii sui».

⁵ U. o. 23.

⁶ U. o. 24–25. l. 1453. decz. 31. Ugyan a tanácsi végzés így szól: «Cum alias captum fuerit de mittendo nostrum oratorem ad nuptias illustris domini ducis Ste-

¹ L. Resti 325. l. Chalcocondylas után. Liber X.

² Copioso ristretto degli annali di Ragusa 1790. 165. l. — Giovio Istoriájában Istvánra a harmadik fiura (a ki csak 1456-ban született) fogja ezt a regényes történetet. Klaić 385. l. 2. j. ezt az ágyast tévesen István harmadik feleségének, *Ceciliának* tartja.

Lászlónak a házasságáról van szó. Menyasszonya: Brankovics György deszpota feleségének Kantakuzén Irénének az unokahuga: Kyra Anna (Κυρα Άννα Anna asszony.)¹ Ezen a réven atyafiságos összeköttetést akart létesíteni a Vukčić és szerb deszpota család között.²

A ravasz fejedelem ezzel a házassági összeköttetéssel bizonyos politikai viszont-biztosítási célzt kötött egybe. Ugyanis ő maga mint özvegy ember, az 1453. elhalálozott Thallóczy Péter horvát bán özvegyét akarta elvenni feleségül s gyámságot gyakorolván ekkép két megmaradt árvája fölött, birtokába akart jutni a Spalato melletti klissai zsupának s az országával határos erődöknek. Fia házassága révén ekként biztosítani akarta magát a hatalmas rácz deszpota jó akarata felől, de a spalatoiak kifogtak rajta, érezvén, hogy a herceg a régi Hervoja-féle «spalato ducatus»-ra törekszik. Menten értesítették tehát Velenczét, hogy a köztársaság egyezzek meg az özvegy bánné klisszai, zazvinai, signi és petrovaci várnagyjaival és vegye oltalom alá az árvák örökségét. A köztársaság átlátott a herceg tervén s ügyesen pártjára hozta a várnagyokat. Hogy a magyar király jogát meg ne sértse, értesítést küldtek Budára, úgy tüntetvén fel a dolgot, hogy nem birtokba vételről, hanem az árvák érdekében történt gyám-

fani», miből magának a hercegnek házasságára lehetne következtetni. Ámde az 1453. november 21. végzés és az előzmények világosan László hercegfő nászára utalnak, ez csak fogalmazási hiba.

¹ Chieranna, *Chierina*, Chiurana, sőt 1476-ban Charavanak említik a krónikák, illetőleg oklevelek. *Anna Catacusina* Musachi ed. Hopf: Chroniques gr.-rom. p. 333. szüleit nem ismerjük. Egyébként Brankovics Györgyné sz. Kantakuzén Iréne (házasság 1414.) nemzedékrendi viszonyai nem eléggé világosak. Hopf szerint i. h. 536. Kantakuzen Manuel protostator leánya, Musachinál 304, Giovanni K., a kit Kantakuzen János császárral zavart össze. (Részben Jireček közlése.) Orbini i. m. 378. lapján tévesen azt írja, hogy Vukčić *Istvánnak*, tehát az öreg hercegnek első neje *Anna*, Kantakuzen György leánya volt. A zavarosan dolgozó krónikás könnyen Vukčić *László* feleségét, Annát tette meg az apa feleségének, de meglehet, hogy ennek az Annának az apja tényleg Kantakuzén György volt.

² «Quum inpropter nuptias et parentellam secutas inter dominum despotum Rassie et ducem Stefanum» Ljubić i. m. 22. 1453. nov. 15. — Nyílt kérdés, hogy Kyra Anna első felesége volt-e Lászlónak.

sági aktusról van szó.¹ Eziránt értesítették István herceget is.² Azonban nemcsak Velencze ellenezte a hercegnek ezt a messzelátó tervét, hanem Tamás István, a bosnyák király és Brankovics György is. Egyiköknek sem állott érdekében, hogy a cattaroi öböltől Spalatoig terjedő terület török fenhatóság alatt egy kézbe kerüljön. Előre tudták, hogy István herceg nem éri be a részleges terjeszkedéssel, hanem önkéntelenül is majd az ő rovásukra törekszik kikerekíteni orszagát.

István herceg mindamellert konokul ragaszkodott tervéhez, sőt a háboruval való fenyegetődzéstől sem riadt vissza.³ Látván azonban, hogy tervét mindenfelől ellenzik, céljához új csapáson igyekezett közelebb jutni. Először is magának keresett feleséget oly családból, melytől segedelmet remélt s azután kedvencz fiát, Vlatkot akarta — ugyancsak erre való tekintettel — megházasítani. Összefoglalva a mondottakat, egyazon időben három házassági tervről van szó.

A mi István herceget, az apát illeti, tudjuk, hogy második feleségének a neve *Borbála* volt. Ezt már Orbini is megírja.⁴ Hogy tényleg Borbála volt a második neje, kitünik a herceg 1466. végrendeletéből.⁵ A házasság 1455-ben ment végbe s 1456-ban már fia születik.⁶ Ez azonban, úgy látszik, csecsemő korában meghalt. 1459. junius havában újból fia született, *István* (később, mint mohamedán Ahmed). Családi örömet azonnal tudatta a raguzaikkal,⁷ kikkel ekkor barátságos viszonyban állott. A köztársaság — jun. 22-én — üdvözölte⁸ ez alkalomból, de a gyermek anyja halálát okozta;⁹ egy nappal

¹ Ljubić X. 25. l. 1454. jan. 22.

² U. o. 1454. márczius 18. 29. l.

³ Sobota traui polgár levele állítólag 1455 *végéről*, de azt kell hinnünk, hogy a keletben van a tévedés, vagy a levélben említett tények kronologice hibásan vannak csoportosítva. Rad. I, 155. Idézi Klaić i. m. 396.

⁴ I. m. 378. l. «Első felesége halála után elvette Ilo-nát (összezavarja első feleségével), vagy a mint mondják, *Borbálat*, a ki a német nemzetségű és utoljára Czeljárt vagy Czeccziliát vette el.» (Ez helyes.)

⁵ Pučić: Spom. II. 125. l.

⁶ Resti i. m. 351. «Al herzegh nacque un figliolo».

⁷ Resti i. m. 355. «essendoli nato un figlio maschio».

⁸ «De filio sibi nato» Jireček sz. közlése.

⁹ Resti i. m. u. o. «questo acquisto del figliolo fu poco fortunato, poichè causò la morte alla propria madre».

később, jun. 23-án már condoleálnak a herczegnő halálához.¹ Azt is tudjuk, hogy ez a Borbála «filia illustris ducis de Payro» (!) volt. Legalább így adta elő István herczeg főkamara-rása, Vukotić Pribislav, Alfonz aragon királynak.² «Bajor» herczegnőről van-e szó, vagy másról, nem tudjuk, mindenesetre idegen, s nem délszláv családbeli volt.

Különös véletlen, hogy István herczeg háztüznéző követeit ugyancsak egy *Borbála* nevű hajadon megnyerése érdekében 1455. márczius elsején kelt kötelező iratával Nikolsburgba küldötte Lichtenstein Györgyhöz. *Tény*, hogy Lichtenstein Borbála nevezett Lichtenstein György és Pottendorfi Hedvig leányának kezét óhajtott elnyerni a patarén hitű herczeg. Sejtésünk szerint erre a gondolatra úgy jutott, hogy midőn követei 1447—8-ban³ III. Fridrik császárnál jártak, körülnéztek a német és cseh előkelők közt. A mindenfelé tekintgető herczeg ezzel az összeköttetéssel V. Lászlóval, illetőleg egyik főemberével került volna szorosabb összeköttetésbe. Nem lehetetlen az sem, hogy Cilli Ulriknak jutott eszébe ez a terv.

Az 1455. márcz. 1-én Ključ várából keltezett latin nyelvű oklevél⁴ szövege így szól:

Nos Stefanus dei gratia dux Sancti Savæ dominus terræ Huminis maritimarumque partium, comes Drinæ ac magnus vojvoda regni Bosnæ etc. vicem illustrium principum filiorum nostrorum carissimorum comitis Vladislavi ac comitis Vlatconis cunctorumque heredum et successorum nostrorum in nos omnino assumptes, tenore præsentium significamus quibus expedit universis, quod nos ad sinceræ caritatis mutuaque dilectionis fervorem ac perpetuæ societatis indissolubilem unionem quibus altissimo opitulante unacum illustri et generosa domina Barbara de Lichtenstein matrimonialiter et legitime connectimur summo opere atendentes ad utriusque commodi et honorem, quibus alter utrum prosequi obligamur merito respicientes eidem dominæ conthorali nostræ delibato animo præfatorumque filiorum ac aliorum consiliorum nostrorum accedente ad id maturo consillio

¹ Kondolencia az «excelsa signora madona Barbara» halálához Jireček sz. közlése.

² 1455. ápr. 5. gyűjteményemben.

³ V. ö. I. sz. tanulmányunkkal.

⁴ A Lichtenstein herczegi cs. levéltárában. D. 16. Eredeti hártya, vörös viaszba nyomott töredezett pecsétel. Három j. b. harántpólya. Körirata: \overline{DNI} . DUCIS . STEPHA . . . Az oklevél hibás latinságu, hihetőleg Ruggerio latin diákja (Resti 344. 351. l.) fogalmazta. Megjegyezzük, hogy az oklevél kékes tentával van írva.

pariter et assensu talem fecimus dispositionem provisionem et ordenacionem, primo : quod eandem in ritu et fide sanctæ Romanæ ecclesiæ omnino præservare, sibi que præbiteros, puellas et familiam concedentem suæ fidei apud se tenendum annuere eisdemque de expensis condignis et necessarijs providere volumus unacum effectu. Item si et in quantum diuina permissione ellemen [et clemencia?] nos primum quam ipsam dominam Barbaram conthoralem nostram carnis debitum exsoluere et ab hac luce vitalibus exui contingeret, quod tunc proinde ipsa conthoralis nostra in alienis laboribus mendicitate non depravatur set potius iuxta status sui exigenciam honestam sumptus habeat concedentem sustentacionem et necessitatem, eidem Talle castrum cum suis pertinencijs ad duo milia florenorum auri etc. cum venerit ad nos præ-nominata generosa domina Barbara tunc faciemus colloquium de castris ordinabimus et dabimus ac disponemus, se plene extendentibus post mortem et decessum nostram sine contradictione tenendum, proscribimus et obligamus præsentium per tenorem, ista tamen conditione, quod si et in quantum filii heredes et successores nostri idem castrum cum suis pertinentiis ab eadem redimere et rehabere voluerint extunc eidem quatuordecim milia ducatorum auri quæ eidem pro veris sponsalibus et parafernalibus damus, proscribimus et ordinamus, prius reddant et assignentur, tandem sollucione huius modi habita præfatum castrum iterato occupant et recipiant, ipsaque conthoralis nostra cum ipsa summa florenorum in præfato regno Bossnæ vel extra quo suæ placuerit voluntati remanere venire, transponere sit libera et secura sine contradictione ac impedimento aliquali atque omnia et singula observanda et inviolabiliter tenenda sub fide et in verbo veritatis nos attentius obligamus et astringimus dolo et fraude semotis quibuscumque etc. datum Cluzie castri nostri die prima mensis Marcij anno domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo quinto.

Az oklevélben: «Stefanus *dei* gratia dux Sancti Savæ dominus terræ Huminis maritimarumque partium, comes Drinæ ac magnus vojvoda regni Bosnæ stb.» László és Vlatko fiai, valamint egész családja nevében s tanácsosainak megegyezésével kötelező levelet állít ki Lichtenstein Borbála részére, a kit feleségül szemelt ki magának, melynek egyes pontjai: 1. Patarén hiten lévén, megengedi és biztosítja a menyasszonyt, hogy római katolikus hitében megmaradhat, papokat, cselédséget hozhat magával és ezeknek ellátásáról ő fog gondoskodni. 2. Elhalálózása esetére tisztos özvegyi tartást biztosít neki és egy olyan várat, mely a hozzátartozó birtokkal együtt 2000 forintot jövedelmez. Azon esetben, ha nevezett Borbála urnő felesége lesz, majd megállapítják, hogy mely vár legyen ez. A mennyiben fiai, örökösei vagy ezek utódai ezt a várat vissza akarnák váltani,

14 ezer aranyat tartoznak fizetni, a mit a herceg neki moringol. E javadalommal az özvegy akár Boszniában, akár Bosznián kívül szabadon élhet és intézkedhetik.

Ez a házasság azonban nem jött létre. Főlősleges feltevésekbe nincs miért bocsátkoznunk. Az lenne feltűnő, ha létrejött volna. A közöltük oklevél 1455. márczius 1-én kelt s 1455. ápr. 5. Alfons király Nápolyban már tudja, hogy István herceg *megnősült*, tehát csak kísérletről lehetett szó, melyben a sokfelé háztüznéző vőlegényjelölt maga sem bizott. Hogy István herceg második ugyancsak Borbála nevű felesége *nem azonos* Lichtenstein Borbálával, arra bizonyosság, hogy ez utóbbi 1460. nov. 24. még él, holott István hercegnő második, Borbála nevű felesége 1459. június havában meghalt. Lichtenstein Borbálának ugyanis ismerjük 1460. kelt lemondó levelét a Lichtenstein-örökségről, midőn Schwarzenau Strewn Heinrichhoz ment feleségül.¹ Ez oklevélben így szól: «Ich Barbara weylend hern Jörgens von Lichtenstein von Nikolsburg seligen tochter und des Edeln herrn, hern Hainreichs Strewn von Swarzenaw eliche hausfrau», tehát semmi vonatkozását sem látjuk István herceghez. Egy esetleg másik ágbeli, egykoru Lichtenstein Borbálának pedig nincs nyoma a családi leváltárban. Mig István herceg második feleségének «*filia ducis de Payro*» vonatkozását meg nem fejtjük, be kell érünk azzal, hogy István herceg hatalmi köre előmozdítása céljából valamely a Cilli atyafiságba tartozó, Borbála nevű előkelő nőt választott második feleségül.

Ezt a nézetünket azzal a körülménnyel támogatjuk, mert István herceg második fiának Vlatkonak az *első* felesége Cilli Ulriknak volt az unokahuga.² Ez a rokonság felette becsesnek

¹ Lichtenstein hercegi ltár. Eredeti hártya.

² 1455. ápr. 5. Alfons király levele István herceghez: «*duosque ex filiis vestris matrimonio locasse, unum scilicet cum nepte illustrissimi uxoris despoti Cervie (Kyra Anna) alterum verum cum sorore spectabilis et magnifici comitis Silie*». Itt Cilli Ulrik nővérééről van szó, sokkal pontosabb a velencei köztársaság kiadványa 1455. márcz. 22-ről. A herceg ugyanis értesítette a signoriát, hogy «*noviter contraxit parentelam cum comite Cilie, nam unus eius filius (Vlatko) accepit uxorem quandam nepotem prefati comitis*. Ljubić i. m. 55. l. Úgy látszik, hogy Vlatko maga járt háztüznézőben.

kinálkozott István terveire nézve. Cilli Ulrik ugyanis a horvát bánóság örökletes birtokára tört, erre irányzott célzataiban segedelmére felkinálkozott István herceg, ki viszont Spalatóra vágyott. Ezen a réven V. László beleegyezését is remélhette a *szerzendő* acquisitiókhöz.³ Kérdés, hogy ki lehetett ez a Cilli atyafisághoz tartozó leány, a kit Vlatko herceg elvett?

Cilli III. Hermannak († 1426) Margit leánya (az utolsó Cilli leány) † 1480., mindkét férje: Pfanberg Herman és Vladislav glogoui herceg ismeretes, tehát ez az unokahug ki van zárva a feltevés köréből. Lehet, hogy Cilli János (1447. nov. 15. törvényesített) valamely leányáról van szó, de pontos választ nem adhatunk.

Többet tudunk az itt elmondott házasságok megkötési idejéről. István herceg és Vlatko menyasszonya Zára felől jöttek, a hol Marco Longo révkapitány a velencei köztársaság nevében fényesen fogadta őket.² László menyasszonya: Kyra Anna később érkezett Sokol várába, a hol a lakodalmat 1455. márczius havában ülték meg. A ragusai köztársaság kitett magáért, 4000 aranynál többre ment a lakodalmi ajándékok értéke; követséget (Aloiso Gozze, Nicola di Marino Caboga és Michiel Buzignolo) menesztettek az udvarhoz s elküldötték a városi zenekart és sziposokat. Az ajándékokat a követek mindjárt első nap mutatták be a lakodalmi ebédnél.³ Vajjon az atya együtt ülte-e nászát a két fiáéval, nem tűnik ki az adatokból, de 1455. márczius havában az ő lakodalma is mindenesetre megtörtént.

A családi egyetértés ekkor oly bensőséges, hogy István herceg fiaival együtt kérelmezte a velencei patricziatust, melyet 1455. nov. 11-én el is nyert.⁴ Ez azonban nem akadályozta az új patricziust Velence ellenes törekvéseiben, ha a saját érdekéről volt szó. Velence nagyon jól ismerte a helyzetet s noha István herceg minden lépéséről tudott, mégis bevette polgárai sorába. Igen bölcsen akkép vélekedtek, hogy mentől több szállal kötik magukhoz ezt a lokális

Ljubić i. h. 37. 1454. júl. 4. járt Velenczében s Loreto-ban is.

¹ Velence minderről tudomással birt. Ljubić X. 89.

² Ljubić i. m. 60. l.

³ Resti i. m. 346. l.

⁴ Ljubić x. 69. 75.

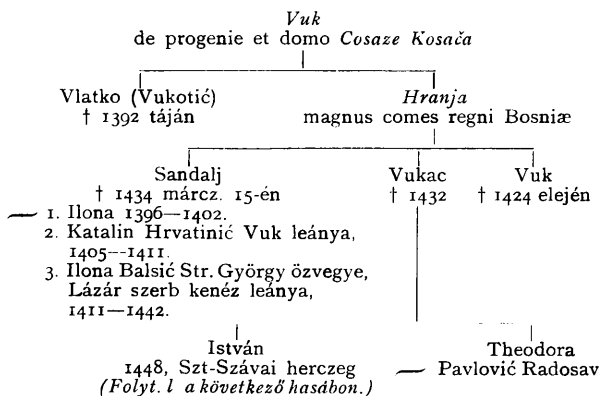
nagyságot, annál könnyebben férközhetnek hozzá ők is.¹

Mindezen családi összeköttetéseknek nem lett meg a várt sikerök. Cilli Ulrik megöletése és megelőzőleg a belgrádi diadal (1456) nagyot változtattak a déli szláv országok politikai helyzetén. Ismét Buda lett az egyik politikai központ s a török fenhatóság egyelőre nem látszott veszedelmesnek. István hercegnek Cilli Ulrikba helyezett reménye is szétfoslott s be kellett érnie eladdig szerzett birtokaival.

Midőn második felesége, Borbála hercegnő halála után ismét özvegy sorba jutott, nem tudván asszony nélkül élni, harmadszor is megnősült.² Német asszonyra, Ceciliára esett a választása, kit a ragusai köztársaság diszgályája Triestből hozott Zenggebe (novica de Segna) s onnan Ragusába, a hol fényesen fogadták. A lakodalmat Castelnuovo (Herceg-Noví) várában ülték meg 1460-ban.

A harmadik feleség családi nevét sem ismerjük. Friauli, görzi család-e? Ha zenggi, azon esetben valami Frangepán atyafiságról lehetne szó, de az aligha valószínű. A harmadik herceg-asszonyról csak annyit tudunk, hogy mostoha-fiai jól bántak vele, gyermeke nem volt, 1466-ban férje halála után «Alamagna»-ba utazott,³ de 1474-ben még él.⁴

A Kosača (Koszacska, Cosaccia)-család nemzedékrendje.

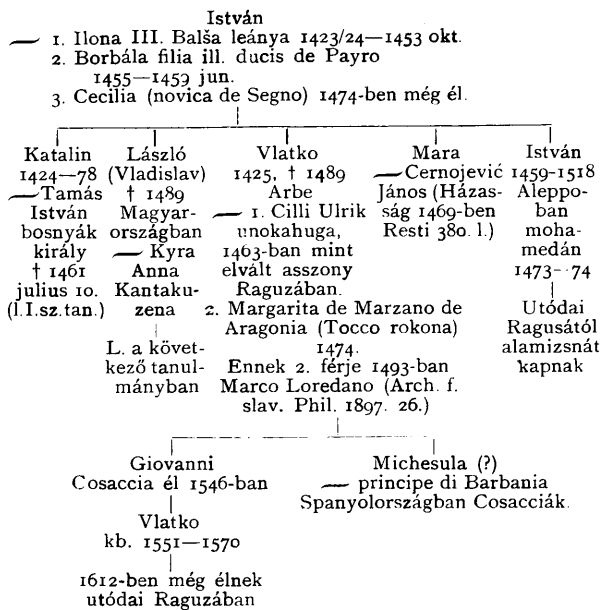

¹ László és Vlatko további házassági összeköttetéséről bővebben a 4. sz. tanulmányban szölandunk.

² Resti 357. l. «havendo concluso il matrimonio con Cecilia *Tudesca*».

³ Dovendo Cecilia ritornare alla *sua patria*. A ragusai köztársaság egy nemes polgárát ajánlotta kísérettel. 1466. Resti 375. — 1467. Vlatko herceg mostoha anyjával Lacromába érkezett.

⁴ Rag. levéltári adat.

II.

A fentebbiekben lehető részletességgel összeállítottuk István herceg családi körülményeit. Nem kell különös fantázia annak a megértésére, hogy miért jósoltak szomorú véget már az egykorúak is ennek a Ragusa és Spalato hátmögét alkotó állami szervezetnek. Csak egy pillantást kell vetnünk a kis ragusai köztársaságra, erre a néhány nagyvezű családot uraló városra, mely *fegyveres erő* nélkül tisztán bölcsesége által vezetette megállt minden vihart és túlélt összes hatalmas szomszédjait. Olykor nagyerejű, pénzt, földet összeharcsoló híres királyok s királyocskák a szomszédos területeken, — mintha csak a végzet sujtaná őket, — elpusztulnak, idegen földbe vész a nemzetségük, a «gyöngye» kis köztársaság pedig tovább virul. E Ragusával oly szoros összeköttetésben álló családoknak, mint a Vukčić István hercegének a pusztulásában nincs is tragikum. A tragikus hős küzd a végzet ellen s belépusztul, de Vukčić István egyebet sem csinál, mint megalkudni próbál a sorssal, csak hogy mindig rossz időben. Nincs benne semmiféle ethikai yonás, sem közérzés, csak ragadozó természet. A ragusaiak ekkép ítélték róla: «A herceg természeténél fogva annyira ellenséges és rosszakaratú, hogy sem kéréssel, sem más barátságos ajánlásokkal vagy pedig fenyegetéssel nem lehetett a rossztól eltéríteni.»¹

¹ A ragusai levéltár 1455-ki levelek. D. R. 493.

Bizonyos, hogy a ragusai köztársaság ügyvezető elemei subjektíve — nagyon is a magok szempontjából — ítélték meg erőszakos szomszédjokat; de a kemény ítélet jogosult volt.

A hercegben sohasem lehetett megbizni, sem a szavában, sem írásbeli ígéreteiben. Mindig két vasat izzasztott a tűzben. 1455. márcz. 23-án követeket küldött László királyhoz. A ragusaiak értesülvén erről, attól tartottak, hogy ezek majd bepanaszolják őket a királynál. Ezért külön levelekben kéri a királyt, hogy ne hallgasson István vajda követekre. Hihetőleg számos ragusai érdekekben alkalmazott udvari ember mondhatta el nekik azt, a mit István herceg követei referálnak a királynak. A herceg t. i. azzal dicsekszik, hogy neki levele van a királytól, melyben a király felmenti őt a törökök ellen való háborúkodástól mindaddig, míg a király hada Drinápolyba ér. És viszont a töröktől van írásbeli bizonyítéka, hogy mindaddig nem kell a török mellett fellépni, míg csak a török had be nem vonul Buda várába.¹ Ezt az alakoskodást, mely immár természetévé vált, átörökítette fiaira is, kik alatt tönkrement öt évtized munkájának a gyümölcse.² Ezuttal nem adhatunk teljes képet arról a züllésről, mely a Balkánfélsziget északnyugati sarkán a török előnyomulás és politikai occupatio következtében 1460 után mindinkább nyilvánvalóvá lett. Részleteznünk kellene a bosnyák királyság végső katasztrófáját, de célunk István vajda egyéniségének megvilágítása lévén, csak a hercegovinai politika taktikájának elemzésére szorítkozunk.

István herceg — miután Mátyás király minden igyekezete daczára is elveszett a Dunamelléki szerb deszpotatus, Szendrő székhelyével egyetemben,³ — azt vélte, hogy török fenhatóság alatt folytathatja saját külön kikerekítési terveit. Csodálatos szívóssággal ragaszkodván régi ábrándjához, Spalato elnyeréséhez, segínyt kért a velencei köztársaságtól, hogy Klissa (Kliš) várát elfoglalhassa a *köztársaság számára* Sperančić Pál horvát bántól, a Signoria ellenségétől. Ha így — t. i. ellenség kezén — marad Spalato vidéke, — úgymond — Velence birtoka

nyitva áll a török előtt.¹ Másfelől a törökökkel és bosnyákokkal próbált szerencsét, hogy viszont azok segítsék őt Velence ellen. A köztársaság átlátott a terven és a bánnal közvetlenül alkudozott Klissa elnyerése dolgában;² azonban Mátyás király nesztét vette a kétszínű játéknak s a köztársaság jobbnak látta 1462. július 18-án a kész alkut visszavonni.³ István herceget, a kinek nem volt tudomása az alkudozások részleteiről, azzal az általános ígérettel nyugtatta meg a Signoria, hogy a török ellen majd találnak az ő védelmére is módot.⁴ A herceg azonban már nem volt a «helyzet» ura s országa sorsának intézése már nem ő rajta mult. László fia — méltó vére az apának — ekkor *másodszor* is feltámadt az apja ellen. Vajjon az öreg István herceg harmadik felesége, vagy ismét valami asszony-dolog,⁵ avagy — s ez a leghihetőbb — az apa féltékenysége s testvéreinek az ő rovására való kegyelése, volt-e az ok? mindez még nincs tisztázva. István herceg, saját bevallása szerint, osztályt akart tétetni az örökségben és ezen indult meg az ellenségeskedés 1462 derekán. De hadd halljuk, miként adja elő maga István herceg az ügy folyamát, a velencei köztársasághoz 1462. nov. havában menesztett küldöttsége útján. Az előadás annyira közvetlen, hogy szinte megelevenedik előttünk a balkáni azonkori «diplomáciai ügykezelésnek a módja». A herceg iródeákját — egy Ruggiero nevű taljánt — előhivatta és tollba mondotta neki, hogy mit és miként szóljon követe Velenczében.⁶

¹ MDE. I. 118.

² Ijubić: Listine X. aug. 28. 1461. 180. 1. szept. 11. okt. 6. 188—9. skk. 1.

³ Ijubić i. m. 221. és MDE. I. 159.

⁴ MDE. u. o. 1462. jul. 17.

⁵ Makušev i. m. II. 167. írja ezt, de valószínűleg az 1452. lázongással véti össze.

⁶ Tiszta dalmát-velencei népies szólamokban fogalmazott note verbale-nak nevezhető a pontozatokba foglalt jegyzék, melyet kapituláknak neveztek. Ezt a követek beadták a velencei titkos tanács választmányánál s azután élőszóval is megmagyarázták. A tanács erre külön ülésében tárgyalta a dolgot s megfogalmazták, hogy mit válaszoljanak a követeknek. Ez alkalommal a magunk részéről hálásan kell megemlékeznünk *Ljubić Simon* munkásságáról, a ki nem mindig teljes preczióval, de nagy szorgalommal gyűjtötte össze, a még távolról sem kimerített velencei levéltár kincseit. Mircse

¹ 1455. ápr. 24. DR. 579.

² A Kosačák történeti szereplését 1416-tól számítva.

³ L. Turul 1907. I/II. f.

István herczeg követeinek ez alkalommal utasításuk alapján így kellett szólaniok:

Ismeretes, hogy László herczeg az ő (István) akarata ellenére elment a török császárhoz, azt mondván:

Az én apám kikergetett országomból, nem adván ki azt az örökségemet, a mi engem illet. Azért jöttem hozzád Nagyur és kérlek, hogy add meg nekem az engem illető birtokokat, melyeket apám, István herczeg, tart a kezei közt.

László herczeg a császárnak 100 ezer aranyat ígért és még többet is, hogyha megkapja az országot és a várakat, mire a császár azt válaszolta:

Honnan lesz neked 100 ezer aranyad, hogyha az apád kikergetett a tartományából?

És László azt felelte, hogy a velencei és ragusai köztársaság kölcsönöz neki 50—50 ezer aranyat.

A herczeg most már arra kéri a köztársaságot, hogyha megígérték a fiának ezt a sommát, ne adják meg, ha pedig nem ígérték, ne ígérjék meg ezentul sem. A ragusaiakhoz is küldött követeket ugyane tárgyban és ezek megesküdtek, hogy eddig sem ígérték és nem is fognak ígérni ezentul sem, mert elég bajuk van a maguk ügyeivel.

A szultán, László ígéréteinek hallatára sereget küldött ellene (István hg ellen), megparancsolván, hogy az ország felét adja fiának. E hónapban azonban a magyarok a Dunánál összegyülekezvén, a törökök László herczeggel nem mertek az országba jönni.

Néhány nap mulva azután a császár követeket küldött ő hozzá, a kik így szólottak:

A te fiad nekem 100 ezer aranyat ígért, azért adj te nekem 100 ezer aranyat vagy adj három várat. Az első *Cerovic*, a másik *Mičevac* melyek Ragusa közelében vannak, a harmadik *Zaševina*, mely a dalmát parton van. Adj tehát 100 ezer aranyat vagy ezt a három várat. Én fiadnak Lászlónak majd az én országomban adok birtokot és a te országodat nem bántom, ha ezt a három várat odaadod.

A herczeg elhatározta, hogy inkább meghal, semhogy azt megtegye, de most már bizonyos

János is sokat dolgozott, de a jövő nemzedék feladata lesz a velencei levéltár módszeres, teljes kiaknázása.

a felől, hogy ebben az esztendőben rá fog törni a török, azért kéri a köztársaságot, hogy adjon neki gépeket, fegyvereket és katonát, mert hisz a köztársaság tudja, hogy ő mindig szolgálatára volt és ha követeket küld a köztársaság a törökhöz, erről az ő kérdéséről valamikép ne értesítse a portát.

«A mint nagybátyám Sandalj, midőn arról volt szó, hogy adót fizessen a töröknek, a köztársaság beleegyezését kérte, úgy én is kérem Uraságtokat, adjatok tanácsot, hogy mit kelljen tennem, mert nékem nincs nagyobb barátom a köztársaságnál.

Midőn követeink (a herczegé t. i.) már Ragusában voltak és épen utazóban voltak Velence felé, István herczegtől futár jött hozzánk, azt a hirt hozván:

A mint ti elutaztatok, egy török követ jött az udvarba, a ki meghallotta, hogy a herczeg a pápával szövetkezik és hogy oda követet küld, valamint Velenczébe is, ezért ajánlja, hogy ne bocsátkozzék semmiféle alkudozásba sem Velenczével, sem a pápával. Én azonban — így szól a herczeg, — mert apám és nagybátyám mindig jól voltak a köztársasággal, ezért mégis elküldöttem a követet.»

Ez a végső passus «captatio benevolentiae»-ként szerepel.

A köztársaság u. é. november 13-án adott válaszában kijelentette, hogy László herczegnek, a pártos fiának sem nem ígért semmiféle pénzbeli segédelmet, sem szándéka nincs a jövőben effélével biztatni.

Dicsérik, hogy nem enged a szultán fenyegetésének s megengedik, hogy hadi felszerelési tárgyakat vámentesen vihessen ki Velenczéből. A portánál nem fognak ellene vallani és mint eddig is, barátai lesznek.

Arra a kérdésére, hogy fizessen-e adót a töröknek, csak általánosságban válaszolnak, t. i. hogy a mint eddig is megállotta helyét ellenségeivel szemben, remélik, ezentul is megsegíti az isten s remélhető, hogy a pápa s a keresztény fejedelmek is támogatják majd.

Bizonyosra vehető, hogy a herczeg hallván ezt a körmönfont választ, azt mondotta, hogy ez nem tanács, hanem kitérő válasz. Ezért újabb követséget küldött s minthogy már országát is megcsapta a nagy török készülődés szele, hatá-

rozott választ kért. Már a menekvés útjára is kellett gondolnia, mert ha a török rátör, neki maradása már azért sem volt, mert alattvalóinak nagyobb része a fia pártjához szitott.

A köztársaság erre 1463 február 11-én azt a tanácsot adja a hercegnek, hogy a töröknek ne adjon ajándékpénzt, mert bizonyára ellene fordítja. Ha valami baj érné a török részéről, a köztársaság területén mindig menedéket találhat.

Mig István herceg és fia imigyen egymás ellen küzdöttek: a szomszéd bosnyák királyság török kézre került. Hogy Tamás fia (Tomásevics) István, a bosnyák király megöletett, azt személyesen — a köztük fennforgó nagy szeretetnél (!) fogva — nem bánta a herceg, de noha — éppen Bosznia eleste következtében — nyakán érezte a török fojtó kezét, fiával szemben még sem akart engedni. Csak a ragusaiak és Velence fogták fel Bosznia elvesztének a jövő fejleményekre gyakorlandó hatását. Ragusa létét féltette, Velence pedig tudta, hogy kereskedelmi pozíciója forog kockán. Ezért 1463 aug. 1-én elhatározták, hogy békét szereznek apa és fia között.

Erre a kibékülésre kiváltképpen a velencei köztársaságnak volt nagy szüksége. Minden áron Bosznia visszahódítását tüzték ki célul Velenczében, melyet dalmáciai birtokai tekintetében közelről érintett a török hódítás. 1463 augusztus 26-án Antonio de Priolis velencei követ utasítást nyert,¹ hogy legelőbb menjen Spalatoba és ott szerezzen részletes tudomást Bosznia állapotról a török hódítás után. Tudja meg, hány hely, hány város van török kézen; mikép vélekednek a Spalatoba menekült előkelő bosnyákok, mennyi erő és mily eszközök volnának szükségesek a törökök visszaszorítására és hogy mi módon lehetne ezt végbevinni. Van-e Boszniában oly erődített hely, a melyet a dalmát uralom biztosítása szempontjából meg kellene szállni?

Azután menjen el István herceghez, keresse fel ott, a hol van. Adja elő neki, hogy a köztársaságot mennyire meghatotta Bosznia bukása és hogy mily benyomást tett az az egész kereszténységre. Nagy a köztársaság öröme, hogy legelőbb István herceg megszabadult az elnyoma-

tás alól; és most ő rajta van a sor, hogy helyt álljon és országát megtartván, meg is növelje.

Bosznia visszahódításában a főszerep István hercegnek és főurainak jut. A török hódoltság még új és a bosnyák nép közvetlenül érzi a sajnó elnyomatást, azért fölkelésre bizonyosan hajlandó. Szövetségesekre is számíthat szomszédai között, a kik készek a török ellen kezét fogni vele. Adja elő a herceg udvarában, Spalatoban szerzett tapasztalatait és a köztársaság készségét, hogy mindent megtesz Bosznia megszabadítására.

Velenczében voltaképpen nem tudták, hogy tulajdonképpen miben is áll a hercegnek és fiának viszálykodása, de érezték, hogy az ellentétek kiegyenlítése nélkül Herzegovina tényező nem lehet Bosznia visszahódítása munkájában. Meghagyták tehát a követnek, hogy minden áron igyekezzenek békét szerezni a viszálykodó családban. Megbízó levelet adnak neki úgy a herceghez, mint fiához, Lászlóhoz, a kiknek mondja meg a köztársaság nevében, hogy: «az ő viszálykodásuk volt ama nagy veszteségek és országzüllés oka és ez fogja őket országostul és személyestül végső veszedelemre juttatni, ha csak az uristen megkönyörülván rajtuk, meg nem szabadítja őket.» Ne gyűlölködjének egymás ellen és a herceg legyen atyai kegyességgel fiához, a fiu pedig mutasson szeretetet apja iránt. Békéltesse meg minden áron a viszálykodó feleket, hogy Bosznia visszahódításának e részben ne legyen akadálya. Ezzel az actioval — ugyancsak e célból — párhuzamosan folyt a magyar-velencei szövetkezés.¹

Herzegovinában azonban a török hódítás már is éreztette bomlasztó hatását. A török a szomszédban dult, a szövetkezések eszméje pedig csak tervszámba ment. A szorongatott hercegovinai előkelő birtokosok, nyakukon a portyázó törökkel, nem várhattak, míg ez a hosszadalmas tervezgetés valóra vált. Maga László herceg, csak úgy, mint az apja, menekülésre gondolt és összes jussát felkinálta, ha a köztársaság cserébe Brazza szigetét adja neki. Velenczében azonban ekkor már biztos tudomást szereztek Mátyás király abbéli erős elhatározásáról, hogy

¹ Ljubić i. m. 626.—68.

¹ Ljubić 272. l. 1463. szept. 12. Mátyás királynak Péterváradon kiadott oklevele.

Jajczát visszafoglalja és Boszniát kiragadja a török kezéből, úgy, hogy László hercegnek említett ajánlatára 1463 okt. 13-án adott válaszközlökben tudatják vele Mátyás király szándékát Bosznia visszahódítása iránt. Brazza szigetét azonban nem engedhetik át, mert a sziget lakosai kiváltságainak fenntartását ünnepélyesen megígérték¹ s így nem változtathatnak a «dominiumon».

A helyzet illetően alakulása közepette érkezett Hercegovinába a már említett békéltető követ: Antonio de Priolis. A fenyegető török hatalom ugyan nagy súlylyal nehezedett az országra, de három vár kivételével az egész tartomány még az uralkodó család kezén volt. A követ tehát még nem késelt el. Tagadhatatlan, hogy Velence szava nagy súlylyal bírt s a követ érvelése bizonyos hatást tett az öreg hercegre. A megbékülésnek kedvezett az a körülmény, hogy Bosznia elestének hatása alatt már augusztusban bizonyos előzetes béke jött létre az apa és az eladdig török-barát László herceg között azon az alapon, hogy István, az uralkodó herceg átadja neki országának negyed-részt a benne levő várakkal egyetemben és erről egyezséglevelet állítottak ki, melyet a velencei követ is látott és egy másolatát bírja. Mikor azonban László herceg megértette, hogy a köztársaság oly nagy súlyt fektet az egyezségre, most már nem *negyed-részt* kérte az országnak, hanem *harmadát*, t. i. öcscsét, a kiskoru István herceget ki akarta turni az örökségből, pedig — úgymond az öreg herceg — «az éppen olyan törvényes, mint ő és éppen olyan nemes anyának a gyermeke, mint ő». Midőn ezek az egyezkedések folytak, István herceg másodszülött fia, Vlatko, az ország határán a törökkel hadakozott s Trebinjét, valamint Szreberniczát sikerült is megtartani, elüzdvén onnan a törököt. Ha Vlatko megtudta volna, hogy László bátyja testvéröknek, Istvánnak örökségét el akarja rabolni, ez bizonyára nem kedvezett volna az egyezménynek. Mind e nehézségek daczára, úgy látszik, az egyezmény mégis létrejött. László

hercegnek apjával szemben, úgy látszik, az volt a kifogása, hogy az csak *ígérte* az örökség átadását, de mikor a birtokba vételre került a sor, nem adta át, hanem azzal állott elő, hogy a fia követelte juss nem negyed, hanem *harmad-rész* s mi lesz aztán a kis István részével? László valószínűleg úgy okoskodott: hárman vannak fiuk: ő, *Vlatko* és a *kiskoru István*, a ki még atyái hatalom alatt áll, ennél fogva az atyabirta terület úgyis az Istváné lesz, ha pedig most négy részre osztják az országot, t. i. a három fiut és az atyát is egyforma részesként veszik számba, attól tartott, hogy az apa halála után István fogja kapni *az atyái részt is* és így ennek akkor két rész jut. A vége azonban az lett, hogy 1463 nov. 18-án sikerült a végleges egyezséget, legalább *írásban* megkötni és László Velence kivánságára látszólag megnyugodott.¹

László herceg a kibékülés után, ravasz naivitással és hogy az esetleges balsiker esetén a maga személyét biztosítsa a törökkel szemben, csatlakozott ugyan a törökellenes háborúhoz, tényleg hadra is kelt és egyes erődített helyeket — jelesen a Ráma mentét — elfoglalta a maga részére, kikerekítvén vele birtokait, de fennen híresztelte, hogy ezt a velencei köztársaság *parancsára* teszi. Erre meg a köztársaság jött zavarba a magyar királylyal szemben, a mennyiben Boszniára Magyarország formált jogot és László actiója oly színben tüntette fel a köztársaságot, mintha a maga részére akarná hódítani. Azért egyfelől rögtön értesítették a spalatoí főtisztviselőjüket — aki László hercegnél járt követségben — hogy intse meg és értesse meg vele, hogy a köztársaság felhatalmazása nélkül ne tegyen semmit,² másfelől Emót, a Mátyás király hadával Boszniába indult velencei követet tudósították, hogy László herceg mindezt, megbízások nélkül, a saját rovására cselekedte.³

THALLÓCZY LAJOS.

¹ Ljubić i. h. 283., 288. l.

² Ljubić i. h. 288. l. 1463. nov. 18.

³ Ljubić i. h. 288. l. 1463. okt. 18. Emo követnek a bosnyák hadjáratokban való részvételét említi Bonfinius dec. IV. lib. 1.

¹ Ljubić 278., 279. l.

BOCSKAY HADI NÉPE.

(Első közlemény.)

Abban a nemzet-irtó élet-halálküzdelenben, melyet a magyar faj megmaradásáért több mint háromszáz esztendő óta folytat, az első véres összeütközés a Bocskay István fölkelése volt.

A törökök folytonos pusztítása kikergette a nemességet ősi fészkeiből és épen a legmagyarabb magyar föld: a dús termésű alföld vált csaknem lakatlanná. A Tisza-part mocsaras, vízjárta vidéke, a legtisztább fajmagyarság első települési lakóhelye idővel csaknem uratlan volt, mert ősi birtokosaik szerteszóródtak. A Nyírségtől le, a sárréti vizekig elterülő pusztaságon a mohácsi veszedelem után százával hamvadtak el egymás után a virágzó népes falvak és lakott helyek, a melyek az akkori ősi vármegyéket alkották; helyüket és emléküket néhol csak templomaik és monostoraik romjai őrizték meg.¹

A nemesi renddel a parasztság nagy része is elszéledt, földönfutóvá és a szegénységben egyformává vált a kisebb birtoku nemességgel. A földbirtok és a jobbágyi nép egymáshoz való viszonya fölbomlott és az élet a feudális jogrenden kívül megteremtette a «szabados»-ok embertömegét.

Maga a «hajdu» nevezet onnan eredt, hogy a török-hadakozások idején a földmivelés helyett, mely foglalkozás állandóbb békés viszonyokat föltételezett, az alföldi háborgatott lakosság mindinkább a marhatenyésztésre tért át és évről-évre roppant tömegekben hajtották az állatokat Bécs és az osztrák tartományok felé;² e foglalkozás mellett kenyérkeresethez jutott jövő-menő nép embereit, a kik a zsoldért való katonáskodásból kiestek, kezdték nevezni hajdúknak, úgy hogy a katonáskodó szabados nép, meg a zsoldban nem álló hajtók egyaránt «hajdú» névvel hivattak, — valószínűleg a körülmények és életviszonyok szerint ugyanazon emberek majd egyik, majd másik foglalkozást is űzték.³

¹ Dr. Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában.

² Dudás Gyula: A szabad hajdúk története a XVI. és XVII. században. 1887.

³ Dudás Gyula: A szabad hajdúk története a XVI. és XVII. században. 1887. — Dr. Takáts Sándor: Nyelvtudományi közlemények. 1900.

Allandó lakás, család és tűzhely nélkül szükkülő proletárjai annak a korszaknak, amelyben tömegeik először föltűntek, a mindennapi kenyérért hadakoztak is, ha kellett és a hadviselés zajában élő társadalomban hamar odaragadt a foglalkozás nélkül lézengő emberre a mindig háboruskodó gyalog katona neve.¹

Az alföldet, mint a legtermékenyebbet, hamar ellepte a török hatalom, innen ki a felvidékre, ki Erdélybe menekült. A televényföldü Szabolcs, Békés, Csanád, Csongrád és a Kőrös-járta Bihar vármegyék elsőfoglalásu ősi nemessége földönfutók módjára elszéledt és ha visszatért is a fölégetett romokhoz, ismét csak futnia kellett. Úgy, hogy az alföld népének rendes és megszokott védekezési módja volt a «futás». Ha jött a hire, hogy közeledik a török-tatár horda, fölszedte a lakosság minden értékét, kincsét, marháját és igás állatjaival elmenekült a pusztán maradt házak falai közül a vízjárta helyek szigetei közé, a hová nem igen tudta követni kacskaringós, ingoványos utakon az idegen had és úgy várta meg családjával a veszedelem elmúltát.

Az a hadviselésből élő nép az idők folyamán nemcsak magyar, hanem rác és ruthén fajbeli csoportokkal is szaporodott² és hova-tovább oly hadi erővé vált, hogy úgy a bécsi kormány, mint az erdélyi fejedelmek a maguk részére őket megnyerni, nagy zsoldfizetés mellett is föltötte előnyösnek tartották.

Már Báthory István, fejedelem korában, szervezni kezdte nagy részüket és hadi használhatóságuk a fejedelmi hatalom erős eszközévé vált Erdélyben,³ bár a különféle zsoldban nem álló szabad-hajdukat méltán említi a törvény mint a haza fekélyeit (patriæ pestes).

Ilyen kóborló hadviselő csapatokkal volt tele különösen az ország tiszántuli része, a hol tényleg a török volt az úr, de jog szerint a magyar királyt illetve volna a hatalom.⁴

¹ Dr. Varga Geiza: Hajdumegyje leírása. 1882.

² Szücs István: Debreczen város történelme. 1870. I.

³ Károlyi Árpád: A korponai országgyűlés 1605-ben.

⁴ Dudás Gyula: A szabad hajdúk története a XVI. és XVII. században. 1887.

A császári zsoldban álló hajduk kezdték a hadviselést, de Bocskay a kőrös-melléki hajdu-csapatok hazafiságában bizva, az álmosdi győzelem után tovább vonult a Tisza felé. Serege mindinkább szaporodott, az elégiületlen és folytonosan sanyargatott magyarság örömmel üdvözölte a fölkelés diadalmas zászlaját.

A hajdu-csapatok hősi lelkesedéssel követték; érezték, hogy sorsuk Bocskayhoz és a szabadsághoz van kötve, bár a császári zsold mellett szabad zsákmánnyal is kecsegtették őket, de «ők nem akartak nemzetük hóhéri lenni».¹

Ezután véres diadalok jelölték mindenféle a hajduk utját, akiket Némethy Balázs, Szilassy János és Lippay Balázs kapitányok vezettek, bár fegyvereiket is sok csapás érte, mert hadi fölszerelésük, mely egyszerű görbe kard, meg csákány és dárda volt, inkább csak portyázás közben való verekedésre volt alkalmas, mint rendes hadsereg ellen. Básta kezére került Némethy Balázs, a vitéz hajdu-vezér, a kinek szörnyű kizsárolások után fejét vétette.²

De a fényes dicsőségnek árnyéka is nagy volt. Vitézségükkel csak féltelenségük állt egy szinten s roppantul dulták ama vidékeket, a hol megjelentek, kivált a főpapok s az ellenpárti urak jószágait.³

Bocskay igyekezett soraikba rendet hozni, rablásaiknak gátat emelni, sőt egyik legjelesebb vitézét, Lippay Balázst kivégeztette, mert szilajságát másképen meg nem fékezte.

A hajduk egy része, különösen a zsákmányra éhes rendtelenebb nép, félt a békétől, a másik rész pedig vére hullásával teljesített szolgálatainak megjutalmazását várta. Több mint húsz ezer hajdu táborozott Korpona körül, de a fejedelem a rendekkel egyetértőleg, december 1-én hozott határozat alapján, csak a rendes hadi szolgálatban állott hajdúknak adott jutalmat. Ezeknek javarésze vágyott a kietlen életből a házi tűzhely mellé, hiszen közülök nagyon sokat a mellől zavart ki az élet.

«Bocskay István és Bethlen Gábor támadásakor, meg Báthory Gábor alatt, a «hajdu-világ»-

¹ Thaly Kálmán: Bocskay leveles-könyve. Magyar Történelmi Társ.

² Szilágyi Sándor: A magyar nemzet története. V.

³ Dudás Gyula: A szabad hajduk története a XVI. és XVII. században. 1887.

ban, seregestül hagyták el a jobbágyok földesuraikat, hogy az ország alkotmányos és lelkiismereti szabadságáért vérüket ontván, maguknak is jószágot, nemesi szabadságot szerezzenek. Hanem a békekötések után rendesen megtizedelték őket s a kire rábizonyult, hogy valakinek jobbágya, azt irgalmatlanul vissza küldték az eke szarvához. Még a Bocskay-féle hajdukat is keményen kimustrálták, ámbátor ezeknek a szabadságát törvény biztosította és tagadhatatlan, hogy bár az ország minden szegletéből összeverődött gyülevész népség voltak, — nagy részük még sem paraszt, hanem a török hódítás miatt koldusbotra jutott, földönfutó nemes volt».¹

Ezeknek adta ki Bocskay István fejedelem híres szabadalom-levelét Korponán, 1605 december 12-én. Ebben a szabad hajduk valódi «Magna Charta»-jában 9254 vitéz hajdu kapott adományt a ma is meglevő hajdu-városokra, mint telepekre, a kik a közös adomány-levelben felsorolt hajdu-kapitányok alatt vitézkedtek.

Az adomány-level szokatlanul terjedelmes szövegű² és bevezetésében bibliai stylusu hosszú mondatokban le van írva a fölkelés keletkezése, a hajduk szereplése és különösen Álmosdnál 1604 október 15-én aratott hajnali diadaluk a német császár serege fölött, mely alkalommal a vezér is a hajduk foglyává lett. Érdekes bevezetése magyar fordításban a következőképen hangzik:

«Jöllehet a minden dolgok legfőbb intézője az Isten, a ki nemcsak a ragyogó alkotmánynak, t. i. a mennyei örök tartományoknak egyetemét, hanem a földi, halandó és mulandó emberi nemzetet is s ezen föld kerekiségének minden lakóit, a magáét mindenkinek megadni parancsoló szentséges igazság mérlegével, személyválogatás nélkül kormányozza; bár igen gyakran a szerencsés sikerek által fölemelt zabolátlan indulatu gonosz emberek büntetlen maradása miatt a kishitűektől oly béketűrőnek, sokáig várónak, sőt minden nehezeltetés, harag és gondviselés nélkül valónak tartatik és ezért a hivek által gyakran hangos kiáltásokkal, majd serkentésekkel és vigyázatra való kényszerítéssel sürgettetik: de mindazonáltal bizonyos, hogy Izraelnek őrzője se nem alszik, se nem szunnyadozik, hanem hiveinek, valamint a szerencse, ugy a kísértések közepette is — midőn utaznak, folyókon átkelnek, midőn az ellenség csoportjaiba ütnek — jelen van és lépéseiket igazgatja, karjaiknál fogva fentartja

¹ Dr. Komáromy András: Jobbágy-nemesítés. «Nagy Iván» család-történelmi értesítő. 1901.

² A «Turul» 1905-ik évfolyamában teljes latin szövege és az adományozott czimer képmása közölve van.

őket s ha az alkalom úgy hozza magával, tanítja ujjait a hadakozásra, kiáltásaikat a szükségben nemcsak meghallja, sőt gyakran mielőtt kiáltanak, segédelmet nyújt; kevélyekkel és kicsapongó bűnösökkel szemben pedig minél biztosabbnak érzik azok magukat a szerencse karjain, azon örök bölcsességnek semmi sem édesebb, semmi sem gyönyörűsegebb, mint az ily felfuvalkodott kevélységű fenhéjázás megtörését soha meg nem bánni, tudván, hogy a zabolátlan erős lelkeket az ő erősségökben, a bölcsüket az ő bölcseségökben, a ravaszokat az ő ravaszágukban fogja meg, kiket, midőn azok mitől sem tartanának, hirtelen és oly véletlenül megsemmisít, hogy a gonoszoknak helyök sem találhatók: a mikor aztán a győzedelmes arany igazságot és valóságot, mint a hajnal legfényesebb világot, mint a nap legtündöklőbb fényét, mindenkinek láthatóvá teszi és az igazakat a börtönből a szabadba, a sötétségből a világosságra és a fogságból örök szabadságra segíti; és jóllehet az ily tiszta egyenességű és mindenkor győzedelmes igazságnak változhatlan kiszolgáltatása (bár az egyideig szenvadni is látszassék) kezdettől fogva minden jók által észleltetett és mintegy kézzel érintetett: mindazonáltal a mi időnkben a császári felség agyarkodó seregeire a napfénynél világosabban kiderült, hogy azok a török haderő közelgetése miatt, segélyhozás ürügye és színe alatt hazánkba bejövén, annak minden erősebb várait nemcsak elfoglalták, hanem Erdélyországot csaknem végpusztulásra juttatva, iszonyu és hallatlan kegyetlenséggel eltörölvén és az egész nemességet elnyomván, az igaz vallás gyakorlásának és a hazai törvények kiszolgáltatásának szabadságát a szélesen kiterjedő Magyarországon is háborgatni, sőt végkép eltörölni bátorokdtek, annyira, hogy azok zsarnoksága alatt senki sem száját felnyitni, sem fejét fölemelni nem merészelte, míg a hatalmas Isten, mindenkinek reményén felül, ágyékunkat fegyverével fel nem övezte és belénk bátor lelket adván, Gedeon módjára kevés sereggel nekünk az ellenségén győzedelmet nem engedett.»

Később meg van nevezve benne Chomakeözy András és 12 hajdú-kapitány társa, a kik alatt vitézkedett hajdúk részére közös czimer is van adományozva, melynek szószerint való leírása a következő:

«Tojásdad égszinű pajzs, melynek a szélét, vagyis belső körületét, egy hasonlólag tojásdad alakban összegömbölyödött és hármass farkát a nyakára visszahajtó arany sárkány övedzi, a sárkánynak hasán tisztán látható lévén egy veres kereszt, melyet nekik a mi tulajdon nemzetségi czimerünkben, irántuk való kedvezésünk és jóakaratusnk nyilvánításául adni akartunk; a sárkánynak belsejében pedig és a pajzs közepén egy páncélba öltözött emberi jobb-kar vértől pirosló horgas szablyát erősen forgatni, a szablya markolatánál pedig egy elsült kézi löfegyver golyót kilőni látszik; a pajzs másik oldalán továbbá egyfelől füsttel vegyített iszonyu láng, mely az ellenség elrettentésére a mi vitézeink által néhányszor győzelmet hozólag alkalmaztatott, — nagy lobogással égni, másfelől pedig a ragyogó hajnal pirosló kebeléből fényes sugarakkal fölemelkedő arany nap, a hajnal tájban történt első győzelmünk emlékére, dicsőséges fényben látszik.

A pajzs felett vitézi nyílt sisak van, melyet drágakövekkel és gyöngyökkel felékesített királyi korona fedez, melyből megaranyszótt karddal övezett és borostyánfűzérrel fölékesített vitéz kiemelkedni és jobb kezében meztelen kardot, bal kezében meztelen tört tartani és imádkozván, a nyert szabadságért győzelmi éneket énekelni és a győzelmes fegyvereket vidáman forgatni, illő módon láttatik. A sisak csúcsáról pedig egyfelől vörös és égszinű, másfelől pedig arany és ezüstszinű szalagok, mint foszlányok folynak le és a pajzsnak mindkét szélét igen szépen körülveszik és ékesítik, a mint mindezek ezen levelünk közepén a képiro ügyes keze és művészete által világosabban kifejezve és lefestve látszanak.»

Ezen adomány-levelél a kihirdetésen kívül ünnepélyes beiktatással — mely alkalommal egyedül Simára nézve tétetett birtokbeli ellenmondás — a törvényes idő alatt, jelesen 1606. évi december 2 án megerősítettet.¹

A hadviselő hajdukból tehát csak 9254 ember kapott kiváltságot és egyuttal közös jutalmat is vére hullásáért, amidőn részökre a magyar Kanaánból — amely ugyan akkor a török dúlása miatt kipusztított vidék volt — Szabolcs vármegyében Kállót, valamint Nánás, Dorogh és Varjas pusztákat és Hadház, Vámos-Pércs, Sima és Vid részjóságokat adományozta nekik a fejedelem.

A nemes Chomakeözy András, továbbá vitézlő Szilassy János, Keövy Miklós, Pallay Pál, Kováts Albert, Somogyi György, Farkas Mihály, Elek János, Chatáry János, Szénássy Mátyás, Nagy Mátyás, Feüzy István és Hajdu Gergely, összesen tizenhárom hajdu-kapitány zászlói alatt vitézkedett 9254 hajdu névszerint nem volt föl-sorolva, ezeknek nevei nem is maradtak meg semmiféle okiratban. Ha föl is lehettek jegyezve a fejedelmi kancellárián, annak nyoma veszett, sőt a tényleges letelepülés is, valószínűleg, zászlók alatt, a kapitányok vezetésével történt, a miről a «hadiné» közül senki sem vezetett protocollumot.

Ugyancsak Bocskay István fejedelem adott nemesítő- és adomány-levelét Kassán, 1606 szeptember 2-án, a lovas hajdu vitézeknek külön Szoboszló birtokra, mely adomány a másikkal együtt alapja a hajduk szabadalmának.

Ennek a másik adomány-levelének² a nyert külön czimert leíró része, magyar fordításban így hangzik:

¹ Dr. Varga Geiza: Hajdumegye leírása. 1882.

² A «Turul 1906-ik évfolyamában teljes latin szövege, valamint az adomány-levelél egész képmása közölve van.

«Egszinü kék vitézi álló pajzs, melynek alsó részén zöld mezőben természetes színében lefestett tigris, hátsó lábán állva, első lábait pedig kiterjesztve, jobb lábában véres szablyát forgatni és egy erősen felfegyverzett pánczélos lovassal, ki bal kezében kerek pajzsot, melynek közepét egy lánggal égő alak elejétől a végéig körben ékesíti, jobb kezében pedig vágásra kész kivont kardot tart, párbajt vivni látszik. A pajzsra nyitott vitézi sisak van helyezve, melyet drágakövekkel és gyöngyökkel diszitett királyi korona fedez, melynek közepéből egy másik tigris emelkedik ki, a győzelem jeléül bal lábában az előbbiekhöz mindenképpen hasonló kerek pajzsot, jobb lábában pedig vörös zászlót tart, melyen egy természetes színű sas felemelt csőrrel, kiterjesztett szárnyakkal, aranylábakon állva szemlélhető. A sisak csúcsáról pedig, jobbról sárga és kék, balról pedig fehér és vörös színű takarók, mint foszlányok folyván le mindenfelől, a sisak külső széléit a legszebben körülölelik és ékesítik, a mint mindezek a mi levelünk elején vagy kezdetén a képiro ügyes keze és művészete által világosabban kifejezve és lefestve látszanak.»

Ez a másik adomány-levelél is a törvényes beiktatáson kívül — mely minden ellenmondás nélkül történt meg — annak rendje és módja szerint megerősítettet.¹

A Szoboszlóra telepített lovas hajdu vitézek külön adomány-levelében adományozott külön czimert a benne felsorolt Halasi Fekete Péter kapitány, valamint Halasi Beödy Mátyás, Abádi Médy István, Maklári Kiss Pál, Sarudi Rác Farkas, Turi Pap István, Csiffi Haty János és Rábéi Makkos Ferencz századosok családjai — a Fekete és Haty családok kivételével, mivel Fekete Péter és Haty János már előbb külön armalisokban más-más czimert nyertek — saját külön nemzetségi czimerül is viselték.

Bocskay két rendbeli, fontos és alapvető adományozása folytán el is foglalták a hajduk a Szabolcs vármegye területén levő törökudta pusztai birtokokat, de békés megnyugvásuk azért még hosszú ideig nem volt. Az adományozott helyek közül Kállóban várbeli őrsereg állomásozott, akikkel az ujonnan települtek sehogy sem fértek össze; a folytonos viszálykodásoknak az lett az eredménye, hogy a Bocskay halála után bekövetkezett zavaros «hajdu világ»-ban úgy a királyi részről, mint az erdélyi fejedelem nevében Kassán, 1608 augusztus 20-án egyezség jött létre Mátyás főherczeg és Báthory Gábor erdélyi fejedelem között, a mely szerint Báthory a kállói hajdukat Nádudvarra telepíti át, a királyi

részről pedig Csegét adják a hajduknak, hogy mind a kettőt ugyanazon joggal bírják, a melylyel Kállót nyerték.

Mátyás megkoronáztatása után az egyezséget még sem hajtották végre, úgy, hogy a viszálykodások elhárítása tekintetéből Báthory Gábor fejedelem 1609 szeptember 13-án Nagyváradon kelt adomány-levelével Böszörmény várost és Pród falut adta a kállói hajduknak Kálló helyett csere- és vegyes-adományozás czime alatt, a hajduk részéről százezer forint fizetés mellett, ugyanolyan joggal, a milyennel Kállót birták.

Ezen harmadik adomány-levelél alapján is, a maga idejében törvényesen bevezetettek a hajduk Böszörmény és Pród birtokába.¹

A hajduk részére történt mindezen adományozások befejezője és letelepülésük záró okirata II. Mátyás király levele, a melyben a hajduknak az erdélyi fejedelmek által kiadott eredeti adomány- és szabadság-leveleit megerősítette. Ez a pozsonyi várban kelt 1613 április 1-én és vele a fejedelmi Magyarország területén birt hajdu-kiváltságok megnyerték a császári Magyarország részéről nyíltan kifejezett elismerést. Ez az oklevél eredetiben a régi hajdu-kerületbeli hajduság közös birtokában őriztetik.²

Azonban Szabolcs vármegyének különösen az a része, a melyre Bocskay István nagy adományozásai szóltak, már régen török pusztította terület volt. Az egykor messze-földekre kiterjedt debreczeni urodalom birtokrészei széthullottak, virágzó falvak néptelen, pusztá helyekké változtak a Tisza-vizjárta füzesektől az Ér és Sárrét vizállásos szigeteiig, mert Szabolcs vármegye lekanyarodott az idő tájt majdnem a Körös-öntözte Sárrétig.³

Az ősi birtokos nemzetségek egyes részei: a Dobi, Ohati, Büdy, Olnodi Zudar, Szokoly, Wárday, Béltéki Drágffy, Fancsikay, Tornay és más családágakban már kihaltak; ⁴ másik rész pedig, mint a Szepessy-család, mellette a Mikepércsi Pérchy-nemzetség, a szomszédságból a

¹ Dr. Varga Geiza: Hajdumegye leírása. 1882.

² Hajdu vármegye levéltára: eredeti okmány.

³ Dr. Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. — Szabolcs vármegye leírása: Szabolcs vármegye története. 1900.

⁴ Zoltai Lajos: Debreczen és vidékének urai 1200—1400 között.

¹ Dr. Varga Geiza: Hajdumegye leírása. 1882.

Zeleméry, Parlaghy, Bogáthy, Guthy, Dengeleghy és több régi jeles familiák egyenként elhúzódtak más jószágaikra.

Szabolcs vármegyének ősrégi községei közül számtalan teljesen elpusztult, nagyon soknak épen a szakadatlan török dúlásban lett vége, mint Zám- (Monostor), Hort- (Egyháza), Fegyvernek, Elep, Hegyes, Torna (Boldogasszonyfalva), Ebes, Bánk, Pacz, Haláp, Nagy-Macs, Szent-György és annyi sok másnak.¹

A hatalmas főúri uradalmak, mint a Báthoryaké a Nyírségen, a Csákyaké az Ér és Berettyó táján, vagy a tiszai kiöntésekre dülő egri püspöki egyház és a százdi apátság, már csak igen sok elhagyott pusztai községek területére terjeszkedtek ki és mindenütt adót szedett a török kajmakám.²

Az adományozott helyek közül Nánás-Monostora, Doroghegyháza, Varjas pusztai birtokok voltak, régen elhagyott falvak helyén; Hadház, Szoboszló, Vámos-Pércs lakott helyek ugyan, de török járta utban; Kállóban a Kállayak, Böszörményben a Báthoryak voltak birtokosok, Videgyháza és Sima pusztai részjóságok későbbben sem nőttek falukká, Pródegyháza pedig pusztává lett.

Még az 1550—1570. évek táján Böszörményben Báthory Miklós, Vámos-Pércsen Bajony Ferencz és Zólyomy László, Hadházon Császár Mátyás, Szoboszlón Török Ferencz és Dobó István, Dorogon és Pródon szintén Császár Mátyás, Nánáson pedig kisebb telkesek birtak.³ De a hadjárat után, mikor a hajduk vertfalu házaik helyét először kimérték, jórészen pusztá területet szállottak meg, a melyeken «szorgalmukkal a farkasok és medvék tanyáját jól megművelt és bőven termő vidékké alakították át.»⁴

A mai napig is meglévő régi hajdu-kerületi hajdu-telepek donatióján kívül, még az 1606-ik

esztendő folyamán más hajdu-kiváltságleveleket is adott ki a fejedelem. Így kapott szabadalomlevelet tőle Kassán, 1606 márczius 16-án az a 300 pusztai hajdu, a kik még a fölkelés elején a kereki várat megvédelmezték a császári zsoldosok ellen;¹ ezek Kölesért nyerték adományul Bihar vármegyében és czimerökben a Bocskay-czimerbeli arany oroszlánt viselhették, — később pedig Szalontára telepedtek át.

Majd saját birtokán Kis-Mária községnek, melynek lakosai különben már 1579-től minden adózás alól föl voltak mentve, adott pallosjoggal és czimerrel szabadalomlevelet Bocskay Kassán, 1606 szeptember 22-én, a melyet a hálás utódok ma is kegyelettel őriznek.²

E nagyobb hajdu-városoknak nevezett telepeken kívül még 21 biharvármegyei helység lakosságát ruházta föl a fejedelem hajdu-szabadalmakkal. Ezek: Szalonta, Ürögöd, Pecze-Szent-Márton, Tamási, Harsány, Körösszeg, Komádi, Vekerd, Mező-Sass, Régeny, Félegyháza, Bagamér, Mike-Pércs, Hajdu-Bagos, Konyár, Derecske, Herpály, Berettyó-Ujfalu, Kaba, Sáránd, Tépe.³

De ilyen közös adományozásokon kívül van még Bocskaynak egész sereg más donatiója és armálisa is. Számtalan «futott nemes» javára, leginkább a török pusztította tiszai vármegyékből, azután meg nagyon sok székely vitéznek, a kik mind megjutalmazásra méltó munkát teljesítettek. Ezeknek legtöbbször, mert az ősi birtokot ott kellett hagynia, valami donatiót várt, vagy legalább — mivel soknak a családi okmányai is elkallódtak a zivataros esztendők alatt — armálist, hogy azzal induljon neki az életnek.

A kiadott ilyen kiváltság-levelekről teljes lajstrom nem maradt reánk. Vezettek ugyan a fejedelem kancelláriáján, — a melynek Káthay Mihály, az előbbi jeles kállai kapitány volt a feje — ugynevezett «Liber Regius»-t, de bizony az nagyon hiányos irás-munka vala. Nem is időrendi sorrendben, — úgy látszik — csak

¹ Szücs István: Debreczen város történelme. 1870. I. — Zoltai Lajos: Debreczen és vidékének urai 1200—1400 között.

² Dr. Velics Antal: Magyarországi török kincstári defterek. II. — Szabolcs vármegye leírása: Szabolcs vármegye története. 1900.

³ Országos Levéltár: Conscriptioes et Regesta Dicarum Cottus Zabolchensis.

⁴ Barcsa János: Hajdu-Nánás város és a hajduk történelme. 1900.

¹ Bihar vármegye leírása: Bihar vármegye története. 1901.

² Osváth Pál: Kis-Mária nagyközség és a nagymáriai pusztá leírása. 1896.

³ Bihar vármegye leírása: Bihar vármegye története 1901.

utóbb kezdve másolták bele a kiadott okiratok szövegeit, nem is mindet és akárhányat nem teljesen, csak kivonatolva, hanem az adományozott czimerek leírása ezeknél is meg van. Mint maga az eredeti rendkívül becses ódon könyv mutatja, az első bejegyzés Péchi Simon, cancellariai secretarius confirmatioja 1606 április 25-éről — tehát ugyan késő időből, az adományozások kezdete után ötödik hónapra, — az előbbi időben kelt armálisok közül azonban több van bevezetve utána. Készült hozzá megfelelő Index is, de maga a könyv, mely most már egy kissé az időmulás és a bizonyosan átszenvedett egyéb viszontagságok folytán megvedlett állapotban van, nem fejeztetett be, hanem nagyon valószínűleg a fejedelem halálakor beállott zavaros viszonyok között elfelejtve hanyódnak összevissza, bár rendkívüli fontosságát tudniok kellett azoknak, akiknek javára szóló fejedelmi ajándékozásokat örökölt meg. Ámbár a békealkudozások egyik pontja szerint Bocskay donatiói és armálisai úgy is felülvizsgálandók és bemutatandók voltak, még akkor melegebben mindenkinek a zsebében volt a pecsétes levél, azt őrizte ki-ki féltékenyen.

Ez a rendkívül érdekes Liber Regius is a gyulafejérvári fejedelmi udvar kancelláriájába került később, mert hiszen Gyulafejérvár volt az erdélyi fejedelmek tulajdonképen való székhelye; Bocskay a hadműveletek szempontjából olyannyira fontos Kassán csak kivételesen tartotta udvarát. A fejedelmi korszak elmúltával pedig a gyulafejérvári káptalan, mint «hiteles hely» őrizete alá jutott, a többi későbbi fejedelmi Liber Regiusokkal együtt, ahonnan csak a legújabb időben hozatott Budapestre, az Országos Levéltárba, valódi rendeltetési helyére, megőrzés végett.

A Bocskay Liber Regiusában mintegy 75 okirat szövege foglaltatik, amelyekből körülbelül 50 czimereslevél-szöveg, azután vagy 15 székely primipilatust és exemptiót foglal magában, közben néhány birtokadományozás van beiktatva szóserint.

Azonban mindezek csak egy részét és pedig kisebbik részét teszik azon adomány-leveleknek, főképen armálisoknak, a melyeket Bocskay az 1605. év végétől 1606 karácsony tájáig, a mikor már nagyon súlyos betegen feküdt, rövid egy esztendő lefolyása alatt vele tartó hivi-

nek kiadott, mert a Liber Regiusból ismeretes mintegy félszáz czimeres levelen kívül ismét másik félszáz armálisról van hiteles adat, a melyeket szintén Bocskay fejedelem adott ki és a melyek — bár a fejedelmi kancellárián nyomuk sem maradt — vagy másolatban, vagy maguk eredetiben megőriztettek különböző helyeken. Ebből úgy látszik tehát, hogy a kiadott okiratoknak a Liber Regiusba való bevezetése a kassai fejedelmi kancellárián nem volt elengedhetlen szabály. Mutatják azon armálisok példái, a melyek az idők folyamán, kiváltképen a legújabb levéltári kutatások által és a történelmi emlékek keresésére irányult szorgalmas törekvés folytán napvilágra kerültek és nagy részben történelmi folyóiratok vagy más szakművek lapjain közzé is tétettek.

Maga a legnagyobb hiteles okmány-tartó hivatalos hely, az Országos Levéltár is őriz néhány eredeti armális példányt, a melyek különféle perek vagy másféle hivatalos okiratok között oda kerültek, azután a Magyar Nemzeti Múzeum oklevéltárában is található egy pár darab,¹ továbbá a váradi káptalan és a jászói convent, mint hiteles hely levéltárában, valamint egyes vármegyék levéltáraiban is őriztetik itt ott vagy eredeti Bocskay-armális, vagy hiteles másolatban való átirata az eredetinek.

Végül egynémelyik család levelesládájában is — az igaz, hogy igen nagyon ritka az ilyen — megmaradt a familia kezén a fejedelem eredeti pergamen-levele.

Az eddig történt levéltári kutatások folytán nyilvánosságra jutott adatok alapján, mintegy 125 czimeres levélről az alábbi sorozat számol be:

Atzél Péter társaival együttesen (9254 hajdu) közös adomány-levéltára, Korpona, 1605 december 12. Kihirdetve Szabolcs vármegyében, Karászon, 1606 december 4.²

Bakó Gergely (de Geges), Kassa, 1606 november 12. (Primipilatus Siculicus).³

Bálint Péter (de Zetelaka), Medgyes, 1605 szeptember 16. (Primipilatus Siculicus).⁴

¹ Dr. Áldásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának czimeres levelei. 1904.

² Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.— Hajdu vármegye levéltára: eredeti okmány.

³ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886.

⁴ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886.

Banka Péter és Simon, Kassa, 1606 október 26.¹

Barmos János és István (de Bihar), előbb is nemesek, Korpona, 1605 november 29. Kihirdetve Bihar vármegyében, 1606. évben. Utódaik Bihar vármegyében.²

Bartalyos Mihály, György, Pál, János és Péter (de Medesér), Kassa, 1606 november 13. (Primipilatus Siculicus.) Utódaik a székelyföldön.³

Barthos István (de Szigeth), a fejedelmi nagyobb kancellária jegyzője, Kassa, 1606. évben.⁴

Bassa György (de Udvarhely), Korpona, 1605 november 26. (Nobilisatio cum exemptione).⁵

Beche Gergely és testvérei János és Márton (de Losoncz), Kassa, 1606 január 11. Kihirdetve Nógrád vármegyében Losonczon, 1606 július 13.⁶

Belenyey (Bleniesy) György és testvére Gergely (de Kaszaper), Kassa, 1606 október 2.⁷

Bende Pál, Kassa, 1606 április 25. Kihirdetve Bihar vármegyében, 1606 május 29. Utódaik Bihar vármegyében.⁸

Benkeő György és Mihály (de Lukafalva), Kassa, 1606. évben. (Primipilatus Siculicus).⁹

Beődy Mátyás (de Halas), Kassa, 1606 szeptember 2. Kihirdetve Szabolcs vármegyében, Karászon, 1607 február 5. (Szoboszlai közös adománylevéiben).¹⁰

Biró (aliter Litteratus) János (de Héviz), Kassa, 1606 június 1.¹¹

Biró Péter (de Sóváradszék), Kassa, 1606 november 12. (Primipilatus Siculicus.) Utódaik a székelyföldön.¹²

Bogúthy (aliter Zabó) János, István, Márton és másik János (de Ersek-Apáthi), Kassa, 1606 július 28.¹³

Boldisár László, előbb is nemes, Kassa, 1606 február 20. Kihirdetve Szabolcs vármegyében, Karászon, 1606 szeptember 11. Utódaik Debreczenben.¹⁴

Boncza János (de Demeterfalva), Korpona, 1605 november 25. (Primipilatus Siculicus).¹⁵

Borbély (Barbély) Pál, Kassa, 1606 szeptember 27. (Szabó Andrással együttesen).¹

Boros Antal (de Miskolcz et Papi), felesége Tanda Erzsébet és fia János, Kassa, 1606 augusztus 20. Kihirdetve Borsod vármegyében, 1609 május 13. Utódaik Borsod vármegyében.²

Buza János (de Várad), Kassa, 1606 ?—8.³

Buzay Mihály, Kassa, 1606 augusztus 16.⁴

Császár (Cziazár) Gál (de Maros-Vásárhely), Kassa, 1606 november 14. (Primipilatus Siculicus).⁵

Csontos (Chyontos) János (de Dányán), Kassa, 1606 szeptember 19.⁶

Csóré István és Ferencz (de Papolcz), Kassa, 1606 évben. (Primipilatus Siculicus).⁷

Csorvásy (aliter Fűr) = Fűr (aliter Csorvásy).

Csuta (Chuta) Miklós (de Kis-Várda), Kassa, 1606 május 5. Kihirdetve Szabolcs vármegyében, Karászon, 1606. június 5.⁸

Deák (aliter Litteratus) György, győri származású, Kassa, 1606 június 26.⁹

Demenchy Boldizsár, borosjenői várkapitány, Kassa, 1606 január 12. (Jogh testvérekkel együttesen).¹⁰

Demeter János (de Száldobos), Kassa, 1606 november 5.¹¹

Desző Benedek (de Herpál), Kassa, 1606 március 7. Kihirdetve Bihar vármegyében 1606 június 11.¹²

Éles Ambrus (de Szent-Miklós), Kassa, 1606 évben. Kihirdetve Szabolcs vármegyében, utódaik ugyanott és Szatmár vármegyében.¹³

Eőssy János és testvére Jób (de Dancsháza), előbb is nemesek, Kassa, 1606 november 1. Kihirdetve Bihar vármegyében, 1607 április 24.¹⁴

Eőtves (aliter Kállay) = Kállay (aliter Eőtves).

Farkas István (de Kis-Görgény), Kassa, 1606 november 12. (Primipilatus Siculicus).¹⁵

Fekete István (de Pelbárhida), Kassa, 1606 ?—14. (Nobilisatio cum exemptione).¹⁶

¹ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886. — Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

² Czimeres levelek Bihar vármegye levéltárában. Turul. 1888. — Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

³ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886.

⁴ Dr. Schönherr Gyula: Máramaroszigeti ref. Collegium levéltára. Turul. 1889.

⁵ Országos levéltár: Gyulafejevári káptalani Liber Regius. 3.

⁶ Dr. Áldásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának czimeres levelei. 1904.

⁷ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886. — Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

⁸ Siebmacher Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

⁹ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. 1883—1886.

¹⁰ Szoboszló város levéltára: eredeti okmány.

¹¹ Országos Levéltár: Gyulafejevári káptalani Liber Regius. 3.

¹² Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886.

¹³ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886. — Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

¹⁴ Szabolcs vármegye levéltára: kihirdetési jegyzőkönyv.

¹⁵ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886.

¹ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886.

² Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

³ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886. — Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

⁴ Dr. Áldásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának czimeres levelei. 1904.

⁵ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886.

⁶ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886.

⁷ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886.

⁸ Dr. Áldásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának czimeres levelei. 1904.

⁹ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886.

¹⁰ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886. — Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

¹¹ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886.

¹² Dr. Áldásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának czimeres levelei. 1904.

¹³ Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

¹⁴ Szoboszló város levéltára: eredeti okmány.

¹⁵ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886.

¹⁶ Orsz. Itár: Gyulafejevári káptalani Liber Regius 3.

Fekete Péter (de Halas), Kassa, 1606. évben. Utódai a Hajduságon.¹

Fekete Péter (de Halas), Kassa, 1606 szeptember 2. Kihirdetve Szabolcs vármegyében, Karászon, 1607 február 5. (Szoboszlai közös adomány-levélnélben).²

Feöldesy (aliter *Zabó*) János és Benedek, Kassa, 1606 május 26. Kihirdetve Bihar vármegyében. (János a fejedelem udvari szabója volt.) Utódaik Bihar vármegyében.³

Fűry (aliter *Csorvássy*) Gergely és Antal (de Eadem), Kassa, 1606 augusztus 1.⁴

Gál János (de Hilib), Kassa, 1606 május 6. Utódai a székelyföldön.⁵

Gálffy (aliter *Litteratus*) Ferencz (de Kobátfalva), Kassa, 1606 november 15. (Primipilatus Siculicus).⁶

Gallyas Tamás, Kassa, 1606. évben.⁷

Györffy Imre (de Agárd), Kassa, 1606 november 12. (Primipilatus Siculicus).⁸

Gyulay Albert, Péter és Ferencz, valamint atyjok Orbán (de Eadem), Kassa, 1606 február 16. Utódai Budapesten.⁹

Haranghy Ferencz és György (de Gyarmath), Kassa, 1606 július 20.¹⁰

Harsányi (aliter *Litteratus*) Benedek (de Kis-Harsány et Sárospatak) és gyermekei István, Tamás és Judit, előbb is nemesek, Kassa, 1606. évben. Kihirdetve Zemplén vármegyében.¹¹

Haty János (de Csiff) Kassa, 1605 szeptember 1. Kihirdetve Bihar vármegyében, utódai ugyanott.¹²

Haty János (de Csiff) Kassa, 1606 szeptember 2. Kihirdetve Szabolcs vármegyében, Karászon, 1606 február 5. (Szoboszlai közös adomány-levélnélben).¹³

Her György (de Miskolcz), Kassa, 1606 április 17. Kihirdetve Borsod vármegyében Miskolczon, 1606 december 10. Utódai Miskolczon.¹⁴

Herr János (de Miskolcz) Kassa, 1606 április 25. Kihirdetve Borsod vármegyében, Miskolczon, 1606 július 9. Utódai Miskolczon.¹⁵

Horváth János (de Hosszufalva), felesége Zsófia, és fia András, Kassa, 1606 április 15. Kihirdetve Bihar vármegyében, 1607 március 7.¹⁶

¹ Siebmacher-Wappenbuch: Der Ungarische Adel.

² Szoboszló város levéltára: eredeti okmány.

³ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886. — Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

⁴ Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára. 1906.

⁵ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886. — Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

⁶ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886.

⁷ Lehóczky Tivadar: Czimeres levelek a leleszi Convent levéltárában. Turul. 1895.

⁸ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886.

⁹ Genealogiai Füzetek: Czimeres levelek gyűjteménye. 1906.

¹⁰ Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

¹¹ Siebmacher-Wappenbuch: Der Ungarische Adel.

¹² Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

¹³ Szoboszló város levéltára: eredeti okmány.

¹⁴ Dr. Szendrei János közlése: Turul. 1889.

¹⁵ Dr. Szendrei János közlése: Turul. 1889.

¹⁶ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886. — Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

Ispán György (de Alvincz), Kassa, 1606 április 5.¹
Istvánházy Mihály (de Maros-Szentkirály), Kassa, 1606. évben (Primipilatus Siculicus).²

Jadkó István és felesége Eötvös Orsolya, Kassa, 1606 április 25. Kihirdetve Borsod vármegyében, 1606 május 31.³

Jánosi Péter, Mihály és György (de Kis-Görgény), Kassa, 1606 november 10. (Primipilatus Siculicus). Utódaik a székelyföldön.⁴

Jogh János, István és Gáspár testvérek, Kassa, 1606 január 12. (Demenchy Boldizsárral együttesen).⁵

Jóthé Gergely (de Kölesér), Kassa, 1606 március 16. (Közös adomány Bihar vármegyében).⁶

Kállay (aliter *Eötvös*) János (de Simánd), Kassa, 1605 március 8. Utódai a Hajduságon és Arad vármegyében.⁷

Karassaj István, Kassa, 1606. évben. Utódai Békés vármegyében.⁸

Károlyi Mihály és testvére Miklós (de Eadem), Kassa, 1606 június 20. Kihirdetve Bihar vármegyében 1607 évben. Utódaik Abauj vármegyében és Budapesten.⁹

Kéőszeghy Jakab (de Déva), Kassa, 1606 augusztus 17.¹⁰

Kéry Miklós, Kassa, 1606 augusztus 23. (Tanika Péterrel együttesen).¹¹

Kis Bálint (de Szent-István), Kassa, 1606 november 15. (Primipilatus Siculicus).¹²

Kiss Márton (de Sáránd), Kassa, 1606 szeptember 26. Kihirdetve Bihar vármegyében, 1607 május 28.¹³

Kiss Pál (de Maklár), Kassa, 1606 szeptember 2. Kihirdetve Szabolcs vármegyében, Karászon, 1607 február 5. (Szoboszlai közös adomány-levélnélben).¹⁴

Kispál Bálint (de Uzon), Medgyes, 1905 szeptember 15. (Primipilatus Siculicus). Utódai a székelyföldön.¹⁵

Kyss (aliter *Lechmery*), *Lechmery* (aliter *Kyss*).

¹ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886. — Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

² Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886.

³ Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

⁴ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886.

⁵ Országos Levéltár: Gyulafejevári káptalani Liber Regius 3.

⁶ Siebmacher-Wappenbuch: Der Ungarische Adel.

⁷ Pettkó Béla: Pótlék Tagányi Károly országos levéltári jegyzékéhez. Turul. 1888. — Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

⁸ Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

⁹ Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen. — «Nagy Iván» családtörténeti értesítő. 1901.

¹⁰ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886. — Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

¹¹ Dr. Szendrei János: Czimeres levelek Borsod vármegye levéltárában. Turul. 1890.

¹² Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886.

¹³ Dr. Aldásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának czimeres levelei. 1904.

¹⁴ Szoboszló város levéltára: eredeti okmány.

¹⁵ Genealogiai Füzetek: Czimeres levelek gyűjteménye. 1906.

Kovách Miklós (de Jánosfalva), Medgyes, 1605 szeptember 15. (Primpilatus Siculicus).¹

Kovács Tamás (de Keseréd), Kassa, 1606 október 20.²

Kováts (aliter Thoroczka) = Thoroczka (aliter Kováts).

Kovátsi Ádám (de Fekete-Ardó), Kassa, 1606 április 8.³

Kovátsi János, István, György és másik István (de Zékely-Udvarhely), Kassa, 1606 július 20. (Pálosi Jánossal együttesen).⁴

Kun Lőrincz (de Orosháza), Kassa, 1606 augusztus 27. Kihirdetve Bihar vármegyében, 1608. évben. (Nagy Ferenczcel együttesen).⁵

Lakatos György (de Czegléd), Kassa, 1606 szeptember 26. Kihirdetve Borsod vármegyében, Miskolczon 1606 december 10.⁶

Lakatos Miklós (de Csik-Szent-Simon), Kassa, 1606 évben. Kihirdetve Bihar vármegyében 1631. évben. Utódai Bihar vármegyében.⁷

László Boldizsár, Kassa, 1606 augusztus 20.⁸

László (aliter Oláh) Tamás (de Bessenye), Kassa, 1606 október 32. (Primpilatus Siculicus).⁹

Lechmery (aliter Kyss) István, Márton és János testvérek, Kassa, 1606 jun. 29.¹⁰

Lenthe Mihály és testvérei Balázs és Dávid (de Karczag-Ujszállás), Kassa, 1606. évben. Utódai a Hajduságon és a Kunságban.¹¹

Litteratus (aliter Biró) = Biró (aliter Litteratus).

Litteratus (aliter Deák) = Deák (aliter Litteratus).

Litteratus (aliter Gálffy = Gálffy (aliter Litteratus).

Litteratus (aliter Harsányi) = Harsányi (aliter Litteratus).

Makkos Ferencz (de Rábé), Kassa, 1606 szeptember 2. Kihirdetve Szabolcs vármegyében, Karászon, 1607. február 5. (Szoboszlai közös adomány-levéiben).¹²

Makray Mihály és testvérei Péter és Mátyás, Kassa, 1606 szeptember 26. Utódai Szatmár vármegyében.¹³

Medy István (de Abád), Kassa, 1606 szeptember 2.

¹ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886.

² Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886. — Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

³ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886.

⁴ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886.

⁵ Dr. Illésy János: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke (Helytartótanácsi osztály). Turul. 1891. — Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

⁶ Dr. Szendrei János: Czimeres levelek Borsod vármegye levéltárában. Turul. 1890. — Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

⁷ Bihar vármegye leírása: Bihar vármegye nemes családai. 1901.

⁸ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886.

⁹ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886.

¹⁰ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886.

¹¹ Lehóczky Tivadar: Czimeres levelek a leleszi Convent Levéltárában. Turul. 1895.

¹² Szoboszló város levéltára: eredeti okmány.

¹³ Dr. Schönherr Gyula közlése: Turul. 1890.

Kihirdetve Szabolcs vármegyében, Karászon, 1607 február 5. (Szoboszlai közös adomány-levéiben).¹

Megyer István, Kassa, 1606 április 5.²

Mérges Márton (de Hatháza), Kassa, 1606 szeptember 8.³

Miklós Mihály (de Sepsi-Szent-György), Kassa, 1606 május 9.⁴

Móré András és Mihály, Kassa, 1606. évben. Kihirdetve Szatmár vármegyében. Utódai a Hajduságon és Debreczenben.⁵

Móricz Mihály idősebb és Mihály ifjabb (de Tatárfalva), Kassa, 1606 augusztus 15. Utódai a Hajduságon.⁶

Nagy Balázs (de Kémer), Kassa, 1606 márczius 29. Utódai Szilágy vármegyében és Oláhországban.⁷

Nagy Balázs (de Mikófalva), Kassa, 1606 május 8.⁸

Nagy Demeter és Mihály (de Székelyhid), Kassa, 1606 július 8.⁹

Nagy Ferencz (de Orosháza), Kassa, 1606 augusztus 27. Kihirdetve Bihar vármegyében, 1608. évben. (Kun Lőrinczcel együttesen).¹⁰

Nagy István és Balázs, Kassa, 1606 márczius 7. Kihirdetve Bihar vármegyében.¹¹

Nagy (aliter Veres) Mátyás (de Keczet), Kassa, 1606 november 13. (Primpilatus Siculicus).¹²

Nagy Mihály (de Csiff), Kassa, 1606. szeptember 1.¹³

Nagy Pál, János és Tamás testvérek (de Szotyor), Kassa, 1606 november 8. Kihirdetve Háromszéken, 1607 márczius 31. Utódai a székelyföldön és Debreczenben.¹⁴

Nagy Tamás és Mihály (de Köpecz), Kassa, 1606 november 2. (Primpilatus Siculicus).¹⁵

Nagy Tamás (de Nagy-Bölon), Kassa, 1606 szeptember 29.¹⁶

¹ Szoboszló város levéltára: eredeti okmány.

² Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886. — Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

³ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1886—1883. — Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

⁴ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886. — Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

⁵ Hajdu vármegye levéltára: nemesség igazolási okm.

⁶ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886.

⁷ Régi okiratok és levelek tára. 1906.

⁸ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886.

⁹ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886.

¹⁰ Dr. Illésy János: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. (Helytartótanácsi osztály.) Turul. 1891. — Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

¹¹ Dr. Illésy János: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. (Helytartótanácsi osztály.) Turul. 1891.

¹² Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886.

¹³ Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

¹⁴ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886. — Siebmacher-Wappenbuch: Der Ungarische Adel.

¹⁵ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886.

¹⁶ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886.

Nánássy István és felesége Jász Ilona, valamint gyermekei: Gáspár, Pál és Katalin, Kassa, 1606 szeptember 15. Kihirdetve Bihar vármegyében 1607. évben.¹

Némethy Tamás és Gergely testvérek, valamint Tamás fia András és Gergely fiai Mihály és János (de Littka), Kassa, 1606 május 16. Kihirdetve Abauj vármegyében.²

Nyeke Albert, Kassa, 1606 augusztus 23.³

Oláh (aliter László) = László (aliter Oláh).

Olasz Péter (de Vekerd et Endröd), Kassa, 1606. évben. Kihirdetve Bihar vármegyében, utódai ugyanott.⁴

Osváth Péter és Jakab (de Bethlenfalva), Korpona, 1605 november 25. (Primipilatus Siculicus).⁵

Pálffy János (de Tisza-Beő), Kassa, 1606 február 8.⁶

Pálosi János (de Eadem) a fejedelmi nagyobb kancellaria irnoka, Kassa, 1606 július 20. (Kovátsi Jánossal és társaival együttesen).⁷

Pankotay Mátyás (de Várad), Kassa, 1606 július 6.⁸

Pap István (de Tur), Kassa, 1606 szeptember 2. Kihirdetve Szabolcs vármegyében, Karászon, 1607 február 5. (Szoboszlai közös adomány-levéiben).⁹

Papy Tamás (de Eadem), Kassa, 1606. február 23. Kihirdetve Zaránd vármegyében, 1606 április havában.¹⁰

Parlaghy János és Lukács (de Panyola), Kassa, 1605 december 11.¹¹

Pettke Pál, huszti várkatona, Kassa, 1606 nov. 29.¹²

Patók János (de Bihar), Kassa, 1606 márczius 9.¹³

Rácz Farkas (de Sarud), Kassa, 1606 szeptember 2. Kihirdetve Szabolcs vármegyében, Karászon, 1607 február 5. (Szoboszlai közös adomány-levéiben).¹⁴

Rácz János (de Boros-Jenő), Kassa, 1606 szeptember 16.¹⁵

Sárándy Miklós és János (de Eadem), előbb is nemesek, Kassa, 1606 június 8. Kihirdetve Bihar vármegyében 1606 évben. Utódaik Bihar vármegyében.¹⁶

Sebe Márton (de Attya), Kassa, 1606 november 10. (Primipilatus Siculicus).¹

Sigmond János és András (de Pály-Ujlak), Kassa, 1606 június 25.²

Súlyom Gergely, János és Balázs (de Oros), Kassa, 1606 április 27. Kihirdetve Bihar vármegyében 1606. évben. Utódaik a Hajduságon.³

Szabó András, Kassa, 1606 szeptember 27. (Borbély Pállal együttesen).⁴

Szabó András és felesége Madarász Ilona, valamint testvérei: György, István, János és Gáspár, Kassa, 1606 november 11. Utódaik Bihar vármegyében.⁵

Szabó (Zabó) Boldizsár és testvérei László és Pál, (de Csatár), előbb is nemesek, Kassa, 1606 január 25. Kihirdetve Bihar vármegyében, 1607 márczius 7.-én.⁶

Szabó (Zabó) György (de Nyék), Kassa, 1606 augusztus 8.⁷

Szabó (Zabó) János (de Kölesér), Kassa, 1606 május 19.⁸

Szabó — ? (de Püspök-Ladány), Kassa, 1606 december 12. (Csak czimerkép ven meg).⁹

Szabó (Zabó) = Bogáthy (aliter Zabó).

Szabó (Zabó) = Feődési (aliter Zabó).

Szász (Záz) Mihály, Korpona, 1605 június 14.¹⁰

Székelly Márton és testvérei: János, Demeter és György (de Makrancz), Kassa, 1606 november 20. Kihirdetve Abauj vármegyében, 1607. évben.¹¹

Szilágyi Benedek (de Enyed), Kassa, 1606 június 26. (Nobilisatio cum exemptione).¹²

Tanka Péter (de Mályi) és felesége Dávid Dorottya, Kassa, 1606 augusztus 23. (Kéry Miklóssal együttesen).¹³

Teőreök Péter és András (de Makó), valamint Péter felesége Balkó Anna és András felesége Balkó Petrarca, Kassa, 1606 május 29.¹⁴

¹ Siebmacher-Wappenbuch: Der Ungarische Adel.

² Némethy Lajos közlése: Turul. 1885.

³ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul, 1883—1886.

⁴ Bihar vármegye leírása: Bihar vármegye nemes családai 1901.

⁵ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul, 1883—1886.

⁶ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886.

⁷ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886. — Siebmacher-Wappenbuch. Adel von Siebenbürgen.

⁸ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul, 1883—1886.

⁹ Szoboszló város levéltára: eredeti okmány.

¹⁰ Szent-Imrey Tamás közlése: «Nagy Iván» család-történeti értesítő. 1901.

¹¹ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul, 1883—1886. — Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

¹² Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886.

¹³ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1884—1886. — Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

¹⁴ Szoboszló város levéltára: eredeti okmány.

¹⁵ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul, 1883—1886. — Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

¹⁶ Czimeres levelek Bihar vármegye levéltárában. Turul. 1888. — Siebmacher-Wappenbuch: Der Ungarische Adel.

¹ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886.

² Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886. — Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

³ Dr. Illésy János: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. (Helytartótanácsi osztály.) Turul. 1891.

⁴ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul, 1883—1886.

⁵ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886. — Bihar vármegye leírása: Bihar vármegye nemes családai. 1901.

⁶ Szent-Imrey Tamás közlése: «Nagy Iván» család-történeti értesítő. 1901. — Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

⁷ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul, 1883—1886. — Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

⁸ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul, 1883—1886. — Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

⁹ Varjú Elemér: Czimeres könyvek a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában. Turul. 1902.

¹⁰ Dr. Schönherr Gyula: Máramaros vármegye levéltára. Turul. 1889.

¹¹ Szent-Imrey Tamás közlése: «Nagy Iván» család-történeti értesítő. 1901.

¹² Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886.

¹³ Dr. Szendrei János: Czimeres levelek Borsod vármegye levéltárában. Turul. 1890.

¹⁴ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres leve-

Thoroczka (aliter Kováts) Mihály, Kassa, 1606 szeptember 21.¹

Thót István (de Szoboszló et Rábé), Kassa, 1606 szeptember 28. Kihirdetve Szabolcs vármegyében, Kárászton, 1607 február 5. Utóda a Hajduságon és Debreczenben.²

Thót István és fiai Mihály, Lőrincz és Sámuel, Kassa, 1606 november 1. Kihirdetve Beregh vármegyében, 1607 május 7.³

Tolnay Máttyás (de Bajon), Kassa, 1606 április 21.⁴

Torn Antal (de Zetelaka), Medgyes, 1605 szeptember 15. (Primipilatus Siculicus).⁵

Vadas István (de Bélték), Kassa, 1606 július 1. (Nobilisatio cum exemptione).⁶

Várkonyi Mihály (de Eadem), Kassa, 1606 május 1. Kihirdetve Bihar vármegyében, 1607 márczius 7.⁷

Vass András és Imre, Kassa, 1606 augusztus 11.⁸

Veres (aliter Nagy) = Nagy (aliter Veres).

Zabó (Szabó) = Szabó (Zabó).

Zagyvay Miklós, kassai provisor, Kassa, 1605 július 25.⁹

*Zeze*ki András és felesége Zabó Zsófia, Kassa, 1606. évben. (Nobilisatio cum exemptione).¹⁰

Van még a folsoroltakon kívül az Országos Levéltárban egy nyilvánvalólag hamisított armális is, a melyet Bocskay adott ugyan ki Kassán, 1606 márczius 22-én, de nem «hilipi» (!) Gál Jánosnak, a mely nevet utólagosan írta bele valaki az eredeti nemesség-szerző neve helyére, hanem valamelyik más székely vitézének, mert az armalist 1607 április 15-én az orbai széken

lek jegyzéke. Turul. 1883—1886. — Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

¹ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886. — Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

² Bihar vármegye leírása: Bihar vármegye nemes családai: 1901. — Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

³ Szent-Imrey Tamás közlése: «Nagy Iván» családtörténeti értesítő. 1901.

⁴ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886. — Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

⁵ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886.

⁶ Országos Levéltár: Gyulafejérvári káptalani Liber Regius 3.

⁷ Dr. Áldásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának czimeres levelei. 1904.

⁸ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886. — Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

⁹ Országos levéltár: Gyulafejérvári káptalani Liber Regius 3.

¹⁰ Tagányi Károly: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. Turul. 1883—1886.

hirdették ki. Hogy kinek adatott ki eredetileg, az a névátírás miatt belőle nem állapítható meg, a Bocskay-féle Liber Regiusba pedig sok más armálissal együtt ez sincsen bevezetve. Hamisítás látszik a czimer festésén is, mivel a benne ábrázolt vörös ruhás, kaszát tartó férfi kezébe kivont kardot és török fejet illesztett, mert a valóban hilipi Gál Jánosnak Kassán, 1606 május 6-án adományozott czimeres levél czimerében egy vörösruhás vitéz csakugyan görbe kardot és török fejet tart a két kezében.¹

Máskülönben a Bocskay-féle czimeres levelek, melyek a kassai fejedelmi udvar kancelláriájából kikerültek, eléggé gondosan vannak kiállítva és minden tekintetben megfelelnek azon kor hasonló fajtájú okmányai színvonalának. A nagyon kevés rövidítéssel, tisztán kiírt szöveg — a mely okiratnál a pergamen-lap eléggé épen megmaradt — teljesen jól olvasható; a beléjük festett czimerképek primitív kivitelűek ugyan rajzban, festékek is kopott soknál, de azért általában koruk művészetét e nemből becsülettel tükröztetik vissza.

A hajduknak Korponán, az országgyűlést követőleg 1605 december 12-én kelt közös szabadalom-levelében, mely a régi hajdu-kerület levéltárában, Hajdu-Böszörményben őriztetett majdnem 300 esztendőn át, jelenleg pedig Hajdu vármegye levéltárában van Debreczenben, az egykoru adomány-levelek kiállítási szokásától eltérőleg, nem a kezdő szavaknál, hanem a terjedelmes szövegnek a közepére van (német bírodalmi gyakorlat szerint) festve az adományozott czimer: aranyos keretű táblán, oszlopokon nyugvó boltives csarnokban, arannyal szegélyezett tojásdad alaku kék pajzs, melynek szélét körül, hasán vörös keresztrel, arany sárkány övezi, — a pajzs közepén pánccélos jobb kar szablyát tart, a szablya markolatánál pedig «egy elsült kézi löfegyver golyót kilőni látszik»; a pajzsmezőben még egyfelől «iszonyu láng», másfelől arany nap ragyog. A pajzs fölött a sisak leveles koronájából vörös ruhás, fekete öves, fején zöld babérkoszorus hajdu-vitéz emelkedik ki, jobbáiban tört, baljában kivont kardot tartva (a czimer-leírásban épen megfordítva van), míg

¹ Horváth Sándor: Czimerlevél-hamisítások és hamisítók. «Nagy Iván» családtörténeti értesítő. 1901.

«imádkozván, a nyert szabadságért győzelmi éneket énekelni és a győzelmes fegyvereket vidáman forgatni illő módon láttatik». A boltozat mindkét oldalán fegyverek láthatók; a jobb-oldali oszlop talapzatán a bibliai Sámson áll, oroszán kíséretében, jobbában szamar-állkapcsot tartva, bal oldalt pedig Achilles, baljában villamos kék pajzsot, jobbában vállára fektetett buzogányt emel. A hártya-oklevelen selyem-sodraton a fejedelem függő pecsétje van: a sárkánnyal övezett arany oroszán, vele jobbról és balról Magyarország és Erdély czimerei. Ez a czimer bizony a tulajdonképen való heraldika hanyatló korszakát valójában jellemzi. Tömött, mindent kifejezni kívánó kép, melybe a majdnem 1000 megadományozott vitéz sokféle fegyvernemmel elkövetett hőstettei bele vannak illesztve; heraldikai jel benne igazán a pajzst övező sárkány, melyet a fejedelem tulajdon nemzetségi czimeréből «irántok való kedvezésünk és jóakarunk nyilvánításául» adott. A füsttel vegyített láng a harcokban alkalmazott tüzelést, a fölkelő nap az álmosdi csata hajnali győzelmét jelképezi. Teljesen szokatlan czimerképben az elsült kézi lőfegyver, mert czimer-alaknak mozgó működését feltüntetni a heraldika hanyatlásáig nem volt szokásos. Rendkívüli különösség azonban a sisak koronájából nővő vitéz, aki imádkozván, győzelmi éneket énekel! Ezzel a nagyrészen Kálvinhitű hajduság azon szokását is meg akarta örökíteni a fejedelem, hogy még a harcba is templomi éneket énekelve indultak: «Erős várunk nekünk az Isten!»

A szoboszlai lovas hajduknak 1606 szeptember 2-án már Kassán kiadott adomány-levelében külön czimer van adományozva. Ezt a czimert Halasi Fekete Péter kapitány és a vele együtt névszerint felsorolt hét társa családjai — különben már mindnyájan nemesek — saját czimerüknek is viselhetik: kék színű pajzsban zöld mezőn ágaskodó, természetes színű tigris, első lábait kiterjesztve, a jobbal véres szablyát forgat és szemben egy fegyveres, pánczélos lovassal, a ki bal kezében pajzsot, jobb kezében vágásra kész kardot tart, viaskodni látszik; a pajzs fölött a sisak koronájából tigris emelkedik ki, bal lábában a lovaséhoz hasonló pajzst, jobb lábában pedig vörös zászlót tart, melyre sas van festve. Ez a másik czimer világosan és érthetőleg azt

a vitézi küzdelmet ábrázolja, melyet a hajduság az ország ellenségeivel vivott és melyben győztesül az ellenség pajzsát elvevén, azt — a sisak koronáján — diadalmasan fölmutatja. A lovag pajzsára festett alak nem vehető ki tisztán, a czimer-leírás sem magyarázza meg, de a zászlón levő aranyos lábu sas ráutalás nélkül is a zsákmanýul esett császári hadijelt mutatja. Az oklevél fejedelmi függő-pecsétje ugyanolyan, mint a másik adomány-levelén levő.

Báthory Gábornak Böszörményre szóló csereadomány-levelében természetesen czimer nincsen, mivel azt már előbb nyertek a hajduk Bocskaytól; egyébiránt ez a két szabadalomlevél már nem a régi kerületi közös levéltárban, hanem külön-külön, mindenik az adományozott városban — Szoboszlón és Böszörményben — őriztetik.

A köleséri hajduknak, a kik legelőbb háromszázan Kerekit védték meg a császáriak ellen, Kassán, 1606 márczius 16-án kiadott donatióval együtt Bocskay ismét külön czimert ajándékozott, ebben: egy ágaskodó ifju oroszán karmaival a vörös mezőben álló sas véres szárnyait szaggatja, a fejedelem saját szavai szerint «emlékére annak, hogy Kerekinél az osztrák sasos zászlók kénytelenek voltak meghátrálni a Bocskay-czimer oroszánját viselő hajdu-zászlók előtt». Itt a Bocskay-czimer főczimerképét: az oroszánt állította be a czimer-paizsba a fejedelmi kegy. De ez a köleséri adomány-levelél a szalontai hajdu-utódok kezében csak emlék maradt, mert kiváltsága erejét hosszú idők multán elveszték tőlük.¹ Sőt Mária Therezia király-asszony más czimert is adományozott a régi helyébe; azt nagyon vérengzőnek találta és kék pajzsban zöld fát, a sisak fölött pedig csőrében olajágot tartó galambot festetett.

A Kis-Mariának Kassán, 1606 szept. 22-én adományozott szabadalom-levelében zöld viaszszal való pecsételésre adott jogot czimerrel, a melyben érett kora férfiu arannyal ékesített királyi széken ülve, egyik felől véres szablyával, másik felől aranyozott buzogánnyal, a fejedelmi méltóságnak eleven képét mutatja, e körirattal: «Pro Deo et Patria». E pecsét-czimerbe Bocskay maga-magát, mint fejedelmet vésette be örök emlékezetre családja hűséges jobbagyainak.

¹ Dr. Móczár József: Szalonta története. 1906.

A közös hajdu-czimerben a sárkány-kigyó vörös kereszttel, meg a Bocskay család országlója is a heraldika virágzó korszakára emlékeztető jelképes adomány, mikor illet a czimert adó fejedelem saját czimeréből festet kitüntetett vitézeinek czimerébe. Ebben a kassai fejedelmi kancellária kiváló heraldikai gyakorlata nyilatkozott meg. De már Bocskay idejében a valódi heraldika hanyatlása régen megkezdődött, midőn az uralkodók által adományozott czimerekbe nem heraldikai czimer-alakok is bekerültek, sőt némely czimernél a pajzsbeli czimer-alakok helyét egyes eseményeknek jelenetben való képes ábrázolása foglalja el, a mit utánozni kezdett más országbeli példák nyomán a kassai fejedelmi kancellária czimerfestő heraldikusa is. Különben a kassai udvar kancelláriájába — valószínűleg előbbi összeköttetése révén — a prágai császári udvarból hozatott a fejedelem czimerfestőt; — talán Fejérváry Pál, a későbbi erdélyi fejedelmi czimerek festője jöhetett haza, a ki bizonyára külföldön, valószínűleg épen Prágában tanulhatott és a ki egyébiránt a czimer-kép-

beli magyar alakokat is dicséretesen örököltette meg.¹

Magyarországon a mohácsi vész előtt szimbolikus czimereket kis számban adományoztak a királyok, csak a XVI-ik századbeli czimerek közt található már gyakrabban olyan, a melyik a heraldikai czimer-alak helyett magát a czimer-szerzőt ábrázolja, kardot forgató vitéz, lovas katona vagy ezekhez hasonló kép alakjában. Később ez szokásossá vált, hovatovább a czimer-szerző hősök személyes hiuságának dédelgetésével, a kik önmagukat akarták látni rajtok. Különösen az erdélyi fejedelmektől adományozott czimerekben, néha annyi czimeralak látszik különféle összeállításban, hogy azoknak czimertani leírása szinte nehezen érthető.² E tekintetben a heraldikának minden ősi jellemvonásától leginkább eltér éppen a hajduk közös adomány-lévlébeli czimere.

CALAMUS dr.

¹ Sebestyén József: A magyaros czimer. Genealogiai Füzetek. 1906.

² Bárczay Oszkár: A heraldika kézikönyve. 1897.

SZENT ISTVÁN VÉRSÉGE ÉS A MAGYAR KUTFORRÁSOK.

(Második közlemény.)

II.

Sehogy sem tudom megérteni, mivel volna különb a XIII—XIV. századbeli lengyel krónikás az azon időbeli magyar krónikásnál. Egyik is, másik is irt ki egyes adatokat régebbi művekből s azokat mindenik a saját felfogásához és tudásához mérten alkalmazta. Idegen dolgokban egyformán tájékozatlanok voltak, szűk látkörűség és tudatlanság egyaránt jellemezte őket. A dolog természetéből folyt, hogy a magyar krónikás jobban meg tudta érteni a magyar, a lengyel pedig a lengyel viszonyok összefüggését és egymásba kapcsolódását s a mikor régebbi tényeket emlegettek, az idegen sokkal inkább ki volt téve mindenféle tévedésnek és zavarnak, ha keresni kezdte valamely adat további magyarázatát s más tények sorába akarta beleilleszteni.

A «Turul» legutóbbi füzetében inkább csak általános megjegyzéseket tettem azon lengyel és sziléziai krónikákra, melyek Mesko «soror»-át és Chrobry Boleszláv nagynénjét, Athleidát mondják Sz. István anyjának: de sem azt nem vizsgáltam, hogy a föntebbi adatuktól függetlenül mennyiben szolgáltak rá a szavahihetőségnek és megbízhatóságának azon fokára, melyet Karácsonyi ur tulajdonit nekik; sem a régebbi lengyel forrásokkal való összehasonlítás részleteit nem közöltem, melyek maguk rávezetnek az Athleidáról szóló monda első feltűnésének idejére s azon állításom igazolására, hogy a XIII. század dereka táján lengyel hercegek által nőül vett magyar királylányok udvara volt befolyással a lengyel történetírásra, mely ezen időben kezd jobban érdeklődni a régi magyar dolgok, különösen pedig azon szent király iránt, ki kortársa volt a lengyel állam és egyház megalapí-

tójának Chrobry Boleszlávnak s nemcsak ebben, hanem abban is hasonlóak voltak, hogy mindkettőjük anyjának kiváló része volt férjük és nemzetük megtérítésében s mindketten bizonyos kapcsolatban voltak Szent Adalberttel és ezen magyar befolyás alatt módosították és alakították át egy pár pontban a régebbi lengyel adatokat, némely dolgot elhallgatva, mást félreértve és helytelen magyarázattal kibővitve.

Hogy még egyszer visszatérek a lengyel krónikákra, ennek a tulajdonképeni oka az, mert előző cikkem átdolgozására már nem volt alkalmam akkor, midőn az egész télen át tartott betegeskedésem miatt kissé elkésve tudomásomra jutott a heraldikai és genealogiai társaság mult évi működéséről szóló titkári jelentés, mely Sz. István anyjának kérdésében a következő szavakkal foglalt állást: «a Karácsonyi János által felhozott érvek teljesen megdöntik Nagy Géza következtetéseit.» Turul. 1906. évf. 4. füz. 188. l.) Talán kissé korai volt ezen titkári vélemény hivatalos formában való kijelentése, mielőtt ismeretes lett volna, mit tudok felhozni Karácsonyi ur érveivel szemben; de ha már így történt, hasznára vált az ügynek, mert arra késztetett, hogy a mit velem együtt Karácsonyi ur is elmulasztott, ne csak az Athleidáról szóló adatot egy magában, hanem a lengyel forrásokat is egész terjedelmükben vegyem behatóbb vizsgálat alá s azt is megnézzem, mi mindenféle hiba és tévedés fordul elő a sokat emlegetett kamenczi évkönyvekben néhány sorral az Athleidáról mondottak után, úgy hogy írójukról ezen erős bírálatot olvassuk a Pertz-féle kiadásban: «auctor noster artem criticam *prorsus neglexit*, immo vero *plane non intellexit*. (MGSS. XIX. 580.)

Hogy pedig épen nem mondható tulszigorúnak ez a bírálat, kitünik az alábbiakból.

A heinrichowi évkönyvek kivételével mindegyik lengyel és sziléziai forrás, mely Athleidát emlegeti, minden kritika nélkül átveszi a Hartvik-féle magyar Sz. István legendából, hogy ugyanakkor, midőn Sz. István koronát kért II. Szilveszter pápától, Mesko lengyel herceg is ugyane célból követet küldött Rómába s hozzátesszik még, hogy Meskónak Lambert krakkói püspök volt a követe.

Igy p. a kamenczi évkönyvek ezt írják:

«Anno 1000. presidente Sylvestro secundo sedi apostolice, Stephanus rex Ungarie post obitum patris sui Jesse anno quarto misit Adstricum episcopum ad ipsum Sylvestrum pro corona regni petenda. Eodem tempore pro simili negotio premiserat dux Mesco Lambertum episcopum Cracoviensem, sed dominus papa visione monitus angelica coronam, quam duci Mesconi preparaverat, transmisit Stephano regi Ungarie.» (Pertz MGSS. XIX. 581. Bielowski Aug. Monumenta Poloniae Historica. Lwow. 1872. II. 777.)

Némi stiláris eltéréssel ugyanigy mondja el az «Annales Silesiaci compilati»-nak nevezett krónika is: «Anno incarnationis dominice millesimo Silvester secundus presedit sedi apostolice. Stephanus rex Hungarie anno quarto post obitum patris sui Yesse misit Astricum episcopum Romam ad papam Silvestrum pro corona petenda. Eodem tempore Meczko dux Polonorum premiserat Lambertum episcopum ad coronam regalem petendam. Sed dominus papa angelica monitus visione, coronam regalem, quam Meczkoni duci Polonorum preparaverat, Astrico nuncio regis Hungarie donavit et ea Stephanum regem Hungarie mandavit insigniri.» (Pertz MGSS. XIX. 537. Bielowski u. o. 1878. III. k. 671.)

A lengyel krónikák közt legelőbb az 1247-ig vezetett, utóbb 1255—1291-ig folytatott, különben pedig nagyon gondatlanul kompilált krakkói évkönyvekben (Annales Cracovienses compilati) fordul elő, melyeknek pontosabb szerkezetét Traska 1340-ig vezetett évkönyvei (Rocznik Traski, Annales Polonorum I.) őrizték meg. Ezek így adják elő: «982. Sanctus Adalbertus consecratur in episcopum Pragensem. Eodem anno¹ Stephanus rex Ungarorum misit Affricum episcopum Romam ad papam Silvestrum pro corona petenda. Eodem tempore dux Polonorum premiserat Lambertum episcopum coronam petere, sed papa monitus angelica visione coronam, quam preparaverat Meskoni, nuncio Affrico regis Un-

¹ A hanyag compiler kifejedte itt Sz. Adalbert további dolgait, Pannóniába való jövetelét, Sz. István megkereszteltetését, Lengyelországba való menetelét s vértanúságát, de a Traska-féle szerkezet csak ezek elmondása után, az 1001-ik évnél tér át a koronakérés elbeszélésére.

garie dedit.» (Pertz XIX. 586., 617. Bielowski II. 828.

Megvan az 1270. tájban készült swięto-krizki vagy lysagorai évkönyvekben (Annales Sanctæ Crucis Polonici) is és pedig a következőkép:

«Iste Meszko filius Semyslai pagani fuit cecus septem annis ante baptismum et post receptionem baptismi pluribus annis vidit et secundo anno misit Lampertum episcopum Cracoviensem pro corona sibi petenda ad curiam Romanam et ad domnum papam Silvestrum. Qui quidem auditis legacionibus consensus prebuit et coronam fieri deauratam, gemmis preciosis ornatam, dicto nuncio assignavit et dare promisit. Tandem eodem tempore Stephanus dux Ungarorum misit Affricum episcopum ad predictum papam pro corona sibi petenda. Qui auditis legacionibus, quod Hungaria fidem catholicam recepit et dictum Stephanum sanctus Adalbertus episcopus Pragensis baptisavit et uxorem de Wenaciis duxit Christianam, filiastram Sancti Sigismundi regis Burgundie, quondam dictam Czeyslam (Czyesskam). Papa vero monitus visione angelica nocturnali, coronam quam preparaverat Meszkonii predicto, tradidit et donavit dicto Affrico episcopo nuncio pro rege Stephano et pro Meszkone aliam coronam preparari mandavit et donavit.» (Pertz XIX. 678. Bielowski III. 60—61.

A két utóbbi krónika még nem említi Athleidát, de említi a XIV. század derekán (1351., illetőleg 1341), Kázmér király 3-ik házasságával végződő Krasinski-krónika (Rocznik Krasin-skich), mely a sziléziai krónikák szövegéhez közeledik. Ez így mondja el a koronakérés történetét: «Anno domini 1000 Silvester secundus papa presedit Rome, ad quem Stephanus post obitum Yesse patris sui Astricum episcopum pro corona misit. Eodem tempore dux Polonie Myesco premiserat episcopum Cracoviensem Lambertum pro corona; sed angelica ammonicione Stephano illa corona datur.» (Bielowski III. 129).

Legbővebben adja elő a koronakérés mondját a Varsói Krónika, mely egész önálló részletekkel toldja meg Hartvik elbeszélését.

Atyja halála után — úgymond¹ — a negye-

dik évben fia tanácsot tartván a püspökökkel és az ország fejedelmeivel, a szent apostolok küszöbéhez küldte Asztrik püspököt, hogy kérje az apostolok fejedelme, Sz. Péter utódától, adja áldását a magyarországi részekben nem rég keletkezett keresztyénségre s méltassa a királyi koronában való részesedésre. Történetesen ugyan ezen időben Mescho lengyel herceg is megakarta erősíteni az övével együtt fölvetett keresztyén hitet, követeket küldött tehát Lehoz, a római szék előljárójához (VIII. Leo pápát érti, ki uralkodott 963—965.) s apostoli áldást és királyi koronát kért tőle. Lambert, Krakko város főpapja adta elő alázatos kérését ilyen módon: «Szent atyám! Könyörög szentségednek a lengyelek hercege, Mescho, hogy áldd meg kegyes jobboldal s méltasd őt királyi koronára.» Hajolt is kérésére a pápa, jeles művű koronát készíttetett s elhatározta, hogy elküldi áldásával és a királyság méltóságával. De tudta az Ur, kik lesznek kedveltjei a jövőben; a koronával való kitüntetést választott szentjének, Istvánnak szánta, a hogy megigérete szent angyala által ősenek, Aquilának: «mert támadni fog magodból, a ki alázattal fogja Rómát fölkeresni». Azon napot megelőző éjjel tehát, a mely napon elküldte volna a lengyelek Meschojának a csodálatos művészettel készült koronát, megjelent a pápának Krisztus küldötte, az angyal és így szólt: «Tudd meg, hogy holnap kora reggel Magyarország keleti származásu ismeretlen népének követei fognak eléd jönni, kik miután fölhagytak pogányságuk vadságával, alázattal földre borulva az apostoli áldás ajándékával együtt királyi koronáért fognak könyörögni.

Gondoskodj tehát, hogy a koronát, melyet Mescho lengyel hercegnek készítettél, minden vizálykodás nélkül a magyarok fejedelme kapja meg, a hogy követei kéri s azt a királyi méltósággal együtt élete érdemeiért rögtön neki ajándékozd. Ne annak add, kinek szántad, mert ettől olyan nemzedék fog származni, mely több gyönyörüséget talál az erdő-, mint a szöllőültetésben, többet a konkolyban és a haszontalan gyomban, mint a gabonában és tiszta buzában, jobban fogja kedvelni az erdők vadjait, mint a mezők juhait és ökreit, jobban a kutyákat, mint az embereket; inkább szereti az igazságtalanságot, mint az igazságot, inkább az árulást,

¹ Bielowski I. 500. s. kk. II.

mint az egyetértést, inkább a zsarnokságot, mint a szeretetet; olyanok lesznek, mint az embereket és állatokat fölfaló fenevadak s mint az anyaföld szivét mardosó vipérák fészke, megfélekedzvé teremtő urukról, elbizakodván esztelen hatalmukban s hitetlenkedvén a szent próféták szavaiban. Mert én vagyok az erős ur isten, ki harmad-negyed iziglen bosszút állok és sanyargatni fogom azokat, kik engem sanyargatnak s nem marad nálam büntetlen a gonosz és jutalom nélkül a jó. De a rájuk következő nemzedéken, mely hozzám könyörög, meg fogok könyörölni, fölemelem és királyi koronával megkoronázom. Ugy tégy, a hogy montam.» És ekkor hirtelen eltűnt előle az angyal.

Csakugyan másnap kora reggel, a hogy a látomás jelentette, megérkezett a pápához az esztergomi egyház főpapja, ki eljárt a rábizott tisztben, rendre elsorolván a magyarok szent fejedelmének cselekedeteit és kérte a jelvényeket az apostoli széktől. Igen megörült a pápa ezek hallatára, a kívánság szerint koronát és az apostolság jeléül e fölött viselendő keresztet küldött s apostoli áldását privilegiumba foglalta és átok terhe alatt megerősítette. Asztrik örvendezve gyorsan elhagyta Rómát.

A rákövetkező nap pedig jött a lengyelek főpapja, Lambert s a pápa lábai elé borulva, alázattal emlékeztette rá, hogy ezen napra ígérte a koronát és áldását hercege, Mescho részére. Felelt neki a pápa: «Jött urad rokonának Magyarország fejedelmének követe s elragadta anyai nagybátyjától az áldást.» Hallva ezt a főpap, hangosan sirni kezdett s ekkép esedezett a szenteséges pápának: «Vajjon atyám! csak ez az egy áldásod volt-e uram számára? Az istenre kérek, áldd meg őt!» Kinek válaszolt a szent atya: «Tartsatok bűnbánatot vétkeitekért; mert ha az ur Jézus Krisztus neheztel is rátok jelenleg, a jövőben visszafogad kegyelmébe e világi és az örök koronával együtt.» Nagyon megzavarodott ezek hallatára a követ s földre sütötte szemét. Midőn rátekintett a pápa és észrevette zavarát, nehogy kétségbeessék, így vigasztalja: «Ne kételkedjék hited az isten irgalmában, ne gondold, hogy teljesen elfordult tőletek az isten s megfélekedzett a ti keresztény népetekről azért, ha szent angyala által látomásban meg-

parancsolta nekem, hogy herceged unokaöcsét, Istvánt, a vad és féktelen magyar nép királyává emeljem és koronával tüntessem ki. Nektek kitüntetésül és dicsőségül azt rendelte az ur, hogy anyja, urad, a lengyelek fejedelmének nővére által, okos rábeszélése következtében a keresztény hitre tért férje, Jesse, a magyarok fejedelme, seregével együtt és fiát a szent apostolok, Péter és Pál oltalma alá helyezte. Nehogy tehát tüzet fogjon az irigység és gyűlölködés taplója unokaöcs és nagybátya, a lengyel és magyar sereg között és az ur istent keverjék a dologba, elhatározzuk és végezzük, hogy a szent apostolok, Péter és Pál átka és haragja alá vétjük azokat, kik előbb támadnak, akár a lengyelek a magyarokra, akár a magyarok a lengyelekre.»

A továbbiakban elmondja aztán a krónika, hogy a lengyel követ, miután előzőleg Velenzében találkozott a magyar követtel, vele együtt István királyhoz ment s előadta neki a pápa parancsát a béke és barátság megerősítése végett, a mibe a király is beleegyezett és írásba foglaltatta. Ezek után pedig Istvánt a szent mise alatt olajjal megkenték s a királyi méltóság diadémájával megkoszorúzták.

A lengyel és az őket követő sziléziai krónikák s évkönyvek három dolgot zavarnak ebben ezen elbeszélés folyamán.

Mindenekelőtt nem tudják azt, hogy Mesko ezen időben már nem volt életben; 992. tavaszán (május 11.) halt meg¹ s így nem kérhetett Sz. Istvánnal egyidejűleg koronát a pápától, mert 1000-ben már fia, Chrobry Boleszláv volt nyolcz év óta a lengyel herceg. A régebbi lengyel források azonban arról sem tudnak, hogy Boleszláv fordult volna koronáért a pápához. Egészen másképp adják elő a lengyel királyi korona megszerzésének a történetét. Ezek szerint ugyanis III. Ottó császár ajándékozta meg vele Boleszlávot azon alkalommal, midőn Gnezdában fölkereste a kevéssel előbb vértanuságot szen-

¹ Anno dominicæ incarnationis 992. regni autem tercii Ottonis 10 et 8 Kalendas Junii prefatus dux (Miseco) iam senex et febricitans ab exilio hoc ad patriam transit. Thietmar IV. 37. (Pertz III. 784. Bielowski I. 262.) Emilitik halála évét a hildesheimi évkönyvek is: 992. Misaco obiit successitque ei filius illius Bolizlaw. (Pertz III. 69. Bielowski II. 762.)

vedett Sz. Adalbert holttestét s ott Boleszláv nagy fényvel és pompával fogadta. A császárt annyira elragadta Boleszláv, hogy mint a XII. századbéli Martinus Gallus-féle krónika írja, ilyen nyilatkozatban adott kifejezést hatalmas hűbérese iránt érzett bámulatának: «nem illik ilyen nagy embert, ki a fejedelmek közé tartozik, hercegnek vagy grófnak nevezni, hanem királyi székbe méltó;» ekkor levette fejéről a császári diademát és baráti szövetségük jeléül Boleszláv fejére tette s ezenkívül az egyházi tisztségekben is mindazt, a mi akár lengyel földön, akár a barbárok általa meghódított vagy meghódítandó területein a birodalomhoz tartozott, az ő és övéi hatalma alá engedte át s ezen kötetést Szilveszter pápa is megerősítette a római egyház privilegiumával; Boleszláv tehát ily dicsőséggel királylyá emeltetvén, élt a neki adott szabadsággal s megkoronáztatását királyhoz és császárhoz méltó módon három napig tartó lakomával ünnepelte meg.¹

Igy adja elő a lengyel korona eredetét krónikájában Kadlubek Vincze († 1224.), krakkói püspök (1208—1218),² valamint a XIII. század dereka felé II. Boguchwal, poseni püspök (1245—53) is,³ sőt mi több, a krakkói és lysagorai évkönyvek szintén elmondják ezt a változatot is a Hartvikból átvett rész után, nevezetesen a krakkói és félszázaddal későbbi, de gondosabban szerkesztett változata, a Traska-féle évkönyvek, előadva III. vagy Vörös Octo császár 1002-ki látogatását Sz. Adalbert holttesténél és Boleszlávnál, így folytatják: «iste Boleslaus ab (a predicto) imperatore in regem sublimatus, inditam

¹ Bielowski I. 400.

² Bielowski II. 277—278. Püspökségét említik a krakkói káptalan évkönyvei, Traska évkönyvei a kompilált krakkói évkönyvekkel együtt sat. (Bielowski, II. 801. s köv., 837. l.); átveszi ezen adatokat Sędziwoj is s megtoldja ekkép: «1208. Vincencius episcopus Cracovie ordinatur Fulcone defuncto. Hic Vincencius dictus Kadlubronicam compilavit Polonorum.» (Bielowski II. 876.) A krakkói püspökök XV. század dereka táján készült lajstroma szerint: «Vincencius, iste fuit filius Cadlubonis de Cargow prope Stobniczam et fuit homo liberatissimus. Hic scripsit stilo sublimi quartum librum Cronicarum de gestis regni Polonie. (Bielowski III. 353—354.)

³ Bielowski II. 483. Maga említi az 1249-ik évnél: «Eodem tempore in prima nocte post diem beati Johannis Baptistæ ego Boguphalus episcopus Posnaviensis audivi» (U. o. 567. l.)

sibi liberalitatem exercuit» (Pertz XIX. 585. Bielowski II. 828.); a lysagorai évkönyvek szerint pedig, miután Boleszláv nagy kísérettel és ajándékokkal a császár elé ment és Sz. Adalbert karját a császárnak ajándékozta, a császár Boleszlávot «eadem die coronavit manu propria in Gnezna, ab obediencia imperiali liberavit.» (Pertz XIX. 678. Bielowski. III. 62.) Legtovább megy Sędziwoj, kinek 965-től 1360-ig vezetett évkönyveiben háromszor fordul elő a dolog; egyszer átveszi a krakkói évkönyvek után a kompiláló hanyagságából eredő 982-iki évszámot ekkép: «Anno domini nongentesimo 82 dux Polonorum Meska misit ad papam Silvestrum petendo coronam, sed papa monitus angelica visione coronam, quam preparaverat Mesconi, nuncio regis Ungarie dedit», megismétli az 1000-ik évnél; «Anno domini millesimo Boleslaus Magnus mittit Lambertum episcopum ad curiam Romanam pro obtinenda corona» s végül előadja az Ottó császár által való megkoronáztatást is: «Anno domini millesimo primo Ottho Rufus tercius imperator limina sancti Adalberti in Gnezna visitavit et ibi Magnum Boleslaum coronavit propria de corona, absolute et liberans ipsum ab omni seruitio imperiali.» (Bielowski II. 872—873.) A Venczel boroszlói püspöknek, Lajos briegi és Rupert liegnitzi hercegeknek ajánlt s 1400 körül készült «Chronica principum Poloniæ» (Kronika książąt Polskich) II. Meskora gondol. «Hic legitur — írja — in quadam Cronica, quod anno nongentesimo XCV. Lampertus, episcopus Cracoviensis, ad eundem episcopatum promotus est, adhuc Boleslav predicto vivente, quem filius suus Mesco postea misit ad dominum papam, Silvestrum secundum, pro corona regni petenda a. d. M. Eodem tempore misit rex Stephanus de Ungaria pro simili negotio post obitum Jesse patris sui, anno quarto, Astricium episcopum. Sed dominus papa per angelum ammonitus, coronam, quam tunc Mesconi paraverat mitti, Stephano Ungarie regi transmisit.» Bielowski III. 445.)

III. Ottó császár gnezdai látogatása pedig, mely alkalommal az érsekséggé emelt Gnezdat és az alája rendelt három lengyel püspökséget kivette a magdeburgi érsek fenhatósága alól, Thiethmar szerint csakugyan 1000-ben, ugyan-

azon évben történt, midőn Sz. István koronát kért a pápától.

Thiethmar azonban nem említi Boleszláv megkoronáztatását, sőt a Quedlinburgi évkönyvek szerint csak II. Henrik császár halála után kezdett annyira *felfuvalkodni*, «ut uncto etiam sibi imponi coronam temere sit usurpatus,» de az isteni boszu is hamar elérte, mert nem-sokára ezután meghalt. (Pertz III. 54. Bielowski II. 772.)

Valami alapja mégis lehetett annak a kétféle változatban is elbeszélte hagyománynak, hogy 1000-ben nemcsak Sz. István, hanem Boleszláv is lépéseket tett a királyság elnyerése végett.

A lengyel dolgok felől nem eléggé tájékozott, különben is száz évvel későbbi Hartvik tévedése a személyekben (Mesko és Boleszláv) könnyen érthető. Ezt a hibát azonban azon mód átvesszik a Boguchwal utáni lengyel és utánuk a sziléziai krónikák; olyan időben kellett tehát ennek történni, a mikor a Hartvik-féle Sz. István legenda nagyobb hitelre talált a lengyeleknél, mint saját régebbi krónikáik állítása. A magyar eredetű lengyel herczegnék udvarának befolyása tehát félre nem ismerhető.

A lengyel krónikák azonban még tóditják Hartvik tévedését azzal, hogy Mesko követének megteszik Lambert krakkói püspököt, holott Thiethmar szerint ¹ 1000-ben, midőn Ottó császár gnezdai látogatásakor megalapította a némettől független lengyel egyházat és Sz. Adalbert testvérét, Radimot vagy Gaudentiust tette meg gnezdai érseknek, Poppo volt a krakkói püspök, a kit más két társával együtt a gnezdai érsek alá rendelt. A krakkói püspökök 1267. felé készült lajstroma ² sem tudja még, hogy Lambert az első püspökök közé tartozott volna; e szerint ugyanis Prohorius volt az első püspök, Proculphus a második, őt követte Poppo, ennek utóda pedig Gompo. Csak a későbbi évkönyvek szurják közbe Lambertet, kit harmadik püspöknek tesznek meg, ezek szerint ugyanis 970—986. közt Prohortus a krakkói püspök, 986—995. Proculphus, 995—1014. Lambert, 1014—1023. Poppo, 1023-tól pedig Gomppo.³ Abból, hogy a

¹ Pertz MGSS. III. 782. Bielowski I. 259—260.

² Pertz XIX. 608. Bielowski II. 816.

³ *Rocznik Traski*. Bielowski II. 828—829. *Annales Polonorum*. Pertz XIX. 614—618.

krakkói püspökök 1267. körüli lajstroma még nem említi Lambertet az első püspökök sorában, megint csak az tűnik ki, hogy az ő 1000 körüli szerepléséről szóló téves adat csak a XIII. század derekán tud juthatott be a különböző lengyel és sziléziai krónika-szerkezetekbe.

De menjünk tovább Karácsonyi ur szavahihető forrásainak ismertetésében. Van azokban olyan tévedés is, a mit már czélzatos ferdtetésnek is nevezhetünk, mert azt állítják, hogy Chrobry Boleszláv a cseh és lengyel atyafiságból és segítségből nyert bátorságot Lengyelország határainak kelet és nyugot felé Kioy kapujáig és a Sala folyóig való kiterjesztésére.

Ez van ugyanis a kamenczi évkönyvekben:

«Anno 1025. Bolezlaus Magnus obiit. Iste dictus animosus, cum esset *unicus* patri Mesconi primo et nepos ducis Boemie consobrinusque regis Ungarie, *audaciam assumpsit ex eorum adiutorio*. Iste manu potenti terminos Poloniæ dilatavit, versus orientem usque in porta Kioy, versus occidentem usque in Salam. Ecclesiam dei exaltavit, episcopatus distinxit et dotavit et ditavit, attribuens eis predia, castra, familias et servicia, omnem culturam eredicans ydolorum, fundans pacem et iusticiam* in terra.» (Pertz XIX. 581. Bielowski II. 778.)

Csaknem azonos szavakkal van meg e hely a heinrichowi évkönyvekben (Pertz XIX. 544. Bielowski III. 701.); a legnagyobb eltérés abból áll, hogy Boleszlávot nem mondják Mesko egyetlen fiának, hanem így adják vissza a megfelelő helyet: «cum enim esset filius Mesconis neposque ducis Bohemie sat.» s Kioy helyett «Kyv»-et irnak.

A régebbi krónikák Lengyelország határainak Kioy kapujáig és Sala folyóig való kiterjesztésén kívül még egyéb hódításokról is tudnak, melyek egyenesen ellentétben vannak azon állítással, hogy Boleszláv a cseh herczeg és magyar király segítségével nyert támogatást, mert azt is elmondják még, hogy leverte a cseheket, elfoglalta Prágát s megtette második székvárosának, unokatestvére III. Boleszláv cseh herczeg szemeit kitolatta, többször legyőzte a magyarokat s dél felé a Duna volt Lengyelország határa. Így a Martinus Gallus-féle krónika szerint: «Numquid non ipse (Bolezlavus) Moraviam et Bohemiam subiugavit, et in Praga ducalem se-

dem obtinuit, suisque eam suffraganeis deputavit? Nunquid non ipse *Hungaros frequentius in certamine superavit, totamque terram eorum usque Danubio suo dominio mancipavit?* Indomitos vero Saxones tanta virtute edomuit, quod in flumine Salæ in medio terræ eorum meta ferrea fines Poloniæ terminavit.» Alább pedig részletesebben elmondja a ruthénok elleni háborút s megemliti, hogy kivont kardjával Kiov (Chyou) arany kapujába vágott Boleszláv és tiz hónapig ott időzött.» (Pertz IX. 427. Bielowski I. 399. 402.)

Hasonlókép beszél Boleszláv hódításairól Kadlubek Vincze is. Huius namque — irja — universa supellex aut animi dotibus viguit, aut in armorum strenuitate resplenduit. Quibus Seleuciam (Seleniciam), Pomoranium, Prussiam, Russiam, Moraviam, Bohemiam suæ subiiciens ditioni, suis posteris reliquit vectigales; urbem Pragensem secundariam sui regni sedem constituens. Hunnos seu Hungaros, Cravacios et Mardos (t. i. a magyar krónikákban említett Marót, Szvatopluk mondai atyjának vág- és garamvidéki népét) gentem validam suo mancipavit imperio. Immo et Saxones indomitos adeo indomuit, ut in Sala flumine columnam fixerit ferream, quasi quibusdam gadibus sui fines imperii ab occidente disterminans. Nam ab oriente in aureis Kioviæ valvis metarum alteram impigit.» (Bielowski II. 279.)

Igy ír Boguchwal is, ki ezt mondja:

«Nam rex Boleslaus prefatus, cum metas Poloniæ in Kijow, quod est Russiæ metropolis, et Czysawa ac Danubio fluviis Hungariæ ac Corinthiæ et Zolawa, fluvio versus partes Duriæ ac mare Septentrionale, statuisset, viriliter recuperando per suos progenitores perditas» és: «Iste Boleslaus subjugavit Ungaros et Saxones, et in flumine Szolawa quærebat columna ferrea fines Poloniæ terræ.» (Bielowski II. 483., 484. 1.)

Miért hallgatták el ezen részleteket a sziléziai évkönyvek?

Hiszen még a XIII. század derekáról való krakkói évkönyvek (Annales Crac. Compilati) is említik, hogy: «Boleslaus Magnus Bohemos subiugavit et Ungaros et Saxones et in flumine Solava meta ferrea fines Poloniæ terminavit», Pertz XIX. 585. Bielowski II. 828.), úgyszintén a 20 évvel későbbi lysagorai évkönyvekben

is ezt találjuk: «Item anno 1018. Boleslaus... granicies ultra Kyoviam limitavit. Item anno secundo Ungaros similiter subiugavit et terram eorum devastavit. Et tercio anno Saxones indomitos rebelles et Prutinos subiugavit et terram eorum devastavit;» előzőleg pedig az 1001-ik évnél: «Eodem anno Poloni ceperunt Pragam et ducem Boleslaum in eadem excecaverunt.» (Pertz XIX. 679. Bielowski III. 62.) Pedig ezekben már megvan a lengyel korona kérésének Hartvik legendája értelmében való módosítása, sőt a lysagorai évkönyvekben nyoma van a magyar Nemzeti Krónika hatásának is, melynek mint főtebbi idézetünk bizonyítja, átveszik azt a zavaros genealogiai adatát, hogy Sz. István neje Sz. Zsigmond burgundi király Czeysla nevű leánya volt, a miből annyi a valóság, hogy Gizella királyné hason nevű anyja csakugyan a burgundi királynak, t. i. Konrádnak (937—993) volt a leánya. Ugyancsak a Nemzeti Krónika egy merőben félreértett és további hibás magyarázattal megtoldott adatára vezethető vissza a lysagorai évkönyvek azon betoldása a 966-ik évnél, hol I. Mesko viszonyait és Sz. Istvánnal való kapcsolatát tárgyalva, felhossa a köztük levő barátságos viszonyt, melynek következménye a Mesko leánya és Sz. István fia, Sz. Imre közti házasság volt. Ahhoz kétség sem férhet, hogy az 1270. körüli évkönyvirő II. Meskót zavarta össze hasonnevű nagyatyjával; az is bizonyos, hogy a XIII. századbeli Emrich, Emerich, Emerichus névalak csakis tőle s nem valami régebbi följegyzésből eredhet, mert 1200. előtt a Henricus névalak járta; az eredeti adatot tehát mindenesetre átalakította s a maga felfogásához képest magyarázta. De ha ezt megállapítottuk, akkor adatának magvát is kihámozhatjuk, mely abból áll, hogy II. Mesko leányát egyik magyar királyfi vette feleségül. Ez a királyfi azonban nem Sz. Imre volt, hanem I. Béla, ki Vazul megvakíttatása után, 1031/1032. körül testvéreivel együtt a csehkekhez menekült. Ugyanide menekült Mesko is, midőn 1031-ben Lengyelországból elűzte féltestvére, Bezprém. Mesko már a következő évben, Bezprém meggyilkoltatása után visszatért Lengyelországba; nem lehetetlen, hogy Béla is már ekkor vele együtt elhagyta Csehországot. Mindenesetre számbaveendő, hogy a Margit-legenda által fentartott magyar hagyomány a

görög császár leányát mondja Sz. Imre nejének, a miből ha egyéb nem is, annyi elfogadható, hogy valamelyik balkáni uralkodóházból származott s a byzanci császári házzal volt valamiféle rokonságban.

Ezek az 1250—1270 közti időből származó évkönyvek azonban nem tudnak arról, hogy Sz. István anyja Mesko «soror»-a lett volna s így Chrobry Boleszláv «consobrinus»-a a magyar királynak. A lengyel krónikák főntebb idézett régebbi adatának megváltoztatása tehát szoros kapcsolatban van a Sz. István és Boleszláv közti unokatestvéri viszony meséjének kifejlődésével, a mivel egyidejűleg elhagyták a csehek leveretéséről szóló régebbi elbeszélést is és a magyarokhoz hasonlóan itt is a cseh herczeggel való rokonságra s a cseh herczeg segítségére hivatkoztak.

Azt találjuk az imént idézett krakkói évkönyvek 1255—1291. közti folytatásában: «1268. Lestko accepit domnam Grifinam» s ezen évkönyvek Traska által 1340-ig vezetett s amazokkal párhuzamosan közölt átiratában: «1265. Dux Lestko duxit Griphinam uxorem suam.» (Bielowski II. 839.) Az 1202-ben kezdődő s 1288-ban végződő krakkói franciskánus évkönyvben (Rocznik Franciszkański Krakowski) pedig: «Hic (t. i. Lestko Niger, prius dux Syradie, postmodum Cracovie et Sandomirie) habuit uxorem nobilem scilicet dominam Grifinam, filiam domine (Anne), que filia Bele regis Ungarie fuit.» (Bielowski III. 51.) Grifina tehát nem más, mint IV. Béla magyar király unokája Anna nevű leányától és Rosztiszláv macsói herczegtől, kit fekete Lesko, az 1279—1288. közt uralkodó krakkói és sandomiri herczeg vett nőül; sógoruk volt II. Ottokár cseh király, 1261-től Grifina néjének, Kunigundának a férje. Ez a száraz genealogiai tény megadja a felvilágosítást arra, mi volt kiindulási pontja a régebbi események felfogásában és összefüggésük magyarázásában beállt változásnak s miért fektetik a főszlyt Boleszláv cseh és magyar hódításai elhallgatásával inkább arra a körülményre, hogy a cseh herczegnek «nepos»-a, a magyar királynak pedig «consobrinus»-a volt, hogy Kiovs és a szászok felé kiterjeszse Lengyelország határait.

Athleida mondájának tehát elébb kellett bejutni a lengyel krónikákba, mint a Sz. István és Boleszláv közti unokatestvéri viszony olyan

magyarázatának, mely a magyar király ellen viselt háboruk helyett épen megfordítva ennek a támogatására hivatkozik. Ezt a fejlődési fokozatot nagyon szépen feltünteti a Varsói Krónika, mely már beszél Athleidáról, de még megemlíti, hogy Lengyelország határa egykor a Dunáig terjedt, hódítás helyett azonban barátságos határjárást emleget. Azt mondja ugyanis, hogy Sz. István megkoronáztatása után három hónap múlva megjelent nála Lambert krakkói főpap s emlékeztette a béke és barátság megerősítésére. Sz. István tehát haladék nélkül nagybátyjához (avunculus), Mescho lengyel herczeghez küldte Asztrik esztergomi főpapot és a vitézlő rend (militia) Alba nevű fejedelmét s kérte őt, hogy mágnásaival együtt jöjjön Lengyel- és Magyarország határára. «Qui congregato omni exercitu suo, ad regem ante Strigonium venit, ibique in terminis Poloniae et Ungariae tentoria sua fixit; nam termini Polonorum ad litus Danubii ad civitatem Strigoniensem terminabantur, dein in Agriensem civitatem ibant, demum in fluvium qui Tizia nominatur cedentes, regrabunt iuxta fluvium, qui Cepla nuncupatur, usque ad castrum Galis (Salis) ibique inter Ungaros, Ruthenos et Polonos finem dabant.» (Bielowski I. 504—505. l.)

Ilyennek bizonyul a kamenczi évkönyvek szavahihetősége Mesko és Chrobry Boleszláv dolgainál ha az Athleidáról szóló adatán kívül a többit is figyelembe vesszük. Akkor sem jutunk kedvezőbb eredményre, ha azt nézzük, jól volt-e értesülve a két lengyel uralkodó családi körülményeiről, hogy az nyujtana biztosítékot a Mesko nővéréről mondottak hihetősége felől. Ámde ugyanaz a forrás, mely ismeri Mesko nővérét, férjének, Jesse magyar királynak a nevét s fiának megteszi Sz. Istvánt, azt már nem tudja, hogy Mesko újra megnősült Danbrovca halála után, elvette ugyanis, mint Thietmar mondja, Thiedrik örgróf apácza leányát, Odát, kitől három fia született: Mesko, Szventepulk és még egy, a kéziratban név nélkül maradt, talán Lambert vagy Volodovej nevű és ezeket Boleszláv Mesko halála után elüzte mostoha anyjával együtt, hogy egyedül uralkodhassék.¹ Nem igaz

¹ Thietmar III. 36—37. (Pertz III. 784. Bielowski I. 262—263.)

tehát, hogy atyjának Meskonak egyetlen fia lett volna Boleszláv, mint a kamenczi évkönyvíró mondja. Ha nem is épen hiba a kamenczi évkönyvek vagy forrásuk azon két adata, hogy: «Anno 984. Boleslaus Magnus ducit uxorem» s a közvetlen utána következő följegyzés: «Anno 990. Mesco filius Boleslai nascitur»: de valami pontos ismeretről sem tanuskodik. Melyik neje volt Boleszlávnak az, a kivel 984-ben kelt egybe? Az első, második vagy a harmadik? Tőle született-e Mesko vagy neki más volt az anyja s a 984-ki házasságot Rigdag őrgrof csakhamar elűzött leányával vagy azzal a Magyarországból vett s a *Chronicon Polono-Silesiacum* által¹ a magyar herczeg leányának mondott és szintén elkergetett nővel kötötte-e Boleszláv, kitől Mesko előtt az 1031-ben rövid ideig uralkodott, de már a következő évben meggyilkolt Bezprim született? Mert mint Thiethmárból tudjuk, Mesko a harmadik feleség, Dobremir leányának volt a fia.² Mindezekre nem találunk feleletet azokban a krónikákban, melyek a saját uralkodóházuk genealogiai dolgai felől nincsenek ugyan jól tájékozódva, de már egy háromszáz évvel korábbi magyar király anyjának kiléte felől tudomást szerezhettek!? Ezt bizony bajos elhinni.

Mindezek előrebocsátása után, egy kissé bepillantva a krónikagyártás azon műhelyébe, melyből a Mesko nővére Jesse királyhoz és Sz. Istvánhoz való viszonyának adata került ki, átterhetünk ezen adat tárgyalására is. Athleidát a következő munkák említik:

1. a 965-el kezdődő és az 1165-ik, illetőleg a következő esztendővel végződő s lengyel adatokból összeállított *kamenczi évkönyvek*;

2. a *heinrichowi cistercita monostor évkönyvei*, melyek a 970—1025. közti s a kamenczi évkönyvek megfelelő helyeivel csaknem szórul-szóra egyező lengyel dolgokat megtoldják — de csak a B. szerkezetben — az 1122-ig vezetett régi krakkói vagy szentkereszti évkönyvek azon adatával, hogy 1039-ben meghalt Szent István, Magyarország királya, innen pedig egyszerre az 1238—1317. közti s utóbb 1315-től 1326-ig folytatott sziléziai eseményekre ugranak át;

3. az «*Annales Silesiaci compilati*» című,

XV. századbéli (1457-ben befejezett) kéziratban fenmaradt krónika, mely 965-től 1072-ig a kamenczi évkönyvekben is jobbára meglevő lengyel adatokat írja át, akkor minden közbeeső évi följegyzés nélkül az 1194-ik esztendőre tér át s hosszasan foglalkozik Lengyelország Leszko és Konrád közti felosztásával, erre következnek 1223—1248. közti sziléziai följegyzések s végződik azzal, hogy 1249-ben Szaniszló krakkói püspököt a szentek közé iktatták;

4. a *Chronica principum Poloniae* (Kronika Książąt Polskich), mely 1382—1398. közt keletkezett és a szerző, egy sziléziai német Venczel boroszlói püspöknek s Lajos briegi és Rupert liegnitzi herczegnek ajánlta; a lengyel történetet a legrégebbi időktől kezdve a XIII. század első feléig Leszko és Konrád herczegekig vezető le többféle forrás után, azután a 22-ik és következő fejezetekben II. Henrikkel áttér a sziléziai herczegekre s végül a boroszlói püspökökre;

5. a *Krasinski évkönyv* (Rocznik Krasinśkich) Myeschko és Yesse megkereszteltetésétől, III. Kázmér király 3-ik házasságáig (1351. évszámmal);

végül mellőzve a XV. századbéli történeti műveket,

6. a *Varsói Krónika* vagy teljes czimén: *Chronica Ungarorum iuncta et mixta cumronicis Polonorum et Vita Sancti Stephani*.

A sziléziai évkönyvek első része lengyel dolgok, különösen pedig Mesko és Chrobry Boleszláv viszonyainak rövid följegyzéséből áll s csak nagysokára térnek át a sziléziai eseményekre. És itt maguk hivatkoznak a lengyel krónikákra. «Ista accepta sunt de Cronicis Polonorum» e szavakkal kezdődnek a kamenczi évkönyvek, melyekben különben is alig van olyan adat, mely ne a lengyel krónikából származnék. De az önálló sziléziai följegyzéseket is tartalmazó heinrichowi krónikának A- és B-vel jelölt két szerkezete ugyancsak így kezdi följegyzéseit: «De Cronica Polonorum», illetőleg «Ista, que sequuntur, inveniuntur in Cronicis Polonorum.» Bizonyos tehát, hogy nem a sziléziai évkönyvek voltak a lengyel krónikák forrásai, hanem megfordítva az utóbbiak a sziléziaiaké. Az is bizonyos, hogy ugyanazon egy krónika volt a forrásuk, melyből a Meskóra, Athleidára és Chrobry

¹ Pertz XIX. 558.

² Thiethmar IV. 37. (Pertz III. 784. Bielowski I. 263.)

Kamenci évkönyvek.

Mesco, qui appellatus est rex Polonorum, cum esset gentilis, sub pacto conversionis accepit Danbrovcam filiam ducis Boemie in uxorem, que venit ad eum anno incarnationis dominice nongentesimo sexagesimo quinto, de qua genuit Bolezlaum Magnum.

Iste Mesco habuit sororem nomine Atleydem, quam Jesse rex Ungarie accepit in uxorem.

Que, cum esset christiana, virum suum Jesse convertit ad fidem Christi.

Ista post visionem per beatum Stephanum protomartyrem sibi revelatam concepit et genuit Stephanum regem Ungarie.

Anno Domini 967. Bolezlaus Magnus natus est.

Anno 975. Stephanus rex Ungarie nascitur.

(Pertz XIX. 581.

Bielowski II. 776—777.)

Heinrichowi évkönyvek (A.)

Mesco dux Polonie qui appellatus est rex Polonorum, cum esset gentilis, sub pacto conversionis ad fidem Christi accepit Dubrancam (B. Dubravcam) filiam ducis Bohemie in uxorem, que venit ad eum in Poloniam anno Domini nongentesimo septuagesimo, de qua genuit Bolezlaum magnum; (B. qui natus est anno Domini nongentesimo septuagesimo secundo).

Anno Domini nongentesimo septuagesimo primo dux Mesco baptizatus est.

Iste Mesco habuit sororem nomine Adilheidem (B. Adelheydam) quam Jesse rex Ungarie accepit in uxorem, que cum esset christiana, virum suum Yesse (B. Jesse) convertit ad fidem Christi.

Ista post visionem per beatum Stephanum prothomartyrem sibi revelatam concepit et genuit Stephanum regem Ungarie anno Domini 975.

(Pertz XIX. 544,

Bielowski III. 700.)

*Annales Silesiaci
Compilari.*

Anno incarnationis dominice nongentesimo sexagesimo quinto domina Dubrovka, filia Boetne ducis Bohemie, cum domino Meczkone duce Polonorum matrimonium contraxit, qui exhortacione magnificorum dominorum, qui dictam dominam erant secuti, est baptizatus cum omnibus suis. Et procedente tempore ipsius filius nascitur, quem baptizatum Boleslaum vocaverunt.

Iste Meezko habuit sororem, nomine Athleytam, quam Yesse rex Hungarie recepit in uxorem, que cum esset christiana, virum suum Yesse ab ydolorum cultura convertit et fecit credere in Christum, et postea concepit et genuit filium Stephanum.

Qui postea auctoritate sedis apostolice primus rex Hungarie fuit coronatus, cui postea sanctus Henricus primus imperator et dux Bavarie sororem suam dedit in uxorem.

Misericors igitur Deus, obsequio duarum mulierum dicta duo regna divinitus visitavit, ut ipsa misteria fidei catholice suscipere.

Pertz XIX. 537.

Bielowski III. 669—670.)

*Chronica principum
Poloniae.*

.... Et cum esset (Mesco) adhuc perfidia gentilitatis constrictus, septem uxores habuit; postremo autem illas omnes repudians, anno videlicet domini DCCCCLXVI, tempore primi Ottonis imperatoris, christianissimam mulierem de Bohemia, Dubravcam nomine, sibi fecit coniugio copulari, que tamen, nisi christianus efficeretur, eum accipere recusavit; unde dum Mesco paganismum abicit et iugo Christi perfidem collum submittit, illa cum clericis tam religiosis quam secularibus Poloniam subintravit. Suscipiens ergo Mesco fidem catholicam, ex Dubravca uxore genuit Boleslaum primum.

Narratur insuper in quadam cronica, quod iste Mesco habuit sororem nomine Adilheidem, quam Jesse rex Ungarie duxit in uxorem, que cum christiana facta fuisset, eundem virum suum ad fidem convertit.

Hec Adilheidis in visione facta sibi revelacione per beatum Stephanum protomartyrum, concepit et genuit Stephanum, regem Ungarie, anno domini nongentesimo LXXXV, cui sanctus Henricus imperator sororem suam tradidit in uxorem. Et quamvis Stephanus, rex Ungarie, natus fuisset de parentibus christianis, non tamen plene conversus extitit, donec Henricus imperator eum cum toto regno Ungarie sic ad fidem converteret, ut et postea sanctus factus multis miraculis coruscaret.

(Bielowski III. 437—438.)

Krasinski-évkönyv.

Myeschko per Cirulum et Methodium baptizatur et per Adalbertum confirmatur.

Yesse dux Hungarorum, pater sancti Stephani regis, per sanctos Cirulum et Methodium in fide cathecisatus et per uxorem suam, filiam Myeschkonis, magis instructus ac per sanctum Adalbertum perfecte edoctus, genuit sanctum Stephanum ex eadem. Qui (Adalbertus) eum ibi baptizando, Poloniam adiit et Polonos confirmavit.

Sanctus Stephanus prothomartyr Yessoni et uxori apparuit, de nascendo filio predixit et suum nomen ei imponere, scilicet Stephanus, mandavit et futurum lumen eum esse predixit..... Anno domini 975. Stephanus rex Hungarie nascitur.

(Bielowski III. 128—129.)

Boleszlávra vonatkozó dolgokat átvették. A mit Boleszláv haláláról, hódításairól sat. mondanak, arról már fentebb szóltam. Most még csak az van hátra, hogy a Meskoról és Athleidáról szóló részt is idézzem és pedig összehasonlítás végett, egymás mellett az évkönyveket és a lengyel hercegek krónikáját. (Lásd előző lapon.)

Lássuk, már most mit mondanak a Meskóval kapcsolatos dolgokról a régebbi lengyel források.

A Martinus Gallus-féle krónika szerint: «(Mesco) in tanto gentilitatis errore involvebatur, quod sua consuetudine septem uxoribus abutebatur. Postremo unam Christianissimam de Bohemia, Dubrovcam nomine in matrimonium requisivit. At illa ni pravam consuetudinem illam dimittat, seseque fieri Christianum promittat, sibi nubere recusavit. Eo ergo collaudante, se usum illius paganismi dimissurum et fidei christianæ sacramenta suscepturum, illa domina cum magno secularis et ecclesiasticæ religionis apparatu Poloniam introivit, necdum tamen thoro sese maritali foederavit, donec ille paulatim consuetudinem christianitatis et religionem ecclesiastici ordinis diligenter contemplant, errorum gentilium abnegavit seque gremio matris ecclesiæ connivit.» A következő fejezetben így folytatja: «Primus ergo Polonorum dux Mescho per fidelem uxorem ad baptismi gratiam pervenit, cui ad laudem et gloriam satis habundanter sufficit, quod suo tempore et per eum oriens ex alto regnum Poloniæ visitavit. De hac namque benedicta femina gloriosum Boleslavum generavit, qui post ipsius obitum regnum viriliter gubernavit.» (Pertz IX. 427—428. Bielowski I. 399.)

Csak a szövegezés más, de lényeg szerint ugyanígy ír Kadlubek Vincze: «(Mesco) septem pellicum scortis, quas coniuges nuncupabat, nocturnas variare vices consueverat. His tandem repulsis, de Bohemia quandam Dubrovcam nomine matrimonio copulat, cuius felici consortio glacies infidelitatis dissolvitur et nostrorum labrusca gentilium in veræ vitis palmites transmigrat. Huic enim catholicæ fidei amantissimæ non prius nubere collibuit, quam universum Poloniæ regnum cum ipso rege christinæ professionis suscepissent characterem. Didicerat namque, quod dispar cultus unum erat impedimentorum

matrimonii. Primus itaque Polonorum rex Mesco gratiam baptismi suscepit.» Bielowski II. 275—276.)

A következő fejezetben aztán áttér Mesko fiára, Boleszlávra.

Boguchwal a következőképp adja elő Mesko házasságát és megtérését: «Tandem Anno DCCCCXXXI. Dobrochnam, sororem Sancti Wenceslai duxit in uxorem. Anno sequenti cum tota gente Lechitarum seu polonica, uxore sua dente et divina gratia inspirante baptismum suscepit. De qua uxore anno XXXVII. filium genuit, cui nomen Boleslaus in sacro baptismate imponi fecit» (Bielowski II. 482.)

Ezek még nem tudnak Mesko nővéréről. De nem tudnak azon lengyel évkönyvek sem, melyek forrásai a XIII. század második feléig a különböző krakkói évkönyvszerkezetek voltak. Ugyanezekből merítettek a sziléziai évkönyvek is és itt első sorban is a kamenici évkönyveket említjük, melyeknek alig van olyan adata, hogy elő ne fordulna amazokban; még a boroszlói püspökökre vonatkozó három adata sem önálló, mert úgy Jeronimus püspök halálát (†1067.), mint Péter boroszlói püspökké való 1074-ki beiktatását említik a krakkói káptalan 1271. után szerkesztett évkönyvei, a lubini töredékekben pedig megvan (Pertz XIX. 579. Bielowski II. 775.), hogy az 1143-ban krakkói püspöknek beiktatott Róbertet Boroszlóból helyezték át, (míg a káptalani évkönyvek csak annyit mondanak, hogy az 1142-ben meghalt Radost krakkói püspököt Róbert követte).

Ezen krakkói évkönyvszerkezetek közt még a XII. század első feléből származnak a lysagorai (Kopaszhegyi) Szent Keresztről nevezett monostor régi évkönyvei vagy más néven a régi krakkói évkönyvek (Annales Cracovienses vetusti. Rocznik święto Kryski Dawny), melyeket 948-tól 1122-ig vezettek s más kézzel egy 1136-ki egykoru bejegyzést szurtak közbe, aztán megint egy másik kéz 1124-től 1164-ig folytatta. Ha valahol, itt kellene keresnünk az Athleidáról szóló adatot, mert a régi prágai évkönyvek használata már itt kezdődik (982. Zlavnyk pater Sancti Adalberti obiit. 988. mater Sancti Adalberti obiit. 991. professio Sancti Adalberti cum fratre Gaudentio. 998. passio sancti Adalberti), sőt Sz. István halálát is megemlíti (1039. Stephanus

rex obiit), a mely adatok a későbbi kompilációkban is feltalálhatók, mint p. Sz. István halála ugyancsak 1039. évszámmal a krakkói káptalan évkönyveiben s bejutott a heinrichowi évkönyvek B. szerkezetébe is. De ez a régi krakkói évkönyv csupán ennyit mond Meskorul: «966. Dubrovka venit ad Miskonem. 967. Mysko dux baptizatur.» (Pertz XIX. 577. Bielowski II. 773.)

Egy más szerkezet a 965—1135. közti rövid krakkói krónika (Cronica brevis Cracoviensis. Rocznik krótki Krakowski), melyet utóbb 1142-től 1283-ig folytattak (Rocznika krótkiego Dopelnienie). Ebben szintén egész szárazon csak ennyi van: «Anno dni 965. Dubrowka venit ad ducem Meskonem. 966. Mesko baptisatur et fides catholica in Polonia recipitur.» (Bielowski II. 792.)

Ez utóbbiakkal közelebbi rokonságban vannak a krakkói káptalan már említett s tulajdonkép 1254. után és 1267. előtt összeállított, de az összeállítás után még egyidejűleg folytatott évkönyvei. Ezekben ennyi van: «965. Dubrouka ad Meskonem venit. 966. Mesko dux Polonie baptizatur» (Bielowski II. 792.)

Ugyanezen 1250. körüli szerkezetből valók a krakkói évkönyvek (Ann. Cracov. compilati) 1247-ig vezetett részei, melyek ezt mondják: «Anno Domini 966. dux Mesko duxit Dubrovkam et baptizatur. Iste Mesko 7 annis cecus fuit. Et tunc Poloni baptizantur.» (Pertz XIX. 585. Bielowski II. 828.) Folytatja a 967-ik évvel, de a helyett, hogy Boleszláv születését említené s úgy térne át viselt dolgaira, egyszerre hódításairól beszél. Mivel ugyanilyen ugrást látunk a közvetlen ezt követő 982-ik évnél is, midőn Sz. Adalbert prágai püspökségének esztendejéhez köti a koronakérés történetét, azt gondolhatnánk, hogy hasonló gondatlanságból hagyta el Mesko nővérenek férjhezmenetelét is. De a Traska által átírt és 1340-ig folytatott szerkezetben sincs több, mint: «Anno Domini 965. excellentissimus dux Mesco accepit Dobrovkam sibi in uxorem, christianam videlicet de Bohemia, qui ambo christiani fidelissimi in Polonia efficiuntur et omnes Poloni baptizantur, ecclesie et claustra, episcopatus, prepositure alique per ipsos, que tunc fieri poterant construuntur et dotantur. Qui vero Mescho 7 annis

a nativitate cecus fuit, ut in cronicis premissis habetur. 967. Bolezlavus Magnus qui Chrabri dicitur natus est. Iste Bohemos et Ungaros subiugavit» sat. (Bielowski II. 828.), mint föntebb már idéztük.

Az 1270. körül összeállított újabb szentkeresztli vagy lysagorai évkönyvekben, melyek, mint a krakkói évkönyvek Affricus alakban említik Asztrik nevét, írójuk tehát közös forrásból merített amazokkal, szintén csak ennyi van: «Et primo anno Domini 966. dux Mesko Polonie baptizatur cum suis militibus et fides catholica in Polonia recipitur. Et duxit Damorowkam filiam ducis Boleslai de Bohemia, de qua genuit Boleslaum dictum Chabri» (Pertz XIX. 678.) A kompilator beszél ugyan a Mesko és Sz. István közti rokonságról, csak hogy — mint föntebb már kifejtettük, egészen másra s nem Mesko nővéreire vezet vissza.

A krakkói évkönyvszerkezetek későbbi kompilációi közül idézzük még a miechovi évkönyveket (Annales Mechovienses), melyek ezt írják: «Anno Domini 955. Dambrovca ad Mesconem venit de Bohemia, et sequenti anno Mesca dux baptisma suscepit et fides catholica recipitur in Polonia.» (Pertz XIX. 668.)

Sędziwoj 965-től 1360-ig vezetett évkönyveiben pedig ezek olvashatók: «Anno domini nonagesimo 65º Dobrochna Wrathislai ducis Bohemie filia et soror Sancti Wenczeslai desponsatur Mesconi filio ducis Zemomisl, qui Mesca cecus natus fuit et Prage baptisatus divino miraculo lumen recepit. Anno domini nongentesimo 67º Boleslaus Magnus nascitur.» (Bielowski II. 871.)

Ezek a XIII. század végső tizedeit megelőző vagy a későbbiek közül amazokat csupán kiíró lengyel források azon adatai, melyek Mesko házasságáról és kereszténynyé lételéről szólnak. Egyik sem említi nővérét, ellenben valamennyi czéloz — az évkönyvek egész szárazon, a krónikák részletesebben — arra a körülményre, hogy Dubrovkának minő része volt Mesko megtérítésében, a mit különben Thietzmár is igazol. Ha ennek a tudomásul vételével s a betoldott rész elhagyásával («Iste Mesco habuit sororem . . . accepit in uxorem») nézzük a sziléziai évkönyvek ezen szavait: «Que cum esset christiana, virum suum convertit ad fidem Christi,» úgy tűnik

fel a szövegezés, hogy egész jól egészítik ki a Dubrovkáról mondottakat s minden stiláris nehezség nélkül vehetők ezek további folytatásának. A régebbi lengyel forrásokkal ez van összhangzásban; a csak imént Meskoval együtt megtért «soror»-ra aligha illet volna ilyen jellemzés. Érezte ezt a «Chronica principum Poloniae» 1400 körüli sziléziai írója is, ezért módosítja az eredeti szöveg ezen szavait: «quæ cum esset christiana» ilyen módon: «que cum christiana facta fuisset», a mi csakugyan megfelelőbb szövegezés Mesko nővérére alkalmazva. De ha eltekintünk a Meskoval való viszonytól, a mikor közbeszúrták a Sz. István származásáról szóló részt, Jesse nejeire minden nehezség nélkül átvihették ezeket, a kinek ugyanis sem nevérol, sem származásáról nem találtak semmi utbaigazítást Hartviknál, de azt olvashatták róla és röviden összefoglalva át is vették Hartviktól, hogy Sz. István születése előtt látomása volt, megjelent neki Sz. István első vértanu, így csakis keresztény lehetett, kinek olyan része volt az előbb pogány Jesse megtérítésében, mint a cseh hercegleánynak Meskoékban.

Minden valószínűség szerint Hartvikból vették Sz. István születési évét, a 975-öt is. A Sz. István-legendák ma ismert kéziratok közül egyben sincs ugyan meg az az évszám, de már Mátyás Flórián¹ kimutatta, hogy kellett ilyen legenda-szerkezetnek lenni, mert Kézai és a többi magyar krónika a legendára hivatkozik, midőn Sz. István születéséről beszél. Hogy hibás az évszámuk (967., illetőleg 969.), a mit kétségtelenné tesznek a Géza halálakor Sz. Istvánt «adolescens»-nek, sőt «puer»-nek emlegető legendák,² nem változtat a dolgon; annyi példa van rá, mily könnyen összetévesztették a közép korban a római számokat. A legendában nyilván LXXV. volt s egy ilyen Hartvik-kéziratot használt a Mátyás udvarában járt olasz humanista, Ranzan P. is, ki megírta a magyarok történetét s a krónikák átírásánál a hibás évszámot használja ugyan, de halálakor 63 évesnek mondja Sz. Istvánt (vixit annos tres et sexa-

ginta. Index IX. M. Florianus IV. 192.) vagyis 1038—63 = a 975-ik esztendő felel meg e szerint Sz. István születési évének. Ranzan csakis magyarországi eredetű forrásból vehette ezen utóbbi adatot is, mit Mátyás király bocsátott rendelkezésére. Ha pedig megvan a valószínűségnek minden kelléke arra, hogy Sz. István legendájának valamelyik kézírata volt Ranzan ezen forrása: akkor a sziléziai évkönyvek 975-ös évszámánál is ugyanezen forrásra kell gondolnunk, mert a Hartvik-féle legenda hatása egyébként is megállapítható. A prágai évkönyvek 998—1017. közti följegyzésekből eredő részére már bajosabb következtetni, mint Karácsonyi ur teszi; ennek adatait részint a 894—1220. közti Annales Pragenses,¹ részint a különböző krakkói évkönyvszerkezetek tartották fenn és pedig első sorban is a XII. század első tizedeiből származó régi krakkói vagy szentkereszti évkönyvek, meg a rövid krakkói krónika, de egyik sem említi Sz. István születését, ellenben egyformán meg vannak mindegyikben pl. a Sz. Adalbert családi és életviszonyaira vonatkozó s a sziléziai évkönyvek által is átvett adatok.

Kitűnik az eddigi összehasonlításokból, hogy nincs nyoma a XIII. század dereka előtt a különböző lengyel krónikákban és évkönyvekben Mesko nővéreinek, kitől Sz. István született. Kitűnik az is, hogy csak azután kezdenek róla beszélni, miután 1250—70. között átvették Hartvik legendájából a koronakerés mondáját. A mikor pedig Mesko nővérét megteszik Sz. István anyjának, ugyanakkor kibővítik a róla mondottakat azzal, a mit Sz. István anyja látomásáról Hartvik legendájában olvastak. Ebből levonhatjuk azt a következtetést, hogy az Athleidáról szóló monda kialakulása csak a XIII. század második felében történt s mivel a krakkói évkönyvekből valók a sziléziai évkönyvek lengyel adatai, Krakkó volt az a központ, hol belefűzték a Szent Istvánra vonatkozó adatokat a lengyelek történetébe s további magyarázattal kibővítették.

NAGY GÉZA.

¹ Fontes Domestici Budapest 1885. IV. k. 291.

² Fontes Domestici. Pécs. 1881. I. 3., 14., 39.

¹ Pertz MGSS. III. 119—121. l.

A NELIPICSEK HAGYATÉKA.

(Adalék a hamisítványok történetéhez.)

(Második, befejező közlemény.)

II. FÜGGELEK.

A Nelipicsek származásrendje.

A Nelipicsek származására nézve legmesszebbre nyulik vissza két XIV. századi oklevél. 1358. május 8-án a Domaldo comes direkt utódjai «nobiles viri Slavogostus et Domaldus Heliich fratres et Crevatinus filius quondam Georgii nepos et Nerad Miroslavig nepos etiam predictorum ac Rusin et Gregorius fratres filii dicti Slavogosti et Helias filius quondam Domaldi» a tengerpart különböző tájairól gyűlnek össze Spalatóban és Ugolin érsek meg a káptalan előtt «suo nomine et pro filiis suis cedunt comiti Ioanni quondam Neliptii comiti Cetine, eorum consanguineo de terra in Cetina concessa per regem Andream,¹ ratificantes privilegium ipsi concessum per regem Ludouicum² et fatentur satisfactionem cessionis accepisse . . .»³ Ezen oklevél révén Nelipics János, mint azoknak vérbelije, következképpen Domaldo utódja is, tulajdonosa lesz az 1210-iki adománylevélnek és a levél tényleg jó szolgálatot tett neki, mert eldöntötte a pert, melyet Erzsébet királyné előtt Dalmáciában való tartózkodása (1359—1360) alkalmából «Iwan et Lachkow filii Touordia et Tuerko filius Georgii Grubig,» a 12 horvát nemzetségből való származásukra büszke, de jelentéktelen nemesek ragaszkodva az egyforma igazság híres elvéhez, Cetina megyében való birtoklási jog miatt indítottak János ellen. A cetinai knez soronként czáfolja az ellenfele állításait, de kedvező döntésre Lajos királyt főképpen az 1210-iki oklevél felmutatása indítja.⁴ E két oklevél

¹ 1210-iki oklevél, melyben Endre király Domaldónak Cetina megyét adományozza.

² Az 1345. november 21-én kelt valódi, de elveszett oklevél. Lásd fentebb.

³ Note chronologiche e documenti raccolti da Giov. Lucio Traguriense. *Bulletino di archeologia e storia dalmata* 5 (1882.), 55. l.

⁴ Teljes oklevelet kiadta Kukuljević: *Iura regni Dalm. Croatiae et Slav.* I, 43—46. ll. Az oklevél kelte hibásan

ből tehát látni, hogy a Nelipicsek rokoni viszonyban álltak az egykor oly hatalmas Domaldoval. De hogy milyen volt a rokonság foka közte és a dynasta-családnak nevet adó Nelipicé († 1344) között, azt meghatározni eddig nem sikerült, mivel a származási rendben olyan hézag van, mely bő tért nyit a kombinációnak.

Legrésztesebben foglalkozott e kérdésel már *Milínovic* említett tanulmányában¹ és *Gruber-Dane*.² Mig az első buvár Nelipicset Domaldo direkt sarjának mondja, a második előtt a származásának direkt volta bizonytalan. Azonban mindakettőnek a figyelmét kikerülte több igen fontos genealogiai adat. Azonkívül a kutatásaik nem terjeszkednek a XIV. század közepén túl s így hálás munkát végzett *Klaic*, mikor a Nelipicsek geneológiáját újra tanulmány tárgyává tette.³ A genealogiai kérdésekben megszokott éleslátásával és a nyomtatott anyag alapos ismeretével majdnem mindent elért, a mit eddig el lehetett érni. Kivéve néhány apró hibát, azután a Nelipicseknek a Svacsics nemzetségéhez való tartozását, mely szerintem kétes vagy legalább teljesen másképpen formulázható és a következtetéseit, melyek az általam tárgyalt két oklevélen alapulnak, melyek azonban a család származásrendjét nem érintik, elfogadom tanulmányának a tenger-melléki Nelipicsekre vonatkozó eredményeit.⁴ Legegyszerűbb volna tehát a család geneológiájára vonatkozólag általánosságban ezen értekezésre utalni és bővebben a származásrendnek

van megfejtve az 1365. évre, jóllehet a szövegből könnyen észrevenni, hogy a data: 1360. december 28.

¹ Cetinski knez Domaldo, *Zara* 1886. 4—15. ll.

² Nelipics, knez-cetinski i kninski, *Zágráb*. 1886., 3—7. ll.

³ Rodslovlje Knezova Nelipiča od plemena Svačić (= A Svacsics nemzetségéből való Nelipics comések származásrendje.). *Vjestnik hrv. archeološkog društva* (a horvát archeol. társulat közlönye), 3 (1898), 1—18. ll.

⁴ Ezen családnak természetesen nincsen egy dokucskai ága, azért a tanulmányának ezen ágról szóló része (15—17. ll.) teljesen hibás.

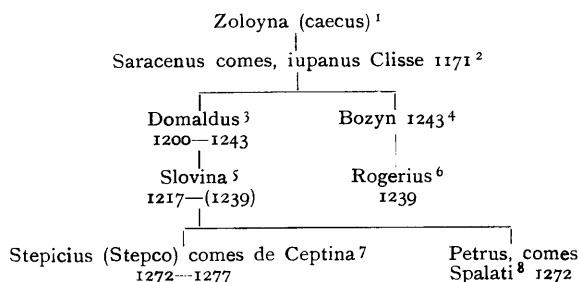
csak azon részeit vizsgálni, a hol vagy új (illetőleg Klaićtól fel nem használt) anyag áll rendelkezésemre, vagy a hol Klaićtól eltérően értelmezem a forrásokat. Mivel azonban a nyelv és a folyóirat, melyen az értekezés megjelent, nehezen hozzáférhető a magyar tudósok számára, még nehezebben pedig a benne idézett vagy köztudomásúnak vélt és nem említett források és tanulmányok, azért nem lesz felesleges az egész genealogiát itt ismételni és meglehetősen rövid kritikai apparatussal ellátni; főleg azért sem, mert így legjobb alkalmam nyílik Klaić kutatásait ellenőrizni és esetleges hibáit javítani.

A család származásrendjét két csoportban tárgyalom. Az első (A) csoport Domaldo utódjait tartalmazza, a kikhez a fentebb elmondott tények alapján a Nelipicsek is tartoznak. Mivel azonban nem teljesen biztos a kapocs, mely a B) csoportot hozzá fűzi Domaldohoz s mivel ezen csoportban a család azon tagjai vannak benne, kik az értekezésemben szerepelnek, én a látszólagosan megszakadt genealogiai fonál két részét két csoporttal szükségesnek véltem feltüntetni, jóllehet azt hiszem, hogy a két részt az első Nelipics személyében össze lehet kötni. Teljesség szempontjából bevettem ide az Isanfélé ágat is, jóllehet ennek nem jutott semmiféle szerep a bennünket érdeklő eseményekben. De az ág él a család ősi földjén, tudatában van dinasztikus hatalmának; a család fő tagjainak röviden odavetett jellemzése rá is illik, azért ezen ágra nézve — jóllehet itt bővebben szólhatnék róla, miután az értekezésemben nem foglalkoztam vele — csak száraz genealogiai adatokkal szolgállok, tartózkodván szereplését főbb vonásaiban ismertetni, mert az behatóbb méltatást érdemelne.

De kénytelen vagyok még egy genealogiát ide iktatni: a Dobrakucsai Nelepeczek genealogiáját (C). Nem mintha ez folytatása volna a dalmát Nelipicsek származásrendjének — hiszen a szlapon Nelepeczek bosnyák eredetűek — hanem ellenkezőleg, hogy könnyen észre lehessen venni, hogy a két család között rokoni kapocs nem található. Ezen ok első pillanatra különösnek látszik, főleg azon magyar kutatók előtt, a kik a szlapon Nelepeczek eredetét már ismerik, de eljárásom megokolt volta azonnal kiviláglik, ha

elmondom, hogy Klaić félrevezetve azon körülmény által, hogy a dubrakucsai családban a Nelepecz név előfordul és aztán vezetéknevül is használtatik, ezen családot Konstantin fia Nelipićtól származtatja.

A) Domaldo származásrendje.

¹ ... «possessionem que incipit ab aqua Corca descendens ad mare venit usque ad Zadur ... quam sepe-nominatus D(omaldus) et cognati eiusdem ab avo suo ceco Zoloyna obtinuerunt. (1223. Wenzel VI, 419. l. Legjobb kiadás Smičiklas: Cod. dipl. Croatiae III, 231. l.)

² 1171. Nos spalatini hoc testamentum et stabilimentum pacis inter nos et iupanum Saracenum ... castri Clisse. (Kukuljević, Cod. dipl. II, 88. l.)

³ 1210-ben «Domaldus comes de Scebenig filius Saraceni comitis» Cetina župát kapja (Lucius, Inscriptiones 62. l. Smičiklas III, 101. l.), 1223-ban pedig elveszti (l. 1. sz. a.). Domaldo számos tisztségeire nézve l. Smičiklas III, és Tamás főesperesnek Rački-féle kiadásának (Mon. Slav. mer. XXVI.) a névmutatóját. 1243-ban békét köt Traù városával. (Bulletino di Archeol. dalm. 25 [1902.], 195. l.) Valószínűleg nem sokkal később történt, a mit az 1249-iki oklevél mond, hogy Klissa várában foglyul ejtette Pál, a zalai ispán (l. 4. sz. a.).

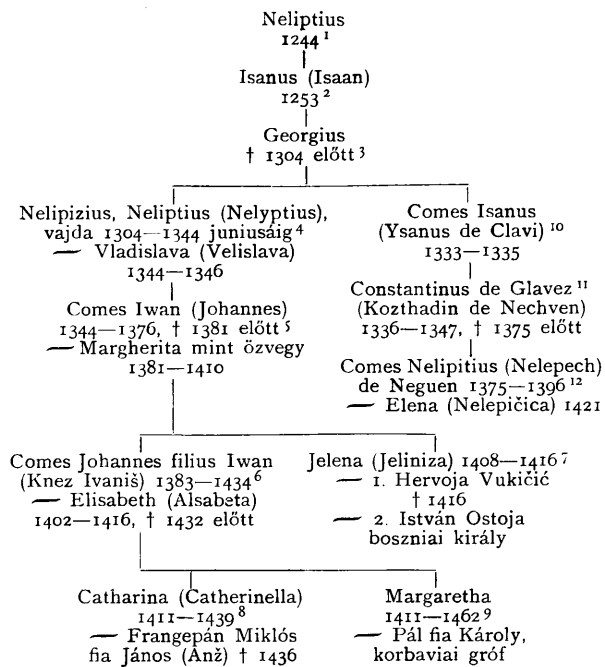
⁴ ... «quendam infidelem nostrum Boyzen nomine in insula ... optinuit captivatum. Item in expugnatione castri Clich quendam fratrem eiusdem nomine Damald similiter captivatum abducendo» (1249. Wenzel VII. 282. v. ö. 319. l.).

⁵ «conte Domaldo, Slovina suo figlio e Rogerio nipote (Lucius, Memorie di Traù 47.). 1217. «commandiamo a Domaldo ed al suo figliolo» (Lucio i. m. 29.).

⁶ 1239. ... «et se Rogerio nipote del conte Domaldo» ... (Lucius 40. l.) V. ö. 5. sz.

⁷ 1272 «comes Stepicius (Stepcus) de Ceptina, sui consanguinei Vulcepta * filius Peruoslai stb.» (Luc. 86. l.).

⁸ Bulletino dalm. 8 (1885.), 184. l.

B) A *Nelipícek* származásrendje.

¹ Mikor a tatárjárás után háboru keletkezett Traù és Spalató között, az első várost horvát ispánok támogatták, Spalatót pedig a boszniai bán és hlmi (humi) knez. 1244 július 19-én béke jött létre. Erről való oklevélben ez áll: «nolumus tamen præterire silentio, quod a *Stepco*, *Neliptio*, *Daniele*, *Christoforo*, *Cruynico* et aliis, qui in eodem bello fuerunt ex parte *Traguriensium*» stb. (Fejér IV, 321). Nem tudni csakugyan, hogy az itt említett Neliptius milyen rokoni viszonyban van a család többi tagjával, de hogy ahhoz a családhoz tartozott, ez Klaić szerint (3. l.) minden kétségen felül áll, mert ezen név (Dalmáciában) csak ebben a családban fordul elő. Szerinte meglehet, hogy Domaldo fia volt, Slovina testvére, de ezt bizonyító adat nem áll rendelkezésre. Megjegyzem azonban, hogy az itt és a 2. sz. alatt idézett oklevélben egy Stepko nevű ember áll első helyen. Ez volt tehát akkor a család legnevezetesebb férfia, miszerint valószínű, hogy azonos az A) 7 alatt említett Stepko-val, a ki a Cetina ispánja volt. Ha ez áll, akkor Neliptius nem lehet nagybátyja, mert ebben az esetben ő lett volna a család feje a szlávoknál divó senioratusi jog szerint. Chronologiai okok miatt sem állhat vele lefelé menő rokonságban; csak öccse lehetett és nézetem szerint mint 9. tag a Domaldo-féle genealogiába sorolandó be. A 2. számú oklevélben Nelipics nem szerepel. Az ő helyén Isanus áll. Abból azt lehetne következtetni, hogy akadályozva volt résztvenni az ügyben (talán 1253 előtt meghalt) és direkt utódja, tehát fia Isan képviseli a család érdekeit. Isantól kezdve pedig a származásrend teljesen biztos. Az egész hypothesis a nemzedékek chronologiai feltételeivel tényleg összhangban van, mert Domaldoról fel kell tennünk, hogy nyolczvan évig élt. (Tehát 1160 körül született.)

A horvát történetírók¹ a zárai veszedelem névtelen írójának egy pontjára támaszkodván,²

¹ Smičiklas, *Povjest hrv.* I, 390. l.; Klaić, *A horvát nemzetségek* 12–16. századig. Rad, 130 (1897.), 44. l.; *Povjest hrv.* II, 4. l. V. ö. Karácsonyi, *A magyar nemzet-ségek* III, 1. 223. l.

² Vladislava relicta Neliptii generationis Suadicich. *Obsidio Jadr.* Luciusnál 388. l.

(Fegyzetek a *Nelipícek* származásrendjéhez).

² Béla király 1253-ban «quod cum possessiones quorundam nobilium *Stepconis* videlicet, *Isani*, *Woyneh* et *Acach* in partibus maritimis existentes, pro vtilitate regni nostri et illarum parcium ad nos recepissimus» . . . (teljesen közölve a kismartoni levéltárból *Vjestnik*-ben 7 [1905.], 138. l. Az oklevél előbb csak Lucius kivonataiból volt ismeretes. *Bulletino* 4 [1881.], 86. l.). Ezen oklevél 1322. évi megerősítése így szól: «quod nobilis vir de Croacia *Nelypcius* woywoda, filius *Georgii*, filii *Isaan* fidelis noster ad nostram accedens presenciam». (*Vjestnik* i. h. 141. l. v. ö. *Bulletino* i. h. 70., 86. II.)

³ Pál, tenger melléki bán 1304 február 11-én kelt oklevelében ezt olvassuk: «viri nobiles comes *Neliptius* (4), filius *q(uondam)* *Georgii* (2), comes *Budizlaus* *Corbauensis*» stb. (*Lucius. De regno Dalmatiæ* lib. IV. cap. 13., 202. l.; roszszul datálva 1284 alatt).

⁴ Először említettik 1304-ben (l. 3. sz. a.). Fontos szerepet játszik *Mladen* megtörésében. A származásrendje segítségével Klaić (i. m. 5. l.) megmagyarázta a *Micha* *Madius* egy homályos helyét (17. fej. *Lucius* kiadása 377. l.), a hol az író arról beszél, hogy *Mladen* ellen felkeltek «certi quidem barones sui scilicet filii *Curiaci* . . . et *Georgii Isani*». Meghalt 1344 június havában (*Ljubić*, *Monum.* II. 214., 217. l., *Acta externa* II. 48. l.). Felesége *Vladislava* (*Vedislava*, *Valislava*, *Vellislava*) *Gussich* nemzetségből való volt, *Cirjék* leánya, *Bogyiszló*, *Pál* és *Gergely*, korbaviai knezek nővére (*Ljubić* II, 63. 220.; Klaić, *Rodoslovlje Knezova Krbavskih* = a korbaviai knezek genealogiája, Rad 134 [1898], 198–200. II.). Klaić (i. m. 6. l.) valószínűnek tartja, hogy *Vladislava* második felesége volt *Nelipicsnek*, miután ő negyven éves szereplése után kiskoru fiut *Jánost* hagyott hátra. (1345. «et nobilem *adulescentem* comitem *Iohannem*, filium *condam* comitis *Nelypcii* de *Tininio* et nobilem *dominam* *Velizlauam* matrem *predicti* comitis *Iohannis*». *Vjestnik* 142. l.) Utoljára említi az 1346 decz. 8-án kelt oklevél, melyben kibérel «suam magnam domum positam in *Tragurio*» (*Alacevich*, *Alcuni documenti inediti di Velislava*, *Gelčićnél*: *Bibliotheca dalm.* IV, 125. l.).

⁵ Először említettik 1344.: *Vladislava* relicta *Neliptii* generationis *Suadicich* cum *Iohanne* filio suo (*Obsidio Jadr.* *Lucius*nál 383. l.). Klaićnál javítandó a hiba, hogy *János* 1305-ben mint «comes de *Orbaz* et *Zana*» szerepel, mert az oklevél, melyen ezen állítás alapul, 1360-ból való (l. fentebb 140. l. 4. jegy.). Meghalt 1381. előtt. Özvegy *Margit* először 1381-ben merül fel: «. . . familiares nobilis domine *Margarethe*, relicte olim magistri *Iwan*

a Nelipicseket a Svacsics nemzetségből származtatják. Ezennel a kegyelet tényleg ki van elé-

(Fegyzetek a Nelipicék származásrendjéhez).

comitisse de Cetina) (Vjestnik 7 [1905.], 158. l.). Az 1392-ig kiskorú fia helyett Nelipicsek gazdag jószágait kezelte, mert mindig vele együtt említetik (Lucius, Mem. di Traù 339., 354. ll.). 1410-ben János fia Matijević Péternek Trilokve (Triloque) nevű falut adományozza «cum consensu pariter et assensu dominæ Margaritæ genitricis nostræ» (Lucius i. m. 427. l.). Klaić sejtí, hogy Margit spalatói volt, Marinus Johannes leánya vagy nővére. 1375-ben «comes Neliptius filius Costantini (11.) scribit, ut veniant Spalatum ad nuptias» (Bulletino 4 (1881.), 136. l.). 1403-ban Spalato városa János fiának Jánosnak (6.) «bona que fuerunt Iohannis Marini, posita et iacentia in ciuitate et districtu Spaleti» engedí át (Vjestnik 163. l.). 1411-ben János mint «Ioannes quondam *Marini* Cetine, Clisii et Breze comes» szerepel (Bull. IV, 87., 173. ll.). Tehát majdnem biztos, hogy a spalatói patricius Marinus adoptálta Jánost, a mi valószínűvé teszi, hogy ez vagy unokája vagy unokaöccse volt.

⁶ Nelipics János fia Jánosnak főszerepe van értekezésünkben. Külön kell kiemelni, hogy a horvát nyelvű (cyrill) oklevelekben Ivaniš-nak hívja magát. Rövidség miatt, főleg pedig az apjától való megkülönböztetés céljából mi sokszor ezt az eredeti nevet használtuk. Neje Erzsébet kétszer névszerint szerepel. 1410-ben «... assensu d. Margaritæ genitricis nostræ et dominæ Elisabeth nostræ contoralis (Lucius 427. l.). Az 1416-iki cyrill oklevél «Alsabeta»-nak hívja (Miklossich, Mon. Serbica 279. l.). Egyszer névtelenül szerepel: 1402. Ivaniš és sógora Hervoja «una cum dominabus contoralibus suis» (Fejér, X. 4, 159. l. Ljubić IV. 161. l.). Leánya volt Bebek Detrének és meghalt 1432. előtt, a mint ezt egy kismartoni levéltári kivonatból tudjuk. (... «pro thesauro illo, quem mater dicti Catharine, filia olim Detrici Bebek, Elisabetha, moriens eidem legaverat» Vjestnik 172. l.)

⁷⁻⁹ E három asszony rokonai viszonyait eléggé illusztrálják az értekezésünk folyamán idézett források.

¹⁰ Isan, a Kluči vagy nečveni ágának az őse. Különös neve valószínűleg azonos Iván-nal; legalább Urlic-Ivanović Gergely, az ottani tájszólás megbízható ismerője a Nelipicsek váráról, Kluč-ról (Clavis, Glavez a forrásokban) szóló értekezésében (Klučić grad Nelipića u Kninskoj županiji, Starohrvatska prosvjeta 1 [1895.], 110. l.) azt mondja: «Izo (= Isan?) név még ma is hallható Ključ környékében Iván helyett». Befolyással volt a tengerparti viszonyokra 1333—1335 között. 1333-ban Velence tanácsa azt határozza: «quod super facto Sibenici scribatur comiti *Isano de Clavi*, quod... agravamur acerbe et si non esset nisi amore comitis Nelipicii *fratris* sui» stb. (Ljubić I, 407. l.). 1335. «Isanus frater comitis Neliptii... cum habeat unum castrum prope confines Sibenici (Ljubić I, 442. l.). Ezen «castrum» biztosan Ključ, mert e vár 10mjai manapság még láthatók Čikolanak a Krka-ba való torkolatánál, 18 kilométernyire Sebenicótól észak felé. (Urlic i. m. 109. l.)

gitve: a nemzetség, mely állítólagosan az utolsó horvát királyt, a Gvozdnál elesett Pétert adta, magához méltó életet folytat a királyosdi játszó családban. De sajnos a történelmi kritika előtt ez nem állhat meg. Tudvalevőleg a fentebbi adat írója nem volt pontosan értesülve a horvát viszonyokról.¹ A kritikusok² szeretik ugyan a horvát Anonymust horvát érzelmének feltüntetni, művében látják az egész szláv tengerparton uralkodó akkori véleménynek kifejezését. Következtetik ezt abból, mert szenvedélyesen gyűlöli Velenczét. Pedig minden szavából érzni,

¹ Baumgarten, Forrástanulmányok, Századok 36. (1902.), 178. Az «Obsidio Jadrensis» szerint comes Paulus Banich «generationis Subichievich» (!) volt (Subich helyett).

² Rački, Ocjena izvora, Književnik 1 (1864.), 559—562. ll.

(Fegyzetek a Nelipicék származásrendjéhez).

¹¹ Isan fia Kostadin kénytelen volt Ključ várát lerombolni. Velence hatalma elől mélyebben a szárazföldre, Nečven várába, mely Krka folyó nagy kanyarulatának bal partján állt, huzódott vissza (Urlic-Ivanović, Nečven-Kula, ó-horvát vár Knini vármegyében, Starohrv. prosvjeta 1 [1895.], 46—50. ll.; Zlatović, Topographikus vázlatok az ó-horvát megyékről u. o. 2 [1896.], 151—152. ll.). Utolsó említése történik 1347-ben. 1375-ben már nem él, mert különben Nelipics Iván őt is meghívta volna a lakodalomhoz, nem csak fiait (l. 5. sz. a.).

¹² Kostadin fiaiból csak egy említetik: «egregii viri dominus comes *Neliptius* natus bone memorie domini comitis Constantini castellani (!) Scardonensis» stb. (1388. Lucius; Mem. di Traù 342. l.). Klaić ebből azt következteti (15. l.), hogy már Kostadin (11.) Skardona várnagya volt; pedig világos, hogy itt sajtóhiba fog fenn (castellani, castellanus helyett) és ezen tiszttség ép úgy Nelipicsre vonatkoztatandó, mint egy másik 1388. (aug. 28.) oklevélben, a hol Spalato városa meghagyja «viro nobili Petro Zori»: quatenus pro parte nostra vos personaliter transferre debeatis ad presentiam magnifici comitis Nelipicii de Neguen Scardonensis) capit(anei). Lucius i. m. 341. l. Ezen oklevelekből látjuk, hogy Nelipicsnek nagy része volt abban, hogy a városok között liga jött létre Tvrtko és Palizsnai János ellen. Utoljára említi Traù város 1396-iki határozata: comes N. et comes Iohannes Cetinæ possint venire et redire cum beneplacito (Rački, Notæ Iohannis Lucii, Starine 13 [1881.], 251. l.). Felesége «nobilis domina Elena vocata relicta condam Nelepech filii Kozthadini de Nečven» említetik 1421-ben abból az alkalomból, mikor Unna folyón fekvő Bussevics várában lévő részeit két nemes embernek örökbe vallja. (Blagay cs. oklevél. 259. l.) Egy az oklevél hátára írt egykoru glagolit följegyzésből tudjuk, hogy a nép Nelipićica-nak hívta (a följegyzést idézi Lopašić, Bihać i bihačka krajina 134. l.).

hogy a köztársaságot nem egy horvát, hanem az aristokratikus származására büszke, a népet (mely akkor Zarában is még szláv) megvető patricius gyűlöli, a ki csak egy politikai ideált ismer, városi hazája autonomiáját.¹

Ha Nelipics Svacsics nemzetségű, akkor őse Domaldo is az. Ez utóbbit pedig én kizártnak tartom. Domaldo egész szereplése, az egész «milieu», melyben forgott, arra vall, hogy Kacsics nemzetségű volt. Sok, de tömör községben él akkor a Kacsicsok hatalmas nemzetsége Zárától egész Raguzáig a törzsérzés teljes tudatában.² A byzanci udvarban,³ Velenczében a dalmát, román érzésű városok kis tanácsaiban, mint az Adriai-tenger rémét folytonosan emlegetik. A főfészke sziklás Almissa város, de a XII. század második felében, úgy látszik, Sebenico is. A mellett egyes szigetek is birtokában vannak.⁴ Nestos és Perlat, sebenicói comesek⁵ ellen, Miklós, Malduk, Pribislaus, Osor, almissai knezek ellen nem elég a nyugati császárság tiltakozása, Velence flottája, a pápa átkát is zuditják rájuk, a magyar király pedig «cum robore regni et filii duobus» fenyegeti őket.⁶ Almissa akkor tulajdonképen nem város, hanem tiszta szláv törzsjog szerint élő község,⁷ mely jog szerint idegen az, a ki nem tartozik a nemzetséghez. A «comes» itt nem «podestà», hanem törzsbeli zsupan.⁸ Olyan állapot eleinte Sebenicóban is volt, csak hogy ezen község Trau és Zára ket-tős befolyása alatt korán olasz mintájú várossá

¹ V. ö. Századok 36 (1902.), 121. l.

² Ezen nemzetségre vonatkozó adatokat l. Klaić-nál. Rad. 130 (1897.), 28—34. ll.

³ Πρὸς δὲ καὶ Σπαλατός καὶ τὸ Κατζίκλων ἔθνος Cinnamus (ed. Bon.) 249. l. Kukuljević Codex II, 113. l.; Rambaud, L'empire grec au X. siècle 427 l.

⁴ Tenebant autem eo tempore (1240.), insulas Faram et Bratiam Pribislaus et Osor, filii Malduci de Almisio (Tamás főesp. ed. Rački 126. l.) V. ö. alább 10 jegyz.

⁵ Kukuljević, Cod. dipl. II.

⁶ Endre király «Malduci duci Kachetorum totique suæ cognationi iubet, quod a latrociniiis in insulis duabus maritimis et Zernoniza se abstineant (Wenzel VI, 411. l.); Smičiklas III, 187.). V. ö. alább . . . jegy.

⁷ A békekötéseknél rendes a formula: «ego N. comes una cum meis consanguineis et parentibus» vagy «una cum fratribus et propinquis meis» (Smičiklas III, 77. 434. ll.).

⁸ Az 1279-ig megállapítható almissai comesek mind Kačić nemzetségből valók.

alakult át. Domaldo itt, úgy látszik, utolsó efféle törzsbeli comes; a tisztséget neki apja után nem a polgárok szavazata, hanem a «parentella» beleegyezése adta; azért ő az 1210-iki oklevélben csak «comes de Scebenig», jóllehet ebben az időben Spalato polgármestere is volt.¹ A Kacsics nemzetséghez való tartozásában rejlik szerintem Domaldo rejtélyes nagyságának nyitja: a főbb dalmát városok azért választják comesnek, mert mint ezen nemzetség hatalmas tagja védhette őket az elviselhetetlen kalózkodás ellen. De ebben rejlik bukásának oka is: mikor a Kacsicsok a király legnagyobb haragját idézték elő, veszti kegyét Domaldo is.² De tovább is tengeri hatalom maradt; ³ testvérét egy szigeten fogják el. Ilyenek csak Kacsicsok lehettek.

Ugyanazon a nézeten von Lucius is, a ki — jóllehet tudomása van a Nelipicsek és Domaldo közötti rokonságról, az «Obsidio Iadrensis»-t pedig kiadta — Domaldot Kacsics nemzetségből valónak mondja.⁴ Meglehet, hogy Luciusnak e tekintetben okleveles adat állt rendelkezésére, mert tudvalevő, hogy művei épen a nagy, tőle felhasználó, de számunkra elveszett anyag miatt mindig elsőrangú források maradnak.⁵

De ha a névtelen író értesítése egykorúsága miatt minden áron fentartandó volna is, akkor az éles ellentét, melybe állításával jutott a történelemmel és Lucius tanuságával szemben, ki-egyenlíthető, ha felteszszük, hogy Svacsicsok csak korai alága voltak a Kacsicsok számos nemzetségének. Analogiát találna ezen eset a Lapcsani nemzetségben, melytől a Karinjani ág állítólag Zvonimir király korában ágazott el,⁶ kielégítő magya-

¹ Smičiklas III, 97. l.

² A Maldukhoz intézett levelet, melyet a kiadói 1220—1226 közé tesznek, szerintem az 1223-iki oklevélhez, melyben a király Domaldot birtokaitól megfosztja, kellene közelíteni.

³ 1229. Kálmán herczeg spalatóiakhoz «ut cum omnibus navibus vestris tam parvis quam et magnis . . . contra Domaldum inimicum regis in auxilium nostrum occurratis». Wenzel VI, 482. l.; Smičiklas III, 326. l.

⁴ . . . Caciclos cæteris præpoluisse patet, de quorum generatione fuerunt comites Nicolaus Almissi et *Domaldus* Iohannis Lucii inscriptiones dalmaticæ . . . addenda vel corrigenda 62. l. (mint függelék a «Memorie di Trau» czimű munkájához).

⁵ V. ö. Rački, Ivan Lučić, Rad 49 (1879.), 84—86. ll.

⁶ Klaić. Rad 130 (1897.), 61. l.

rázatot pedig a szláv törzsek divergáló jellemében találhatunk, mely a XV. század folyamán a törzs-érzés frissességét tönkre tette. De ezen feltevés megmagyarázná azt a különös tünetényt is, hogy a Svacsics nemzetség összesen csak háromszor említettik, még pedig kizárólag elbeszélő forrásokban.¹ Domaldo korában és egy idővel tovább is él még a család egyes tagjaiban a Kacsicsokkal való rokonság érzése; a Svacsicsok kialakuló hizsá-ját, domusát még a nagy tribus vagy közösség (Almissa, Sebenico) neve fedi.² Később, mikor a Nelipicsek kerekednek felül, a család érdeke letagadja a jelentéktelen hizsá-val való rokonságot; így elnyomják,³ hogy teljesen nyoma vész, akár csak a Gusics (Gussich) nemzetségé,⁴ mikor Korbaviában feltűnik a «Curicus comes» kapzsi hizsá-ja.⁵

¹ Klaić u. o. 44. l.

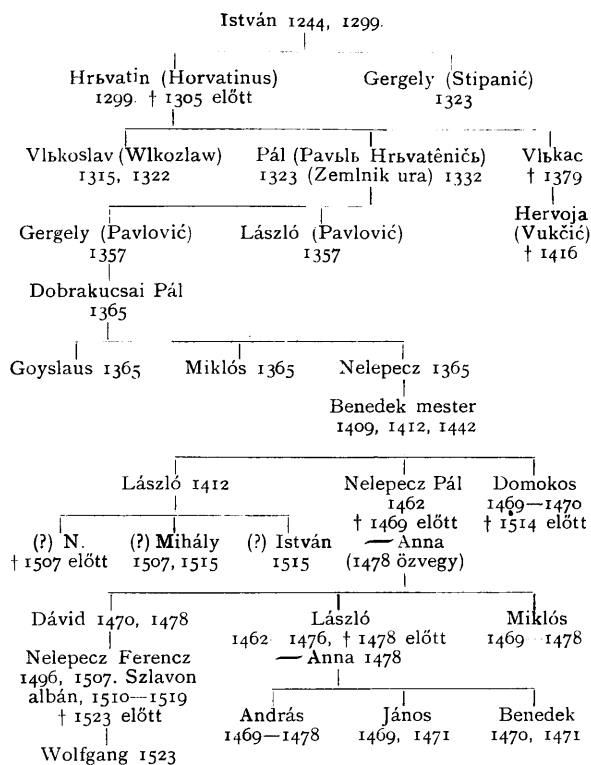
² Igy pl. Saracenus corsarius de Almissio (1273. Lucius De regno 179. l.) kétségtelenül Kacsics nemzetségű (Klaić 24. l.), de valószínűleg Domaldo rokona is, mivel oly exotikus név (mint Nelipics a Nelipicseknél, Mladen a Bribiri comeseknél) Dalmáciában csak egy bizonyos családban szokott előfordulni. Domaldo apja Saracenus comes volt. «In Corbavia (Guncellus) fecit episcopum quendam iuvenem, qui erat de parentella D. comitis, nomine Saracenum». (Tamás fűesp. 179. l.)

³ «sed item comes Iwan ipsos indebite et minus iuste exclusisset et eiecisset de eadem (Cethyna), nunquē ipsi per factum ipsius comitis Iwan eorum iuribus sic indebite spoliati ad *extremae paupertatis* inopiam devenissent et *sub tectis iam latitarent alienis*» így panaszkodik 1360-ban több cetinai nemes (Kukuljević, Iura regni I, 43. l.). És hány panaszról nincsen tudomásunk!

⁴ Klaić i. h. 56. l.; Lopašić, Bihać i bihaćka krajina 17. l.

⁵ Kurjaković-ok (ezen patronimikus vezetéknev már 1355-ben fordul elő: «comes Gregorius Choriachouich» Ijubić III, 292. Tomasicus János, egy horvát 16. századi krónikairó Curgachouich-nak hívja a családot. Arkiv za jugoslovi povjest IX, 15. l.), a későbbi Korbavai grófok Gusić nemzetségből valók voltak. (Klaić, A korbavai Knezek genealogiája Rad 134 [1898.], 194. l.) A család utolsó férfinakja († 1531.) a nevezetes bán Karlović János volt. (Életrajzát megírta Klaić a «Pripovijesti iz hrv. povjesti» [Elbeszélések a horvát történelemből] című munkájában, Zágráb 1891., III. rész 138—160. ll.) Egy glagolit oklevél pecsétjének leírását tartotta fenn (1527. «pečat voskom crljenim pokriven, na njem guska na šćitu», Kukuljević, Acta Croatica 229. l.), melyből látni, hogy a családnak beszélő czimere volt. A pajzson t. i. lud van (lud = guska, mely szó nyelvileg összefüggésben áll a Gusić névvel). De fenmaradt a 15. századból egy eredeti ép pecsét, mely Korbavai Péteré és Györgyé volt,

C) A Nelepeczy-ek származásrendje.

Az adatok, melyekből kiviláglik, hogy a szlavon Nelepeczek a Hrvatin nemzetségből származnak, csak a Thallóczy legujabb értekezése révén¹ lettek hozzáférhetőek.

a kik 1489 előtt éltek (glagolit legenda: Petr i Juri Knezi Krbavski). Használja pedig 1492-ben Károly fia Károly Iván nevű fiával, a későbbi bánnal együtt. Itt szintén a pajzson kiterjesztett szárnyú lud látható koronával a fején és nyaka körül (Laszowski, Vjestnik 2 [1900], 63. l.). Ritter-Vitezović, a híres horvát 18. századbeli genealogus a korbavai grófok genealogiájával szóló értekezésében (kézirat a bécsi udvari könyvtárban) azért egész komolyan a családot «a Manlio, romano consule», Capitolium megmentőjétől származtatja.

¹ A bosnyák bánság kezdetéről, Tört. Értekezések 30 (1905.), 33—48., 56—69. ll. Pár nappal előbb, mint ezen értekezés, megjelent a Thallóczy által felhasznált anyagnak nagy része a horvát Vjestnik-ben: Šišić, Iz arkiva u Körmenu (a körmeni levéltárból), 7 (1905.), 213—228. l. A datumtalan oklevelek tág vagy téves keltezése, a szláv oklevelek hibás, felületes olvasása, miközben egész részek kimaradtak (l. Radonić bírálatát: Letopis Matice srpske 236 [1906.], 103—111 ll.), megbizhatatlanná teszik ezen «editio princeps»-et. Csak arra oktatnak, hogy minél becsebb az anyag, annál gondosabban és lassabban kell előkészíteni kiadását. Szerencsére Thallóczy hibátlan közlése teljesen feleslegessé tette a Vjestnik-beli

István knez nemzetsége, mint Thallóczy megállapította, eredetileg a boszniai és szlavoniai határon fekvő Banica zsupat Kljucs várával együtt birta. Belőle történetileg István fiának Hrvatinak családja válik ki, melyből származott Hervoja Vukcsics, a hires vajda.¹ «A Subicsok, a Kotromanicsok és a Szlavoniában a XIV. sz. elejéig döntő szerepet játszó goriczai Bobonicsok hatalmi erejének a mérkőzése szabta meg az irányát azon nemzetségeknek, a melyek létük fentartása érdekében a politikai viszonyok alakulása szerint majd egyikhez, majd másikhoz csatlakoztak. S megannyiok fölém emelkedik az Anjouk hatalma, a kik elnyervén a magyar koronát, hosszú ideig gyűjtő pontját alkotják a délvidék összes viszonylatainak.»² Mint a dalmát kis dinaszták előtt, ismeretlen előttük az állami érzés. A XIV. század közepén Kotromanicsok hatalmi köre alá tartoztak, mindamellett egy részük Tvrtko, a bosnyák bán ellen támadt (1337);³ Pavlovics Gergely Gereben várát, mely Bosznia északi határán feküdt, átadja a magyar királynak és érte kapja Dobrakucsát.⁴ Pár évvel később (1363) a család másik ága elhagyja Tvrtko pártját, Kljucs vára a bosnyák határszélen lévő zsupá-nak főhelye, Lajos király kezére kerül

¹ V. ö. Thallóczy Tvrtko király oklevele Hervoja nagyvajdasága felől, M. Könyvszemle 1897, 159—173. ll. A Hrvatinicsok genealogiáját közli sok hézaggal és hibával Šišić, Hrovoja Vukčić, Zagrab 1902. 22. l.; javítva Vjestnik-ben i. h. 212. l. Azonban csak Thallóczy (61. l.) meg Csánki előtt volt ismeretes, hogy a Nelepeczek a Hrvatinicsok direkt utódjai.

² Thallóczy i. m. 34. l.

³ Anjoukori Okm. VI, 546. l.

⁴ Az 1374-iki oklevél (Thallóczy 66. l.) azt mondja: duo castra nostra Gereben et Zaraklyn vocata in regno nostro Sclauonie in confinibus Bozne sita et existentia, quorum unum videlicet Gereben per condam comitem Gregorium filium Pauli filii Horvatini in concambium castrum nostri Dobrakutya vocati nobis datum est et collatum». Hogy ezen csere legkésőbbben 1358-ban történt, arra bizonyíték egy oklevél-kivonat, melyet Karácsonyi (Tört. Tár 1896., 509. l.) Pongrácz cs. levéltárából közölt, mely így szól: «1358. a pécsi káptalan a király parancsolatjára átírja a Dobrakucsá váráról szóló 1335-iki határjáró oklevelet, a melyet előtte Gerebeni Horváthi Pál fia Gergely mutatott fel». Közvetlenül Pavlović Gergely előtt a Dobrakucsá várnagya «Georgius, filius Gregorii, filii Kurjak» volt (1356., Fejér IX, 2. 481. l.). Mikor tehát ő és fivére Bogyiszló 1374-ben Gereben várát kapja, ez kárpótlásul történt.

és Vlkoslav fia Vlatko (Latk) a Brstyanóczy család őse lesz.¹ Kétség nem lehet, hogy Dobrakucsai Pál, a ki fiaival (Goyslaus, Miklós és Nelepecz) együtt szerepel az 1365-iki oklevélben² Pavlovics Gergelynek a fia volt. Ezzel a közvetlen kapocs, mely a későbbi jelentéktelen szlavon Nelepeczek és a hires bosnyák nemzetség között áll fenn, meg van állapítva és a kitűzött feladatunk befejezve. Befejezhetjük volna tehát Dobrakucsai Pállal ezen genealogiai excursust is, ha az aránylag gazdag anyag, mely a Karácsonyi-féle kivonatokban e tekintetben rejlik, nem csábított volna végigfolytatni a tagok sorát, a mi ismét új kommentariusok adására kötelez bennünket.

A szlavon Nelepeczek családjából Kiaiç összesen négy tagot ismer (és ezek közül kettő egy személy). Ezekre nézve négy adatot talált Fejérben, Telekiben és a Mesić-féle regestákban.³ Az én összeállításom nagyjában a Karácsonyi-féle magyar nyelvű kivonatokon alapszik, azért a nevek sorát magyar alakban nyújtottam. De ezen regesták természetesen nem készültek «ad hoc», azért néhány rokon viszonya «sub iudice» marad, néhány kombinációm téves is lehet. E kommentariusban főleg a kétes helyeket fogom feltüntetni, azaz olyanokat, melyek kombináció eredményei. A genealogiában felsorolt chronologiai adatok mindegyikét külön igazolni nem tartottam szükségesnek, mert a bizonyítékok könnyen megtalálhatók a Karácsonyi-féle kivonatokban az illető év alatt.

Dobrakucsai Pál utódjai, kiknek családi neve (Nelepecz) a Nelepecz fiától ered, egy időig elég előkelő szerepet játszanak. Unokája «Magister Benedek filius Nelepecz» 1412-ben, mint bőkezű kegyúr szerepel;⁴ közügyekben is része van, mert 1442-ben mint Szlavonia nunciusa Budán tartózkodik.⁵ De a XV. század második felében egy hatalmaskodás folytán hanyatlik a család. Nelepecz Pál és testvére Domokos t. i. megverettek és kiraboltak egy ne-

¹ Thallóczy 46. l.; Csánki, Kőrös megye (T. Értek. XV.) 28. l.

² Karácsonyi, Tört. Tár 1896, 510. l.

³ Mesić, a Rad-ban kiadott értekezéseim anyaga, Starine 5 (1871.), 167., 210. ll.

⁴ Fejér, X. 5, 369. l.

⁵ Teleki X, 120.

mest. Azért a körösmegyei törvényszék fejvesztésre ítélte őket. Az erről szóló ítéletlevél a «megvert» ember özvegyének kezéhez jutott, minek folytán rokonsága üldözi a Nelepeczyeket. Hogy a bajból kimentsék magukat, Pál fiai és Domokos vérdíjjal akarják kiengesztelni bosszúra vágyó ellenségeiket és a Dobrakucsában lévő részeit kezdik eladogatni (1470). Vevő bőven akad. Itt vannak a Mindszentiek, Cseszmiczei Jánosnak későbbi összeesküvő társai,¹ itt a Törökök, a Csáktornyai Ernusztok, a Kövendi Székelyek. Pár év múlva már készek az eladással. Csak egy bizonyos «László fia Mihálynak és öccse Istvánnak» 1515-ig van még része Dobrakucsában, de akkor ők is eladják Székely Miklósnak, a ki 1486-tól kezdve Dobrakucsát adományként is bírja.² Ezt a Mihályt nem tudtam teljes biztossággal beleilleszteni a család származásrendjébe. A Karácsonyi-féle kivonatokban ezen kívül még egyszer szerepelnek: 1507 körül Perényi nádor elhalasztja a Nelepeczyeknek Székely Miklós ellen folytatott pörét. «A pört meg Nelepeczy N(!) kezdte, de ő elhalván, a pör testvérére Mihályra szállott. (Tört. Tár 1897, 522. l.). Az apja aligha azonos Pál fia Lászlóval (1462—1466), mert ennek fiai gyakran együtt említettnek, azután köztük nincsen olyan, kinek neve N betűvel kezdődne. Ez ellen szól az 1507 körüli perhalasztás egész tartalma is. Azért azt hiszem, hogy ezen Mihály fia Benedekfi Lászlónak (1412), annál inkább is, mert nincsen belekeverve a fentebb elmondott bűn következményeibe, melyek Pál fia László fainak jószá-

gaira nézve végzetesek voltak. A kronologia nem szól ellene, mert 1412-ben Benedek fia László kiskoru volt.¹

Az 1515-iki eladással, úgy látszik, a család véglegesen megszűnt Dobrakucsá várának részese lenni. Nelepecz Ferencz, a ki a XVI. század elején majdnem egyedül maradt a családból, csak a vár tartozékaiban bir részzel (1517). Itt kastélyt épített, hogy folytonosan zaklathassa Székely Miklóst; mert gyűlöli a családi vára birtokosát; a hol csak lehet, károsítja, az országgyűlésen becsületében nyilvánosan megsérti, az özvegyét üldözi. Ebben csakugyan őseire ütött. Valószínűleg 1523-ban halt meg, mert akkor már és csak egyszer említettik német nevű fia, Wolfgang.

Mint kis dynasztia tárgyalt a Nelepeczek őse Lajos királylyal 160 évvel ezelőtt, mint száz meg száz családdal egyenrangú birtokos letelepedett a szlapon földön, de mint Brstyanóczy Vlatkot a szlapon nemesek nem tekintették eleinte maguk közül valónak. Azonban gyorsan assimilálódik a család. Tagjai tisztán szlapon jellegű nemesek lesznek, birtokokat szereznek, de még inkább veszítenek, mindinkább háttérbe szorulnak gazdagabb érdektársaikkal mellett és elvégre csak apró boszúkkal tudnak élni elvesztett jószágaiknak szerencsés birtokosai ellen. A XVI. század első negyedében, mikor a végeken már szemmel látható az éles ellentét a gazdag ur és szegény nemes között, nyomuk vész a szlapon apró nemesek tömegében.

Dr. SUFFLAY MILÁN.

¹ Vjestnik 8 (1906.), 153. l.

² Csánki i. m. 45. l.

¹ ... «omne onus et grauamen Ladislai filii sui» Fejér X. 5, 369. l.

VEGYES.

Nagy Gergely és Szerdahelyi Huszár Péter
czimerlevele 1466-ból.

(Színes czimerképpel.)

Hunyadi Mátyás királyunk Nagy Gergelyt és Szerdahelyi Huszár Pétert azon érdekért, melyeket a magyar szent korona szolgálatában s az ő személye körül szereztek 1466-ban Szent Dorottya napján Diósgyőr várában kelt oklevelében — czimerrel ajándékozta meg s megengedi, hogy azt mindott használhassák, hol azzal

Magyarország többi nemesei, a jog és szokás szerint élnek.

A dicső emlékü király eme czimerlevelében nemességét nem ad hiveinek, mert azok — a szöveg szerint — már előbb is nemesek voltak, így ez adomány csupán nemesi kiváltságuk díszesül szolgál.¹

¹ E tekintetben tisztelt tagtársunk véleményét nem mernök osztani, miután a czimerlevél szavai inkább arra vallanak, hogy ez az armalis a XV. században még szokatlan czimerrel való nemesítés esetét örökíti meg. Szerk.

A czimer, mely a szövegben leírva nincsen, az armalis élen látható festmény szerint a következő: *balra dülő paizs arany mezején a baloldaltól elbűnő, térdben hajlott, jobbra fordult, vörös nadrágos és ezzel egybeszabott ugyanilyen színű harisnyás, sarkantyus teljes férfiláb közvetlenül bokája felett a lábszáru bevágott magyaros szablyával, Balra fordult zárt sisakjának díszé: arany félszárny rajta a pajzsbelihez teljesen hasonló szablya; a takaró vörös-arany.*

A czimer kék alapra van helyezve, a melyet belül arannyal, kívül vörössel szegélyezett zöld keret foglal be. E keretnek váltakozó rhombus és kettőspont szolgál egyszerű díszé gyanánt.

E czimerkép a maga egészében a legjobb hatást kelti a szemlélőben. A háttér egyszerűségével pompásan emeli a szerencsésen összeválogatott mázat. Egy szín, egy ércz; mindkettő a legtüzesebb, a legszebb; elrendezése is oly ügyes és heraldikus, hogy alig találkozik kis helyen is ércz érczcel, szín színnel. Arányai helyesek, tetszetősek. A paizs tengelye 4·5 czm., a sisak és díszé 5·8 czm. Kerete kívül 11·1, 96 czm. Csupán egy kifogást lehet ellene tenni, azt t. i., hogy a paizsalak és a sisak ellentétes irányba néznek. A paizs, mely kissé távlatilag van ábrázolva, alul kerek, oldalai homorúak, pereme egyenes; helyzete balra dülő, míg a lábszár jobbra irányul. Színe arany, finoman foszladozó, halványsárga damaszkolással díszítve.

A férfilábszár testhez álló, szűk nadrágba van öltöztetve, mely a lábfejet is fedve, a lábujjakon tul csucsosan végződik; a térdhajlás alatt, a nadrággal egyforma, vörös színű, széles szalaggal van lezorítva. A sarkantyú taréjos s fekete szíjzással van felerősítve; csattja elül, a hajlásban látszik; magának a sarkantyúnak nyaka felfelé irányuló, lapos, taréjháza hosszukás, melyből a taréjkeréknek hat kis csücske áll ki. A lábszárát boka felett keresztező szablya pengéje erősen hajlitott, végén egyenesen le van vágva. Vércsatornája keresztvasától végig fut. A keresztvas egyenes, vaskos, négyoldalu; a pengét keresztező része domboru. A markolat a kor szokásainak megfelelően rövid, végén laposra metszett, barna színű. A paizsra helyezett sisak típusa a korában használt csőr-sisaké; rajza tetszetős, helyes. Az oromdísz egyszerűen rá van helyezve a takaróval fedett sisakra. Tulajdonképen a kard itt a sisakdísz, ez azonban vékony formájánál fogva nem hatott volna eléggé — ezért pompás *segédsisakdíszre*, aranyos szárnyra helyezve ábrázolja a festő. Az arany sasszárny szépen stilizált, erőteljes. Kitérjük rajzából, hogy a festő nem természetes sasszárnyat — hanem fából, vagy más anyagból készültet, a milyeneket a tornákon korában használtak — akart ábrázolni. Míg a paizson takarókon, paizsképen a festő finom ecsetkezése

tűnik fel, addig a szárnyon erőteljes, merev tollak sorakoznak egymás mellé, természetesnek nem mondható módon.

A takarók erőteljesen stilizáltak s habár tagadhatlanul nehézkesek, elég szépek. Tagozásuk egyszerű, kecses, hajlásaik helyenként erőltetettek. Árnyalásuk természetes, finom, plasztikus, mint általában az egész czimerképé. A takarók előbbeni szépséghibái festőnk azon dicséretre méltó igyekvéséből erednek, hogy a paizsot kidomborodóbbá akarta tenni; ez alig érintkezik valahol a takaró aranyával s a hol igen, pl. balról két helyen, ott erős fekete vonallal választja el; viszont felül neki fordítja a takaró aranyát a pajzsra, hogy ezzel a vörös lábszár kezdete, illetve a paizsperem erősebben szembetűnjék.

Czimerképünket megfigyelve azt tapasztaljuk, hogy részben stilizált, részben teljes természetességgel rajzolt részekből áll.

Természetes a sisakdísz (feltéve, hogy mesterségesen készített szárny, mi a rajz modorából következtethető) a sisak, a paizs és ennek képe viszont stilizált a kétoldali takaró. E megfigyelésből azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy festőnk igyekezett a *létező* tárgyakat híven ábrázolni — míg a nem létezőt, vagy legalább nem a szokott ábrázolás szerint létezőt stilizálta, tehát a természetes ábrázolásnak volt hiva. A természetességre törekvés mellett a festő hatalmas heraldikai érzékéről és tudásáról kell megemlékeznünk.

Ezen szép czimer viselet- és nyelvtörténeti szempontból is érdekes. Bemutatja legdicsőbb, nemzeti királyunk könnyű lovasságának lábszár-öltözetét, sarkantyuját, kardját. Nyelvtörténeti szempontból azért becses, mert évszám szerint harmadszor van ez oklevélben a huszár szó említve. Az itt czimerrel megajándékozott Huszár Péter valószínűleg azonos személy azon Huszár Péterrel, 1468-ból, kit a Magyar Oklevél Szótár (5. füz. 399. lap) felemlit (Ö. I. D. O. 27332. sz.)

Armalisunk szövege a következő:

Comissio propria domini regis.

Nos Mathias dei gratia rex Hungariæ, Dalmaciæ Croaciæ, etc., memoriæ commendamus tenore præsentium significantes quibus expedit universis, quod nos considerantes fidelitates et fidelia servitia fidelium nostrorum nobilium Gregorii Magni et Petri Hwzar de Zerdahel per eos primum sacre dicti regni nostri Hungarie coronæ, tandemque maiestati nostræ exhibitæ hæc arma seu nobilitatis insignia quæ in principio seu capite præsentium literarum nostrarum suis appropriatis coloribus figurata sunt et distincta præfatis Gregorio Magno et Petro Hwzar de Zerdahel, ipsorumque posteritatibus universis utriusque sexus, animo deliberato ex certa nostra scientia dedimus, donavimus et contulimus, atque ex mera plenitudine nostræ specialis gratiæ præsentibus elargimur, ut ipsi, ipso-

NAGY GERGELY ÉS SZERDAHELYI HUSZÁR PÉTER CZÍMERE 1466-BÓL.

rumque hæredes et posteritates universæ præacta arma seu nobilitatis insignia, more aliorum regni nostri nobilium armis utentium ubique, in prælijs, hastiludijs, duellis, torneamentis ac alijs omnibus exercitijs militaribus et nobilitaribus, necnon sigillis, anulis, velis, cortinis, vexillis et sepulturis, ac generaliter in quarumlibet rerum et expeditionum generibus gestare et ferre, necnon omnibus gratijs, honoribus et libertatibus, quibus cæteri regni nostri nobiles armis utentes, quomodolibet de iure vel consuetudine utuntur, gaudere atque frui valeant, tantoque ampliori studio ad honorem et obsequia nostræ regalis dignitatis eorum solidetur intentio, quanto sese largiori favore regio decoratos conspiciunt et munere gratiarum. In cuius rei memoriam firmitatnque perpetuam præsentis litteras nostras secreto sigillo nostro quo utimur in pendentibus communibus eidem duximus concedendas. Datum in Dyosgyewr in festo beatæ Dorotheæ virginis et martiris, anno domini millesimo quadringentesimo sexagesimo sexto regni nostri anno octavo coronationis vero secundo.

Eredetiye (46,5 × 34 centiméter) kevésse rongált állapotban, függőpecsétjének hijával, ennek foszladozó, zöld, rózsaszín és kék selyemből sodrott zsinórjával, Martián Julián m. kir. honvédszázados letétképen az Erdélyi Nemzeti Múzeumban van.

KEÖPETZI SEBESTYÉN JÓZSEF.

Szent István király czime.

Melich nyelvtörténirónk a pannonthalmi rendtörténet ismertetésében eredeti ötletet dobott a historikusok közé s három év alatt négy hozzászólásra adott alkalmat. Ötlete az, hogy Szent István királynak igazi czime nem «*Ungorum rex*», miként a pannonthalmi alapítólevél mondja, hanem «*Pannoniorum rex*».¹ Az ismertetésre irt válaszomban² kiemelttem az érvelés azon hibáját, hogy a hiteles oklevelek, a melyekre Melich támaszkodni akar, félszázaddal és még többel későbbiek Sz. István uralkodása kezdeténél, s hogy Melich maga is vallja István oklevélíróinak idegen voltát, a kiknek stilusára és kifejezőmódjaira nem lehet következtetést vonni a legalább félszázaddal későbbi magyar oklevélírók írásmódjából. Mert hát félszázad mégis csak nagy idő mindenkor, kivált pedig midőn erős rázkódásoktól megszakított idegen-szerűbb, aztán magyarosabb és szinte elülről kezdődő kulturális fejlődésről van szó. S ha Sz. István oklevélírója idegen, akkor komoly figyelmet érdemel az a körülmény, hogy ugyanazon időtájt a szomszéd országok évkönyveiben, krónikáiban nagyon is emlegetik az «*Ungri*» nevet.

Ujabban Sufflay a Turulban nagy hévvel védelmére kelt a Melich-féle ötletnek,³ sőt rám fogja, hogy kétségtelenül egyetértek velük, mert különben válaszómban felszólaltam volna Melichnek fenti conclusiója ellen. Hát én fel is szólaltam és alapjában tagadtam meg az érvelés helyességét, mert Melich præmissái az 1055., 1079. és 1095. évi oklevelek hitelességére építve, csak három adatot nyújtanak a «*Pannoniorum, Pannonia*» hivatalos czimre, a melyekből a helyes következtetés nem lehet több, mint csupán annak a valószínűsége, hogy 1050—1100 közt eme czim csakugyan hivatalos volt.

Nagy Géza komolyan utána akart járni a dolognak és szinte teljes inductiót végzett a nagy szorgalommal összekeresett adatokon, a melyeket szintén e folyóiratban tett közzé.² Először felsorolja a XI. századi, hitelesnek elfogadott három oklevél adatait a Pannonia czim mellett, de az 1095. évi adatnál megjegyzi, hogy itt a «*principes Pannonie*» szöveg alatt a pecsét körirata már «*Sigillum Lade[slai] regis Ung[ari]e*».¹ Aztán közli a Sz. Istvántól Kálmánig terjedő érmei fölratait, a melyekből kitűnik, hogy Sz. István érmein *Regia Civitas* van ott, a hol Péter érmei már *Pannonia*, Aba Sámuelé *Pannonia*, I. Endréé *Regia Civitas és Pannonia*, a továbbiak *Pannonia* nevet említenek. A Karácsonytól hitelesnek elfogadott Sz. István féle öt oklevél közül egy, a veszprémi püspökségé *Pannoniorum rex* czimet mond, a többi négy *Ungria, Vngaria, Hungarok királyát* emlegeti. A Sz. Istvánnal egykoru külföldi források hosszu sora bizonyítja az *Ungri, Ungari* név rendes alkalmazását a magyarra. A pápai és német udvar levelei Salamon bukásáig többször szólnak *rex Vngarorum*-ról, de a rex *Pannoniorum* czimről nem vettek tudomást. Ez alapon Nagy Géza Szent István király hivatalos cziméül a rex *Ungorum*-ot fogadja el azzal az értelmezéssel, hogy *Ungria* az egész országot jelentette, mely Pannoniára változott I. Endre idejében, mert az ő uralma főképen a Dunántulra vonatkozott, míg a tiszai részekben Béla herceg uralkodott a fekete ungrokon. A Pannoniát emlegető hiteles oklevelek késeiiek Sz. Istvánhoz képest, az érmei *Civitas Regia és Pannonia* szavai pedig semmi összefüggésben sincsenek a király czimével, mert csak a veretés helyét jelzik.

Sufflay válaszában³ hálával fogadja a Melich tétele iránt Nagy Géza részéről tanusított figyelmet s az ellenkező adatok teljes összegezésével nyújtott hatalmas kritikai eszközt, mely nemcsak fontos történelmi tényt állapít meg, hanem a czimkérdést is végső stádiumába juttatta.

¹ M. Könyvszemle, 1904. 115. l.

² U. o. 243. stb. l.

¹ 1906. 46., 47. l.

² 1906. 112—116. l.

³ Turul, 1907. 87—88. l.

Ezen bók után hamarosan megállapítja, hogy Nagy Géza bizonyítékai a legjobb esetben is se pro, se contra nem döntenek, mert a Sz. István leveleiből vett bizonyítékok kritikai alapja kétes, mindkét cím mellett szólnak, számarányukat általánosítani nem szabad; mert a külföld gyakorlata is mindkét címet igazolja, ámbar a külföldi címzéseknek hatásuk nem volt a belföldi szokásokra; s végül mert *Sz. Lászlóig a feltétlenül megbízható belföldi oklevelek és pénzek csak a Pannonia szót ismerik*. A címek szivósságát tekintve, I. Endre bizonyára ragaszkodott volna az Ungria címhez, ha csakugyan Sz. Istváné lett volna és Pannoniánál többet jelentett. A legtöbb, mit Nagy Géza állíthat, de nem bizonyíthat, az, hogy mind a két cím párhuzamos volt Sz. István korában. Parányi számarányban is feltűnteti Sufflay, hogy Melich feltevése, a «Pannoniorum rex» cím Sz. Istvánnál háromszor valószínűbb, mint Nagy Géza tétele.

Sufflay diadalmas öröme azonban teljesen hiábavaló. Ha figyelmesen elolvasta volna Réthy Lászlónak a Magyar Egyetemes Éremtár (Corpus Nummorum Hungariæ) I. kötetéhez irt bevezetését, sőt ennek csak néhány lapját, akkor nem építene sokat a pénzek feltétlen megbízhatóságára. Ebből megtudta volna, hogy a németországi első pénzverők 917—1009 közt olaszok, kik egyáltalán nem törődnek azzal, hogy pénzverő helyüknek hivatalos neve az oklevelekben Reganesburg, latinul Radespona, stb., mert az ott vert pénzekre «Regina Civitas» nevet alkalmaztak, a melyet Németországban ekkor már nem ismertek, de ismertek Itáliában. Megtudhatta volna, hogy a hozzánk áthívott első pénzverők, bizonyára regensburgiak, a Regina Civitas barbár utánzásával «Regia Civitas» feliratot vertek Sz. István érmeire, a mely csak költött név s a magyar diplomatikában sohasem fordul elő. A Péter érmein kezdődő Pannonia változatai: «*Panoneia, Danonia (!), Panonai, Pannonia tera*» a további királyok érmein oly bizonytalanul használva, hogy azt sem tudjuk, pénzverő helyet akartak-e vele jelezni, vagy csak a régi római provincia nevét archaizálták Péter pénzverői — ama változatok éppen nem mutatnak valami hivatalos és következetes jelleget. Az bizonyos, hogy a Pannonia név a szokásos pénzverő-hely nevet váltotta föl az érmek hátlapján, s jól mondta Nagy Géza, hogy ennek a királyi címhez semmi köze.

Am Melich és Sufflay ezen érv nyomása alól könnyen kimenekülhetnek azzal, hogy csak negatív érv. Ha le kell is mondaniok a pénzek feltétlen megbízhatóságáról, de fön fogják tartani az 1055—1095. évi három adat bizonyító erejét visszahatólag félszázaddal korábbi időre is. Hogy ezt még se tehessék nagyon bátran, föl-hivom b. figyelmöket a Karácsonyi János «Szent

István király élete» cz. munkájában hasonmásban közölt felíratra,¹ a mely szerint «István, a magyarok királya és szeretett neje, (Gisla küldik ezeket (a miseruhát, stólat, manipulust, stb.) ajándékol János pápa urnak», ki 1024—1033 közt ült a római széken. Miután a miseruha és a belevarrott felirat képét nagytekintélyü kritikusunk kételkedés nélkül átveszi s hitelesként ismerteti, hiszem, hogy Sufflay sem fogja megtagadni a miseruhába himzett két ajánló sor hitelességét. E két sor pedig latinul így kezdődik:

✠ S : VNGRORV · R E GISLA DILECTA
SIBI CONNIX

Vagyis: S(tefanus) *Vngrorum rex* et Gisla dilecta sibi conni(u)x . . .

Igy kezdődik a pannonthalmi alapító levél inscriptiója is: Stefanus . . . *Vngrorum rex* . . .

A paleographiában u. n. coarctatiók vagyis betüösszetételek mindkét inscriptióban előfordulnak, ezek tehát egymást támogatják. A Melich-és Sufflay-féle gyöngelábu elméletet, mely értelmetlen pénzfeliratokra s három adatkából félszázaddal visszaható következtetésre, ezen felül egy csomó tagadásra épült föl, Szent István és Gizella miseruhájának dedicatiója egyszerűen elsőpri, mert azt csak nem tagadhatja senki sem, hogy a királyné hiven varratta rá ura királyi címét a pápának küldött ajándékukra.

* * *

Legyen szabad ez alkalommal mellékesen Nagy Géza ur egy jegyzetere is reflektálnom, nehogy Sufflayként úgy lássék, mintha helyeselemném a Turul előző számában levont conclusióját,² a melylyel tovább erősíti az Anonymusra vonatkozó Adorján-elméletet, s ezzel szemben egészen közömbösnek véli a kezdő szó, «Predictus magister» vagy «P. dictus magister» olvasása közt levő különbséget. A hol én ez utóbbi olvasás helyességét fölvettem, a további megokolásoktól tartózkodtam. De ha már Nagy Géza szóba hozta, hát én is hangsúlyozom, hogy mennél többször gondolok Anonymus munkája kezdetére, annál kevésbbé tartom elfogadhatónak a «Predictus magister» olvasást. Mert mit jelentene ez? Azt, hogy az «előbb mondott mester és egykor a jóemlékü dicsőséges Bélának, Magyarország királyának jegyzője», mikor N. kezdőbetűjü barátja számára írni kezdi a magyarok tetteiről* szóló krónikáját, már előbb megnevezte magát. Hol? Azt mondják, hogy az egészen üres első oldalra akarta a szerző díszesen ráfestetni a könyv címét és a saját nevét, de a másolás bevégeztével a díszes cím-lap kidolgozása véletlenül elmaradt.

¹ 82. l.

² 25. l. 1. jegyz.

Sorban végig nézegettem a pannonhalmi könyvtár hártakodexeit, sőt a legrégebbi ősnymtatványokat is, de diszes czimlapot nem találtam, hanem azt tapasztaltam, hogy az 1. a. oldal a legtöbb esetben üres, hogy a szerző és könyvének czime rendszeren az 1. b. oldal tetején van jelezve röviden, gyakran piros betűkkel, s ehhez képest az előző lapon olykor jelzett czim nagyon mellékes. A mi szegény kéziratárunk nem oly gazdag, hogy tulságosan mernek bizni inductionban; de a M. Nemz. Múzeum gazdag kéziratgyűjteménye biztos tájékozódást nyújthat az iránt, hogy igazam van-e?

Ha igazam van, akkor azt mondom, hogy Anonymus munkájának 1. b. lapján jelezve van e munka czime rubrummal az «Incipit prologus in *gesta hungarum*» két utolsó szavában, a szerző neve pedig a P. kezdőbetűvel. Az ily siglák épen 1200 körül divatosak s nagyon helyén van az egyszerű kezdőbetű akkor, midőn a szerző szerénykedve ajánlja művét N. kezdőbetűvel megnevezett barátjának. Nem a nagy közönség részére íródott e könyv első sorban, hanem olyan ismerősnek, ki a szerző nevét igen jól tudta.

A diszes czimlapnak véletlenül elfelejtett tervét már csak azért sem lehet elfogadnunk, mert hiszen az 1. b. lap kezdőbetűje ugyancsak diszes és festett, s a ki ezt elkészítette, annak nem kellett elhalasztania a czimlapfestést csak azért, hogy még ügyesebb miniatorra bizzák.

Sebestyén Gyula szépen kifejtette és tetszősen megokolta elméletét annyiban, a mennyiben Anonymus művének keltét akarta közelítőleg meghatározni. De elméletének azt a részét, mely a szerzőt Adrianus prépostban keresi, véleményem szerint el kell ejtenünk, s jó lesz folytatni a kutatást a P. kezdőbetűs kanczelláriai nevek között, ha már minden áron azt akarjuk, hogy Béla király rejtélyes jegyzője ne maradjon «Névtelen», «Anonymus».

Dr. ERDÉLYI LÁSZLÓ.

Megjegyzések

Dr. Gárdonyi Albert «I. Károly király nagypecsétjei» című értekezésére, mely a Turul XXV. kötete 30. és következő lapjain jelent meg.

Hogy dr. Gárdonyi Albert nagy gondal egybeállított és jelesen megírt tanulmányára a történészek figyelmét még inkább fölhívjam, szabadjon reá némely tárgyilagos észrevételeket tennem.

Elsőben, szerző azon állítása, hogy I. Károly királynak sem az első, sem a második koronázása nem történt a szent koronával (34. lap), ma már alig állja helyét, minthogy kétségtelen, hogy az első koronázást Esztergomban, 1301-ben Bicskei

Gergely választott esztergomi érsek végezte. A szent korona akkor még nem volt László erdélyi vajda birtokában, hova az Cseh Venczel, illetve Bajor Ottó koronázása után került csak, hanem mint rendszeren a székesfehérvári káptalanban őriztetett, melynek prépostja ugyancsak Bicskei Gergely vala. Valószínű tehát, hogy a szóban forgó koronázás a szent koronával történt ugyan, melyhez Gergely érsek könnyen hozzá férhetett, de nem a szokásos helyen, Székesfehérvárt történt az, hanem Esztergomban, a miért és talán mert Gergely csupán választott és a hazafiak egy része által el nem ismert érsek vala, tartották érvénytelennek az első koronázást.

Még kevésbé állja helyét Gárdonyi ur azon állítása, hogy *Tatamér után Monoszlói Miklós zágrábi püspök lett az alkanczellár, ki előbb Lajos király nevelője, majd titkos kanczellárja volt. Monoszlói Miklós oly mértékben birta a király bizalmát és pályája annyira a királyi udvarhoz kötötte, hogy miután esztergomi érsekké lett, és magas méltóságánál fogva nem maradhatott tovább is alkanczellár, mint kanczellár vezette a királyi kanczellária ügyeit.*

Szerző e néhány sorban három személyt téveszt össze.

Más személy az Eubel által helytelenül Monoszlainak nevezett, voltaképpen Vásárinak nevezendő Miklós, ki esztergomi prépostból 1347 május 23-án nyitrai püspök lett, miután pedig Piacenzai Jakab zágrábi püspök 1348 október 16-án elhunyt, ő volt kizemelve utódjának, de mert közben (1349.) Harkácsi István kalocsai érsek szintén meghalt, már nem a zágrábi, hanem a kalocsai főpapi széknél lett a jelöltje. Azonban 1349 vége felé Telegdi Csanád esztergomi érsek halálával az esztergomi érseki szék is megüresedvén, VI. Kelemen pápa Avignonban, 1350 januárius 11-én a nagy Csanád kisöcsését, Vásári Miklós «választott kalocsai érseket» nevezte ki esztergomi érsekké. — Vásári Miklós volt ugyan királyi kanczellár, de alkanczellár nem volt. Bővebben irtam róla a *Századok* 1902. évfolyamában *A négy Miklós* című értekezésemben.

Az alkanczellár, ki Tatamér utóda lett, más Miklós volt, kit régebben, szintén tévesen *Frankóinak* nevezünk, ujabban — úgy vélem helyesen — *Keszeinek* hívunk. Ez Vásári utóda lett az esztergomi prépostságban, azonképpen a nyitrai püspökségben, 1350 januárius 11-én ki-neveztetett zágrábi püspöknek, 1356 augusztus 4-én kalocsai érseknek, végre 1358 augusztus 8-án, ugyancsak Vásári Miklós utódjul, esztergomi érseknek. Ez váltotta föl Tatamér alkanczellárt ennek halála után — úgy látszik — 1352-ben. Erről is elég kimerítően irtam a *Magyar történelmi életrajzok* 1904. évfolyamában,

mihez a *Századokban* (1906.) «Ujabb adatokat» is közöltem.

Ellenben Keszei Miklós nem volt se Lajos király nevelője, sem a királyi kápolna ispánja, se titkos kancellár. Ez *Neszmélyi*, a harmadik Miklós volt, kiről az imént jelent meg értekezésem a *Katholikus Szemlében*.

Viszont kérdeni bátorkodom tőle: vajjon a csillag, mely Károly király első pecsétjében a tróntól jobbra a pecsétmezőben látható, kezdetűl fogva ott állott-e? Minthogy nem ok nélkül azt gyanitom, miszerint e csillag óvatosságból később kerülhetett a pecsétnyomóba, valamint ez a csornai konvent pecsétjénél is megtörtént *ut deinceps omnis calumpnia suspicionis ab eodem sigillo amota habeatur.* (Turul XIV. 183.)

Végül engedje meg a t. Szerző, hogy figyelmét fölhívjam arra, miszerint a magyar-anjou czimer kétféle elrendezésben található: I. Károly király jobbról alkalmazta az anjou liliumokat és a nyolcz pólyát balról, ugy vélem azért, mert királyi méltóságát örökösödési jogából származtatta. Ellenben Nagy Lajos király, ki ismételtlen hangoztatta, hogy a nemzet őt egyhangulag választotta királynak, megváltoztatta a rendet, és a jobb, az előkelőbb helyre tétette az országos magyar pólyákat, a családi liliumokat pedig balra.

Esztergom, 1907 szeptember 7.

PÓR ANTAL.

Cesanis és Nassis.

(A Földvári és Pataji Zubor család eredete.)

Zsigmond király 1421-ben utasítja Fejérmegye Solt széke biráit, hogy szeretett hive: *Pataji Zubor Jakab és neje elleni* ügyeiket a király előtt tartoznak érvényesíteni. 1422-ben Jakab nejének, *Katalinnak* a fejérmegyei Tetétleni Mihálylyal pöre van, melyben 1424-ben Zubor Jakab rokonai is részt vesznek. Ugyanis Pataji Zubor Jakab és neje Katalin, továbbá *Földvári Swan fia Domonkos és Zuborius* Tetétleni Mihálylyal egyezsége léptek. Ugyanezen évben Földvári Swan fiát egyszer Damian-nak is nevezik, a mi valószínűleg olvasási vagy közlési hiba. 1424-ben Katalin származásáról kapunk felvilágosítást, a mennyiben a fejérvári káptalan előtt pataji Zubor Jakab neje Katalin, *néhai Zselizi Vesszős Tamás leánya*, nemzetségi rokonait, Bátmonostori Töttös László fiait az atyja után őt illető birtokok használatától tilalmazza, 1426-ban pedig férjének eredetére nézve is kapunk némi adatot. Bizonyos János fia Prednaticgh Tamás, a ki magát a Bucghyan-ok nemzetségéből valónak vallja és akkor a bácsmegyei Szilvás nevű helységben lakik, elismeri,

hogy azon ládácskát, melyet Zubor Jakabnak, *kit azelőtt «de Cesamis», most pedig «de Pathay»-nak neveznek*, megörzés végett átadott, most Patajon, ugyanazon jelekkel kapta vissza, melyekkel azt az átadás előtt megjelezte.

Mindeddig Zubor Jakabot csak mint birtokost és magánembert ismertük, 1428 okt. 27-én azonban még egyebet is hallunk felőle. Tolnavár város birája előadja nevezett napon Borbála királyné előtt, hogy Pataji Zubor Jakab a Patajon 1427 szept. 21-én tartott vásáron Tót Györgyöt, királynéi jobbágyot és tolnavári polgárt minden ok nélkül bebörtönözte, minek következtében az illető röviddel kiszabadulása után meghalt. Erre Jakab képviselője, Antal pataji plébános azzal válaszolt, hogy ura a nevezett időben nem is volt otthon; hanem *a király szolgálatában Szerbiában tartózkodott*. Ez után már csak mint magánember szerepel. 1433 máj. 7-én még él, mert akkor arról értesülünk, hogy neje Katalin a somogy megyei Kér helységet kezén tartja, mert ez őt atyai nagyanyja, Gunya mester leánya Anna révén illeti; 1435 jan. 19-én szintén még él; 1435 márcz. 9-én azonban már már csak özvegyéről van szó; tehát 1435 jan. 19-ike és márcz. 9-ike között meghalt. Miután Földvári Zubor 1435 április 1-én néhai Jakab és ennek még életben lévő nejének ékszereit és egyéb ingóságait magához, azaz Földvára szállította, világos, hogy Jakabnak futódai nem voltak. 1436-ban Katalinnak a szekcsői Herczeg családdal van pöre. Utolsó nyomára 1441 máj. 17-én akadunk; a midőn Bátmonostori Töttös László egy tőle (t. i. Lászlótól) küldött bizalmi ember ügyében hozzá levelet intézett. Miután azonban e levél nemcsak özvegy Zubor Jakabnénak, hanem László nejének és nővéreinek is szól, több mint valószínű, hogy Katalin 1441-ben már állandóan Bátmonostori László családja körében tartózkodott.¹

A földvári Zubor-okról a következő gyér adatokat ismerjük: Zsigmond király magyar kísérei sorában találjuk Rómában 1433-ban «nobilis *Dyonisius Zubor* miles quinqueecclesiensis dioc.»-t is, ki ez alkalommal a pécsi egyházmegyében lévő Péter apostolról nevezett földvári temploma számára a pápától kedvezményt kér:² János 1470-ben Tolnamegye egyik alispánja.³ *Dénes fia János* (kétségkívül az előbbi 1473-ban Györmegyében lévő Dénes-Szap vagy Kis-Szap és Nyárád nevű birtokait Mischulbin-ger Vilmos soproni királyi kapitánynak adja el.⁴

¹ Zichy-okmánytár VIII. k. 29., 69., 75., 129., 130., 140., 194., 200., 260., 324., 362., 369., 398., 443., 444., 446., 447., 516., 548., 550., 551., 552., 568. IX. k. 27. l.

² Turul 1893. évf. 7. old.

³ Csánki III. k. 480. l.

⁴ Ugyanott 571. l.

Azonos valószínűleg azon földvári Zubor János-sal, ki 1478-ban, mint tolnamegyei birtokos szerepel.¹ A családot még 1492-ben is említik.²

* * *

Az előbbiekből láttuk, hogy a Zubor-családnak egy «pataji» és egy «földvári» ága volt. Pataj a jelenleg is Fejérmegyében fekvő Duna-Patajnak, Földvár a tolnamegyei Duna-Földvárnak felel meg. Pataji Zubor Jakab ága 1435-ben halt ki, míg a földvári ág még ezután is hajtott. Láttuk továbbá, hogy a két ág képviselői nem csak 1424-ben vallottak érdekközösséget, hanem hogy Jakab halála után a földvári Zubor ennek hagyatékát Földvárra szállította; mindezekből pedig apodiktikus bizonyossággal kitűnik, hogy a két ág egy és ugyanazon rokonságból származó családnak hajtása. Kérdés már most, hazai vagy külföldi eredetű-e e család? Prednatović Tamásnak 1426-ban tett megjegyzése, hogy Pathaji Zubor Jakabot azelőtt «de Cesamis»-nek hívták, világosan mutatja ugyan, hogy e Jakab bölcsője nem Magyarországon ringott, de bővebb felvilágosítással nem szolgál, — mi azonban azon helyzetben vagyunk, hogy Jakab eredetére s múltjára nézve teljesen kielégítő adatokat nyújthatunk.

* * *

Garai Miklós nádor Budán 1403 jun. 28-án kijelenté, hogy Marczali Miklós volt temesmegyei főispán hűtlenségbe esett, minek következtében a budai várnak mindszentekről nevezett részében lévő háza és telke a király kezéhez jutott, ki azt neki, (t. i. a nádornak) adományozta. Ő azonban, tekintetbe véve azon szolgálásokat, melyet «*Máté fia: «de Chesamis» Jakab, consobrinus egregii militis Zoeli de Nass. castellani Budensis*» Zsigmond királynak számos alkalommal tett, a nevezett házat és telket e Jakabnak adományozza.³ Zsigmond király pedig értesíti, 1405. nov. 16-án a zagóriai Krapinából a budai káptalant, hogy Borbála királynénak koronázása december 6-án Székesfejérvártt lesz és hogy a nevezett káptalant szeretett hive *Jakab, Zeel mester budai várnagy germanusa által meghívja.*⁴ Miután Zoel budai várnagyot az egyik okirat «de Nass»-nak, Jakabot pedig «de Chesamis»-nak nevezi, világos, hogy kettejük között csak anyai rokonság létezett és miután a consobrinus többnyire a nővér fiát, a germanus némelykor szintén az unokaöccsöt jelenti, biztosak lehetünk benne, hogy Chesamisi Jakab — a későbbi pataji Zubor Jakab — Nass Zoel budai várnagy nővérének fia. A fen-

tebbi okiratban azonban a «Nass» csak a «Nassis» név rövidítése s ez vezet bennünket Zubor Jakab eredetére.

Nassi vagy Nassis nevü helységet nem ismerünk, de az bizonyos, hogy a «de Nassis» családot már a XIII. században Jádra (= Zara) városában találjuk. Azon jádrai polgárok sorában, kik 1247-ben Velenczének hódolnak, bizonyos Nassi de Buialdo is említettik, de erről nem merjük állítani, hogy a Nassis-család őse. 1294-ben azonban Damianus de Nasci már világosan mint jádrai polgár szerepel.¹

Damianus de Nassis 1374-ben, mint a záraiak követe Lajos királynál működik.² Midőn Mária és Erzsébet királynékat a dalmátok 1382 okt. 8-án Zárán elismerik, a meghatalmazott dalmát főurak közül Damianus és Crescentius de Nassis is vannak; 1395 jan. 25-én az utóbbit mint a trauai zendülés után szereplőt említi.³

Paulus de Paulo (= Pavlović Pál) «Memoriale» című munkájában (tárgyalja az 1371 és 1408 közötti időszakot) a következő Nassis-családbeliek említettnek; 1. Dámián fia Antal (1399—1402). 2. Gergely fia Bontio (1402). 3. Dámián fia Cresciolus (1402). 4. Crescius (1382—1395). 5. Dámián (1382—1403). 6. Gergely (1390—1399). 7. Néhai Domonkos fia János (1394). 8. Mihály fia János (1402—1405). 9. Gergely fia Miklós (1402). 10. Péter (1390). 11. Teobald (1392—1398). 12. *Zoilus* (1399 jun. 2., 6., 9-én). Ezek közül Zoilus⁴ és fivére János magyar szolgálatba léptek.

Zoilus már 1399 jun. 2-án Zsigmond királynak vitéze (miles regius), mely minőségben Págo sziget visszaadása ügyében a király és a jádrai polgárok között közvetítőként szerepel, miből jogosan következtethetjük, hogy Zsigmond király tanácsában előkelő állást foglalt el. 1402 szeptember 21-én ő Buda várnagyja.⁵ 1403-ban Zoilus de Nassis szintén Buda várnagyja.⁶ 1404 szeptember 11-én meghagyja Zsigmond király «Zoelo de Nassis» Buda várnagyjának és *fivérének Jánosnak*, hogy az erdélyi kereskedőktől a vámot ne az egyes áruk, hanem az összes kocsirakományok után szedjék. 1415 január 13-án pedig olvassuk, hogy Zsigmond király többek között «Zoelo de Nassis» Fejérmegye főispánjának fen-
tebbi ügyben újabb parancsot ad;⁷ de ez már a róla szóló utolsó hír.

¹ Wenzel V. k. 116. l. XI. k. 358. l.

² Fejér X IV. k. 656. l.

³ Fejér, X/I. k. 38. l. X. III. k. 179. l.

⁴ A magyar okiratokban előforduló Zoelus, Zoeltus vagy Zeelus csak ferdtítés. A név helyes alakja: Zoilus vagyis a görög Zoilos. — Zoilos nevü görög rhetor (a makedón Amphipolis-ból) már a Kr. e. 3-ik században szerepel.

⁵ Fejér X IV. k. 138. l. (hol tévesen «Zuber» áll.)

⁶ Fejér X/IV. k. 241. l. (tévesen Zoeltus de Kassis).

⁷ Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen III. k. 329., 639. l.

¹ Hazai okmánytár III. k. 434. l.

² Csánki III. k. 480. l.

³ Temesmegyei okmánytár I. k. 331. l.

⁴ Zichy-okmánytár V. k. 417. l.

Hogy a magyar országnagyok sorába bevett férfit anyagi elismerésben is részesült, magától érthető. Biztosan tudjuk, hogy Zsigmond király 1403-ban a Pest melletti Szentersébet falut (melyet később csak «Szentfalva»-nak neveztek) mint a Volfgang budavárosi polgár leánya hűtlenségbe esett utódainak birtokát felerészben Zoellus de Nassis udvari vitéz és budai várnagynak és fivérének Jánosnak adományozta, kiket e felerészben menten be is iktattak. Ezen adományozás azonban sok évi pörre adott okot.

Volfgang leányági utódai megperelték ezt az adományozást, mert véleményük szerint e birtokot Volfgang szerezte és Zsigmond királynak nem volt arra joga, hogy másnak odaajándékozza. Rozgonyi Simon országbíró visszautasította őket ugyan egyszer, de 1449-ben Pálóczi László országbíró Szentfalvának ezt a felét a Volfgang-utódoknak végkép visszaitélte.

Szentfalva birtokosai akkor a következő «Földvári»-ak:

- a) *Simon filius Swan*
- b) *Johannes filius Zubori*
- c) *alter Johannes filius Dionysii filiorum ejusden Swan de Feldvár.*¹

A már fent előforduló névsorból tudjuk, hogy ezen birtokosok Zubor Jakab rokonai és így tehát minden kétséget kizárólag azt is tudjuk, hogy fentiek Nassis Zoilus és Jánosnak jogutódai. Azt azonban, vajjon bennök Zoilus vagy Jánosnak *egyenes* utódait rejlenek-e határozottan meg nem mondhatjuk, mert arra nézve, hogy Zoilusnak vagy Jánosnak ki lett volna a fia, egyelőre határozott adatunk nincs.

A «Swan» névre, melyet én nem «Zván»-nak, hanem «Zuán»-nak veszek, bátorkodnék megjegyezni, hogy ez talán nem más, mint a János névnek valamely olaszos változata s hogy alatta esetleg Zoilus fivére János lappang; legyen ez azonban bárhogy, annyi áll, hogy Zoilus és János Szentfalván kívül a tolnamegyei Földvár egyik részét is kapták vagy szereztek, melyben azután rokonuknak: Zobor Jakab oldalán székeltek és melyről egyenes leszármazóik később a «Földvári» nevet felvették.

Hogy mikor került Földvár a Nassis-családbeliek birtokába? nem tudjuk, de miután Nassis János mint királyi fősáfár 1409-ben Tolnamegye közgyűlésén (Kölesden) mint királyi ember működik,² több mint valószínű, hogy már 1409 előtt Tolnamegyében, illetve Földvárban birtokosok voltak.

A Nassis-család magyarországi ágának története nem képezvén jelen sorok feladatát, itt még csak azt akarom kiemelni, hogy a család

¹ Országos levéltár, DL. 2932. — V. ö. dr. Csánki Dezso dolgozatával a «Századok» 1893. évf. 20-ik oldalán.

² Zichy-okmánytár, V. k. 606., 607., 610. l.

egyéb ágai később is Jádrán tartózkodtak. Jele annak az, hogy 1418-ban *Antonius de Nassis de Fadra* egynéhény spalatói polgár ügyében királyi embernek van kiszemelve.¹

* * *

A pataji és földvári Zubor-családra visszatérve, a következő megjegyezni valóknak van:

1. A hagyomány szerint Szvatopluk morvarországi fejedelem alatt bizonyos Zobor lett volna a nyitrai vár parancsnoka, kit Árpád serege legyőzött és egy a várhoz közel hegyen megölt. Tőle vette volna nevét a Zobor-hegység és a későbbi zobori konvent. A név e szerint szláv eredetű. A magyar okiratban a konvent némelykor a Zubor, Zubur nevet is viseli; előfordul e név azonban mint magyar helységnév is. De miután fentebb láttuk, hogy Nassis Zuán fia a Zubor nevet viseli, nem szenvedhet kétséget, hogy ezen név Olaszországban, illetve Dalmácia olasznyelvű lakosainál is divott és hogy Földvári Jakab e nevet családi vonatkozásai révén vette fel. Hogy «Czobor»-nak volna kiejtendő, arról egyelőre szó sincs; azt azonban nem lehet határozottan állítani, hogy a Bács megyében törzsökös Czobor-család neve a «Zubor»-ral nem állt volna összeköttetésben.

2. Tudjuk, hogy pataji és földvári Zubor Jakab azelőtt a «de Cesamis (= Chesamis) nevet viselte; kijelentjük azonnal, hogy ez vagy eredeti írási vagy későbbi közlési hiba; a helyes írás «*Cesanis*!»

Az Olaszországban lévő milánói tartományban találunk még most is két *Cesano* nevű helységet és egy *Cesano* nevű folyót; a Como-tartományban van két *Cesana* nevű község és így nagyon természetesnek találjuk, hogy *Cesanoból* (vagy *Cesanából*, a mi kevésbé valószínű) egyik-másik család Dalmátiába átköltözött.

Bizonyos *Jacobus de Cessano* 1358 febr. 10-én Lajos magyar királynak udvari vitéze («*aulæ nostræ miles*»), magyar tengernagy («*amiratus noster maritimus*»), Pharo és Brazza szigetek comese.² Pavlovic Memorialajében szerepelnek a következő «*de Cesanis*»-családbeliek: 1. András (1399). 2. *Jakab*, ki azonban 1398 dec. 22-én már nem él, mert akkor csak örökösének jádrai házaról van szó; miután őt a szöveg «*milesnek*» nevezi, jogosítva vagyunk arra, hogy őt az 1358. évvel azonosítsuk. 3. Venturin, ki *de Cesanis* 1404-ben már nem él. 4. Péter és János, ezen Venturin fiai (1404.)

¹ Fejér, X. VI. k. 173. l. A «Raguzai okmánytár» 180. l. szerint Antonius de Nassis, a magyar király követe Raguzában 1407. szeptemberében betegedett meg. Emlik még 1408 máj. 5-én is. Ugylátszik, hogy fentebbi Antallal azonos. Ugyanezen forrás (168. l.) 1406. május 10-én *Cesamis-i* Jakabot is ismeri.

² Fejér, IX. II. k. 662. l.

Az 1358. évi Jakabot azért tartom földvári Zubor Jakab ősének, mert így legkönnyebben magyarázható, hogy ifj. Jakab és a két rokon Nassis-fivér a magyar király szolgálatába léptek. Azt azonban, vajjon ifj. Jakab atyja Máté az 1358-ban szerepelt Jakabnak a fia vagy öcscse volt-e? meg nem mondhatjuk.

3. Az eddigiek összegezéséből kiviláglik tehát, hogy Cesanisi vagy Cesanói (mely utóbbi kétségtől helyesebb Jakab és a magyaror-

szági Nassis-családbeliek **dalmát nemzetségéből** származnak, — hogy kettejük között anyai rokonság létezett, hogy az 1358-ban magyar szolgálatban állt Cesanói Jakab révén szintén magyar szolgálatba léptek, hogy egyéb magyarországi birtokokon kívül a tolnamegyei Földvárt közösen kapták és ettől a «Földvári» nevet vették fel. Pataji és Földvári Jakabnak «Zubor» mellékneve csak családi motívumokban leli magyarázatát.

DR. WERTNER MÓR.

TARCZA.

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság igazgató-választmánya f. é. június 20-ikán rendkívüli ülést tartott, melyen *Fejérfataky László* másod-elnök elnöklété alatt jelen voltak: *Barabás Samu, Emich Gusztáv, Makay Dezső, Nagy Gyula, Ortway Tivadar, Pettkó Béla, Szent-Ivány Zoltán* ig. vál. tagok, *Aldásy Antal* jegyző és *Tóth Árpád* pénztárnok.

Elnök az ülést megnyitva, jelenti, hogy a rendkívüli igazgató-választmányi ülésnek tárgyát Pettkó Béla és ifj. Reiszig Ede ig. vál. tagoknak, a Magyar Nemzeti Zsebkönyv szerkesztőinek az ig. választmányhoz intézett beadványa képezi, melyben nevezettek a Magyar Nemzeti Zsebkönyv II. sor. I. kötete még meglevő példánykészletének átvételére és a II. sor. II. kötetének kiadására nézve ajánlatot tesznek.

Jegyző felolvassa a beadványt, melynek értelmében a szerkesztők ajánlatot tesznek, hogy a Magyar Nemzeti Zsebkönyv II. sor. I. kötetét 100-100 példányonként 12 (tizenkét) korona bolti ár utáni 50 (ötven) % árengedménnyel, az összegnek mindenkor előzetes lefizetése mellett elárúsítás céljából átveszik, hogy ez által a kötet nyomdai tartozásának törlesztése gyorsabban történhessék. A II. kötet kiadására nézve pedig azt az ajánlatot teszik, hogy vagy engedje át nekik a társaság a II. kötet kiadásának jogát az általuk e kérdésben f. é. április hó 4-én az igazgató választmányhoz intézett beadványban foglalt feltételek mellett, vagy pedig, ha a társaság maga óhajtja a kötetet kiadni, a szerkesztők hajlandók az írói tiszteletdíjnak készpénzben leendő felvételéről lemondani, olyképen, hogy a szerkesztők tiszteletdíj fejében készpénz helyett 50% árengedménnyel számított megfelelő példányt kapnak. Együttal a társaság a II. kötet terjesztését ugyancsak 50% árengedmény mellett nekik engedi át olyformán, hogy mikor az írói tiszteletdíj fejében kapott példányokat már elárúsították, a többi példányokat 100-100 példányonként azonos feltételek mellett további elárúsítás céljából átveszik. Ha pedig az ig. választmány ezt az előterjesztést nem

fogadná el, kéri magukat a szerkesztői megbízás alól felmenteni.

A beadvány felolvasása után megindult vitában a jelenlevő ig. választmányi tagok valamennyien részvevén, hosszas tárgyalás után a következőkben történt megállapodás:

Pettkó Béla és ifj. Reiszig Ede, mint a Magyar Nemzeti Zsebkönyv szerkesztői kötelezik magukat, hogy a Magyar Nemzeti Zsebkönyv II. sor. I. kötetének (Nemes Családok. I. kötet) a Franklin Társulatnál bizományban lévő példányait, azoknak a társaság által a nevezett cégétől való visszavétele után, elárúsítás céljából átveszik és pedig olyképen, hogy 100 (Egyszáz) példányt rögtön, a megállapodás életbe lépte után, a 12 (tizenkettő) koronát tevő bolti ár utáni 50 (ötven) % árleengedéssel előzetes készpénz fizetés mellett átvesznek, és ezen 100 példány fejében 600 (hatszáz) koronát a társaság pénztárába befizetnek. Az első száz példány eladása utáni további 100-100 példányt, összesen 500 (ötszáz) példányig, ugyancsak 50% árleengedéssel, a 100 példányonként 600 (hatszáz) koronát kitevő összegnek mindenkor előzetes lefizetése mellett átvesznek. Kötelezik magukat, hogy az 500 (ötszáz) példányt 1912 december 31-ig átveszik, a mennyiben pedig az 500 példányt a mondott időpont előtt átvették volna, jogukban áll a még fenmaradt példányokat is, 50 (ötven) példányonként ugyancsak 50 (ötven) % árleengedéssel ugyanazon feltételek mellett átvenni. Fenntartja magának azonban a társaság továbbra is azt a jogot, hogy saját tagjai részére az I. kötetet, a mennyiben a megrendelés egyenesen a társaságnál történik, úgy mint eddig, 10 (tiz) koronáért áruba bocsáthassa.

A mennyiben a szerkesztők az ig. választmánynak e megállapodását a maguk részéről elfogadják, és annak megtartására magukat kötelezik, az ig. választmány a Magyar Nemzeti Zsebkönyv II. sor. II. kötetének (Nemes Családok II. kötet) a társaság által történendő kiadását elhatározza, a következő módokatok mellett:

1. A Nemes Családok II. kötetének szerkesztésénél ugyanazon eljárás követendő, mint az első kötetnél.

2. A kötet előfizetési ára 10 (tíz) koronában állapítatik meg, bolti ára 12 (tizenkettő) korona.

3. A társaság jogosítva lesz a Nemes Családok II. kötetére előfizetési felhívásokat kibocsátani. Az előfizetési pénzek felett a társaság szabadon rendelkezik.

4. A szerkesztői tiszteletdíj ivenkint, úgy mint az első kötetnél 80 (nyolcvan) koronában állapítatik meg, megjegyeztetvén, hogy a mennyiben a kötet 40 (negyven) ívet meghalad, a 40-en felüli ívek után tiszteletdíj nem jár.

5. A szerkesztők a tiszteletdíjat nem készpénzben, hanem a mű megfelelő számú példányaiban kapják, 50 (ötven) % árengedménnyel a kötetnek 12 (tizenkettő) korona bolti ára után.

6. A mennyiben az előfizetési felhívásokból begyűlő összeg az I. kötet előfizetési összegét nem érné el, a szerkesztők kötelezik magukat az őket tiszteletdíj fejében megillető példányokon kívül ugyancsak 50 (ötven) % árengedménnyel 100 (egyszáz) példányt egy esztendei utólagos elszámolás mellett bizományba átvenni. A mennyiben pedig ezen példányokat is eladták volna, a társulatnál fenmaradó példányokat 100—100 példányonként 50 (ötven) % árleengedéssel a megfelelő 600 (hatszáz) koronát kitevő összeg előzetes lefizetése mellett átveszik.

7. A társaság jogosítva van a II. kötetre e kötetnek a társaság által a nyomdától történt átvétele napjáig előfizetéseket elfogadni. Ezen időponton túl a társasághoz érkezett minden megrendelés, a mennyiben nem társulati tag részéről történnék, a szerkesztőkhöz tétetik át, fenntartván magának a társaság a jogot arra, hogy tagjai részére, a mennyiben a megrendelés egyenesen a társaságnál történnék, a kötetet az említett időponton túl is az előfizetési árért, vagyis 10 (tíz) koronáért árusíthassa.

8. A társaság addig, míg ez a megállapodás fel nem bontatik, a Nemes Családok I. és II. kötetét másnak, mint a szerkesztőknek bizományba nem adhatja.

Az igazgató-választmány e pontok megállapítása után elrendeli, hogy e megállapodások a szerkesztőkkel jegyzőkönyvi kivonatban közöltessenek, s a mennyiben a szerkesztők ezeket a pontokat elfogadják, az igazgató-választmány már most kimondja, hogy a Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv II. sor. II. köt. Nemes Családok II. kötetének szerkesztésével Pettkó Béla és ifj. dr. Reiszig Ede ig. választmányi tagokat véglegesen megbizta, és utasítja az elnökséget, hogy a fentiek alapján történő megállapodás formulázása végett, továbbá a kiadás körüli teendők iránta szerkesztőkkel együtt a szükséges intézkedéseket tegye meg, és minderről a szeptember havi igazgató-választmányi ülésen tegyen jelentést.

Mint hogy ehhez a jelenlévő ig. tagok hozzájárultak, elnök a határozatot a fent előadottak értelmében kimondja.

Ezután *Pettkó Béla* szerkesztő a II. kötetbe felveendő családok jegyzékének átvizsgálására úgy mint az I. kötetnél történt, egy bizottság kiküldését kérte, mire az ig. választmány *Fejérpataky László* másodelnök elnöklete alatt *Makay Dezső*, *Varjú Elemér*, *Áldásy Antal* ig. vál. tagokat küldte ki.

Elnök tekintettel a tárgy fontosságára, a jelen jegyzőkönyv hitelesítésére négy ig. vál. tagot, *Makay Dezső*, *Pettkó Béla*, *Nagy Gyula* és *Ortway Tivadar* ig. vál. tagokat kéri fel, és ezzel az ülést bezárja.

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság ig. választmánya f. évi szeptember hó 26-ikán tartotta a nyári szünetek után első ülését, melyen *Fejérpataky László* másodelnök elnöklete alatt jelen voltak *Barabás Samu*, dr. *Döry Ferencz*, *Ortway Tivadar*, *Pettkó Béla*, ifj. dr. *Reiszig Ede*, id. *Szimyei József* ig. vál. tagok, *Áldásy Antal* jegyző és *Tóth Árpád* pénztárnok.

Elnök az ülést megnyitva meleg szavakkal üdvözli az ig. választmányi tagokat a nyári szünet utáni első ülésen, mire *Ortway Tivadar* ig. vál. tag a napirend előtt szót emelvén, melegen üdvözli másodelnököt az ig. választmány nevében udvari tanácsossá történt ki neveztetése alkalmából, mire *Fejérpataky László* másodelnök meghatottan mondott köszönetet.

A napirend első tárgyát *Thallóczy Lajos* ig. vál. tag «Bosnyák és szerb nemzedékrendi tanulmányok. Tanulmányok a Kosača család és Herczegovina történetéből» cz. tanulmánya képezte, melyet *Áldásy Antal* jegyző olvasott fel, s mely a Turulban jelenik meg.

Ezután *Fejérpataky László* másodelnök meleg szavakkal emlékezett meg *Kőváry László* haláláról, ki a társaságnak és az ig. választmánynak a megalakulás óta tagja volt. Az ig. választmány a haláleset feletti fájdalomának a mai ülés jegyzőkönyvében való megörökítését rendelte el és elhatározza, hogy az elhunyt özvegyéhez részvétirat intéztessék.

Uj évdíjas tagokul felvétettek: *Köpeczi Sebestyén József*, a Genealogiai Füzetek szerkesztője *Kolozsvárt*, ajánlja *Varjú Elemér* és *Marsomszky Ivor* Budapest, ajánlja *Gyarmathy Sándor*.

Ezután jegyző bejelenti, hogy az ig. választmányban *Kőváry László* halála folytán egy ig. vál. tagsági hely kerül a novemberi igazg. választm. ülésen betöltésre. Az ajánlatok e helyre az alapszabályok 19. §-a értelmében a novemberi ig. vál. ülést megelőző napig nyújtandók be a titkári hivatalnál.

Jegyző ezután bemutatja a június havi rendkívüli ig. vál. ülés jegyzőkönyvét, s jelentette, hogy ennek határozatai alapján *Pettkó Béla* és ifj. *Reiszig Ede*

szerkesztőkkel a II. kötet kiadására nézve az egyezés július 12-én megkötött, s hogy az egyezés értelmében a Nemes Családok I. kötetéből nevezettek az első száz példányt már átvették. Jelentette továbbá, hogy a szerkesztőktől vett értesülés szerint a II. kötet kéziratának sajtó alá adása legközelebb meg fog történni, s felhatalmazást kért, hogy a II. kötetre az előfizetési felhívásokat az elnökség annak idején közzétehesse.

Az igazgató-választmány e bejelentéseket tudomásul vette és azokhoz hozzájárult, Pettkó Béla kérelmét pedig, hogy a velők megkötött egyezés oly értelemben módosíttassék, hogy a Nemes Családok I. kötetéből 100 példánynál kevesebbet is vehessenek át, másodelnök indítványára a novemberi ülés napirendjére tűzi ki.

A folyó évi nagygyűlés idejét az igazgató-választ-

mány december első felére, az elnökség által megállapítandó napra tűzi ki, napirendjére nézve pedig utasítja a titkárságot, hogy a novemberi ülésen tegyen előterjesztést.

Ezután Tóth Árpád pénztárnok előterjesztette a pénztári kimutatást. E szerint a mai napig volt bevétele 5888 kor. 62 fillér, kiadás 4589 kor. 69 fillér, egyenleg 1298 kor. 93 fillér. Vagyonállás tényleges vegyomban 34358 kor. 93 fillér, szenvedő vagyonban 2700 kor. Tiszta vagyon 29998 kor. 93 fillér.

Miután másodelnök még a távollevő szerkesztő nevében az ig. vál. hozzájárulását kérte ki arra, hogy a Turul f. é. III. füzeté egy ivvel felemeltessék, a jegyzőkönyv hitelesítésére id. Szinnyi József és Ortway Tivadar ig. vál. tagokat kérte fel, s ezzel az ülést bezárta.

Újtordai Kőváry László.

1819—1907.

Ismét kevesebb lett egygyel azoknak az érdemes férfiaknak a száma, a kik negyedszázaddal ezelőtt résztvettek a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság megalapításában: munkában eltöltött tiszteletreméltó s eredménydús élet után elhunyt Kőváry László, az erdélyi történetírók nesztora.

Magas kort ért el, a minő keveseknek jut osztályrészül s átélte nemzetének legnevezetesebb, nagy és fontos eseményekben talán legkiválóbb korszakait. Mint ifju, látta a forradalom előtti, régi Magyarországot, benne élt a lelki forrongásnak, a felbuzdulásnak s nemes tettványnak abban a szép korszakában, a melyre gr. Széchenyi István nyomta rá egyénisége bélyegét; megérte a heroszi küzdelem két évét, az elnyomatás szomorú időit, majd az újraébredés korát, ha ugyan a nemzeti létért való folytonos küzdelem jelen idejét szabad e közkeletű kifejezéssel illetnünk. S a mi több, nemcsak tanuja, hanem tevékeny szereplője is volt a maga korának. Alig rázta le az iskola porát, már beáll azok sorába, kik a magyarság előbbrevitelét tollal kívánták szolgálni; ír néprajzi, történeti, földleirási, egyszóval, mint akkor nevezték, *honismeret* cikkekét. A szabadságharcz kitörésekor már hirlapíró, ilyen s hivatalnoki minőségben szolgálja a hazát a dicső napokban; majd megkóstolja a bujdosás keserű kenyerét, végül pedig a fogság szenvedéseit.

Már börtönében, de még inkább kiszabadulása után, ifjukori ábrándjai megvalósításához lát; egymás után adja ki szűkebb s oly forrón szeretett hazáját, Erdélyt ismertető köteteit. Ekkor lép föl első genealogiai munkájával, az *«Erdély nevezetesebb családai»*-val is.

Munkásságára Erdély történetének megírásával tette fel a koronát. E hatkötetes mű utolsó része 1866-ban jelent meg; az azóta eltelt negyven év, bár ilyen nagy műbe Kőváry többé nem fogott bele, a szakadatlan munka korszaka volt. Több önálló kötetten kívül százát jóval meghalad hirlapokban s folyóiratokban megjelent dolgozatainak száma. Az aggkor sem képességeit nem csökkentette, sem buzgalmát nem lankasztotta.

A genealogia körébe vágó munkái, néhány kisebb cikktől eltekintve, nem nagy számuak. Már említettük, hogy egyik legkorábbi műve e körbe tartozik s ez az Erdély családai. Ma már elavult, bár még sokszor fordulnak hozzá tanácsért a levéltáraktól távol élő kutatók, de érdeme, hogy a maga nemében úttörő volt, elvitázhatatlan. Utolsó nagyobb munkái egyike is ide sorozható, czime: *A millennium századában Erdélyben kihalt főrangú családok*. Folyóiratunkban csak egy dolgozata látott napvilágot: *A hűbéri rendszer szelleme* címmel, úgy látszik, inkább csak vázlata egy tervbe vett nagyobb munkának, a melyet azonban a sokféle irányban elfoglalt szerző soha sem fejezett be.

A tiszteletreméltó agg tudós nevét gyorsan élő korunk, úgy lehet, hamarább fogja elfeledni, mintsem munkái belső értéke érdemelné, pedig ha másban nem, egyben mindenha mintaképe lehetne nemzetünknek: *a csüggedetlen, kitartó szorgalomban*. Keleti fajunk fiainál ritka erény ez, a kiben közöttünk megvan, kiválóképen megérdemli az elismerést.

Áldás emlékezetére!

*

SZAKIRODALOM.

A Nemestóthi Szabó-család leszármazási táblája. 1650-től 1907-ig. Zala vármegye levéltári adatai, az 1727-, 1754-, 1790- és 1829-iki nemesi összeírás, továbbá a nemes-káptalantóti róm. kath. plebánia anyakönyvi kivonatai, valamint egyéb okmányok alapján összeállította *Nemestóthi Szabó Béla*.

E hatalmas egylap-nyomat felől már czime elegendő tájékozást nyújt. Egészben véve hiteles és megbízható; komolyságán mindössze csak az ront, hogy az első oklevélileg igazolható elődök, a XVII. század közepén élt Márton és István elé egy XVI. századi s még előbbre egy XIV. századi, a táblázattal össze semmikép sem köthető ős neve van illesztve. Ez a XIV. századi előd: Tóti János minden valószínűség szerint azonos a Lőrente-nembeli Essegváry-család hasonló nevű tagjával, amely család tudvalevőleg kihalt. Ettől eltekintve a táblázat gondosan van összeállítva s a genealogus adandó esetben hasznát veheti. Ugy tudjuk, e családfa csak előmunkálata egy tervbe vett család-történeti monografiának, amelyet a szerző, ki különben a Herald. és Gen. Társaság t. tagjai közé tartozik, szándékozik közrebocsátani. A családfa iránt érdeklődők a szerzőhöz (Arad, Batthyány-utca 23.) forduljanak.

Béthencourt munkája. A Turul 1904. évi vagyis 22. kötetének 12—26. lapján közöltük Don Francisco Fernández de Béthencourt nemzedékrendi és czimertani remekműve (Historia genealogica y heráldica de la Monarquía Española: Casa Real y Grandes de España) első négy kötetének a mi viszonyainkra alkalmazott ismertetését: «*A spanyol királyok magyar vérei*» czim alatt.

Azóta két újabb kötet jelent meg. Mielőtt ezeket ismertetnők, szükségesnek tartjuk néhány szót mondani az előző kötetekről.

Az első kötet a királyok történetét tartalmazza.

A második kötetben a grand méltósággal bíró főnemesi családok igen bő, igen lelkiismeretesen összeállított történelme kezdődik és pedig az első grandok történelme. Azoké, a kiket I. Károly király 1520-ban grandokul elismert. Ilyen család husz van, huszonöt czimvel: Acuña (Escalona hercege, a ki egyuttal Villena őgrófja, és Ureña grófja, két ház), Aragon (Segorbe hercege és Villahermosa hercege, két ház), Borja (= Borgia, Gandia hercege), Folch de Cardona (Cardona hercege), Castro (Lemos grja), La Cerda (Medinaceli hge), Cordova (Piego őgrófja és Cabra grófja, két czim), La Cueva (Albuquerque hercege), Enriquez (Castilia tengernagyai, egyuttal Melgar gróf-

jai), Guzman (Medina Sidonia hercege), Manrique (Aguilar őgrófja és Nájera hercege, két czim), Mendoza (Infantado hercege), Navarra (Lerin grófja), Osorio (Astorga őgrófja), Pimentel (Benavente hercege), Ponce de Leon (Arcos hercege), Sandoval (Denia őgrófja), Toledo (Alba hercege), Velasco (Frias hercege) és Zuniga (Béjar hercege és Miranda grófja, két czim).

Az eddig megjelent hat kötet beosztása szerint ez a munka akár száz kötetre is terjedhet. Az eddigi kötetek mindegyike 500 lapnál többre terjed. A Litta-féle olasz genealogiai munka 188 füzetével, Wurzbach «*Biografisches Lexicon*»-ja és a «*Dictionary of National Biography*» az ő egyenkint hatvan kötetükkel meg sem közelítik Béthencourt művének hasonlíthatatlan anyaggazdagságát. És hogy az ilyen drága munkát épen a szegény spanyol nép irodalma termelheti, azt megmagyarázza az a körülmény, hogy ő katolikus felsége, Ausztriai donna Mária Krisztina királyné a munka védnöke. A hol a király pártolja az irodalmat, ott virágoznia is kell a tudománynak.

Visszatérve a kötetekre, a második, sőt a harmadiknak nagyobbik fele is csupán az Acuña (Escalona és Urena) házat tárgyalja, a harmadik kötet kisebbik fele az Aragon (Segorbe és Villahermosa) háznak van szentelve. A negyedik a Borja (Gandia) és Castro (Lemos) házaké és igen bőven ismerteti III. Kalixtus és VI. Sándor pápák családját.

Ezeket szükségesnek tartottuk újra elmondani, hogy a következő kötetek tartalmához meg legyen a kulcs. Az ötödik kötet a (de la) Cerda (Medinaceli) házra vonatkozik egészen. Nevezetes ház ez.

Alapítója Fernando infáns, a kit sörteszerű sörénye miatt de la Cerda névvel neveztek s a ki, bárha Castilia és Leon királyának trónörököséül született, mint elsőszülött fiú, még sem került a trónra, hanem a hires (de la) Cerda házat alapította. Különben Árpád-házi Jolanta magyar királyleánynak volt az unokája.

II. Endre magyar király, † 1235

2. neje: Capet-Courtenay Jolanta

Árpád-házi Jolanta magyar hercegnő, † 1254
Férje: I. Jakab, Aragon királya, † 1276

Jolanta, aragoniai infánsnő
Férje: X. Alfonz, Castilia és Leon királya, † 1284

Fernando de la Cerda
Neje 1268: Capet Blanka francia királyleány

De la Cerda Alfonz, Castilia és Leon czimzetes királya

Neje : Narbonne Mahalda, Lunel asszonya

De la Cerda Lajos, Clermont és Talmond grófja,
a Szerencsés szigetek hercege
1. neje 1306 : Guzman Leonor, Huelva és Gran
Puerto de Santa Maria grófnője

De la Cerda Izabella, Medinaceli grófnője, † 1383
Férje : Foix-Bearn Bernát, Medinaceli első grófja,
Huelva és Gibrleon ura.

Foix Bernát természetes fia volt III. Főbusz Gasz-
tonnak, Foix grófjának és Béarn algrófjának, tehát
abból a fényes nemzetségből származott, a mely há-
zasság útján Navarra trónjára kerülve, a Bourbonok-
nak és Orleansoknak s általuk csaknem valamennyi
európai uralkodóháznak őse lett. A Foix-Bearn ház
azután így folytatta a Cerda-házat leányágon :

De la Cerda Izabella, Medinaceli grófnője, † 1383
Férje : Foix-Bearn Bernát, Medinaceli első grófja,
Huelva és Gibrleon ura

Bearn-de la Cerda Gaszton, Medinaceli 2. grófja, † 1404
Neje : Mendoza Mencia grófnő

Bearn de la Cerda Lajos, Medinaceli 3. grófja, † 1447
1. neje : Sarmiento Johanna, Enciso urnője

Bearn-de la Cerda Gaszton, Medinaceli 4. grófja, † 1454
neje : De la Vega y de Mendoza Leonor Cogolludo
urnője

Bearn-de la Cerda Lajos, Medinaceli 5. grófja és
1. hercege, Gran Puerto de Santa Maria 1. grófja,
† 1501
3. neje : Vique de Orejon Katalin

János, Medinaceli, 2. hercege, † 1544
2. neje : Silva y Toledo Mária

János, Medinaceli 4. hercege, † 1575
Neje : Mannel de Portugal Johanna

János Lajos, Medinaceli 5. hercege, † 1594
1. neje : Aragon y Cardona Izabella Montalto
hercegeinek a házából, a kinek czimerében az 1. és
4. mezőt a modern aragoniai czimer foglalja el, míg
a 2. és 3. mező három részre oszlik. Az első Magyar-
ország, a második Anjou-Sicília, a harmadik Jerusálem
czimerét mutatja. Izabella hercegnő úgy jut ezekhez
a czimerekhez, hogy kisunokája I. Ferdinándnak, Ná-
poly királyának, az Árpádok sokszorosán vérenek.

János Lajos, Medinaceli 5. hercege, † 1594
1. neje : Aragon y Cardona Izabella a Montalto
hercegek házából

János, Medinaceli 6. hercege, † 1607
2. neje : de Toledo Davila y Colonna Antonia

Antal János Lajos, Medinaceli 7. hercege, † 1671
Neje : Enriquez Afan de Ribera Portocarrero
y Cardenas Lujza Mária Anna, Alcalá 5. hercegnője,

Tarifa 7. őrgrófnője és Los Molares 10 grófnője

János Ferencz Medinaceli 8. és Alcalá 6. hercege, † 1691
Neje : Aragon y Cardona Katalin, Segorbe 8.,
Cardona 9. és Lerma 5. hercegnője

Bearn-de la Cerda Felicia Mária, 1657—1709
Férje 1675 : Cordova y Figueroa Lajos Móríciz,
Priego 7. őrgrófja és Feria hercege, † 1690

Ezzel a házassággal a Medinaceli hercegi háznak
rangjai, czimei és birtokai átmentek a Cordova házra,
a mely ma is képviseli a Medinacelihez kötött grand-
méltóságot. Az itt közöltük fővonalon kívül tartalmazza
az ötödik kötet a következőket : Villoria, Lunel, Lara,
Vizcaya urait, Foix grófjait, Bearn algrófjait, Gran
Puerto de Santa Maria grófjait, Cogolludo, Laguna de
Camero Viejo őrgrófjait, Paredes de Nava és Parcent,
Baños grófjait, Ladrada, Leiva, Rosa, Mota de Trejo
őrgrófjait, Miedes, Mandayona, Pioz és Atanzon urait.
A kötet igen gazdag a magyar geneológiára is tartozó
adatokban, a miket lehetetlen rövid ismertetés kere-
tében felsorolni.

A hatodik kötet a Cordova (Priego és Cabra) házé
és illetéknépen folytatja az ötödik könyvben megsza-
kadt Medinaceli hercegvonalat.

Bearn-de la Cerda Felicia Mária, 1657—1709
Férje 1675 : Cordova y Figueroa Lajos Móríciz, Priego
7. őrgrófja és Feria hercege, † 1690

Cordova y Figueroa de la Cerda Miklós, Priego 9. őrg-
rófja, Feria 9, Medinaceli 10, Segorbe 10, Cardona
11. és Alcalá 8. hercege, 1682—1739
Neje : Spinola de la Cerda Hieronyma, Sesto és San
Severino hgeinek házából

Lajos Antal, Medinaceli 11. hercege, 1704—1768
Neje 1722 : Moncada y Benavides Teréz, Aitona őrg-
rófnője és Camiña hercegnője, a bajor hercegeknek
és a magyar királyoknak sokszorosán vérsége

Péter, Medinaceli 12. hercege, Aitona 8. őrgrófja és
Camiña 9. hercege, 1730—1789
1. neje 1747 : Gonzaga y Caracciolo Mária Franciska,
a római szent Birodalom hercegnője, a mohácsi vész
előtti összes magyar uralkodóházak vére

Lajos Mária, Medinaceli 13. hercege, 1749—1806
Neje 1764 : Benavides y Pachece Joachima, San-
tisteban del Puerto 3. hercegnője

Lajos Ferdinánd, Medinaceli 14. és Santisteban del
Puerto 4. hercege, 1780—1840
Neje 1802 : Ponce de Leon y Carjaval Mária

Lajos Tamás, Medinaceli 15. hercege, 1813—1873
Neje 1848 : Barradas y Bernuy Angela

Lajos Mária, Medinaceli 16. hercege, 1851—1879
Neje 1878 : Salabert y Arteaga Casilda

Lajos Mária, Medinaceli 17. hercege, Cogolludo 16.

örgrófja, Priego 16. örgrófja, Feria és Segorbe 17, Cardona 18, Alcalá 15, Camiña 14. és Santisteban del Puerto 7. hercege, született 1880-ban.

A hatodik kötet azonkívül közli :

Cordova, Aguilar, Montilla és Priego urait, Armuña örgróffjait, Sessa és Terranova hercegeit, Figueroa házát, Feria hercegeit, Cogolludo örgróffjait, Malpica és Mancera örgróffjait, Arion hercegeit, Salvatierra gróffjait, Sobroso örgróffjait, Teba gróffjait, Ardalos gróffjait, Castilia marsalljait, Baños gróffjait, Las Casas del Bailio, Fontana, Toba és Belmonte urait, Moratalla örgróffjait, Valdemoro urait, Canillejas örgróffjait, Revilla-Gigedo gróffjait, Encinar urait, Villaseca örgróffjait, Baena, Poza és Requena urait.

A munka nyomása igen egyszerű. A főágakat nagy, a mellékágakat kis betűvel jelöli és mindenütt a lap szélén áll a feleség czimerének teljesen hű leírása, valamint a családban fiágon használt összes czimerek szabatos képe fekete nyomásban.

Egy szóval a munka olyan mintaszerű, hogy spanyol nyelven valószínűleg feleslegessé tesz évszázadokra bármily hasonló természetű munkát. Béthencourt munkája az idők folytán kiegészítendő lesz ugyan, de nem hiszszük, hogy javítható. *Zarándy A. Gáspár.*

Robert Sommer, Familienforschung und Vererbungslehre. Leipzig, J. A. Barth, 1907. (Ára 9 márka.)

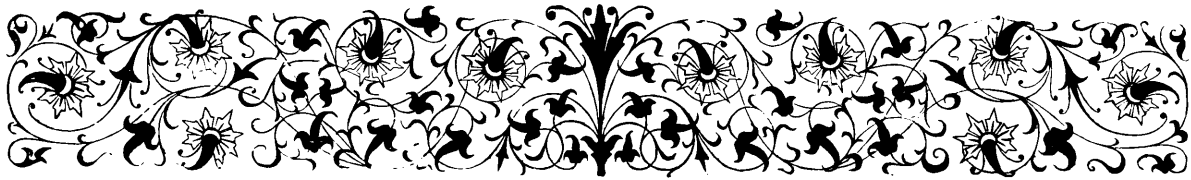
Szokatlan dolog, legalább nálunk, hogy a genealogiával — orvos foglalkozzék. Azt hiszik sokan, hogy a családi leszármazás kutatása a történelem s mellék-tudományai művelőin kívül legfeljebb még a jogászt érdekelheti. Holott, s ezt jó lenne a »hagyományok» ellen menydörgő liberális demokrata tudós uraknak megjegyezni, a családi eredet kutatásának fontos szerepet juttat az emberrel foglalkozó természettudomány azon ága is, a mely testi és lelki átöröklést s ennek következményeit tette tanulmány tárgyává.

Dr. Sommer, a kit lélektani és élettani munkái révén a német közönség már előnyösen ismer, e művében kísérleti uton kívánta bebizonyítani, minő fiziológiai eredményeket lehet valamely család történetének messzemenő, rendszeres összeállítása alapján nyerni. Nem szenved kétséget, hogy végső eredményei, a melyeket jórészen egyetlen családnak nagy fáradsággal s kiváló éles elméjűséggel összeállított történetéből vont le ez idő szerint inkább csak hipotetikus értékűek, de tagadhatatlan viszont az is, hogy sikerült megmutatnia azt az utat, a mely a genealogiának széles körben való tudományos értékesítéséhez vezet s azt a módot, a melylyel a leszármazások kutatása az emberi művelődés fejlődésének megrajzolásánál előnyösen felhasználható.

A munka tulajdonképen két főrésztre oszlik. Az első inkább csak a szakbeli fiziológust és pszichológust ér-

deklis az átöröklés eddig felderített törvényeinek ismertetését tartalmazza. Második felében a család-történeti kutatás helyes módszerét mutatja be, a melyet követve a családtörténet megszűnik az a száraz s keveseket érdeklő mesterség lenni, a melynek eddig tartották s valódi, számottevő tudomány magaslatára emelkedik. E részt különösen ajánljuk a magyar genealogusok figyelmébe. Az a példa, a melyet Sommer dr. kutatási módszerének gerinczül felhasznál érdekesség dolgában bárminő regénnyel vetekedik, tanulságokban pedig szinte kifogyhatatlan. A bemutatott leszármazás egy *Soldan*-nevű német polgárcsaládé, a melynek eredetét a XIV. században élt ősig (kiben egy kereszténynyé lett törökre bukkant), viszi fel a tudós kutató. Az izenkénti leszármazás oklevélszerű bizonyításáról szó sincs, s bizonyos, hogy a családfát európa egyetlen heroldi hivatala vagy lovagrendje sem fogadná el igazolásul. Mégis érezzük, látjuk s kénytelenek vagyunk beismerni, hogy ennek a családfának hitele s az értéke, alapjában véve van olyan, mint az anyakönyvi kivonatokkal jól-rosszul megtámogatott, »sub fide nobili» hitelesített hivatalosan elismert ősfáké. S míg az utóbbiakból a »száraz neveken s évszámokon kívül legfeljebb azt tudjuk meg, minő családi összeköttetéseket hozott létre a régi kor kapzsisága, a család emelésére irányzott kíméletlen akarat vagy a hiuság, addig a Sommer dr. szellemében s módszere szerint folytatott genealogiai kutatás család keletkezésének, testi s lelki tulajdonai fejlődésének emelkedése vagy bukása okainak rejtelseibe enged bepillantást s nyújt mindezekhez érthető magyarázatot.

Megszivleendő dolgokat mond el a szerző könyvének utolsó »Ujjászületés és nemesség» című fejezetében is, a melyben a most már félig-meddig tisztán történelmi jeientőségű *örökletes nemességgel* az átöröklött egyéni kiválóságok révén kiemelkedő *természeti-nemességet* állítja szembe. Hogy az utóbbi túl fogja élni az előbbit, abban dr. Sommernek tökéletesen igaza van; azt azonban a tudós szerző nem vette észre, hogy az emberiség szellemi s testi kiválóság folytán megkülönböztetett elitjének zömét belátható időközön belül *sükségszerűleg* azoknak az osztályoknak az ivadékaik fogják alkotni, a melyek a multban a sors kedvező kegyelméből nyert kiváltságos helyzetük révén a fejlődésre leginkább képesítve voltak. Ez osztályok pedig: a történelmi nemesség és a (nálunk — sajnos — aránylag kis számú) városi polgárság. Hogy mennyi időre fog e két osztály jelentőséges szerepe terjedni, az minden esetre tagjainak kiválóságától s attól függ, minő ellenálló erőt fog e két társadalmi osztály a multnak legnemesebb hagyományait is botorul lerombolni akaró tömeggel szemben tanusítani. *Varjú Elemér.*

BOSNYÁK ÉS SZERB ÉLET- S NEMZEDÉKRAJZI TANULMÁNYOK.

(Harmadik, befejező közlemény.)

III.

A Kosaća-család és Hercegovina sorsának történetében Mátyás király első bosnyák hadjárata (1463) nyitja meg a végső szakasz kezdetét.

Abban a szövetségben, mely 1463 június hónapja óta Bosznia visszafoglalására létrejött, a végrehajtás szerepe a magyar királynak jutott. A szentszék lelkesedése indította meg a nemzetközi anyagi és erkölcsi támogatást; Velence tengeremelléki helyzeténél fogva józan számítással érdeklődött a vállalat kimenetele iránt, de a dolgot a törökkel sem rontotta el végleg. Ragusa föltétlenül a szövetség pártján állott. A pillanat fontosságát egyaránt megéreztek úgy István az uralkodó herceg, mint fia László, az ifjabb herceg; szint kellett vallaniok. Ha győz Mátyás király és közvetlen szomszédságukba kerül a magyar hatalom, s ők ellene foglaltak állást, ez épen oly veszedelmes leendett rájuk nézve, mint ha a királylyal szövetkezvén, a török marad az úr. Tekintve a fegyverkezések komolyságát, a nemzetközi biztatást, most ez egyszer feltétlenül a török ellen fordultak, s Mátyás király pártjára állottak. Ezzel a lépéssel győzelem eseteire biztosították országuk területét, és védelmét, sőt másfelől terület-nagyobbitásra is számíthattak. Mátyás királyra nézve pedig Hercegovina állásfoglalása nagy katonai előnyt biztosított. Egyenes érintkezés nyílt serege és Ragusa között, a honnan hadi szerezket kaphatott, valamint a török sereg működésének területét is szűkebbre szoríthatta és felvonulását megakadályozhatta. A főszerep e részben László herceg-

nek jutott, a ki Hercegovina északnyugati részét bírta. Hogy István, az öreg herceg, mennyiben vett részt fia vállalatában, összes részleteiben nem tudjuk, de tény, hogy vele egyetértőleg járt el, s Jajczánál megfordult hadaival ő maga is.

Mátyás király 1463 okt. havában már elkészült a bosnyák támadás előkészületeivel s Jajcza vára elfoglalásához fogott. László herceg ezalatt behódoltatta a maga részére a Ráma menti *prozori, županjaci és uskopljei* župákat¹ (ma a travnik-i kerület: prozori, županjaci és bugojnoi járásai). Midőn a király Jajcza városát elfoglalta s a vár ostromához fogott,² László herceg hadaival hozzá csatlakozott. A hercegovinai segély, főleg a szintéri viszonyok felderítésében vált Mátyás vállalatának előnyére, valamint a részben is, hogy délnyugat felől izolálta Jajczát s Uskoplje (D.-Vakuf) birtokában, sakkban tartotta a törökök fővonalát. (Vrh-Várboszna-[Serajevo] Travnikot).

László herceg ebbeli szerepléséről bővebb felvilágosítást nyújt ama Jajcza ostroma folyamán 1463 decz. 6. írásba foglalt szerződészerű kiváltságlevél, melyet Mátyás királytól nyert, s mely élete következő folyamának irányát megszabta. E kiváltságlevél³ első sorban nagy-

¹ Ezeknek november havában, — mint láttuk — már birtokában volt.

² Jajcza ostromáról: Engel Gesch. v. Servien u. Posnien 428. l. Fraknoi: Mátyás élete 1900. Kritubulos Mehmet szultán életrajzában foglalt adatai még nincsenek kellően feldolgozva. Truhelka: Die Königsburg Jajce 1901. Sarajevo.

³ Közölte Katona XIV. 657., kivonatosan Fejér VIII., 6. 67—70. l.

ságos László vajda «filii fidelis nostri illustrissimi ducis Sancte Save» érdemeinek elismerésével kezdődik. E bevezetés is bizonyítja, hogy László herceg fellépése István herceg beleegyezésével történt, a kit a király *hivének* mond. Legelőbb megemlékszik László vajda magatartásáról, midőn a török szultán Boszniát elfoglalta és megkísérelte, hogy Hercegovina területét is birtokába vegye. Felemlíti, hogy nagy károkat okozott a török seregnek és néhány várát elfoglalt. Továbbá tanuságot tesz arról, hogy midőn Mátyás király a bosnyák királyság elfoglalására indult, csapataival hozzá sietett és jó tanácssal, tettekkel igazolta hűségét. *Együttal megígérte, hogy minden körülmények között hű marad a király személye és a magyar korona iránt.* Továbbá ígéretet tett, hogy a kezén levő *Buzovác* és *Neretva* várát a király, *illetőleg meghatalmazottjai kezére fogja adni* és kötelezte magát, hogy minden alkalommal, a midőn a király akár személyesen, akár kirendelt kapitánya vezette sereggel jön Boszniába, úgy a király, mint kirendeltje alatt küzdeni fog. László vajda még azon esetben is kötelezte magát, hogy Boszniába küldendő magyar sereg vezére alá adja csapatjait, ha az illető főkapitány nem *zászlós úr*. Ez annyit jelent, hogy akkor csupán csapataival, de személyesen nem tartozik részt venni a hadjáratban.

Ezt a körülményt bővebben megmagyarázza a következő kikötés, a mely szerint László vajda azon esetben, hogyha a király másutt — tehát nem Boszniában — hadakozik az ország ellenségei ellen, a többi *zászlósok* módjára hadakozni és a király ügye iránt hűséggel tartozik lenni, kivéven a velencei köztársaságot, a melylyel — a király iránti engedelmség fentartásával — szövetségben áll. Kötelezi magát, hogy a birtokában levő várakat, erődített városokat nem engedi a király és a szent korona hűségétől eltéríteni vagy elidegeníteni. Ime a kötelezettségek sorozata, a melyeket László vajda a királylyal szemben vállalt.

Másfelől a király László vajdát és fiát, Balšát *magyar zászlósúri* méltóságra emeli. Igéri, hogy László vajda és fia minden időben, akár haddal, akár had nélkül jelennek meg Magyarországon és Boszniában, bármely helyen, a királyi udvarba és az ország nagyjaihoz bátran jöhetnek, ott

tartózkodhatnak; a király viszont fogadja, hogy birtokaik élvezetében biztosítja őket. Továbbá *Vesela-straža* várát Uskoplje-megyében, a zsupával (járásával) és Prozor várát a rámai zsupával együtt, melyet nemrég foglalt el a töröktől és a mely régebben a bosnyák királyoké volt, Lászlónak és fiának, Balšának, valamint örökösének adományozza, olyan módon, mint a hogy azt a bosnyák királyok birták.

E közjogi jellegű oklevéllel Mátyás király az ország zászlósainak számát megszorította a hercegovinai vajdával és ezáltal kötelezettséget vállalt ezen újabban aggregált zászlós jövőjének biztosítása iránt is. Meg kell jegyeznünk, hogy ez oklevél egyenesen csak László vajdának és fiának kötelezettségéről szól, atyjának, István hercegnek jogi állása ebben érintve nincs. Az öreg herceggel a királynak más megállapodása volt, melyről azonban csak a herceg későbbi, egyoldalú, szándékosan félremagyarázott nyilatkozataiból, s az események lefolyásából szerezhetünk tudomást.

István herceg — az 1463-iki eseményeket — 1466 márcz. 10-én a velencei köztársaságnak ekkép adta elő: A herceg Mátyás király 1463-iki bosnyák vállalatát megelőzőleg, a szultán boszujától való féltében, a miért Bosznia meghódoltatása után, Hercegovinát nem sikerült elfoglalnia, Vukotić Pribislav hű kamarása által ¹ 12,000 aranyat küldött a magyar királynak, arra kérvén őt, hogy küldjön neki hadi segítséget. Hogy ez a summa megfelel-e a valóságnak vagy sem, természetesen nem lehet ellenőrizni. Ha adott is pénzt a király rendelkezésére, ez csak is a küldendő magyar hadak ellátási költségeire szánt előleg lehetett. Aztán így folytatja, hogy a király Jajcza alá érkezvén, csapataival *ő maga is* odajött és ajándékokat adott a királynak, a melyeket ez, — azonban ezt már nem mondja a herceg ² — egy bibor színű palásttal viszonzott. A király azután István segítségével és «általam birja Jajczát», mert kis hadával nem állhatott volna ellen és a szultán leginkább én rám haragszik abból az alkalomból, mondván, István herceg és nem a magyar

¹ Lásd: Vukotić Pribislav végrendelete című tanulmányunkat.

² Lásd: 1466. május 20-án kelt végrendeletet, melyről alább lesz szó.

király miatt veszett el Bosznia.» Meglehet, hogy a szultán ezt mondta, csak hogy nem mondott vele egészen igazat. Valószínű azonban, hogy nem mondotta, hanem István herceg idézi — papíron. Hogy mennyiben segítették a hercegovinaiak Jajcza alatt, azt fentebb megolvashatjuk a királynak — *László herceg* részére adott kiváltságlevelében, de az isten segedelmével egyértelművé tenni a hercegovinai segínyt, — melyet nincs okunk kicsinyíteni — ahhoz délvidéki fantázia kellett.

Ugyanezen alkalommal, a mint a herceg mondja, a magyar király több rendbéli ígéretet tett neki: Először is kilátásba helyezte várainak élelemmel való ellátását, továbbá megígérte, hogy *Magyarországon birtokokat fog neki adományozni*. A király azonban kikötötte, hogy két várat, *Kunisát* és *Zemlját*, magyar őrizetre kell bocsátani. Mindenkitől elhagyatva, kelletlenül bár, de ráállott e kikötésekre.¹ Ime a paktum világos képe: István herceg magyar hadakat fogad be váraiba s Mátyás védnöksége alá helyezkedik, de ha nem sikerül országát megvédeni, vagy ha a herceg vissza akar vonulni, a király Magyarországon tartozik kárpótolni esetleg veszendőbe menő birtokaiért.

Természetesen nem tudjuk ellenőrizni az összes részleteket és azt kell sejtenuünk, hogy a király, midőn László herceget zászlós urrá tette és kitüntette, a ragusaiak vagy a velencei követ tanácsára járt el így, a kik ismerték a helyzetet és a királyt felvilágosították a fejedelmi család belső viszonyai felől. Rá nézve László hercegnek hűsége fontosabbnak tűnt fel, mint a herceg fogadkozása, a kiről tudhatta, hogy soha egy ígéretét sem váltotta be teljesen, sőt az a körülmény, melyet a herceg is említ, hogy Mátyás két várának magyar kézre való bocsátását kikötötte, bizonyítja, hogy a felajánkozást csakis ilyenén pozitív biztosíték mellett fogadta el.

Egyébként Mátyás király e jajczai sikerének mérlegelésénél tényleg konstatálhatjuk, hogy ez a hódítás a magyar korona szempontjából nagy eredménynek volt tekinthető már csak azért is, mert a bosnyák királyok székhelyét foglalta vissza és így Horvátország és

Szlavonia felé hosszú időre erős védvonalat nyert. Ámde az Adria melléke és a nyugat ezzel nem szabadult föl a fenyegető török szomszédságtól, mert Bosznia középpontja, a Sarajevsko polje: Várboszna, török kézen maradt s a Drina vonalán, a török kezén levő Zvornik vára folyton sakkban tartotta a szomszédságot. Ezért Mátyás diadala *nem oldotta meg a balkáni kérdést ezen a területen sem*, nem is szólván arról, hogy a magyar Alföld, illetőleg a temesi vidék Szendrő felől, minduntalan ki volt szolgáltatva a török becsapásainak. Ehhez járult még az is, hogy az akkor nagyszámu boszniai, hercegovinai és szerb *nomád pásztornépség*, melyet «oláhoknak» neveznek a krónikák, egyáltalán nem volt törökellenes, hanem annak szolgált, a ki jobban fizette. A magyar koronához állott László herceg embereit ezek az «oláhok» még ragusai területen is üldözték és a foglyokat eladták a töröknek.

A ragusai köztársaság, noha Mátyás iránti hűségét fényesen bebizonyította, joggal tartott a török várparancsnokoktól, a kiket rendkívül izgatott az előkelő bosnyákok emigrációja Ragusába, s boszuból a köztársaság kereskedőit váltig sarczolták. Ez az oka, hogy Ragusa a jajczai siker után is nemcsak, hogy megfizette a szultánnak az 1500 frt adót, de még 500 frtot érő külön ajándékkal is kedveskedett.¹ Mátyás király e magatartásukért nem is neheztezhetett, hisz Ragusa küldött Jajczába orvost a sebesülteknek és később Szapolyai Imre bosnyák kormányzónak is külön ajándékot adott, valamint nem mulasztott el egy alkalmat sem, hogy hűségét megbizonyítsa.²

László herceg, az új zászlós úr, védnöke sikere után sem érezte magát teljes biztonságban a török elől. Pénzét (2500) Ragusában helyezte el, feleségét és fiát pedig a városba küldte lakni,³ a hol — mint egyébként a Kosaćákkal általában⁴ — nagy figyelemmel voltak iránta. A szomszédos török őrsegek csak Mátyás elvonulását

¹ Resti 369—70. l.

² D. Rag. 760.; Szapolyainak 70 aranyat érő ezüst munkát adnak 1464. nov. 24. u. o. 765. V. ö. Resti 370.

³ Resti 371. l.

⁴ Vlatko elvált feleségét, Cilly Ulrik unokahugát is ellátták. 1463. okt. 5. «in honorando uxorem, que fuit Vlatchi Chergovovich quosque stabit Rag. 30 per.» Jireček sz. közlése.

¹ Ljubić X. 350—356.

várták, azután rögtön retorzióval éltek s a Kosačák: apa és fiai egyaránt megérezték, hogy sorsuk új fordulathoz ért. A családi viszályt, melyet a jajczai hadviselés csak rövid időre állított meg, a veszedelmes helyzet érzése sem szüntette meg. 1464-ben új fordulatként még Vlatko, a második fiú, a ki eddig az apjával tartott — kapott össze az öreg herczeggel és bátyjával. Meglehet, azért is haragudott, mert kihagyták a magyar király protekciójából.¹ Megbékéltek ugyan, de a szomszéd hatalmak, úgy a velencei köztársaság, mint Ferdinánd, a nápolyi király, tisztában voltak vele, hogy a család hatalmának végét járja. Rájuk nézve e bekövetkezendő katasztrófában, csak az volt fontos, hogy kinek a kezére jut Novi vára (Castelnuovo), a cattaroi öböl kulcsa.²

Ily körülmények között az öreg herczeg utat és módot keresett, hogy birtokát megtarthassa, de a védelemben nem bizván, erősen sürgette a magyar segílyt. Szomszédságában már 1464 tavasza óta gyűltek a török hadak Mahmud basa vezérlete alatt. Ugy ő,³ mint fia, László herczeg, a ragusai követek útján értesítették Mátyást a helyzet veszedelmes volta felől.⁴

Mátyás király új szerzeményének biztosítására, s a szultán boszuló hadjárata hírének hallatára, de ígéreteire való tekintettel is megindította a fegyverkezést. A török azonban megelőzte, s 1464 jun. havában Mohamed szultán már Jajczát ostromolja. Nem akarjuk az ostrom leírásával tárgyunkat medréből eltéríteni, azért csak arra a megjegyzésre szorítkozunk, hogy Jajczát egyfelől várórságának hősiessége mentette meg, de másfelől hasznára vált, hogy az ostromló sereg kapkodó vezérlet alatt állott. A szultánt elhagyta a türelme, s már július végén visszatért Konstantinápolyba, Mahmud basára bízva vezetését.⁵

Mátyás király ekkor Jajcza alá érkezett, melyet már érkeztek a híre fölmentett a vivatástól; innen pedig egy kisebb csete-paté után

¹ Resti 371.

² Katona XVI. 739. Ferdinánd, nápolyi király, négy várat ígér Nápolyban Noviért.

³ Vukotić Pribislav kamarása útján. L. Vukotić Pribislav végrendelete cz. tanulmányunkat.

⁴ D. R. 763—4.

⁵ Ljubić i. h. X. 350.

a Drina vonal főerősségének, Zvorniknak ostromlására sietett, a hol okt. 18-án¹ keltez. Az ostrom folyamán a zvorniki török őrség Mátyás hadával szemben vitézül viselkedett. Azonban Mátyás király sikertelen ostroma okául ugyanazt a körülményt hozhatjuk fel, mely előbb Mohamed szultán jajczai kudarczát vonta maga után.² A magyar sereg fegyelmetlen volt, az egyes hadosztályok működésében nem volt meg a kellő összhang és minthogy a *hadjárat tartamára* toborzott seregről van szó, a mely veszedelmes szintéren és ismeretlen viszonyok között hadakozott, teljesen érthető az a dicstelen pánik, mely a visszavonuló sereget elfogta. Hogy a magyar király későbbi hadvezéri működésére nézve ez a hadjárat nagy tanulságot rejtett magában, kétségtelen, de ezzel a bomladozó herczegovinai hatalom nem sokat nyert.³

A hadjárat után Szapolyai Imre Jajczát védhető állapotba helyezte és az őrség vitézsége bizalmat keltvén ez új magyar szerzemény jövőjében, a bosnyák és herczegovinai előkelők közül többen Szapolyai Imre szolgálatába léptek.⁴ Vészesre fordult azonban a helyzet Herczegovinában, a melyet egyfelől a pestis pusztított, másfelől pedig Esebeg, Iszakovics, Ismail és Ahmed vajdák kezdtek támadni; ehhez járult még, hogy Mátyás király elvonulása után az öreg herczeg és fia, László csak oly ellenségeskedésben állottak egymással, mint előbb. Egyikök sem tartotta meg a velencei köztársaság közvetítette egyezséget, úgy hogy a köztársaság újabb békéltetőt küldött hozzájuk.⁵

A török ellen egyelőre még csak megvédelmezték magukat, a mennyiben Ključ vára és Mičevac (Ragusa közelében) 1465-ben még az öreg fejedelem kezén van, de már Trebinje

¹ Ez derül ki Kritobulosnak Mohamed életéről szóló munkája 15—37. §-ból. Az eddigi leírások Jajcza ostromáról nem szabatosak.

² L. a mellékelt kiadványt.

³ A zvorniki diverziót meglehetősen egybehangzóan írják le a ragusai krónikák. Resti 371—2. S az újabb feldolgozók Teleki József, Fraknoi stb.

⁴ D. R. 766. Vlatkovics fiuk, Ivanics és Gyorgye. Ivanics humi vajdát Szapolyai Imre, ki a vranai perjeség kormányzója volt akkor, személye mellett foglalkoztatta.

⁵ Ljubić i. h. 320. 1465. márczius a békéltető Ludovico de Canalis.

közelében a törökök az urak.¹ E veszedelmes fordulat után, István herceg követséget küld Mátyás királyhoz decz. 2-án.² Ebben a szorongatott helyzetében István herceg jónak látta fiát, Vlatkót is elküldeni Mátyás királyhoz, a ki seregével szept. 24-től nov. 2-ig a gredistjei Szávarévnél táborozott. Vlatko herceg előadta, hogy elveszett Mileševo, Szamobor és Prilep vára és sürgősen kéri a segítséget. Itt az ideje, hogy a király beváltsa ígérését. (A hiányzó adatok dacára is világos előttünk, hogy mikor Mátyás Zvornik ostroma után kivonult, megígérte, hogy személyesen jön majd hadaival, s ez a táborozás tényleg felmentő hadjárat akart lenni.) A király meghallgatta a segílyt kérő herceg követének és a herceg fiának előadását.

Mátyásnak az volt a terve, hogy *Dalmáciába megy* s a helyszínen teszi meg a török elleni védelem, illetőleg hadjárat érdekében teendő intézkedéseket. E részben Ragusa és Velence közreműködésére volt szükség, valamint István hercegnek is be kellett váltani ígérését, hogy országát az ő érdekében s az ő költségére magyar hadak okkupálják. Diplomáciai uton és katonailag kellett tehát előkészíteni a talajt.

Dalmát ügyekben bizalmasa és főtanácsadója a ragusai születésű Sándor, felkibányai apát (Frater Alexander de Ragusio) volt a királynak, ki ekkor táborában volt, s kit folyton Ragusába küldött, ott teljhatalmu ügynökeként szerepelvén. Midőn Velence — ugyancsak Sándor apát után — 1465 okt. 18. értesült a király tervéről, hogy Dalmáciába akar vonulni, a tanács elhatározta, hogy megengedi a királynak a sebenicoi és spatoloi kikötők (hová Klissza miatt akart menni) meglátogatását ragusai gályákon, de löport ne adjanak neki, azzal mentvén ki magokat az ottani főtisztek «*hogyan nincs*».³ Ezen kívül tervbe volt véve a Skanderbeg albán fejedelemmel való cooperatio is.⁴ Ragusa pedig kötelezte magát, hogy a Dalmáciába érkező és hercegovinai várakat megszálló hadakat ellátja élelemmel s mindenkép segítségökre lesz.

A királynak nagy óvatossággal kellett el-

járnia. Mig a sziklás, nehezen járó hercegovinai területen nem biztosította a főbb helyek birtokát s annak a sokféle határvillongásnak és személyes surlódásnak Velence, Ragusa, s a horvát és hercegovinai urak közt véget nem vett, addig nem jöhetett a derék hadakkal. Ezért elhatározta, hogy egyelőre fegyveres erőt küld le Hercegovinába és Ragusába rendet csinálni. Így jött létre a Rozgonyi-Thuz-féle expedíció, melynek intentióiba természetesen nem avathatta be István herceg követeit, csak megmondotta, hogy a herceggel majd ezek fognak tárgyalni.

A Szávarév melletti táborban nevezte ki november 2-án *Rozgonyi* János tárnokmestert és Laki Thuz János zagorjei országos főkapitányt teljhatalmu biztosoknak, azzal az utasítással, hogy hadaikkal: 500 lovassal menjenek a helyszínére, tárgyaljanak István herceggel és az ő megbízásából ott a helyszínen egyezzenek meg vele, úgy a mint jónak látják. Utasította egyuttal őket, hogy *Klissza* vár ügyét is hozzák rendbe, melyet Velence akart mindenkép elfoglalni és hogy a livoi vár és župája környékén csináljanak rendet.¹

A magyar király meghatalmazottai nov. 5-én indultak utnak,² nov. 28-án — Jajczán át — Stagnoba érkeztek³ és decz. 8-án fogadták őket Ragusában.⁴ István herceg rendkívül megijedt e missiótól. Ő kívánta, s mikor azután megérkezett a magyar had, nem tudta, hogy mire vélje a dolgot. Barátai, a mint mondja, azt irták, hogy ezek a magyar hadak az ő elfogására jöttek.⁵ Novi várába vonult tehát, és bizván a köztársaság ígérétében — t. i. ha baja esik, bátran fordulhat tisztjeihez — a cataroi proveditorehez küldött. Azt akarta tőle, hogy fogadja be őt velencei területre. Ez azonban — correct módon — azt felelte, hogy ha a herceg a török elől fut, szívesen befogadja, de ha a magyar király elől menekül, akkor csak azon esetben fogadja be, ha a köztársaság azt egyenesen megparancsolja neki. Nem az átadandó két vár bántotta a herceget, hanem attól félt, hogy a

¹ Archiv für slavische Philologie 1897. 26–27. D. R. 468.

² D. R. 468.

³ Ljubić X. 340. l.

⁴ Mik. 767.

¹ Oklevelek a magyar királyi országos levéltárban.

² Ljubić X. 343. l.

³ D. R. 768. l.

⁴ U. o.

⁵ Ljubić X. 350. l. és k. k. l.

király elfoglalja országát. Egyet fordított tehát a dolgon s a Narenta mellékét (a mai Metkovicot és Gabelát) és Castelnovot is már a magyar követek megérkezése *előtt*, külön követe útján felkínálta Velenczének, remélvén, hogy ekkép kibuvhat kötelezettsége alól. Sőt kitűzte Castelnovóban a köztársaság lobogóját is. A köztársaság nov. 25-én hozott határozatában rendkívül megörült az ajánlatnak, a követnek 100 aranyat és egy diszruhát adott.¹ Már nov. 28-án meghagyják spalatói helytartójuknak, hogy szállja meg Narentát «István herczeg akarata és határozata alapján».² A köztársaság érezte, hogy ezzel épen nem illő módon a magyar király jogkörébe nyult. Decz. 2-án Mátyás királynál tartózkodó követével, Venier Ferenczcel megértették, hogy oszlassa el a király méltán feltámadható gyanuját; tudassa vele, hogy István herczeg a köztársaság védelme alá adta Narentát, mert ő maga nem tudta megvédelmezni s inkább keresztény kézen akarta látni, mint hogy a pogány foglalja el. Velenczében igen jól tudták, hogy Narenta birtoka Ragusára nézve felette sérelmes és észak felé leköti forgalmát, úgy hogy most már teljesen és pedig közvetlen szomszédságban északról és délről környékezi a nagy velencei köztársaság hatalma. Előre érezték, hogy a ragusai követ protestálni fog e lépés ellen és felhatalmazták követüket, hogy igyekezzék «minden uton» elsimitani ezt az ügyet.³ Hiába tervezett Mátyás expedíciót, már csirájában megfojtott minden vállalatot a helyi érdekek versengése.⁴

A ragusaiak viszont, a kik nagyban várták a magyar segítséget, most, midőn a magyar hadak Ragusában voltak, rendkívül megijedtek. Attól féltek, hogy a velenceiek megvesztegetvén a magyar zsoldosokat, majd Stagnet is a köztársaság kezére fogják juttatni. Sőt ennél is nagyobb rémület fogta el a népet, hogy a várost magát is elfoglalják, midőn a magyar kapitányok 1466 febr. 9-én megjelentek a városban.

Jellemzi az öreg herczeget, hogy ő — a ki

¹ Ljubić X. 345. l.

² Ljubić u. o.

³ V. ö. még M. D. E. I. 43., 47., 49., 50. Állítólag 10 ezer aranyat ígértek a király követének.

⁴ Resti 372. l.

ijedtében hirtelen felkínált mindent Velenczének, most meg, ott lévén a magyar hadak, jónak látta mégis csak tárgyalásokat kezdeni. Már megbánta, hogy Velenczével elhirtelenkedte a dolgot, hátha jobban jár mégis Mátyás királylyal. Rozgonyi Jánossal és Thuz Jánossal tényleg tárgyalt és pedig Raguzában.¹ 1466 május 20-án, tehát alig egy fél esztendővel aztán, hogy ő maga kínálta Narentát és Krajna vidékét Velenczének, azzal állott elő, hogy Marzello Jakab spalatoí proveditore birtokba vette e vidéket *a nélkül, hogy őt megkérdezte volna*. Igaz ugyan, hogy ő megírta, hogy ha baja lesz, átadja a birtokot a köztársaságnak, mert tudja, hogy nem tartja meg a törökökkel és magyarokkal szemben országát és inkább szereti, ha az ő kezökön van. Nem tagadja le, hogy felkínálta birtokait a köztársaságnak, de ezt felhasználja újabb kérésnek a támogatására. Megkínálja a köztársaságot a cattarói öbölben levő váraival is, de egy kastélyt kívánt földdel és évi segélylyel, továbbá hogy a török elvonulása esetén adják neki vissza országát, quia dulcis est amor patriæ és adjanak erről írást. A köztársaság ezen az ajánlaton is kapott és az első nagy lelkesedésben Brazza-szigetét is hajlandó volt oda adni és egy házat Spalatóban. Sőt megengedték azt is, hogy esetleg Velenczében lakjék. De aztán később csak Visoki várának az átadásába egyeztek bele² (Spalato környékén). Hogy Rozgonyival és Thuzsal mit tárgyalt a herczeg, azt pontosan nem tudjuk, valószínű, hogy 3000 katonát kért Mátyástól.³ Bizonyos, hogy halogatta velük szemben végleges elhatározását.

A király azonban nem bocsáthatta e 3000 katonát rendelkezésére és értesítette a köztársaságot, hogy ha a herczegnek katonára van szüksége, szedjen ott helyben.

Rozgonyiék missiója Ragusában és környékén 1466 febr. 16-ig huzódott, minek az lett a vége, hogy a magyar biztosok erélyesen jártak el, ledobatták a velencei zászlókat s a ragusaiak Stagno birtokában maradtak. A velenceiek erre lemondtak a birtokba vételről. A magyar hadak azután megszállották *Počitelj* várát,

¹ Ljubić X. 359. l.

² Ljubić X. 365. l.

³ D. R. 769—774.

melynek élelmezését és karban tartását a ragusai köztársaság vállalta magára, Mátyás király pedig az évi adót is a vár fentartására utalta ki.¹ Ragusára nézve ez annyiban eredmény volt, mert a török szomszédsággal szemben legalább egy megbízható, fegyelmezett csapat állott rendelkezésre, de ez vajmi csekély eredmény volt. Abban valamennyi forrás egyetért, hogy a magyar biztosok István fejedelemmel nem végeztek semmit.² Oly keményfejű emberek közt, mint a Kosačák, semmiféle követség nem tudott volna rendet csinálni. A családi viszály még élesebben lángolt fel mint előbb. Valóságos drámai erővel hat, midőn az öreg herceg elpanaszolja a velencei köztársaságnak a békéltetés folyamán, hogy 1000 arannyal megrovidítotték. Mindennek az oka fia, László, az vesztette el az országot, «ha ezer élete volna is, megérdemelné, hogy valamennyit elveszítse, nem csak azért, a mit ellenem tett, lévén én atyja és ura, hanem az egész kereszténység ellen, mert az ég tudja, hogy ő kalauza a töröknek Boszniában és valamennyünk halálának és romlásának az oka. Ő vezette a törököt országába és egyetlen egy napon 30 ezer ember vesztette életét s mindent elégettek; ezt tette ez az átkozott és engedetlen fiu». És mi a viszály oka?: «urrá akart lenni még atyja életében és azt akarta, hogy az öreg herceg neki engedelmessédjék». Háztartására három várat utalt ki: *Susedet*, *Prosrednicát* és *Budost* és mégis testvérének rovására akart többre szert tenni.

Nem egészen úgy áll a dolog, a hogy a herceg írja. Az a való, hogy ő a magyar királynak felajánlotta országának megmaradt részét és mikor a király tárgyalás céljából leküldötte követeit, meggondolta a dolgot és időközben a velenceieknek ajánlotta fel országait. Mátyás király követeinek pedig azt mondotta, *hogy azok az országrészek, melyeket ő a királynak ígért, nincsenek az ő birtokában, hanem a fiáié, azok*

¹ Annali di Ragnina 263. l.

² Gerardi de Callis 1466 jun. 27. E jelentés azt mondja, hogy Mátyás, midőn Zágrábban volt, elfogadja a herceg ajánlatát és Vlatko állítólag tuszul maradt nála. A király pedig az egyezség végrehajtására küldötte ki Rozgonyit és Thúzt 5000 (500) emberrel, Makusev I. i. II. 165., 166. Nehéz a gyakran ellenmondó, csak szóbeli közléseken alapuló jelentésekből kihüvelyezni a valót.

névben pedig nem tehet ígéretet. Hogy kifogásának elfogadható alapot adjon, még a Rozgonyiék megérkezése előtt hirtelen átadta az előbb említett várakat László hercegnek, hogy így ne kelljen a szavát beváltani.¹

A László herceggel való megbékülés azonban most is csak nagyon rövid ideig tartott, mint az előbb említett panasz bizonyítja, azért, mert László azt a három várat komolyan a magáéinak tekintette és mert abból, hogy atyja a családi örökséget átadja Velenczének, ő maga igyekezett hasznot húzni.

A magyar kiküldöttek még Ragusában időztek, midőn László herceg sógorát, Kantakuzén Manolét küldötte Velenczébe és arra az esetre, ha menekülnie kellene, Curzola vagy Lesina szigetén kért magának menedékhelyet. Együttal felkínálkozott a köztársaságnak, hogy Bosznia védelmét illetőleg kapitánya akar lenni a köztársaságnak, szóval a «magyar zászlós úr» szolgálatot vállalt Velenczével szemben. Nem volt ebben semmi illoyalitás, hiszen Mátyás védelmének ekkor még semmi hasznát sem látta. A köztársaság az ajánlkozást igen szívesen fogadta, mert febr. 17-én kinevezték kapitánynak és 500 aranyat utaltak ki neki a cattaroi jövedelmekből.²

Tehát vergődés az egész vonalon. Apa, fiu egyaránt igyekszik lehetőleg biztosítani a jövő kilátásokat a maga részére és a kapkodással sem a magyar segélyre nem számíthatott, a törökkel pedig szintén elrontotta a dolgát, Ragusa — érthető indokból — féltékeny lett a velencei térfoglalásra és a családtagok közti ellentét csak siettette a végleges elzüllést.

E közben a török csapatok folytonosan becsaptak, úgy az öreg herceg, mint fia László területére. Ez utóbbi a ragusai köztársaságtól kért segítséget, hogy magyar hadakat hozathasson, azonban ezt megtagadták. Az öreg herceg közben nagyon elkedvetlenedett és látván, hogy sehol sem ér célta, végre Ragusával kezdett alkudozni, a mely Giupanat ajánlotta neki fel birtokul és lakóhelyül. Ezt az ügyet a herceg személyesen beszélte meg Ragusában — május havában — a tanácscsal,³ de már betegen tért

¹ Ljubić i. h. 347., 349.

² D. R. 774. Salvus conductusa 1466. máj. 19.

³ Pučić: Spomenici II. 124. l. szláv s latin nyelven.

vissza Novi várába. Ide gyűjtötte össze hiveit, Radint, a patarénus egyház fejét (veliki gost) Dávid dibrai (dabari) görögkeleti metropolitát és elkészítette végrendeletét. Ott volt hive Vukotić Pribislav is. Közben is orvost kért a köztársaságtól, de ezek a dühöngő pestis miatt nem küldhettek, valamint katonaságot sem, mert a mi katona volt, azt Rozgonyi Jánosnak bocsátották rendelkezésére. Közeledni érezvén végét, összes ingóságát Ragusába vitette, mert mégis csak a köztársaság becsületességében bízott, melynek ez már a Brankovicsokkal szemben fényes tanúságát adta. 1466 május 22-én vagy 23-án halt meg.

Május 20-án kelt végrendeletét bevitték Ragusába, mert a végrehajtással a köztársaság volt megbizva. Felbontatván kiderült, hogy országát három fiára hagyta. *Novi*, a főerősség *Vlatkónak* jutott birtokába. E részben László herceget nem rövidíthette meg, mert hiszen atyja örökségének jó része már is kezében volt. Annál inkább sujtotta Lászlót az ingók felosztásában. Mig Vlatko és István fia fejenként 30 ezer aranyat kaptak, özvegye 1000 aranyat és Istvánra hagyta összes értékes ingóságait beletudva az anyja Borbála részéről az udvarnál maradt ruhákat és csak a mi ezenfelől maradt, ezekben osztottak a testvérek. A végrendeletben levő ingósági hagyatéknak táblázatos kimutatása a következő:

Vlatkó	István	Cecilia
30,000 arany	30,000 arany. Ikonok, arany, ezüst és gyöngy kerettel. Gyöngyös korona. Gyűrűk, nyakláncok. Serpentin-üveg. Ezüst üveg (Sandalj vajda vette). Négy drágaköves nyaklánc. Gyöngyös öv (Borbála nejének szánva). Összes köves gyűrűk. 4 öltözet. Anyjának Borbálának összes ruhái, Ha megházasodik, egy <i>Mátyás királytól</i> kapott, arannyal beszegett biborpalást, egy piros, arannyal szegélyezett köpeny. Egy virágos, fejedelmi bibor köpeny s egy arannyal átszőtt selyem öltöny.	1000 arany két ezüst kupa " " korszó " " csésze " " tál 6 " kanál 2 " öv 1 vég aranybrokát szövet s összes a fejedelemtől kapott ruhái, mióta az udvarhoz jött.

Ezen itt felsorolt tárgyakon kívül, a többi ingóság László, Vlatkó és István közt egyenlő részben felosztandó.¹

Senki sem szegheti meg rendelkezésemet. «Még fiaim sem, mert a mig élek engem illet e felsorolt hagyaték felett a rendelkezési jog. E végrendelet végrehajtásával felhatalmazom De Georgi és De Gozze, ragusai előkelőket.»

A végrendeleti hagyaték részleges felosztását Radin gost és Dávid metropolita valamint Vukotić Pribislav közvetítették. A végrendeletben azonban 10 ezer aranyat hagyott a pápának is egyházi czélokra és lelki üdvösségére. Ezt a legatumot olybá lehetne értelmezni, hogy megszállotta az örökkévalóságtól való félelem. Jelleméből azonban hiányzott minden szentimentalizmus, inkább arra gondolt a summa átörökítésével, hogy családjának esetleg biztosítja a pápa segedelmét.

¹ Die Schatzkammer der Familie Hranici (Kosača), Lilek Emilian W. M. B. H. II. 125—155. lapján összeállította Hranic Sandalj és Vukčić István hercegnek Ragusában és Velenczében elhelyezett pénzének és érték tárgyainak jegyzékét nyomtatott forrásokból; jobbra Miklosich és Pučić nyomán. 131—150. lapon leltárba foglalja egy a pénzösszegeket, mint az egyes tárgyakat a végrendelet alapján. A ragusai letét Miklosich szerint 70 ezer, Pučić szerint 71 ezer aranyat tett. Igen érdekesen és alaposan kommentálja az egyes tárgyakat, csak az a csodálatos, hogy nem vette észre, hogy a végrendeletben István herceg meghalt feleségéről, Borbáláról és harmadik feleségéről Ceciliáról van szó. A mi a Mátyás király küldte subát illeti, a mely vörös szövött selyemből való, azt véli, hogy ez arannyal szövött nagy, vörös suba volt és abból, hogy István hercegre hagyta azon esetre, ha meg-nősiül, azt következteti, hogy az női ruha volt. Vuk Karadzic szótára szerint suba, hosszú női ruha kék ujjakkal és prémmel kivarrrva. Az a feltevés, hogy ezt a subát Mátyás akkor küldte Istvánnak, mikor 1463-ban Herczegovinában segítséget kapott, teljesen helyes. A végrendelet ama szavai «delego vestamentis meis subam magnam», arra utal, hogy ez a suba az ő ruhái közül való volt. Tehát nem egészen világos az értelem. Lehetett az vörös palást is. A mondat bevezetése és az előtte való mondat az utóbbi felfogást látszik támogatni annál is inkább, mert köpeny vagyis palást, alatt plašti-t kellene érteni. *Megkoczkázatunk egy feltevést. Hátha a Fojnicában, Boszniában a ferencziéknél őrzött Mátyás király czimerével ellátott kárpit, melyet néhai Kállay Béni megszerzett a magyar nemzetnek, ez az István hercegnek aján-dékozott ajándékdarab.* Az Erdődy-féle galgóczi teljesen analog kárpit is hihetőleg ilyes diszajándék. Examentum alatt 6 fonálra szövött selymet kell érteni. E kulturtörténeti értékű közleményre felhívjuk a kutatók figyelmét.

IV.

István herceg halála után kitört a viszály az örökösök közt; László, a legidősebb hercegfi, abban a hitben volt, hogy atyja őt testvérei rovására megrövidítette. Azonban a ragusaiak, mint az örökség letéteményesei, egy tapodtat sem tértek el a végrendelet szavaitól és békés egyetértésre intették a testvéreket. A végrendelet végrehajtásából kifolyó intézkedések, a herceg fiainak magatartása és az 1466 május után beállott züllés, hosszú fejezetet alkotnak abban a szomorú vergődésben, melynek részleteiről a ragusai levéltárban közölt adatok elég megbízható képet nyújtanak. Nem kívánjuk ezeket elemezni és csak a végső katasztrófa körvonalaire utalunk.

A két testvérnek, László hercegnek és Vlatkónak, rögtön szükségük volt a pénzre, de a köztársaság nem mellőzhette a formákat. Rozgonyi János és Thuz János, a magyar biztosok, ismervén a helyi körülményeket, figyelmeztették Mátyás királyt, hogy a végrendeletben 10000 arany egyházi alapítvány is szerepel. A király erre kieszközölte a pápánál, hogy ezt az összeget bocsássa az ő rendelkezésére, minthogy az ottani magyar őrség ellátására költségre volt szüksége. Míg azonban a pápa elhatározása megérkezett, a király letiltotta a köztársaságot a végrendelet végrehajtásától. 1468-ig¹ tehát csak előlegeket adtak a testvéreknek.

¹ A pápa beleegyezése és utasítása 1468. febr. 10. kelt. D. R. 629. l. Resti 377—79. 1476. aug. 17. István herceg öröksége ügyében Mátyás király 18 ezer aranyat követelt az István hercegnek nyújtott segély fejében és azért tiltotta meg a ragusaiaknak, hogy az örökséget liquidálják. Rozgonyi János és Thuz János 1466. okt. 24-én zárat rendelnek el a városnál. (Rad.)

Ez a meghagyás állítólag Klissából kelt. Ugy látszik, Ragusa ezen eljárás ellen tiltakozott, mert decz. 4-én Rozgonyi és Thuz részéről hasonló parancsot kaptak. Ekkor a herceg fiai Velenczéhez fordultak (Ljubici S. Rad. XVII. 1—17. Ragusa viszonya Velenczéhez.)

A dolog azonban úgy állt, hogy Rozgonyi és Laki Thuz János Sinj várában decz. 4-én megirták a köztársaságnak, hogy azok között, a kiknek István örökségére joguk van, Vlatko herceg a maga igazát előtűk bizonyította és hogy László hercegnek atyai öröksége a köztársaságtól ne vonassék el. Megkeresik a király nevében a várost, hogy István herceg összes örökségét, a mely náluk van letéve addig, míg a király

Azonközben a testvérek keresték az érintkezést a királylyal s férjhez adták Mara hugukat Crnojević Ivánhoz.¹ László herceg, kit a törökök leginkább szoritottak, időközben birtokadományt eszközölt Mátyás királytól, valamint hiveinek egy részével — Vlatković Ivánnal — Magyarországra költözött. Vele ment a felesége és fia, Balsa Péter is.² Valami módon magához kerítvén apja ingóságainak egy részét, ezzel ifju öcscsét, Istvánt, de Vlatkót is elkeserítette, és azonfelül látván, hogy nem tarthatja meg országot, ez volt rá nézve az egyetlen menedék.

Vlatko herceg, István herceg második fia, öcscsével Istvánnal Noviban székelt. A török bégekkel a szomszédban azonban olykor jó ba-

embert nem küld hozzájuk, a kivel ők is átvizsgálják a kincset és az illető örökös jogait, a szóban forgó kincset ne adják ki. Ennek megmagyarázására küldik Sándor telkibányai apátot. Dr. Margalits Ede Horvát repertorium I. 316. kivonatolván ez értekezést, okt. 24-ről kelteti Klissából Rozgonyi levelét. Ez azonban teljesen hibás, a mennyiben Klissából okt. 2-án kelt Rozgonyi levele és abból a következő tűnik ki: Mátyás király tényleg küldött sereget István hercegfői védelmére, még pedig István, Vlatko fia utján arra kötelezte magát, hogy e sereget fizeti. Ez az összeg 27 ezer arany forintra ment. Ezzel tartoztak tehát az örökösök a királynak. A köztársaság tehát Vlatkonak a nála levő hagyatékából 9 ezer arany forintot kifizetett és erről nyugtatványt is állítanak ki, fenmaradt tehát 18 ezer arany forint követelés. Ilyen hiányos képet kap az ember, ha az okleveles anyagnak csak egy részét ismeri. Most tehát már tisztában vagyunk az egész misszióval. István fiát Vlatkot felküldték Mátyáshoz, kinek országát felajánlotta, s csak azt kötötte ki, hogy a király küldjön katonát, a kiket majd ő fizet és mikor a király csakugyan küldött katonát, akkor megijedt, hogy kihódoltatják országából és egyidejűleg Velenczének ajánlotta fel országát.

¹ 1469. Resti 380. l.

² László ágának magyarországi szerepléséről más alkalommal lesz szó.

Pridislaus, 1466. aug. 14. *János* humi vajda, Albert, veszprémi püspök csekeli várjobbágyait a vráni perjelséghez tartozó Somogy megyei Mike község prédálásért felmenti a megtorlástól. Vasvár-szombathelyi káptalan fasc. C. No. 14.

Ragusa 1473. jun. 14. menlevelet állít ki: Cecilia, István herceg özvegye, Vlatko és István s unokahuga (Istváné?) «alla nobil madona *Amalta*» részére. László már nem szerepel. 1476 aug. 17. pedig Kyra Anna, László hg. felesége és fia már Brezovicán kelteznek. Balsa, László szt-szávai herceg fia és anyja «Charava» (Kyra Anna) biztosító levele, hogy Brezovicza város kiváltságait tiszteletben tartják. Vasvár-szombathelyi káptalan fasc. 12. no. 6.

rátságot tartott s ha nyílt rá alkalom, versenyt zsarolta velük a ragusai kereskedőket.¹

Occse Koszacsza István ekkor 15—16 esztendő s ifju lehetett. Ugy látszik, hogy 1474 táján térhetett át a mohamedán hitre, mint ilyen az Ahmed nevet nyerte. Rábészélés, haszonlesés, vagy László bátyja iránti gyűlölet vitte-e erre a lépésre, nem tudjuk. Mindenesetre bizonyos, hogy fanatikus mohamedánná sohasem vált és Vlatko testvérével mindig fentartotta a jó viszonyt. Midőn a török 1474-ben megkísérelte, hogy megalkuvás útján kerítse hatalmába Castelnuovot, Vlatko székhelyét, és ez alkalommal nagy ígéreteket tettek neki, ha átengedi, öccse Ahmed, a kinek révén ezt az ajánlatot tették, maga óva inti, hogy ne sokat bizzék a török ígéretében.² Bizonyos keresztény vonás megmarad benne később is, mert atyafiságával fentartotta az összeköttetést és a velenceiekkel mindvégig sűrű összeköttetésben állott, a kik nehéz pillanataikban mindig számítottak az ő közbenjárására. Feltevés ugyan, de nagy a valószínűsége, hogy titokban sohasem mondott le örökösödési igényeiről és azt remélte, hogy a szultántól valami czimen megkaphatja örökét.

Eszes, simulékony ember volt, a ki hüvös szemmel néze a török viszonyok alakulását, ismerte gyöngéiket és tudott velük bánni. Ennek köszönheti nagy karrierjét, a melyet a török udvarnál megfutott, nagyvezér, a szultán veje lett. De ez csak közbevetőleg legyen mondva, mert életrajza és működése a török történelem lapjaira tartozik.³

Vlatko szorongatott helyzetében, midőn a török apránként elfoglalta várait, ezért a pápához fordult segélyért, de biztatásnál egyebet nem kapott.⁴ Látván végromlását, midőn a török folyton összébb szorította országrészét, Novit és a

¹ Resti 384. l. MDE. 73. 79—80.

² 1474. okt. 23. okt. 24. Milano Á. L.

³ Életrajzi vázlata Glasnik 1894. 360—3. Peez Károlytól. Ő s még utódai is folyton fizetessék Ragusát öröksége címén. Razzi Kron. III. l. Velenczével való viszonyára Marino Sanudo III—XXVII. köt. 1500-ban egy rubintot követel Velenczétől, mely Vlatkóé volt s Loreano kezébe jutott III. 191. l.

⁴ Róma 1475. jan. 21. Vlatko szent. szávai herczeg levelére válaszol a pápa, hogy követei nála jártak és összetartásra, ellenállásra inti őket, segélyt ígérvén neki. Kaprinai 9—18.

közeli Fort-Opus erődöket felajánlotta Mátyás királynak, s magyar őrségre bizva a védelmet.¹ A ragusaiak is szerették volna megtartani Novit, de lekéstek vele.

Midőn Mátyás király nyugati diverziói következtében békét kötött a törökkel, ezzel szabadjára engedte a tért a töröknek.

Az a magyar őrség, mely Počiteljben a ragusai adó költségén tartatott, emberül megfelelt feladatának. Sándor apát, kinél buzgóbb követek kevés volt Mátyás királynak, nagy ügyességgel közvetített Vlatko s a király között, gondoskodott a magyar csapatok élelmezéséről mintegy déldalmáciai helytartóként.² Noha e derék férfi működésének méltatása, valamint e magyar herczegovinai occupatio részletes tárgyalása megérdemelné a fáradságot, ez alkalommal a magyar őrség dolgai közül csak egy részletet, a híres mosztari hid kérdését kívánjuk megemlíteni.

Truhelka Ciril volt az első, ki a mosztari híres hidnak építését először hozta összeköttetésbe a počitelji megszállással még pedig a Dipl. Ragusanum alapján. 1465 decz. 28-án ugyanis a raguzai tanács rendeletet adott ki, hogy a Narenta felett hid építtessék Počitelj mellett a

¹ Resti 387—7 ; Luccari III. 195—6.

² A Raguzából való Sándor telkibányai apát 1469 nov. 20-án kapott Mátyás királytól megbízást, hogy Dalmáciában a királynak bizonyos utasításai szerint intézze a politikai dolgokat. Költségeit a király a raguzaiak évdíjára utalja. HO. III. 423. 1470 febr. 14. 100 aranyat nyugtáz ; 1470 ápr. 10. 300 aranyat ; a király Visegrádon 1472 okt. 9. újabb 200 aranyról ad nyugtát, melyet Sándor apátnak a királyi adóból kiutaltak. HO. III. 426. 1472 okt. 27. újabb elismerését nyilváníttja a köztársaságnak, a miért Sándor apátnak és társának Derecskey Péternek kiutalták a költséget. HO. III. 427. 1473 febr. 13-án 500 aranyat utaltak ki a raguzaiak. Sándor apát missziójában, társaként Derecskey Péter is részt vett mint a király küldötte. Sándor apát a köztársaság részéről kiutalt pénzeket, a melyekről ő maga is nyugtákat adott, a végvárok őrzésére és megvédésére fordította. 1473 márczius. HO. 428. A köztársaság részéről fizetett évi 500 arany voltaképen a köztársaság érdekében fordított az említett végvárok fentartására. 1474 május 19-én a király köszönete 1474 június 27. Ernuszt János szlavoniai bán és kincstárnoknak levele. HO. 428—429. A király e buzgó emberét már 1465-ben megjutalmazta s örök joggal neki adományozta egy szláv nyelvű adománylevelében a Castelnovo körüli zsupát. l. Miklosich Mon. Missiója részletről. DR. 775—800.

köztársaság költségén, hogy a magyar sereg könnyen átszállhasson.¹

1466 jan. 3-án pedig ácsokat és más hid-építőket küldenek Počitelj mellékére és jogot adnak a rectornak, hogy annyi költséget fordítsanak e célra, a mennyit a munka megkíván.² A kérdés csak az, hogy csakugyan a mosztari hid építése forgott-e szóban. Truhelka arra alapítja következtetéseit, hogy 1. Mosztar valamint hidja oklevelesen nem említetik 1465 előtt. Ez az érv nem áll egészen a maga teljességében, mert 1448 és 1455-ben pons terræ név alatt egy hid említetik Kosača István herceg birtokai között.³ 2. A Dipl. Rag. közléséből következik, hogy a hid közvetlenül Počitelj mellett épült. Ez a hid összeköttetést létesített Jajcza-Herczegovina között és a régi Korvin-ut nyomát Mosztártól Rámáig még ma is meg lehet állapítani. Mindazon patakok mentén, melyek a Narentába torkolnak, egyforma régi stílusban épített hidfőket lehet látni. (Drežnica, Doljanica.) Az ut a Narenta torkolatától a Narenta völgyén keresztül vezetett, a hol hidfő részletek maradtak meg, Prozoron és a Makljenen át a Verbász völgyében. A hid Počitelj közvetlen közelében nem is épülhetett, mert azon esetben az országnak nem lett volna értelme, ugyanis ez esetben a jajczai országnak Ljubuskinál kellett volna átvezetni a Narentán. Ez az összeköttetés azonban oly nehéz, hogy még ma sincs meg. A Mosztar melletti átkelő azonban a természet alkotása és predesztinálva van hidépítésre.

Ez érvelésre vonatkozólag csak azt jegyezzük meg, hogy épen azért, mert a mosztari átkelést a természet is megjelöli, majdnem bizonyosnak látszik, hogy ott már előbb is volt hid.

3. Počitelj közelében nem találunk hidmaradványokat, még az esetben is, ha fából volt, a kőből épült hidfőmaradványoknak meg kell lenniök. A hidnak, mely ekkor épült, mindenestre nagy méretűnek kellett lenni, mert a magyar király két követe Farkas György és Benedek a király költségén mérnököket, kőfaragókat, kovácsokat és egyéb a hidépítéshez szükséges mesterembereket fogadtak.

A hidon látható török feliratok csak a hid renoválására vonatkoznak, ezek a 974. évszámot jelzik a javítás idejeként (a mi számításunk szerint 1566-ban).

Truhelka érvelése mindenestre annyit bizonyít, hogy 1465-ben a magyar Jajcza és a tenger közötti összeköttetés biztosítására kőhidat építettek. Nyílt kérdés, hogy Mosztárnál volt-e hid már is és ha volt, 1465-ben ennek helyére építették-e az új hidat, vagy új hid készült-e, mindezt egész pontossággal nem lehet megállapítani. Annyi azonban kiderül, hogy raguzai mesteremberek építették és az is bizonyos, hogy a törökök, e munkánál, a melyet vagy pusztítás ért vagy nagyobb méretekben építettek ki, szintén raguzai mesterembereket alkalmaztak.

1481 végén a török mindinkább közeledett Novihoz s 1482-ben ostrom alá fogta. Voltaképpen nem foglalták el, hanem az őrség és Vlatko herceg sehonnán sem remélhetvén segédelmet, elhagyták a várost. Az őrség és Vlatko herceg Ragusába menekültek, a hol az őrség egy részét zsoldba fogadták. Vlatko rövid ideig hugánál Crnojević Jánosnénál lakott, aztán hajón Arbe szigetére ment, a hol nemsokára meghalt. Özvegye Marco Loredano hirneves velencei kapitánynak lett a felesége, utódai Velencében folytatták tovább a nemzetséget.

Mindez azonban nem akadályozta meg Herczegovina török kézre jutását. A kis magyar őrség, hazulról nem frissítettvén fel, apránként leolvadt — elragusaiasodott. Végre bekövetkezett az utolsó csapás ideje.

A török csapatok Ajaz bég vezérlete alatt behódoltatták a még be nem hódolt részeket s szandzsákokat alkottak Herczegovinából, melyet a bosnyák helytartó alá rendelték. Hiába voltak Mátyás király 1480 dec. győzelmei és vezéreinek szerencsés portyázásai Boszniában, az Adriamenti vidéket nem óvhatta meg a török foglaltól.

5. *Vukotić Pribislav, István herceg kamarásának végrendelete 1475-ből.*

Azon előkelő személyiségek között, a kik Kosača István udvarában irányt adtak és külföldi összeköttetéseiben politikáját képviselték, első sorban áll Vukotić Pribislav. Vukotić Pri-

¹ Diplom. Ragusan. 769. l.

² U. o. 770. l.

³ U. o. 779. l.

bislav életrajzi vázlatát megírni annyi, mint újból előadni Herczegovina történetét a XV. század közepétől István herceg haláláig. 1448-tól 1466-ig alig volt oly hercegovinai követjárás, a melyben Pribislav (Pribizovac, Pribisav, Premislav) ne vett volna részt. Az olasz jelentések camarlengonak, kamarásnak nevezik s mint az ország előkelőinek egyikét emlegetik. Bizonyára nagy része volt a hercegi méltóság felvétele kimódolásában; ő volt az, ki Alfons, nápolyi királynál, családi és politikai ügyekben közvetített.¹

Legnagyobb szerep jutott azonban Pribislavnak a Velenczével való tárgyalások alkalmával. 1461. végén, midőn Sperančić Pál, horvát bán, ellen védelmet keresett ura, István herceg, Osztrovica és Klissa várát szerette volna elfoglalni. E célból fegyvereseket kért a *köztársaságtól*, azt akarván elhíttetni Velenczével, hogy a várát számára foglalja el. Kivánta továbbá, hogy Mátyás királylyal szemben a köztársaság védelmezze meg őt, fejtegetvén, hogy e két vár okkupációjának nincsen semmiféle ellenséges célzata.

A követségi utasítás részletes tartalma :

A bosnyák király (István Tamás † 1461.) halála után fia, István az ő leányát (Katalin), a király feleségét anyjául fogadván követeket küldött hozzá, hogy kössenek békét. Ő Vlatko nevű fiát néhány báróval elküldte a koronázásra és kéri a köztársaságot, hogy ezt a békességet vegye tudomásul. Fegyvereket kér a török ellen, hogy várait megerősíthesse. Egyuttal birtokul kér néhány várát, a hova visszavonulhat, hogyha országából elüzetnék.

Egyuttal tudatja, hogy a mult esztendőben (1460.), midőn a török ellene jött, Mátyás magyar királyhoz küldött segedelemért, de ez Csehországban lévén elfoglalva, Pál horvát bánt utasította, hogy seregével menjen segítségére. A bán azonban azt mondta, hogy nincs annyi embere, sem pénze, hogy őket fizesse. A herceg 3000 aranyat adott neki, midőn a török országába jött és ő még se jött segélylyel, a miért aztán békét kellett kötni, a mennyiben 40,000 aranyat fizetett a zsákmányon kívül, a melyet a török ejtett. Nevezett Pál bán, Tamás, bosnyák király halála után egy várát vett el utódjától, Istvántól, mire ez Mátyás királyhoz fordult, a ki azt mondta, hogy igazítsa el dolgát, a mint tudja. Ez a Pál bán a köztársasággal is viszályban áll, miről bizonyoságot tehetnek Dalmáciában a többi előkelők is, azért küldjön neki embe-

reket és gépeket, hogy megboszulja magát a közös ellenségén.

Novi várában megesik, hogy az ő kereskedői velencei területre jönnek, de nem kapnak portékát, állítólag mert a köztársaságtól nincs engedélyük; ezt a concessiót kéri.

Az ő követe «Premislav», kamarása, a kit a Pál bán ügyében küldött a köztársasághoz. Ő Pál bán ellen harcot kezdett, hogy Klissa várát elvegye. A köztársaság nézve el ezt a háborút, igazítsa el a dolgot a magyar királylyal, és ha a herceg elfoglalta a várát vissza fogja adni a köztársaságnak.¹

A köztársaság nagyon ügyesen védte ki ezt a nyilvánvalóan rovására tervelt foglalási szándékot.

István herceg előterjesztésére ugyanis azt felelte a Signoria, hogy nagyon örül a bosnyák királylyal kötött békének (1461. őszén), a melynek létesülését mindig óhajtotta; kívánja, hogy meg is maradjon.

Ami a puskások dolgát illeti, melyeket István herceg kért, a köztársaság kitérően felel. A keresztény hatalmakat máris felhívta a köztársaság a török elleni védelemre és mindent elkövet majd, hogy országa megvédésében segítségére legyenek, de ostromgépészeket és puskásokat pénzért is kaphat minden oly esetben, mikor szükségét látja.

Ami azt illeti, hogy elüzetése esetén valamely erődített helyet engedjenek át neki, remélik, hogy ez nem fog bekövetkezni. Ha azonban ez a nem várt eset mégis bekövetkeznék, akkor mindig készek, hogy őt, fiait és javait befogadják, megőrizzék; Lesina szigetén szívesen látják majd.

A mi a Pál bán elleni háborúra adandó segílyt illeti, azt nem adhatják; mert az a körülmény, hogy Pál bán nem engedi alattvalóit velencei területre lépni, még nem ok a hadviselésre.

Nem akarják visszatartani a Pál elleni háborútól, de figyelmeztetik, hogy Osztrovica vára az övék volt és teljes jussuk van hozzá, valamint Klissza is, mely mindig védelmük alatt állott, ezt tartsa szem előtt. A mi a hercegovinaiak részére kért kereskedelmi szabadságot illeti, velencei területen szívesen beleegyeznek, de csak bizonyos kikötéssel. Tilos ugyanis, hogy az áruk és megvámolt portékák a cattarói öblön túl másutt adassanak el, mint az ő hajójukon, mely a portékát Velenczébe viszi; szóval az elővételi jog fentartásával teljesítik a kérést.

¹ Resti 347. — 1455. István hg «Pribisovaz»-ot küldte Nápolyba. A ragúsaiai felhasználták ez alkalmat, hogy kereskedők érdekeit figyelmébe ajánltassák a hercegnek.

¹ MDE. I. 101—3.

Pribislav ez alkalommal a maga érdekeire is gondolt. Előérzetében a közeledő veszedelemnek, csakugy mint ura, biztosítani iparkodott vagyonát, s menedéket akart szerezni, ha hazáját elfoglalja a török, vagy urának fiai esetleg kiturják birtokaiból.

A politikai helyzetet nálánál senki sem ismerte jobban Hercegovinában. Tudta, mit várhat Nápolytól, s a magyar udvarnál is, mint urának bizalmasa, többször megfordulván, hü képet alkotott magának a helyzetről.

Legbiztosabb menedékül Velenceze kínálkozott. Hosszas követségei alatt bizonyos italophilismus is hozzájárulhatott terveihez, de meg az a körülmény is, hogy a velencei polgárjog értékes garanciát nyújtott minden tekintetben. E követsége alkalmából, melynek nem volt ugyan az István herceg várta sikere, mert a Signoria spalato-i rektora utján maga vette kezébe Klissza vára dolgát,¹ kijárta magának és fiainak is a polgárjogot. 1463. szept. 4. meg is kapta «cum suis filiis et heredibus» -- «qui nuper apud nos fuit orator ill. domini ducis Stefani.»²

Az erre vonatkozó esküt törvényes képviselője utján nyomban le is tette. Hogy ura, István herceg e lépését helyeselte, bizonyítja, hogy teljesen egyetértett vele a követendő politikai irányban és megengedte neki, hogy segítsen magán, a hogy lehet.

Kétségtelen, hogy Pribislav eredetileg csak úgy mint ura, bogumil (patarénus) hitet vallott, de később áttért a katolikus hitre és aztán hiven meg is maradt; midőn ura 1466-ban meghalt, a viszálykodó testvérek megunták vele hazáját, vagy pedig annyira kétségbeesettnek látta a helyzetet, hogy a köztársaság területén keresett magának menedéket. Lancilago, Lancelot (Venczel) keresztnéven hü polgára lett a köztársaságnak és mint ilyet találjuk 1475 márczius 25-én keltezett végrendeletében, melyet Pini Nicolo közjegyzőnél tett le.³

Műveltségtörténeti fontosságánál fogva ime

¹ MDE 123—4.

² Ijubić X. 270—1.

³ Cecchetti a velencei államlevéltár tudós igazgatója ismerte ugyan e végrendeletet, de egy pontját kivéve, melyet az illető helyen meg is jegyzünk, csak röviden emlékszik meg róla. L. «La donna nel medio evo a Venezia.» Arch. Ven. I. ser. XXXI. 309. l.

közöljük e végrendeletet lehető teljes magyar fordításban:

Én Lancilago (Venczel), kit Vukotić Pribislavnak neveznek, bosnyák vitéz, Isten kegyelméből ép észszel, de erőtlen testtel úgy akarom, hogy ez legyen az én utolsó végrendeletem, minden egyéb előbb alkotott ebbeli rendelkezésemet visszavonván.

Mindenekelőtt lelkemet ajánlom Istennek és Isten anyjának, szüz Máriának stb. Ugyancsak szeretett feleségem Dorotya¹ mindazt, a mit az alábbiakban meghagyok, felhatalmazottaimmal, Giacomo Todesco, paduai ferenczes guardian úr és komám Nuovo Monte Mártonnal végrehajtsák és akarom, hogy ezek, említett feleségemet védelmezzék és mindazt megtegyék, a mi az én lelkemre, fiamra és Dorotya feleségem tisztességére üdvös lészen.

Hasonlóképen a paduai szt. György templomban levő szüz Mária oltárnak, mely az én sirom közelében vagyon, 100 aranyat hagyok, a melyen vegyenek vagy olajat vagy birtokot az oltár ellátására. Ezt az alamizsnát az a lelkész élvezze, a kinek ez oltáron lelkem üdvösségéért minden vasárnap, minden pénteken és minden ünnepen kötelessége misét szolgáltatni.

Ugyancsak a nevezett oltárnak egy selyem egyházi ruhát, egy ezüst kelyhet, egy misekönyvet és egy hordozható elefántcsont oltárt hagyományozok.

Ugyancsak akarom, hogy valaki küldessék a szt. sirhoz az én lelkem üdvösségére, a kinek azt az alamizsnát adja feleségem és az előbb említett meghatalmazottaim, melyet jónak látnak.

Ugyancsak akarom, hogy valaki küldessék Rómába lelkem üdvösségéért az előbb említettek belátása szerint és ha pap, a ki oda megy, a nagy bőjt minden stációja alkalmával legyen köteles misét szolgáltatni.

Ugyancsak akarom, hogy lelkem üdvösségéért küldessék valaki San Giacomoba.² Továbbá Bosz-

¹ Családi nevét nem tudjuk, de valószínűleg valamely dalmát vagy horvát főnemzetségből való lehetett.

² E három legatum bizonyítja Pribislav erős katolikus érzelmeit. San Giacomo alatt San Jago di Compostellát Spanyolországban kell érteni. Megjegyezzük, hogy Páduában a szt. György-templomban kutatásokat tétünk a nevezett oltár holléte tekintetében, de sajnos, a templom 30 évvel ezelőtt renováltott és így sem az oltárra, sem a siremlék nyomára nem akadhattunk.

niában nem szokott az asszony hozományt kapni, hanem szerelemből, jóságáért és atyafiságának becsületességéért veszik ott el a nőt. Ezt csak azért mondom, mert én az én feleségemtől, Dorottyától semmiféle hozományt nem kaptam, hanem jóságáért és csak azért vettem el, mert jó atyafiságból való.¹ Neki hagyományozom összes ruháit, összes ezüstös öveit, valamint összes arany gyűrűit: 4 gyémánt és 3 rubint. Ugyancsak neki hagyom azt a magyar királytól kapott sárkányos czimert;² ugyancsak neki hagyom az Alfons királytól nekem adott rendjelet (sciarra?) 5 gyöngygyel, két gyémánttal és három rubinttal; ugyancsak neki hagyom nyakékét, melyet a ciprusi király adott nekem egy gyöngygyel³ és bizonyos kövekkel.

Akarom, hogy ezeket a tárgyakat mindig közelében tartsa, hogy lelkemről megemlékezék, minthogy nekem mindig becsületesemre vált és megnyugtatómra volt.

Ugyancsak Dorottya feleségemnek hagyok egy birtokot, melyet Buzacharini Katalin⁴ asszonytól vettem.

1000 aranyat tisztán és szabadon, melyet neki az irányában érzett szeretetnél fogva hagyok és ennek nem mondhat ellene és nem tehet panaszt sem fiu, sem testvér.

Mindezen előbb említett tárgyakat illetőleg azt akarom, hogy az összes törvényes kellékekkel birjon és hogy ezekkel halálom után belátása szerint rendelkezessék. Emlékezetébe ajánlom az én és a fiam becsületét.

¹ Ezt a jogtörténetileg igen érdekes passust Cecchetti említi és ez azt bizonyítja, hogy feleségének összes ingóságai tőle valók.

² Vajjon a sárkány-rendről van-e itt szó vagy valami sárkánnyal diszitett fegyverről, melyet a magyar királytól kapott, nem tudjuk. Meglehet, hogy Hervoja sárkány-rendjéről van szó, mely Pribislav birtokába jutott, mindenestre ez egyik legérdekesebb pontja a végrendeletnek.

³ Pribislav idejében Ciprus királyai a Lusignan család tagjai voltak, m. p. 1432—1458-ig János, 1458—63-ig öccse Lajos, ezt 1463-ban elkergette János törvénytelen fia, Jakab az utolsó ciprusi király, ki 1463-tól 1473-ig uralkodott, ennek neje volt a velencei Cornaro Katalin, ki Jakab halála után Ciprusra való jogát átengedte Velencének. Ugy látszik ez utóbbitól kapta Pribislav a nevezett ajándékot, mert ez felesége révén szorosabb összeköttetésben állott Velencével.

⁴ A Buzzacarini családról lásd Mantovai követjárás Budán cz. munkámat. 42. l.

Ugyancsak Rafaelnak, első házasságomból született fiamnak hagyok 500 aranyat, a mely 500 aranyból 350 aranyat már kapott, valamint egy házat, melyet Ballei Mátyástól 140 aranyon vettem, és így az 500 aranyat már megkapta. Ezenfelül hagyok neki 490 aranyat mint osztályrészt, a mint a nagykoruságról szóló nyilatkozatban meg vagyok irva és pedig azért, mert ő első feleségemnek volt a fia és aztán jó indulatom okából.

Ugyancsak Péter fiamnak hagyok 500 aranyat.

Ugyancsak György fiamnak 500 aranyat.

Ugyancsak Katalin, Borbála és Anna leányaimnak hagyok 600—600 aranyat.

Ugyancsak, minthogy feleségem más állapotban vagyok, ha fiut szül ez javaimból 500 aranyat, ha azonban leányt 600 aranyat kapjon.

Ugyancsak Katalin leányomnak hagyok egy nagy aranyozott ezüst, bosnyák módon készített övet.

Ugyancsak megint valamennyi leányomnak gyöngyöket hagyok, 116 arany értékben.

Megkérdezettéven a megkérdezendők felől azt felelte, (a jegyző itt egy kis pausát tartott és a beteg aztán folytatja rendelkezéseit) akarok még rendelkezni valami iránt.

Ugyancsak azon esetre, hogy ha fiaim közül valamelyik doktor (az egyetemen) akarna lenni vagy lovas szolgálatba akarna lépni, az kapja kardomat, sarkantuimat, valamint egy hevedert.

Ugyancsak összes jószágaimnak maradékát, a mely engem illet és még illetni fog és összes tollaimat, a melyeknek száma 16, valamint egy ezüstözött fából valót és egy aranyozott övet bosnyák mód szerint, Katalin leányomnak hagyom.

Ugyancsak két arannyal bosnyák módon szövött ruhát, egy dolmányt aranyos posztóval, két selyem felső ruhát.

Ugyancsak egy különféle színű bársony ruhát (ugyancsak egy használt férfi ruhát).

Ugyancsak egy nyestbőr takarót.

Ugyancsak két atlaszszövetet.

Ugyancsak egy török-selyemből készített kárpitot.

Ugyancsak 8 arannyomásu bőrt.

Ugyancsak 3 pár közönséges) sarkantuít.

Ugyancsak egy ezüstözött spádét, valamint egy ezüst török kardot, valamint ezüst és aranyozott sarkantuikat.

Ugyancsak 6 szőnyeget.

Ugyancsak egy arany pecsétgyűrűt.

Ugyancsak két szép selyem ágytakarót.

Akarom, hogy mind ezek leányaim és fiaim között egyformán elosztassanak.

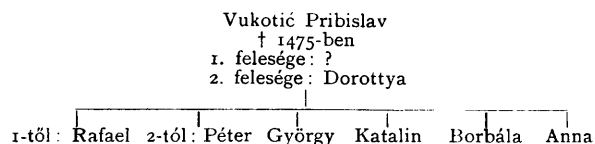
Ugyancsak hogyha leányaim vagy fiaim közül valamelyik teljes korusága elérése előtt halna meg, akarom, hogy az illetőnek része, a még élők birtokába jusson; magától értetendő, hogy a leányok és fiuk én tőlem és Dorottyától származnak.

Ugyancsak ha valamelyik az említett leányok közül, a mitől Isten óvjon, de a mit sokszor cselekednek, anyja beleegyezése nélkül megy férjhez, az ne kapjon semmit.

Tanu: Presbiter Antonio santi Angelino.

Tanu: Alexander clericus sante Mariæ.

E végrendeletből kitűnik, hogy Pribislav nemzedékrendi táblája ekkép állitható össze:

A végrendelet tanúsítja továbbá, hogy Pribislav még az akkori velencei fogalmak szerint is gazdagnak mondható, mert összevéve a készpénz hagyatékot, látjuk, hogy 5490 arannyal rendelkezett. A hagyaték tehát, eltekintve az ingóságok értékétől, 5499 aranyat tett, a mi az István herceg 100 ezer arany vagyonának a 18-ad része.

THALLÓCZY LAJOS.

SZENT ISTVÁN VÉRSÉGE ÉS A MAGYAR KUTFORRÁSOK.

(Harmadik közlemény.)

A mit előző cikkünkben mondtunk az Athleidát emlegető krónikákról, hogy t. i. keletkezésük semmiesetre sem lehet korábbi a XIII. század második felénél, mindazzal ellentétben van az az eddigi nézet, hogy a kamenci évkönyvek a XIII. század elejéről származnak. Az évkönyvek egy a kamenci cistercita zárda XV. századbéli necrologiumának utolsó leveléhez fűzött pergamentlapra vannak írva s nyilván a régi necrologiumból valók, melyből Schmalkaldeni Henrik frater az 1405-ki nagy áradáskor megmentette ezt a levelet. Az írás jellege XIII. századbéli s mivel az évi följegyzések az 1165-re következő esztendőnél szakadnak meg, közel eső volt az a gondolat, hogy az írás sem lehet sokkal későbbi ennél, mind a mellett 1204. után kellett megtenni a följegyzéseket, illetőleg kijegyezni némi bővítésekkel a krakkói évkönyvek adatait, mert az ezekhez csatolt s az 1000 körül élt szent fejedelmek és főpapok névsorát tartalmazó jegyzék már szentnek mondja II. Henrik császárt és nejét, Kunigundát.¹ Ámde a II. Boleszláv lengyel herceg által megölt Szaniszló krakkói püspököt is mint

szentet említi az évkönyvirő: «Anno 1079. pasus est Sanctus Stanizlaus episopus Cracovien-sis 3. Ydus Aprilis.» Már pedig Szaniszlót csak 1253-ban iktatta IV. Incze pápa a szentek sorába, ez tehát a föntebb kifejtett érveken kívül egymagában is elég bizonyíték arra, hogy nem tehetjük korábbra a kamenci évkönyvek összeállításának idejét a XIII. század második felénél.

Igy aztán megint csak ott vagyunk, hogy a Sz. Istvánra vonatkozó adatok elterjedése és különböző magyarázatokkal történt kibővítése akkor kezdődött, midőn Krakóban és Kalisban három magyar hercegnőnek volt udvara. Ez a három hercegnő, mint már említettük, IV. Béla két leánya, u. m. Szent Kunigunda († 1292.), kit 1239-ben szemérmes Boleszláv, az 1242—1279 közt uralkodó krakkói és sandomiri herceg vett nőül s aztán Ilona vagy Jolánta († 1298.), 1256-tól Áhitatos Boleszláv kalisi és nagy lengyelországi herceg († 1279.) neje, továbbá IV. Béla unokája, Grifina († 1291.), Szemérmes Boleszláv utódának, az 1279—1288. közt uralkodó Fekete Lesko, krakkói és sandomiri hercegnek a felesége. Köztük említendő még Kálmán halicsi király és tótországi herceg († 1241.) öz-

¹ Pertz XIX. 580. Bielowski II. 775.

vegye, Salome († 1268.), Szemeremes Boleszlávnak a nővére, ki férje halála után Lengyelországba tért vissza s a Sz. Klára szüzei közt, a zavichosti monostorban töltötte hátralevő napjait.¹ Bár apáca volt, a Magyarországon töltött közel 20 esztendő mély nyomokat hagyott lelkében s mint később még visszatérek rá, alighanem volt valami része a Varsói Krónika létrejöveteleiben.

Mindamellettt kitűnik a főntebbiekből, hogy nemcsak a XIII. század dereka előtt, de a későbbi krakkói évkönyvszerkezetekben sincs még szó Mesko nővéréről, sőt az 1340. körüli Traska és a még későbbi Sędziwoj sem említi, holott a sziléziai évkönyvek forrása félreismerhetlenül valamelyik krakkói évkönyv volt. Legszembetűnőbben látjuk ezt a kamenci évkönyveknél, melyeknek csaknem minden adata feltalálható a krakkói szerkezetekben, a száraz évi följegyzéseknél többnyire a szövegezés is egyezik. Ezeket a száraz adatokat bővítik egy pár esetben, különösen Meskonál és Chrobry Boleszlávnál, a mit már az 1250—70. közti krakkói és lysagorai évkönyvek is megtettek. A kamenci és a többi sziléziai évkönyv azonban már egy további fejlődési fokot tüntet föl ezekkel szemben s midőn Lengyelország Chrobry Boleszláv és Sz. István korabeli határáról szóltam, a hogy a lengyel források említik, arra is rámutattam, hogy a Varsói Krónikában kell keresnünk egyfelől a krakkói és lysagorai, másfelől a sziléziai évkönyvek közé eső fejlődési fokozat képviselőjét.

A Varsói Krónika legfőlebb csak a XIII. század második felében keletkezett s a rendelkezésünkre álló adatok szerint itt találjuk legelőször említve Atleidát, mint Mesko lengyel herczeg nővérét s mint Jesse magyar király nejét és Sz. István anyját. Írójának elég élénk képzelő tehetsége volt arra, hogy Géza fejede-

lemnek Hartviktól név nélkül említett nejéből valami homályos és bizonytalan mondai emlék fölhasználásával megalkossa Atleida alakját s visszavezesse az Arpádok és Piasztozok közt többször ismétlődő családi összeköttetést a magyar és lengyel nép két első keresztény s körülbelül egy időtájban megtért fejedelméig.

Nem is annyira krónika ez a munka, mint inkább krónika formájában irt költői alkotás és korántsem volna meglepő, ha valaki azzal az elmélettel állna elő, hogy tulajdonképp a krakkói udvar igriceinek énekei szolgáltatták az anyagot összeállításához. Annyi bizonyos, hogy a szláv-ságot erősen jellemző élénk fantázia merészen és nagyon önkényesen járt el azon vékony historiai szálak összeszövésében, melyek olyan a milyen történelmi alapul szolgáltak s minden esetre éles ellentétben áll ez a krónikának nevezett mű a XVI. századbeli magyar hegedősök sokkal szárazabb és józanabb, inkább az események hű előadására, mint költői alakításra törekvő krónikás énekeivel. Ha a Varsói Krónika krónikák módjára irt költeménynek nevezhető, 'emezeket bátran mondhatjuk versbe szedett történelmi műveknek.

Kezdődik a Varsói Krónika Aquilával, Magyarország első királyával, ki midőn ezüstben, aranyban s drágakövekben, emberekben és marháknban, szárnyasokban és erdei vadakban annyira bővelkedett, hogy minden felől hozzá folytak össze a világ gyönyörűségei, földmagasztalva és szívében föllelkesezve elhatározta, hogy összetöri és hatalma alá veti a föld minden országát és minden nemzetét. Kiadta tehát a rendeletet mindazon népnek, melyek féltek tőle, hogy nagy háborura készüljenek s fölfegyverkezve gyűljenek össze. Mikor aztán összegyűltek a végnélküli mezőkön, száz sereget választott ki a legderekabb s hadra termettebb férfiak közül, senkitől sem kérvén tanácsot, nehogy valaki lomhaságból, vagyonszeretetből vagy a hitvese és gyermekei miatti fájdalomtól ellene mondjon. És elpusztította Lituuát, hatalma alá vetette Scotiát, majd Daciát támadta meg s ezt is meghódította; Daciában aztán összegyűjtötte a hajókat, tengerre szállt s a hol a Rhenus folyam a tengerbe szakad, Theutoniába nyomult, Köln városában tizenegyezer szüzzel együtt megölte Sz. Orsolyát; innen Ausztriába vitte sátor-

¹ Krakkói évk. «1269. obiit domna Salomena, regina Galicie, soror ordinis Minorum.» (Bielowski II. 840.), Traska: «1268. soror Salomea ordinis sancte Clare migravit ad Dominum. In qua mirabile, quia 7 diebus iacuit in choro sororum inhumata, in lapide sancte Marie.» (U. o.) Sędziwoj: «1269. Domina Salomea regina, relicta quondam Colomanni regis Hungarorum degens multis annis sub regula sancte Clare, germana illustris principis domini Boleslai ducis Cracovie et Sandomirie IV. Idus Novembris obiit. Hec usque ad mortem in virginitate dicitur permansisse.» (Bielowski II. 813.)

fáját, hol megütközött Theutonia királyával s miután legyőzte, Apuliába rontott, ott a franciákkal és normanokkal hadakozott s ezeket is hatalma alá vetette. Innen átkelve a hegyeken, Lombardia kőfalakkal, magas tornyokkal ékesített, megszámlálhatlan városokban bővelkedő lapályaira vonult, elpusztította az országot, szét-hányta a kőfalakat és összerombolta a tornyokat, a miért aztán isten ostorának nevezték el. Be akarván járni az egész világot s megszerezni a római birodalmat, Róma ellen indította seregét. De az első állomásnál éjjel, midőn ágyában aludt, látomása volt, megjelent neki a szent angyal s ezt mondta: «Azt parancsolja neked az isten, az ur Jézus Krisztus, hogy vadsággal ne merészelj lépni Róma szent városába, hol apostolaim testei pihennek, hanem térj vissza s választott királyomat, Kazimirt, ki a sclavoniai és chrwatai részekben hiven, szívének és elméjének minden buzgóságával szolgált, boszuld meg árulóin, kik gyalázatosan megölték, azt mondván: sohasem lesz fölöttünk király, hanem magunk fogunk uralkodni. Az utánnad következő nemzedéket azonban, mely alázattal fogja fölkeresni Rómát, az örök korona birtokába fogom juttatni.» Erre eltűnt az angyal.

Reggel aztán a Velenczének nevezett városba vezette seregét a király s innen távozva, a tenger partja fölé jutott, hol új várost alapított, melyet saját nevééről Aquileiának nevezett. Majd átkelve a karinthiai Alpeseken, Chrwatia és Sclavonia határaitra érkezett a Száva és Dráva között. Itt ellentálltak a horvát és sclavon fejedelmek, sereget állítottak ellene és tündöklött a nap az arany pajzsokon s fényük visszaverődött a hegyeken. Nyolcz napig tartó nagy ütközet volt köztük. Az isten Aquila király kezébe adta őket királyuk, Kazimir miatt, kit elárultak és gyalázatosan meggyilkoltak. Leölettek a sclávok és chrvátok, mások futásnak eredtek, némelyek pedig fogságba estek.

Midőn a győzelem után átkelt a Dráva nevű folyón és látta a sik és termékeny földet és számba vette, hogy már 25 esztendő telt el hazájából, Keleti Magyarországból való távozása óta s annyi győzelmes háboru után gyöngülni érzé magát: gondolkozni kezdett, mit tegyen, saját országába menjen-e vissza vagy ezt, a mit elfoglalt, vegye-e birtokába? Már több

napig gondolatokba volt mélyedve és megszorodva, akkor az a jó ötlete támadt, hogy ha házasság által köti magához a scláv és chrvát nőket, a földet békében és nyugalomban fogja birni. Előadta tehát seregének a tervet s mindenkinek tetszett. Kiküldött követei utján a sclávok fejedelmétől ugyanazon nemzetbeli leányt kapott, kit nőül vett, valamint serege is ezen nemzetből nősült. Ekkor átkelt a Dunán, sik mezőséget talált, melyet buja legelő borított s tele volt pásztorokkal és mindenféle igás és gulyában élő barommal.

Mert e földön csak pásztorok és földművesek laktak, Sclavonia és Chrwatia királya pedig a tenger mellékén, Sipleth (Spalato) nevű városban tartózkodott, melyet még Sz. Péter apostol térített a keresztyén hitre s mig Rómába nem hívták, öt évig püspöke volt.

Ezután a Thisa folyón ment át Aquila s ott még nagyobb sikságot talált, mely rendkívül megtetszett neki. Akkor összehívta egész seregét és seregének dicsőségére és tiszteletére Ungariának nevezte el, a földet pedig felosztotta a fejedelmek és bárók között, nagy birtokokat ajándékozván nekik s mindnyájuk megegyezésével azt határozta, hogy ha neje sok fiut szülne, az első szülött uralkodjék mindnyájuk fölött.

Ezután szült neje egy fiut, kinek Columan nevet adott. Ez Chrwatiából vett feleséget. Mikor pedig öregedni kezdett Aquila, az országok hirneves legyőzője, összehívta az ország összes fejedelmeit és mágnásait, fia Columán kezébe tette le a hatalmat és meghalt.

Anyja halála után Columan neje fiat szült, kit Bélának neveztek. Ez, midőn atyja elhunyt, Aquileia városába tért vissza, hol egy a konstantinápolyi birodalomból való görög nővel kelt egybe. Innen Sclavonia földére ment, melyet őse Ungariának nevezett el s itt neje fiat szült, kit Jessének neveztek.

A mit ezután mond a krónika Jesséről, ne-jéről, a Krakkó városából nőül vett Athleitaról, majd Sz. Istvánról, a koronakérésről s Mescho és Sz. István határjárásáról, azt már fentebb részletesen ismertettük. A továbbiakban előadja Sz. István uralkodásának végső éveit és a halála utáni eseményeket, melyek szintén nagyon jelentősek annak a feltüntetésére, milyen mese

módra fogták fel a XIII—XIV. századbeli lengyelek a régi magyar dolgokat.

Említi a krónika Sz. Imre halálát. Henrik, Sclavonia nemes hercege — így folytatja — súlyos betegségbe esett, nyolcz napig sinlődött, a kilenczedik napon pedig kilencz órakor kilehelte lelkét, melyet a szent angyalok a maguk társaságába vettek. A hetedik napon, vasárnap az urhoz költözött neje is, kivel szüzességben élt együtt. Halálán vigasztalan volt Sz. István, de könnyöriült rajta az isten irgalma, mert neje ismét fiat szült, kit Leventhának neveztek, aztán szült egy másikat, Pétert, a harmadik évben újra egyet, Bélát. Hat hónappal később meghalt Sz. István neje, Magyarország királynéja s ekkor tanácsot tartva a fejedelmekkel, Theutiából vett feleséget, Almanian királyának a nővérét, kivel együtt jött öcscse, Henrik is.

A tizedik hónapban megjelent Istvánnak az isten angyala s így szólt: «jőjj hozzám kedveltem, István király; ideje, hogy a világi fáradalmak után megpihenj a paradicsom örömeiben.»

Hat hónap telt el a szent férfi halála után s ekkor Alba kezdett uralkodni Magyarországon. De az özvegy királyné cselet szót ellene s azon kezdett magában tündölni, hogyan tudná öcscse, Henrik örök birtokába juttatni Magyarországot, István király fiait pedig, kiket Kaul fejedelem gondozott, a folyóba vetni, életüket elpusztítani s emléküket kiirtani. Tanácskozott tehát testvérel, Henrikkel s azt javasolta neki, menjen Almaniába s térjen vissza nagy sereggel, hogy Magyarországot hatalma alá vesse.

Alba király Esztergomnál állta útját. Nagy viadalba bocsátkoztak, melyben Henrik herceg győzött.

Alba és Kaul hátat fordított, magukhoz vették a király három fiát, Leventát, Bélát és Pétert s Lengyelországba futottak nagyanyjukhoz, Dambrovcháoz, egész Lengyelország nagyhercegnőjéhez. Ez ugyanis özvegységben maradván, fiának Boleszlávnak volt a gyámja, ki már 18 éves, fölötte erős, bátor és harcra termett ifju volt. Kedvesen és szerető indulattal fogadta a nemes és gyenge árvákat s gondviselőiket, a nemes Albát és Kault, szívesen szolgálataikra állt s megparancsolta, hogy semmiben se akadékoskodjanak nekik, hanem mindent tettségükre végezzenek.

Tizenhat évig tartózkodtak a magyar király fiai Lengyelországban. Ezalatt Henrik uralkodott a magyarokon, elnyomta őket, minden javaikat elpusztította vagy hamis uton elvette s élösködött a földön azon hűtlen magyarokkal, kik czinkostársai voltak, a magyarok nemes nemzetségét megrontotta és tönkre tette s a püspököket a papsággal együtt lenézte.

Értésülvén ezen zsarnokságról a már ifjuvá lett gyermekek gyámjai, Alba és Kaul, tanácsot tartottak s midőn a hercegnő fiával Boleszlávvá s báróival, az árvák felől beszélgetett, a gyermekekkel együtt hozzájuk mentek s tétet hajtva a herceg és anyja előtt, kérték őket, segítsék, hogy visszatérjenek Magyarországra és visszazerezzék országukat. Erre a herceg felsóhajtott, egész benseje megindult rokonain s így szólt: «Készüljete s legyetek bátor, állhatatos erős férfiak, mert jobb meghalunk igazságos háboruban, mint örökségüktől megfosztva látnunk rokonainkat.» Mindnyájan helyeselték szavait, a király fiai pedig gyámjaikkal együtt lehajtott fővel visszamentek helyükre. A herceg ekkor Sethech nevű palatinusával egybehívta katonáit s nagy háborura készült.

Nagy és vitéz sereg gyűlt össze. Hallgatagon mentek elől a gyalogok és nyilasok s a sereg mögött a király fiai és Boleszláv herceg, miután nagy sirás és csók között elengedte őket nagyanyjuk. Midőn Pecsth nevű város közelébe értek, szembe ment velük Henrik herceg és összecsaptak. Megsebesülve sokan estek el, Alba is megöletett azon tó mellett, mely a mezőség közepén Pesth közelében van, honnan a mai napig Alba király tavának hívják.

Másnap Henrik, a magyarok királya Boleszláv és a király fiai ellen indította seregét. Meghátrált s üldözőbe vették, elnyomták a hegyek közt Esztergom város közelében és megölték. Midőn meghallotta testvére halálát a királyné, szerfölötti bánatában hirtelen halállal meghalt.

Az ütközet után összehívta Boleszláv herceg Magyarországi püspökeit és mágnásait, Székes-Fejérvárra ment s megkoronázta a királyi koronával István király fiát, Leventát, Pétert és Bélát pedig hercegekké tette. Ezek végezte után Sóvárra ment, a saját határai közé s ott vadászattal mulatozott.

Hat hónap mulva jelentették neki Leventa halálát, minek hallatára keserű könnyeket hullatott és gyors menetben Fejérvárra tért, hova összehívta az ország főpapjait és mágnásait. Mivel pedig csodás ragaszkodással szerette Pétert, nem akarta megkoronázni Bélát, az idősbik testvért, hanem mindenkinek akarata ellenére Pétert, az ifjabbik testvért választotta királynak.¹ Péter megkoronázása után Karinthiába ment és ott határokat emelt²; féltek ugyanis tőle Karinthia és Alemania és Ausztria hegy-völgyes vidékein, mert Ausztrián át diadallal tért vissza Lengyelországba, Krakko városába.

Két év mulva jelentették neki Péter magyar király halálát. Gyorsan Esztergomba indult s onnan Bélával együtt Fejérvárra ment, hol fejére tette a királyi koronát, könnyek közt kérvén az urat, hogy adjon neki hosszú uralkodást s ékesitse föl fiakkal és leányokkal. A kinek aztán a római birodalomból vett feleséget. A menyegző után a herczeg Rusián át Lengyelországba tért. Eltávozta után fiat szült Béla király neje, kinek neve volt Albert, aztán egy másikat, Jessét, egy harmadikat, Colummant, negyediket, Salamont s egy ötödiket, Lászlót, kit Rusia herczege, a Galicz városi Miscizláv fiává fogadott s átadta neki egyetlen leányával együtt, mivel fia nem volt, Galicia országát. Házassága után atyja, Béla ágyba esett és meghalt.

Utánna királynak választották és koronázták Albertet, kinek uralkodása alatt meghalt két testvére, Columman és Jesse, öt esztendő mulva pedig ő is meghalt gyermek nélkül.

Maradt László herczeg Magyarországon, testvére Salamon Sclavoniában uralkodott. Ta-

nácsot tartván a püspökök a fejedelmekkel, Rusia Galicia nevű városába siettek és Lászlót fogadták el királynak, aztán a királyi városba Fejérvárra siettek és testvére, Salamon beleegyezésével, megkoronázták. Ez a szent király az isten nyomdokain járt. Őt látta maga előtt látásával a szent király s rajta volt, hogy nyomdokait kövesse. Mert igen jámbor király volt, a tanácsban előrelátó, a rábizott nyájnak hűséges gondviselője, a közbenjárásnál serény, mindenféle tisztos erkölcsben kiváló, kit úgy tiszteltek vitézei, mint atyjukat s édes szeretettel kedvelték.

Amen dicant omnia, végzi az események elbeszélését ez a hirhedt, de mindenestre sajátosságos s nem is érdektelen krónika, mely a menynyire hasznavehetetlen történeti forrásnak, ép olyan tanúságos a mondaalakulás szempontjából.

Sok minden van benne a Sz. Lászlóig terjedő régi magyar történelem eseményeiből és személyeiből, de semmi sincs a maga valóságában, hanem csodálatos összevisszaságban gabalyodnak egymásba ismert tények és személyek s az egészen olyan felfogás vonul végig, mely a XIII. századbeli magyar állapotokból szűrődött le. Így a mit a halicsi s még inkább a tótországi herczegségről mond a krónika összeállítója, a II. Endre korabeli viszonyokra emlékeztet; Szent László egybekelése a halicsi herczeg egyetlen leányával s Miscizláv által történt fiuvá fogadtatása tulajdonkép Endre herczeg története, ki Msztizláv novgorodi herczeg leányával együtt kapta Halicsot, míg a tótországi és horvát dolgok emlegetése a horvát királyok székvárosával Siplethtel (Spljet, Spalato) s az Attila fiának mondott és második magyar királynak megtett Columánnal Kálmán volt halicsi királyra («a második király») és tótországi herczegre utal; az ő udvarában beszélhettek azon Kazimir vagyis Krescimir nevű horvát királyról, kit alattvalói megöltek, valamint arról, mikép hódította meg Attila Horvát- és Tótországot s hogyan házasodtak össze a magyar vitézek a szlavon nőkkel sat., sat. A horvát dolgok iránt való ezen érdeklődés mellett is azonban, mint a II. Boleszlávnak tulajdonított szerep mutatja, lengyel volt a krónikaszerző, de e mellett azon erős kifakadás tanúsága

¹ Péter alatt I. Endre értendő, a kit a lengyelek már előbb is összezavartak Péterrel, így p. a krakkói káptalan évkönyvei szerint: «1060. Petrus rex Hungarorum obiit.» (Bielowski II. 795. Pertz XIX. 587.), a mit Sędziwoj is átvesz: «Anno domini 1060. Petrus rex Ungarie obiit.» (Bielowski II. 873.)

² Már Boguchwal említi, hogy kegyetlen Boleszláv (Boleslaus Efferus) helyre akarta állítani Lengyelország határait a Dunáig Czyszawáig és Moraváig (Bielowski II. 486.), a mit Traska évkönyvei már így adnak elő: «1080. rex Boleslavus obiit, qui in amplissimum profecisse traditur regnum, a Danubio flumine regni Ungarie usque ad Solavam fluvium Saxonie, a Kyoviensi civitate, que est metropolis Russie, usque ad montes Karinthie, ut in cronica declaratur superius.» (Bielowski II. 831.)

szerint, melyben a korona megtagadásának indokolásánál kelt ki kortársai ellen, bántotta őt a lengyelek megoszlása és az uralkodóház tagjainak folytonos viszálykodása s többszörös testvérharcza. Ha még ehhez vesszük a szerző felfogásának naivságát, előadásának mese-mondáshoz hasonló módját, mondatszerkezetének pongyolaságát: könnyen támadhat az a benyomásunk, hogy asszonytól ered ez a krónika, ki tulajdonképp nem egy előtte fekvő magyar forrásból írta ki az Árpádházi királyok első századának történetét, hanem elmesélte, a hogy megmaradtak emlékében, a miket a magyar udvarban és Tótországban hallott. Ezen a nyomon aztán arra a feltevésre jutunk, hogy Kálmán herczeg özvegyének, Saloméának lehetett nagy része a krónika előállításában. Nem mintha ő maga írta volna, hanem az ő elbeszélése szolgáltatta az anyagot. A krónika szerkesztője, a ki néhány évtizeddel később élhetett Salome halála (1267.) után, talán nem is közvetlenül tőle hallotta a történetek elmesélését, hanem esetleg Kalisi Boleszláv özvegyétől, Jolántától († 1298.), ki úgy, mint nénje, Sz. Kunigunda († 1292.), nagyon fiatal korában jutott Lengyelországba, őseiről tehát körülbelül csak annyit tudott, a mit nagybátyja özvegyétől, Salométól hallott. Azért gondolhatunk Jolántára, mert az ő veje volt Lokjetek Vladiszláv, ki végre 1306-ban király lett; már pedig a krónika összeállítása nem történhetett előbb a királyság megalapításánál, tekintve ezen szavakat: «post hoc generationi eorum sequenti me miserens, miserabor et eam exaltabo et corona regia coronabo.» (Bielowski I. 502.) A krónikát e szerint a XIV. század elejénél korábban nem foglalhatták írásba.

A magyar krónikák megismerése után azonban észrevették, mennyire össze-vissza vannak zavarva e krónikában személyek és események. Szükségesnek látták tehát a lengyelek, hogy valamiképp segítsenek a dolgon s így keletkezett az a lengyel-magyar krónikát kiegészítő töredék, mely főleg Sz. Lászlóval foglalkozik, «kire törvényesen szállt Magyarország birodalma, inkább mint Salamon királyra», de előzőleg elmondja az első Árpádok leszármazását is.

Tudjuk a magyarok krónikájából, a hol ez foglaltatik — mondja e töredék — hogy a magyarok Pannóniába való második beköltözése-

kor első fejedeleme volt Harpad, a második Zotham, a harmadik Thoxon, ki három fiut nemzett, ú. m. Geyzát, Mychlemet és Szár Lászlót. Geyza nemzette Sz. István királyt, Michl pedig Vanzult, ki meghalt a Gesla királyné, Sz. István király neje által, szemeinek kitolása következtében. László pedig nemzett három fiut, u. m. Andrást, Bélát és Leventét, kik az említett királytól való féltükben Lengyelországba futottak, hol Bela magánküzdelemben legyőzött Lengyelország királya helyett egy nagy természetű alemant, ezért Lengyelország királya nőül adta a leányát Bélához, kitől Lengyelországban nemzett két fiut, u. m. Geyzát és Lászlót, Magyarországon pedig egyet, Lumpartot. Midőn pedig alemann Péter sanyargatta a magyarokat, behozták az ország törvényes örökösét, Andrást, Bélát és Leventét s olyan kötést tettek egymás között, hogy egyik uralkodjék, míg él, halála után, ha van is örökös, a másik s aztán a harmadik uralkodjék. Először uralkodott az idősbik, fehér András, ki Salamont nemzette s a kötés és esküje ellenére még a bölcsőben megkoronázta a halál félelme alatt levő Béla beleegyeztével. Levente hitetlenségben halt meg. Az ország törvényesen Geyzara és Sz. László királyra szállt, mind a mellett sok évig hiven szolgáltak Salamonnak, de ez meg akarta őket jogtalanul ölni, Lengyelországba futottak, ott népes sereget gyűjtöttek s elűzték Salamont. Geysa, boldog László testvére uralkodott három évig, ő pedig 19 évig, végül Colomanus, Geysa fia 18 évig. (Bielowski I. 488—489.)

Nem említi ez a magyar krónika után késült töredék Géza fejedeleme nejét. Amde a magyar krónika sem e helyen, Taksony fiainál beszél Saroltról, hanem Gyula vezérnél, sőt Kézai s közvetlen forrása, az 1270—72 körüli krónika—szerkezet egyáltalában hallgat róla. A Varsói Krónika Athleidája tehát a koronakerés mondásával együtt tovább is megmaradt.

Igy jutott be aztán a sziléziai évkönyvekbe is, a XIII. század utolsó tizedeinél aligha korábban, sőt minden jel szerint később.

Az alkalmat, mely a sziléziai krónikások figyelmét az első magyar királyra és szentségére fordította, itt is a sziléziai Piasztok magyar rokonságában kereshetjük. Már a tatárok elleni

ütközetben, 1241-ben elesett II. vagy Kegyes Henrik, boroszlói és krakkói herceg atyafiságban volt IV. Bélával; anyja, Sz. Hedvig († 1243.) ugyanis, I. Henrik boroszlói herceg († 1238.) neje, testvére volt Gertrud királynénak, IV. Béla, Kálmán herceg és Sz. Erzsébet anyjának. «Hic Henricus, pius homo — írja a szakálasnak nevezett I. Henrikről a *Chronica principum Poloniae — duxit in uxorem Sanctam Hedvigim, filiam Bartoldi, ducis Meranie, sororem videlicet domine Girdrudis, regine Ungarie, nec non domine Engiltrudis, regine Francie.*» (Bielowski III. 482.) Szent Erzsébetről pedig már a XIII. század vége felé följegyezték a felső-sziléziai évkönyvek (*Annales Silesiæ superioris*): «1238. beata Elyzabeth canonisatur» (Pertz XIX. 552.) Még többet találunk a heinrichowi évkönyvekben: «Anno Domini 1231. obiit sancta Elisabeth, filia Andree regis Ungarie et uxore lantgravii Hassie.» (Pertz XIX. 548. Bielowski, III. 705.) Az imént említett II. Henrik herceg neje Anna, cseh hercegnő volt († 1265.) II. Endre király nővérének, Konstanciának és I. Ottokár cseh királynak a leánya. Fia, III. vagy Vastag Henrik († 1296.), liegnitzi és boroszlói herceg pedig nőül vette IV. Béla király unokáját, Erzsébetet († 1304.), Kalisi Boleszláv és Ilona (Jolánta) magyar hercegnő leányát, a kikkel már előzőleg sógorságba jutott, mert nővére Erzsébet meg Kalisi Boleszláv bátyjának, Premisláv poseni hercegnek († 1257.) volt a felesége, míg neje, Kalisi Erzsébet utján sógora lett neki Lokjetek Vladisláv († 1333.), kujaviai herceg, a későbbi lengyel király, mert ez meg Kalisi Boleszláv és Árpádházi Ilona másik leányát, Hedviget vette nőül. Lokjetek Vladisláv pedig tudvalevőleg I. Károly királyunknak volt az ipa s Nagy Lajosnak anyai nagyatyja, az ő leánya volt ugyanis Erzsébet anyakirályné s mivel másik leányát, Margitot, Bernát († 1341.) schweidnitzi herceg vette nőül, I. Károly, kinek első neje II. Kázmér († 1312.) beutheni herceg leánya, Mária, I. Boleszláv oppelni hercegnek († 1313.) az unokahuga volt, ismételten sógorságba került a sziléziai hercegekkel. Így szövődött mind több és több szállal egybe a magyar, lengyel és sziléziai uralkodóházak közti rokoni kapcsolat s a sziléziai hercegek nagy hasznát vették a magyar királyokkal való atyafiságának. Károly

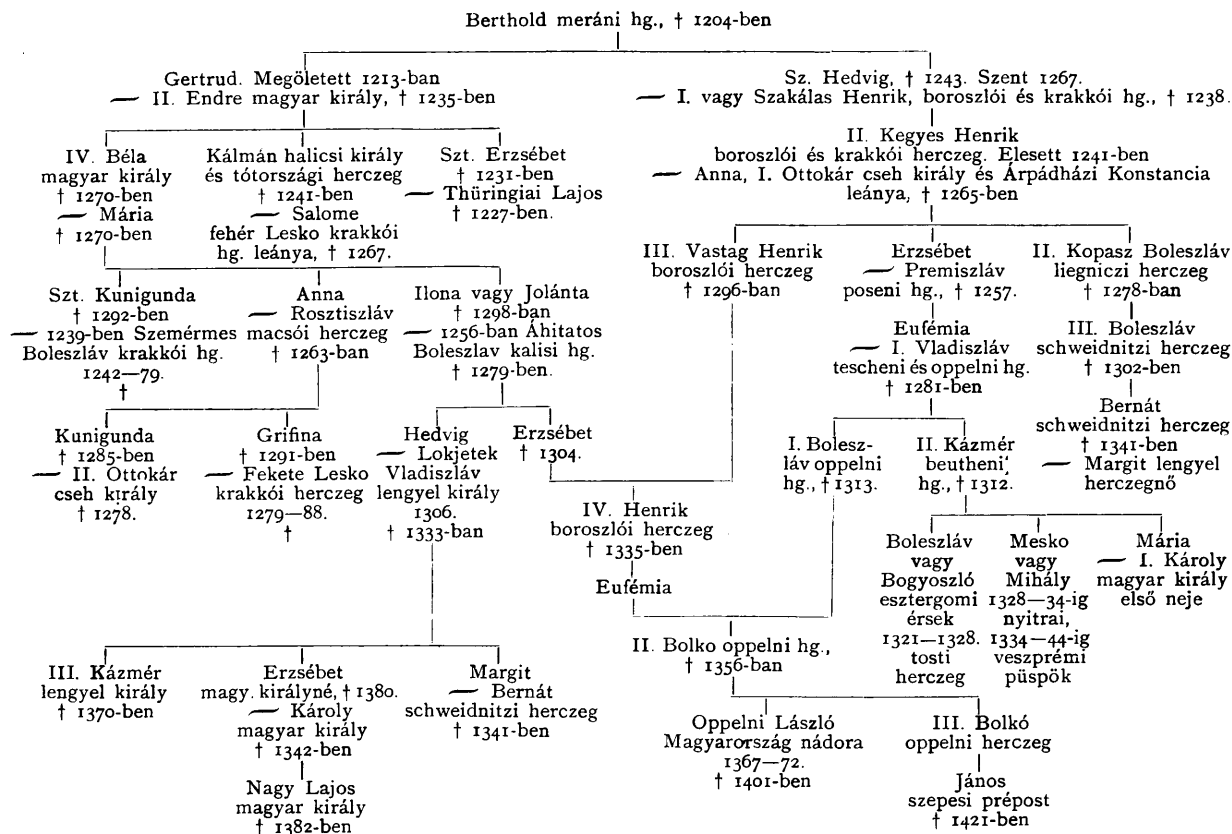
király sógorai, Beutheni Kázmér fiai közül Tosti Boleszláv vagy magyarosan Bogyoszló esztergomi érsek (1321—28.), öcscse Mesko vagy Mihály előbb nyitrai (1328—34.), aztán veszprémi püspök (1334—44.) lett. A két főpap nagybátyja, I. Boleszláv († 1313.) oppelni herceg Erzsébet királyné nagynénjének, Kalisi Erzsébetnek és Vastag Henrik boroszlói hercegnek az unokáját, Eufemiát, IV. Henrik boroszlói herceg († 1335.) leányát vette nőül; e házasságból született II. Bolko († 1356.) oppelni herceg, kinek fia oppelni László († 1401.) Nagy Lajos királynak volt a nádora (1367—72.), másik fiától III. Bolkótól való unokája, János († 1421.) pedig N. Lajos uralkodásának végén szepesi prépost lett.¹

Megvolt tehát az oka, miért kezdtek érdeklődni Sziléziában is a magyarok első szent királya iránt. S a miként lengyel hercegnők fűzték a sziléziai hercegeket az Árpádokhoz, ép úgy lengyel krónikák szolgáltatták azon adatokat is, melyek Sz. Istvánt rokonságba hozták a lengyel állam és kereszténység megalapítóival, Meskóval és Chrobry Boleszlávval. Azok a lengyel hercegnők, kikről e tekintetben szó lehet, mind a XIII. század utolsó tizedeiben s a XIV. század első felében éltek: a lengyel krónikák erre vonatkozó adatai tehát csak ezen időben jutottak a sziléziai évkönyvekbe, melyek azon mód átvették a lengyel krónikák hibáit, félreértéseit és helytelen magyarázatait, a hogy azok módosították a Szent Istvánnal való viszony befolyása alatt a XIII. század derekát megelőző régebbi krónikák Meskóról és Chrobry Boleszlávról szóló előadását.

Ha csak tehát valami egykoru forrás nem utal arra, hogy lengyel hercegnő volt Sz. Istvánnak az anyja: mindazt, a mit a Varsói Krónika, meg a sziléziai évkönyvek mondanak Athleidáról, bátran a XIII. század második felében keletkezett mesének tarthatjuk, melynek ha mégis volt valami mondai alapja, csak az lehetett, a mit előző cikkemben már elmondtam.

Könnyebb áttekintés végett az itt tárgyalt családi összeköttetésekről adjuk a következő táblázatot:

¹ Pór Antal: *Piasztoek és magyar Anjouk közötti rokonság.* (Századok. 1892. XXVI. 232—236. L. még U. o. 1901. XXXV. 437. l.)

NAGY GÉZA.

BOCSKAY HADI NÉPE.

(Második, befejező közlemény.)

II.

Maga Bocskay — jelképileg, mint fejedelem — egyik saját czimer-adományában is szerepel, mert a kis-mariaiaknak adott pecsét-czimer leírása még a ruházatát is eléggé részletesen felsorolva, azt mondja, «hogy egy érettkorú, jeles és vitéz, veres öltönyt, fehér darutollakkal és összefoglalt drágakövekkel felékesített, gyöngyökkel helylyel-helylyel felcizfrázott fekete főveget viselő, megaranyozott karddal felövezett, bársonnyal bevont, arannyal ékesen kicsinosított királyi székben, komoly méltósággal, összetett kezekkel ülő, egyfelől vértől pirosuló kivont szablyával, másfelől megaranyozott buzogánnyal ellátott, a fejedelmi méltóságnak mintegy eleven képét kiábrázolt hősnek képe

legyen;»¹ az ékes fejedelmi főveg — és nem korona — meg a véres szablya buzogánnyal őt, az igazi magyar fejedelmet jellemzi.

Egyébként rendkívül egyszerű, de több ízben is igen kifejezetten magyar jellegű a kassai fejedelmi kanczellária heraldikája. Az a rövid másfél esztendő, a mely idő alatt a fejedelem armálisokat adott ki, a magyar heraldikában szinte egy kis sziget, melynek földjében a hanyatló lovag-kor külföldi diszei mellett hazai virágok is nőttek. A megmaradt és leírásban eddig heraldikailag tárgyalt mintegy 70 czimerből, a mit Bocskay után kegyelettel őriz az utókor, meg lehet állapítani az ő czimer-adományainak érdekes és jellemző vonásait.

¹ Osváth Pál: Kis-Mária nagyközség és a nagy-máriai pusztá leírása. 1806.

Altalában közönséges hegyes talpu, néha háromszögletű paizs van alkalmazva, legtöbbször a szokásos kék mezővel, de aránylag a későbbi erdélyi fejedelmi czimerekhez képest, eléggé gyakran előforduló vörös színüvel is. Ebben majdnem kivétel nélkül ott van a zöld sík vagy halom (mely egy pár esetben a magyar hármás halom), ezen áll a czimer főalakja.

Czimer-paizsalaknak többször alkalmazott lovas vitéz leginkább fehér lovon ül és — vagy párduczczal viaskodik, mint a szoboszlai lovas hajdu-kapitányok czimerében, vagy harciba indulva, kezében hol kardot, hol zászlót tart. (Simándi Kállay, Keószeghy, Parlaghy, Borosjenői Rác, Nyéki Szabó-czimerek).

A fehér lovon kívül jellegzetesen magyaros czimer-alak a Bocskay féle armálisok czimereiben a párducz; — valószínűleg még Ázsiából hozott ősi kagyományok állata a magyar képzelet-világban, melyből e czimerek által a heraldikai czimer-állatok sorába lépett és feltűnőleg gyakran szerepel. (Haranghy, Sárándi Kiss, Nyeke, Sigmond, Tolnacyzimerekben.) Az állatvilágból még néhányszor az oroszlán, a bátorság főszemélyesítője, a daru, mely felemelt lábával követ tart (az éberség heraldikai jelképezése), a kigyó, mely az okosságot jelenti, a farkas, a medve és a szarvas fordulnak elő. A tisztán heraldikai griff még csak egyszer szerepel az ismert czimerekben (a Miskolczi Boros családjában), — ezt a magyar heraldika csak a XVII. század közepétől kezdve alkalmazta sürűben.

Az állat-alakokon kívül néhány fegyverzeti eszköz is előfordul a paizs-mezőkben, mint a nyilvessző, a dárda, mindenikből kettő keresztbe téve. De leggyakoribb a czimerekben a közönséges hadi vitézségét jelképező félkar, pánczélaban vagy anélkül, mely kivont kardot tart, ezen néha levágott fejjel. Ez az egyszerű czimer-kép, mely közönségesen a későbbi erdélyi armális-czimerek közt rakásával fordul elő, alig megkülönböztethető változatokkal, már a Bocskay fejedelmi czimer-adományai között is aránylag szép számmal látható (Bihari Barmos, Losonczy Beche, Bogáthy-Szabó, Demenchy, Jaákó, Jogh, Károlyi, Mérges, Olasz, Csatári Szabó, Köleséri Szabó és Thót-család czimereiben).

A történelmi eseményeket megörökíteni akaró

jelenetes czimereknek egynehány igen érdekes példája található föl a Bocskay czimer-adományai közt. Egyik-másik vitéz katonájának a harcok tüzeiben elkövetett fegyverténye, vagy más hősi tette szerepel ezekben, így: lovas férfi dárdájával viaskodva egy kigyó szájába dőf (Buzay-czimer),¹ továbbá egy erdő mellett pánczélos lovas vitéz egy németet dárdájával átdőf (Papy-czimer),² vagy szintén egy pánczélos lovas vitéz nyíllal átlőtt karral egy török foglyot hajt (Püspökladányi Szabó-czimer).³ Hasonlóképen ilyen beszélő czimerkép van (bár itt már jelképileg) szerepeltetve ezeknél is: kék paizs-mezőben nyakán nyíllal átlőtt sas lábaival egy galambot tipor le (Kisvárdai Csuta-czimer),⁴ — vagy vörös mezőben zöld alapon egy farkas, szájában kivont kardot tartó levágott férfikart fog (Makranczi Székely-czimer)⁵ és zöld alapon fekvő oroszlán száját két kezével egy viaskodó férfi szoritja. (Vasscsalád czimere).⁶

Azon korszak szokásos czimerbeli alakjait tüntetik fel még a levágott török fejek, különféle változatokban, a melyek számra nézve versenyeznek a kardot tartó félkar gyakoriságával. Hasonlóképen Bocskay-féle czimerbeli jelkép a zászló is, mely többnyire vörös színű és a melyet lovas vitéz vagy gyalog katona lobogtat kezében. (Halasi Fekete, Hosszufalvi Horváth, Gyulay, Karassiaj, Parlaghy-czimerek.)

A beszélő czimerek naiv alakjaival rokon — bár a heraldika hanyatló korát jellemzi — az az egy pár czimerkép, melyben a paizs kék mezőjében fellegek közül félkar nyulik le és vagy ember-fejet, vagy kardot tart. (Orosházai Kun és Czeglédi Lakatos-czimerek.)

A növényvilág igen gyéren van képviselve a czimeralakok közt; mindössze három liliom egy férfi kezében (Székelyhidi Nagy-czimer) és

¹ Dr. Áldásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának czimeres levelei. 1904.

² Szent-Imrey Tamás közlése: «Nagy Iván» családtörténeti értesítő. 1901.

³ Varjú Elemér: Czimeres könyvek a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában. 1902.

⁴ Dr. Áldásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának czimeres levelei. 1904.

⁵ Szent-Imrey Tamás közlése: «Nagy Iván» családtörténeti értesítő. 1901.

⁶ Siebmacher-Wappenbuch: Adel von Siebenbürgen.

egy szőlőfürt egy hiéna lábában. (Szoboszlai és Rábéi Thót család czimere.)

Ezeken kívül kivételesen látható egy Bocskay korában még ritka tárgy, mely a czimer-paizs főalakjaival együtt jelenik meg: férfi kezében kard és író toll. (Thoroczkai-Kovács-czimerben.) Békés jellegű czimer-képet mutat az az egy pár armális, a melyben a czimer-szerző gazdai tevékenysége nyer kifejezést, mint a milyen kettő ismeretes: egy gyümölcsöző körtefa (a Bihari Potok-czimerben) és vörös paizsmezőben egy fekete kalapos bajuszos férfi sarlójával buzát arat. (Deseő-czimer.)¹

A Bocskay-féle armálisok czimer-képeiben megfestett emberalakok ruházatából egész részletesen meg lehet állapítani az egykoru hajdúvitézek hadi öltözetét, így pánczélos vitéz látható a Bende, Nánásy, Papy, Török-czimereken, sőt — néhány czimerképről, a melyek nem hadakozó vitézeket ábrázolnak — a békés foglalkozásu magyar közrendű nép hétköznapi viseletére is következtethetni.

Zsinóros zöld vagy vörös dolmányu férfi szintén zöld vagy vörös nadrágban, lábán sárga csizma, melynek szára le van hajtva, fején strucz tollas süveggel áll a czimer-paizs zöld alapján; oldalán kardhüvely lóg és kezében a kardja. (Hilibi Gál, Harsányi, Hosszúfalvi Horváth, Keserői Kovács, Megyery, Székelyhidi Nagy- és Thoroczkai-Kovács-czimerek.) Más czimerképen a vörös dolmányhoz kék nadrág, magasszáru sárga csizma járul, míg a vitéz fején bőrkucsma van és jobb kezében háromszinű lobogót tart. (Karassiaj-család czimere.) De legrészletesebben szemlélhető a paizsbeli vitéz hadi öltözete a Püspökladányi Szabó-család czimerében, melyben a czimer-alak zöld talajon balfelé haladó lovas, maga előtt gyalog foglyot hajt; a lovas fején sisak van, testét derékig pánczél fedi, a mely alól kilátszik a vörös dolmánya, nadrágja barna színű, csizmája sárga. Az előtte menő fogoly fején piros süveg van, öltözete fehér kabát, vörös nadrág és sárga csizma, oldalán kard. Ennek a czimernek csak a képe van meg, de maga az armális szövege ismeretlen, pedig ezt írta alá Bocskay életében legutoljára, mert ki-

adása napjául 1606 december 12-ike van föltüntetve, pár héttel halála előtt, a mikor már súlyos betegen feküdt.²

A Deseő-család czimerképén sarlóval arató magyaron fekete zeke és sárga nadrág van, azonkívül a lábán lehajtott-szélű fekete csizma, a fején is fekete kalap. Öltözete teljesen elüt más czimerképek alakjainak hadi viseletétől. Határozottan magyar vonás a børsüveg a czimerbeli ember-alakok fején és a fegyverzeti tárgyak közt a buzogány (Csikszentsimoni Lakatos- és Feöldesi-Szabó-család czimereiben).

A mennyire szembeszökő ezekben a magyar származás, annyira jellegzetesség nélkül valók a czimerképeken a paizs fölött álló sisak és sisaktakarók. A sisak a legtöbb esetben rostély-elejű, néhányszor fordul elő zárt sisak csupán, a sisak-takarók pedig a közönségesen festetni szokott foszlányok, a melyeknek színjelzése a czimer-leírások legtöbbszörében csak ez egy szóval van jelezve: különfélék; — a czimer-képen ez mindig arany-kék és ezüst-vörös színekkel van festve.

A sisakdiszek — a heraldikai hagyományoknak megfelelőleg — számos czimernél növekvőleg ismétlődnek, azonban körülbelül felénél a kassai kancellária czimereinek sisak-diszek egyáltalában nincsenek. A mely czimereknél pedig vannak, azok között néhány toll-disz látható, közönségesen külföldi minta szerint; de fordul elő egy pár heraldikai különlegesség is, mint: álló meztelen kard (Miskolczi Her- és Várkonyi-családi czimerek), vagy keresztbe tett két dárda (Papy- és Bende-czimerek), sőt keresztbe téve sisak-disznek kard és zászló is előfordul (Feöldesi-Szabó-család czimerében).

A paizs-mező haránt-vágással kettéosztva egyetlen egy példában látható csupán, ez a Bajoni Tolnay-czimer; ebben is a vörös és kék-mező közül csupán az alsó vörös mezőben van paizsalak festve (párducz egy sziklán), míg a felső kék mezőt üresen felejtette az udvari czimer festő művész.

A czimer-képek rendszerint az armálisok kezdő szavánál négyszögletű keretforma táblába vannak illesztve és a sisak-diszek s a paizs-takarók

¹ Dr. Áldássy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának czimeres levelei. 1904.

² Varjú Elemér: Czimeres könyvek a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában. 1902.

háttere most már megfakult festékekkel egy-szinben kitöltve. E tekintetben nem árult el a czimerfestő valami kiváló művészi érzéket, míg a paizsbeli emberalakok megrajzolása általában a heraldikai szabályoknak megfelelő és sikerült is.

Az adományozott közös hajdu szabadalom-leveleken kívül Halasi Fekete Péter és Csiffi Haty János külön-külön armálist is kaptak más-más családi czimerekkel, továbbá még öt esetben külön családbeliek együttesen nyertek armálist és így czimert is, a hol a közös szerzők jobbára rokonok voltak. (Borbély—Szabó, Demenchy—Jogh, Nagy—Kun, Pálosi—Kovátsi és Tanka—Kéry családok.)

Két ugyanazon családbeli pedig (Her György és Herr János) néhány nappal egymás után teljesen különböző czimert kaptak külön-külön armális-levéiben.¹

Igen számos esetben az adomány-levelek székelyföldi birtokmentesítést (exemptio cum nobilisatione) vagy lófő-székely privilegiumot (primipilatus siculicus) tartalmaztak, — ezeknél nem mindnél van czimer-adományozás, — míg az armálisok közül is többnek a szövegében meg van említve, hogy «agilis» férfit ért a fejedelmi kitüntetés, mely kifejezés alatt Magyarországon azokat szokták érteni, a kiknek az anyjuk nemes asszony vala; hiszen az «agilis» szó eredetileg szabad állapotú emberek közönséges titulusa volt, mely értelme később változhatott, Erdélyben pedig a fegyverviselő közrendű székelyeket általában agilisoknak nevezték.²

De nem felejtkezett meg a fejedelem a saját maga udvari embereiről sem; titkárát Péchi Simont, a kinek aláírása a Bocskay adomány-levelein szerepel, fényes adományozásokkal ajándékozta meg, hasonlóképen birtok-adományt adott Frater Istvánnak, Szent-jób vára kapitányának, továbbá a fejedelmi udvar környezetéből armálist nyertek tőle: Barthos István, a nagyobb fejedelmi kancellária jegyzője, Pálosi János, ugyanezen kancellária irnoka és Zagyvay Mátyás kassai provisor; czimeres-levéllal tün-

tette ki a fejedelem köszönetképen a három Beche-testvért, Gergelyt, Jánost és Mártont, a kik 1605 decemberében, a korponai gyűlésről Kassára utaztában Losonczon a maguk házánál szives vendégszeretettel látták el a fejedelmet és kíséretét.¹ Sőt armáli-t adott kassai udvari szabójának: Feöldesi-Szabó Jánosnak is, a kinek czimerében egy pánczélos vitéz két kezében kardot és buzogányt tart, a mi nagyon harcias természetű mesterre vall, de ezenkívül még anyagi hasznos javakkal is ellátta kedvelt emberét, mert nemsokára rá birtokot is adományozott neki Hódoson, Bihar vármegyében, gyümölcsös kerttel együtt.²

Bocskay kassai udvartartása nagyon egyszerű volt és egyszerű magyar emberekből állott udvari környezete is. Tulajdonképen igazi főur csak Bedeghi és Berencsi Nyáry Pál főudvarmester, Eger vára vitéz kapitánya tartózkodott állandóan a fejedelem közelében. Legkedvesebb belső embere Káthay Mihály kancellár, a kállai vár volt kapitánya, a ki mindig mellette foglódott, legbizalmasabb dolgait ismerte az özvegy és gyermektelen fejedelemnek. Rajta kívül fontos személyiség volt Örvény Pál a kincstárnok, a ki Kereki várát védelmezte meg pár év előtt; az ő őrizete alatt állottak a körmöczi és nagybányai veretű Bocskay-aranyok és tallérok, melyekből, mint nagyon értékes, kalpagos fejedelmi képpel veretett érem-ritkaságokból ma már csak igen kevés számú példány található. Nagyon kedvelt bizalmasa volt udvari papja Alvinczy Péter kálvin-hitű prédikátor, a ki élete utolsó heteiben súlyos betegségében tá-mogatta.

Továbbá benfentes volt Péchi Simon fejedelmi titkár is, a kit hivatalában — mint ez a kiadott okiratok aláírásaiból megállapítható — 1606 husvét táján ideiglenesen Keresztury György váltott föl. A titkárok vezették a Liber Regiust, ők adták ki a donációs okmányokat és armálisokat és bizony a fejedelem halála után a hirtelen előállott politikai zavarok közt sok rendkívül fontos okmányt engedtek elpusztulni nyomtalanul.

¹ Dr. Szendrei János közlése: Turul. 1889.

² Dr. Komáromy András: Jobbágy-nemesítés. «Nagy Iván» család-történeti értesítő. 1901.

¹ Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára: eredeti okmány.

² Országos Levéltár: Liber Regius 3.

Bocskay fejedelmi lakása Kassán a fő-utczai ugynevezett királyi házban volt, mely azelőtt a császári főkapitányok lakásául szolgált.¹ Itt töltötte az 1606-ik egész esztendő sok aggodalom és diplomáciai tárgyalások közt, őrizve és rajongással körülveve vitéz hajdu-népétől, a mint magukat nevezni szerették: «angyalai»-tól, a kik itt fejedelmi testőrséget alkottak mellette.

Közvetlen a fejedelem halála után a mérgezés gyanuja miatt még maga Bocskay által fogásba vettett Káthay Mihályt, a kinek egy levelét Nyáry Pál főudvarmester elfogta, a fölingerült hajduk 1607 január 13-án reggel a tömlöczből kihozván, Kassa piacán felállított pellengér előtt földre fektették és darabokra konczolták.²

Szomoruan kísérték azután az ország rendei és főképen a gyászba borult hajduság a «felséges» fejedelem holttestét Kassáról Gyulafejérvárra, az erdélyi fejedelmek temetkezési helyére.

Bocskay halála után az előállott zavaros helyzetben nagyon fontos szerepet vittek a hajduk. Fegyveres erejük biztos és erős támasztéka lett a fejedelmi hatalomnak és ezért a már letelepedett hajduságon kívül álló többi hajduk is igyekeztek maguk részére hadi szolgálataikért jutalmat kiérdemelni. Így kapott mindjárt Bocskay halála után Rákóczy Zsigmond fejedelemtől 1607 július 20-án Gyulafejérvárott adományt Szilassy János hajdu-kapitány 400 társával Ürögdre és Orosra Bihar vármegyében.³

Azonban Báthory Gábor fejedelem ingatag hatalmával szemben maga a letelepített hajduság szükségét érezte, hogy már megszerzett birtoka és megalapított tüzhelye más oldalról is biztosított legyen. Ennek következménye a bécsi béke törvénybe becikkelyezése után az az adomány-level, melylyel II. Mátyás király a hajduk eredeti adomány- és szabadság-leveleit megerősítette.

Ebben az adomány-levelben a hajduk Polgári és a hozzá tartozó Szent-Margitha szabolcs-

vármegyei pusztá-birtokok birtoklásában is megerősítettek, a melyeket szintén még Bocskay adományozásából nyertek, de a melyekre vonatkozó eredeti adományozás hiteles okmánya levéltárainkban föl nem található. Azonban, midőn az a királyi kiváltság-level a helyszinén végrehajtott törvényes beiktatásnál felmutattatott, Polgárra és Szent-Margithára nézve az egri káptalan a beiktatásnak ellene mondott és ennek folytán egy hosszú évszázadig folyó per keletkezett.

Ezzel a királyi megerősítő adomány-levellel aztán megpecsételődött, de egyuttal teljesen külön is vált a sorsa a hajdu városokban Bocskay által letelepített hajduknak a többi fejedelmi hajduságtól. Az évekig tartó háboruszkodás viszontagságai közt, a «hajdu-világ»-ban még számosan szereztek a hajduk közül újabb adományozásokkal jogot megtelepedésre, de ezek állandó kiváltsággal nem tudtak élni.¹

Bethlen Gábor és öreg Rákóczy György erdélyi fejedelmek idejében is folyton voltak hajdu-mozgalmak és fegyvereiknek a fejedelmek uralkodásuk megerősítése érdekében nagy hasznát vették. Bethlen Gábor is adott új adomány-levelet Böszörmény város és Pród-pusztá birtokára Kassán, 1626 február 25-én, a melyre II. Ferdinánd király 1632 november 16-án Bécsben kelt levelével királyi egyezését adta. Ezen királyi jóváhagyás, valamint Bethlen Gábor új adománya is, a maguk idejében törvényes beiktatással megerősítettek.²

Rákóczy György szintén megajándékozta a hajdukat adomány-levellel, így 1631-ben a szalontai hajduknak adta Bihar vármegyében Nagy-vásári, Kis-vásári, Répás-keszi és Simonkerék pusztákat, 1632-ben a kézai pusztát ugyanezeknek, végül a kőrösszegi rácz hajduknak 1642-ben Vekerd-pusztát adományozta.³ Később még Gáborján és Bócs pusztai községekben is alakultak hajdu-telepek, Sarkad pedig csak 1644-ben nyert II. Rákóczy Györgytől ugyanolyan szabadalom-levelt.

¹ Dr. Komáromy András: A szabad hajduk történetére vonatkozó levéltári kutatások. Akadémiai Értesítő. XVII.

² Dr. Varga Geiza: Hajdumegye leírása. 1882.

³ Bihar vármegye leírása: Bihar vármegye története. 1901.

¹ Abauj-Torna vármegye leírása: Kassa épületei. 1896.

² Abauj-Torna vármegye leírása: Kassa története. 1896.

³ Dr. Illéssy János: Országos levéltári czimeres levelek jegyzéke. (Helytartótanácsi osztály.) Turul. 1891.

A hajdu-telepek csaknem kivétel nélkül a tiszai részek tájékán, az úgynevezett Partiumban feküdtek, a mely vármegyét az erdélyi fejedelmek Bocskay után és a békekötések pontjai értelmében birtak. Bocskay előtt csak Bihar és Szabolcs vármegyék Debreczen várossal, továbbá Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd vármegyék,¹ Kővár-vidék és Máramaros vármegye a sóbányákkal együtt értettek alatta, azonban Bocskay idejében már kiterjedt ezeken kívül még Szathmár, Bereg és Ugocsa vármegyékre is, a mit a bécsi béke is megállapított. A hajduk a fejedelmek oltalma alatt éltek és Bocskay halála után, a hajdu-világban megkülönböztették a szabolcsvármegyieket (a közös adománylevéllel letelepítettek), továbbá a Bihar vármegyében adományt nyert Kőrös-mellékieket, végül még találhatóak voltak Szabolcs és a távolabbi Zemplén vármegyékben is hajdu-telepek: mint Nyiregyháza, Téglás, Búd, Szent-Mihály, Nyir-Bátor, Rácz-Fejértó, Tisza-Dob, végre Gesztely, Hernád-Németi és Sajó-Hidvég is igényt tartottak.²

De a hajdu-világnak lassanként véget vetett a mindig terjeszkedő török áramlás, mely a Partiumban tetőpontját azzal érte el, hogy Nagyvárada vára is elesett 1660 augusztus 27-én. Másfelől Leopold császár kormánya a magyarok minden törvényes kiváltságainak halálos ellensége volt és így a hajduság tűz és víz között keserves időket élt át. Csak a hajdu-városok tudták megmenteni jussokat, mert Leopold is megerősítette elődei példája után 1666 december 1-én Bécsben addig nyert adományaikat, sőt még azután két ízben is, 1687 augusztus 5-én és 1695 október 30-án védleveleket állított ki nekik, kiváltságaik igazolására.³ Rá is szolgáltak a hajduk a magas hegyre, mert vitézül kivették részüket a véráldozatból Buda vára visszavételénél is, a hol Petneházy Dávid vezetése alatt elsőek voltak a falakon.

Hanem Magyarország leggyászosabb napjaiban, Kollonich idejében minden magyar vitézségnek leáldozott a napja. A királyi kamara adó alá akart volna vonni mindenkit, a kit

csak jogaiban kikezdhetett; ennek a rendszernek volt eredménye, hogy a szepesi kamara két kiküldöttje által a najdu-városok lakóinak összeírását elrendelte. Ez az összeírás az első fennmaradt névsor a hajdukról, a kik a hét hajdu-városban laktak 1702-ben. A szepesi kamara küldötteiként Krucsay János egri kanonok és Kálmánchey István szepesi kamarai tanácsos a hajdu-városok gyűlésén, Nánáson 1702 május 26-án megjelenván, az összeírást városról-városra menve folytatták. Az összeírás első rovatában állanak a birtokos hajduk (Proprietarii), a másodikban a beköltözött nemesek (Advenae Nobiles), a harmadik rovatban a szabadosok (Libertini), a kik más helyekről kerültek a városokba. A latin nyelven irt névsor csoportosítva alább következik egész terjedelmében.⁴

CONSCRIPTIO

Septem Oppidorum Hajdonicalium Ao 1702. ad Benignum Suæ Majestatis Sacratissimæ Mandatum peracta.

Conscriptio Oppidi Nánás.

(*Proprietarii. — Birtokosok.*)

Lenthe Bálint hadnagy, Borbély Ferencz, Kola György, Nagy Mihály, Sólyom János, T. Szabó István, Dobos Gáspár, Nyakó István, P. Varga István, P. Takáts György, Hódos Pál, Ókrös István, Kováts János, Reszeghi István, Kola András, Fodor István, Pap János, Gönczy György, Horváth Demeter, Mólnár Mihály, Nagy János, Mólnár István, Oláh György, Bodor János, Nyakó János árvái, Németh István, Hatujjú István, Oláh István, Reszeghi Péter, Kéký Gergely, Timár István, Maghi János, Takáts János, Süldő István, Hadas Mihály, Porkoláb Ferencz, Kéký Gáspár, Kéký Mátyás, Bak István, Dombý György, Kéký János, Petri Nagy Ferencz, Deák Bálint árvái, Pap György, Kun Miklós, Hadas István, Takaró Pál, Sárý Péter, Oláh Demeter, Porkoláb Demeter, Cseke István árvái, Éles András, Porkoláb István, Tatár István, Nyakas István, Tar Mihály, Jámbor István, Vitéz Menyhért, Máró János, Betskereki Miklós, Oláh János, Csonka András, Oláh András, Csiszár György, Csohány Gáspár, Szabó István, Hadas János, Kováts Péter, Mórítz Pál, Dombý István, Dobó János, Kováts István, Füle Benedek, Dobó István, Tosza Gergely, Nyakó János, Bereczki János, Németh János, Kovács György, Zólnai Gáspár, Szolláth András, Csiszár János, Szappanos István, Nagy Péter, Behán János, Luka György, Szabó Gáspár.

(*Libertini. — Szabadosok.*)

Serfözó János, Debreczeni István, Zóltán Ferencz, Elekös Gáspár, Varga István, Borbély Mihály, Kállay Mihály, Csorvássy György, Kun Miklós, Seböstýén

¹ Szücs István: Debreczen város történelme. 1870. I.

² Szücs István: Debreczen város történelme. 1870. I.

³ Dr. Varga Geiza: Hajdumegye leírása. 1882.

⁴ Hajdu vármegye levéltára: eredeti okmány.

András, Rikássy László, Pató Pál, Seböstyén Pál, Siró János árvái, Kováts Mihály, Hatházy András, Péter Mihály, Nagy Miklós, Pap György, Szűts Gergely, Szabó István, Nagy Péter Miklós, Bácsi János, Kanda György, Tuka Pál, Lovász János, Éles János, Szabó János, Szekeres István, Kerékgyártó Mihály, Szabó András, Kardos János, Varga István, Takáts György, Kis György, Kóródi Márton, Bönnyi (Bönyi) György, Szűts V. István, Nagy Mihály, Nagy János Pal, Pántzél István, Szabó Lukács, Rados István, Szabó Miklós, Csekő Mihály, Nagy János, Girus István, Csarnai István, Kereky János, H. Szabó Mihály, R. Szabó István, Szabó János, Szabó Pál, Szűcs János, Lugassy Mihály, Pinzes András, Pásit János, Alföldi János, Szikszai János.

(*Advenae Nobiles. — Beköltözött nemesek.*)

Jeney István, Tóth Gáspár, Kéry Mátyás, Kónya István, Illyés Pál.

Conscriptio Oppidi Dorogh.

(*Proprietarii. — Birtokosok.*)

Szilágyi Péter, Szálvai Illés, Klicsik Simon, Kozák István, Rácz Mihály, Fekete János, Thót Péter, Balogh István, Thót György, Vajda Kristóf, Farkas János, Mátyus János, Musai János, Jeles Demeter, Rátz János, Szilágyi Mihály, László János, Pap Mihály, Budai Illés, Ketskénd János, Hegedüs János, Szraka György, Csákányházi György, Gulyás Miklós, Csonka Illés, Magyar Gergely, Vintze Miklós, Rácz Illés, Fejérváry István, Parajos Mihály, Menokos (Monokos) András, Pap Mátyás, Farkas János, Szabó Pál, Fejér Mihály, Bujdosó György, Penik Mihály, Rakó László, Juhász Miklós, Penik Ferencz, Kozma János, Nagy András, Szoporán István, Román Mihály, Hacsí János.

(*Libertini. — Szabadosok.*)

Szakál Péter, Magyar János, Gál János, Szilágyi János, Lossonczi László, Csordás Péter, Grubán (Gurbán) László, Csordás János, Nikita János, Szőke Illés, Ursuli Péter, Juga Péter, Sován Miklós, Nagy János, Tinó Péter, Gál András, Makszin György, Virágh György, Daru Mihály, Szakál Miklós, Pródi László, Barna Péter, Hajdu János, Kerecsény Péter, Gazdagh János, Rácz Simon, Medve Gergely, Bilics Lukács, Pap János, Korláth Péter, Szőke Mihály, Milován ?, Domegyházi Miklós, Gyura János, Oláh Sándor, Szimók János, Komóczi Miklós, Nagy László, Molnár György, Harath János, Dudás Illés, Deák Zsigmond, Albus Mihály, Czifra János, Percze György.

Conscriptio Oppidi Hatház.

(*Proprietarii. — Birtokosok.*)

Hatházy János, Balogh Gáspár, Bordás Pál, Simon János, Budai István, Szabó András, Gerőcz István, Várkony István, Simon Mihály, Péntek Ferencz, Szénássy Miklós, Galambos István, Szegedi István, Kis György, Thót Mihály, Juhos István, Ókrös István, Tatár István, Csöregh István, Györfi János, Bajzát István, Kaskötő István, Szenthe Boldizsár, Szűts György, Tapló István, Somogyi Mihály, Vajda János,

Bartha György, Bajdó János, Silye Ferencz, Szabó Samuel, Balogh János, Krisztin János, Monyori (Monori) János, Vajda András, Takáts István, Csete János, Török János, Nagy János, Bajzát Pál.

(*Libertini. — Szabadosok.*)

Kántor István, Finta Miklós, Kys György, Sipos János, Hamar Tamás, Kys Ferencz, Szőlős András, Lovász István, Szabó András, Gábor András, Tarcsai István, Kis György, Város János, Orosz István, Juhász István, Bartha János, Márki István, Bóna Péter, Tarcsai Mihály, Balogh Mihály, Kováts Márton.

Conscriptio Oppidi Vámos-Pérts.

(*Proprietarii. — Birtokosok.*)

Veres János hadnagy, Balási István, Bogáti Mátyás, Gombási Ferencz, Fényi István, Kováts János, Gebei Tamás, Hamza György, Kis Ferencz, Pelei János, Pap István, Kovács Miklós, Gerendási Mihály, Kiss János, Atzél Péter, Bereczki Mihály, Bereczki Péter, Balogh Mihály, Süket István, Gebei István, Sándor Mihály, Tanka Mihály, Csóka András, Deák György, Ketskés István, Thót György, Pap György, Bánhegyesi Mihály, Nagy János, Kiss Gáspár, Pinege István, Deák István, Tanka István, Comonari István.

(*Libertini. — Szabadosok.*)

Berke Péter, Vincze Péter, Bütke László, Olajos Péter, Tamási István, Horváth Mihály, Mogyi Péter, Thót Mihály, Nagy Vazul, Ósz János, Thót Ferencz, Thót István, Simon János, Kis Péter, Horvát Miklós, Antal Gergely, Iratosi Dávid, Csuti István, Póka István, Kelemen Mihály, Somodi András.

Conscriptio Oppidi Beszermény.

(*Proprietarii. — Birtokosok.*)

Fogarassy Tamás főhadnagy és postamester, Lakatos Mihály, Erdelyi Gergely, Kis János, Juhász György, Töviskes János, Kis Pál, Mátyus Márton, Bajusz Mihály, Bakó János, Kun Ferencz, Nádudvari János, Végh András, Juhász András, Orossy János, Keresi Mihály, Csire János, Komlós István, Orossy István, Hatházy István, Murvai János, Lőrinczi István, Németh István, Varga István, Benyó István, Varga János, Kolompár János, Veres György, Thót Demeter, Textoris György, Gyenge György, Fekete Péter, Mező István, Lakatos János, Sányi György, Mészáros Márton, Pipó Ferencz, Somossy Miklós, Mészáros János, Vetéssy István, Mészáros Mihály, Mészáros Demeter, Bácsi Péter, Sányi János, Kovács János, Takáts András, Varga Miklós, Varga István, Thót Mihály, Boz János, Mészáros István, Balla András, Molnár István, Szilágyi István, Józsay András, Kovács Benedek, Kovács Mihály, Kis Gáspár, Kovács János, Varga János, Szépe István, Gerényi Péter, Bodnár István, Bézy András, Thordai János, Csutor Mátyás, Kelemen János, Bodnár István, Dobos György, Dobos Gáspár, Dobos István, Szél Péter, Galaczi György, Hajdú Mátyás, Kovács András, Fodor János, Kovács István, Siteri Gáspár, Balogh Mihály, Thót István, Szűts Pál, Babis György, Borbély Ferencz, Főző János, Bagossy

István árvái, Kováts János, Takáts István, Rácz Sámuel, Farkas János, Hajdu János, Juhász Bálint, Sarkady István, Kovács András, Rácz Orbán, Lépes Mihály, Rácz István, Hajdu István, Zólnai György, Dobó Mihály, Sarkady György, Szraka János, Fekete Mihály, Szabó István, Dobó János, Rákos Mihály, Árva Mihály, Dorogi István, Oláh János, Montlica István, Nagy János, Domby István, Török Péter, Vöres István, Komjáti András, Pintek András, Kis Benedek, Kis Mihály, Borbély György, Szőke Benedek, Szabó István, Székely István, Oláh Mihály, Kovács György, Balogh György, Sütő Mihály, Szekeres Bálint, Szabó András, Siteri Mihály, Kis János, Balogh János, Komlós Orbán, Oláh Lőrincz, Takáts János, Sas Pál, Kolos György, Hárs György, Rácz György, Torma János, Pál Mihály, Vilmányi István, Mészáros János, Szálkai István, Nagy Kossinczi (Kossonczi) Mihály, Lakatos János, Nagy András, Végh András, Szőke Ferencz, Váradi János, Fekete János, Kis András, Sajtos György, Szabó János, Kéry Ferencz, Nagy Miklós, Pereh Sándor, Béczi (Bézy) Péter, Szabó Gáspár, Tartsai Ferencz, Rácz János, Szabó András, Váradi György, Bodnár János, Sóvágó Mihály, Kováts András, Pintek István, Péter János, Szentesi András, Szabó Péter árvái, Szabó János árvái, Torsás István árvái, Fóris István árvái, Siteri György árvái, Fekete Mihály árvái.

(*Libertini. — Szabadosok.*)

Szabó Márton, Erdelyi Mihály, Bakos György, Dóka András, Nagy György, Szinássy Péter, Biró János, Sánta János, Bartos János, Zök Fábán, Csulya Mihály, Elek Ferencz, Oláh Mihály, Tar András, Kováts György, Elek Miklós, Szilágyi István, Tar Miklós, Kozma Ferencz, Varga Dávid, Dóka György, Szabó Péter, Györi Gáspár, Commari András, Szegedi János, Hatházy János, Pap János, Karisztos András, Sós György, Varga András, Józán Mihály, Deák Ferencz, Só Mihály, Takáts Mihály, Vincze András, Takáts István, Szűts András, Győrössy István.

Conscriptio Oppidi Szoboszló.

I-ma Decuria. — Tized.

(*Proprietarii. — Birtokosok.*)

Lenthe Dávid hadnagy, Cseke András, Musalyi János, Litterati István, Kovács István, Eles András, Éles János, Császy Mihály, Császy Miklós, Gáti István, Hege-dűs Tamás, Kun István, Musalyi István, Musalyi István, Kys András, Horváth György.

(*Libertini. — Szabadosok.*)

Szilágyi György, Juhász János, Gönczi Mihály.

II-da Decuria. — Tized.

(*Proprietarii. — Birtokosok.*)

Czeplédy György, Szűcs István, Seres János, Tartsay György árvái, Nagy Máté, Borbély Dávid, Vass Mihály, Czeplédy Demeter, Czeplédy Jeremiás, Szűts János, Bökönyi György, Nagy György, Nagy István.

(*Libertini. — Szabadosok.*)

Onadi Lakatos Márton, Alföldi István.

III-ia Decuria. — Tized.

(*Proprietarii. — Birtokosok.*)

Zöld János, Czeplédy Gáspár, Kys István, Czeplédy János, Lenthe András, Nagy Péter, Kovács János, Cseke Mihály, Magyar András, Tőkés István, Tar Péter, Tar Mihály, Karacs András, Pap György, Nagy János, Szilágyi András.

IV-ta Decuria. — Tized.

(*Proprietarii. — Birtokosok.*)

Magyar Pál, Harangi István, Harangi Péter, Csukás János, Bézy János, Pap Sámuel, Cseke István, Kutsár János, Vass István, Harangi György, Kabai István, Szabó János árvái, Szakáll István.

(*Libertini. — Szabadosok.*)

Kósa Mihály, Thótt Pál.

V-a Decuria. — Tized.

(*Proprietarii. — Birtokosok.*)

Deák István, Balog Jónás, Nagy István, Nagy Gergely, Nagy Mátyás, Márton István, Gorsás Mihály, Takáts István, Csizmadia János, Kartsay András, Nánássy István, Kovács István, Móré Sámuel.

(*Libertini. — Szabadosok.*)

Szilágyi Gáspár.

VI-ta Decuria. — Tized.

(*Proprietarii. — Birtokosok.*)

Kálmán István, Léta János, Szabó Mihály, Végh Menyhért, Radó János, Móré Péter, Thótt István, Bökönyi András árvái, Sós István, Széll István, Lenthe Mihály, Végh Mátyás, Fejér András árvái, Árki István, Kutsár Pál, Kutsár István árvái.

(*Libertini. — Szabadosok.*)

Donga István.

VII-ma Decuria. — Tized.

(*Proprietarii. — Birtokosok.*)

Horogh Lukács, Horogh Menyhért, Sárny Pál, Baranyi Pál, Széll János, Nagy Miklós, Nagy György, Harangi János, Harangi János, Karacs János.

(*Libertini. — Szabadosok.*)

Boldisár Mihály, Nagy Ferencz, Szoboszlai Mihály, Gyarmati Gergely.

VIII-a Decuria. — Tized.*(Proprietarii. — Birtokosok.)*

Móré Balázs, Király János, Hőgyes András, Tordai Mihály, Oláh Mihály, Magyar Ambrus, Egyed Balázs, Kereky István, Jeges István, Molnár György, Tár Bálint, Veres Mihály, Parthi János.

(Libertini. — Szabadosok.)

Horváth Pál, Bertha István.

IX-a Decuria. — Tized.*(Proprietarii. — Birtokosok.)*

Parthi István, Serfőző István, Rabatos Péter, Szűts Sámuel, Vágó János árvái, Horváth István, Kecskeméthy Mihály, Szűcs Péter, Szűcs Péter, Borbély Péter, Somodi Mihály árvái, Csanády Sámuel, Serfőző György, Kabai János, Harangi Dávid, Vaáczy Gergely.

(Libertini. — Szabadosok.)

Cseh Mihály.

X-ma Decuria. — Tized.*(Proprietarii — Birtokosok.)*

Karacs Péter, Ladányi István, Beke János, Kys Mihály, Horváth János, Somogyi András, Bóna István, Szűts István, Szűts István, Márton Mihály, Karácson János árvái, Bordány János, Bordány János, Vaáczy István.

XI-ma Decuria. — Tized.*(Proprietarii. — Birtokosok.)*

Bóna Péter, Nagy Ferencz, Jeges János, Csiszár Mihály, Kádár György, Domokos István, Bödy László, Mohátsy Gergely árvái, Szabó Péter, Gellért Gáspár, Fazekas András, Dóró Balázs, Sándor István, Fekete János.

(Libertini. — Szabadosok.)

Tolli Ferencz, Takács Sámuel, Vass Bálint.

(Advenae Nobiles. — Beköltözött nemesek.)

Eötvös György.

XII-ma Decuria. — Tized.*(Proprietarii. — Birtokosok.)*

Seres Tamás, Botha János, Ádány (Ádám) András, Rácz Pál, Dörgö Ferencz, Szánthó István, Seres András, Szűts János, Szűts György, Nagy György (tatárok kapitánya) árvái, Farkas János, Szűts Mihály, Kyss István, Görögh András, Seres János.

(Libertini. — Szabadosok.)

Rácz János.

XIII-a Decuria. — Tized.*(Proprietarii. — Birtokosok.)*

Hartyáni Balázs, Szabó Sámuel, Oláh István, Végh András, Hartyáni János, Vágó András, Török István, Szerepi Ferencz, Egri Mihály, Pap Mihály, Thótt Mihály, Pap Demeter árvái, Nagy András.

(Libertini. — Szabadosok.)

Thótt Mihály.

XIV-a Decuria. — Tized.*(Proprietarii. — Birtokosok.)*

Szűts Ferencz, Sándor Mihály, Fónagy Mihály, Somodi István, Széles Mihály, Büthe Gergely, Cseke Miklós, Kerékgyártó György, Bereczki Márton, Szűts István, Serfőző László, Éles István.

(Libertini. — Szabadosok.)

Kys András.

XV-a Decuria. — Tized.*(Libertini. — Szabadosok.)*

Bonnár (Bodnár) Pál, Thury István, Takáts Miklós, Szikszai Márton, Csokány Mihály, Szabó János, Tatár Mihály, Erdelyi Pál, Pálfi János, Bodovinyi Mátyás, Gorsa Mihály, Cseke István, Baka István, Szabó Mihály, Szoboszlai János, Szabó István, Kovács Márton, Kovács György.

(Advenae Nobiles. — Beköltözött nemesek.)

Szabó István.

Qui habitant in Fundis Oppidi — miserrimi qui sunt.

(Proprietarii. — Birtokosok.)

Kömpöly Mihály, Fejér Gergely, Fekete Mihály, Padra György, Parthi György, Kúthi Péter, Fónagy István, Pap György, Kémery Pál, Busnyák István, Szűts János, Kovács Pál.

(Libertini. — Szabadosok.)

Nagy János, Borbély István, Kerékgyártó Pál, Thótt Mihály, Szabó István, Rácz János, Szilágyi András árvái, Kyss Mihály, Fodor Mihály, Szűts Miklós, Thótt Ferencz, Pinczés Péter, Székelyhidi János, Kertali János, Nádasdi Dániel, Székely Mihály, Farkas György, Nagy László, Szilágyi Mátyás, Kyss Pál, Szabó Mihály, Péter András.

Conscriptio Oppidi Polgár.*(Proprietarii. — Birtokosok.)*

Hodos György hadnagy, Szabó György, Mihály János, Takos Gergely, Kelemen János, Magyar György, Csányi István, Bujáki János, Hodos Márton, Hodos

András, Hodos Dávid, Hodos Mihály, Fejér János, Páhi Gergely, Zong Ferencz, Puka István, Mihály János, Mihály István, Mihály Márton, Juhász János, Farkas György, Kis György, Szolláth Mihály, Nagy Gergely, Thott János, Rác István, Karakas Mihály, Szilágyi György, Vöres Márton, Csavargó János, Mihály Gergely, Medény Gáspár, Phülep Mihály, Szabó István, Koczok János, Demeter János, Pokli Mihály, Zong György, Pásztor Márton, Szabó György, Szabó István, Csiszár György, Szabó Márton, Mihály István, Fás Mihály, Szőke István, Mihály István, Csáti György, Cserényi Gergely, Oláh István, Thót János, Somodi István, Boros Tamás, Farkas György, Csányi Tamás, Gelei Gergely, Gerés Mihály, Hodos István, Törös István, Disznós Mihály, Turai István, Ispány János, Ispány István, Derekas Mihály, Fejér Márton, Farkas György, Szabó Gergely, Vöres István, Ivány András, Kovács Gergely.

(*Libertini. — Szabadosok.*)

Balogh András, Dalmi István, Pecze István, Szabó Márton, Csonka Ambrus, Békes Mihály, Sánta Péter, Tajdi Márton, Vajda Péter, Pecze János, Vida István, Molnár Sámuel, Ungvári János, Arnóth István, Tanka Péter, Kis János, Szöllősi Pál, Molnár János, Fejér György, Koroknyai István, Thót János, Sándor Mihály, Czaga Miklós, Tóti Márton, Bokor János, Kis János, Fejér János, Szűts Mihály, Fakó István, Goris András, Bokor Mihály, Takáts Ferencz, Angyal István, Festető János, Czaga István.

(*Advenae Nobiles. — Beköltözött nemesek.*)

Karmarics János, Juhász György.

Ez összeírás szerint az akkori hét hajdu-városban nem találtatott több 689 birtokos családfőnél és 284 szabadosnál és rajtok kívül csak 9 beköltözött nemes család. Mindnyájan együttvéve, számuk 982 családfőre rugott, tehát nem ütötte meg az ezeret.

A Bocskay fölkelése után tehát száz esztendő múltán a 9254 letelepített hajdu nem-hogy megsaporodott volna, de még ugyancsak megfogyatkozott. A folyton tartó háborus idők, a «hajdu-világ» zürzavarai közt az első települők közül számosan elszéledtek és nem kerültek haza, közülök sok nem alapított családot, az újabb nemzedéket is megritkította a hadakozás.¹ Pedig az összeirtak nevei azt mutatják, hogy a tiszta szín-magyar közrendű nép fiai voltak majdnem kivétel nélkül, hiszen a névsorban alig található idegen hangzású családnév itt-ott egy néhány. Leginkább Dorogon talál-

tattak ilyenek, a hova orosz származású és keleti vallású csoport telepedett, de elvétve akad egy-kettő Bösörményben, Nánáson és Szoboszlón is, mint Textoris, Montlica, Kola, Bajzát, Behán, Boz, Padrah, Penih, Comonari, Kliscsik, Krisztin, Szraka, Tosza, Szollith, Szoporán. Az összeirtottak három osztályának számát egybevéve, — mivel a hajduk nemcsak a beköltözött nemeseket, hanem a szabadosokat is kényszerítették a fegyveres szolgálatra — és minden családra két fegyverfogható férfit számítva, a hadi szolgálatra alkalmasak száma nem rughatott többre 2000 főnél; ez pedig nagyon kevés a régi hajdu-táborhoz képest, úgy hogy tőlük többé nem féltetett a bécsi kormány.¹

De azért a Rákóczi-fölkelés zászlóit alig kezdte lobogtatni a szél, a hajduk már ismét a szabadság táborába seregelték. Rákóczi Ferencz a hajdu-városok fiaiból egy lovas-ezredet tartott maga körül, melynek Buday István volt a parancsnoka. Ezenkívül a kurucz seregről az 1706. évben készült mustra-könyvben Nánás, Dorogh, Rác-Bösörmény, Szoboszló, Hatház, Vámos-Pércs és Polgár 600 emberrel szerepelnek, a fejedelem ezen «hajdu-ezer»-ének Klára András volt az ezredese.²

Mindjárt a szatmári békekötés után le akarta törni a kormány a hajdu-szabadságot. A vármegyei rendek is fenekedtek kiváltságaikra és így az 1715: XCV. t.-cz. a már előbb kiperelt Polgár és Szent-Margitha átadását rendelte el az egri káptalannak, egyuttal pedig a Szabolcs vármegyében fekvő többi hajduvárosokat is a vármegye joghatósága alá vetette.³ Ekkor a polgári hajduk egyrésze megadta magát sorsának és fölvette a jobbágyi igát, nagyobb része lakhelye odahagyásával elköltözött, Polgár pedig Szabolcs vármegyébe kebeleztetett.

Épen ezért szükségét érezte a hajduság — annyi irott, pecsétes biztosítékai mellett — hogy VI. Károly császártól is elismertessenek immár ősi kiváltságai. Valóban meg is nyerték ezt, mert a császár-király 1725 november 13-án Bécsben kelt levelében Csanády Sámuel hajdu-főkapitány utánjárása folytán ismételten megerősítette a

¹ Dudás Gyula: A szabad hajduk története a XVI. és XVII. században. 1887.

² Dr. Varga Geiza: Hajdumegye leírása. 1882.

³ Géresi Kálmán: A gróf Károlyi-család oklevéltára. V.

³ Corpus Juris Hungarici: idézett törvény-cikkely.

most már hat hajduvárosból álló kiváltságos kerület összes szabadalmait.¹

Nagyon szükséges volt ez, mert a királyi kincstár érdekében a körös-melléki és másféle hajdu-kiváltságok ellen valóságos irtó háboru folyt állandóan és végül Bethlen Gábor bihari hajdui elvesztették testületi nemességüket, mikor Esterházy Antal Pál herceg 1745-ben a derecskei uradalmat nyerte királyi adományban² és vele Szalonta, Berettyó-Ujfalu, Kaba, Hajdu-Bagos, Sáránd, Konyár, Mező-Sas, Komádi és Félegyháza hajdu lakosai jobbágyi sorsra jutottak.

A hajduk a közös adomány-levél alapján testületi nemességet élveztek és ez alapon alakult a későbbi történelmi fejlődés folyamán a hét hajdu-telepből a hajdu-kerület. Polgári kiszakítása után a szathmári békekötést követően a megmaradt hat eredeti hajdu-város kerületi szervezete, a hadi rendeltetés mellett mindinkább csak közigazgatási testületté vált; ez időben egymás után három Csanády Sámuel volt (a Nagykereki Csanády-családból: apa, fiu és unoka) a hajduk főkapitánya majdnem egy egész századig (1711—1790). Erre az időre esik a hajdu-kerületnek sok küzdelme nemesi kiváltságaiért, melyekben a Csanády-család a hajduság méltó vezére volt.

E közben a hajdu-városokba számos nemes család költözött be, a kik itt is igyekeztek személyes nemesi szabadságukat érvényesíteni, de maguk közül az eredeti hajdu-családok közül is mindinkább több szerzett magának külön armalist, részint az egymást követő erdélyi fejedelmektől, részint a királyoktól is. Nemesleveleket rendszerint Szabolcs vármegyében hirdették ki és Szabolcs vármegye saját nemességéhez számította őket.

Még az 1702-iki összeírás szerint csak 9 beköltözött nemes család lakott közöttük, de ezeknek elszaporodása hova-tovább nagyobb arányokat öltött, úgy hogy ismét száz év múlva a XIX. század kezdete már száz-számra találja a nemes családok tagjait a hat hajdu városban.

A hajdu-kerületbeli nemes családokat kor-

mány-rendeletre az 1838-ban foganatosított összeírásban szedték először össze, mely alkalommal már 250 nemes családnál is több találtatott. Az összeírás szerint vagy 100 hajdu-család, mint eredeti birtok-szerző szerepel, a többi tulnyomó részben szabolcsvármegyei, ezeken kívül még található néhány a közeli Bihar, Szathmár, Beregh, Ungh, Zemplén, Abauj, Heves, Gömör vármegyéből.

Közöttük azonban mindössze csak hét Bocskay-féle armalista van: a Fekete-, Kállay-, Lenthe-, Móré-, Móricz-, Sólyom-, és Thót-családok.

Mindnyájan együtt ezek alkotják a mai hajduságot, mert hiszen a hat hajdu-város ősi hajdui közé már a XVII. század folyamán bekerült szabadosok épen úgy, mint a jobbára Szabolcs vármegye kisebb nemességéből beköltözött apró nemes urak, egyaránt összeházasodtak az eredeti hajdu familiákkal. A további nemzedékek már teljesen egybeolvadtak, a birtok-viszonyok, örökösödési jog, közös társadalmi életük hajdukká avatták mindnyájukat, úgy hogy már a XVIII. század közepe óta, a sok összeházasodás folytán, a betelepült hajduknak a beköltözött nemesek és szabadosok csaknem kivétel nélkül valóban vér szerint való leány-ágai leszármazói valának. Vallásuk még az első település nemzedéke óta a Kálvin református hite szerint való, csupán Doroghon telepedtek le göröghitűek,¹ a kik mint görög katolikus magyarok külön egyházat alkotva, hű fiait egyházuk kebelében is a magyar hazának.

A régi hat hajdu-városban együttvéve ma már majdnem 100,000 lélek lakik, a kiknek élete, vére, minden szokása igazi magyar, melylyel erkölcsiben megtisztultan, mint munkára és tudásra egyformán képes új nemzedék ül a szerző ősök földjén. A körülbelől tizezer letelepülő utódai háromszáz esztendő leforgása alatt megtiszszereződtek és városaik csaknem 200,000 holdnyi széles határán, külön történelmi multtal fajmagyar népcsoport alakult ki belőlük. A szélesen elterülő alföldi nagy városok fehér falu házaiban egészséges vérű, vállas termetű, inkább zömök és izmos hajdufiak laknak, a kiknek nap-sütötte arcán visszatükröződik apáik minden

¹ Dr. Varga Geiza: Hajdumegye leirása. 1882.

² Dr. Illéssy János: A nagyfalusi Arany-család. «Nagy Iván» családtörténeti értesítő. 1900.

¹ Dr. Varga Geiza: Hajdumegye leirása. 1882.

vonása. Kemény munkára termett karjaik eke szarvánál, kaszával, kapával végeznek nehéz munkát, mint eleik annak idején a karddal, csákánnyal, buzogánnyal cselekedték.

A hálás utódok kegyelete az emlékezés. Tíz-szer ujult meg azóta a hajduság, de az utódok azért mégsem változtak meg, mert a mai nem-

zedék most is a régiek szívével érez. A sok jó vitéz sok kiomlott vére nyomán áldás fakadt az ősi rögökből. A sirhalmok hantjait barázdákká szántotta az unokák ekéje, — ott lent pedig az áldott anya-földben nyugszik az egykori dicső fejedelem, Bocskay István hadi népe...

CALAMUS dr.

VEGYES.

Kiss István nemeslevele II. Rákóczi Ferencz fejedelemtől.

(Melléklettel.)

A nagy nevű fejedelem II. Rákóczi Ferencz által kiadott nemeslevelek, illetve armálisok, egytől-egyig valóságos ritkaságok. A Rákóczi-kor jeles kutatója, a nagyérdemű *Thaly* Kálmán folyóiratunkban már ismételtelen rámutatott a fejedelem enemű okleveleinek hecses voltára, első alkalommal, a mikor érdekes ismertetés kíséretében a *Nyuzó Mihály* kurucz lovasezredes, neje: *Szabados Katalin*, testvére *Nyuzó János* és fia ifj. *Nyuzó Mihály* részére 1707 május 20-án kiadott s másolatban ránk maradt czimeres nemes levelet közölte,¹ másodszer pedig Orosz Ernő, Heves vármegye levéltárnoka értesítése alapján a sajnos korunkra nem maradt, *Almássy Mihály* által nyert armalistról adott hirt.²

A kiváló tudós, a ki a Rákóczi-kor emlékeit közel fél század óta kutatja és emberi lehetőség szerint tökéletesen is ismeri, saját állítása szerint nem ismer II. Rákóczi Ferehcztől kiadott armalist eredetiben és másolatban is csak keveset.

Rákóczi tartózkodott a nemesség adományozástól; a jobbágyok érdemeit szivesebben jutalmazta manumissionalis (szabadíték) levelekkel felmentvén őket — de többnyire csak saját jobbágyait — «a paraszti terhektől és szolgálattoktól, de nemesi rangra, mint magyarországi vezérlő fejedelem az ónodi abrenunciatio után is *egyét sem* emelt» és mint megválasztott, majd beiktatott erdélyi fejedelem is a legkritikában élt e jogaival.

A kiváló tudós e tartózkodásnak Rákóczi *szerénységében* keresi okát; de talán nem tévedünk, ha az okot első sorban a korviszonyokban keressük. Mert a szerénységből még érthető lenne, hogy mint vezérlő fejedelem királyi jo-

gokat nem akart gyakorolni; de mint erdélyi fejedelem méltóságából kifolyólag, kötelességszerűen, szerénysége teljes sérelme nélkül élhetett volna e joggal, mert a fejedelmeknek kötelessége és érdeke is, hogy alattvalóik érdemeit jutalmazták, őket és másokat is további érdemek szerzésére serkentsenek. Az érdemre pedig bőven nyílt alkalom a hosszú harcz alatt s volt is neki elég jobbágy katonája, a ki megérdemelte és várta is az elismerést, érdemeinek nemességgel való jutalmazását. Hisz a kurucz-korról éneкли egy szegénylegény poeta:

Ha valaholott voltanak csodák,
Mind kívül-belől estek szép próbák;
Szegény legények magokat frissen forgatták,
Csak szegények,
S nem urfiak
Véreket onták.¹

Elődei, vagy hogy egy találóbbs példét hozzak fel, *Bocskay* katonáiknak bőven osztogatták a nemességet, a mely a jobbágyokra, a kik egyetlen kincsüket: vérüket áldozták a hazának, felemelőleg és buzdítólag hatott. E hatást ismernie kellett Rákóczinak is, ismernie kellett a jobbágyok szabadságvágyát is és a cél érdekében fel kellett volna azt használnia és fel is használta volna minden szerénysége mellett, ha a korszellem vissza nem tartja őt.

Bocskaytól nagy kegyelemnek tekintették ugyanis, ha egyik-másik jobbágyot nemesi rangra emelt, mert a nép egész rétegét nem hatotta át, úgy a szabadulási törekvés, hogy követelőleg léphetett volna fel; Rákóczi alatt azonban a *nép indult meg* még pedig *nem* az alkotmányért és nemesi szabadságért, hanem *azért*, mert *szabad országban magának is szabadságot akart*. Imádták Rákóczit, mert tőle ily szabadságot vártak; villám gyorsan terjedt el a hír, hogy «az ő Nagysága kegyelmős resolútiója és patense continentiája is azt tartja, hogy az kik ő Nagysága

¹ *Turul* XIII. évf. 49. s köv. l.

² U. a. XXIII. évf. 49. s köv. l.

¹ *R. Kiss István*: Adalékok a Rákóczi-kor irodalom történetéhez. 44. l.

hűségét mellett fegyvert fognak és táboroznak, azok a *jobbágyság alól felszabadulmának*».¹ Ezért annyi szabadulni vágyó jobbágy ült fel, hogy a sereg zöme azokból telt ki. Míg a gyámoltalan, rendtelenségre mindig kész nép kezdetben csak a számot növelte és szabadságával is visszaélt; a földesurak munkás hiányában nem vehették hasznát birtokaiknak és minden módon azon voltak, hogy a jobbágyok további felkelését korlátozzák, sőt a felkelteket is leültessék. Az ebből kifejlődött viszonyokat szépen festi egyik erdélyi sereg kérvénye, melyben elmondják, hogy seregük, mint «más seregek is *jobbágyi rendekből állanak*, a kik a szabadság megnyerésével biztattatván fogtak fegyvert; de mivel uri rendek és közemberek is azzal ijesztik őket, hogy a hadszállta után ismét csak jobbágyok lesznek; e beszéd annyira elolvasztotta sokaknak sziveket és meglankította karjokat, hogy az fegyvert letöltték, vagy ha még le nem tölték, letenni igyekeznek».

Íme, itt a nemesítés kényszerítő szükségessége, a földesurak részéről ellenben a tiltakozás: a jobbágyok tömeges nemesítése őket teszi tönkre!

Bocskay nemesíthetett, ha azonban Rákóczi megnyitja a kaput, a jobbágyság felszabadításáig meg nem állhatott volna, a mi az őt szintén teljes erejéből, hűséggel és áldozatkészséggel támogató nemességgel hozza összeütközésbe.²

Természetes, hogy ez összeütközést, a mely conföderatióra alapított hadakozásnál vészhozó lett volna, igyekezett kikerülni, ezt pedig nem tehette másként, mintha a jobbágyokat is némileg kielégíti, a nélkül, hogy a földesuraknak nagyon érzékeny kárt okozott volna.

Mikor Erdélyben forrongott már a jobbágy katonákban a csalódás és elégedetlenség, kinyilatkoztatja, «hogy a hadakozó jobbágyok és azok háza népe *pro interim* se adóval se szolgálattal ne terheltesse nek» a mi pedig a szabadságot illeti: «jövendőbeli promotiókra, kik érdemessé teszik magokat» azok megnyerik.³

Az erdélyi nemesség azonban még ebbe sem tudott belenyugodni; elégedetlensége még oly ünnepélyes actusnál is előtört, mint a fejedelem beiktatása. A helyzetet Rákóczi saját szavai világosítják meg a legjobban.

«Minden erőlködéseim daczára sem akadályozhattam meg azonban bizonyos törvény hozatalát, mely erdélyi hadaimat egészen tönkretette, hogy t. i. *megegyezése nélkül katonává lett jobbágyát minden földesúr visszakövetelheti*. Bármily képtelen legyen is ezen törvény: oly ter-

¹ II. Rákóczi Ferencz erdélyi fejedelemmé választása című munkám 52. l. U. o. az egész kérdéstről bővebben.

² Emlékiratai 78. l.

³ II. Rákóczi Ferencz erdélyi fejedelemmé választása 53. l.

mészetű háboruban, a minőt mi viseltünk, mégis teljesen fellázasztotta volna a kedélyeket, ha visszavetem; mert meg lesznek vala győződve, hogy tagadó válaszom csak azon szándékból ered, miszerint saját jobbágyaik fegyvere által akarom magamat korlátlan urukká tenni».¹

Az egyetértés kedvéért még ilyen absurd határozatot is megerősít mennyivel jobban helyén valónak tartotta tehát a nemesség adományozásától őrizkedni.

Erre legyen szabad épen a Nyuzó esetét felhozunk, a kinek 1707 május 20-án kiadott armalisa tudtommal az egyetlen, irodalmunkban közölt Rákóczi-féle armalis.

Nyuzó Mihály és testvére János Erdélyben mindjárt a szabadságharc kezdetén, mint vitéz katonák tűntek k. Mikor már Mihálynak jó neve volt és mint a gróf Pekri Lőrincz vitéz viczekapitánya dicséretes tettek a hősiesség varázsával övezték nevét, akkor vette észre, hogy nem nemes. Nosza megkérte tehát a nagy szavú Pekrit, hogy járjon ki számára egy manumissiót. Csak egy manumissiót, egy szabadíték levelet, mert armalist kérni nem is merészt. És a nagy szavú, elég goromba természetű Pekri csak félve, ravaszágba takarva meri előterjeszteni a kérést, mint a ki tudja, hogy valami nagyot, valami rendkívülit kér.

«Nyuzó Mihály, az én viczekapitányom, Kegyelmes Uram, *úgy hallotta másoktól (!?) hogy jobbágy volna; de kijé? ő bizony maga sem tudja (!)* mert sem maga, sem apja nem szolgált soha jobbágyul. Nagyságodnak alázatosan instál egy manumissio iránt és ott Debreczen körül valami pusztá praediumnak collatiója iránt; minthogy Nagyságod más hasonló embereknek is conferálta ilyen kegyelmességét, hadd szálltaná meg emberrel! Recommendálok pedig én is alázatosan Nagyságodnak kérését és instantiáját: Kérem, mutassa kegyelmességét hozzája! Bizony megérdemli Kegyelmes Uram, indifferenter; az ő rendében nincs olyan ember ide bé, mint ő. Nyuzó örömet nyuzza, meri is nyuzni a németet. Hadd vegyen Nagyságod kegyelmességibül consolatiot és stimulum az tovább is kivetkező maga jó viseléstől; *Bort sem iszik már!*»²

Tehát nagy érdeméről van szó és csekély kegyelmességről; de Rákóczinak még ezzel szemben is vannak scrupulusai. Resolútiójában ugyan is így válaszol:

«Mivel Nyuzó Mihály viczekapitány dolga bizonytalan lévén, *más földesuraknak praerudicálni nem kívánunk*; mindazonáltal salvo iure alieno informálván tovább is bennünköt, manumissióját kiadatjuk.»³

¹ Emlékiratai 211. l.

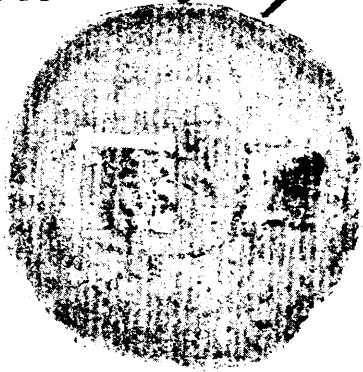
² Pekri 1705 márcz. 15. levele Orsz. ltár. Missilisek

³ Válasz fogalmazata ugyanazon levélen.

Nos FRANCISCUS I: D^g gratia S: ROM: IMP: & TRAN^{sylvan}

nia Princeps Rátvóczy Partium Regni Hungariae Dominus & Cuiusdam
Comes, Dux de Chunkács et Makovicza, Dominus Hereditarius de Sáros, Patak,
Tökaj, Regesz, Ecsed, Somlyó, Szerencs, et Civerd. Presentibus declaramus
quod in conuigram considerationem sumptis Fidelibus Seruitijs Nobilis
Nobis dilecti Stephani Rísz Instantiaque ejus superinde facta, eum
dem munerem Nobilitatem à Mandatis nostris condecorare benigne re
soluimus. Presentibus igitur intimamus, et mandamus Fideli Nobis
sincerè dilecto primario Tabuli Nostris Pref. etc, ut predictum
Fidelem nostrum Stephanum Rísz seu eum in tenorem Edicti No.
stri super hoc Officio die quinta Januarii anni hujus publicati
in ordinem Nobilitatem à Mandatis nostris per Presentes adsci
tum Officio, Prærogatiuis in supra dicto Edicto declaratis, et expositi
suo tempore uberius specificandis gaudere, et fungi sua nec
secus facturus. Datum Rhodostis die decima quarta mensis
Januarii Anno millesimo septingentesimo vigesimo quarto.

Franciscus Imperator

Bechoni

Mennyi időnek kellett eltelni és Nyuzónak hány németet megnyuzni — hogy mi is Pekri szavaival éljünk — a míg a manumissio helyett armalist és egy birtokoskát kaphatott!

Mert az *confederatio* nagy dolog; első benne az *érdek* s csak messzi utána következik az *érdem*. Ez ellen saját bevallása szerint az igazságos fejedelem sem tehetett.

Tehát Rákóczi tiszteli a földesurak jogát és sem mint magyarországi vezérő fejedelem, sem mint erdélyi választott fejedelem nem akar nekik *præjudicálni*. Csak ritkán ad ki azért armalist, nagy érdem esetén, *salvo iure alieno!*

Ezért az általa kiadott nemeslevelek még másolatban is nagy ritkaság számba mennek; eredetiben pedig egy sem ismeretes!

En ez alkalommal oly szerencsés helyzetben vagyok, hogy II. Rákóczi Ferencnek egy eredeti nemes levelét (nem armalis) mutathatom be, a melynek nem csak adományozója és eredeti volta, hanem az is kimondhatatlan nagy értéket ad, hogy a nagy nevű fejedelem bujdosásában, Rodostóban adta ki, még pedig nem is valami közönséges embernek, hanem a jámbor philosophusnak: *Kiss Istvánnak*.

Az oklevél szövege mindent elmond; kommentár alig kell hozzá. A fejedelem méltó figyelembe vételén Kiss István hűséges szolgálatait és ez ügyben tett kérését, őt nemesi szabadsággal ruhazza fel.

Az oklevél további szövege érdekes bepillantást nyújt a bujdosó fejedelem udvartartásába és az egészét lehetetlen mély megihatottság nélkül olvasnunk.

Az oklevelet sajátkezüleg aláírta a fejedelem és Bechon Lajos udvari osztálytitkár, a kinek Rákóczi végrendeletében 3000 livrest hagyott.¹

Sajnos, hogy pecsétjének ma már csak helye látszik a hártya kötőszalaggal, a mint az a mellékelt hasonmása is kivehető.

A nemességnyerő Kiss István kétség kívül egy személy ugyanazon Kiss Istvánnal, a ki önként követte Rákóczit száműzetésébe és nem csak az öreg fejedelem, hanem fiai: József és György hercegek udvarában is élt.

«Kiss Istvánról megjegyezzük» — írja Thaly Kálmán a Mikes leveleihez irt becses történelmi bevezetésben² — hogy 1730-ban Rodostón *Magyar Philosophia* című, szép és velős, hangzatos, tiszta magyarsággal irt bölcselmi s államtudományi — történelemből vett példákkal is ékeskedő — tanulmányt szerzett, melyben a szabadságot, hazaszeretetet s az uralkodás alkot-

mányos formáját, a fejedelmek önmérsékletét dicsőíti, ellenben az erőszakot elkarhóztatja. Szerző szabad gondolkozásu, külföldi egyetemeken képzett elmének látszik. Eredeti kézírata (97 oldal negyedrébten) az enyészettől szerencsésen megmenekült és valahogyan a Nemzeti Múzeumba jutott. A 7-ik lapon Kiss saját kezétől e bejegyzés olvasható:

1730. *Irattam György Deákkal, Tratiában, Rodostón. Kiss István m. k.*

További fejtegetéseiben bebizonyítja Thaly, hogy Kiss István még 1741. évben is Rodostóban volt és combinative emliti, hogy Pápay János oldalánál az udvari kancellaria tisztviselője volt.

A rodostói r. kath. anyakönyvekben — ev. ref. vallásu lévén — haláláról, esetleg gyermekei születéséről adat nincs. Thaly valószínűnek tartja, hogy Rodostóban halt meg, a mely esetben fia jöhetett haza. Csak is így érthető, hogy nemeslevele Győr vármegye levéltárába került.

Hogyan és mikor? arra a legszorgosabb kutatás után sem találhattam adatot. Mivel az oklevél a nemesi iratok között volt, valószínűnek tartom, hogy valamely évi nemesi investigatio, vagy nemességvitató pör alkalmával került a levéltárba. De mikor? azt még sejteni sem lehet, mert a nemesség-vizsgálatok 1725. évtől kezdve a 70 évek végéig, a nemességvitató pörök pedig ugyanazon század végéig majdnem folytonosan tartottak.

Végezetül álljon itt az érdekes oklevél teljes szövegében:

Nos Franciscus II. dei gratia S. Romani imperii et Transylvaniae princeps Rákóczi, partium Regni Hungariae dominus et Siculorum comes, dux de Munkács et Makovicza, dominus hæreditarius de Saáros Patak, Tokaj, Regecz, Ecsed, Somlyo, Szerencs et Onod, præsentibus declaramus, quod in condignam considerationem sumptis fidelibus servitiis nobilis nobis dilecti *Stephani Kiss* instantiaque eius superinde facta eundem munere nobilium a mandatis nostris condecorare benigne resolvimus. Præsentibus igitur intimamus et mandamus fideli nobis sincere dilecto primaris stabuli nostri præfecto, ut prædictum fidelem nostrum *Stephanum Kiss* secundum tenorem edicti nostri, super hoc officio die quinta Januarii anni huius publicati, in ordinem nobilium a mandatis nostris per præsentis adscitum officio, prærogativis in supradicto edicto declaratis et ex post suo tempore uberius specificandis gaudere et fungi faciat nec secus facturus. Datum Rhodosti, die decima quarta mensis Januarii, anno millesimo septingentesimo vigesimo quinto. Franciscus Princeps m. p. Bechon m. p.

(Patens alakban, aljára nyomott vörös pecsét nyomával.)

R. KISS ISTVÁN.

¹ II. Rákóczi Ferencz emlékiratai 5. kiadás 313. l.

² Zágoni Mikes Kelemen törökországi levelei. A magyar kormány támogatásával II. Rákóczi Ferencz hainak hazaszállítása alkalmából készült emlékkiadás. Bpest, Franklin. 1906. XXX. l.

A Rátót nemzetségből származó esztergomi érsekről.

Mária királynő Budán, 1384 május 25-én kelt okiratában, Bálint pécsi püspök előadására, nagyságos János, volt oroszországi vajdának és öcscsének, nemzetes Dezső mesternek, a hajdani esztergomi érsek úr *germanus*ainak (germani videlicet condam domini archiepiscopi Strigoniensis), fönnen magasztalván sokszorosan jeles, kivált Oroszország megtartását eredményező szolgálataikat, a Füle királyi várhoz tartozó két, gömörmegyei birtokát, Simonyit és Dejtért (ma — úgy hiszem — Dejtár Nógrádban) adományozta.¹

Nagy Imre, a magyar történelem e fáradhatatlan buvára, kinek elhunytát az abbamaradt Hazai, Anjoukori, Soproni és Zalai okirattárak velünk együtt mélyen gyászolják, abból a téves nézetből kiindulva, hogy a *germanus* szó alatt mindenkoron testvért kell értenünk, azt hitte, a fönt érintett néhai esztergomi érseket megtalálta (III.) Tamásban, ki szerinte a Rátót nemzetségből való Benedek fia, következőleg a megadómanóyozott Kaplai János volt oroszországi vajda, utóbb (1385—1386.) országbiró, valamint Dezső öcsce testvére vala.²

Felejtethetlen barátom azonban alighanem tévedett. Azóta kimutattam egy klasszikus példában,³ hogy valamint a *frater* nevezett alatt nem csupán fivért, hanem egyáltalán atyafit is érthetünk, úgy a *germanus* nevezett alatt se mindig testvért, hanem eshetőleg valamely távolabbi, oldalági rokont, tehát szintén atyafit kell helylyel-közzel értenünk. III. Tamás esztergomi érsekről pedig minden kétséget kizáró bizonyossággal tudjuk, hogy a Csanád nemzetségből eredett Telegdi Pongrácznak, Csanád esztergomi érsek testvérenek volt a fia, vitéz Kelemen öcscsével együtt, kinek gyermekeit: Jánost, Egyedet, Jakabot és Lászlót szintén ismerjük. Viszont ugyancsak kétségtelenek kell vennünk, hogy ama meg nem nevezett esztergomi érseknek, a Rátót nemzetségbeli⁴ Kaplai János és Dezső *germanus*ának szintén a Rátót nemzetségből kellett származnia.

Ilyet azonban a XIV. századbéli esztergomi érsek között nem találunk.

Tehetségemhez és hivatásomhoz képest kellő szorgalommal tanulmányoztam ugyan a XIV. századbéli esztergomi érsek történetét; kiterjeszkedtem származásukra is, de hogy közöttük Rátót nemzetségbeli nincsen azt eddigi tudásom szerint jóhiszeműleg állíthatom.

¹ Hazai okmt. VII. 417. V. ö. Sztáray oklt. I. 466. M. O. D. L. 7086.

² Hazai okmt. VII. 205. 417.

³ Turul. 1892. évf. 123. lap.

⁴ Wertner, M. nemzetségek. II. 301. — Karácsonyi, M. nemzetségek. III. 6—7.

Vegyük őket sorra!

Az első, ki 1384-ben, vagyis Mária királynő főntebb érintett levele értelmében *néhai* esztergomi érsek vala: *II. János* (1376—1378), kiről nem rég bebizonyítottam, hogy a piacenzai Surdus nemes család ivadéka.¹

Elődjéről, a Csanád nemzetbeli III. Tamásról, ki mint e néven II. 1358-tól 1367-ig a kalocsai, aztán 1367 és 1375 közt az esztergomi érseki széken ült, az imént történt emlékezés.²

Ennek elődjéről, *Kerzei V. Miklós*-ról (1358—1367) szintén értekeztem,³ és habár nemzetségét nem sikerült meghatároznom, annyit kimutathattam, hogy valamely középrendű nemes család sarjadéka.

Ezt megelőzte *Vásári IV. Miklós* (1350—1357),⁴ kinek atyja, Szügyi Loránt Nógrádból szakadt ugyan Biharba; de minden kutatásom mellett se birtam egy szálát is találni, mely őt származására nézve a Rátótiakhoz csatolta, noha kezdetben bizakodtam, hogy benne találom meg a keresett esztergomi érseket, levén a Rátótiaknak azon a vidéken: Borsod, Gömör, Heves, Hont, és Nógrád vármegyékben kiterjedt birtokaik.⁵

Telegdi Csanád 1330-tól 1349-ig volt esztergomi érsekről köztudomásu, hogy a Csanád nemzetség egyik jeles, ha nem legjelesebb tagja volt.⁶

Csanád előtt az esztergomi káptalan 1329-ben megválasztotta *III. Miklóst* érsekéül, kit azonban a pápa meg nem erősített, hanem 1330-ban kinevezett egri püspöknek. Ezen Miklós Zala megyéből származott Dörögdről, mely patrimoniuma volt s ahol szép gót izlésű templomot épített, melynek romjait egy fönmaradt keresztelő medenczével együtt Békefi ösmertette.⁷ — A Rátótiakhoz semmi köze.

Még előbb (1321—1328) *Boleszló* vagy *Bogyoszló* volt esztergomi érsek, ki mint toszti herczeg a Piasztok lengyel királyi házából származott.⁸

Előtte *II. Tamás mester* 1306-tól 1321-ig foglalta volt el az esztergomi érsek székét. Ta-

¹ Olv. ily című értekezésemet: De-Surdus II. János esztergomi érsek, mely megjelent a Szent-István-Társulat tudományos és irodalmi osztálya fölolvásásai között. (63. szám.)

² Olv. a Kalocsai 1888. évi Schematizmus XV. lapján Városi Gyula igen alapos értekezését: Thomas II. de Thelegd, de Genere Chanad.

³ A M. történeti életrajzok 1904 évi folyama V. füzetében.

⁴ Kiről a századok 1902. évfolyamában irtam A négy Miklós című értekezésemben.

⁵ L. Wertner id. műve. II. 296.

⁶ Olv. Karácsonyi és Wertner idézett műveit.

⁷ A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. 132. lap.

⁸ Olv. életrajzát Boleszló esztergomi érsek cím alatt az Esztergom vidéki régészeti és történelmi társulat III. évkönyvében.

más nemzetségét mindeddig meg nem állapíthatuk, noha ismételve nevezte a Monoszló nb. Ladamér érseket nagybátyjának, miből azonban nem következik, hogy ő is a Monoszlók nemzetségéhez tartozott, hisz anyai ágon is származhatott a Monoszlaiaktól. Életét megírtam,¹ de noha Esztergomban birtokos rokonaira bukkantam, semmi nyomát se találtam annak, hogy a Rátót nemzetségéből való lett volna.

Elődje *Mihály mester* a Bő nemzetségből való.²

Ezt megelőzte *Bicskei Gergely* választott esztergomi érsek (1298—1303), kit VIII. Bonifác pápa ilyenül elismert. Ennek eredetét és leszármazási rendét kimutattam.³

S ezzel végeztünk a XIV. századbeli esztergomi érsekekkel, kik közt — ezt saját kutatásaink alapján állíthatjuk — Rátót nemzetségbelit (de genere Ratoldi) nem találunk. Tovább kell tehát haladnunk, visszafelé a XIII. században, hogy a Rátót nemzetségből származott esztergomi érseket találjunk. Csakhogy itt már kevésbé támaszkodhatunk saját kutatásainkra, hanem helyet kell engednünk mások, a magunknál minden esetre tekintélyesebb véleményének.

Az első, kivel a XIII. század végén 1279-től 1298-ig az esztergomi érsekek sorában találkozunk *Ladamér* (Lodomerius), kiről Knauz Nándor fényesen bebizonyította,⁴ hogy a Monoszló nemzetségnek volt tagja.

Előtte kétszer is (1273 és 1277-ben) előkerül a szerencsétlen *II. Miklós*, mint választott esztergomi érsek, kit Knauz⁵ föltételezen a Rátót nemből valónak vélt ugyan, de feltevése téves volt, minthogy *II. Miklós* a Baranya vármegyében törzsökös Kán (Keán, Kalán, Kaján) nemzetség erdélyi ágának szülötte. Atyja László, ki nádor és szlapon herceg is volt és 1245 végén meghalt; unokaöccse pedig azon László erdélyi vajda, ki Bajor Ottó királylyal oly csufosan elbánt, mint ezt Wertner barátom kiderítette.

Közben, 1274-től 1276-ig, *III. Benedek* nevezte magát választott esztergomi érseknek, kit a főegyházi papság névtára — úgy tudom — helyesen a Nádasdiák nemzetségéhez számít.

III. Benedek és *II. Miklós* választott, de meg nem erősített érsekeknek minden tekintetben törvényes elődje 1262-től 1272-ig Fülöp volt. — *IV. Béla* király Zólyomban. 1268 július 20-án

kelt leveléből pedig világosan kitetszik, hogy Fülöp érsek a Churla nemzetségből való,¹ mely nemzetség Knauz szerint Szlavóniából származott.²

II. Benedekről, Fülöp érsek elődjéről (1254—1262), ki előbb kalocsai érsek vala, se Városvy, se Knauz nem tud fölvilágosítást adni az iránt: mely nemzetségnek volt ivadéka? Főrendié aligha; minthogy IX. Gergely pápa, midőn őt 1241 februárius 25-én megerősítette, tanult, gondos és tisztességes (literatum, providum et honestum) férfinak jellemzé ugyan, előkelő származását azonban, noha a pápák rendszeren ezt is ki szokták volt emelni, nem említé.³ Miből nem csekély valószínűséggel következtethetjük, hogy valamely középsorsú családnak, és *nem* a Rátótiaknak volt ivadéka, kik az ország legfőbb nemzetségéhez tartozának az időben.

Még előbb, 1247-től 1252-ig *II. István* kormányozta az esztergomi érsekséget, közben mint prenestei biboros püspök is. Knauz szerint de genere Vancha származott, amiért egyenesen Vancsainak nevezé, jóllehet tudta, hogy okleveleinkben Bancha (Bánca) alakban fordul elő.⁴ — Knauzsal szemben Városvy teljes biztossággal megmutatta, hogy a «Vancha» alak téves, és István biboros esztergomi érsek, valamint hasonló nevű kisöccse, ki utóbb (1266—1278.) kalocsai érsek lett, a bácsmegyei Bancha nembeliek.⁵

Az előadottak után — úgy vélem — bátran kockáztathatjuk a nemleges tételt, hogy 1384-től, vagyis Mária királynő föntebb idézett levele keltétől fogva visszamenőleg a tatárjárásig nem találunk esztergomi érseket a Rátót nemzetéből.

Dr. Karácsonyi János prépost ur, tisztelt barátom az érdem, hogy immár positive tudjuk, mert ő aknáztá ki egy vízfoltos pöriratból, miszerint *Mátyás* érsek, ki 1240 márczius 6-tól 1241 április 11-ig, midőn a tatárok ellen elesett, állott az esztergomi főegyház élén, — a Rátót nemből származott.⁶

Hogy mintegy másfél század után is büszkén nevezik magukat az előkelő és érdemteljes kéro unokák, Mátyás a hajdani esztergomi érsek germanusainak, annak okát nem az esztergomi érsekek magas méltóságában, de abban sem találjuk, hogy Mátyás érsek alapította a nemzetség szentélyét, a Rátóti monostort; hanem főleg abban, mert azon romlott időben, midőn az önző és nagyzó fejelemtelenség a haza romlását földidézte, Sajónál Mátyás érsek hazafias hűséggel kitartott királya mellett épp úgy, mint Kaplai János és öccse, szintén romlásnak indult viszo-

¹ A Szent-István-társulat által 1891-ben kiadott Almanach 32—69. lapjain.

² Karácsonyi i. m. 275. s köv. — V. ö. Knauz, Monum. eccl. Strigon. II. 529. és Wertner, M. nemzetségek. II. 139.

³ Turul 1892. évf. 121 és köv. lapján. V. ö. az Uj Magyar Sion XVI. kötetében megjelent ily című értekezésemet: Miklós ostiai püspök követsége Magyarországon.

⁴ Monum. eccl. Strigon. II. pag. 99. et seqq.

⁵ Ugyanott. II. 1.

¹ Knauz, Monum. eccl. Strigon. I. 464.

² Magyar Sion. III. 359.

³ Fejér Cod. IV/I. 201.

⁴ Monum. eccl. Strigon. I. 349.

⁵ Schematismus Coloc. ad a. 1889. pag. XVII.

⁶ Turul. 1905. 86.

nyok közt híven megvédték és megtartani iparkodtak Oroszországot, a mai Galiciát és Lodomeriát. Magyarországnak Nagy Lajos által visszaszerzett tartományát.

Esztergom, 1907 november 16.

PÓR ANTAL.

Potlék, középkori czimeresleveleink eddig ismert sorozatához.

Kutatásaim közben érdeklődésemet a czimereslevelekre is irányozván, az elmúlt két utóbbi év alatt hat eddig ismeretlen középkori czimereslevélre akadtam.

Addig is, a míg ezek kellő feldolgozásban napvilágot látnak, szolgáljon ezen rövid ismeretetés a *Csoma József* másodelnökünk által folyóiratunk 1906. évf. 22—25. lapjain közzétett jegyzék csekély pótlásául.

1. *Pókateleki Fekete László* armálisa Zsigmondtól, Regensburg, 1434. szept. 29-én kelt. Eredetije Pókateleki Kondé János, nyug. pénzügyi tanácsos családi levéltárában, Pozsonyban. Az elég jelentékeny levéltárat Spalovszky Gyula, pozsonyvármegyei levéltárnok jelenleg rendezi.

A czimer: kardot tartó pánczélos kar.

2. *Puczki Flins Miklós* armálisa. Eredetije Pozsony szab. kir. város levéltárában őriztetik. V. László adományozta, Prága, 1454. jul. 13-i kelttel, *Flins Miklós*, porosz nemes, pozsonyi lakosnak, továbbá édes atyjának *Miklósnak* és édes testvéreinek *János*, *Péter*, *Erasmus* és *Donatusnak*.

A czimer a következő: Balra dőlt fekete pajzs aljából hármassárga kristályhegy emelkedik ki. A pajzs jobb sarkán balra fordult csőrsisak; arany koronájából három arany gombos, fekete ruhás, jobbkéz ugyanazt a sárga kristályosodott követ tartja. A sisak takarója fekete-arany.

A nevezett *Flins Miklós* több ízben volt Pozsony város polgármestere.

3. *A Dely névre hamisított* czimereslevél. Eredetie a zalavári konvent levéltárában található. Kelt Budán, 1477. jun. 25-én. I. Mátyás király a már nemes, néhai *Bertalan* fiainak, *Gargel Péternek*, *Jakabnak*, az említett Péter fia *Benedeknek* néhai *János* fia *Istvánnak*, továbbá a főszerző Péter édes testvéreinek *Mihálynak* és fiainak *Miklós*, *János* és *Mihálynak* adományozta.

A czimer a következő:

Balra dőlt, baloldalt kikanyarított kék pajzs jobb alsó részéből, fehér liliumot tartó, vörös ruhás balkéz nyulik elő. A balra fordult sisak kék takaróján egy elszáradt, fekete fa áll. A sisak takarója kék-arany.

Hogy csakugyan nem a Dely-család armá-

lisa (a javítás kétségtelen), hanem a *Gargel*-családé, azt a *Kiss István* által a Turul 1903. évf. 51. lapján közölt, az armálissal teljesen egyező (csak fordítva vésett) *Gargel*-pecsét alapján következtetem.

4. *A Farkasfalvi Farkas-család armálisa*. Eredetije a pozsonyi káptalan levéltárában, a *Bessei Farkas*-család letéteményében. II. Ulászlótól kelt, Budán, 1499 máj. 19-én. Szól *Farkasfalvi Farkas Antal*, fiai *Ignác*, *Ferencz Miklós*, továbbá leánya *Apollónia* részére. Az adományozott czimer a következő:

Jobboldalt tárcsás, egyenest álló, vörös és kékkel vágott pajzsban balra fordult, ágaskodó, természetes színű farkas, szájában malaczt tart. A farkas és a pajzs jobb széle között nyolczágú, karcsu arany csillag lebeg. A pajzsban jobbra fordult csőrsisak. A sisak takarója mindkét oldalt kék-arany. Sisakdisz nincsen.

5. *A Brixianus czimereslevél*. Nem magyar; a cseh kancellárián kelt, Prágában, 1509 okt. 26-án. II. Ulászló király, a más nemes *Bixianus* (Bresciai v. Brixeni) *Lőrincznek*, az orvosi tudományok tudorának, házi orvosának, adományozza czimerbővítésképen.

Az érdekes czimer a következő:

Egyenesen álló, jobbról-balról hornyolt, vörössel és feketével hasított pajzs vörös mezejében szemközt álló hosszú haju, arany koronás, meztelen nő (Éva) áll; jobbjában rövid fehér nyélre erősített fehér lobogót tart, a mely a pudendákat takarja. A nyél mellett ezen fekete betűs jelmondat: SIC NATUR[AM] CREA-; a fekete mezőben a tudás fája, tőle jobbra és balra az előbbi félbenmaradt szó befejezése VI—MVS. A jobbra fordult sisakon a fa előtt ugyanazon jobbra fordult nő a jelmondat nélküli zászlóval. A sisak takarója jobbról sárga-fekete-vörös-fehér-zöld, balról zöld-vörös-fehér-fekete és sárga. Eredetije szintén Pozsony szab. kir. város levéltárában van.

6. *Mezőkövesdy Deák (Litteratus) Pál* czimeres nemes- és kiváltságlevele. II. Ulászlótól, Budán, 1515. szept. 29-én kelt. A király nevezettnek, a ki Mezőkövesd város tisztviselője volt, azon érdemeiért, mely szerint nemcsak, hogy nem csatlakozott az ország nemeseinek vesztére törő parasztlázadáshoz, hanem élete koczkáztatásával annak leverésében jelentékeny részt is vett, neki és utódainak nemességét és czimert ad; azonkívül Mezőkövesden levő házát, a mely azelőtt Zombat Tamás tulajdona volt, mindenemű közadózás alól felmenti. Az igen diszes kivitelű czimer ugyanazon művész kezétől származik, mint aki a Kanizsay Dorottyáét és a Dessewffy-félét festette és a következő: kék pajzsban, annak bal széléből szövő, könyökben hajlott arannyal diszitett vörös ruhás jobbkar, a

mely kétszer vágott végü görbe kardot tart; a kard éle és a pajzs jobb sarka között nyolczágu, karcsu, arany csillag, a kar és a kard között pedig növény ezüst félhold lebeg. Sisak és sisakdisz nincsen; ennek helyében egy-egy virág és gyümölcstartó disz látható. Pajzs-tartók: egy-egy félig meztelen, szárnyas nereida.

Eredetije *Arad vármegye* levéltárában.

Az elősoroltak közül a Dely-Gargel-félének színjelzése rajza, a többinek hű festménye cimergyűjteményben van. Remélhetőleg rövid időn belül abban a helyzetben leszek, hogy ezen 700-at meghaladó czimereslevél-másolat gyűjtemény az itt közlöttekkel sajtó alá adhatom.

HORVÁTH SÁNDOR.

Nemes kassai lakosok 1708-ban.

Kassán a nemes lakosság összeírása — úgy látszik — nem volt divatban. Számtalan adó-összeírás őriztetik ugyanis a város levéltárában már a XV-ik század hetvenes éveitől kezdve, ezekben az összes lakosság névsora bennfoglalatik, azonban anélkül, hogy a nemes származásuk megjelöltettek volna.

Az 1708-ik évben november hó 5-én amikor II. Rákóczy Ferencz fejedelem rendeletére a lakosságra az dicát kivetették, a dica mennyiségét s az utána befolyt adót pontosan feljegyezték az exactorok, megjelölván a nemes származású lakosokat is.

E névsorból közöljük a nobilis szóval jelzett lakosságot s mivel a legtöbb név után az adózó névaláírásával és sok esetben pecsétjével is elismerte a kivetés helyességét, egyuttal közöljük azoknak a czimereknek leírását, a melyeken a rajta levő kezdőbetűk kétségtelenül igazolják, hogy a pecsét, illetve czimer jogosan megillette tulajdonosát.

A névsor a következő:

	Numerus dicarum:	Solutio cuprea:
Leonardus Bégányi nobilis	1/2	—
Nemes Kecskeméti Mihály uram	3	52.20
Sandi Péter uram	2	26.—
Pecsétjében hattyu nádas közt; a sisakdisz jobbában kardot tartó oroszán, ettől jobbra-balra P. S. betűk.		
Demeczkíné nobilis	3	—
Szillasi György nobilis	3 1/2	35.20
A fekete pecsét mezejében álló vitéz jobbában karddal; a paizson lombos korona és G. S. betűk. Szilassy ötvösmester volt; fia János szintén ötvös Lőcsén telepedett meg s számtalan jeles műve maradt reánk.		
Hegymeginé nobilis	1, 2	—
Pongrátz Pálné nobilis	2	—
Mész Sámuel	5	21.75

	Numerus dicarum:	Solutio cuprea:
Pecsétjében szárnyas griff vagy egy-szarvu, sisakdisz a czimeralak; S. M. betűk. Szintén ötvösmester, a ki a fejedelem részére is dolgozott.		
Bogdányi Gotfrid senator	1 1/2	6.—
Bogdányi képiró volt s a fejedelem a zemplénmegyei Ratkán szőlőt adományozott neki. Pecsétjében kardot tartó oroszán.		
Sámbokréti János	3 3/4	12.—
A czimerpaizsban két kasza keresztben, hegyével lefelé; a sisakdisz három legyezőszerűen elhelyezett száras makk és S. I.		
Jászai György servus	1 1/2	40.—
A paizs alak három virágszál; sisakdisz madár, szájában ág és G. I.		
Pataki Sámuel nobilis	1 1/2	4.30
Ginter János nobilis	3/4	—
Kállai Mihály nobilis.		
L(iber) B(aro) Fiser ur ő Nagysága	5 1/2	—
Onodi János nobilis	1/2	2.24
Sternberski Rudolf	3 1/2	17.64
A paizs-alak felismerhetetlen; sisakdisz kiterjesztett szárnyak közt csillag és R. S.		
Györi Ferenczné nobilis	2 1/2	10.89
Olasz Ferencz nobilis	1	—
Divinyi Péter nobilis	1 1/4	—
Pottornyai László nobilis	1 1/2	—
Goldfinger János nobilis	2	—
Szenczi Györgyné nobilis	2	—
Kállai János nobilis	1	4.36
Zemlényi Gábor nobilis	2	24.—
Zatler János	6 3/4	118.—
A mezőben kéve; sisakdisz női alak, jobbában sarló, baljában három buza-kalász és I. S.(atler) betűk.		
Ginger Mihály	15	102.61
A mezőben pelikán; sisakdisz álló vitéz jobbában kard, baljában mérő és I. M. G. betűk.		
Snajder Györgyné nobilis	16 1/2	143.58
Györgyi Miklós nobilis	2 1/2	12.—
Plonski Illyés nobilis	4 1/2	—
Madár István nobilis	2 1/2	10.95

Végül: «Summa dicarum: Dicæ 1433 3/4 — Moneta cuprea: Fl. 3271. 19. — Moneta argentea: Nulla. (!)»
KEMÉNY LAJOS.

Földvári és Patai Zuborok.

A «Wertner Mór a Turulban a czimben említett családok eredetével foglalkozván, megállapítja «hogy a Zubor családnak egy *pataji* és egy *földvári* ága volt. Pataj a jelenleg is Fejérmegyében fekvő Duna-Patajnak, Földvár a tolna-megyei Duna-Földvárnak felel meg». «Mind-ezekből pedig apodiktikus bizonyossággal kitűnik, hogy a két ág egy és ugyanazon rokonságból származó családnak hajtása.» Megengedem, hogy

az idézett helyen közölt következtetések megállják helyüket, részemről azonban azokat teljes egészükben el nem fogadhatom, mert ismerem oly okmányokat, melyek a fent említett közleménye keretébe bele nem illeszthetők, sőt azokra nagyon is zavarólag hatnak, miért is szükségesnek tartom ezekre Wertner úr figyelmét felhívni.

1470 és 1475-ben Paksy Zemere özvegye Krisztina és fia földvári Zubor János tiltakoznak az ellen, hogy Derecskey István Ozorához való jogát a Hederváryaknak előörökítette.

1440 aug. 15. Feldvári Albert, György és János a perleki (Bácsm.) birtok beiktatásánál, mint királyi emberek neveztetnek.

Ime két adat a Földváriakra és Földvári Zuborokra s ezen két adat a közleménybe talán beilleszthető lett volna, pedig az itt felsorolt családtagoknak a Chesznichei családhoz semmi köze, mert ezek a Ratold nemzetség Paksyágának tagjai. A származás (mindkét család olasz eredetű), a vezeték és keresztnév hasonlatossága, a birtokok egyezése könnyen tévutra vezetnék a genealogust, ha összefüggő adatok rendelkezésünkre nem állnának. A híres ozorai pörben fenmaradt genealogiai adatok azonban a tévedést kizárják, melyben a következőket olvassuk:

1445 Paksy Zemere fia István és neje Derecskey Krisztina és fiai János és György a Hederváryakat Ozora elfoglalásától tiltják.

1453. Paksy Zemere neje Derecskey Krisztina és fiai György, Zemere, Albert, János ismét tiltják a Hederváryakat Ozora használatától.

Ezekből tehát világos, hogy a fenti 1470. és 1475. években említett földvári Zubor János azonos Paksy Jánossal és hogy az 1440. évben említett Feldvári Albert, György és János Paksy Zemere tolnamegyei alispán fiai. Véleményem szerint pedig azon földvári Zubor János, ki 1470-ben, mint Tolnamegye alispánja, 1478-ban pedig, mint tolnamegyei birtokos szerepel, Paksy Zemere fiával Jánossal egy személy. Mindenestre érdekes kérdés marad az, hogy mi joga éltek a Paksyak, a Chesznicheiek és a Szentfalván birtokos Földváriak a Földvári Zubor névvel. Jegyzeteim és családi irataink között semmiféle adatra nem akadtam, melyből kitűnne az, hogy a Paksy család valaha Duna-Földvárótt birtokokkal bírt volna, ellenben Duna-Pataj a XVI. és XVII. századokban, mint Paksy birtok említettik. Véleményem szerint a Paksy család ezen ága és a Chesznicheiek a Szentfalván birtokos Földváry Zubor női ági leszármazói lehetnek, s ez uton bírhattak Földváron és Patajon s nem lehetetlen, hogy ez uton szerezték meg később a Paksyak Duna-Patajt, míg Földvárhoz való jogukról lemondottak. Ezeket tartottam szük-

ségesnek Wertner úr tudomására hozni, kinek talán sikerülni fog oly adatra találni, melylyel a kérdés tisztázható lesz.

DARÓCZY ZOLTÁN.

Jegyzék némely közlevéltárakban elhelyezett czimeres nemeslevelekről.

Több év óta rendszeresen gyűjtöm Heves- és a volt Külső-Szolnok vármegyék nemes családaira vonatkozó adatokat. A vármegye levéltárában kutatásaim közben kezembe kerültek a helytartótanácsnak a törvényhatóságokhoz intézett különböző időkben kiadott s szétszórtan a többi levéltári iratok közé beosztott rendeletei, melyekben tudomásvétel s az esetleg érdekelt családtagok értesítése végett közli azon nemeslevelek adatait, melyek részint a család kihalta, részint illetéktelen birtokosoktól való elkobzás folytán valamely közlevéltárban lettek elhelyezve.

Ezen helytartótanácsi körözőlevelek alapján, mintegy 500 családot érdeklő s még mohácsi vész előtti okleleteket is tartalmazó, jegyzéket állítottam össze.

A Turulban és a «Nagy Iván» szaklapban már több ilyen jegyzék látott napvilágot; így a *Turulban* a M. Kir. Országos Levéltárban (1883—86. 1888—1891. évf.), a magyarországi hiteles helyek levéltáraiban (1887. évf.), Fejérmegye és Székesfejérvár város (1887. évf.), Beregmegye (1886. évf.), Mármarosmegye (1889. évf.), Borsodmegye (1890. évf.), Bács-Bodrogmegye (1892. évf.), Biharmegye (1888. évf.), Szepesmegye (1889. évf.), Szabolcsmegye (1891. évf.), levéltáraiban elhelyezett armálisokról, a *Nagy Iván szaklapban* pedig Hevesmegye (1899. 1900. évf.), Mosonmegye (1889. évf.), Zólyommegye (1900. évf.), Baranyamegye (1900. évf.), Beregmegye (1900—1901. évf.), és Temesmegye (1901. évf.), levéltáraiban őrzött nemeslevelekről.

Ezeknek mintegy kiegészítését képezi e jegyzék. Úgy vélem, a közrebocsájtással nem végeztem épen meddő munkát, mert az itt felsorolt armálisok túlnyomó részéről a genealogusok és heraldikusok eddig nem tudhatták, hogy hol lappanganak. Lehet ugyan, hogy egyik-másik armális nincs többé a helyén, de ezek holléte iránt is bizonyára tájékozást nyújt az illető levéltár.

Első helyen közlöm a család nevét esetleges előnévvel együtt, második helyen az armális adományozásának évét, harmadik helyen azon vármegyei vagy városi levéltárat, melyben az elhelyezve van (vagy volt), negyedik helyen a kihirdetés helyét. Az adományozás éve s az armális kihirdetésének helye, azonban, sajnos, itt-ott hiányzik.

Ábrahám másk. Falusy 1630. Zalam. Kihird. Vasm.

- Adám 1580. Békésm. Kihird. Szabolcsm.
 Adonyi másk. Nagy 1618. Csongrádm. Kihird.
 Komáromm.
 Agner 1714. Bácsm.
 Almásy lásd Nagy.
 Alvinczy lásd Nagy.
 Amán Zalam.
 Ambrus 1622. Verőczem. Kihird. Gömörm.
 Awőr 1588. Pozsony v.
 Bacaty 1603. Lőcse v. Kihird. Abauj.
 Bakay, Nagy és Tóth. Zemplénm.
 Bakay és Lipták 1636. Kaproncza v. Kihird.
 Nógrádm.
 Balla és Tóth 1622. Jászkún levéltár.
 Balogh másk. Barbelli 1618. Erzsébetváros.
 Balog másk. Kis l. Szabady
 Balog másk. Szűcs 1705. Győrm.
 Banntay 1630. Zalam.
 Baranio 1627. Biharm. Kihird. Nyitra,
 Barbelli l. Balog
 Bartha 1591. Zalam. Kihird. Zemplénm.
 Bassura 1689. Pozsegam
 Battyány 1756. Barsm.
 Batthiány, Horváth és Szakony 1654. Halas v.
 Bedéch (Sellei) 1581. Komárommegye Kihird.
 Nyitram.
 Bella 1612. Pozsonym.
 Bellay 1690. Temesm. Kihird. Győr és Vasm.
 Belsi 1557. Lőcse v. Kihird. Sárosm.
 Belsio (Eperjesi) 1552. Lőcse v. Kihird, Sárosm.
 Bélteky l. Bogdányi
 Benche (Nagy Mihályi) 1563. Kassa v.
 Benke 1625, Vasm. Kihird. Veszprémm.
 Berdóczy és Jelakovics 1646. Győrm.
 Berkes 1634. Győrm.
 Bernáth 1594. Torontálm. Kihird. Nyitra és
 Komáromm.
 Bessenyei 1620. Zalam.
 Bihácsy 1656. Vasm.
 Biky 1631. Békésm. Kihird. Zemplénm.
 Bocatius 1598. Lőcse v. Kihird. Zemplénm.
 Bocskor 1675. Szatmárm.
 Bogdányi Hontm.
 Bogdányi másk. Bélteky 1668. Beregm. Kihird.
 Zemplénm.
 Bogyay l. Szőny.
 Bohn l. Mikoj.
 Boldvay (II. Ferd.) Borsodm.
 Bondor l. Sallay.
 Bonikay l. Hárfás.
 Borbély l. Nagy.
 Borbély (Beregszászi) 1635. Bazin v.
 Bory és Watkóczy 1637. Beregm. Kihird. Abauj-
 megye.
 Bornemissza (Kecskeméti) 1651. Beregm.
 Bornemissza (Nagyidai és Kós 1580. Beregm.
 Kihird. Pozsonym.
 Bors 1625. Nagyszombatv.
- Borsay másk. Philpe (Váradi) 1655. (Rákócztól)
 Hajdú-Nánás v. Kihird. Biharm.
 Bottyán 1656. Barsm. Kihird. Hontm.
 Bozinkay 1636. Bazin v.
 Böszörményi-Nagy Beregm.
 Brayanovith 1568. Ungm.
 Brezinay 1659. Zemplénm.
 Brezniczky másk. Nyiny Torontálm.
 Brezovics (II. Rudolftól) Szepesm.
 Brixiani 1509, Pozsony v.
 Buday 1635. Veszprémm. Kihird. Esztergomm.
 Bueldre 1514. Nagy-Szombat v.
 Bukhassy l. Szabady.
 Buzgó (II. Ferd.-tól) Győr v.
 Byely l. Dubovszky
 Chianaky 1625. Győrm.
 Csákváry 1622. Komáromm.
 Csalló 1580. Veszprémm. Kihird. Vas-, Sopron-
 és Zalam.
 Csepregy (Tsepregy) 1662. (Apaffytól) Zalam.
 Kihird. Közép-Szolnokm.
 Csirke 1668. Biharm. Kihird. Mármarosm.
 Csizmazia l. Nagy
 Csór 1759. Zalam. Kihird. Biharm.
 Csörtó 1652. Békésm. Kihird. Szabolcsm.
 Cheőssy (II. Ferd.-tól) Nógrádm.
 Csuka 1635. Hajdú-Nánás v. Kihird. Szabolcsm.
 Csukás Pozsonym.
 Csúsz 1630. Zalam.
 Czebe 1656. Vasm. Kihird. Abauj.
 Czegléd l. Kún
 Czenne 1590. Nagyszombat v. Kihird. Nyitram.
 Czik 1636. Bazin v.
 Cziriák 1628. Kassa v. Kihird. Abauj.
 Czirvich 1652. Sopronm. Kihird. Mosonm.
 Czivra (Kisvárdai) 1610. Szabolcsm.
 Czortó 1632. Békésm.
 Czudor és Pap 1661. Barsm.
 Dáli l. Nagy
 Danczy (Kisvárdai) 1612. Beregm.
 Demjén (Poochi) 1608. (Báthorytól) Szabolcsm.
 Denthey l. Rác
 Deömőry 1689. Fejérm.
 Deseő, Kis és Péntek 1632. Szabolcsm.
 Dhronszky 1579. Nógrádm.
 Doboss 1638. Ungm.
 Dragono 1583. Aradm. Kihird. Sopronm.
 Dervaderics 1716. Zalam.
 Dubovszky és Byely 1592. Nagy-Szombat v.
 Duchon 1740. Esztergomm.
 Duchovitz 1625. Petheő Imre hevesi esküdtné
 1791-ben.
 Dutkovics l. Horváth
 Egri másk. Kaniany Aradon.
 Egyed másk. Szabó 1628. Zalam.
 Eliássy 1646. Zágrábm.
 Erbar l. Rinkó
 Erker (Annapergyi) 1575. Kassa v.

- Erős Pozsonym.
 Erős 1687. Beregm. Kihird. Biharm.
 Eszenyi 1609. Beregm. Kihird. Szabolcsm.
 Falusy 1. Ábrahám.
 Farkas 1. Joketz.
 Farkas. Mosonm.
 Farkas 1593. Beregm.
 Fekete 1610. Modor v.
 Fekete 1. Móra.
 Fekete 1686. Pécs v.
 Felker 1703. Baranyam. Kihird. Sopronm.
 Ferentze 1602. Zalam. Kihird. Vasmege.
 Filesdy 1688. Szatmárm.
 Filszky Sopronm.
 Fischer 1609. Barsm. Kihird. Nyitram.
 Fisser 1575. Szentgyörgy v.
 Fuchs Pozsony v. Kihird. Veszprémm.
 Füllgrad (Schöndorfi) 1707. Temesmege. Kihird. Mosonm.
 Gábor 1698. Liptóm. Kihird. Zólyomm.
 Gál, Sirkeős-Békessi 1636. Szatmárm. Kihird. Biharm.
 Galambos 1672. Abaújm.
 Gara 1639. Szabolcsm. (Hamisitvány).
 Gebhard 1695. Kőszeg v.
 Geraltovics 1687, Korpona v.
 Gondán 1. Király
 Göll 1761. Aradm.
 Görösdös 1703. Veszprémm. Baranyam.
 Gróf 1636. Pozsony v.
 Grotker 1649. Kis-Szeben v.
 Grundl 1680. Zólyom v.
 Gulik 1654. Györm. Kihird. Nyitram.
 Gyarmathy 1651. Szatmárm.
 Hackstok 1722. Veszprémm.
 Handl 1586. Pozsony v.
 Hanke 1662. Libet-bánya v. Kihird. Pozsonym.
 Hartz 1580. Veszprémm. Kihird. Vasm.
 Hárfás másk. Bonihay 1614. Beregm.
 Hasprai 1643. Veszprémm.
 Haurich 1644. Pozsony v.
 Havar 1609. Györm. Kihird. Trencsénm.
 Hegedűs (Gerendai) 1600. Csongrádm.
 Helcsics 1670. Vasm.
 Heldfer 1613. (ujított) 1404. (donátios 1.) Györmege. Kihird. Mosonm.
 Horát 1659. Veszprémm.
 Horváth de Perlak 1613. Fejérm.
 Horváth 1674. Aradm. Kihird. Zemplénm.
 Horváth 1. Batthiány.
 Horváth 1. Nagy.
 Horváth 1. Pohárdy.
 Horváth másk. Dutkovics v. Szabó 1609. Aschner selmeczi polgárnál 1792-ben.
 Horváth másk. Oláh és Levachich 1580. Zág-rábmegye.
 Hölchich másk. Szabó Pozsonym.
 Hulyák 1. Kovács.
 Huszár 1645. Nyitram. Kihird. Sopronm.
 Igali 1539. Szatmár-Németi v.
 Ihárosy 1715. Zalam.
 Illavay 1622. Barsm.
 Istanich 1630. Bazin v.
 István 1. Pál.
 Janaky 1649. Zalam. Kihird. Trencsénm.
 Janovich 1722. Veszprémm. Kihird. Pozsonym.
 Jelakovich 1. Berdóczy
 Jochich 1649. Veszprémm. Kihird. Vasm.
 Joketz 1652. Kassa v. Kihird. Abaújm.
 Juhász, Túróczy és Komáromy 1718. Tolnam. Kihird. Veszprémm.
 Juhász másk. Laczek 1674. Torontálm.
 Juhász másk. Török 1630. Beregm.
 Kádas másk. Tóth 1653. Ungm.
 Kaladási 1656. (Rákóczitól) Beregm. Kihird. Zarándm.
 Kallósy 1. Szabady.
 Kaniany 1. Egry.
 Kanizsay másk. Kovács 1657. Borsodm. Kihird. Gömörm.
 Kapelka 1659. Verőczem. Kihird. Nyitram.
 Kara 1. Nagy.
 Karánsebesy (karánsebesi) 1676. Krassóm.
 Kardos 1609. Zalam.
 Károl 1703. Varasdm.
 Károly (Lipóttól) Bácsm.
 Kazdagh 1618. Verőczem. Kihird. Vasm.
 Kecze 1652. Szabolcsm.
 Kerekes 1635. Bazin v.
 Keresztes 1675. Jászkún levélt. Kihird. Gömörm.
 Kéry másk. Kovách. 1667. Veszprémm. Kihird. Vasm.
 Keszthely 1570. Sopron v. Kihird. Pozsonym.
 Kezy 1591. Pozsony v.
 Kherupaisz 1652. Zalam. Kihird. Vasmege
 Khéry 1. Székely
 Kigác (Dubniczai) Baranyam. Kihird. Vasm.
 Király és Sipos 1613. Keglevich levélt. Kihird. Borsod- és Abaújm.
 Király másk. Gondán 1669. Zalamege Kihird. Pozsonym.
 Kirchenbauer 1659. Korpona v. Kihird. Pozsonym.
 Kiss 1715. Zalam. Kihird. Györm.
 Kis 1. Deseő.
 Kis másk. Balog 1. Szabady.
 Kiss 1. Nagy.
 Klazekovich Nógrádm.
 Klein 1665. Sopronm.
 Klócz (III. Károlytól) Komáromm.
 Knaifel 1666. Zombor v.
 Knipper 1715. Györm.
 Komáromy 1. Juhász.
 Koós (Nagygyőri) 1633. Szebenm. Kihird. Sárosmege.
 Kóradi 1631 Biharm. Kihird. Szabolcsm.

- Korbovátz 1647. Bácsm. Kihird. Sopronm.
 Kóródi 1718. Debreczen v.
 Kós I. Bornemissza (Nagyidai)
 Kófa Csongrádm.
 Kotó 1635. Bazin v.
 Kovács 1626. (Bethlentől) Krassóm.
 Kovács másk. Hulyák 1672. Torda v.
 Kovács másk. Noszi 1659. Beregm.
 Kovács I. Kanizsay.
 Kovács I. Megyesi.
 Kovács I. Szaniszló.
 Kovách I. Kéry.
 Kovachich 1609 Zágrábm.
 Kozák I. Nagy.
 Köntös 1649. Sopronm.
 Köntző 1633. Szabolcsm.
 Kőreössy 1634. Ungm.
 Kőszeghy 1678. Zalam.
 Kővér Pozsonym.
 Kövesdy 1746. Bácsm.
 Krahmer 1760. Mosonym.
 Krih másk. Possay 1661. Biharmegye Kihird.
 Tornam.
 Kubinyi 1629. Trencsénm. Kihird. Nyitram.
 Kuharovicz (Beczkoí) 1583. Pestm.
 Kultsár (Karánsebesi) 1655. (Rákóczitól) Krassó-
 megye.
 Kún 1636. Zalam. Kihird. Komáromm.
 Kún másk. Czegléd 1609. Gömörm.
 Kún I. Thúry
 Kurovsky 1687. (Rákóczitól) Felső-Bánya v.
 Laczek I. Juhász.
 Lakatos 1606. (Bocskaytól) Borsodm.
 Lechman 1703. Fejérm.
 Lehotai másk. Obeszló (III. Ferd.-tól) Fejérm.
 Leuchovitz Szepesm.
 Levachich I. Horváth
 Lipták I. Bakay
 Literatus (kolozsvári) 1609. Biharmegye Kihird.
 Mármarosm.
 Literati I. Nagy
 Logan 1578. Szokolcza v.
 Leökös 1582. Szokolcza v. Kihird. Liptó- és
 Pozsonym.
 Lónkey I. Szabady
 Lukacsics 1652. Mosonym. Kihird. Pozsonym.
 Magnovits Pozsonym.
 Magyary 1609. Pozsegam.
 Magyary 1631. Biharm. Kihird. Abaújm.
 Majdlovics 1683. Zalam. Kihird. Árvam.
 Majthány 1712. Komáromm.
 Makai 1665. Beregm. Kihird. Veszprémm.
 Mallyassi I. Pinka
 Marin (Karánsebesi) 1668. Ungm.
 Markl I. Rinkó
 Maróczy 1625. Veszprémm. Kihird. Györm.
 Marossy 1646. Nyitram.
 Marton 1636. Beregm. Kihird. Zemplénm.
 Mayer 1588. Lőcse v.
 Mayerhoffer Temesm.
 Megyesi és Kovács 1625. Biharm. Kihird. Szat-
 márm.
 Menyhárt-Kis 1624. Szabolcsm.
 Merklein 1688. Györm. Kihird. Pozsonym.
 Meszena 1656. Debreczen v.
 Mévész 1655. Hontm.
 Miakich 1689. Temesm. Kihird. Zágrábm.
 Migalitth 1632. Bazin v.
 Miklovics 1716. Aradm. Kihird. Sárosm.
 Mikoj, Seydl és Bohn 1659. Bácsmegye Kihird.
 Zólyomm.
 Mikulitt 1638. Esztergomm. Kihird. Komáromm.
 Micunda 1587. Nagy-Szombat v.
 Millner 1633. Pozsony v.
 Móra, Fekete és Oláh 1678. Borsodm.
 Morgentaller 1599. Zólyom v.
 Morvai 1675. Zemplénm.
 Mosóczy (Túróczi) 1661. Ugocsa- v. Biharmegye
 Kihird. Abaújm.
 Mószer (II. Ferd.-tól) Pozsonym.
 Mothó 1625. volt Kőrösm.
 Mravnik Barsm.
 Munkácsy 1630. Szabolcsm.
 Muska és Peczky 1632. Gömörm.
 Nagy, Literati, Kiss, Fekete másk. Pencze, Szabó
 másk. Borbély, Szigethy, Alvinczy, Pap, Oláh,
 Horváth, Székely, Kozák, Csizmazia, Almássy,
 Simon, Kara, Szóts és Dáli (mind Gerlachi
 előnévvel) 1612. (Bethlen Gábortól) Aradm.
 Nagy és Pribék 1628. Pozsegam. Kihird. Bor-
 sodmegye.
 Nagy 1629. Zemplénm.
 Nagy 1684. Györm.
 Nagy 1694. Esztergomm.
 Nagy másk. Pozbay 1613.
 Nagy I. Adonyi
 Nagy I. Bakay
 Nagy I. Nagy-Pakay
 Nagy-Idai I. Zök
 Nagy-Nádaslaky Pozsonym.
 Nagy-Pakay (Pakai), Parasztnay, Sajgó és Nagy
 1609. Szabolcsm.
 Nápoly 1622. Jászkún levélt.
 Natulia 1632. volt Kőrösm.
 Nehoczky 1560. Zalam.
 Nemes 1700. Szabolcsm.
 Németh 1723. Györm. Kihird. Pozsonym.
 Nikos (Endrődi) 1609. Ungm.
 Noszi I. Kovács.
 Nyiny I. Breznitzky.
 Obeszló I. Lehotai.
 Obsetich és Szembiborczy Somogym.
 Oláh I. Horváth.
 Oláh I. Móra.
 Oláh I. Nagy.
 Orbán 1630. Szabolcsm.

- Ország l. Szeli.
Pál és István 1654. Beregm.
Páll 1609. Jászkún levélt. Kihird. Pestm.
Pálffy l. Szeli.
Pallay és Várady 1667. Keglevich-család levélt.
Panith 1608. Biharm.
Pap 1582. Borsodm.
Pap 1630. Bazin v.
Papp 1687. Szabolcsm.
Pap l. Czudor.
Pap l. Nagy.
Papedenus 1690. Gyorok v.
Parasztnay l. Nagy-Pakay.
Pásztor 1649. (Rákóczitól) Szabolcsm.
Péchy 1559. Sopron v.
Peczky l. Muska.
Pencze l. Nagy.
Péntek l. Deseő.
Pereszlényi 1638. Komáromm.
Perlaky l. Horváth.
Pessin 1725. (indigenatus) Aradm.
Petersich 1698. Sopronm. Kihird. Komáromm.
Pinka másk. Mallyassi 1662. Beregm. Kihird. Ugocsam.
Pintár most Pintárházy 1712. Szabolcsm.
Pirgler 1585. Pozsony v.
Plankenauer 1627. Pozsony v.
Pohárdy másk. Horváth és Tarczy 1646. Györm. Kihird. Komáromm.
Possay l. Krigh.
Poszбай l. Nagy.
Posznár 1583. Kassa v. Kihird. Borsodm.
Prandtaver 1569. Aradm.
Pribék l. Nagy.
Pruszkay 1634. Bazin v.
Puskarith 1627. Biharm. Kihird. Vasm.
Puskás (Böszörményi) 1621. Beregmegye kihird. Szabolcsm.
Rabbi 1652. Veszprémm. Kihird. Esztergom- és Vasm.
Rác másk. Denthey 1643. (Rákóczitól) Krassó-megye
Radilovics gróf Verőczem.
Radossich l. Tenturich.
Raazi Pochradievich 1559., 1640. Zalamegye Kihird. Györm.
Rheiniss 1742. Szepesm.
Richter 1660. Györm. Kihird. Pozsonym.
Rinkó, Markl és Erbar 1677. Körmöczbánya v. Kihird. Hontm.
Rohovics (Schubiczai) 1578. Veszprémm. Kihird. Nyitram.
Rozenauer másk. Schader 1593. Nyitram.
Ruszperg 1668. Komáromm.
Sáfár (Nagykőrösi) 1623. Pozsonymegye Kihird. Mosonym.
Safarics l. Sapharics.
Sajgó l. Nagy-Pakay.
Sallay, Boudor és Szakál 1628. Barsm.
Sander 1622. Lőcse v.
Sapharics és Zalathnoki 1517. Györm.
Sárfői 1673. Biharm. Kihird. Kolozsm.
Sárosy 1722. Szatmárm.
Sárosy Ugocsam.
Sarudy 1654. Kassa v.
Sasovszky 1669. Barsm.
Schachner 1640. Szt.-György v. Kihird. Pozsonym.
Schader l. Rozenauer.
Schallie 1623. Györm.
Selenych 1632. Bazin v.
Seres l. Tárkány.
Seydl l. Mikoj.
Sichard 1638. Vasm.
Simaházy 1721. Zalam. Kihird. Sopronm.
Simon l. Nagy.
Sipos l. Király.
Sirkeős-Békessi l. Gál.
Skáll 1628. Györm. Kihird. Mosony- és Sopronm.
Schmidek (Lipót királytól) Körmöczbánya v.
Soltich l. Tenturich
Somogyi 1582. Bakabánya v. Kihird. Pozsonym.
Soós (margittai) 1658. Felső-Bánya v.
Spetkins 1648. Györm. Kihird. Hontm.
Steiner (III. Károlytól) Györm.
Stocher 1685. Esztergomm. Kihird. Pozsonym.
Stoja 1647. Trencsénm.
Strasser 1642. Szt.-György v.
Struk 1659. Jászkún levélt. Kihird. Györm.
Sturm 1640. Körmöczbánya v. Kihird. Zólyomm.
Schuller 1723. Pozsonyv.
Svaidl Györm.
Schveidler (I. Lipóttól) Pozsonym.
Szabady (szabadi) másk. Lónkey, Bukhassy, Kis másk. Balog és Kallósy 1681. Sopron v. Kihird. Györm.
Szabó 1608 (Báthorytól) Alsó-Fehérm.
Szabó 1633 Szabolcsm.
Szabó 1660 Beregm. (gyanus)
Szabó 1687 Ungm.
Szabó másk. Vásárhelyi (Lipót királytól) Mosonymegye.
Szabó (Kékedi) 1642. Borsodmegye. Kihird. Szabolcsm.
Szabó l. Egyed.
Szabó l. Horváth.
Szabó l. Hölchich.
Szabó l. Nagy.
Szabó l. Vendégi.
Szabó l. Zabó.
Szakál l. Sallay.
Szakony l. Batthiány.
Szaniszló másk. Kovács v. Tóth 1653. Szebenmegye kihird. Szabolcsm.
Szegedy 1668. Beregm. Kihird. Szatmárm.
Székely 1684. Krassóm.

- Székely másk. Zaránd (Csikfalvi) 1609. Csongrádm. Kihird. Biharm.
 Székely I. Nagy.
 Székely és Khéry 1625. Esztergom. Kihird. Nyitram.
 Szeli, Ország és Pálffy 1660. Csongrádm. Kihird. Szabolcsm.
 Szembiborczy I. Obsetich.
 Szendrey 1655. Zólyom v. Kihird. Szepesm.
 Szén 1630. Bazin v.
 Szent-Benedeki 1629. Barsm.
 Szepsy 1640. Tolnam. Kihird. Abaújm.
 Szerémy 1622. Kassa v.
 Szigethy I. Nagy.
 Szilvász 1595. (Báthorytól) Györm.
 Szily 1629. Veszprém. Kihird. Sopronm.
 Szivy (III. Ferd.-tól) Körmöczbánya v.
 Szombathely 1631. Zalam. Kihird. Pozsonym.
 Szóts I. Nagy.
 Szöny másk. Bogyay és Volffer 1655. Györm.
 Suchich 1651. Pozsegam.
 Szűcs I. Balogh.
 Tar 1609. Békésm.
 Tarci I. Pohárdy.
 Tárkány és Seres 1625. Nógrádm. Kihird. Hevesmegye
 Tasnády 1581. Csongrádm.
 Taxoni 1669. Biharm. Kihird. Sárosm.
 Tegzes 1677. Újvidék v.
 Telesi (Tilenai) 1700. Veszprémmegye Kihird. Baranya- és Pestm.
 Tenturich és Radossich 1676. Zalam.
 Tenturich és Soltich 1659. Pozsony v. Kihird. Mosonm.
 Teruchich Zágrábm.
 Teutsch 1500.¹ Krassóm.
 Tham 1584. Jászkún levélt.
 Thasnády 1581. Csongrádm.
 Theophilus I. Wallendorffy.
 Thopos (Thoposházi) 1605. Kassa v.
 Thúri 1650. Biharm. Kihird. Sárosm.
 Thury másk. Kún 1654. Ungm.
 Tomadúny 1678. Zalam.
 Tomeján 1749. Temesm. Kihird. Aradm.
 Tóth 1632. Szabolcsm.
- Tóth 1635. Bazin v.
 Tóth I. Bakay.
 Tóth I. Kádas.
 Tóth I. Szaniszló.
 Török I. Juhász.
 Turcsányi (Lipót királytól) Baranyam.
 Túróczy I. Juhász.
 Túrós 1632. Zalam.
 Tüzesi (Dési) 1608. Beregm. Kihird. Belső-Szolnokm.
 Váczy 1631. Biharm.
 Vajda 1630. Bazin v.
 Várady I. Pallay.
 Varga I. Zalay.
 Vásárhelyi I. Szabó.
 Vassay 1649. Ungm.
 Véglesy 1637. Borsodm.
 Vegríny 1635. Túrócsm. Kihird. Nyitram.
 Vendégi másk. Szabó 1652. Ungm.
 Verbay 1662. Aschner selmeczi polgárnál.
 Veress (Acsádi) 1623. Vámos-Pércs közs.
 Vernhardt 1660. M. Ud. Canc.
 Veysz 1655. Aradm. Kihird. Mosonm.
 Vízner (Vizenfeldi) 1651. Nagy-Szombat v.
 Vocislanszky 1597. Nagy-Szombat v.
 Vokich 1587. Somogym.
 Volffer I. Szöny.
 Wagner 1588. Zólyom v.
 Wallendorffy másk. Theophilus. 1595. Lőcse v.
 Watkóczy I. Bory
 Winkler 1655. Pozsonyv. Kihird. Mosonm.
 Zabó (Naghraskai) (I. Ferd.-tól) Bártfa v.
 Zalathnok I. Sapharics.
 Zalay másk. Varga 1631. Zalam. Kihird. Somogymegye
 Zalkod 1630. Ungm.
 Zaránd (Bikfalvi) I. Székely.
 Zavidóczy 1673. (Apaffytól) Bácsm. Kihird. Hunyadm.
 Zellinger (I. Lipóttól) Györv.
 Zinder 1697. Biharm.
 Zök másk. Nagy Idai 1650. (Rákóczitól) Békésm.
 Zuch (vagy Züch) 1609. Barsm. Kihird. Szatmárm.
 Züllep 1615. Beregm.
 Zsigmond (III. Ferd.-tól) Somogym.

¹ Az évszámiban valószínűleg tévedés van. Szerk.

TÁRCZA.

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság f. évi november hó 28-ikán tartott igazgató-választmányi ülésén *Fejérpataky László* másodelnök elnöklése alatt jelen voltak: *Barabás Samu, id. Bánó József, Békefi Remig, Borovszky Samu, Csánki Dezső, id. Dániel Gábor, Döry Ferencz, Emich Gusztáv, Kollányi Ferencz, Makay Dezső, Soós Elemér, id. Szinyei József, Thaly Kálmán, Varjú Elemér* ig. vál. tagok, *Tóth Árpád* pénztárnok és *Aldásy Antal* jegyző.

Fejérpataky László másodelnök az ülést megnyitva felolvassa: «Az Árpádok czimerei» című értekezését, mely a Franklin Társulat kiadásában megjelenő, Árpád emlékének szentelt diszműben fog megjelenni.

Új évdíjas tagul megválasztott *Gálos Rezső* középiskolai tanár, Szárszajta, ajánlja Nagy Gyula.

Jegyző jelenti, hogy az üresedésben lévő ig. választmányi tagsági helyre, valamint a levelező tagságra ajánlat nem érkezett be, minek folytán az ig. választmányban üresedésben lévő tagsági hely betöltése a jövő évre marad.

A folyó évi nagygyűlés napját az igazgatóválasztmány december 12-én tűzi ki a következő tárgysorozattal: 1. Elnöki megnyitó. *Fejérpataky László* másodelnöktől. 2. A magyar heraldika első két százada. *Csoma József* másodelnöktől. 3. Elnökválasztás. 4. Titkári jelentés. 5. Pénztárnoki jelentés. 6. Esetleges indítványok.

Jegyző ezután felolvassa *Pettkó Béla* és ifj. dr. *Reissig Ede* ig. vál. tagoknak, a Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv szerkesztőink beadványát, melyben kéri az igazgatóválasztmányt, hogy a Magyar Nemes Családok I. kötete átvitele ügyében velük kötött egyezségnek azt a pontját, mely szerint az I. kötetet 100 példányonként tartoznak átvenni, olyképp módosítsa, hogy eltekintve az első 100, általuk már átvett példánytól, a jövőben ne 100, hanem 10—10 példányonként is vehessék át a munkát, kéri továbbá annak kimondását, hogy a Nemzetiségi Zsebkönyv hivatalos uton fölmerült deficit letörlesztése után a Nemz. Zsebkönyv elárúsításából befolyó haszon, mint a Zsebkönyv külön alapja kezeltessék és az újabb kötetek kiadására fordíttassék.

Az igazgatóválasztmány többek hozzászólása után elhatározza, hogy a kiadványnak azt a részét, a mely a Nemes Családok I. kötetének 10—10 példányonként való átvételére vonatkozik teljesíti, a kérelem második részét pedig, miután az jelenleg nem időszerű, annak idején fogja tárgyalni.

Ezután *Tóth Árpád* pénztárnok terjesztette elő a

pénztári jelentést, mely szerint a bevételek a mai napig 6733 K 52 fillért, a kiadások összesen 5656 K 72 f-ért tesznek ki, egyenleg tehát 1076 K 80 f. A Nemzets. Zsebkönyv II. rész I. köteténél a bevétel volt 962 K 80 f, a kiadás szintén 962 K 80 f, még fennálló tartozás 1943 K 06 f. Vagyonállás cselekvő vagyonban 34036 K 80 f, szenvedő vagyon 2700 K, tiszta vagyon 31336 K 80 f.

Az igazgató-választmány a pénztárnoki jelentést tudomásul véve a folyó évi számadások átvizsgálására *Soós Elemér* ig. vál. tag elnöklése alatt *Kollányi Ferencz* és *Döry Ferencz* ig. vál. tagokat kéri fel.

Ezután *Varjú Elemér* szerkesztő az ig. vál. hozzájárulását kéri ahhoz, hogy az ülési jegyzőkönyvek ezentul ne a füzetben a Tárca rovatban, hanem külön mellékleten jelenjenek meg. Az ig. választmány beható eszmecsere után a mostani eljárás fentartását mondja ki, de beleegyezik abba, hogy esetleg több ülés jegyzőkönyve jelenjék meg egy füzetben.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *id. Bánó József* és *Makay Dezső* ig. vál. tagokat kéri fel és az ülést bezárja.

SZAKIRODALOM.

Ölyvedi Vad Imre. Nemességi könyv. Szeged, 1907. Várnay A. könyvnyomdája. 8-r. 320 oldal. Ára 5 korona.

A harmadik munka jelenik meg nyelvünkön rövid két évtized alatt, a mely az ú. n. «nemesi ügyek» ismertetését tűzi ki céljául. Úgy látszik, demokrata korunk még jobban kedveli a czimeket, rangot, kitüntetést, mint azok az idők, a melyeknek «feudális maradiságáról» a mai apostolok csak kicsinylő gúnynyal tudnak beszélni. A nemesség dolgait tárgyazó köteteknek nagy keletje van, ha egy újabb jelenik meg, szerzője joggal mutathat rá arra a tényre, hogy előzője utolsó példányig elfogyott a könyvkereskedésből.

Örömmel kell konstatálnunk, hogy az előttünk fekvő munka a maga nemében nemcsak újabb, hanem jóval tartalmasabb is elődeinél. Úgy *Marcziányi*, mint *Kempelen* munkája kizárólag gyakorlati irányú volt; az itt bemutatott mű is magában foglalja mindazokat az utasításokat, a melyekre a nemesi, alapítványi, kamarási, stb. ügyekben kutatóknak szüksége lehet, de egyben tárgyról bőséges történeti áttekintést is nyújt s jellege egészben véve inkább tudományos, értéke tehát azokét jóval felülmulja.

A mi a tartalom gazdagságát, sokoldalúságát illeti, e tekintetben a munka szinte kimerítőnek mondható. Egyes fejezetei ugyan nem terjedelmesek — szerző céljának megfelelően csupán a közérdekű dolgokkal foglalkozik — de viszont alig van a nemességgel összefüggő tárgy, a melynek egy-egy szakaszt ne szentelne.

Bár a munka hivatkozásokkal nincs tulterhelve, a szakértő könnyen megállapíthatja, hogy Vad Imre sok és jó forrásból merített. Ritkán vesz másodkézből valamit; a hol teheti törvényekre, oklevelekre, hatóságok határozataira hivatkozik. A hol véleményt mond (például a nemesség jelentőségéről), ott néha bátran szembe helyezkedik a közfelfogással, de állásfoglalása senkire sem sértő s minden tuzástól ment.

ElSORolni, mit mindent találhat a kötetben az érdeklődő, feleslegesnek látszik — a nem éppen szerencsésen megválasztott cím a tárgyról eléggé tájékoztat; — csupán azt óhajtánók még megmondani, hogy a könyv azok számára sem egészen felesleges, a kiket a nemesi ügyek gyakorlati szempontból kevésbé érdekelnének, mert fejezeteinek nagyobb fele valósággal élvezetes olvasmány. *

Horváth Sándor. A m. kir. országos levéltárnak az 1886—1907. években bemutatott czimeres nemeslevelek jegyzéke. Budapest, szerző kiadása és tulajdona. Stephaneum-nyomda. 8-r. 60 oldal. Ára 3 korona.

E jegyzék becses kiegészítése azon régebben megjelent nemeslevél-lajstromoknak, a melyek a Turulban, részben mint önálló mellékletek láttak napvilágot. Segítségével ismét közelebb jutottunk az ország armális-anyaga s vele a magyar nemes családoknak teljes ismeretéhez.

Horváth Sándor lajstroma azon nemesleveleket sorolja fel, a melyeket 1875 óta különféle ügyek kapcsán az Országos Levéltárnak, mint a m. kir. belügyminiszterium nemesi ügyekben erősen igénybe vett szakszervének magánfelek bemutatnak. Nagyon hasznos munkát végzett az Országos Levéltár, a mikor az elébe kerülő összes nemesleveleket nem csak jegyzékbe vette, hanem róluk hivatalos és hiteles kivonatos másolatokat is készített, mert ily módon az armális anyagnak épp azon részét tette a kutatás számára hozzáférhetővé, a mely eddig, magánkezekben lévén, jóformán teljesen el volt rejtve s szét volt szórva az ország minden részében.

Ez anyag azonban valósággal csak Horváth Sándor munkája révén válik közkinccsé. A szorgalmas szerző kiváló pontosságú jegyzékének saját költségén történt közrebocsátásáért őszinte köszönetet érdemel. Érdeklődők a díszes kiállítású füzetet *Pfeiffer Ferdinánd* könyvkereskedésében (Budapest, Kossuth Lajos-u.) s az

Országos levéltárban *Gulich Rezső* gépirónál szerezhetik meg. **

Cav. Carlo Augusto Bertini: Codici Vaticani riguardanti lo storia nobilitare. Roma, Collegio Araldico, 1906.

A vatikáni könyvtár és levéltár iratai a családtörténetnek is megbecsülhetetlen forrásai. Áll ez főleg a levéltár anyagára, melynek középkori oklevélnyagából folyóiratunk is közölt több ízben genealogiai adatokat. A könyvtár pedig tekintélyes számmal tartalmaz oly kéziratokat, melyek tisztán egyes családokra, vagy egyes városok nemesi családjaira vonatkozó adatokat foglalnak magukban, valamint oly kéziratokat, melyek magával a nemesség intézményével, a heraldikai tudománnyal, a különböző lovagrendekkel stb. foglalkoznak.

Ezekhez a kéziratokhoz adott nemrég egy használható kis jegyzéket Bertini, a római Collegio Araldico főtitkára. Munkájába fölvette mindazokat a kéziratokat, melyek egyes családokra, egyes városok és vidékek nemesi családjaira vonatkoznak és végül az általános kérdésekkel foglalkozó kéziratokat. E mellett külön csoportokat is alkotott, így pl. külön csoportosította a lovagrendekre, az európai uralkodóházakra, az egyes országokra vonatkozó kéziratokat. Külön tünteti fel pl. Róma városánál azokat a köteteket, melyek a római nemességre, a pápákra, a bibornoki területre, a városi prefektusokra, conservátorokra vonatkoznak. Bibliographiai leírást nem ad az egyes kéziratokról, de pontosan indikálja a kézirat számát és a gyűjteményt, melyhez tartozik. Egyes kéziratoknál egy-két szóval megemlíti a tartalmat, egyeseknél pedig, ott hol számos családról van szó, közli e családok névjegyzékét is.

Magyar vonatkozású kéziratot alig egy-kettőt találunk e jegyzékben. Az *Assiografia* cím alatt, mely alá a címekről, jelvényekről stb. értekező munkákat sorolja, találunk egy magyar vonatkozású kéziratot, *Tomei Marnaviti De Coronis Ungaricis* címmel, a XVIII. századból. Számos kézirat vonatkozik a Frangepán-család történetére, négy munka az Odescalchiakkal foglalkozik. E közül kettő Fagnano és Orlandi a XVII. században irtak a családról. Orlandi munkája 1683-ban készült, s mindkettő az Odescalchiakat Godescalco parmai hercegtől származtatja. Orlandi munkáját különben a Rivista del Collegio Araldico 1904. évfolyama ismertette. Magyarországra vonatkozik a vatikáni gyűjtemény 7808. számú XVI. századi kézírata is, mely a magyar királyok chronológiáját és genealogiáját tartalmazza 989—1573-ig, s a mely részben nyomtatott, részben írott genealogiai táblákat tartalmaz. Valószínű továbbá, hogy a Dome-

nico Jacovani által a capitolumi és a laterani levéltárak okmányai alapján összeállított névjegyzékben előforduló De Zagabria név egy Zágrábból eredő családra mutat.

Az olasz családtörténettel foglalkozó kutatók Bertini munkáját mindenestre hálával fogadhatják, mert legalább nagyjában tájékoztatja őket a vatikáni könyvtár genealogiai vonatkozású kéziratai felől. Nagy igényeket e kis munka nem támaszt, de feladatának derekasan megfelel.

Comte Pasini Frassoni: Essai d'armorial des Papes, Rome, Collège héraldique, 1906.

Hihetetlenül hangzik, de igaz, hogy a pápai heraldika, az egyes pápák czimereinek összeállítása eddig meglehetősen el volt hanyagolva. Hiányzott oly munka, a mely a pápák czimereit a reánk maradt kézirati és építészeti emlékek alapján összeállítja s így a kutatót az egyes pápai czimerekről tájékoztatja. Egyedül Barbier de Montault tollából birunk egy kisebb terjedelmű munkát, *Armorial des Papes* címen, a mely azonban hibákkal teli. Ciacconius az ő munkájában a pápák életéről szintén szól a pápák czimereiről, de betűkkel adja a színjelzést, a mi tévedésekre adott okot. Azonkívül, mint azt a jelen értekezés szerzője elmondja a *Calcographia camerale* által kiadott pápai arczképeken is láthatók a pápai czimerek, melyek Gorgeunek Malachiás jövendöléseiről szóló munkájáról alapul szolgáltak. Kéziratban csak egy tulajdonképeni pápai heraldika maradt reánk, Giacinto Gigli munkája *Gli stemmi dei Pontifici fatti a penna con note cronologiche. Principiano da San Liberio fino a Innocenzo X.*, mely tollrajzokkal adja a pápai czimereket. Vázlatos rajzokban ismertette továbbá a német Baedekernek Rómáról szóló kötete a pápai czimereket, de ez csak a nagyközönségnek szólt.

Frassoni, II. Kelemen pápával kezdi meg a pápai czimerek ismertetését. Ciacconius Szent Péterrel kezdi meg a sorozatot, Montault Frassoninál 100 évvel később II. Cölestin pápával nyitja meg a sorozatot. Hogy Ciacconius adatai a régi pápák czimereiről egyáltalán nem tarthatnak igényt a hitelességre az természetes, sőt még a későbbi pápáknál is Frassoni nem egyszer jut abba a helyzetbe, hogy adatait helyreállítsa.

Frassoni, mint említettük, II. Kelemennel (1046—47) kezdi meg a pápai czimerek ismertetését és szakadatlanul viszi le egészen X. Pius pápáig, a jelenkorig. Az egyes czimerek megállapításánál forrásul szolgáltak neki a vatikáni könyvtár különböző kéziratai, így első sorban Gigli munkája, azután az egyes pápák czimereivel díszített kéziratok, a különböző műemlékek és természetesen azok a csekély számú munkák, melyek a pápai czimerekről szólnak. A czimerleírásokat mindenütt cursiv betűkkel szedeti, miáltal azok mindjárt

szembe tűnnek. Majdnem minden egyes pápa czimerét rajzban is adja, azonkívül a renaissancekori és későbbi díszes codexekből néhány fotografikus külön fölvételt is közöl. Munkájához azonkívül egy színes tábla is járul, a mely 12 pápának családi czimerét közli, elsőnek a Conti-család czimerét, melyből III. Incze pápa is származott. E színes czimerek között mint érdekeset említjük meg a II Sándor pápa czimerét, ki a milánói Badagi-családból származott, a mely arany mezőben fekete vadkanfőt ábrázol, II. Lucius pápáé, mely ezüst mezőben fekete ágaskodó medvét mutat. Érdekes V. Incze pápa czimere is, mely Gigli szerint fekete mezőben arany ék, míg a Ciacconius és Montault-féle munkák kék mezőben három arany oszlopot, mindegyiket három-három kék liliummal megrakva mutatnak.

Ha Frassoni munkája nem is lép fel tulnag igényekkel, mindenestre hézagot pótol a heraldikai irodalomban és a pápai czimerekre használható kalauzt képez. A szentszék iránti tekintetből, szerző a vatikáni levéltárnak egyik tisztviselője a hivatalos pápai névsort veszi munkája alapjául. Ezért nem szól az ellenpápák pl. a nagy schisma alatti ellenpápák czimereiről bővebben, csak VII. Kelemen és V. Felix ellenpápák czimereit mutatja be rajzban. Kár hogy a többi ellenpápák czimereit nem adja függelékül munkájához, mely ily módon mindenestre teljesebb volna. A két ellenpápa példáját is csak a pápai kulcsok használatára nézve hozza fel. A kulcsok, mint tudjuk, a római egyháznak jelvényei, ép úgy mint a fekete sas arany mezőben a római szent birodalom czimere és a pápai czimerek e kulcsokkal vannak kombinálva, akár keresztbe téve a pajzs mögött, akár a pajzsban magában. Utóbbira példa ép VII. Kelemen ellenpápa czimere Frassoni munkájának 23. lapján, a hol különben még V. Károly francia király és testvére Valois János czimerei is láthatók. A 24. lapon V. Felix ellenpápa czimerét közli, a mely a pápa családi czimerén a savoyai keresztet kívül, a keresztbetett kulcsokat külön paizsra helyezve mutatja. Az V. Márton siremlékén látható czimerben a kulcsok a pajzsban vannak elhelyezve.

Megemlíthette volna még szerző azt is, noha ez nem tartozik tulajdonképen a pápai heraldikába, hogy a pápai czimerek egyes alkotó részei gyakran a pápai ólompecséteken is alkalmazást nyertek. Tudunkkal e szokás először VI. Orbán pecsétein fordul elő, a kinek czimerképe, a sas, bulláin látható. Ellenfele VII. Kelemen pecsétjébe a francia királyi ház czimeréből a liliumot is fölvette, valószínűleg annak a körülménynek feltüntetésére, hogy a francia király oltalma alatt áll. Talán erre vezethető vissza, hogy a fentebb idézett kéziratban a pápai czimeren kívül a francia királyi czimer is látható.

Aldusy.